

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**TÜRK
MAARİF
TARİHİ**

OSMAN ERGİN

İSTANBUL MEKTEPLERİ
VE
İLİM, TERBİYE ve SAN'AT MÜESSESELERİ
— DOLAYISIYLA —

T Ü R K İ Y E

MAARİF TARİHİ

CİLD : 5

YAZAN :
OSMAN ERGİN
İstanbul Vilâyeti Mektupçusu

F. : 101

Her hakkı mahfuzdur.
Kısmen veya tamamen iktibas edilemez.

Baskı - Dizgi - Cilt :
ESER MATBAASI
İstanbul — 1977

Üçüncü Kısım
Türkçülük ve Milliyetçilik
Devri

I

DEĞİŞME VE YÜKSELME SENELERİ

YAHUT

İNKILÂP DEVRİ

DEVİRİN İZAHİ :

Tarihi en kolay yazılacak devir, hiç şüphe yok, Cumhuriyet devridir. Çünkü bu, tarihçiye en yakın bir devirdir ve tarihçi onu yaşamıştır. Maarif ve terbiye tarihimizin tedvini hakkında ne gibi şeyler yapılmış olduğuna dair Büyük Millet Meclisinde muhterem vekil Hasan Âli Yücel'e sorulan bir suale karşı söylemiş olduğu şu :

«Bütün tarih mevzularında olduğu gibi her işin tarihine hizmet etmek (bugün) ü iyi tesbit etmekle başlar. Çünkü her (bugün) bir gün sonra (dün) oluyor. Maarif ve terbiye tarihimizin şimdiye kadar etraflı ve terkibî bir şekilde tesbit edilmeyişi her (gün) ondan evvelki (gün) lere ait vaki olan hâdiselerin iyi tesbit edilmemesinden çıkmıştır. Onun için (bugün) ümüzü tesbit etmek hakikatte tarihimize hizmet etmektir.»

Sözleri ve yine bu sözler arasında yapıldığından, yazıldığından uzun uzadıya bahsettiği işler, eserler ve mecmualar, bu devrin tarihini yazacak bir tarihçi için hakikaten ender bulunur vesikalardan ve şükür ödenilemeyecek nimetlerdendir. Vekâletin bu hizmetinin büyüklüğünü göstermiş olmak için muhterem vekil, «Maarif Tarihimizi tetkik edecek bir insan bundan 5 sene sonra geldiği vakit neler yapıldığını değil, hattâ neler konuşulduğunu orada bulabilir» demiş olması da bahsettiğim hizmetlerin ve neşriyatın kıymet ve ehemmiyetlerini gösterir. [1]

İşte ben şimdi şu satırları yazarken ve bu devri belirtmek isterken başta herkesten önce hattâ yaşarken devrinin tarihini yazmış olan Atatürk'ün nutukları olduğu halde Halk Partisinin, Türk Tarih ve Dil Ku-

---

[1] Bu izahatın tamamı bu cildin sonuna eklenerek neşrolunacaktır.

rumlarının ve nihayet Maarif Vekilliğinin sayısı düzineleri geçen muhtelif yayınlarından kolayca istifade ettim ve çok yerlerde onları oldukları gibi, zahmetsizce alıp kitabıma geçirdim.

Binaenaleyh bu cildi kolayca yazmak imkânını vermiş olduklarından dolayı bu yüksek şahıslara; bu ilim ve irfan müesseselerimize teşekkürlerimi sunarken yazdığım bahislerin —dayanılan vesikalar ve me hazlar itibariyle— resmiyet ve mevsukiyetini de şu suretle temin etmiş oluyorum. Bu esası şöylece kaydettikten sonra şunu da belirtmek isterim ki :

Bu devrin hususiyetlerini ve ortaya koymuş olduğu yenilikleri anlatmağa başlamadan önce burada bilhassa bir noktanın aydınlatılması gerekir. O da bir çok işlerde **tevhid'e** yani **birliğ'e** doğru gidilmiş ve buna son derecede çalışılmış olmasıdır.

Bu noktayı biraz açayım: Meselâ dünyanın her tarafında hükümet şekli yerleşmiş ve kararlaşmış olduğu halde bizde onun **Saltanat**, **Hilâfet** ve **Meşrutiyet** diye üç şekli vardı. Bu devirde bunların üçü de kaldırılarak **Cumhuriyet'e** çevrilmekle idarede birliğe doğru ilk adım atılmış oldu.

Her millet ana dilini çoktan bulmuş ve onu halk arasına gereği gibi yaymış olduğu halde bizde bir Türk genci **Osmanlıca**, **Arabça** ve **Farsça** gibi birbirine aykırı üç dili birden öğrenmek, daha doğrusu hiç birini adamakıllı öğrenememek bedbahtlığında bulunurdu. Bu devirde önce Arabça ile Farsça Mektep programlarından tamamen çıkarılmakla; sonra da Osmanlıca terkedilerek Türk dili esas tutulmakla dilde de birliğe hizmet edilmiş oldu.

Yine dünyanın her tarafında hükûmetin adaleti tevzii ve mürakabe ile meşgul bir tek makamı, bir Adliye Nezareti varken bizde bu da ikileşmişti. Adliyenin yanında bir de Meşihati İslâmiye vardı. Bundan dolayıdır ki Türkiye'de mahkemeler evvelâ **Şer'i** ve **Nizamî** diye ikiye ayrılmış, sonra Evkafta, Patrikhanelerde, hattâ Konsoloshanelerde de ayrı mahkemeler kabul edilmekle kaza mercii en azdan beşe çıkarılmıştı. Bu devirde bunların hepsinden kaza hakkı alınarak onlara da bir tek **Cumhuriyet Mahkemesi** mercii gösterilmiş olmakla devletin en mukaddes, en muhterem vazifesi olan adaletin tevzii keyfiyeti millileştirilmiş ve daha iyi kontrol altına alınmış oldu.

Yine dünyanın her tarafında devletin bir tek Maarif İdaresi, biricik Maarif Nezareti ve bir türlü tedris usulü bulunurken bizde Maarif Nezaretinden başka bir de Ders Vekâletinin ve onun mercii bulu-

nan Meşihati İslâmiye'nin tedris işine karıştığını, Evkaf Nezaretinin de buna yardım ettiğini görüyoruz. Bu usulün neticesi olarak memleketimizde evvelâ **Medrese** sonra **Mektep** diye Tanzimattan sonra bir ikilik ortaya çıkmış ve buna azlıklarla yabancıların daha önce ayrılmış olan mektepleri de eklenirse memleketimizde bu işte de en azdan dört türlü mektep sistemi ortaya çıkmış bulunuyordu. İşte bu devirde Medreseler kapatılmış, Azlık Mekteplerinin idaresi Patrikhanelerin ve Yabancı Mekteplerinki de Sefarethanelerin ellerinden alınıp hepsi birden Maarif Vekâletine bağlanmış olmakla tedrisatta ve terbiyede de birliğe doğru gidilmek imkânı elde edilmiştir.

Bu ikilik, üçlük, hattâ dörtlüklerin ve beşliklerin misallerini daha da sayabiliriz. Meselâ **Milâdî**, **Hicrî** ve **Malî** diye başlıca üç türlü tarih kullanılır ve bu kadarı yetmiyormuş gibi bunlardan bir tanesi tekrar **Şemsi ve Kemerî** diye de ikiye ayrılırken, bugün bir tek, o da uluslararası kabul edilmiş olan **Milâdî Tarih**'i kullanmak kolaylığını bu devir bize vermiştir.

Tarihlerden bahsederken rakamlardaki ikiliği hatırlamamak mümkün müdür? Evet, o da bu devirde tevhid edilmiştir. Hele üç muhtelif din mensubunun haftada birer günden üç günü tatil ile geçirmeleri şu iktisat asrında daha ziyade müsamaha ile karşılanabilir miydi?

Tatil günü lâikleştirilmiş ve haftada bir güne, o da milletlerarası tatil gün olan Pazar'a çevrilmiştir.

Bütün bunlara ölçüler ve tartılardaki dağınıklık ve çokluğu hatırlattıktan ve bunların hepsinin kaldırılmasıyla dünyanın bir çok milletleri tarafından kabul edilmiş olan âşârî sistemin alındığını ilâve ettikten sonra bir kaç noktasına kısaca dokunmuş olduğum tarihimizin bu safhasının tafsilâtına geçiyorum.

Fakat tafsilâta girişmeden önce bir noktayı daha belirtmek isterim:

Bu İnkılâp yollarından ilk defa yalnız biz Türkler geçmiş olmuyoruz. Amerika istiklâlinden, Fransa ihtilâlinden, yâni bir buçuk asırdan beri hemen her millet az çok bu yolları takip etmişlerdir.

Bütün garp milletlerinin inkılâplarını ve bilhassa Fransızlarını, buna şahit gösterebiliriz.

Vâkıa akıl için yol birdir derler. Bu böyle olmakla beraber dilleri vasıtasıyla kültürlerinin tesiri altında bulunduğumuz Fransızlardan ziyadesiyle müteessir olduğumuzda şüphe yoktur.

Evet, bilhassa **Fransız İhtilâli Tarihi** baştan sona kadar bu türlü inkılâplardan bahsediyor.

Meselâ Fransızlar dahi Mutlakiyet sistemiyle, Kilise ve Manastır sakinleriyle, din ve dünya işleriyle uğraşmadılar mı? Onlar da Mekteplerini papazların elinden almadılar, mektep programlarından dinî tedrisatı kaldırmadılar mı? Papaz nikâhı yerine medenî nikâhı koymadılar mı?

Bizim Arabça, Farsça münakaşaları gibi Garpte de Lâtince ve Yunancanın Mekteplerde tedris ediliş edilmeyeceğinin senelerce mübahaseleri devam etmemiş midir?

Hele bizim Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun beşinci faslına **Türklerin Hukuku Âmmesi** başlığı altında konulmuş olan maddeleri Fransızlar 1789 da yâni bizden tam 138 sene önce tanzim ve ilân etmemişler mi idi?

Aşağıda her bahsin başında bu noktalara tekrar kısaca yapılacak temaslara, iki İnkılâp arasındaki benzeyişi biraz daha belirteceği ve birbirine yaklaştıracığı için burada fazlaca izahata lüzum görmüyorum.

Bununla beraber bu türlü mukayeseleri yapmakta İnkılâbımızı küçültmüş değil, bilâkis daha ziyade yükseltmiş ve kıymetlendirmiş olduğuma kaniim. Çünkü Tanzimattan, hattâ daha ileri gideceğim, Nizamı Cedit devrinden yâni millî hükûmetimizin kurulduğu zaman itibariyle tam 147 sene önceden beri bir çok hükümdarın, bir hayli vezirin ve yüzlerce fikir adamımızın düşünüp hattâ başlayıp da başaramadıkları bu İnkılâpları 15 sene gibi az bir zaman içinde katî surette hal ve tatbik etmiş olmamız devrimizi geçen devirlerden ayırır ve bütün İnkılâpçılık şerefini bu devire verir. Bunları uzun uzadıya sayıp dökmeye hacet yok.

Bir kere Meşrutiyet devrinde Enver Paşa'nın yalnız emri altında bulunan orduya kabul ve tatbik ettirmiş olduğu **kabalak ve hurufî munfasıla** yâni bitişmiyen harfler adıyla Arap esasından alma yeni harf tecrübelerini, bir de bu devirde Atatürk'ün bütün millete kabul ve tatbik ettirdiği şapka ve Lâtin esasından alma yeni Türk Harfleri İnkılâbını hatırlarsak Atatürk'le ona zaman itibariyle en yakın başka bir İnkılâpçı arasındaki derin farkı anlamış oluruz.

Daha evvelkiler ise mukayeseye bile değmez.

* * *

İzahata girişmeden önce şunu da hatırlatayım ki :

Bu kitap için tasarlamış olduğum programda İstanbul'dan başka yerlerdeki mektepleri bahis mevzuu etmemeği ve kitabı 1938 senesi

sonundan yâni Ebedî Şef Atatürk'ün fânî hayata veda ettiği zamandan ileriye götürmemeyeği kararlaştırmıştım. Programın İstanbul Mektepleri kısmında yine sebat etmekle beraber Atatürk devrinde başlayan Maarif hamleleri İnönü zamanında daha çok hızlanmış ve önce yapılanları tamamlayıcı bir hayli teşebbüslere girişilmiş ve bir çok muvafakiyetler elde edilmiş olduğu için cildin diğer kısımlarının münderecatı 1943 senesi sonuna kadar uzatılmıştır.

1. ATATÜRK ve İNKILÂP SİSTEMİ

1923 ten 1938 senesi sonuna kadar idarî, siyasi, içtimai ve ilmi sahalarda ortaya çıkmış olan bütün yenilikleri, bütün değişiklikleri asıl adıyla inkılâpları Atatürk'ün yapmış olduğunda onun zamanında yaşamış olan bizler bir an için tereddüt etmediğimiz gibi gelecek nesiller de etmeyeceklerdir. Çünkü her inkılâbın üzerinde onun damgasını görecektir. [1]

[1] İstanbul Üniversitesinin İnkılâp Enstitüsünde Atatürk İnkılâplarını bir ders olarak yeni nesle okutan ve öğreten profesör Mahmut Esat Bozkurt **İnkılâp** yerine **ihtilâl** denilmesi lâzım geleceğini söylüyor.

Mahmut Esat Bozkurt tezini şöyle müdafaa ediyor:

«Niçin ihtilâl diyorum? Niçin İnkılâp Tarihi yerine İhtilâl Tarihi adını tercih ediyorum? Halbuki müessesemizin resmî adı **Türk İnkılâbı Tarihi Enstitüsü**'dür.

Size nereye devam ediyorsunuz? denildiği zaman İhtilâl değil, İnkılâp Enstitüsü-ne dersiniz.

Hattâ bana nerede ders okutuyorsunuz? denildiği zaman İhtilâl değil, İnkılâp Enstitüsü demeğe mecburum.

Bu, böyle olmakla beraber ben **ihtilâl** terimini doğru, **İnkılâp** tâbirini yanlış buluyorum. Bundan dolayıdır ki bu kitaba **Atatürk İhtilâli** adını verdim.

Neden?

Bu sorunun karşılığını vererek sizleri aydınlatmak bana bir ödevdir. Bir kere, İnkılâp, İhtilâl demek değildir. Halbuki konumuz İhtilâldir. Şu halde maksadımızı niçin yanlış bir terim ile ifade edelim? İhtilâl, bir şeyin esasından değişerek yerine yepyenisinin kaim olmasıdır. İnkılâp ise bu değildir. İnkılâp bir şeyin aslını muhafaza ederek başka bir kalıba girmesi, başka bir hale takallûp etmesidir.

Nasıl? Arzedeyim, bir misal:

Darvin'e ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre insan maymundan azmadır, maymun insan haline takallûp etmiştir. İnkılâpta ise böyle bir hal yoktur. İhtilâl eskiliklerle benzerliği olmayan, eski bir şeyin yerini yepyenisinin almasıdır. Hem de eskiliği tamamen yok ederek yerine kaim olmasıdır.

Türk ihtilâlinin, bin yılını bütün müesseseleriyle, fikriyatıyla yere vurarak yerine yepyenilerini koyması gibi...

Şu halde bir inkılâp değil, bir ihtilâl karşısındayız. Size isterseniz biraz da bu iki kelimenin asıllarından bahşedeyim:

İhtilâl, iftial bâbındandır **İnkılâp** ise, **infial** bâbından gelir. Mensup olduğu bâb bakımından inkılâp, maksadımızı ifade edemez. Çünkü **infial** bâbi müteaddi değildir, lâzımdır. Halbuki ihtilâl, iftial bâbındandır, müteaddidir. Şu halde ihtilâl'in anlamında yapmak, faillik; inkılâpta ise yapılmış olmak, mef'ullük vardı.

Bundan başka dilimize tercüme edilmiş ve mütercimlerine itimat edilebilen bazı

Atatürk bütün bu inkılâpları yaparken, en büyük bir inkılâp olan hükûmet şeklini değiştirirken, hilâfeti kaldırırken, lâikliği ilân ederken kendi kendine, kimseye sormadan, uzun uzadıya mütehassıslarla

kitaplar, meselâ rahmetli Ali Reşad'ın tercüme ettiği eser; **Fransız İhtilâli Kebiri** adını taşımaktadır.

Gözden geçirdiğimiz ansiklopedilerin verdiği malûmata göre **revolution** kelimesinden inkılâbı değil ihtilâlde mündemiç mânayı anlamak lâzımdır.

Bu terimde bu bakımdan psikolojik bir sıkıntı var. İnsanın ruhunu sıkıyor. İşte bütün bu sebeplerden dolayı ihtilâli inkılâba tercih ediyorum.

Rahmetli Atatürk **ihtilâl** terimini severdi. (Atatürk İhtilâli. Sayfa: 231) Atatürk'ün **inkılâp** ve **ihtilâl** hakkındaki mütealeasını şu cümlede görürüz:

«Bu **inkılâp**, kelimenin vehleten ima ettiği **ihtilâl** mânasından başka ondan daha vâsi bir tahammülü ifade etmektedir.» (Ankara Hukuk Fakültesi açılış nutkundan).

Yine İstanbul Üniversitesi İnkılâp Enstitüsünde profesörlük etmiş ve takrirleri **inkılâp Dersleri Notları** adıyla basılmış olan Recep Peker de inkılâbı şu cümlelerle anlatmağa çalışır:

«İnkılâp; bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküp onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı koymaktır. (Sayfa: 7)...

«Bir inkılâbın yapıışındaki zorluk, yerinden sökölüp atılacak ve yeniden yerine konacak şeylerin çokluğu, derinliği ve eskiliği ile ölçölür. Bu unsurlar ne kadar eski ise onun yerine yenisini koymak da o kadar güçleşir. Bir anane ne kadar köklü ise o kadar güç sökölür. Bu bakımdan Türk inkılâbı, diğer inkılâplara nazaran, en güç, en çetin olanıdır. Çünkü başka inkılâpların bir veya bir kaç maksadını görürüz. Yalnız bizim inkılâbımız ise çeşit ve derinlik itibariyle diğerlerine benzemeyecek ve onlarla mukayese edilemeyecek kadar çetinlik ve güçlük arzeder...

İnkılâpları yapmak için çok kere zor kullanmak lâzımdır. Saydığım anlamda bir değişiklik yapılırken mukavemet ve irtica unsurları, yerine göre, elinde silâhla veya cebinde kitapla, kafasında eskiye alışmış somurtkanlık, dilinde infial ve tehevvrle gelip karşımıza dikilirler. Bunları vurup devirmedikçe inkılâbı yapmanın ve hattâ uzun devirler kurmanın imkânı yoktur. Öte taraftan alışan alıştığını bırakıp alışmadığına girinceye kadar aklından ve şuurundan gelmese bile, kendi alışkanlık duygularından, bir çok mukavemetlere maruz kalır. Bu bakımdan da Türk İnkılâbı en ziyade zor kullanmayı gerekleştiren bir hususiyet gösterir.» (Sayfa: 8).

«Türk İnkılâbı, tek tek vakaların ardı ardına sıralanmasından ibaret değil, birbirini hızla kovalayan, tamamlayan, ve biri öbürünü sağlamlaştıran, şuurun, aklın, mantığın ve yurd ihtiyaçlarının icabettirdiği bir değişme ve bir tatbikat zinciridir. Böylece Türk inkılâbı yüksek şuurun sevk ve idare ettiği bir bütünlük arzeder.» (Sayfa: 9).

İşte en büyük inkılâpçı Atatürk'le çalışma arkadaşlarından ikisinin inkılâp hakkındaki fikirleri bunlardır. Cumhuriyet Hükûmeti bu fikirleri gençlere aşlamak için Üniversitede, Yüksek Mekteplerde kürsüler Liselerde dersler açmıştır ve bunda çok isabet etmiştir.

Profesör Recep Peker'in bu dersler hakkındaki şu mütealeasını da buraya almadan geçemedim:

«Bu derslerin amacı inkılâp devrini yaşamış, o devri hazırlamış insanların ruhlarında en kuvvetli ileri hareket unsuru olan sıcaklığı ve heyecanı, ulusal çalışma hayatına çıkacak olan genç Türk nesillerine, yeni unsura aşlamaktır ve onları yaşadığımız inkılâp prensipleriyle yetiştirip vazifeye hazırlamaktır.» (Sayfa: 1).

müzakere ve münakaşa etmeden mi karar verirdi? Yoksa tasarladığı inkılâba son şeklini vermeden önce matbuatta, meclislerde, cemiyetlerde ve toplantılarda lehte, aleyhte münakaşalar yaptırır, onlardan alacağını aldıktan sonra mı tatbikata geçerdi?

Hiç şüphe yok ki ikinci yoldan giderdi.

Hükûmete kat'î şeklini vermeden, bilhassa hilâfeti kaldırmadan önce yapılan münakaşalar, yazılan makaleler, çıkarılan kitaplar bunu gösterdiği gibi Türk tarihine millî bir karakter, Türk diline millî bir cereyan vermek için kurmuş olduğu cemiyetlerle topladığı kongreler

---

İşte şu âciz muharrir de bu işi Maarif Tarihi sahasında yapmağa heveslenerek bilhassa Atatürk'ün ve çalışma arkadaşlarının eserlerini ve hizmetlerini bu ciltte toplu bir halde bulundurmak maksadiyle şu bahisleri yazıyorum.

İnkılâp kürsüsünü en son işgal etmiş ve adı geçen profesörlerden sonra bu mevzu da bir eser yazmış olan profesör Yavuz Abadan'ın inkılâp hakkındaki fikrini de burada bulundurmak faydalı olacaktır sanırım.

Profesör diyor ki:

«İnkılâp mevcut bir vaziyeti, müesses bir nizamı kaldırarak, yerine yeni bir vaziyet ve nizam ikame ve tesis etmektir.

Tarihe kısa bir bakış, bize bu mefhumun ilk çağlarda hemen hemen hiç kullanılmadığını gösterir. İnkılâp **Revolution** kelimesi lâtince **Revolvire** = geriye devirmek' den gelir ve her günkü hayat hâdiselerine ait bir hareketi tesbit hususunda kullanılır. Böyle bir hareket ise muhakkak surette değişme keyfiyetini istilzam eder...

1789 Fransız inkılâbından itibaren **Revolution** kelimesi siyâsî hâdiselerde vücuda gelen değişikliklere de tatbik edildi ve ilk defa olarak sübjektif bir muhteva kazanmış oldu ki, böylece inkılâp hareketi ferdi iradeye bağlı bir sosyal hareket mânasını ihraz etti.

Bazı müellifler, **ihtilâl** ve **devrim** tâbirlerini inkılâba tercih etmektedirler. Kanaatimizce inkılâp, devrim ve ihtilâlden daha tam ve daha şümüllü bir mânaya sahiptir.

İhtilâl, dinamik ve ateşli bir tâbir olmakla beraber inkılâpta mündemiçtir. Devrim tâbiri ise devirmekten gelir ve yıkıcılık ifade etmesi bakımından inkılâbın tek cephesini gösterir. Zira yalnız yıkıcılık inkılâp değildir. Ancak yapmak maksadiyle yıkmak bir inkılâptır. Şu halde gerek devrim, gerek ihtilâl, inkılâp tâbirine dahil oldukları halde inkılâp bunlara dahil değildir. Bu da inkılâbın devrim ve ihtilâlden çok daha geniş bir mânaya sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim inkılâbın tarifi de bize bu hususiyeti açıkça anlatır...

Bir inkılâbın meşru bir mahiyet alabilmesi için üç şartın tahakkuku lâzımdır:

A — İyiye ve ileriye müteveccih bir gayenin mevcudiyeti.

B — Muvaffak olmak

C — Hukukan meşru ve müemmen bir mahiyet almak.

Umumiyetle inkılâbı isyandan ayıran kriter fikirde ve gayedir. İnkılâp iyiye ve ileriye müteveccihdir. Aksi irticadır. Ayrıca bir yenilik hareketinin inkılâp adını ve vasfını alabilmesi için muvaffak olması da şarttır. Buna rağmen meselâ Bedreddin Simavî vakası gibi, hukukî bir inkılâp gayesine sahip hareketler; muvaffak olmasalar da inkılâp olarak kabul edilmeleri mümkündür. Türk İnkılâbı, millî hâkimiyeti tahakkuk ettirmek gayesine dayanmıştır.» [Türk İnkılâbı Tarihi ve Cumhuriyet Rejimi. Sayfa: 3 ve 6].

ve onların çalışma şekilleri de bütün bu inkılâplarda kat'î adımı atmadan, anî kararlar vermeden önce istişare ve münakaşalarda bulunduğunu isbat eder.

Bu görüş ve anlayışı Atatürk'le birlikte çalışmış olan iki profesörün sözleriyle de teyid etmek isterim :

Bu profesörlerden birisi; bilhassa adli inkılâpta ona âlet olmuş olan Mahmut Esat Bozkurt'tur. Bu zat der ki :

«... Türk ihtilâli, Atatürk'ün kafasının büyük düşüncelerinin fotoğraflisinden başka bir şey değildir. Bu görüş yanlış anlaşılmalıdır. Şüphe yok ki Atatürk büyük ihtilâli tek başına başarmadı. Türk münevverleriyle ve milletle beraber başardı. Ancak Atatürk, ihtilâlin hem Genelkurmay Başkanı, hem de Başkumandanı idi. Onun Türk milletinin ihtiyaçlarından, tarihinden mülhem olarak hazırladığı plânlar ihtilâlin zaferini temin etti. Tıpkı orduların hazırladığı zaferlerin Başkumandanlara ve millete izafe edilmeleri gibi.

Fırsatı kollayan, zamanı intihapta isabet eden ihtilâller kaybetmezler. Atatürk bu cihetlere çok dikkat ederdi. Zamanı çok güzel seçer, fırsatı aslâ kaçırmazdı. Zamanı gelmedikçe acele etmez, sabrederdi. O kadar sabrederdi ki yerinden kıpırdamıyacağına hükmedilebilirdi. Hakikatte ise prensiplerden bir zerresini bile feda ettiği görülmemiştir. O; sabreder, sabreder, fakat bir de fırsatı ve zamanı ele geçirince ihtilâlin prensipini tatbikat alanına koymakta dakika geçirmezdi. Prensip tatbikata girince onun aksi olan eskiliğin yerinde yeller eserdi.

Cumhuriyetin ilânı böyle oldu. Şapka giymek, lâik devlet hep böyle oldu.» [2]

Aynı muharrir ve profesör Atatürk'ün sabrını ve fırsatı kollayışını göstermek üzere de şunu haber veriyor :

«... Hiç unutmam, ikinci Teşkilâtı Esasiye projesi vekillerden ve mebuslardan mürekkep hususî bir heyet tarafından Atatürk'ün reisliğinde Ankara istasyonundaki Cumhurreisliği kalemi mahsus binasında konuşulurken dinle ilgili maddelerin projeden çıkarılmasını ben teklif etmişim ve dinle devlet işlerinin birbirine karışması Türk milletinin felâket sebebi olduğunu ileri sürmüştüm. Yalnız bizim değil, hattâ Roma Devletinin dahi inkiraz sebebinin Hıristiyanlık olduğunu iddia etmişim.

General Karabekir fikirlerime asabiyetle hücum etti. Bay Fethi Okyar :

---

[2] Atatürk İhtilâli, Sayfa: 73 ve 137.

— Canım böyle şeyleri karıştırmıyalım. Biz ihtilâlcı mıyız, yoksa devlet idarecileri miyiz?

Diyerek meseleyi kapatmak istedi. Atatürk :

— Zamanı gelir!

Diyerek maddeler projede ibka edildi. [3]

İkinci şahit olarak da profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nu gösterebilirim.

Atatürk başdöndürücü inkılâplarını yaparken bu zat Türkiye'nin en büyük ilim müessesesi olan İstanbul Darülfünunun başında bulunuyordu. Aynı zamanda o müessesede Terbiye Müderrisi idi.

Ötedenberi terbiye dinî mi olmalıdır, yoksa millî mi? münakaşalarının gazete ve mecmualarda, ahlâk ve terbiye derslerinde devam edip durduğunu biliyoruz. Fazla olarak bu meselenin Osmanlı Mebusan Meclisinde ve İttihat ve Terakki Fırkasının umumî kongrelerinde bahis mevzuu olduğunu da bundan evvelki devir hakkında izahat verirken söylemiştim ve buralarda terbiyenin evvelâ **dinî**, sonra da **millî** olmasına karar verilmiş olduğunu bildirmiştim. Fakat bu kararlar o kadar cesaretsiz ve azimsiz bir şekilde ve tereddütle verilmiştir ki tatbik edilemiyerek tezebzüp devam edip gitmiştir.

İşte bu sefer Atatürk'ün bu meseleyi de kökünden nasıl kesip attığını ve Türkiye'nin en yüksek ilim müessesesinin ve onun terbiye müderrisinin fikrini ne suretle anlamak istediğini Baltacıoğlu'nun hâtıratından öğreniyoruz. Hâtıranın bu parçası biraz sonra **Kültürde İnkılâp** bahsine konulmuştur.

Bu sistemi Atatürk'ün ağzından dinlemek her halde hoş olacaktır.

Atatürk hilâfet ve hükûmet şeklinden bahsederlerken diyorlar ki: (Büyük nutuk sayfa: 507) :

«Efendiler, Saltanat devrinden, Cumhuriyet devrine geçebilmek için, cümlelerin malûmu olduğu veçhile, bir intikal devresi yaşadık. Bu devirde, iki fikir ve içtihat birbiriyle mütemadiyen mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin idamesi idi. Bu fikrin taraftarları sarîh idi. Diğer fikir, saltanat idaresine hitam verecek idarei cumhuriye tesis eylemekti. Bu bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi sarîh söylemekte mahzur görüyorduk. Ancak noktai nazarımızın kabiliyeti tatbikiyesini mahfuz bulundurup zamanı münasibinde tatbik edebilmek için sal-

[3] Aynı eser. Sayfa: 429.

tanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilâtı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları padişah ve halifenin hukuk ve salâhiyetinin tasrihinde ısrar ederlerdi. Bizse bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını beyan ederek o ciheti meskût bırakmakta fayda görüyorduk. İdarei devleti, Cumhuriyetten bahsetmeksiz, hâkimiyeti millîye esasatı dairesinde, her an Cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeğe çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisinden daha büyük makam olmadığı telkininde ısrar ederek saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın, devleti idare etmek mümkün olduğunu isbat etmek lüzumlu idi.

Devlet reisliğinden bahsetmeksiz, onun vazifesini fiilen meclis reisine gördürüyorduk. Fiiliyatta, meclisin reisi, reisi sani idi. Hükûmet vardı. Fakat **Büyük Millet Meclisi Hükûmeti** unvanını taşırdı. Kabinine sistemine geçmekten içtinap ediyorduk. Çünkü derakap saltanatçılar, padişahın istimali salâhiyeti lüzumunu ortaya atacaktı.

İşte intikal devresinin, bu mücadele safhalarında, bizim kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz, mutavassıt şekli; Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sistemini haklı olarak natamam bulan, Meşrutîyet şeklinin sarahaten ifadesini temine çalışan muhasımlarımız bize itiraz ediyorlar ve diyorlardı ki: Bu yapmak istediğiniz şekli hükûmet neye, hangi idareye benzer? Maksat ve hedefimizi söyletmek için tevcih olunan bu nevi suallere, bizde zamanın icabına göre cevaplar vererek saltanatçıları iskât etmek zaruretinde idik.»

Din ve lâiklik meselesi hakkında da aynı eserden (sayfa: 434) şu sözleri alıyorum :

«Efendiler, hilâfet ve din meseleleriyle meşgul olduğu sıralarda efkârı umumiye ve bilhassa efkârı münevvere için Teşkilâtı Esasiye Kanununda bir noktanın ukde teşkil ettiğine muttali olduk. Cumhuriyet ilânından sonra da kanunda aynı ukde muhafaza edildikten başka, ukde teşkil edecek ikinci bir noktanın daha ithal edildiğini görenler taaccûplerini gizlemişlerdi ve elyevm gizlememektedirler.

Bu noktaları izah edeyim: 20 Kânunusani 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun 7 inci ve 21 Nisan 1340 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun 26 ıncı maddeleri Büyük Millet Meclisinin vezaifinden bâhistir.

Maddenin başında, meclisin ilk vazifesi olmak üzere, **ahkâmı şer'iyenin tenfizi** vardır. İşte bunun nasıl bir vazife ve ahkâmı şer'iyeden

maksadın ne olduğunu anlamakta tereddüde düşenler vardı. Çünkü Büyük Millet Meclisinin mezkûr maddede: **Kavaninin vaz'ı, tâdili, tefsiri, fesih ve ilğası...**

Zikrolunan vazaif o kadar şümüllü ve vazıhtır ki **ahkâmı şer'iyenin tenfizi** diye ayrıca ve müstakilen bir klişenin mevcudiyeti zaid görülmekte idi. Çünkü **şer'** demek **kanun** demektir. **Ahkâmı şer'ie** demek, **ahkâmı kanuniye** demekten başka bir şey değildir. Ve olamaz. Başka türlü sri hukuk telâkkiyatıyla kabili telif değildir. Bu böyle olunca **ahkâmı şer'ie** tâbiriyle kasdolunan mâna ve medlûlün büsbütün başka bir şey olması icabeder.

Efendiler; ilk Teşkilâtı Esasiye Kanununu ihzar edenlere bizzat ri-yaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla **ahkâmı şer'ie** tâbirinin bir münasebeti olmadığını anlatmağa çok çalışıldı. Fakat bu tâbirden kendi zanlarınca bambaşka mâna tasavvur edenleri ikna mümkün olmadı.

İkinci nokta Efendiler; yeni Teşkilâtı Esasiye Kanununun ikinci maddesinin başında: **Türkiye devletinin dini, İslâmdır**, cümlesidir.

Bu cümle daha, teşkilât kanununa geçmeden çok evvel, İzmit'te İstanbul ve İzmit erbabı matbuatıyla uzun bir mülâkat ve hasbihalimiz esnasında, muhataplarımdan bir zatın, şu sualine maruz kaldım :

— Yeni hükûmetin dini olacak mı?

İtiraf edeyim ki bu suale muhatap olmağı hiç de arzu etmiyordum. Sebebi pek kısa olması lâzım gelen cevabın o günkü şeraite göre ağızından çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü tebeası arasında edyanı muhtelifeye mensup anasır bulunan ve her din mensubu hakkında âdilâne ve bîtarafâne muamelede bulunmağa ve mahkemelerinde tebeası ve ecanip hakkında siyyânen tatbiki adaletle mükellef olan bir hükûmet hürriyetiefkâr ve vicdana mecburdur. Hükûmetin bu tabii hakkının, şüpheli mâna atfına sebep olacak sıfatlarla takyid edilmesi elbette doğru değildir.

Türkiye devletinin resmî dili Türkçedir dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükûmetle muamelâtı resmiyede, Türk dilinin cârî olması lüzumunu herkes tabii bulur. Fakat **Türkiye devletinin dini, dini İslâmdır** cümlesi aynı suretle tefehhüm ve kabul edilecek midir? Bu, bitabi izah ve tefsire muhtaçtır.

Efendiler, gazeteci muhatabımın sualine hükûmetin dini olamaz diyemedim. Aksini söyledim.

— Vardır Efendim. İslâm dinidir dedim. Fakat derakap: **İslâm dini hürriyeti efkâra maliktir** cümlesiyle cevabımı tavzih ve tefsir lüzumunu hissettim. Demek istedim ki, hükûmet, hürriyeti efkâr ve vicdana riayetle mukayyed ve mükellef olur.

Muhatabım, verdiğim cevabı, şüphesiz, makul bulmadı ve سوالini şu tarzda tekrar etti :

— Yâni **hükûmet bir din ile tedeyyün edecek mi?**

— Edecek mi, etmiyecek mi bilmem!

Dedim, meseleyi kapatmak istedim. Fakat mümkün olmadı. O halde, denildi, her hangi bir mesele hakkında itikadatım ve düşüncelerim dairesinde bir fikir ortaya atmaktan hükûmet beni men' veya tecziye edecek midir? Halbuki herkes kendi vicdanını susturmağa imkân görecektir mi? O zaman iki şeyi düşündüm. Biri: Türkiye devletinde her reşid dinini intihapta serbest olmayacak mıdır? Diğeri: Hoca Şükrü Efendinin «Bazı ülemâyı kiram arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, kütübü şeriyede mevcut, müayyen ve müstakar ahkâmı İslâmiyeyi neşrederek... Tağlit edildiği maalesef görülen efkârı İslâmiyeyi tenvir etmeği mütehattım bir vecibe telâkki ettik.» mukaddemesini müteakip zikrolunan «hilâfeti İslâmiye; emri dini hıfız ve herasette nübüvete halef olmaktadır. İkamei şariat hususunda Resulü Ekrem Efendimiz tarafından niyabettir.»

Halbuki Hocanın sözlerini tatbika kalkışmak hâkimiyeti milliyeyi, hürriyeti vicdaniyeyi kaldırmağa çalışmaktı. Bundan başka Hocanın hazinesi malûmatı Yezitler zamanında yazdırılmış ve istibdadı idareye mahsus formülleri muhtevi değil miydi? O halde mefhum ve medlûlü artık herkesçe tamamen tavazzuh etmiş olan devlet ve hükûmet tâbirlerini ve millet meclisleri vezaifini din ve şariat kisvelerine bürünerek kim ve ne için iğfal olunacaktır? Hakikat bundan ibaret olmakla beraber o gün İzmit'te matbuat erkânıyla bu zemin üzerinde daha fazla müdavelei efkâr iltizam olunmadı.

Cumhuriyetin ilânından sonra da, yeni Teşkilâtı Esasiye Kanunu yapılıırken, lâik hükûmet tâbirinden dinsizlik mânası çıkarmağa mütemayıl ve vesileci olanlara, fırsat vermemek maksadiyle ikinci maddesini bî mâna kılan bir tâbirin ithaline müsamaha olunmuştur.

Kanunun gerek 2 nci, gerek 26 ncı maddelerinde zaid görünen ve yeni Türkiye devletinin ve idarei Cumhuriyetimizin asrî karakteriyle kabili telif olmıyan tâbirat İnkılâp ve Cumhuriyetin o zaman için beis görmediği tavizlerdir.

Millet Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzdan, bu zevaidi ilk münasip zamanda kaldırmalıdır!»

Yine Atatürk diyorlar ki :

«Verdiğimiz kararın tatbikatını temin için henüz milletin istinas etmediği meselelere temas etmek lâzım geliyordu. Umumca mevzuu bahsolmasında azım mahzurlar tasavvur olunan hususların mevzuu bahsolmasında zaruret bulunuyordu.

Osmanlı Hükûmetine, Osmanlı Padişahına ve Müsliminin Halife-sine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu.

Türkün ana yurduna ve Türkün istiklâline tecavüz edenler kim olursa olsun onlara bütün milletçe müsellâhan mukabele ve onlarla mücadele eylemek icabediyordu. Bu mühim kararın bütün icabat ve zaruriyatını ilk gününde izhar ve ifade etmek, elbette musip olamazdı. Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vekayi ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmağa çalışmak lâzım geliyordu. Nitekim öyle olmuştur... İlk günden bugüne kadar takip ettiğimiz istikameti umumiyenin ilk kararın çizdiği hattan ve teveccüh eylediği hedeften asla inhiraf eylememiş olduğu kendiliğinden tebarüz eder.

Burada zihinlerde mevcut olması ihtimali bulunan bazı tereddüt düğümlerinin çözülmesini teshil için bir hakikati beraber müşahede etmeliyiz. Tezahür eden millî mücadele haricî istilâya karşı vatanın felâhını yegâne hedef addettiği halde bu millî mücadelenin muvaffakiyete iktiran ettikçe safha safha bugünkü devre kadar iradei milliye idaresinin bütün esasat ve eşkâlini tahakkuk ettirmesi tabii ve gayri kabili içtinap bir seyir tarihî idi. Bu mukadder seyri tarihîyi anaveî itiyadatiyle, derhal ihtisas eden hânedanı hükümdarî ilk andan itibaren millî mücadelenin hasmı bî âmanı oldu. Bu mukadder seyri tarihîyi ilk anda ben de müşahede ve ihtisas ettim. Fakat nihayete kadar şâmil olan bu ihtisasatımızı ilk anda kâmilten izhar ve ifade etmedik. Müstakbel ihtimalât üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakikî ve maddî mücadeleye, hayalât mahiyetini verebilirdi. Bu; haricî tehlikenin yakın tesirâtı karşısında, müteessir olanlar arasında, ananelerine ve fikrî kabiliyetlerine ve ruhî hâletlerine muğayir olan muhtemel tahavvülâtan ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi.

Muvaffakiyet için umumî ve emin yol her safhayı vakti geldikçe, tatbik etmektir. Milletin inkişaf ve iytilâsı için selâmet yolu bu idi. Ben

de böyle hareket ettim. Ancak bu ameli ve emin muvaffakiyet yolu, yakın refiki mesaim olarak tanınmış zevattan bazılariyle aramızda, zaman zaman içtihadatta, muamelâtta, icraatta esaslı ve talî birtakım ihtilâflar, iğbirarlar ve hattâ iftirakların da sebebi ve izahı olmuştur.

Millî mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında kendi fikriyat ve ruhiyatının ihata hududu bittikçe bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir.

Bu son sözlerimi hulâsa etmek lâzım geliyorsa, diyebilirim ki, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey bütün heyeti içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim...» [4]

• • •

Atatürk İnkılâplarının en karakteristik vasfı; verdiği kararlardan, yaptığı inkılâplardan geri dönmemesidir. Fiiliyat bunu böyle gösterdiği gibi 26 Ağustos 1341 (1925) İnebolu Türkocağında ve 31 Ağustos 1341 (1925) te Kastamonu Türkocağında söylemiş olduğu büyük nutukta görülen şu :

«Arkadaşlar, milletimizin sağlam bir şuura malik olduğuna, kahramanı olduğu büyük ve fiilî âsar ve hâdisattan sonra kimsenin şüphe etmeğe hakkı kalmamıştır. Şuur daima ileriye, yeniliğe götürür ve ricat kabul etmez bir haslet olduğuna göre Türkiye Cumhuriyeti halkı ileri ve teceddüde uzun hatvellerle yürümeğe devam edecektir. Şuura illet tarî olmadıkça geriye gitmek veya tevakkuf varidi hatır dahi olmaz.»

Bu, kısaca inkılâpta geri dönmek yoktur cümlesiyle de ifade olunmaktadır. Atatürk'ün açmış olduğu bu geniş yoldan İnönü de hiç durmadan yürümekte ve ilerlemektedir. Bunu Halkevlerinin kuruluşlarının 11 inci dönüm yılı dolayısıyla 21 Şubat 1943 te Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun söylemiş olduğu nutkun şu cümleleri göstermektedir :

«... Biz Atatürk'le beraber yeni hayatımızda fert olarak da, cemiyyet olarak da yalnız ileriye bakıyor ve yalnız o istikamette koşuyoruz. Bugün olduğumuz yerden arkamıza bakacak olursak orada içtimai hayatımızın faydalı hareketlerini ve süslü âbidelerini görür ve bununla cidden gurur duyarız. Böyle olmakla beraber bizi kendine çeken daha ziyade gelecek günler, gelecek haftalar ve gelecek yıllardır. Biz arkamıza münhasıran istikbali daha iyi tanzim etmek ve daha geniş faydalar temin eylemek için bakarız...»

[4] Büyük Nutuk. Sayfa: 10 - 11.

2. HÜKÜMET ŞEKLİNDE İNKILÂP :

SALTANATLA HİLÂFETİN

KALDIRILMASI ve CUMHURİYETİN İLÂNİ

Hükûmet şeklinden Maarif Tarihinde bahsedişimin sebebi; bütün inkılâplara bunun başlangıç oluşundan ileri gelmiştir. Türkiye’de hükûmet şekli değişmemiş olsaydı tedrisatta bu kadar esaslı inkılâp yapılamazdı. Binaenaleyh Türk Maarif İnkılâplarının temeli buradadır, hükûmet şeklidir.

Türkiye’de hükûmet şekli de üçlük göstermekte idi: **Saltanat, Hilâfet, Meşrutiyet**. Bu üç şekil de Türkün bünyesine ve töresine aykırı idi. Birisini almakta Bizanslılar, ötekisini vermekte Araplar müessir olmuşlardır. Üçüncü şekilde de Fransızları taklid etmişizdir.

Tarih bize gösteriyor ki ilk Osmanlı padişahları, daha doğrusu Beyleri çok sade ve pederane bir hayat sürerler ve her zaman, her vesilele halkla temas ederlerdi. Meselâ namaz vesilesiyle günde bir defa olsun öğle vakitleri camilere gelirler, orada halkla temas ederler, onların dertlerini dinlerler, davalarını kadılara hal ve faslettirirlerdi. Bursa’daki camilerin yapılış tarzları, onların aynı zamanda bir hükûmet dairesi, bir mahkeme şeklini de göstermektedir. Yine bu Beyler halkın başında harbe giderler, kıtalar fethederler ve ülkeleri yurdlarına eklerlerdi. Osmanlı Beylerinin ilk zamanlarda çok sade bir demokrat hayatı sürdüklerini onları Orhan zamanında Bursa’da görüp ziyaret etmiş olan meşhur Arap seyyahı İbni Batuta’dan da öğreniyoruz.

Osmanlı Beylerine, Yıldırım zamanında ilk defa **Sultan** adını veren Mısır’daki Abbasî Halifesidir. Arap dilinde sultan; kahır ve tasallut mânâsınadır. Padişaha sultan denilmesi milletin başına musallat oluşundan, belâ kesilişinden ileri gelir. [1]

Osmanlı sultanları İstanbul ile birlikte Bizans saltanatının bütün âdetlerini ve usullerini de almış oldular. Hattâ harem - selâmlık ve harem ağası teşkilâtının bile Bizanslılardan Türklere geçtiğini söyleyebiliriz.

---

[1] Hilâfet ve Hâkimiyeti Milliye. Seyyid Bey. Sayfa: 39.

Osmanlı Türkleri İstanbul'da yerleştikten sonra eski sade ve demokrat yaşayışları tarihe karışmış ve padişah değil halkla, hattâ kendi vezirleriyle bile buluşup hükûmet işlerini birlikte görüşmez olmuştu.

Buna sebep olarak şu hâdise gösterilebilir: Gûya ayağı çarıklı bir köylü bir gün padişahın vezirleriyle birlikte bulunduğu divanı hümayna girerek :

— Saadetlû hünkâr hanginizdir?

Diye sormuş. Köylünün böyle damdan düşercesine soruşu padişahın hoşuna gitmemiş. Mesele hemen divanda görüşülmüş ve bundan sonra padişahların divana gelmiyerek, vezirleriyle birlikte oturmuyarak müzakereyi sarayda kafes arkasından dinlemesi kararlaştırılmış ve işte bu karar o tarihten itibaren padişahla milleti birbirinden ayırmıştır ve onların harem dairelerinde, kadınlar arasında yaşamasına, hattâ kadınlaşmasına ve netice olarak, milletin işini ihmal edişlerine sebep olmuştur. [2]

Mısır'ı fethettikten sonra İstanbul'a dönen Yavuz Sultan Selim'in birlikte getirdiği bir çok ganimet malları arasında bir canlısı da vardı. Bu canlı mal Abbasi halifelerinin son döküntüsü olan Mütevekkil Alallah'tı.

Mısır'ı zapteden Yavuz, orasını siyaseten temizliyerek bir Osmanlı vilâyeti haline getirdiği sırada şehirde Abbasi halifesi diye birisinin de bulunduğunu görür. Fakat bunun Mısır'da kalmasını siyasete uygun bulmaz, birlikte alıp İstanbul'a getirir.

Yine bu zamanlarda Mekke Emiri de Yavuz'a biatle Nuh Peygamber zamanındanberi elden ele geçen ve Osmanlı Tarihinde **Emanâtı Mübareke** adı verilen bazı antika eşyayı —ki hilâfetin levazımından sayılırdı— Yavuz'a takdim eder. Yavuz bu eşyayı İstanbul'a getirip sarayda muhafaza eder. Aynı zamanda Mekke emiri Yavuz'a **mâlik-ül-haremeyn-işşerifeyn** ünvanını da verir. Fakat Yavuz bunu **hâdim-ül-haremeyn-işşerifeyn**'e çevirir.

Halifelik ve emanâtı mübareke bu vaziyeti alınca halife Mütevekkil Alallah Ayasofya'da menbere çıkıp hilâfeti Osman oğulları sülâlesine terkettiğini söyler ve bu tarihten sonra Osmanlı Sultanları **İslâm Halifesi** ünvanını da almış bulunurlar. [3]

[2] Topkapı sarayında kubbe vezirlerinin toplanıp hükûmet işlerini görüştükleri odadan saraya açılmış olan kafesli pencere elân durmakta ve görülmektedir.

[3] Son Abbasi halifesi Mütevekkil Alallah'ın izi çok geçmeden kaybolur. İstanbul'a geldiği zaman maiyetiyle birlikte sarayın **Bâbı Hümayûn** üstündeki dairesinde misafir edi-

Arap dilinde «**Halife**» Osmanlıcada «**Kalfa**»: Arkadan gelen, ikinci, muavin ve yamak gibi mânalara gelir. Ebubekir, Peygamberden sonra Arapların başına geçtiği için bu ünvanı almıştır. Ömer zamanında halife yerine daha doğru olarak **emir-ül-müminin** tâbiri kullanılmış ise de halife tâbiri büsbütün terkedilmemiş, bilâkis yerleşmiş ve âdeta mukaddes bir hal almıştır. [4]

İslâm dini hiç bir şeye kudsiyet vermediği, Allah'la kulun arasına kimsenin girmesine müsaade etmediği ve Hristiyan dininde olduğu gibi rûhbaniyeti bile kabul etmediği halde hilâfet makamına geçenler kendilerini **Zıllullah-ı-filarz** yâni yer yüzünde Allah'ın gölgesi diye hal-ka tanıtmışlardır.

Abbasi halifelerinden Mansur'un Mekke'de söylemiş olduğu bir nutukda (hutbede): «Ey nas ben Allah'ın yeryüzüne tayin ettiği sultanım. Onun tevfiğiyle, onun teyidiyle, onun irşadiyle sizi idare ederim. Ben onun mallarının muhafızıyım. Onun iradesiyle, meşiyetiyle hareket ederim. Onun izniyle veririm. Ben o malların üzerinde Allah'ın kıldiyim. Size ihsan etmek, rızkınızı taksim eylemek üzere isterse beni açar, isterse beni kapar» demesi bu telâkkiyi ne kadar açık surette gösterir. [5]

Hilâfetin ilk şeklinde —ki bu, Cumhuriyetten başka bir şey değildi— halifelerin halka karşı aldıkları tavır ve vaziyet hiç de böyle olmamıştı. Bu vaziyet ancak, hilâfet babadan evlâda intikal eden bir miras ve tam mânasiyle bir saltanat şeklini aldıktan sonra hadis olmuştur.

Bununla beraber ilk halifelerin halk üzerindeki hüküm ve nüfuzları bugünkü en hür ve ileri milletlerinkinden farklı değildi, belki daha üstündü diyebiliriz.

İlen Mütevekkil Alallah'ın biraz sonra şimdiki Adli Tıp binası yerinde bulunan **Hayyatini Hassa** yâni hassa yahut saray terzileri binasına taşındığını biliyoruz. Fakat ondan sonra ne olduklarını bir türlü anıyamıyoruz. Bir rivayete göre Yavuz'un ölümünden sonra İstanbul'da yüz bulamıyarak tekrar Mısır'a gitmiştir. Bir rivayete göre İstanbul'da ölüp Eyüb'e gömülmüştür. Akla en yakın olanı Çandarlı sülâlesi ve benzerleri gibi bunların da yok edilmiş olmalarıdır.

Bu kadar mühim bir hâdisenin Osmanlı vakanüvis tarihlerinde yer alamamış olmasına hayret edilir. Hele Ayasofya'da okuduğu hutbe tarihe mal edilmemeli mi idi? Bizim tarihçiler bu türlü şeylere asla ehemmiyet ve kıymet vermemişlerdir. Ne kadar yazık?

[4] İslâmiyet ve Hükümet - Ömer Rıza. Sayfa: 9.

[5] Tafsîlât için bakınız: Mecellei Umuru Belediye. Birinci cilt. Tarihi Teşkilâtı Belediye. Sayfa: 1046.

Meselâ İslâm âleminde ilk halife yâni ilk Cumhurreisi olan Ebu-bekir'in intihap yapıldıktan sonra mescidde menbere çıkarak teşekkür için söylemiş olduğu nutukların şu fıkraları bunu ne kadar açık gösterir :

«Ey nas! Ben sizden iyi olmadığım halde emri idareniz uhdeme tevdi olundu. İyilik edersem bana muavenet ediniz. Kötülük edersem beni doğrultunuz. Doğruluk emanet, yalancılık hıyanettir. Zayıf olanlarınız, İnşallahı Taalâ, hakkını istifa edinceye kadar nezdimde kavidirler. Kavi olanlarınız, kendisinden ahiz ve istifayı hak edinceye kadar, nazarımda zayıftırlar.

«... Ben Allah'a ve Resülüne isyan edersem itaat olunmak istihkakından mahrum olacağımdan bana itaat etmeyiniz.»

Başka bir nutkunda da şunu söylemiştir :

«... Ey nas! Ben iyilik edersem bana tâbi olunuz ve yardım ediniz. Doğru yoldan ayrılırsam beni doğru yola döndürünüz.»

Tarihin anlattığına göre bu sözleri dinliyenlerden birisi hemen ayağa kalkarak ve belindeki kılıcı göstererek :

— Ya Ebubekir biz seni bu kılınçla doğru yola getiririz.

Demıştır. Yine tarihin anlattığına göre Halife bu sert söze asla gücenmemiş, bilâkis memnun olmuş ve ellerini yukarıya kaldırarak :

— Milletim arasında benim yanlışlarımı kılınçla düzeltecek kimse-ler bulunduğundan dolayı Allah'ıma şükürler ederim, demıştır.

Yirminci medeniyet asrında söz hürriyetinin bu derecesine müsaade eden acaba kaç hükûmet vardır?

İşte bir milletin başına intihapla hükümdar seçildiği zamanlar milletle hükümdar arasındaki samimiyet böyle olmuştur ve böyle olur.

Fakat intihap şekli ortadan kaldırılarak hükümdarlık irsî bir mahiyet aldıktan sonradır ki, adı hilâfet de olsa, müstebit bir saltanat devri başlamış ve Osmanlı hanedanı hilâfeti bu bozuk şeklinden almıştı. Hakikatte ise Atatürk'ün izah buyurdıkları gibi, hilâfet, Cumhuriyetten ve hükümdarlıktan başka bir şey değildir ve olamaz.

İşte Osmanlı Sultanları bu suretle Yavuz'dan sonra Halife unvanını da aldılar ve bunu son Osmanlı Padişahı altıncı Mehmet Vahidüddin'in memleketi terk ile İngilizlere iltica ettiği 30 Teşrinievvel 1338 (1922) tarihine kadar muhafaza ettiler.

1255 (1839) Tanzimat devrinden sonra yüzünü garbe çevirmiş olan Osmanlı Sultanı ve Halifeleri üçüncü bir hükûmet şeklini, Meşrutiyet sistemini de yavaş yavaş Saltanat ve Hilâfet ünvanlarına eklemiş oldular. Ve bunda Fransızları örnek aldılar.

Tarih bize gösteriyor ki Fransız kralları da 1789 ihtilâlinden önce kendilerini yeryüzünde Allah'ın vekili sayarlardı.

Nihayet 1789 da Fransızlar büyük bir ihtilâl yaparak krallık devrilmiş, beşerin tabîî hakları inkılâpçılar tarafından tesbit ve ilân olunmuş ve hükûmet şekli de Cumhuriyete çevrilmiştir.

Fakat bunda çok durulmamış biraz sonra Cumhuriyet şekli yerini Meşrutiyete vermiş ve 1870 harbinin mağlûbiyetle sona ermesi üzerine yine Cumhuriyet rejimi tetbik olunmuştur.

İşte Tanzimattan sonra bilhassa 1293 (1876) da Osmanlı Ülkesinde de Meşrutiyet ilân olunduğu zaman yapılan Kanunu Esasiye :

«Madde 4 — Zâti hazreti padişahî hasab-el-hilâfe dini İslâmın hâ-misi ve bilcümle tebeati osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır.

Madde 5 — Zâti hazreti padişahînin nefsi hümayûnları mukaddes ve gayri mes'uldür.» maddeleri konulmuştur.

Bu maddeler İslâmî bir esasa dayanmaz, bilâkis Fransızları taklit-ten ibarettir. Fransız ihtilâli sırasında kral olan on beşinci Lui için ta-rihin yazdığı şu satırlar Osmanlı Padişahlarını ne kadar andırıyor :

«On beşinci Lui'nin hudutsuz ve mutlak olan kudretinin ve zatî hükûmetinin meşruiyetinde hiç şüphesi yoktu. Kral, tebeasının mal ve canına, ırz ve namusuna sahipti.

Mürebbsi Vilruva bir gün sarayın pencereleri altına toplanmış olan halkı göstererek :

— Haşmetmeab, bunların hepsi sizindir!

Demişti. On beşinci Lui bu hudutsuz kudreti korkusuzca kullan-makta tereddüt etmezdi. Hususî hayatında, Hristiyan sıfatıyla günah işliyeceğini bilir ve ahret âzabından korkardı. Fakat kral sıfatıyla pek az mesul olduğuna kanıdı.. Hükûmeti idarede hatanın bir cinayet ad-dolunamayacağını söylerdi.

Devletin hazinesi, kralın hazinesi idi. Kral malını ve mülkünü is-raf ediyorsa bu, kendisinin bileceği bir şeydi. Hiç kimse müdahale ede-mez, bir şey söyleyemezdi.

Kral Allah'tan başkasına hesap vermeğe mecbur değildir. On beşinci Lui son günah çıkarma merasiminde söylemiş olduğu bu sözün ölüm yatağında da tekrarlanmasını istemiştir.» [6]

İslâm dininin hiç bir şahsa kudsiyet vermediği ve herkesi ef'al ve icraatından dolayı mes'ul ve muatap tuttuğu halde Osmanlı Kanunu Esasisine padişahın **mukaddes** ve **gayri mes'ul** olduğu fıkralarının konulmuş olması her şeyden önce hâmilîği kendisine tevcih edilmiş olan İslâm dinine aykırı bir keyfiyettir.

Şurası muhakkak ki Osmanlı Kanunu Esasisini yazanlar hukuku beşer beyannamesinden pek az iktibaslarda bulunmuşlar, ondan yalnız hürriyet, müsavat ve adalet gibi esasları almakla iktifa etmişlerdir.

İşte 1336 (1920) de Ankara'da bugünkü Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin temelleri atıldığı sırada bizde hükûmet şekli bu üç'lü sistemi göstermekte idi. Her şeyi bir'e irca etmekte olan Atatürk'ün hükûmet tarzında da bu yola gideceği şüphesizdi. Fakat o, her şeyi birdenbire yapmıyor, dolambaçlı yollardan giderek ve zamanı kollayarak sırası gelince katî kararını veriyordu.

Bu zamana kadar Osmanlı Padişahları, Türkiye hududu dışarısında kalan ve yerli, yabancı başka hükûmetlerin tâbiyeti altında bulunan Müslümanların da Halifesi ve İslâm dininin hâmisi yâni koruyucusu sayılırdı. Oralarda Cuma günleri camilerde okunan hutbelerde Osmanlıların Padişahı ve İslâmın Halifesi olan zatın adı anılırdı.

Fakat Osmanlı Padişahlarının bu sıfatını meselâ İran, Efgan gibi müstakil İslâm Hükûmetleri kabul etmemekte idiler. Bunu daha ziyade müstemleke halinde bulunan Avrupalı Hristiyan Hükûmetlerin İslâm tebeası böyle biliyor ve bu yola gidiyorlardı.

Hattâ bu sonraki hükûmetler bu vaziyetten kendi siyasetleri bakımından da istifadede kusur etmiyorlardı. Meselâ İngilizlerin bundan yetmiş, seksen sene önce Hint'te çıkan bir isyanı bastırmak hususunda Osmanlı Padişahından Halife sıfatıyla aldıkları bir ferman sayesinde Hint Müslümanlarını elde ettiklerini ve bununla isyanı bastırdıklarını biliyoruz.

Bundan dolayıdır ki son zamanlara kadar Hindistan'da, Hilâfet Cemiyeti adında bir de cemiyet kurulmuş ve bu cemiyet de hilâfet müessesesinden kendileri için ne tarzda istifade olunabileceğini araştırmakla meşgul bulunmuşlardı.

[6] Fransız İhtilâli Kebiri Tarihi. Ali Reşad. C. 1. Sayfa: 10.

Gerek yabancı hükûmetlerin hilâfet müessesesine vermiş olduğu bu kıymet ve ehemmiyetten gerekse Müslümanların bu müesseseye karşı beslemekte oldukları sanılan hürmet ve tâzîm hislerinden mülhem olarak bu defa Osmanlı Hükûmeti ve İslâm Halifesi de onlardan Umumi Harpte Türkler lehinde istifade etmeği düşünmüş ve bu maksatla **Meşihati Celilei İslâmiye** cihad fetvasını çıkarıp muhtelif İslâm dillerinde milyonlarca nüsha bastırarak sesini İslâm diyarına birer vasıta ile duyurmağa başvurmuştu. İşte bu teşebbüs üzerinedir ki hilâfetin ne kadar boş ve ne kadar çürük bir müessese olduğu anlaşılmış, Türkiye dışarısındaki Müslümanların hilâfet hükûmetine yardım etmeleri şöyle dursun bilâkis Türk askerleri karşısına süngüler ve top- larla koşmuşlar ve onlarla harp etmişlerdir. [7]

[7] Cihat fetvası şudur:

1 — İslâmiyet aleyhine tehacümi âda vâki ve memaliki İslâmiyenin gasp ve gareti ve nüfusu İslâmiyenin seby ve esir edilmeleri mütehakkak olunca padişahı İslâm hazretleri nefisi âm suretiyle cihadı emrettikte «**İnfirû hifafen ve sikalen**» âyeti celilesi hük- mü münifince kâffei müslimin üzerine cihad farzolup genç ve ihtiyar, piyade ve süvari olarak bilcümle aktardaki Müsliminin malen ve bedenlen cihada müsareat eylemeleri farzı aynı olur mu?

— Elcevab : Olur.

2 — Bu surette eylevm makamı hilâfeti İslâmiye ve memaliki mahrusei şahaneye sefaini harbiye ve asakiri berriyesiyle hücum etmek suretiyle hilâfeti İslâmiyeye adıv ve neuzu billâhi taalâ nurı âlî İslâmiyenin itfa ve imzasına saî bulundukları muhakkak olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile anlara muîn ve zahîr olan hükûmetlerin tahtı idarelerinde bulunan kâffei müsliminin dahi mezkûr hükûmetlerin aleyhine ilânı cihad ederek bilfiil gazaya müsaraat eylemeleri farz olur mu?

— Elcevab : Olur.

3 — Bu surette maksudun husulü cemii Müsliminin cihada musaraat etmelerine mütevakıf iken bazıları neuzu billâhi taalâ tahallüf etseler tahallüfleri masiyeti azime olup gazebi ilâhiye ve bu ma'siyeti şenianın cezasına müstehak olurlar mı?

— Elcevab : Olurlar.

4 — Bu surette hükûmeti İslâmiye ile muharebe eden hükûmatı mezbure ahali İslâmiyenin kendilerini katil ve hattâ cemii ailelerini mahvile ikrah ve icbar edilmiş olsalar bile hükûmeti İslâmiye asakiriyle muharebe etmeleri şer'an haram kat'î ile haram olup katil olmalarıyla narı cakime müstahak olurlar mı?

— Elcevab : Olurlar.

5 — Bu surette harbi hazırda İngiltere ve Fransa ve Rusya Sırbıye ve Karadağ hükûmetleriyle zahirlerinin tahtı idarelerinde olan müslümanların hükûmet-i seniyye ile hükûmatı İslâmiyeye muîn bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harp etmeleri hilâfeti İslâmiyenin nefretini mucip olacağından ismi azîm olmakla âzabı elîme müstahak olurlar mı?

— Elcevab : Olurlar.

[Bu fetva Ceridei ilmiyenin Muharrem 1333 tarihli ve 7 sayılı nüshasıyla neşrolunmuştur. Bu nüshada fetvanın Arabca, Farsca, Tatarca ve Urduca'ları olduğu gibi 1914 Harbine Osmanlı hükûmetinin iştirâkını gösteren ilânı harp beyannamesi de vardır. Ayrıca Bâbı Fetvada toplanan 29 kişilik Meclisi Âl-i İlmî tarafından tanzim ve imza edil-

Peygamberin torunları olduğunu iddia ederek Hicaz'da hükûmet içinde hükûmet kurmuş olan Şeriflerin, Mekke Emirlerinin ve umumiyetle İslâm olan Arab unsurunun Türkleri arkadan vurmak hususundaki ihanetleri de buna eklenince Hilâfet müessesesinin Türkiye hududu içindeki Müslümanlar tarafından bile hürmete ve itaate değer bir müessese olmadığı anlaşılmıştı; fakat çok geç anlaşılmıştı.

İşte 1914 Harbi tasfiye olunduğu sıralarda Hilâfet müessesesi bu halde ve bu kıymette idi. 23 Nisan 1336 (1920) de Ankara'da Büyük Millet Meclisi kurularak o meclis hâkimiyeti yâni saltanatı bizzat kullanmağa başlamış, fakat hilâfet müessesesi kuralanmamıştı.

30 Teşrinievvel 1338 (12 Teşrinisani 1922) de son Osmanlı Padişahı altıncı Mehmed Vahidüddin tacını, tahtını bırakarak Türkiye hududu dışarısına çıkınca Büyük Millet Meclisinde tabiatıyla bu mesele bahis mevzuu olmuş ve cereyan eden uzun müzakere ve münakaşadan ve bilhassa Atatürk'ün hilâfet hakkındaki tarihi izahatı hâvi bulunan nutkundan sonra iki maddelik bir kanun çıkartılarak bununla hâkimiyet yâni Saltanat millete bırakılmış Hilâfet'e ise Osman oğullarının ilmen, ahlâken ersed ve asleh olanı nın büyük millet meclisince seçilmesi esası kabul edilmekle muvakkaten hükûmet şeklinde yine bir ikilik gösterilmişti.

Bahsi geçen maddeler şunlardır :

«Madde 1 : Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı hukukî hâkimiyet ve hükümrânîsini mümessili hakikîsi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde gayri kabil terk ve tecezzî ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimal ve iradei milliyeye istinat etmeyen hiç bir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verildiği cihetle misakı millî hudutları dahilinde Türkiye büyük millet meclisi hükûmetinden başka şekli hükûmeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekli hükûmeti 16 Mart 1336 tarihinden itibaren ve ebediyyen tarihe münkatil addeylemiştir.

Madde 2 : Hilâfet; Hânedanı Âli Osmana ait olup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken ersed ve asleh olanı intihap olunur. Türkiye Devleti makamı hilâfetin istinatgâhıdır.»

---

miş olan dinî beyannamenin de Türkçe metninden başka yukarıda yazılan dillerde tercümeleri de bulunmaktadır. Bu beyannamelerden milyonlarca nüsha bastırılarak İslâm ahâlinin bulunduğu kıtalarda dağıtılmıştır.]

Hilâfetin bu şeklini, Türk muharrir ve mütefekkirleri alkışladılar. Makaleler ve risaleler yazdılar. Acaba bunun mânasız ve muvakkat olduğunu bilmiyorlar mıydı? Hilâfetin bu şeklinin Türkiye’de Türkler üzerinde bile zerre kadar hüküm ve nüfuzu kabul edilmemişti. Şu halde bütün İslâm âlemine bunun ne faydası olacaktı?

Bu sırada bir kısım kimseler, bilhassa ülemâ sınıfına mensup olanlar hilâfetin bu şekline de itiraz ettiler ve risaleler yazdılar. Münakaşa uzadı, gitti.

Yine bu sırada İstanbul Üniversitesi eski usulü fıkıh müderrisi ve yeni hükûmetin Adliye Vekili Seyyid Bey tarafından **Hilâfet ve Hâkimiyeti Milliye** adı altında bir risale yazılarak bu meselenin Tarih ve din bakımından mevkii, kıymeti münakaşa edilmiş ve ortada bir Cumhurreisi varken ayrıca bir de halifenin bulunmasının mânasız ve faydasız olduğu isbat ve izah edilmişti. [8]

[8] Hilâfet müessesesi hakkında bu sırada bir hayli eser yazılmıştır. İleride bu mevzuu etraflıca öğrenmek ve yazmak isteyenlere bir kolaylık olmak üzere görüp okuduğum kitapları sıralıyorum:

1 — İslâmda Hilâfet : Mustafa Zihni Paşa. İstanbul — Matbaa-i Ebuzziya 1327. Büyük kıtada 132 sayfa.

[Bu eserde hilâfetin ilk şekli, bilhassa hülefâyi raşidin denilen dört halifenin intihap şekilleri din bakımından âyetler ve hadislerle uzun uzadıya anlatılmaktadır.]

2 — Medeniyeti Şer’iye, Terakkiyatı Diniye: İskipli Mehmet Atıf. İstanbul Matbaai Ahmet Kâmil 1329. Sayfa 16. [Eser tamamlanmamıştır].

[Hükûmetin, hilâfet şeklinin mutlakîyet, meşrutîyet ve Cumhuriyet şekillerinden üstün ve daha esaslı olduğunu müdafaa eder.]

3 — Nazarı İslâmda Makamı Hilâfet: Ömer Lûtfi. Selânik — Asır Matbaası 1330. Orta kıtada 88 sahife.

[Bu kitap Osmanlı Kanunu Esasîsinin 35 inci maddesinin tâdili ve padişaha meclisin feshi hakkının verilmiş olması dolayısıyla mebusan meclisinde ve matbuatta çıkan münakaşa ve müzakerelerden mühlhem olarak yazılmıştır. Bu da bundan evvelkiler gibi İslâmî kaynaklara dayanılarak yazılmıştır.]

4 — Hilâfeti İslâmiye: İstanbul — Elâdil Matbaası 1334. Orta kıtada 24. S.

[Mısırlı Abdülaziz Çavişi tarafından aynı adda yazılmış olan eserin bir tercümesidir. 1914 deki Cihan Harbi içinde Osmanlı İmparatorluğu ile harp eden İngiliz ve Fransızlara karşı hilâfet makamını ve bu makamın bütün İslâm âlemine şâmil olduğunu müdafaa eder.]

5 — Büyük İnkilâbımız: Hilâfetin saltanattan ayrıldığı sırada büyük millet meclisinde söylenen sözlerin zaptıdır. Ankara - Matbuat ve İstihbarat matbaası 1338.

[Atatürk’ün Hilâfet müessesesinin tarihte ve hükûmet idaresindeki mevkiini gösteren ve 10 sayfa tutan meşhur nutku bu eserdir.]

6 — Büyük İnkilâbımız: Matbuat ve İstihbarat matbaası 1339. Büyük kıtada 240 sayda.

[Hilâfet, saltanattan ayrıldığı sırada matbuatla neşriyatta bulunmuş olan 15 kadar muharrir ve mütefekkirin 40 parça yazısını ihtiva eder. Bütün bu muharrirler ve mü-

Binaenaleyh, günün birinde Atatürk'ün bu müesseseyi de kaldıracığı şüphesizdi. Nitekim büyük nufukta (sayfa: 426) daki şu sözleri de bunu gösterir :

«Ben şahsî saltanat'ın ilğasından sonra başka unvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret kalması lâzımgelen Hilâfet'in mülğa olduğunu kabul ediyor ve bunun münasip zaman ve fırsatta telâffuzunu tabii buluyordum.»

---

tefekkirler büyük millet meclisinin bu iki müessesenin birbirinden ayrılışını alkışladıkları görülür. Eser beş kısımdan mürekkeptir:

Birinci kısım : Hilâfetin mahiyeti, vazifeleri, tarihçesi ve geçirdiği devirler.

İkinci kısım : Hilâfetin saltanattan tefriki, hilâfetle saltanatın içtimaidaki mahzurlar.

Üçüncü kısım : Hilâfet ve âlemi İslâm, hilâfetin son şeklinin âlemi İslâm üzerindeki tesirleri.

Dördüncü kısım : Hilâfetin mesaili hakkındaki münakaşalar.

Beşinci kısım : Hilâfetin son şekli hakkında salâhiyyetar zevatın beyanatı.

7 — Hilâfeti İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi : Karahisarısahib mebusu Hoca Şükrü. Ankara — Ali Şükrü matbaası 1335 Orta kıtada 28 sayfa.

[Hilâfetin Saltanatla birlikte olmasını ve eski Osmanlı Hükümdarlığı şeklinin devamını ve Halifenin bütün Müslüman âleminin başı olması lüzumunu müdafaa eder.]

8 — Hâkimiyeti Milliye ve Hilâfeti İslâmiye: Siirt mebusu Hoca Halil Hulki, Muş mebusu Hoca İlyas Sami, Antalya mebusu Hoca Rasih. Ankara — Yenigün matbaası. Orta kıtada 37 sayfa.

[Hoca Şükrü'nün risalesine cevaptır ve reddiyedir. Atatürk'ün bu risaleye karşı cevabını büyük nutkundan alıp bu bahse koydum.]

9 — Hilâfet ve Hakimiyeti Milliye : Orta kıtada 78 sayfa.

[Bu eserin müellifi ile basıldığı şehir ve matbaa ve basılış tarihi üzerinde yazılı değildir. Fakat eseri yazanın Adliye Vekili Seyid Bey olduğu bu zatın aynı mütaleayı usulü fıkıh dersleri adlı eserinde daha önce müdafaa etmiş olmasından ve hilâfet müessesesi büsbütün kaldırdığı sırada bu eserdeki ifadesini Büyük Millet Meclisinde aynen tekrarlamış bulunmasından anlaşılmaktadır.

Bu eser Abdülgani Seniyy tarafından Elhilâfe ve Sultatül-ümme adıyla Arabçaya tercüme edilerek Mısır'da basılmıştır.]

10 — Hilâfetin Mahiyeti Şer'iyesi : Ankara — Büyük Millet Meclisi matbaası. 1340. Orta kıtada 63 sayfa.

[Hilâfet müessesesinin büsbütün kaldırılmasına Büyük Millet Meclisinin 3 Mart 1340 tarihli toplantısında karar verildiği gün Adliye Vekili Seyid Bey tarafından söylenmiş olan uzun nutkın ayrı baskısıdır ve evvelki sayıda gösterilen eserin daha açık ifadeli bir şeklidir.]

11 — İslâmiyet ve Hükümet: Ömer Rıza. İstanbul — İkdam matbaası 1927. Orta kıtada 108 sayfa.

[Bu eser Ezher Üniversitesi müderrislerinden ve Mısır hâkimlerinden Ali Abdürrezakın Elislâm ve Usullül - hüküm adındaki eserinin tercümesidir. Eserin Arabçası 103 sayfadır 1925'te Mısır'da basılmıştır. Mısırlı mütefekkir de Büyük Millet Meclisinin kararını tasvip ederek Hilâfet müessesesinin lüzumsuzluğunu müdafaa etmiş ve bu yüzden Mısır'da afaro edilmiş, memuriyetten çıkarılmıştır.]

Fakat Atatürk'ün Hilâfet müessesesi hakkındaki son ve kat'i mü-taleasını yine nutuktaki şu satırlar bize göstermektedir :

İlkin ne maksatla bu makamı ihdasa rıza göstermiş olduğunu da biraz önce yine Atatürk'ün ağzından işitmiştik.

«Şükrü Efendi Hoca ve onun imzasını ileri süren politikacılar, sul-tan veya padişah ünvanını taşıyan bir hükümdar yerine ünvanı halife olan bir hükümdar koyarak beyanat ve müddeiyatta bulunmuşlardı. Şu fark ile ki, her hangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine dünyanın aktarı muhtelifesinde kütleler halinde yaşayan mütenevvi ırktan üç yüz milyonluk bir camiaya hükmü şâmil bir hükümdardan ve onun vezaif ve salâhiyetinden bahsetmişlerdi. Bu İslâm şümul mu-azzam hükümdarın eline, kuvvet olarak, üç yüz milyon ümmeti Mu-hammedden, yalnız on, on beş milyon Türk halkını lûtfetmişlerdi.

Halife ismindeki hükümdar: Ümmetlerin muamelâtını tedvir ve umuru dineviyelerine ait ahkâmdan, menfaatlerine en ziyade tevafuk edeni tenfiz edecekti. Bîlcümle Müslümanların hukukunu müdafaa edecek, umuru mesalihini nafiz bir azim ve irade ile ihata eyliyecekti.

Halife ismindeki hükümdar; dünya yüzündeki üç milyon ehli İslâm arasında adaleti payidar edecek, hukukı âmmeyi gözetecek, emni-yet ve asayiş ihlâl edecek hâdisata mâni olacak, ehli İslâma ümmeti saire tarafından vukuu muhtemel tecavüzata set çekecekti.

Camiai İslâmiyenin salâhını temine hâdim esbabı medeniye ve üm-raniyeyi ihzar ile mükellef bulunacaktı.

Muhterem Efendiler; bu kadar ve ahval ve hakayiki cihandan bu derece bîhaber Şükrü Hoca ve emsalinin milletimizi iğfal için, ahkâmı İslâmiye diye neşrettikleri safsataların esasen tekrara değeri yoktur. Fakat bunca asırlarda olduğu gibi bugün dahi akvamın cehlinden ve taassubundan istifade ederek bin bir türlü siyasî ve şahsî maksat ve menfaat temini için dini âlet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsün-de bulunanların, dahil ve hariçte mevcudiyeti, bizi bu zeminde söz söy-lemekten, maatteessüf, henüz müstağni bulundurmuyor. Beşeriyette din hakkındaki ihtisas ve vukuf, her türlü hurafelerden tecerrüd ede-rek, hakikî ulûm ve fûnun nurlariyle musaffa ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine her yerde tesadüf olunacaktır.

Şükrü Hocaların ne kadar mânasız, mantıksız ve kabiliyeti icrai-yeden mahrum efkâr ve ahkâm savurdıklarını anlamamak için, cid-den, hoca efendi gibi Allahlık denilen mahlûkattan olmak lâzımdır.

Halife ve hilâfet, onların dedikleri gibi, sultası bütün dünya Müslümanlarına şâmil olmak lâzımgelince bütün mevcudiyetini ve menabii kuvvetini halifenin emir ve nehiyine hasretmekle Türkiye halkının omuzlarına tahmil edilecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lâzımgelmez mi?

Onların serdedecekleri icabat ve ahkâma göre halife namındaki hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunusü Cezair, Fas, Sudan hulâsa dünyanın her tarafındaki İslâmların ve İslâm memleketlerinin umurunda tasarruf sahibi olacaktı.

Bu hayalin, hiç bir vakit tahakkuk etmemiş olduğu malûmdur. İslâm cemaatlerinin birbirinden tamamen ayrı maksatlarla iftirak eyledikleri; Emevîlerin Endülüs'te, Alevîlerin Mağrip'te, Fatımîlerin Mısır'da, Abbasîlerin Bağdat'ta birer Hilâfet yâni Saltanat kurdukları ve hattâ Endülüs'te her bin kişilik bir cemaatin bir «emir-ül-müminî ile bir menberi» olduğu Hoca Şükrü imzalı risalede dahi mezkûrdur.

Bu tarihî hakikatten tecahül ederek, hemen, kâmilten ecnebi devletlerin tahtı tabiiyetinde bulunan veya müstakil olan İslâm milletlere veya devletlere halife namı altında bir hükümdar nasb ve tayin etmek akıl ve hakikat ile kabili telif olabilir miydi? Bilhassa böyle bir hükümdarın temini mevkii için, bir avuç Türkiye halkını hasrû tahsis etmek, onu, mahveylemek için tatbik olunan tedbirlerin en müessiri olmaz mıydı? Halifenin vazifesi ruhanî değildir, hilâfetin üssülesası kudreti maddiye ve kuvveti hükûmettir diyenlerin hilâfetin devlet, halifenin de reisi devlet olduğunu ifade ve isbat ettikleri ve maksatlarının halife ünvanında bir zatı Türkiye devletinin riyasetine geçirmek olduğu sühûletle kabili tefehhüm idi.

Muhterem Efendiler: Şükrü Hoca Efendinin ve siyasetçi arkadaşlarının maksadı siyasetlerini açıktan açığa izhar etmeyip, bunu, bütün âlemi İslâma teşmil etmek istedikleri, dinî bir mesele halinde mevzuu bahseylemeleri, hilâfet oyuncağının ortadan kaldırılmasını tesriden başka bir netice vermemiştir.

Hilâfet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişesini izale için her yerde lüzumu kadar beyanat ve izahatta bulundum. Kat'i olarak ifade ettim ki : Milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, muamelâtına, istiklâline ünvanı ne olursa olsun hiç bir kimseyi müdahale ettiremeyiz. Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun istiklâlini muhafaza ediyor. Ve ilelebet muhafaza edecektir.

Millete anlattım ki: İslâmşümul bir devlet tesis etmek vazifesiyle mükellef tahayyül edilen bir halifenin vazifesini ifa edebilmesi için, Türkiye devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tâbi tutulamaz, millet buna razı olamaz. Türkiye halkı bu kadar azim bir mesuliyeti, bu kadar gayri mantıkî bir vazifeyi deruhde edemez.

Milletimiz asırlarca bu vâhî noktai nazardan hareket ettirildi. Fakat netice ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlâtlarının miktarını biliyor musunuz? dedim. Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz? O netice ne oldu, biliyor musunuz? dedim.

Halifeye dünyaya meydan okutmak ve onu İslâm umuruna tasarruf sahibi kılmak fikrinde olanlar, bu vazifeyi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz, on misli nüfustan mürekkep olan büyük İslâm kütlelerinden talep etmiyorlar. Yeni Türkiye'nin ve yeni Türk halkının, artık kendi hayat ve saadetinden başka düşüneceği bir şeyi yoktur, başkalarına verecek bir zerresi kalmamıştır, dedim.

Diğer bir noktayı da, halk nazarında tebarüz ettirmek için şu beyanatta bulundum: Bir an için farzedelim ki, dedim, Türkiye mevzuubahis vazifeyi kabul etsin... Bütün âlemi İslâmı bir noktada tevhid ederek sevk ve idare etmek gayesine yürüsün ve muvaffak da olsun! Pekâlâ amma, tahtı tabiiyet ve idaremize almak istediğimiz milletler derlerse ki: Bize büyük hizmetler ve muavenetler yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat biz müstakil kalmak istiyoruz. İstiklâl ve hâkimiyetimize kimsenin müdahalesini muvafık görmüyoruz. Biz kendi kendimizi sevk ve idareye muktediriz! O halde Türkiye halkının bütün mesai ve fedakârlığı, sadece bir teşekkür ve dua almak için mi ihtiyar olunacaktır?

Görülüyor ki, bir hava ve heves için, bir vehim ve hayal için, Türkiye halkını mahvetmek istiyorlardı. Hilâfet ve halifeye vazife ve salâhiyet vermek fikrinin mahiyeti bundan ibaretti.

Efendiler; halka sordum; bir Devleti İslâmiye olan İran veya Efganistan, halifenin her hangi bir salâhiyetini tanır mı, tanıyabilir mi? Haklı olarak tanımaz, çünkü devletin istiklâlini, milletin hâkimiyetini muhildir.

Millete şunu ihtar ettim ki : Kendimizi cihanın hâkimi zannetmek gafleti artık devam etmemelidir. Hakikî mevkiimizi, dünyanın vaziyetini tanınamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felâketler yetişir, bile bile aynı fâciayı devam ettiremeyiz!» [9]

[9] Büyük nutuk. Sayfa: 430 — 433.

İşte millet meclisinde, gazete sütunlarında ve ayrıca çıkarılan risale ve kitaplarda bu türlü münakaşalar, müzakere ve kararlardan sonra 29 İlkteşrin 1923 de hükûmet şekli Cumhuriyette karar kılınmış ve 4 Mart 1340 (1924) de muvakkat hilâfet şekli de kaldırılarak asırlarca süren üçlü hükûmet şekli bire indirilmiş ve daha sonra bunun neticesi olarak din ile dünya işleri ayrılmış ve lâiklik ilân edilerek Maarif ve Mektep programları da bu esas üzerinden yürütölmeğe başlamıştır.

Bunun tafsilâtını biraz sonra başka bir bahiste göreceğiz.

3. TALİM VE TERBİYEDE İNKİLÂP :

DİNÎ TERBİYENİN VE DİNÎ AHLÂKIN TERKİYLE

MİLLÎ TERBİYE VE MİLLÎ AHLÂKIN KABULÜ

Türkiye ulu önder Atatürk'ün yüksek rehberliğiyle mukadderatını eline aldığı gündenberi kültür hayatına yeni, geniş ve canlı bir cereyan verdi. Millet, kendisini kuşatmış olan düşmanlara karşı binbir güçlük arasında istiklâlini ve şerefini kahramancasına müdafaa ile meşgul olduğu sıralarda bile kültür hayatını ihmal etmedi. Sakarya harbinden önce, 15 Temmuz 1337 tarihinde Ankara'da toplanan Maarif Kongresinde Atatürk, irat buyurdukları nutukta «asırların mahmûl olduğu derin bir ihmali idarinin bünyei devlette vücade getirdiği yaraları tedavi için masruf olacak himmetlerin en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda ibzal etmemiz lâzımdır. Gerçi bugün maddî ve mânevî menabii kuvamızı, hududu milliyemiz dahilindeki memleketimizde müstevli bulunan düşmanlara karşı istimal etmek mecburiyetindeyiz: İrfanı memleket için tahsis edilen şey müstakbel Maarifimize mabihil-istinat olacak bir temel kurmağa kâfi değildir. Ancak vâsî ve kâfi şerait vesaite malik oluncaya kadar eyyamı cidalde dahi kemali dikkat ve itina ile işlenip çizilmiş bir millî terbiye programı vücade getirmeğe ve mevcut Maarif teşkilâtımızı bugünden müsmir bir faaliyetle çalıştıracak esasları ihzar etmeğe hasrı mesai eylemeliyiz.» cümleleriyle Türkiye'de kültür meselelerinin hayatî ehemmiyetine işaret buyurmuşlardır. Ulu Önder, 1 Mart 1922 tarihinde Büyük Millet Meclisini açarken irat buyurdukları nutukta «hükûmetin en feyizli ve en mühim vazifesi Maarif işleridir. Bunda muvaffak olabilmek için öyle bir program takip etmeğe mecburuz ki, o program milletimizin bugünkü haliyle, içtimâî, hayatî ihtiyacı ile, muhitin şartları ile ve asrın icaplarıyla tamamen mütenasip ve mütevatıf olsun. Bunun için muazzam ve fakat hayalî, muğlâk mütalealardan tecerrüt ederek hakikate nafiz nazarlarla bakmak ve el ise temas etmek lâzımdır... Bir taraftan cehli izaleye uğraşırken, bir taraftan da memleket evlâdını içtimâî ve iktisadî hayatta fiilen müessir ve müsmir olabilmek için elzem olan iptidai malûmatı amelî bir tarzda vermek usulü Maarifimizin esasını teş-

kil etmelidir... Medenî ve asrî bir içtimâî heyetin ilim ve irfan yolunda yalnız bu kadarla iktifa etmiyeceği şüphesizdir. Millî dehânın inkişafı ve bu sayede lâîk olduğu medeniyet mertebesine yükselmesi bit-tabî âlî meslekler erbabını yetiştirmekle ve millî harsımızı yükseltmekle kabildir.» cümleleriyle kültür programımızın esasını tesbit buyurmuşlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti içte ve dışta bir çok gaileler arasında uğraşırken bir taraftan okullar için yeni programlar neşretti; diğer taraftan Lozan sulhü henüz imzalanmadan Ankara'da ilmi bir heyet toplandı ve kültür hayatımızın muhtelif cephelerine ait meseleleri tetkik etti.

Cumhuriyet devrinin kültür faaliyeti genel bir tetkikten geçirilirse bu faaliyetin Atatürk inkılâbının en karakteristik vasıflarını taşıdığı görülür.

Cumhuriyet devrinde kültür sahasında yapılan inkılâpların en önemlisi Türk kültürünün lâikleştirilmesidir. İskolastik, geri ve örümcekli kafalar yetiştirmekte sonuna kadar ısrar etmiş olan medresenin yanında İmparatorluk, yetiştirdiği talebeye sağlam bir ilmi zihniyet vermeğe muvaffak olamamıştır. Meşrutiyet devrinde yapılan programlarda bile birtakım derslerde batıl hurafelere yer verilmiş, din derslerinde mucizelerin fennen isbatı gibi fen derslerinde alınan fikirlere taban tabana zıt olan bahislerle talebenin zihinleri altüst edilmiştir. Kültürümüzü lâikleştirmedikçe Türk kültürüne sağlam bir cereyan verilemeyeceğine kani olan Ulu Önder 1924 Mart'ının birinde Büyük Millet Meclisini açarken irat ettikleri nutukta «milletin ârâyı umumiyesinde tesbit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidî umdesinin bilâfaidei an tatbiki lüzumunu müşahade ediyoruz. Bu yolda teahhürün zararları ve bu yolda tehalükün ciddî ve derin semereleri seri kararınıza vesilei tecelli olmalıdır» sözleriyle Tevhidî Tedrisatın lüzum ve zarureti-ne işaret buyurmuşlardır. Büyük Millet Meclisi 3 Mart 1924 tarihinde Atatürk'ün yüksek irşatları ile bir taraftan Hilâfeti ilga ederken öte taraftan medreseleri kapatarak **tedrisatı tevhit** etmiş, bu suretle Türk vatandaşlarının geri ve batıl akide ve fikirlerin tesiri altında yetişmelerinin önüne set çekmiştir. Muhtelif tarihlerde irat buyurdukları nutuklarda «cihan ailei medeniyetinde mevki ihtiram sahibi olmak isteyen Türk milleti evlâtlarına vereceği terbiyeyi mektep ve medrese namına birbirinden büsbütün başka iki nevi müesseseye taksim etmeğe hâlâ katlanabilir miydi? Terbiye ve tedrisatını tevhit etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmağa imkân aramak abesle işğal olmaz mıydı?», «köhne zihniyetler, maziperest-

likle muhafazai mevcudiyet mümkün değildi», «millî terbiye ile inkişaf ve ilâ edilmek istenilen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, hayalî zevaitle doldurmaktan dikkatle içtinap etmek lâzımdır» vecizeleriyle tedrisatın lâikleştirilmesindeki zarureti vuzuh ve sarahatle tesbit buyurmuş olan Atatürk, lâikliği Türkiye ve Türk kültürü için en esaslı bir prensip olarak ele alıp medreseleri, tekkeleri ve bütün hurafelerin ve batıl itikatların kaynaklarını kurutmakla bizi asırlardanberi ilerlemekten alıkoymuş olan en önemli âmillerden kurtarmış oldu. Bugün Türk çocuğu her işte yanlış ve muzır akidelere göre değil, pozitif ilimlerin ilmî metodlarla elde ettikleri hakikatlere göre düşünecek, karar verecek ve iş yapacak bir yolda ve karakterde yetişmektedir.

Cumhuriyet devrinde Türk kültürünün kazandığı diğer önemli karakter de **milliyetçiliktir**. Din ile milleti birbirinden ayırmıyan bir zihniyetin tesiri altında okullarında Türk çocuklarına ilk okuma kitabı olarak kendi dilinde yazılmamış eserleri veren, programlarında Arapça ve Farsçaya Türkçeden daha önemli ve daha geniş bir mevki ayıran, Türk Tarihi yerine İslâm Tarihini okutan İmparatorluk, son zamanlarda «Türk» kelimesini kitaplardan ve okullardan kaldıracak derecede gaflet ve dalâlet içinde yüzüyordu. İmparatorluk bu geri zihniyetle Türk çocuğuna kendi millî benliğini tanıtmaktan çok uzaktı. Türkün hayatı ve istikbali için Türk çocuklarına millî terbiye vermenin öneme muhtelif nutuklarında «Türkiye'nin terbiye ve Maarif siyasetini her derecesinde tam bir vuzuh ve hiç bir tereddüde mahal vermeyen sarahatle ifade etmek ve tatbik etmek lâzımdır. Bu siyaset her mâna-sıyla millî bir mahiyette irae olunabilir. «Biz esasen millî mevcudiyetin temelini şuurda ve millî birlikte görmekteyiz.» «Biz doğrudan doğruya Milliyetperver ve Türk Milliyetçiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsı ile meşbu olursa o camiaya istinat eden Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur.» «Türk milletinin millî dili ve millî benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaklardır» vecizeleriyle işaret buyurmuş olan Atatürk, bizzat başardığı Türk Tarih ve Dil inkılâplarıyla Türke kendi benliğinin en parlak belgelerini verdi. Bugün Türk okullarına devam eden her Türk çocuğu, dünyada ilk medeniyeti kuran ve bu medeniyeti cihanın dört bucağına ulaştıran bir millete mensup olduğunu red ve inkâr edilmesine ihtimal olmiyan ilmî delillerle öğrenmekte, ana dilinin bütün dillere kaynak olacak derecede güzel ve işlenmiş olduğu kanaatine varmaktadır. Bir taraftan Arapça ve Farsçanın bir taraftan da Arap harflerinin zararlı tesirlerinden hem programlarımızı, hem dilimizi kurtaran Atatürk, Türk diline en verimli inkişaf yolunu açmıştır. Bugünkü

Türk okulu, millî gayeleri tahakkuk ettirmek için kurulduğunu içinden duyan, bütün ulusal ülküleri benimsiyen ve bu ülküler uğrunda her fedakârlığı göze alacak karakterli, canlı ve heyecanlı unsurlar yetiştiren ulusal bir kurumdur.

Cumhuriyet devrinde Türk kültürünün gösterdiği en bariz karakterlerden biri **Halkçı**'lığıdır. Bütün okul sistemimiz, başka bir çok memleketlerde olduğu gibi yalnız muayyen bir sınıfın çocuklarına inkişaf veren dar bir zihniyetle değil, bütün Türk çocuklarına istidat ve kabiliyetlerini azamî derecede inkişaf ettirmeğe imkân veren halkçı bir zihniyetle tanzim olunmuştur. Bir çok memleketlerde Ortaöğretim ve **Ertik Teknik** müesseselerine devam eden neharî talebeden ücret alındığı halde Cumhuriyet devrinde Lise ve Ortaokullarımızla diğer okullarımızın neharî talebesi ücretsiz tahsil görmek imkânını elde etmişlerdir. Bir çok memleketlerde terbiyecilerin ülküsü olan tek okul sistemini Cumhuriyet, çoktan Türkiye'de tatbik etmiştir. Cumhuriyet devrinde bütün okullara devam eden talebe sayısının akıllara hayret verecek bir nisbette çoğalması kültür sistemimizde halkçılığın ne geniş bir ölçüde yer tuttuğunu isbat edecek en önemli delildir. İmparatorluk devrinde ihmal edilmiş olan köy çocuğuna inkişaf yolu açmak için Cumhuriyet rejiminin hiç bir fedakârlıktan çekinmemesi de kültür sahasında halkçılık prensibinin ne kadar verimli olduğunu gösterir.

Cumhuriyet devrinde Türk kültürünün en önemli karakterlerinden biri de **İnkılâpçılığıdır**. En hayatî meselelerde bile yarım tedbirlerle işgörmeyi marifet sayan İmparatorluğun halletmesine şöyle dursun, üzerinde bir dakika düşünmüş olmasına bile imkân olmıyan bir çok kültür meselelerinin bir kaç yıl içinde Atatürk'ün Ulu Önderliği altında en doğru ve en verimli bir şekilde halledilmesi, Atatürk rejiminin İnkılâpçılıkta ne kadar ileri gittiğini gösterecek en parlak delildir. 1789 da İnkılâp devresine giren Fransa'nın okullarını binbir mücadeleden sonra ancak 1882 tarihinde lâikleştirebilmiş olduğu düşünülürse Türkiye Cumhuriyetinin, yeni rejimin başlangıcında bütün devlet işlerini ve kültür kurumlarını akıllara hayret verecek bir sürat ve muvaffakiyetle lâikleştirmesinin ne büyük bir inkılâp hamlesi olduğunu teslim etmemek mümkün değildir. Asırlardanberi Türk kültürünü ağır bir çember içinde ezmekte olan Arap harflerini atarak yeni Türk harflerini bir kaç ayın içerisinde bütün okullarla hayatın her cephesine yerleştiren Cumhuriyet, dünya kültür tarihinde emsali görülmemiş bir inkılâp mucizesi göstermiştir. Bir çok ileri memleketlerde hâlâ tatbikine cesaret edilemiyen **Muhtelit Öğretim** usulünü bütün Türk okullarına, gıpta edilecek bir muvaffakiyetle tatbik etmekle de Cumhuriyet,

inkılâpçılığın parlak bir zaferini daha kazanmıştır. İmparatorluk devrinde asırlarca ihmal edilen Türk kızına her okulun ve her mesleğin kapısını açmakla da Kemalizm, ananeleri kırmak ve faydalı inkılâpları bir hamlede başarmak için dünyaya güzel bir örnek vermiştir.

Cumhuriyet devrinde kültür faaliyetlerinin karakteristik bir cephesi de ulusal eğitim prensiplerinin, kuvvetini ulusal hayattan ve ulusal ihtiyaçlardan alan çok sağlam temellere dayanmış olmasıdır. İmparatorluk devrinde bütün kültür hareketlerinin sağlam prensiplerinden ziyade şahsî arzuların cereyanına tâbi olmasından ne kadar zarar görüldüğüne kültür tarihimizden bir çok misaller getirmek mümkündür. Cumhuriyet Halk Partisinin, Ulu Önder'in yüksek dehâsından ilham alarak tesbit ettiği ulusal eğitim programı bütün kültür faaliyetimize kuvvetli ve sağlam esaslar hazırlamış ve her türlü tereddütlerin önüne geçmiştir. [1]

* * *

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kısaca temas etmiş olduğu Kültür İnkılâpları Maarif Tarihinde esaslıca incelenecek bahislerden olduğundan bu hususta etraflı ve mukayeseli bir hayli izahat itasına lüzum görülmüştür:

Bir milletin talim ve terbiyesi dinî mi yoksa, millî mi olmalıdır? Şu bahis okunurken bu سوالın hatıra gelmesine imkân yoktur.

Şimdiye kadar dünyada terbiyenin dört şekli tatbik edilegelmiştir: Dinî terbiye, dinî - millî terbiye, millî terbiye, milletlerarası terbiye.

Bunlardan dinî terbiye millî terbiyeyi şiddetle reddeder ve **din ile millet birdir** der. Millî terbiye de dini reddeder ve **din ayrı, millet ayrıdır** prensipini takip eder. Dinî - millî terbiye ise ikisini birden **sahası** içine almak ister.

Milletlerarası terbiyeye gelince buna karşı Tevfik Fikret'in :

Ebnayi beşer birbirinin kardeşi... hülya

mısrarını hatırlatmakla iktifa ederim.

Diğer üç terbiye sistemine birer kelime ile işaret etmek için deriz ki; Türklük bakımından dinî terbiyeyi alırsak milletimizin adı **İslâm**, dinî - millî terbiyeyi alırsak **İslâm - Türk**, millî terbiyeyi alırsak —din vicdanî bir şey olmakla beraber onu büsbütün terketmemiş olduğumuz için— **Türk - İslâm** yahut yalnız **Türk** olacaktır. Şu halde terbiyede

[1] Cumhuriyetin XV inci yıl kitabı. Sayfa : 159 — 162.

İslâm dinine dayananlar evvelâ **İslâm** sonra **Türk**, milliyete belbağlayanlar evvelâ **Türk** sonra **İslâm** olmuş oluyorlar. İşte dava da buradadır ve bu dava Cumhuriyet devrine kadar sürmüştür.

Eskiden olduğu gibi bugün de bu üç çeşit terbiyeyi kabul ve tatbik eden milletler vardır. Biz Türkler ilk iki terbiyeyi vakit vakit tatbik ettikten sonra bugün **Millî Terbiye**'de karar kılmışızdır. Meselâ Tanzimat devrine kadar bizim terbiye sistemimiz tamamiyle **dinî**; Tanzimat, Mutlakiyet ve Meşrutiyet devirlerinde **dinî - millî** olmuştur. Şunu da hemen ilâve edeyim ki tıpkı **dinî ahlâk**'ta **millî ahlâk**'da olduğu gibi **dinî terbiye** ile **millî terbiye**'nin de hududları esasen kat'î surette tahdit edilmiş değildir. Öyle sanıyorum ki dinî terbiye millî terbiyeye zamanla bir çok prensipler vermiş, bunlar milletin arasında asırlarca yaşamış, kökleşmiş, **gelenek** halini almış ve bu gelenekler millî terbiyenin temelini teşkil etmiştir. Biraz sonra Millî Şefimiz İsmet İnönü'nün okuyacağınız nutuklarındaki izahlarından da anlaşılacaktır ki Millî Terbiye esasen Dinî Terbiye ile tearruz teşkil etmez.

Bunu bir misal ile izah edeyim : Bir yere, bir odaya gireceği zaman kapının vurulmadan içeriye girilmemesini Kur'an tavsiye eder. Bugün biz Türkler dahil olduğumuz halde bütün medenî âlem buna riayet etmektedir. Millî terbiye ile yetiştirilecek olan Türk gençleri bundan sonra da bunu yapacaklardır ve dinî terbiyede vardır diye terketmeyeceklerdir. Ancak tarihini bilmiyecekler, yâni bunu ilkin hangi din veya millet tatbik etmiştir diye araştırmıyacaklardır.

Mevzuumuz Tarih olduğu için bilhassa bizde Tarih'e karışmış olan bu terbiyelerden ilk ikisine de bu eserde şöylece temas etmeden geçmek istemedim.

Dinî Terbiyenin en göze çarpan noktası, **din** ile **millet**'i bir saymasıdır. Millî terbiyenin tam aksi bir vaziyet.

Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi der ki :

Millet kelimesinin İslâmlar arasında eskidenberi kullanılışına göre asıl mânası **din**'dir ve şimdiki gibi unsur ve kavim yerinde kullanılması muhdestir. Eski İlmühal kitaplarımıza **din ve millet ikisi bir şeydir** diye açıkça bir fıkra konulurdu. Bundan başka kelâmın uleması lisanındaki **ehlülmille tâbiri ehlüddin** mânasına olduğu gibi **ittifakı milliyyin ile filân meselede hüküm böyledir** dedikleri zaman ehli edyanın ittifağını kastederler. Bütün bu kullanışların üstünde olarak Kur'anı Kerim'deki **vettebiu millete İbrahime hanifa** kavli şerifi de buna şahittir. [2]

[2] Dini Müceddidler. Ist. Evkaf. M. 1338 (S. 255).

Bu terbiyeyi kısaca anlatabilmek için bu mevzu etrafında bir Türkçü ile bir İslâmcı arasında cereyan etmiş olan bir münakaşadan istifade ederek bir kaç satır yazmak lâzım geliyor.

Dinî terbiyenin esasları Kur'an'ın hükümlerine, Peygamberin sözlerine, fiillerine ve hareketlerine dayanır ve bütün Müslümanları kardeş sayar. Peygamberin bir kaç sözünü misâl olarak ele alalım :

Bütün Müslümanlar kardeşten başka birşey değildir. Âyetinden maada Peygamber'in şu sözleri bilhassa dikkati üzerine çeker :

Hiç biriniz din kardeşi hakkında kendi nefsi için husulünü sevdiği şeyin, husulünü istemedikçe iman etmiş olmaz. Ve hiç biriniz, ben ona babasından da, evlâdından da, daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz ve her kim Müslümanların hal ve şanını kendine kaygu edinmezse onlardan değildir.. Ve Müslümanlar kardeşlerdir.. Hiç birinin ötekisi üzerine fazil ve rüçhanı yoktur.. ve asabiyet (milliyet) davasına kalkışan onu terviç eden bizden değildir. Asabiyet üzerine kitale girişen de bizden değildir. Kezalik asabiyet davası üzerine ölen de bizden değildir..

İşte bütün bunlar İslâm terbiyesini almış olanlar arasında kardeşliği, sevgiyi, birliği gösterir. Bir Müslümanın en büyük arzusu; anası babası ve kan kardeşi değil, din kardeşleridir. İslâm ümmeti veya cemaatidir.

Hal böyle olunca dinî terbiye milliyeti, kavmiyeti, sınıf farkını ve ırk ayrılığını reddeder görünür ve öyledir de. Bundan dolayıdır ki, İslâm dinine giren Arap'tan başka milletler, Arap'tan ziyade Arap ve İslâm olmuşlar ve onlardan ziyade Arabın diline olduğu kadar İslâm dinine de hizmet etmişlerdir. Birçok Türk muharrir ve müelliflerinin eserlerini Arap diliyle yazmaları bundan ileri gelir.

İslâm dini yüzünden Araplığa bu kadar kıymet ve ehemmiyet verilmesi Peygamber'in, zamanında bile onları şımartmış ve bu vaziyet Peygamber'in de dikkatini üzerine çekmiş olacak ki, o türlü kimselere karşı şunu söylemiştir :

Ey nâs! Sizin Allahınız birdir. Babanız birdir. Haberiniz olsun ki; hiç bir Arabînin acemî (yani Araptan başkası) üzerine, hiç bir Acemînin de Arabî üzerine, hiç bir siyahînin beyaz üzerine ve hiç bir beyazın siyah üzerine fazil ve rüçhanı yoktur.

Başka bir hâdisе üzerine de bunu söylemiştir :

Ey nâs! Rabbiniz yalnız bir Rabdır. Babanız yalnız bir babadır. Dininiz yalnız bir dindir. Arabiyet sizin ne babanız, ne ananızdır. O, lisanı ibarettir. Her kim Arabî tekellüm ederse Arabî'dir.

Şu sözleri eserinden aldığım dinî terbiye taraftarı ve millî terbiye aleyhtarı müderris Ahmet Naim diyor ki :

«Asabiyeti kavmiye şer'an memnudur, mezmumdur. Fakat hangi şekilde? Bir insan kavmine, mahza kavmi olduğu için mutlak surette asabiyet gösterirse kabihdir. Kavmine hak dairesinde ve hiç bir tarafa adavet etmeksizin yardım ederse bilâkis müstahsendir. Bakınız asabiyeti Resulullâh Efendimiz: **Mezmun olan asabiyet kavmine zulüm üzerine yardım etmektir.** Diye tarif buyurdıkları gibi diğer bir hâdisi şerifte de, en hayırlınız aşiretini müdafaa edendir. **Lâkin hilâfı şer'i müdafaa edip de günaha girmemek şartıyla.**

Başka bir hâdis de şöyle demiştir :

Sizin bu (şerefli dediğiniz) nesepleriniz bir kimseye söğmeye veya onu ayıplamağa vesile olacak şey değildir. Gayesi hepiniz Ademin oğullarısınız.. Bir ölçek içindeki buğday taneleri gibi yekdiğere müsavisiniz. Ve ölçeği dolduramazsınız. Hiç kimsenin başka kimse üzerine fazil ve rüçhanı yoktur. Meğerki, dini ile, yahut ameli sâlih ile ola. Bir kimsenin kötü olması için fena huylu, fena sözlü, cimri ve korkak olması yeter.

Şeriatın çizdiği hudut dahilinde kavmine yardım ve taraftarlık etmek yine İslâm dininin emrettiği şey olduğu için bu yolda hareket edenlerin elini öper, başımızın üstüne koruz.

Türkçüler tefahür kasdi olmaksızın, yalnız **biz Türküz**, demekle hiç bir günâh işlemezler. Türk diline, Türk edebiyatına, sanatına ve ticaretine hizmet ederlerse alelilâk bir iş görmüş olurlar. Dinî hakikatleri —tabii bizim yaptığımız gibi— Türkçe olarak neşretsinler. **Biz hiç bir Resulü kavminin lisanından gayri bir lisanla göndermedik. Tâ ki, onlara hakikati tebeyin edebilsinler, âyeti kerimesinin işaretine bakarak bunu teşvik bile ederiz. Yalnız Türklere taraftarlık nâmına diğer İslâm kavimlere zulmetmesinler.**

İslâm dini, kavmiyet rabıtasını İslâm camiası içinde eritmeğe o kadar haristir ki, Selmani Farisî'nin Resulullah ve Arap kavmine cinsiyet itibarıyla hiç bir nisbeti yokken hakkında: **Selman bizdendir, ehli beytiyedir, buyurulmuş.**

Hazreti Bilâl Habeşli bir köle iken Hazreti Ömer imanına, sabıkasına bakarak **Ebubekir Efendimizdir, fazla olarak Bilâl Efendimizi de azâd etmiştir. Demiş.**

Ansarın kölelerinden Ebu Akabe -ki Hazreti Selman gibi Farisî

idi - Ühud muharebesinde nişan alarak müşriklerden birisini vurmuş, ok isabet edince Arap âdeti üzere, **al da benim Farşlı bir er olduğumu bil**, demiş. Hazreti Peygamber yanında duruyorlarmış. Bu sözünü işitince sanki neden Ensar'dan bir er demedin de yabancılık gösterdin? diye tevbih buyurmuşlardır.

İnsaf edilsin! Bu telkinatı safiyei İslâmiye nerede? Zavallı Türk - Müslümanları Ergenekon bayramlariyle işrâk sahasına yaklaştıran teşebbüsünüz nerede?

Hasılı biz, İslâm kavimlerinin kâffesini severiz. Fakat Arap kavmini sabikai İslâmiyeleri, Hazreti Peygambere karabetleri, lisanlarının Kur'an lisanı olması, İslâm nimetini neşrederek bütün Müslümanlara velinimetlik etmeleri dolayısıyla hepisinden, hattâ kendi kavmimizden ziyade severiz. [3]

İşte, din terbiyesi prensiplerinin başlıcaları bunlardır. Fakat İslâm dini bu terbiyeyi nâşirinin arzu ve tavsiye ettiği tarzda tatbika muvaffak olmuş mudur?

İslâm Tarihi muvaffak olmadığını gösterir. Peygamber'in daha kefeni solmadan aynı dili konuşan, aynı dini taşıyan, hemen hemen aynı ülkede yaşayan Araplar arasında ortaya çıkan, Ali —Muaviye kavgaları, daha sonra Emevî— Abbasî ihtilâflarını müteakip asırlarda, yer yer ortaya çıkarılan mezhepler, bilhassa Sünnîlik — Şîilik hareketleri dinî terbiyenin millî terbiyeyi unutturamadığını, Peygamberin reddettiği kavmiyet ve milliyet hislerini körletemediğini gösterir. Bugünkü Arap hükûmetleri de bunu isbat etmez mi? Din ile millet bir olsaydı bu kadar ayrı ve müstakîl Arap hükûmeti olur muydu? Din Araplar arasında müşterek bir terbiye, umumî bir hükûmet teşkiline yaramadıktan sonra dilleri ve milliyetleri ayrı, ancak dinleri müşterek olan Türkleri Türkten başka milletlerle birleştirebilir mi, onları bir tek millet yapabilir mi? Hilâfet hükûmetini ilk yıkan da Araplar olmadı mı? Din birliği buna mâni olabildi mi?

Osmanlı Tarihi ise baştan sonuna kadar bunun şahididir. Bu hükûmet zamanında Türklük, Türk milliyeti asırlarca uyutulmuş, ağza aldırılmamış, Türk olmayanlar fakat İslâm dinine girmiş bulunanlar, Türk'ün yerini almışlar, üzerinde hüküm sürmüşler, bununla beraber hiç birisi kendi eski kavmiyetini yahut milliyetini unutmayarak bu yüzden Türkleri, memleketin Efendisi oldukları halde, köle derecesine indirmişlerdir.

[3] İslâm'da davayı kavmiyet. Ahmet Naim. İstanbul - Tevsii tabaat matbaası 1332.

Hattâ Meşrutiyet devrinde belirmeye başlayan Türkçülük cereyanları bile bilhassa Osmanlı camiası içinde yaşayan Arap, Arnavud ve Çerkes gibi, unsurların eski kavmiyet ve milliyetlerini uyandırmak için giriştikleri fırkacılık ve tefrikacılık hareket ve teşebbüslerinden, örnek alınarak, ancak mukabele maksadiyle, doğmuş ve **Türk Ocağı**, o zaman faaliyete geçmiştir.

Binaenaleyh bu terbiye sistemi bilinen bu vaziyetler, bu tarihî hakikatler yüzünden Cumhuriyet devrinde terkedilmiştir.

* * *

Dinî - Millî terbiyeye gelince: Bilhassa Meşrûtiyet devrinde bunun hakkında Mebusan Meclisinde cereyan eden müzakere safhalarını eserin dördüncü cildinde göstermiştim. Burada fazla izahat vermeyeceğim.

Maarif Tarihinin bundan evvelki devirlerinde millî terbiyeye dinî bir cereyan verilmeğe uğraşıldığını görmüştük. Bu mevzu her millet tarafından münakaşa edilmiş ve sonunda katî bir şekle bağlanmıştır. Bundan dolayıdır ki garp hükûmetlerinde de hâlâ dinî terbiyeye kıymet ve ehemmiyet verenler bulunduğu görülmektedir. Garbı da, şarkı da oldukça iyi bilen ve senelerce bu vadide yazılar yazmış olan İkdâm başmuharriri Ahmet Cevdet'in **Terbiye-i milliye ile terbiye-i dinîyenin telifi** başlığı altındaki şu yazısını bu türlü münakaşalara örnek olmak üzere aşağıya koyuyorum :

Zihinleri işgal eden mühim bir meseleden bugün bahsetmek istiyoruz. Tenvir ve izahı lâzım olan bu mesele (terbiye-i dinîye ve millîye) meselesidir. Terbiye-i dinîye ile terbiye-i millîyeyi bir arada sevk ve idare etmek mümkün müdür, değil midir?

Benim, müşahadata mebni olan itikadıma göre terbiye-i millîye ile dinîyeyi birbirinden ayırmak lâzım gelmez. Bunların ikisi bir yerde pekâlâ gider. Bunlar birbirine zıt şeyler değildir.

Bir takım akvamı İslâmiyenin esaret altında kalmalarına sebep, hakikî bir terbiye-i dinîye almış olmaları değildir. Eğer bunlar, İslâmiyetin ruhuna temessük etseler idi, karşılarındaki Avrupalıların yaptıklarını onlar da yaparlardı. Bu hususta Kur'anı Kerim'de sarahatî kat'îye vardır. Avrupayı iylâ ettiren ulûm ve Maarif ve Sanayii Dinî İslâm reddetmez. O esir kavimlerde hakikî terbiye-i dinîye eksiktir. Bundan dolayı ülemâyî İslâmiye ünvanını alan zevat kâmilten mesuldürler. O ülema, ehli İslâmı talimde büyük prensipleri kâmilten ihmal etmişlerdir. Medreselerin kapanmağa istihkak kesbetmeleri de kendi amellerinin cezasıdır. Yoksa o medreselerde vaktiyle ulûm ve fûnunu müdevvene nasıl tedris ettirilmiş ise ilim garbe geçtikten sonra aldığı ceve-

lân ve faaliyeti ülemâ gözleri önüne getirerek terbiyei diniye ile birlik-te ulûmı müdevveneyi de tedris etselerdi o medreseler bugün birer Darülrifan olurlardı.

Ben memaliki ecnebiyeyi biraz bilenlerdenim. Oralarda din müderrisi olabilmek için tedrisatı mutavassıta ile tedrisatı âliyeden mezun olmak iktiza eder. İşte bizimkiler de bu yolu tutmak lâzım gelir iken Sarf ve Nahiv ve Beyan ve biraz Fıkıh ile meşgul olmaktan başka bir şey yapmadılar. Hattâ bir vakit Türk ülemâsı Türkçe yazmağı bile bilmezlerdi.

Bu bapta biraz daha izahat vereyim. Almanya'yı misal olarak göstereceğim; o Almanya ki Maarifi asriyede öne düşen büyük milletlerdendir. Biz Almanya'ya benzeyebilirsek kendimizi bahtiyarların bahtiyarını addederiz, değil mi?

Alman Mekteplerinde Bakaloryaya kadar tedrisatı diniye mecburîdir. Bu, Mektebi İptidaiyeden başlar, tâ yüksek derecedeki sınıflara kadar gider. Son senelerin dinî tedrisatı pek mühimdir. Yalnız İlmi-halden ibaret değildir. Felsefî dinîye itina ile okutuluyor ve muhtelif dinlerin ahkâmı, hikmetleri tenkitten geçiriliyor. Dinî derslerden alınan numaraların tam olmaları lâzım gelir. Bazı dersler vardır ki onlar da tam numara alınmazsa da olur. Fakat Din için kanunen iktiza eden numara behemehal alınmalıdır.

Darülfünun'daki talebe kulüpleri de şayanı dikkattir. Bu kulüpler içinde dine temessük eden kulüpler vardır. Şöyle ki : Oraya dahil talebe birtakım vezaifi ahlâkiye ile mütehallik olacaklarına yemin ederler. Ezcümle müskirat kullanmazlar, düello etmezler, teehhül edinceye kadar, gayri meşru münasebetlerde bulunmazlar. Zinadan içtinap ederler. Yirmi iki, yirmi üç yaşlarında gençler vardır ki hep bâkirdirler!

Oralarda din dersiyile beraber hissiyatı milliyeye ait olan duygularla dahi gençlik terbiye edilir. Dine temessük, bu adamları ulûm ve fûnunu sairede geri bırakmadığını reyalayn görmektedir.

Mesele tedrisattadır. İşin ruhu budur. Nefsi dinde değildir. Müderrisler hep Darülfünun'dan mezun ülema dandırılar. Binaenaleyh tedrisin nasıl olması lâzım geleceğini bilirler. Bir taraftan dinî ders alan genç (haftada iki saat), öbür taraftan Hendese, Tarihi Tabiî, Heyet, Riyaziyat, Fizik, Kimya gibi ulûm ve fûnunu da mükemmelen tahsil eder. Muallim ve Mektep böyle teşkil edilirse artık din manii terakki olur demeğe hacet kalmaz. Nasıl ki onlar da olmuştur.

Almanların mülâhazasına göre her genç yirmi, yirmi iki yaşına

varıncaya kadar dinî tedrisatı görmelidir. Ondan sonra serbesttir. İsterse mütedeyyin olur, isterse olmaz. Onlar diyorlar ki bir millet terbiyei diniye almadıkça sağlam bir millet olamaz. Dinin prensipleri, malûm ya ahlâkîdir. Hırsızlık etme, adam öldürme, yalan söyleme, gayrin hakkını yeme gibi prensiplerdir.

Yine Almanya'da Tedrisatı Diniye yanında bir de ilmi ahlâk tedris olunur. Bu ilim o mekteplerin en güç derslerinden biridir. Zira işin içine Felsefe girer ve en büyük felsefî meslekler nazarı tenkitten geçirilir. Ahlâkın tedrisatı da pek etraflıdır. Zira iyiliğe, vazifeye mukabil bir mükâfat beklememek o ilmin bir kaidei esasiyesidir. Bu, bizde bilinmiyen ama hiç bilinmiyen şeylerdendir. Çünkü bizde her kimi işitseniz şöyle böyle hareket ettiğini, şunu bunu yaptığını ve nihayet bunların hiç biri takdir edilmediğini söyler durur. Yâni daima mükâfat bekler. Bu ise ahlâka muğayir bir zemimedir.

Almanya'da mekteplerden dinî tedrisi kaldırmak mümkün olamaz. Çünkü çocukların babaları evlâdının ahkâmı diniyeyi öğrenmelerini talep ederler. Bu da oldu. Alman Kanunu mucibince çocuğun velisi babasıdır. Baba bu velâyeti hasebiyle evlâdına ders verilmesini isterse, ona kimse mâni olamaz.

Din hususunda Türkler, bahusus Türk gençleri kadar malûmatı noksan, hiç bir millet, hiç bir gençlik yoktur. Bizim gençlerin bu babdaki cehaletleri bir ucubedir. En sade şeyler hakkında bile vukufı, malûmatları mefkud. Böyle bir gençlik asla ve kat'a bir millet binası kuramaz.

Alsas Loren Belediyeleri tarafından Fransız Maarif İdaresine yazılmış olan bir tahrirat vardır ki vesaiki mühimmedendir. Bunlar o tahriratta Alsas Loren halkının din ile birlikte vezaifi milliyeyi bir arada takip ettikleri bildiriliyordu.

Ahiren buraya gelen bir Lehli gazeteci ile görüştüğümde Lehistan'daki köy papazlarının, köy gençliği için ifa ettikleri millî vezaifi bana teşrih etti ve neden Türkiye'nin bu veçhile hareket etmediğini sordu. Neden olacak? Bizde nerede öyle köy imamları? Bir takım cahil, zavallı, gazeteyi bile okuyamıyan İmam Efendiler ne dinî, ne millî terbiye hususunda bir vazife ifa edebilirler mi? Bu adamlar hangi müesseselerde o feyizi alabilmişlerdir? Bizde bununla kim meşgul oldu?

Devletin ötedenberi kabahati, bizde memurini diniyeyi yetiştirmeyi bilmemesidir. Nice seneler Bâbı Meşihat bir heyulâ gibi oturdu. Âlemde vücuda gelen tahavvülâtta hiç bir hisse alamadı. Memleketin şim-

diki asırda bekası neye muhtaç olduğunu düşünmedi. Bir kere Friburg Darülfünun'una bakalım. Ülümü Diniyenin muallimleri içinde bile ne kadar ruhaniyun vardır. Jezvitlerin telif etmiş oldukları âsar meydan-da. Bize vaktiyle onların kitaplarından cebir tedris ettiler. Müellifleri hep papaz idiler. Eski ülemâyı İslâmiye de böyle değiller mi idi? Eserlerini bugün görmüyor muyuz? Bu hakikat inkâr olunabilir mi?

Maatteessüf Maarif Nezaretlerimiz fikren ve müşahedeten pek geridirler. Vâkıâ çalışmak istiyorlar. Bu inkâr olunmaz. Fakat ne yolda çalışmak lâzım geleceğini bilmiyorlar.

Müderreslik bile bizde ne kadar hafif bir yetişme ile elde ediliyor. Almanya'ya gitmeli de bir kere müderresin sınıfını görmelidir. Bunlar sanki bir Caste'dırlar. İçlerine dahil olabilmek için onlar gibi mesai sarfetmek ve onlar gibi tâ muitlikten müderresliğe kadar nice mezahim ve müşkülât içinde derece derece yükselmek lâzım gelir. Her yükselişin il-mî bir şartı vardır. Bizde ise rütbesi madun olan mekteplerin mezunlarından müderresler vardır! Böyle bir Darülfünun bu memlekette ne iş görebilir ki? Yalnız milletin mamelekini yer, o kadar.

Bizim bilhassa Maarif Nezaretimizin, bir zannı vardır. Sair memleketlerde asırların mesaisiyle peyda olan şeyleri az bir zaman zarfında ihdas ve tesis etmek imkânı.. Bu imkânın olup olamayacağını bile düşünmüyor. Onun bu gayreti yetiştirse yetiştirse sathî insanlar yetiştirir!

Dün bana Liselerimizin birinde okuyan bir şakirt müracaat etti. Gözleri yaşla dolu idi. Mektepte kendisine yatak verilmeyeceği tam geceleyin muavin mi, muallim mi tarafından ihtar olunarak kapı dışarı edilmiştir! Halbuki yatak yok değil imiş. Fakat Muavin Efendi bu şakirde her nasılsa hiddet buyurmuş. Ona bu cezayı tertip etmiş! Ben böyle bir mektep rüknüne vatan evlâdını değil, kedileri bile teslim etmem! Terbiyeden bu derece mahrum olan bir şahıs, bir Lisede vazife sahibi olabilir mi? Bu gibi muallimler mi hissiyatı milliyeyi telkin edecekler, bu gibi muallimler mi, şakirdana terbiye kavaidini öğretecekler? Zavallının kendisinde o lüzumun bir zerresi peyda olamamış.

Yine söylüyorum; Tedrisatı Diniye, Tedrisatı Millîye ile birlikte sevk olunabilir. Yalnız müderresleri bulmalı ve dinin ne veçhile tedris edileceğini bir heyeti ilmiye tayin etmelidir.» [4]

* * *

Cumhuriyetin ilânından sonra terbiyenin Millî mi, yoksa Dinî mi olması münakaşası bizde de baş göstermiş ve nihayet **Millî** olmasında karar kılınmıştır.

[4] İkdâm. 27 Eylül 340.

Atatürk'ün bu kararı vermeden önce âdeti veçhile, bu mevzuu ne suretle ve kimlerle münakaşa etmiş olduğunu ve sonunda katî adımı nasıl atmış bulunduğunu gösteren bir vesikaya malikiz. O vesika, profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun hâtıratında görülen bir yazısıdır. Baltacıoğlu diyor ki :

«1924 Şubat'ı içinde Ankara'da bulunuyoruz. Maksadımız Darülfünun ihtiyaçları hakkında Maarif Vekâletiyle temas etmektir. Bir heyet halinde idik. Bu heyetin içinde Edebiyat Fakültesi reisi Köprülüzade Fuat, Hukuk Fakültesi reisi Aynizade Tahsin, Tıp Fakültesi reisi merhum Dr. Vasıf ve Fen Fakültesi müderrislerinden riyaziyeci Şükrü vardı. Reisicumhurumuz o zaman Başvekil bulunuyorlardı. Heyeti, yeri şimdiki Bankalar caddesinde bulunan eski Hariciye Vekâleti binasında kabul buyurdular. Ve bir saate yakın Darülfünun'un muhtelif ihtiyaçları hakkında konuştular. Sualler soruyorlardı, cevaplarını veriyordum. Kendi hâliyle, olduğu gibi Darülfünun'un millî ihtiyaçlarımıza hizmet edemeyeceğini izah etmiştim. Maddî ihtiyaçlarımızı açıkça söyledim: Ne kadar zamanda ve ne kadar para sarfedilirse bizim ilmî ihtiyaçlarımızı doyuracak millî bir Darülfünun elde edebileceğimizi sorudular. Kanaatimi söyledim ve Darülfünun işinin asır işi olduğunu ilâve etmeyi ihmal etmedim.

Bir akşam da Darülfünun heyetini akşam yemeğine çağırılmışlardı. Başvekilimizi daha çok tanımak fırsatını elde ettiğim için çok seviniştim. Umumî mefhumlar içine kendini hapsedmiyen, realiteleri bütün mûdillîği ve tafsilâtıyla kavrayan bir zekâ karşısında bulunuyorduk. Cevaplarımızda objektif ve katî olmak için bütün cehdimizi sarfediyorduk. Hiç şüphe yok ki idealist olduğu kadar da realist olan bir zekânın karşısında bulunuyorduk. Maarif Vekili merhum İsmail Safa da bu yemekte hazır bulunmakta ve görüşülenleri büyük bir alâka ile dinlemekte idi. O gece heyetin Gazi Paşa'ya tazimlerini arz etmek üzere İzmir'e gitmek arzusunda olduğunu söyledim. Kendileri de İzmir'e gideceklerini ve heyeti trenlerine kabul edeceklerini söylediler. Bu haber benim gibi arkadaşları da çok sevindirdi. Şubat'ın onuncu günü Ankara'dan hareket ettik. Ortalık kar içinde idi. İzmir'e gidinceye kadar bizi iki kere kabul ettiler. Görüşmenin mevzuu Maarif ve Maliye meseleleri idi. Aynizade Tahsin Bey'e bir çok sualler soruyorlardı. Bu sefer de gördüm ki hâdiseleri en ufak ve en ince teferruatına kadar zapteden canlı ve kuvvetli bir hâfızanın karşısındayız. Bahisler çok cazipti. Millî kahraman arada bir İstiklâl Harbine ait hâtıralarını da anlatıyordu. Hiç bir Tarih bir insanın kendinin de eseri olan bir harbin ve zaferin tarihi kadar canlı olamaz. Bunu anlıyorduk.

İzmir'e vardık. Gazi millî kahramanı karşılamak üzere istasyona

gelmişlerdi. Trenin penceresinden kendisini gördüğüm zaman gayrı ihtiyarî heyecan duydum. Hemen aşağıya indik. Gazi her birimizin ayrı ayrı elini sıktı ve iltifat etti. «Buyrun» dedi, yürüdük. İstasyon kapısında veda edildi, ayrıldık. O gün bir yaver geldi. «Bu akşam saat beşte Gazi Paşa Hazretlerine davetlisiniz; sizi tam saat beşte kendi vesaitimizle alacağız» dedi. Biz çok heyecanlı idik. Saat beşi dört gözle bekliyorduk. Saat beş oldu. İki büyük otomobil Naim Palasın önünde durdu. Biraz sonra Göztepe'ye doğru otomobiller hareket etti. Köşke vardığımız zaman doğrudan doğruya kabul edileceğimizi anladık. Sessiz ve müteheyyiç merdivenleri çıktık. Kendileri ufak bir odada bizi bekliyorlardı. Gazi tunçtan bir sanat eseri, bir heykel gibi ayakta ve hareketsiz duruyordu. Bu manzara çok haşyet verici idi. Bütün samimiyetimle söylüyorum, ulu bir mabette mabudunun huzuruna çıkmış bir âbit gibi vect, huşuğ duymakta idim. Elini sıktım. Hiç bir şey söylemedi ve oturmamızı işaret etti. Heyetin duyduğu saadet hâlini kendilerine ifade etmek için müsaadelerini istedim.

Hemen ilmî bir görüşme başlamıştı. Mesele şu idi: Terbiye dinî mi olmalı, yoksa millî mi olmalı? Bu soruyu bana soruyordu. Bu, Türkiye'de yıllarca terbiye mevzuları üzerinde çalışmış, ders vermiş, şimdi de memleketin en yüksek ilim müessesesini temsil eden bir adama karşı sorulan soru idi. Bahsin büyük ve tarihî ehemmiyetine kavuşuyordum. Bütün dikkatimi topladım. Verdiğim cevabın hulâsasını buraya yazıyorum. «Din içtimaî bir müessesedir. Realitede yaşamaktadır. Fakat devlet onu mekteplerinde öğretmiye mecbur değildir. Devlet terbiyesinin karakteri ancak millî olabilir. İnkılâp Maarif müesseselerini lâikleştirmelidir.» [5]

[5] İlim âleminde şimdiye kadar tamamiyle ve olduğu gibi ve izah edilmemiş olan tâbirlerden birisi de **milliyet**'tir. Adetâ her millet onu kendi siyasi gayesine uygun şekilde tarif etmiştir, denilebilir. Hele müstakil memleketlerde milliyetin tarifinde şimdi **Din**'in rolü hiç kalmamış olduğu görülür. Ancak Hindistan gibi kıtalarda **din** hâlâ milliyeti göstermektedir.

Fransızlarla Çinliler **kültür**'ü, Almanlar **ırk**'ı İsviçreliler **vatan**'ı Romanyalılarla, Araplar **dil**'i eski Avusturyalılar **mezheb**'i Amerika Birleşik Devletleri **tabiiyet**'i milliyet için esas olarak kabul etmişlerdir.

Bizde bu mevzuu hemen ilk olarak ele alan Ziya Gökalp ise, din, dil, ahlâk ve zevk birliği diye tarif etmiştir.

Millî Şef İsmet İnönü de Başvekil iken söylemiş oldukları nutuklarından birisinde: **Türküm diyen ve Türk olmayı isteyen herkes Türktür**, mealinde bir vecize ortaya atmakla Türk milliyetinin geniş ölçüde başka bir tarifini vermişlerdi.

Ziya Gökalp'tan otuz bu kadar sene sonra bu mevzuu tekrar ele alan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, onun tarifini doğru bulmaz ve şunları söyler:

Dili Türkçe, dini Ortodoks olan Gagavuz Türkleri; dili Türkçe, dini Musevî olan

Gazi doğru veya yanlış demiyorlardı. Bir sorunun cevabını alınca ikincisine geçiyorlardı. İkinci bir soru sordular: Böyle bir lâisizasyon hareketini halk nasıl telâkki eder? Hiç tereddütsüz cevap verdim: «Türk milleti lâik terbiye esasını çok iyi kabul edecektir. Çünkü dünyanın en realist, en müsbet kafalı bir milletidir.» Bu cevabımın iyi karşılandığını seziyordum. Fakat Gazi mücerret iddiaları hemen tasvip etmiyordu. Delil ve isbat istediğini ihsas etmişti. Ben 1908'i takip eden yıllarda İstanbul Darülmuaallimat ve Darülmuaallimininde yurdun her tarafından gelen gençler üzerinde yaptığım psikolojik bir anketin mevzuundan bahsettim. Bu anket gençlerin din, milliyet ve hayat anlayışlarını açıkça gösteriyordu. Gazi bu tecrübeden çok memnun olmuştu.

Yemeğe inmiştik. Mübahase aynı yolda ilerlemekte idi. Yemekten sonra o katta geniş bir salonda oturduk. Bahis tarihî ve yaşama hakkı olmıyan ve dinî olmaktan ziyade politik olan bir müessesenin tabiatine intikal etmişti. Hiç şüphe yok ki ağır imtihan geçiriyorduk. Bu işte asıl sıkıntıyı çeken bendim. Çünkü arkadaşlarım ya hiç bir şey söylemiyorlar, yahut ta arada bir teyit ediyorlardı. Bazan Köprülü yardımımıza koşuyordu. Bütün enerjimi toparlamıya, ilmî kanaatlerimi olanca vuzuh ve katiyetle söylemeye çalışıyordum. Aradan on yedi yıl geçtiği halde o gece verdiğim cevabı hemen hemen aynen hatırlarım: «Çanakkale'de büyük bir şehamet eseri yaratarak Türk'ün namusunu kurtaran bir Erkânıharp, günün birinde saikai kaderle aksayı Anadolu'ya memur olur, gider. Orada yolunun üzerinde türlü istikametler belirir. Biri servet ve sâmana öteki rütbe ve nişana götürür. Fakat bir istikamet vardır ki ölümle birlikte istiklâl, şan ve şerefe götürür. Hangi istikamette yollanmalı? Tarihin ne büyük ve ne mesut hâdisesidir ki sonuncu yol, şan ve şeref istikametinde ilerliyor. Yolunun üzerindeki bütün arızaları kaldırıyor; bütün çalı ve dikenleri söküp atıyor. Bu yolun üzerinde bir de asırlık bir softalık ve taassup ağacı var. Gerçi bu ağacın da dalları budakları kesilip atılmış. Fakat iri kökleri henüz toprağın içindedir. Bu toprak yaş, üzerindeki güneş ise yakıcıdır. Asır-

---

Karayim Türkleri; dini Müslüman, dili Rumca olan Girid Türkleri, ... Bütün bunlar Türk, öz Türk değil midirler?

Bu mütefekkiye göre: Milliyet; **anane** (yani gelenek) **birliği**'nden ibarettir. Çünkü anane, değişmiyen, yani bütün zamanlarda canlı ve kuvvetli kalan örfleri tanımak demektir.

Bu ölçüye göre yukarıda sayılan dini ve dili başka olan bütün Türkler Türktürler. Çünkü ananeleri Türktür. (Türke Doğru: Sahife; 25)

Bu tarifle mesele halloldu mu Osmanlıca bir ifade ile söyleyeyim: Acaba bu bir tek kelime, **efradını cami, ağyarını mâni** midir.

İlgililerin arayıp bulmaları gerekir. Şayet yoksa, ve bu en son ve tam bir tarifi ise milletler arası bir kıymeti haiz olmak lâzım gelir.

lık ağacın kütüğü bir gün sürecek ve eskisinden daha çok gürbüzleşecektir. Bu, büyük bir tehlikedir. Köklerini de hemen söküp atmalıdır.»

Gazi bu sözlerim üzerine çok iltifat ettiler. Fakat arası çok geçmeden çok ağır bir soru karşısında kaldım. İnkılâpların üniversal vetiyresi nedir?

İnkılâpçılar için hangi metot tabii, daha normaldir: Efkârı tenvir ettikten sonra emri vakileri ihdas etmek mi, yoksa evvelâ emri vakileri ihdas edip bilâhare efkârı tenvir etmek mi? Bir an için durdum; adeta sarsılmışım. Fakat birden kendimi toplayıp hiç tereddütsüz cevabımı vermişim: «Bu vetiyrenin şaheseri bizim İnkılâp Tarihimizde vardır: Önce emri vâkileri ihdas etmek. İnkılâbımızın vetiyresi yanılmış değildir ki bir başkasının tecrübesi bahis mevzuu olsun. İnkılâbımızın bu vetiyresi lâyuhtidir...»

Büyük dâhinin tam emniyet ve teveccühünü kazanmışım. Tekrar iltifat buyurmuşlardı. Artık hiç sıkılmıyor ve serbestçe konuşabiliyordum.» [6]

* * *

Baltacıoğlu'nun şu satırlarını okuyanların Atatürk'ün burada ih-sas etmediği millî terbiye hakkındaki fikirlerini mutlâka öğrenmek istiyceklerinde şüphe etmiyorum. Tâlih ve tesadüf bunu bize temin etmiştir. 28 Eylül 1925 de Samsun'da İstiklâl Ticaret Mektebinde söylediği nutukta millî terbiye hakkındaki kanaatlerini Atatürk şu satırlarla ifade buyurmuşlardır;

«... Son söz söyleyen Hoca Efendinin, beyanatından mülhem olarak arzedeğim ki, en mühim, en esaslı nokta terbiye meselesidir. Terbiye-dir ki, bir milleti, hür, müstakil, şanlı, âlî bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefaletle terkeder.

Efendiler, terbiye kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman herkes kendince maksud bir medhule intikal eder. Fiiliyata girilse, terbiyenin hedefleri, maksatları tenevvü eder. Meselâ; dinî terbiye, beynelmilel terbiye bütün terbiyelerin hedef ve gayeleri başkadır. Ben burada yalnız yeni Türk Cumhuriyetimizin yeni nesle vereceği terbiyenin millî terbiye olduğunu katıyetle ifade ettikten sonra diğerleri üzerinde tevakkuf etmiyeceğim. Yalnız işaret etmek istediğim mânâyı kısa bir misâl ile izah edeceğim.

Efendiler, yeryüzünde 300 milyonu mütecaviz Müslüman vardır. Bunlar ana, baba, hoca terbiyesiyle terbiye edilmekte ve ahlâk da al-

[6] Yeni Adam. Sayı : 345.

maktadırlar. Fakat maalesef hakikat hâdise şudur ki, bütün bu milyonca insan kütleleri şunun veya bunun esareti ve zillet zincirleri altındadır. Aldıkları manevî terbiye ve ahlâk onlara bu esaret zincirlerini kırabilecek meziyeti insaniyeyi vermemiştir, veremiyor. Çünkü hedefi terbiyeleri millî değildir.

Efendiler, millî terbiye ne demek olduğunu bilmekte artık bir günâ teşevvüş kalmamalıdır. Bir de millî terbiye esas olduktan sonra onun lisanını, usulünü, vasıtalarını da millî yapmak zarûreti gayrikabili münakaşadır. Millî terbiye ile inkişaf ve iylâ edilmek istenen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, hayâlî zevaitle doldurmaktan dikkatle içtinap etmek lâzımdır. Hoca Efendi bir fikrini izah için... «vettini vezzeytuni» âyetini kendince tefsir ettiler. İncir ve zeytin çekirdeğinden düstur çıkardılar. Birindeki kesreti, diğerindeki vahdeti işaret ettiler. Ayetin medlulü bu mudur, değil midir? Birşey diyemeyeceğim, yalnız bu seyahatim esnasında bittesadûf bu âyetin mazmuzunu ben diğer bir Hoca Efendiden sormuştum. Bunun için yarım saat kadar mütaleaya ihtiyaç olduğunu söyledi. Ömrünü medresede ulûmu diniye tedris ve tederrüsiyle geçiren bir zât bir kitabın bir satırını Türkçe ifade edebilmek için böyle bir izah dermeyan ederse, millet, efradı millet ne desin? Onun için Efendiler, genç neslin dimağı yorulmadan onun her şeyi ahz ve bel'a müsait elvahi hakikat izleriyle terbiye olunmalıdır.»

Atatürk terbiyenin millî olması için onun **lisanının, usulünün ve vasıtasının** da Türkçe olmasını bu nutkiyle kabul ve tavsiye etmekle lâyikliğın, tevhidi tedrisatın, Arapçanın Mektep programlarından çıkartılışının ibadetlerin dolayısıyla ibadet dilinin, yani Kuran'ın Türkçe olmasına da işaret etmiş oldular.

Başvekil İsmet Paşa da 1341 (1924) de toplanan Muallimler Cemiyeti umumî kongresinde söylemiş olduğu uzunca nutkunda sözü **Millî Terbiyeye** getirerek şunları söylemişti :

«... Demin arkadaşlar kongrenizin Millî Terbiyeyi mevzuı bahse-deceğinizi söylediler. Millî Terbiyenin hayattaki tatbikatı hususunda sizler mütehassıs bir heyet halinde müdavelei efkâr edeceksiniz. Ben bu ihtisas sahasına karışmaksızın Millî Terbiye hususunda umumî bir, iki noktaya işaretle iktifa edeceğim :

Millî Terbiye istiyoruz. Bu ne demektir? Bunu zıddıyla daha vazih anlarız. Millî Terbiyenin zıddı nedir? derlerse bu; belki dinî terbiye, yahut beynelmilel terbiyedir. Sizin vereceğiniz terbiye dinî değil millî, beynelmilel değil, millîdir. Sistem bu. Dinî terbiyenin millî terbiyeye

tearuz teşkil etmediğini, zaman her iki terbiyenin kendi yollarında en temiz bir tecelli göstereceğini isbat edecektir.

Beynelmilel Terbiyeye gelince: Bizim terbiyemiz kendimizin olacak ve kendimiz için olacak. Millî terbiyede iki kısım düşünebiliriz: Millî terbiyenin siyasî ve vatanî mahiyeti itibarıyla, bugün bu topraklarda siyasî Türk milleti kahır bir ekseriyettir. Bütün bu topraklara Türk mahiyetini veren bir Türk vardır. Fakat bu millet henüz istediğimiz yekpare millet manzarasını gösteriyor. Eğer bu nesil şuurla, ilmin ve hayatın rehberliğiyle ciddi olarak, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa siyasî Türk milleti harsî, fikrî ve içtimâî tam ve kâmil bir Türk milleti olabilir. Bu yekpare millet içinde yabancı harslar hep erimelidir. Bir milliyet kütlesi içinde ayrı ayrı medeniyetler olamaz. Dünya üzerinde her millet mutlaka bir medeniyet temsil eder. Kendilerini Türk milletin medeniyetinden başka camialara bağlı görenler işte açıkça tekli ediyoruz: Türk milletiyle beraber olsunlar, fakat halita halinde değil, konfedere olmuş medeniyetler halinde. Bu vatan işte tek olan bu milletin bu milliyetidir. Bunu yalnız söz olsun diye söylemiyoruz, süs olsun diye bu fikirde değiliz, bu siyaset vatanın bütün hayatıdır. Yaşayacaksak yekpare bir millet kütlesi olarak yaşıyacağız. İşte Millî Terbiye dediğimiz sistemin umumî hedefi.» [7]

* * *

Maarif Tarihinin Cumhuriyet devrini tesbit ile uğraşacak olan Tarihçinin, karşısına, her şeyden önce Cumhuriyet Halk Partisinin bu münakaşalardan mülhem olarak, kabul ve ilân etmiş olduğu millî talim ve terbiye esaslarının çıkacağında şüphe edilemez. Bu esaslar Partinin programında beşinci kısmı teşkil eder. Bu kısmı ehemmiyeti itibarıyla, olduğu gibi tarihe geçiriyorum :

42 — Millî talim ve terbiyede esas düsturlarımız şunlardır :

A) Maarif siyasetimizde temel taşı, bilimsizliğin giderilmesidir. Maarifimizde nisbeten daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiştirecek bir program takip olunacaktır.

B) Kuvvetli Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, lâik ve inkılâpçı vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburî ihtimam noktasıdır. Türk milletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini ve Türkiye Devletini sayın tutmak ve tutturmak bir vazife olarak telkin olunur. [8]

[7] Muallimler Birliği Mecmuası. Sayı : 4. Sayfa : 151.

[8] Altı kelime ile ifade ve altı okla temsil edilen Cumhuriyet umdelerini ilk bakışta birbirleriyle barışmaz gibi görenler oluyor. Bu yanlış görüşü giderecek bir etüd muharrir

C) Fikrî olduğu gibi inkişafa da ehemmiyet vermek ve bilhassa se-
ciyeyi de millî derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelerde tutmak
büyük emeldir.

Peyami Safa neşretmiştir. Kültür tarihinde önemli bir yeri olması lâzım gelen bu etüdü
suraya alıyorum:

Bütün Avrupa inkılâpları tek kök dür. Hepsinin gayesi, devletle halk arasındaki
münasebetleri kendi akidelerine göre tanzim etmektir. Hepsi fertle cemiyet arasında
kendine göre bir muvazene arar.

Liberalizm halkın idaresini ekseriyete vücut veren fert yekûnlarında bulunduğuna
inanmıştır.

Sovyetler inkılâbı, ferdi mülkiyeti kaldırmak yolunda şimdilik onu tahdit eden ik-
tisadi bir devletçiliktir. .

İtalyan ve Alman inkılâpları ferdin menfaatini millî menfaatlara göre ayarlayan
bir devlet otoritesi gerçekleştirmişlerdir.

Türk inkılâbı; yalnız devletlerle fert arasındaki münasebetlere yeni bir düzen ver-
mekle kalmaz. Türkiye'nin jeopolitik durumu, onu iyma ile Avrupa arasında birbirin-
den çok farklı kültür ve medeniyetlerin tesiri altında bırakmıştır.

Türk inkılâbı; yıkılmış Asya medeniyetlerinin harabeleri içinden fırlayarak evvelce
mensup olduğu kültür nizamını terketmek isteyen bir milletin garplılaşmak hamlesini de
içine alır. Hem millî özüne, hem de garbe doğru yönelen inkılâbımız **çift köklü** dür.
Cumhuriyet kelimesi bu köklerden yalnız bir tanesini, onun da yalnız tek parçasını
ifade eder ve altı oktan yalnız biridir.

Türk inkılâbı nı; yalnız hukuki zaviyesinden görenler onu Avrupa inkılâplarından
birinin tekrarı sanmışlardır. Gerçekte inkılâbımız altı esasından yalnız ikisine, **Cumhu-
riyetçi**liğe ve **lâiklik**'e doğru giden tek köklü bir seyir takip etseydi Fransız inkılâbın-
dan farkı az olacaktı. Altı okun yalnız bu iki unsuruna itibar edilir de ötekiler unutu-
lursa Türk inkılâbı **garp demokrasileri** nin bir kopyasından başka bir şey olmaz.

Bunun gibi altı oktan yalnız **milliyetçilik** ve **devletçilik** unsurlarına itibar edilir de
ötekiler unutulursa Türk inkılâbı **faşist** ve **nazi** inkılâplarını andırır.

Yahut altı oktan yalnız **halkçılık** esaslarına itibar edilirse Türk inkılâbı **Marksizm**'e
çıkan yolun başında görünür. Hakikatte o ne liberal, ne faşist, ne de Marksisttir.

Unsur benzeyişleri ayniyet ifade etmez. Unsurlar, bakımından birbirine benzemiyen
inkılâp yoktur.

Eski Fransız inkılâbı **Cumhuriyetçi** idi, **lâik** idi, **halkçı** idi. Sovyetler inkılâbı da
Cumhuriyetçidir, lâikdir, halkçıdır. Fakat en geniş mânasiyle halkçılık zihni iki inkılâp
arasına uçurum açmıştır. İtalyan ve Alman inkılâpları da lâikdir. Halkçıdır, devletçidir.
Fakat en geniş mânasiyle milliyetçilik vasfı bunlarla Sovyetler arasına uçurum açmıştır.
İşte bunun için her Cumhuriyetçi liberal değildir; her devletçi Marksist değildir, her
milliyetçi faşist değildir. (Bu son hakikatleri Türk milliyetçilerine faşist damgası ya-
pıştırmağa kalkanların gözüne sokuyorum).

Altı okun inkılâpçılık unsuru bazı tenkitlere uğramaktadır. Soranlar var:

Her inkılâp inkılâpçıdır. Türk inkılâbının esasları arasına bunları ilâve etmeğe
neden lüzum görülmüştür. İnkılâbın da softaları vardır. Bunlar şeniyetlerle mefhum-
lar arasındaki münasebeti kavramayan zihinleri kazık gibi yalnız mefhumlara kapılıp
kalan inkılâp muhafazakârlarıdır ki onun prensiplerini lâyezal ve ebedî zannederler,
bunlardan hiç birinin kılına dokundurmak istemezler. Halbuki bu inkılâp yürüten
hayatın zaruretlerine göre bir çok istihaleler ve yeni inkılâplar geçirir. Hattâ bu haya-
tın tarifine dahil bir kanun hükmündedir. Hayat, fasılasız bir inkılâptan başka bir

Ç) Terbiye ve tedriste takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için hayatın bütün safhalarında muvaffak olmayı temin eden bir cihaz haline getirmektedir.

D) Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, millî, vatanperver ve modern olmalıdır.

E) Her tahsil ve terbiye müessesesinde talebenin teşebbüs kabiliyetini kırmamıza, şefkat ve nüvazîşle itina etmekle beraber onları ha-

---

şey değildir. Nitekim bizim Cumhuriyet inkılâbı başlangıçta **devletçi** olmamıştır. Ne Esas Teşkilât Kanununda, ne diğer hukuki mevzularda, ne de inkılâpçılarımızın nutuklarında ilk zamanlar bu mefhumla hiç tesadüf edilmez. Milletler arası münasebetlerin aldığı seyir, 1923'ten sonra serbest mübadele nizamının sarsılmaya başlaması ve nihayet 1929 — 1930 iktisadî buhranı bizim de bir çok garp milletleri gibi fertile devlet arasındaki münasebetlere ait klâsik fikirlerimizi tâdil etmemiz lâzım geldiğini ortaya koymuştur. Çünkü hiç bir millet, milletlerarası münasebetlerini ayıran müvazenelerin dışında kalamaz. Millî nizamımızı bu milletlerarası nizamına intibak ettirmek zoruydur ki takas sistemini, gümrük tahdidini, kontenjanman usulünü kabul ettik. Amelî plânda bizim devletçiliğimiz böyle başlar; parti programında bir umde haline böyle gelir ve nihayet esas teşkilât kanununa da böyle geçer.

Her inkılâp, hele bizim gibi kitaptan değil, hattan doğan her inkılâp, tarih ve tekâmül zaruretine uyarak yeni inkılâplar geçirdiği ve geçireceği için umdelerimiz arasında bu inkılâpçılık vasfına da lüzum vardır. Gerçek inkılâpçının parolası şudur: **İnkılâba devam.**

Cumhuriyet beş kardeştir. Türk inkılâbı altı çocuklu bir babadır, en büyük oğlu Cumhuriyet, ilk önce doğan o. Sırasıyla ardından gelen beş çocuk onun öz kardeşleridir. Lâiklik, milliyetçilik, devletçilik ve ötekiler.

Bayramı Cumhuriyet adına kutluyoruz. Çünkü yaşça en büyüğü o. Yaşça, fakat ehemmiyetçe değil. Ehemmiyetçe hepsi birbirine müsavi, hepsi öz evlât. **Tekbaşına** Cumhuriyet ve Meşrutiyet gibi her hangi bir idare şekli, içi Türk inkılâbının mânalarıyle doldurulmazsa bu boş bir kalıp olur. Bu mânaları geri kalan beş vasıfta buluyoruz.

Bir Cumhuriyet farzediniz ki **lâik** değildir. Karikatürdür o. Çünkü Saltanatı devirmiş, Yerine meşihati geçirmiştir. Bir Cumhuriyet farzediniz ki **Halkçı** değildir. Mas-karadır o. Çünkü sarayı devirmiş, yerine zümre hâkimiyetini getirmiştir. Bir Cumhuriyet farzediniz ki **Milliyetçi** değildir. Temelsizdir o. Çünkü hükümetle millet arasındaki bağı koparmış. Avrupanın yıkıldığını gördüğümüz kozmopolit Cumhuriyetleri gibi hukuki bir kalıptan ibaret kalmıştır. Bir Cumhuriyet farzediniz ki devletçi değildir, iradesizdir o. Çünkü devletle millet arasındaki bağı koparmış. Avrupanın yıkıldığını gördüğümüz çok partili ve anarşili Cumhuriyetleri gibi, milletin iradesinden başka bir şey olmıyan devleti bir muhafız köpek gibi fertlerin menfaatine bekçilik eden bir asayiş unsuru sanmıştır. Bir Cumhuriyet farzediniz ki **İnkılâpçı** değildir. Yaşamağa liyakatsizdir o. Çünkü ölü kayıplara bağlanmış, ebedî sandığı geçici bir idare şeklinin put-perestliği içinde takılıp kalmıştır. **Bizim Cumhuriyetimiz garbin ona verdiği bütün mânaları tekâmül ettiren ve onu yalnız bir idare şekli halinde görmek istemiyen bir mânâ inkılâbının mümessilidir.** Geri mânasıyle Cumhuriyetin resti olmalıym. Bizim için aziz olan şey Cumhuriyetin kalıbı değil, onu dolduran ve taşın kıymetler manzumesidir. Bunların içinde her şeyden evvel **millî fazilet** yâni kendini millî camia için feda etmek fenafilmillet olmak sevdası var.

yatta kusurlu olmaktan vikaye için ciddi bir intizam ve inzibata ve samimî ahlâk telâkkisine alıştırmak mühim olduğu kanaatindeyiz.

F) Partimiz, vatandaşların, Türkün derin tarih ve medeniyetini bilmesine fevkalâde ehemmiyet verir. Bu bilgi Türkün kabiliyet kudretini nefsine itimat hislerini ve millî varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besliyen mükaddes bir cevherdir.

G) Türk dilinin millî mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi çalışmalara devam olunacaktır.

H) Türk dilinin millîleşmesi hareketinde elde edilen neticelere, bütün ilim ve tedris müesseselerinde tatbik imkânı verilecektir. Bunun tanzimi işi ile Maarif Vekilliği meşgul olacaktır.

43 — Okullar hakkındaki başlıca fikirlerimiz :

A) Normal ilk tahsil beş yıldır. Şehirlerde, köylerde veya köyler mıntıkasında vaziyet ve ihtiyaca göre İlkokullar muntazam bir tatbik programı altında arttırılacaktır. Köylerdeki okullarda sıhhat, yaşayış ve mıntıkası ile münasebeti olan ziraat ve sanat fikirleri verilecektir.

B) Öğretmen gönderilmesine imkân olmıyan köylerin öğretim ve eğitim işlerinde köylüye rehberlik etmek üzere Köy Eğitmenleri istihdam edilir. Bu tip Köy Okullarında tahsilin daha olgun yaşta başlaması, arasızsız devam etmesi ve devletçe askerlik borcu gibi bir sıkılıkla takip edilmesi gerekir. Az nüfuslu bir kaç köyü okutacak normal İlkokullarla ayrı tipteki Köy Okulları için amelî yoldan pansiyonlar kurdurulur ve korunur.

C) Meslek ve San'at Okulları ile Akşam San'at Okulları memleketin ihtiyacına yetişecek derecede arttırılacak ve lüzumlu kurslar açılacaktır.

Ç) Her vilâyet merkezinde ve orta tahsili memlekete yaymak esası gözetilerek icap eden kazalar mıntikalarında Ortaokul bulundurmak lüzumuna kaniiz. Ortaokullardan uzak muhitlerdeki vatan çocuklarının huzur ve emniyetle istifadelerini temin için talebeyi gece ücretle ya tıracak teşkilât yapmaya çalışılacaktır. Bu okullarda mıntikaları ile münasebeti olan meslekî malûmat verilmesine itina olunacaktır.

D) Liselerimizi yüksek tahsile tam kabiliyetli talebe yetiştirecek surette her noktadan takviye ve ikmal edeceğiz.

E) Üniversite ve yüksek okullarımız kendilerinden beklenen ilim ve ihtisas elemanlarını yetiştirmek, memleket dahilinde ilmî hareketlere destek ve kaynak olmak üzere mükemmelleştirilecektir.

Üniversite ve yüksek okullarımızın adedini arttırmak ve bunları Maarif Vekâleti idaresinde toplamak fikrindeyiz.

44 — Güzel san'atlara, bilhassa musikiye, inkılâbımızın yüksek tellisiyle mütenasip bir surette ehemmiyet vereceğiz.

45 — Millî opera ve tiyatro mühim işlerimiz arasındadır.

46 — Sinemanın milletin seciye ve ahlâkına faydalı olacak ve bilgisini arttıracak bir terbiye vasıtası olmasını temine çalışacağız.

47 — Müzelerimizi zenginleştirecek kıymetteki tarihî eserlerin toplanmasına ve bu maksatla hafriyat yapılmasına ehemmiyet verilecek ve umumiyetle eski eserlerin tasniflerine ve icap edenlerin yerlerinde iyi muhafazalarına itina olunacaktır.

48 — Kitap, neşriyat ve kütüphane işlerine ehemmiyet vereceğiz. Bilhassa bir Türk lûgatı ve ansiklopedisini bir an evvel vücade getirmek başlıca emelimizdir.

Şehir ve köylerde kütüphaneler kurmak ve arttırmak isteriz.

49 — Maarifimiz bugünün ve yarının istiyeyeği tahsil derecelerini önden gören bir tertipte plânlanacak ve bütün tahsil kademeleriyle san'at ve meslek ihtiyaçları bu plâna göre düzelecektir.

50 — Klâsik okul terbiyesinin dışında yığına devamlı ve yeni Türkiye'nin ileri geliş yollarına uyar bir halk terbiyesi vermeyi mühim görüyoruz. Bu hizmet için çalışan Halkevleri ve Halkodaları teşkilâtını devlet mümkün olan vasıtalarla koruyacaktır.

51 — Parti, İnkılâp Müzesi kuracaktır. Bunu, halka İnkılâp terbiyesini aşlamak için tesirli vasıta sayarız.

52 — Türk gençliği, onları temiz bir ahlâk, yüksek bir yurt ve inkılâp aşkı içinde toplıyacak millî bir teşkilâta bağlanır. Bütün Türk gençliğine neşe ve sıhhatlerini ,nefse ve millete inanlarını besleyecek beden terbiyesi verilecek ve gençlik, inkılâbı ve bütün istiklâl şartları ile yurdu müdafaa etmeyi en üstün vazife tanıyan ve bu vazifeyi yerine getirmek uğrunda her varlığın fedasına hazır tutan bir zihniyetle yetiştirilecektir. Bu ana terbiyenin tam netice vermesi için Türk gençliğinin bir yandan düşünme, karar verme ve teşebbüs alma gibi yüksek muvaffakiyet hassaları inkişaf ettirilecek ve öte yandan gençlik, her zorlu işin başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplin tesiri altında çalıştırılacaktır.

Türkiye'de spor teşkilâtı bu esaslara göre düzenlenecek ve yürütü-

lecektir. Gençlik teşkilâtının Üniversite, Okullar ve Enstitüler, Halk-evleri, toplu işçi kullanan fabrika ve müesseselerle irtibatı ve yukarıdaki gayeler etrafında iş ve yol birlikleri tanzim edilecektir.

Yurtta beden ve inkılâp terbiyesiyle spor işlerinde yeknasaklık gözönünde tutulacaktır. Okullarda, devlet müesseselerinde ve hususî müesseseler ve fabrikalarda bulunanlar arasında yaşlarına göre herkesin beden terbiyesi için lüzumu olan saha ve kurumlar meydana getirilecektir. Sahaları teminde hususî idare ve belediyeler bilhassa alâkalandırılacaktır.»

* * *

Millî Terbiye ile Millî Ahlâk'ın ayrı şeyler olmadığı bilinmektedir. Bundan dolayıdır ki terbiyenin dinî veya millî olup olmayacağı münakaşa edildiği sıralarda ister istemez Millî Ahlâk ile Dinî Ahlâk da bahis mevzuu olagelmıştır.

1908 Meşrûtiyet İnkılâbının getirmiş olduğu söz ve yazı hürriyetinden ve bilhassa 1914 Cihan Harbinin doğurduğu iktisadî darlıklar ve bunun neticesi olan türlü ahlâksızlıklar yüzünden bu bahsin münakaşası baş göstermişti. O zaman bu mevzuu inceleyenlerin başında Ziya Gökalp ile Sâtî Bey bulunmakta idi.

Mehmet Emin Erişkil o zamanki münakaşaları, Maarif Şûrası kararları dolayısıyla, son günlerde gözden geçirerek bir hûlâsasını Mart - Nisan 1943 tarihli Ülkü Mecmuasıyla neşretmiş ve beni zahmetten kurtarmış olduğu için kendilerine teşekkür ederek yazılarını olduğu gibi Maarif Tarihine geçiriyorum :

Birkaç hafta önce toplanan Maarif Şûrası (Okullarda ahlâk terbiyesi) üzerinde konuştu ve tatbik edilmesi gerekli esasları kararlaştırdı. Birinci Dünya Harbi yıllarında da aynı konu kültür ve terbiye işleriyle meşgul olanlar arasında, hattâ hararetle münakaşa edilen meselelerin başında bulunuyordu. O devirde bu konunun ne bakımdan münakaşa edildiğini incelemekte bugün için de fayda vardır.

Meşrutiyetin ilk yıllarında ahlâk terbiyesine dair belli başlı iki fikir cereyanı vardı. Bunlardan birine göre ahlâkın temeli dindir, yani Allah korkusudur; vicdan, dinî inanıştan ayrılamaz. Mekteplerde ahlâk terbiyesi ancak din terbiyesiyle bir arada verilebilir ve bir arada verilmelidir.

O zaman buna yalnız gerçekten dindar olanlar inanmıyorlardı; İslâmlık akidelerinin doğruluğundan az çok şüphe edenlerin bir kısmı da, halka ve yüksek bir ilim seviyesine varamıyanlara ancak dine dayanan

bir ahlâk telkin olunabileceği kanaatinde idiler. Onlara göre Balkan Harbinde mağlûp oluşumuzun en önemli sebebi ahlâkça düşkün hale gelmemizdir. Bu düşkünlük dine dayanan ahlâk telkininde mekteplerin ve medreselerin gösterdiği gevşeklikten ileri geliyordu. Şu halde (Ahlâk terbiyesi nasıl verilmeli?) konusu (Din terbiyesi nasıl verilmeli?) konusuyla bir arada mütalea olunabilirdi. Bunun içindir ki, o devirde (Din Terbiyesi) gerçekten dindar olmıyanları bile meşgul eden ve onları buna dair yazılar yazmıya ve konferanslar vermiye mecbur eyliyen bir mesele olmuştu.

Ahlâk terbiyesine dair ikinci fikir cereyanı ise ahlâk terbiyesini din terbiyesiyle alâkalı görmüyordu. Onlara göre ahlâk terbiyesinin din terbiyesinden ayrı olarak mütalea edilmesi gereklidir. Bütün terbiye işlerinde olduğu gibi ahlâk terbiyesinde de vazifemiz garp pedegoğlalarının mütalealarını bilmek ve onları tatbik eylemekten ibarettir. Pedegoji ilmi çocuğun ve gencin psikolojik türlü kabiliyetlerinin müvazeleni şekilde gelişmesi yolunu öğretir.

Bir insanın türlü kabiliyeti müvazeneli olarak gelişirse ahlâk seciyesi kendiliğinden vücade gelir. Bu fikir (Sâtı) ın yeniden teşkil ettiği (Darümuallimin) de kuvvet buldu ve o kaynaktan yayıldı. (Sâtı) ın, Terbiye Encümenine 12 Temmuz 1933 te verdiği muhtıradaki bu fikirler şöyle belirtiliyordu :

Esas itibariyle terbiye (his ile aklı, inzibat ile hürriyeti telif etmek... Ferde safdillik derecesine gelmiyecek bir samimilik, basiretsizlik derecesini bulmıyacak bir müteşebbislik vermek, hülyaperestlik şekli almıyacak bir mefkûreperestlik, menfaatperestlik şekli almıyacak bir iktisatperverlik temin etmek... Ferdin hususî kabiliyetlerini kırmaksızın umumî kabiliyetlerini arttırarak, hissiyatını kurutmaksızın muhake-matına müsbetlik vermek), kısacası muhtelif kabiliyetleri (telif ve tevzin) etmektir. (Darümuallimin müdürü) ne göre millî terbiyenin gayesi yukarıda söylediğimiz umumî terbiyenin bir kısmıdır. Böyle olduğu için onun da esası (telif ve tevzin) dir. An'anelere mecburiyet hisleriyle teceddüde meclûbiyet hislerini vatan endişeleriyle millet endişelerini, milliyet muhabbetlerini telif etmek, siyasî, millî dini, şahsî, mesleki, mefkûreler arasında mâkul bir tertip ve muvazene kurmak...) İşte millî ve ahlâkî terbiye deyince anlaşılacak meseleler bunlardır. Öğretmenler (hastalarını zehirle tedavi eden doktorlara benzerler. Terbiye işlerinde de, zehirle tedavi işlerinde olduğu gibi, en büyük ehemmiyet nisbet ve kemmiyettedir.) Onun için (terbiye sahasında) siyasiyat sahasında olduğu gibi müfrit propagandacılık caiz değildir. Mürebbi telkinlerinde bir şeyi düşünüp bir hedef takip eden bir (sek-

ter) gibi değil, vazifesinin bütün şümulünü ve nezaketini takdir eden bir mütefekkir gibi hareket etmelidir. [9]

Bu iki cereyanın üzerinde birleştikleri tek bir nokta, gençlere kuvvetli bir ahlâkî karakter verilmediğiydi. Birincilerine göre bunun sebebi dine karşı kayıtsızlığın yayılması, ikincilerine göre pedagojik temellere dayanan mekteplerin olmamasıdır.

Yalnız, bu iki zümre de kanaatlerini o devrin olaylarına bakarak elde etmiş değillerdi. Birinciler Osmanlı İmparatorluğunun hemen her devrinde söylenen ve Tanzimat'tan beri olup bitenden memnun olmayanlarca daima bir bayrak olarak kullanılan fikirleri tekrarlıyorlardı. Eğer kanaatlerini memleket olaylarına dayandırmak isteselerdi kendi bakımlarından şu meseleleri incelemeleri lâzımdır, o halde niçin dinî itikatlar gevşiyor, dinin emrettiği ibadetleri yapanlar azalıyor? Bunların sosyal sebepleri nedir ve bu sebepler üzerine nasıl tesir yapabilir? Halbuki bunlar, çok zaman, bu sorular karşısında bulunduklarının farkında bile değillerdi. Zannediyorlardıki, resmî makamlar din öğretimine önem vermekle istedikleri ahlâk seciyesi kendiliğinden oluvercekti.

İkinci fikir cereyanı kaynağını, çoğu psikolojinin pedagojiye tatbikine dair yazılmış Fransızca kitaplardan alıyordu. Bu kitaplar az çok muvazeneli bir cemiyette (Orta Adam) yetiştirmenin vasıflarını gösterirler.. Halbuki o devirde memleket tam bir kaynaşma halinde idi. İmparatorluğu teşkil eden milletlerin ayrılmak için içerde ve dışarda yaptıkları mücadele artmıştı; İmparatorluk ölüm dirim savaşına girişmişti. Türkçülük yanında İslâmlık ve Osmanlılık fikirleri yaşıyor ve birçok noktada birbirleriyle tezat halinde bulunuyordu. Mektepler islâh edilirken medreseler de kendine göre kuvvetlendirilmek isteniyordu. Şer'î Mahkemelerin oldukları gibi Adliye Nezaretine bağlanması işi bile kuvvetli tepkiler uyandırıyordu. Böyle bir devirde gençlerin kendilerini bir istikamete bağlamaları mutlak bir ülkünün ateşini duymaları lâzımdı. (Sâtı) ın çizdiği yol ile cemiyete tesir eden adam değil, nihayet kendi halinde insan yetiştirebilirdi.

Ziya Gökalp'ın en büyük tarafı memleketteki fikir cereyanlarının cılız noktalarını görmekteki emsalsiz kudretidir. O bu iki fikir cereyanının da yanlış ve tehlikeli noktalarını belirtmek istedi.

Ziya Gökalp'a göre memlekette ahlâk buhranının olduğu doğrudur. Hattâ bu buhranın din akidelerinin zayıflamasından olduğunu

[9] Terbiye Mecmuası No: 1. 29 Ağustos 1334.

iddia edenlerin fikirlerinde de doğru bir nokta vardır. Çünkü (umumî zahitliğin hâkim olduğu devirde insanları ferdî ihtiraslardan koruyan yalnız zühdi ahlâk (Moral ascétique) dir. Zühdi ahlâkın esasî kudsilik ve bunun teferruatından olan (haram ve vacip) tir.. İptidai dinlerde kudsiliğin bozulması yahut ihmali umumî nizamın haleldar olması veya tekemmül etmesini intaç edeceğine inanıldığı için haramların katıyeni yapılmamasına, vaciplerin icra olunmasına gerek cemiyetçe, gerek fertçe son derece itina olunurdu. Semavî dinlerde ise bunlardan başka kudsiyeti bozanların öteki dünyada mücazatlara, kudsiyeti ikmale çalışanların mükâfata nail olacağından daha kuvvetli bir şekil aldı. [10] Ancak bu zühdi ahlâkın sosyal bir disiplin temin etmesi için memlekette (dinî ve zühdi) hayatın hâkim olması lâzım gelir. Sosyal iş bölümü artan, yani ilerliyen cemiyetlerde ise zühdi hayatı hâkim kılmak mümkün değildir. Çünkü sosyal iş bölümü artınca herkes zahit olamaz, zahitlik bir kısım adamlara mahsus olur. Sosyal iş bölümünün (umumî zühte) karşı husule getirdiği isyan ne kadar genişlerse hakikî zahidin miktarı o kadar azalacağından cemiyet içinde faziletli adamların miktarı da o kadar azalır.

Ziya Gökalp'a göre memleketimizde de böyle oldu. İş bölümünün artması yüzünden (zahitlik) yani din işlerine ve dinî ahlâka bağlanış pek az adama ait bir iş olarak kaldı. Bundan başka Avrupa medeniyetine karşı gösterdiğimiz (fazla meclûbiyet) dünya harbi, (zühdi) ahlâkı büsbütün yıkmış ve bunun neticesi olarak ruhlar ve vicdanlar her türlü ahlâk endişelerinden boş kalmıya yüz tutmuştur. Şu halde ahlâk buhranının sebebi: (Bazı insanların eski bir ahlâka karşı isyan ettikten sonra ahlâk endişelerinden büsbütün vazgeçmek ferdî ihtirasların, ferdî eğlence ve menfaatlerin arkasından koşması) dir.

Bunun içindir ki, (Ahlâk buhranı dine karşı kayıtsızlıktan çıkıyor) diyenlerin bir dereceye kadar hakları vardır. Fakat bu hal cemiyette sosyal iş bölümünün artmasının tabii sonucudur. İş bölümünün artmasının ve zühdi ahlâkın gevşemesinin önüne geçilmez olduğunu bilmiyerek yine dine dayanan bir ahlâkı tekrar kurmaya çalışanlar yalnız olmayacak işin peşinde koşmuyorlar, çok zararlı işler de yapıyorlar. Çünkü ahlâklılık (vicdanlarda yaşıyan duygulara istinat edebilir... Yaşamıyan bir ahlâk zorla kabul ettirilmek istenildiği nisbette buna karşı sosyal mukavemet mahiyetinde olan ahlâksızlık ve fertçilik cereyanı da o kadar kuvvetlenmiş olur.) Bu bakımdan, hâlâ, dine dayanan ahlâkı kurmaya çalışanlar bilmiyerek ahlâksızlık cereyanına kuvvet veriyorlar. (Bugünkü ahlâk buhranının devamından mesul olanlar; birin-

[10] Yeni Mecmua. 23 Ağustos 1917.

ci derecede, yeni ahlâkı tedvine ve neşre çalışmıyan mütefekkirler ise, ikinci derecede de eski ahlâkı zorla idameye çalışan muhafazakâr kuvvetlerdir.)

Hem bu hal yalnız memleketimizde görülmüş bir şey değildir. Diğer memleketlerde de bir zamanlar zühtî ahlâk dar bir zümreye münhasır kalmıştı. Yalnız onlar (sarsılmakta olan zühtî mukaddesatın yerini boş bırakmıyarak onların yerine sosyal mukaddesatı ikame etmişlerdir... Onlar bir takım büyük rehberler sayesinde zühtî bir diyanet yerine ahlâkî bir diyanet, zühtî ahlâk yerine içtimaî bir ahlâk koyarak sosyal buhranı kolayca geçirmişler ve az zamanda normal hale gelmişlerdir.)

Bizim de yapacağımız budur. (Bugün müsbet olmıyan bir hakikate, ilmi olmıyan bir kaideye kimse ehemmiyet vermez. Ahlâkî kaidele-ri riayet edebilmemiz için, evveleminde, bu kaidelerin içtimaî tekâmül esnasında ne suretle vücade geldiklerini, sonra da bunların hizmet ve faydalarının nelerden ibaret olduğunu bilmemiz lâzımdır.) Bunun için muazzez duyguların (içtimaî şeniyetin tecellileri olduğunu anlatacak ve uzviyetlerdeki uzuvlar nasıl muayyen hizmetler ifa ediyorsa, bu duyguların da gayet elzem içtimaî vazifeler icra ettiğini meydana çıkartacak) pozitif bir ilme ve bunun mütefekkirlerimiz tarafından benimsenerek mekteplerimizde öğretilmesine ihtiyaç vardır. Bu ilim sosyolojidir ve (ahlâk buhranının tedavisini yalnız bu ilmin irşatlarından) bekliyebiliriz. [11]

Şu halde (Sâtı) ın zannettiği gibi terbiyeyi insan kabiliyetlerinin (tevzin ve telifi) şeklinde düşünen öğretmenler sayesinde ahlâk buhranının önü alınamaz ve karışık bir devirde yaşayan Türk gencine yalnız bu yolla ahlâkî seciye verilemez. Ziya Gökalp'e göre terbiyenin esasen bu yolda anlaşılması da yanlış ve eksiktir. Onun için (ahlâk buhranı) makalesinden az sonra Yeni Mecmua'da (Mekteplerde mükâfat ve mücazat) makalesiyle ve Muallim mecmuasında (Millî Terbiye) hakkındaki yazılarıyla İstanbul Öğretmen Okulunda kuvvet bulan terbiye anlayışına karşı vaziyet aldı ve doğrudan doğruya (Ahlâk Terbiyesi) konusunu inceledi. İşte o zaman (Sâtı) ile açıktan açığa hararetli münakaşalar başladı.

Diğer bazı yazılarıyla olduğu gibi «Ahlâk Buhranı» makalesiyle de ahlâkî dine dayandırmak isteyenlerin neden yanıldıklarını belirten rahmetli Ziya Gökalp, doğrudan doğruya ahlâk terbiyesi meselesine Yeni Mecmua'da «Mekteplerde mükâfat ve mücazat» a, Muallim Mec-

[11] Yeni Mecmua. 23 Ağustos 1917.

muasında «Milli Terbiye» ye dair yazıları ile temas etmişti ve bu makalelerdir ki ahlâk terbiyesi etrafında hararetili bir münakaşanın açılmasına sebep oldu. Esaslı münakaşa, Ziya Gökalp'la Sâtî arasındadır. Fakat o zaman pedagoji ile meşgul olanların çoğu bu münakaşaya doğrudan doğruya veya dolayısıyla katıldılar.

O devrin fikir ve siyaset cereyanlarını gözönünde bulundurmayarak bugün o yazıları okuyanlar sadece bir ilim meselesi etrafında görüş farkının çarpıştığını zannederler. Gerçekte ise çarpışan iki türlü düşünüş, iki türlü siyasetti.

Ziya Gökalp, yukarıda söylediğim makaleleriyle «Psikolojinin pedagojiye tatbiki» ne ait Fransızca kitaplardan bizim «Darülmuallimin» e giren ve orada kuvvet bularak yayılan görüş ve anlayışa muhalif bir durum alıyordu. Ona göre, cemiyet her çocuğu «kendisine benzetmiye, yani temsil etmeye çalışır. Fertlerin cemiyete bu suretle temessül etmesi, yani içtimaileşmesi cemiyetin bekası için elzendir. Bir cemiyet fertlerin lisanını, ahlâkını, bedîi zevkini, ilim mantığını, fennî vetirelerini aşılamazsa yaşayamaz. İşte cemiyetin fertleri üzerinde tatbik ettiği bu içtimaileştirme ameliyesine terbiye namı veriliyor. [12] Terbiyenin bu yoldaki anlayışıyla Sâtî'nin geçenki makalede hülâsa ettiğim görüşünü karşılaştırınız, aradaki derin farkı görürsünüz. Sâtî'a göre terbiye, fertteki kabiliyetleri ahenkli surette geliştirmedir; Gökalp'e göre ise, terbiye ferdin sosyal muhite uyması «intibakı» dır, Ziya Gökalp «Mekteplerde mükâfat ve mücazatı» tahlil ederken bu farkı büsbütün meydana vurmuştu. Ona göre cemiyet, çocuğu «bir taraftan içtimaileştirmeye çalışmakla beraber, diğer taraftan fertlerin iyi veya fena surette içtimaileşmesi karşısında tahsin veya takbih vaziyetini alır. Cemiyetin bu vaziyetinden mükâfat ve mücazat namlarını verdiğimiz iki ameliye doğar. Binaenaleyh, gerek terbiye, gerek mükâfat ve mücazat ameliyeleri içtimaileşmenin tecellileri olduğu için bu iki müessese arasında gayet sıkı bir irtibat vardır. Hiçbir terbiye mükâfat ve mücazatsız olmaz. Her mücazat ve mükâfat manzumesi mutlaka bir terbiye mahiyetini haizdir. [13]». Şu halde mükâfat ve mücazat sistemi üzerinde düşünme, terbiye ve ahlâk terbiyesi üzerinde düşünmeden başka birşey değildir.

Şu var ki, Ziya Gökalp'ın sosyal muhite uymaktan kasdettiği mânâyı anlamak lâzımdır. Onca sosyal hayatın iki görünüşü var: a) «Müteazzi» hali; b) «Müntezir» hali. Meselâ sosyal hayata ahlâk tarafına

[12] Yeni Mecmua Sayı 82. S. 180.

[13] Aynı makale

baktığımız zaman onun düsturlaşmış, teşkilât altına girmiş bir şekli-
ni, fakat bunun altında bir duygu halinde yaygın bir görünüşünü
ayırt edebilirsiniz. Ahlâk hayatının düsturlaşmış şekli, kanunlar ve
kaidelerdir. Ahlâk hayatının yaygın (müntehir) şekli âmmenin duygu-
larında canlı bir halde bulunur. Buna «örf» diyebiliriz [14]. Bu duy-
guları ve onlardaki değişimleri «cemiyetin temsilkâr (représentatif)
fertleri, yani dâhiler, kahramanlar ve az çok buna benzeyen kimseler»
sözleriyle ve hareketleriyle en iyi tarzda ifade ederler. Cemiyetin bu iki
hali bazan birbirine uygun olabileceği gibi, bazan da birbirinden ayrı,
hattâ zıt olabilir. «Kanun nazarında takbihe şayan olan bir adam ba-
zan örf nazarında tebciye şayan görülebilir. Bazan mahkemenin ölümüne
mahkûm ettiği adamı âmme hayatı mübeccel görür.» Ahlâk hayatında
asıl önemli olan, âmmenin duygusu, yani örftür. Ahlâk terbiyesinin
gayesi de dinamik cemiyeti feda eden «örfe uyma» dır.

Mademki Mekteplerde terbiye ve ahlâk terbiyesiyle oradaki «mü-
kâfat ve mücazat» sistemi birbirlerine sıkı surette bağlıdırlar, o hal-
de «mükâfat ve mücazat» üzerinde düşünme bize ahlâk terbiyesinin
gayesini gösterebilir. Mükâfat ve mücazat, sosyal hayatın tepkileridir.
Sosyal hayatın «Müteazzi» ve «Müntehir» olarak iki ayrı hali olduğuna
göre onun tepkilerinin de, yani mükâfat ve mücazatın da iki şekli var-
dır: 1) Müteazzi mükâfat ve mücazat, 2) Müntehir mükâfat ve müca-
zat. Cemiyetlerin «müteazzi» ve «müntehir» şekli birbirlerinden ayrı
olabileceği gibi mükâfat ve mücazatın da bu iki şekli birbirine uyma-
yabilir. Bunu okullarda açık olarak görebiliriz: «Bazan sınıftaşlar res-
men hiçbir mevkiî olmıyan bir arkadaşlarını kendi içlerinde en müm-
taz olarak tanırlar. Mektep idaresinin en ahlâklı tanıdığı bir talebe de
bazan mürai olabilir. Halbuki talebenin kendilerine bir ahlâk Peygam-
beri tanıdıklarını da mektep idaresi ahlâksız addedebilir. Cemiyette ol-
duğu gibi mektepte de idarenin yahut muallimlerin verdikleri mükâ-
fat ve mücazatlar bazan talebe heyetinin hissiyatına tevafuk etmez.
Yani mektebin müteazzi ve müntehir mükâfat ve mücazatları birbirine
uymaz. Bu hal talebenin mektebi terkettiği zaman daha iyi anlaşılır.
Mektepte muvaffak olan bir takım gençler hayatta hiç muvaffakiyet
gösteremiyebilir. Mektebin ahlâklı tanıdığı talebe hariçte nemegerek-

[14] O vakte kadar örf, hukukçuların terimlerinden ve âdet kelimesiyle bir arada kul-
lanılıyordu. Gökalp bunu âmme duygusu anlamında kullanıyor. «...İçtimai vicdana ben
örf tesmiye ediyorum. Fransızca'da bu kelimenin muayyen bir mukabili yoktur. Fa-
kat biz mutlaka her ilmî mâna için Fransızca bir kelime bulmaya mecbur değiliz..
Örf, efkâr-ı âmme olmadığı gibi, taâmül ve âdet de değildir.» Yeni Mecmuâ, sayı 38.
Sahife 224.

çi olarak görünebilir, bilâkis mektebin orta dediklerinden sosyal hayatta bir takım kahramanlar yetişebilir. [15]

Bu halde bu iki türlü mükâfat ve mücazâtın değerleri bir değildir.. Münteşir nev'idenden olan mükâfat ve mücazât kendiliğinden vukua geldiği için bunu tatbik edelim mi, etmiyelim mi demek abestir. Çünkü bu müdürlerin elinde değildir. Bu mükâfat sakınılmaz olduğu kadar faydalıdır da... Çünkü cemiyetin hakikî vicdanını daha ziyade bunlar gösterir.

Müteazzi mükâfat ve mücazâta gelince: Bunları tatbik edip etmemek bir dereceye kadar müdürlerin elinde olduğu gibi, değeri de münteşir mükâfat ve mücazâta uygun olup olmamasına göre değişir. Eğer müteazzi mükâfat ve mücazât sosyal hayatın gerçekten duygularını ifade eden büyük adamların izinde yürür, öğretmenler tarafından tatbik edilir, okulun «müteazzi» hali de buna müsait olursa bu türlü mükâfat ve mücazât da terbiye bakımından değerlidir. Şu kadar ki, daima bu böyle olmaz. Öğretmenlerin, müdürlerin verdiği mükâfat ve mücazât yani müteazzi terbiye, münteşir terbiyeye uymayabilir. O zaman gençlerin ruhlarında «şedit buhranlar ve muvazenesizlikler» vücade gelir. Tanzimattan beri açtığımız mekteplerde çok zaman müteazzi terbiye ile münteşir terbiye böyle bir biriyle çarpıştı. Müteazzi mükâfat ve mücazâtlar da münteşir mükâfat ve mücazâta uymuyordu. Bir takım gençler arasında gösterişçiliğin, «ben» cilliğinin ilerlemesi mekteplerde ve cemiyetlerde müteazzi mücazât ve mükâfat usulünün münteşir mükâfat mücazâta uymamasından ileri gelmektedir.

Şu kadar ki müteazzi mücazât ve mükâfatı büsbütün kaldırmak mümkün değildir. «Çünkü mektebin inzibat ve intizamı için bazı cezalar mutlaka icap eder. Sonra imtihanlar mevcut oldukça resmî derecelerin ve bazı mükâfatların bizzarure devamını mucip olacaktır.» Fakat «müteazzi mücazât ve mükâfat» ın münteşir mücazât ve mükâfâta uymaması ihtimaline karşı onu mümkün olduğu kadar az tatbik etmelidir.

Bu hülâsayı ve Meşrutiyetin son yıllarındaki fikir cereyanlarını gözönüne getirirsek Ziya Gökalp'in terbiye ve ahlâk terbiyesi anlayışında hangi düşüncelere karşı koymak istediğini lâyikiyle kavramış oluruz. O bu yazılarıyla şu fikirleri yaymak istiyordu.

1) Terbiye, gençlerin kabiliyetlerini âhenkli surette geliştirme değildir. Terbiyeyi bu tarzda anlayışla nihayet her muhitte kendisini kurtarır insanlar yetiştirmeyi gaye addetmiş oluruz. Halbuki terbiyenin

[15] Yeni mecmua. Sayı 82. S. 383.

gençleri cemiyetin kıymetlerine intibak ettirme olduğunu bilirse kendi cemiyetimiz olan «Türk» sosyal hayatına tesir edecek insan yetiştirmeyi gaye ediniriz.

2) Gençlerin intibak edeceği gerçekten kıymetler cemiyetin yaşayan duygularına dayananlardır. Bu duygular değişince bunu büyük adamlar sezerler ve sözleriyle ve hareketleriyle bu sosyal duyguların gösterdiği istikametteki kıymetleri meydana çıkarırlar. İşte gençlerin uymaları lâzım gelen ahlâkî kıymetler bu duygulara uygun olanlardır ve onu en iyi surette temsil eden dâhi ve kahramanların hareket ve sözleridir.

3) Kanunlarda, talimatnamelerde mekteplerin resmî terbiye şekillerinde bu duygulara muvafık kaideler cemiyetin geleceğine uyduğu için gerçekten değerleri vardır. Çünkü bu kıymetlere göre ayıplama veya mükâfatlandırma çocukları gerçekten sosyallaştıracığı için değerli terbiye vasıtasıdır. Fakat bunlara uymayan kanaatlerin telkini ve ona göre mükâfat ve mücazat ruhlarda «buhranlar» doğurur ve bu tarzda terbiye ile yetiştirilenlerin karakteri daima zayıf olur.

Bütün bu fikirleriyle Ziya Gökalp ahlâk terbiyesini o zamanın aydınlarının yabancı muhitlerden gelen kanaatlerinden ve eski kıymetlere bağlanan öğretmenlerin ve resmî makamların tesirlerinden kurtarmak istiyordu. Onun kendi zamanının aydınlarına hiç güveni yoktu. İttihat ve Terakki kongresine verdiği lâyihanın Maarife ait olan kısmında bu güvensizliğini açık olarak şöyle ifade ediyor: «Türkiye’de medrese ve mektep terbiye ettiği fertlerin ahlâk ve seciyesini bozuyor» halbuki aydınlar ve resmî makamları işgal edenler de buradan çıkıyor. Ziya Gökalp’a göre mektep ve medreselerin fenalığı Sâtî’nin zannettiği gibi oradaki öğretmenlerin sadece bilgisiz olmasından, teşkilât bozulduğundan, yahut pedagojik tekniğin girmemiş olmasından ileri gelmiyor. Onların esası fenalığı hâkim olan kanaatlerin milletin hayatından alınmış gerçeklere dayanmaması, yani Maarifimizin kozmopolit olmasıdır. Böyle olduğu da bizdeki kitaplara ve öğretim müesseselerine bir göz atmakla anlaşılabilir: «İstanbul’da üç türlü kitapçı vardır: Birincisi Sahaflar, ikincisi Beyoğlu Kitapçıları, üçüncüsü Bâbîâli caddesindeki Kitapçılar. Sahaflardaki Maarif Arap ve Acemce, Beyoğlundaki kitaplar Avrupaya aittir. Bâbîâli Caddesindeki Tanzimat Maarifi ise evvelkilerinin, acemice intihal ve taklitlerinden mürekkeptir. Millî Maarifimizin ne kitapları, ne de kitapçıları vücutte gelmemiştir.» Kitaplarımız nasıl böyle ise öğretim yerlerimiz de «bunlara mütenazır olarak üçtür. Medreseler, Ecnebi Mektepleri, Tanzimat Mektepleri, Sahafların kitapları Medreselerde, Beyoğlu’nun kitapları Ecnebi Mektep-

lerinde, Bâbiâli caddesinin kitapları da Tanzimat Mekteplerinde tedris edilir. Bu üç öğretim yerinin birbirinden farkları o kadar açıktır ki herhangi bir Türkle on dakika görüşmeniz onun hangi öğretim yerinden yetişmiş olduğunu anlamana kâfi gelir. Aralarındaki bu derin farklarla beraber bu üç öğretim yeri bir müşterek hassaya maliktir. Oralarda yetişen Softa, Levanten, Tanzimatçı tiplerinin üçünde de seciye göremezsiniz. Memleketimiz en büyük hastalığı birbirleriyle anlaşımayan bu üç muhtelif zihniyetin hâmilleriyle idare olunması ve maatteessüf bu zümrelerden üçünün de seciyeden mahrum bulunmasıdır. [16]» Çok şükür ki bazı büyük adamlar kendilerini bu tesirlerden koruyabiliyorlar, kendi kendilerini yetiştiriyorlar ve memlekete tesir yapabilecek hale geliyorlar. Maarifimizi millî addetmeyince onun resmî öğretmenlerini inandıkları kıymetleri aşılamlarına ve onların tepkileri eseri olan «mütezzi mükâfat ve mücazata» kıymet vermemesi ve hattâ onları zararlı görmesi tabii idi.

Siyaset bakımından da resmî makamlara güveni yoktu. Milliyetçilik ve Türkçülük okullar dışında kuvvet bulmuştu. Henüz devlet İmparatorluktu, resmî mektepler öğretmenleri içinde bu İmparatorluk fikrine bağlı olanlar, medrese telkini altında kalanlar çoktu. İstiyordu ki gençler ahlâk kıymetlerini onların sözlerinde ve hareketlerinde aramasın, dışarda Türkçülük cereyanına gönül bağlayanları âmmeye duygunun gerçekten mümessili olarak görsün ve onların izinde yürüme ülküsüyle beslensin.

* * *

Sâtı, Ziya Gökalp'ın hakikî maksadını ya anlamıyor, ya anlamak istemiyordu. Onun için sadece Ziya'nın yazılarında gördüğü mantikî tezatları belirtiyordu. Sâtı'a göre Ziya Gökalp terbiyeyi sosyallaşmak addetmekle bu kelimeden anlaşılması gereken anlamını daraltıyor, hele öğretimde bir arada olan «fikir terbiyesini» hiç hesaba katmıyor, «ferdin kuvvet ve tesirini sarahaten veya zımnen istihdaf ve istisgar ederek herşeyi cemiyette aramanın - bilhassa terbiye sahasında - ne kadar büyük hatalara saik olduğunu [17]» görmüyor, âmmenin duygularıyla, âmme efkârını birbirinden ayrı addetmekle içinden çıkılmaz olayların tahliline dayanamaz kanaatlerden hareket ediyor. v.s. Bu itirazlar nihayet «mâşerî vicdan - ferdi şuûr», «ilim karşısında sosyoloji» «ilim ve hars, siyaset ve hars», meselelerine intikal ederek hududunu genişletti. Sâtı'ı Ziya Gökalp'ın fikirlerine kuvvetle itiraza sevkeden asıl üç sebep de «millî terbiye» anlayışı idi. Sâtı «Fennî Terbiye Encü-

[16] Muallim Mecmuası. Sayı. 11. Sahife 321.

[17] Yeni Mecmua, sayı 34, sahife 142.

meni» ne verdiği bir muhtırada şöyle diyordu: «Bizde terbiyeye milliyet hususunda çok ehemmiyet verilmesi lâzım geldiği halde ekseriya ihmal edilen birkaç esas vardır: Terbiyei millîye; 1 - Terbiyei vataniyeyi tecavüz etmemeli. 2 - Manii terakki bir muhafazakârlik şekli almamalıdır. Vatanperverlik hislerini zaafa uğratan, vatandaş milletlere karşı mütevaciz bir vaziyet alan, asrî terakkiyatın icabatına karşı gelen bir terbiye bizim için zararlı bir terbiyedir. [18]» Demek istiyordu ki millî terbiye diye İmparatorluk sevgisi dışında bir millet mefkûresi telkin edilmesi, vatandaş milletlere bir tecavüz demek olan Türkçülük ülküsü zararlıdır. İşte ahlâk terbiyesi münakaşasında bu fikir ve siyasetle Balkan Harbinden sonra kuvvetlenen Milliyetçilik ülküsü bir takım ilim terimleri ve üslûpları içinde çarpışmakta idi. Ziya Gökalp münakaşasının ilk zamanlarında fikirlerini Sâtı da dahil olduğu halde bütün terbiye ile meşgûl olanlara kabul ettireceğini zannetmişti. Bir gün Darülfünun'un bulunduğu Zeynep Hanım konağına girerken bana «Bir encümen yapmalıyız. Orada millî terbiye meselelerini konuşmalıyız» dedi. Birkaç gün sonra Maarif Nezaretinden bir tezkere aldım. «Fenni Terbiye Encümeni» adıyla bir Encümen teşkil edildiğini ve benim de oraya âza seçildiğimi» bildiriyordu. Bu «Encümen»in onun teklifiyle yapıldığında şüphe yoktu. Terbiye Encümeni birkaç defa toplandı, ilk toplantıda Ziya Gökalp reisliğe Sâtı'ı teklif etmişti. Müzakere şekli konuşuldu. Âzadan biri her toplantı için bir «muhtıra» hazırlıyacak ve onun üzerinde konuşulacaktı. Sâtı, yukarıda söylediğim iki muhtırayı hazırladı. Konuşuldu, fakat fikirlerde birlik olamıyordu. Bir gün toplantıdan çıkmış, Beyazıt'a doğru yürüyorduk. Gökalp bana: «Biliyor musun, ne için Sâtı'la birleşemiyoruz. O, İmparatorluk vatandaşı kalmakta ısrar ediyor, ben Türk olalım diyorum. O, Tabiiye Hocalığı düşüncesini bırakamıyor, ben Feylesof gibi, içtimaiyatçı gibi düşünelim diyorum. Aramızdaki ihtilâf burada» dedi.

* * *

Cumhuriyetin talim ve terbiye umdelerinden ve mühimminin ve en çok münakaşa edileninin, lâiklik ve dinle devletin ayrılması olduğunda şüphe yoktur. Bu mevzu bir çok yanlış telâkkilere de sebebiyet vermekte olduğundan ayrıca kendisinden bahse lüzum görülmüştür. Lâikliğin yanlış telâkkilere sebebiyet vermemesi hususunda büyüklerimizin de bir çok irşad ve ikazları vardır. İşte bu bakımdan bütün bu mütaleaları Maarif Tarihinde bulundurmak faydasız görülmemiştir :

Bu bahsi birisi 1908 Meşrutiyet İnkılâbının başında, ötekisi sonun-

[18] Terbiye, sayı 2. sahife 42.

da ve üçüncüsü de Cumhuriyet devrinde olmak üzere üç safhaya ayırarak tetkik edeceğim.

Bilhassa Türk mütefekkirlerinin mütalealarını bu yazılara esas tutmakla da lâikliğin tarihî ve tekâmülî seyrini göstermiş olacağım :

Garp lisanlarından dilimize alınıp kullanılmağa başlanan, fakat bir türlü yerinde kullanılmıyan tâbirlerden birisi de **lâiklik** dir.

Bir Fransız diksiyoneri bu kelimeyi şöyle tarif eder :

Lâique : Ne rühbanî, ne dinî olan (sıfat halinde) ister regüliye, ister següliye denilen rühban sınıflarından birisine mensup olmıyan kimse (isim olarak).

Lâiklik = **Laicisme** 16 ıncı asır İlâhiyat âlimlerinden bazılarının akideleridir ki kiliselerin idarelerini lâik olanlara tevdi ediyorlardı.

Lâikleştirmek = **Laiciser**. Dinî bir heyeti memurini lâik bir heyet ile tebdil etmek. § Mektep programlarından dinî tedrisatı kaldırmak.

İşte sırf garbe ait ve Hristiyan kilisesi yüzünden ortaya çıkmış olan bu tâbir Cumhuriyet devrinde dilimize de geçmiş ve bilhassa halk tarafından, fakat daha ziyade **dinsizlik** mânasında kullanılmağa başlanılmıştır. Bu türlü kullanış, söylemeğe lüzum yok ki, mânasızdır ve yanlışır.

* * *

Son Osmanlı Sadrâzamlarından Müşir Ahmet İzzet Paşa **Din** ve **İlim** adıyla yazmış olduğu eserde diyor ki :

«**Lâdinî** tâbiri Fransızca **Lâik** kelimesine mukabil olarak Ziya Gökalp tarafından vazedilmiştir. Halbuki Lâtinceden mehuz olan lâik lâfzının ıstikak itibariyle mânâyı lüğavisi: Herhangi bir fen ve meslekte yabancı demektir. Hattâ Almanlar **Lay** şeklinde olarak bu kelimeyi sureti umumiyede gayri mütehassis ve acemi mânasında kullanırlar. Fransızlar ise, heyeti rühbaniyeye dahil olmayanlara tahsis etmişlerdir. Su halde **lâik** kelimesi **lâdinî** yerine **la rehbnî** diye tercüme edilsaydı daha sahîh olur ve **la rehbaniyete filislâm** mısradaki münifince dinimizde bu hal esasen mevcut olduğundan lâik olmak için dinsiz olmağa mahal kalmazdı.»

Bu mevzuu birçok vesilelerle ele alan ve garbı da, şarkı hem gezmekle, görmekle, hem de okumak ve mukayese etmekle çok iyi öğrenmiş olan Übeydullah Efendi'nin şu mütaleası da bu sırada dikkate alınacak yazılardandır.

Übeydullah Efendi diyor ki :

«Lâik lâfzı bizde iyi anlaşılamadığı için tuhaf, garip lâfızlarla tercüme olunuyor. Meselâ Lâdini, gayri dinî gibi tâbirlerle ki, bir takımımız bunu **dinsiz hükûmet**, yahut **din aleyhinde hükûmet**, mânâsına almak gayretini güdüyor. Halbuki, lâik kelimesi Türkçemize **İş Hükûmeti**, yahut **Ortamalı Hükûmet** yani **Halk Hükûmeti** gibi tâbirleriyle tercüme edilmelidir.

Fransızcada lâik olmayan hükûmet için kullanılan lâfızlar **Kilise Hükûmeti** veya **Papazlar Hükûmeti** mânâsına gelir. Ve lâik olan hükûmetler münhasıran din işleriyle değil, münhasıran halk işleriyle meşgul olan hükûmetlerdir. Elhasıl lâik hükûmet demek münhasıran mesalih ibâd ile uğraşan ve bir sınıfı mahsusun malı olmayıp umumun malı olan hükûmet demektir.

Lâik: **Laic** kelimesinin Fransızcasından **Lâicisme** suretinde bir kelime çıkarılır ki, lâiklik demektir. **Ensemble** mânâsına gelir. Bu **Ensemble** kelimesi Türkçeye birlikte, beraber, orta, umum gibi lâfızlarla tercüme olunabilir. Kelimenin aslı olan Lai kelimesi: İş gören ve kilise hizmetine ve papazlık mesleğine sevkolunmıyacak olan kardeş demek olduğuna göre lâik hükûmet, iştigali yalnız dine münhasır olan sınıfı mahsusun malı olmayıp orta malı olan halk hükûmeti demek olduğu meydandadır.» [19]

Evet : Ubeydullah Efendi de böyle söylüyor.

Bu kelimenin tam karşılığını bulmağı diledilere bırakarak burada lâikliğin Türkiye’de geçirdiği tekâmül safhalarına geleceğim. Ve bunu üç safhaya ayırarak tetkik edeceğim.

Garpte olduğu gibi bizde de dinin devlet işlerinden ve din işlerine bakan memurların devlet teşkilâtından uzaklaştırılıp uzaklaştırılması meselesi ilkin 1908 İnkılâbı sıralarında başgöstermiş, fakat bunun üzerinde çok durulmamıştır.

Edinmiş olduğu kültür itibariyle şarktan ziyade garbe borçlu olan tarihçi ve inkılâpçı Murad Bey ilk defa olarak 19 Eylûl 1324 (1908) de Mizan gazetesine yazmış olduğu makalede bu baptaki kanaatlerini şu altı fıkra ile hülâsa etmişti.

«Din — Devletten, Hilâfet — Saltanattan, Devlet Milletten, Selâmeti Umumiye Hâkimiyeti Kanuniyeden, temini istikbal ise, usulü meşrûtiyetin istikrarından tefrik kabul etmez.»

[19] Cumhuriyet gazetesi: 28 Şubat 1928.

Bugün bu nazariyeyi, oldukça iptidai görüyor ve üzerinde durmak istemiyoruz. Fakat aynı muharririn 11 Şubat 1324 (1908) de yine o gazeteye **Şeyhislâm ve Meclisi Mebusan** başlığı altında yazmış olduğu makalenin şu fıkraları hâlâ dikkati üzerine çekecek kıymet ve ehemmiyettedir.

«... Şeyhislâm Efendi Meclisi Mebusana gitmeli mi, yoksa gitmemeli mi? Yahut Şeyhislâm Efendi kabine âzâsından bir rüknü mesul mudur, değil midir?

Şu mesele ezhanı epeyce işgal etmektedir. Bu baptaki fikrimizi halisane izah edelim: Teşkilâtı adliyemizden evvel umuru mahakim kâf-feten babı meşihate merbut idi. Bugün o hal baki olmuş olsa Şeyhislâmı kabine erkânından saymak için tereddüde mahal olamazdı. Çünkü bir hükûmeti medeniyenin üç kuvayı esasiyesinden birini teşkil eden bir idarenin, hem de ahali ile en ziyade temasta bulunan bir idarenin, milletin teftişi haricinde bırakılması Meşrûtiyet ile tevfiik edilemez. Bugün bir Teşkilâtı Adliyemiz var. Mahakim mesul olan Adliye Nazırına tâbidir. Lâkin tamamen değildir. Çünkü meşihattan nasp ve tayin olunan hükâmı şeri, Mahakimi Adliyeye de riyaset ediyorlar. Hiç bir yerde mevcut olmayan bu hal dahi müvakkat bir şey olsa gerektir. Aksi halde mahakimde ittirat temin edilemez.

Muvakkat olan şu halden dolayı Şeyhislâm Efendi dahi Adliye Nazırı gibi Millet Meclisi önünde mesul olup hini davette icabet ile Meclisi Mebusana gitmeli mi, gitmemeli mi? Bize kalırsa gitmemelidir. Çünkü bizce Şeyhislâm mesul olan kabineye adî vekili devlet sıfatıyla dahil değildir. İptidai emirde Sadrazam ve Şeyhislâmın intihabı ve tâyini Padişahın hukuku cümlesindendir. Dünyanın her tarafında meşrûti bir hükümdar kabine teşkil etmek üzere yalnız birini intihap eder. Bizde iki olmasına başka sebep aramalıdır.

Sebeup meydandadır: Şeyhislâm vükelâyı devletten değildir. Halife vekili, şeriat memurudur. Şeyhislâm meclisi hasda hazır bulunur; derdesti müzakere olan işler hakkında ciheti şeriye itibariyle rey verir. Kabinenin sair harekâtından münasebatta müştereken mesul değildir. Müştereken mesul olamayınca Meclisi Mebusan ile teması resmide de bulunamaz. Denilirse ki Şeyhislâm yalnız şeriat noktai nazarından meclisi hasda rey vermekle iktifa etmez, koca bir dairei idarenin reisi-dir, o riyaset hakikaten meclisin kontrolü altına girmelidir. Biz o fikirde değiliz. Çünkü Şeyhislâm, cemaati İslâmiyenin reisi-dir. Sair cemaat rüesasının maiyetlerindeki idareden fazla bir şey varsa, yani idarei hükûmete umuru mezhebiyeden gayri suretle müdahalesi görülür-

se, işte o müdahalesi tabii bir şey değildir. Muvakkattir, bir gün evvel her şeyin mihveri matlûba ircaı lâzımdır. O vakta kadar meşihat umuruna ait olan istizahlar ya sadarete, yahut mezahip müdüriyetine tevcih olunmalıdır. Hasılı Şeyhislâm Efendinin istizaha cevap vermek üzere Meclisi Mebusan'a gitmesine taraftar değiliz.»

Bu sırada memlekette koyu bir taassubun, cahil bir medrese ve sof-ta zihniyetinin hüküm sürmekte olması, Padişahın ise hem Halife, hem Sultan oluşu bu mevzuun vakit vakit, fakat esaslı surette kurcalanmasına meydan bırakmamış ve bu sükûtü ancak 1325 (1909) senesinde Rum Patriki üçüncü Yuvakim'in aşağıdaki beyanatı bozmuştu:

O zaman **Jön Türk** denilen İttihad ve Terakki Fırkası erkânının Patrikhane imtiyazatını kaldırmak hususundaki hareket ve teşebbüslerine karşı Yuvakim demişti ki :

«... Meselenin Meşrûtiyeti bertaraf, bunun hürriyet, adalet asılla-riyle kabili tevfiik olup olmadığını tetkik etmelidir. Gerçi Fransa'da tefriki hükûmet ve mezhep vâki oldu. Fakat başka şerait dairesinde vâki oldu. Eğer Hükûmeti Osmaniye mezahibi mevcudenin kâffesinden mahiyeti siyasiyeyi nez'i ederse biz de imtiyazattan ve sıfatı siyasiye-den vaz geçeriz. **Meselâ Şeyhislâm Efendi Hazretleri meclisi vükelâda bulunmamalı ve her türlü evsafı siyasiyeden tecerrüd ederek sırf vezaifi mezhebiyle meşgul olmalıdır.** İşte sair bir takım şerait ifa edilir edilmez esasen bizim imtiyazatımızın devamına lüzum kalmıyacak ve kendiliğinden zail oldukları görülecektir... Bu memleket daha tefriki hükûmet ve mezhep fikirlerinin cev lângâhı olamaz. Binaenaleyh şimdi mileli Hristiyanıyenin ilgayı imtiyazatından bahsetmek fikri siyasete muğayir ve hattâ mucibi tehlike olur...» [20]

Tarihçi Murad Bey'in mütaleası ne kadar zoraki ise, Yuvakim'in mütaleasının da o kadar doğru olduğunda şüphe yoktur. Ve zaman bile onu teyit etmiştir.

Murad Bey'in mütalealarının nerelerinin çürük ve hangi cihetlerinin hakikate ve tarihe uygun olmadığını biraz sonra kısaca incelemek üzere daha önce dünyada lâikliği ilkin ilâna ve dini kiliseden ayırmağa mecbur olan Fransa'nın o zamanki halini, vaziyetini ve katolik kilisesinin o memlekette hükûmet işlerine ne suretle ve ne kadar şiddetle karışmakta olduğunu bilmek ve belirtmek lâzım gelir. Lâiklikten bahsedenler hep bunları ileri sürdüklerinden burada bundan bahse zarûret hasıl olmuştur.

[20] Sabah gazetesi. 7205. Teşrinievvel 1325.

Fransız ihtilâl kebiri [21] adındaki eserde bu mevzuu etraflıca incelemiş olan Ali Reşad bey diyor ki :

18 inci asra gelinceye kadar umumen kabul edilmiş olan fikre göre her hükûmette yalnız bir din bulunabilirdi. Kilise herkesin itikadına müdahale edebilirdi. Yani papazlar ahalinin ne gibi şeylere inanması lâzım geleceğini tayin etmek salâhiyetini haiz idiler. Bir katolik memleketinde bütün tebaanın katolik mezhebinin umum usul ve itikatlarına riayet etmesi lâzım gelirdi. Hükûmetçe kabul edilmiş olan dinin ahkâmına riayet etmeyenler âsi addedilirler, kanunî takibata düçar olurlardı. Hükûmet ile kilisenin nüfuz ve iktidarının haddi yoktu ve mutlaktı. Tebayı itaat altında tutmak için hükûmetle kilise birbirine yardım ederdi. Hükûmet ahaliyi kiliseye gitmeğe icbar eylerdi. Papazlar dahi krala (Allahın timsali) gözüyle bakarak onun her türlü emirlerine itiraz edilmeksizin itaat edilmesini kiliselerde halka vaiz ve nasihat ederlerdi. O devirde (Allah tarafından Krallara bazı haklar ve salâhiyetler verilmiş) olduğuna inanırlar, bu fikirler bütün mekteplerde tâlim ve tedris edilir ve bütün kiliselerde papazlar ahalinin kafasına bu fikirleri sokmağa çalışırlardı.

Fransızlar katolik mezhebine o kadar kuvvetle bağlanmışlardı ki, diğer mezheplere müsaade etmemek kaidesinden pek güçlûkle ayrılabilirlerdi. Protestanların katoliklerden ve hükûmetten gördükleri zulümleri, tüyler ürpertici kathamları tarihler hikâye eder. Katolikliğin hükûmetin resmî dini olması imtiyazlarının kâffesini muhafaza etmek isteyenler yalnız papazlar değil halkın büyük bir kısmı da bu fikirde idi. Bu fikirlerin neticesi olarak katolik olmyanların bazı umumî hizmetlerde istihdam olunmaları kabul edilmiş ise de bunların Adliye, Zabıta ve Maarif işlerinde çalışmalarına asla muvafakat edilmiyordu. Bunların fikrine göre katolik olmyanların mabetleri olamaz, alenen âyin icra etmelerine müsaade edilemezdi. Mezhep işlerinde kendilerine söz söylemek caiz değildi. Paris'te ahalinin çoğu vicdanın serbestisi lüzumunu tasdik etmekle beraber umurun nizam ve intizamını muhafaza için katolik mezhebinin diğer mezheplere faik olduğunu beyan ediyorlardı.

Rûhanî işlerle, cismanî işlerin, daha açık bir tâbirle din ile dünya işlerinin - tarihin orta devirlerinde olduğu gibi - o zamanlarda hâlâ ayrılmamış bulunduğu bir memlekette bittabi kilisenin vesayetinden kurtulmak fikri pek güçlûkle taammüm edebilir. Halkın en münevver fikirliileri bile nikâhın ruhanî merasimden başka içtimâî bir

---

[21] Fransız İhtilâl Kebiri, 2 cild. İstanbul Kanaat matbaası, 1331.

mukavele mahiyetini haiz olduğunu henüz bilmiyorlardı. Doğum, ölüm, nikâh, miras ve saire gibi işlere ait kayıtların ve defterlerin kiliselerde papazlar tarafından tutulmasına ve idare edilmesine itiraz etmek hiç kimsenin hatırına gelmiyordu. Maarif işlerinin papazların idaresi altında bulunmasına dahi itiraz olunmuyordu.

Kilisenin büyük emlakêe sahip olması gerek asilzadeler, gerek köylüler arasında şikâyeti mucip oluyordu. Bu büyük servet papazların elinde bulundukça her türlü sui istimler vâki oluyordu. Papazların köylülerden aldıkları öşür yani vergi tahammül edilemeyecek bir derecede idi. Buna tahsil masrafı olarak en az üçte bir daha zammedilebilir. Köylüler öşürden son derece müşteki idiler. Papazlar köylülerden öşür ve tahsil masrafı almakla beraber besledikleri tavukların onda birini de vergi diye alırlardı.

Tarihin orta devrinde olduğu gibi bu zamanlarda da kiliselerin malik oldukları ziynet ve ihtişamı bugün düşünebilmek güçtür. Kilise, tamamiyle tasarruf ettiği büyük arazi üzerinde ruhanî, askerî ve mülkî bir çok hakları ve salâhiyetleri haiz idi. Ve yalnız papazların değil metropolitlerin maiyetleri de bir kral sarayı kadar kalabalık idi. Nihayetsiz ve keyfî vergiler her türlü müsaadere ve angariyeler, yüz kızartacak derecede çirkin emirler ve kararlar bu ruhanî hükûmetin esasını teşkil ediyordu. Kilise en âdi, en ehemmiyetsiz bir hakkını ve alacağını büyük bir kabalık ve şiddetle müdafaa ederdi. Kilisenin nüfuzundan şüphelenmek âdeta cinayet işlemekti. Kiliseyi isyan dine taarruz sayılırdı. Kilise kendisini müdafaa için her türlü kuvvete müracaatı meşru görürdü. Kilise kendi kendisini affetmek salâhiyetini de haiz olduğundan en muhteşem merasim ile verdiği sözlerden dönmek onun için ayıp ve günah değildi.

Bununla beraber şunu da söylemek lâzımdır ki, avam sınıfından yetişen papazların idaresiyle asalet sınıfından yetişenlerin idaresi arasında büyük farklar vardı. Asalet sınıfından yetişen papazlar halka zulüm yapmak hususunda ötekileri fersah fersah geçiyorlardı.

Devlet teşrifatında papazlar asilzadelere bile takaddüm ederlerdi. Bunların ellerinde bulunan arazi Fransa'nın dörtte biri derecesinde olduğu ve bu araziden dolayı köylülerin ayrıca bir vergi aldıkları halde kendileri beş senede bir hükûmete ancak 10,000 frank vergi verirlerdi. Kiliselerden, mekteplerden başka hayır müesseseleri ve hastaneler bile bunların elinde idi. Karı, koca arasında çıkan davaları görmek, papazlar arasında çıkan kavgaları halletmek için hususî bir mahkemeleri de vardı. Papazlarla asilzadeler haraç denilen vergiden müstesna olduk-

ları gibi memleketlerine gelen askerî beslemek ve misafir etmek külfetinden de vareste idiler. Gerek bu vergi gerek bu külfet de zavallı halkın sırtına yüklenmişti.

Murad Bey'in mütalealarına ve İslâm dini ile hükûmet arasındaki münasebetlere gelince: İşte asıl üzerinde durulacak nokta burasıdır. Bu da üç cepheden incelenebilir :

- 1 — İslâm dini cephesi :
- 2 — İslâm hükûmeti cephesi :
- 3 — İslâm cemaati cephesi :

1. İslâm dini cephesi :

Semavî dinler esas itibariyle Lâik'liği icap ettirir. Büyük ve kudretli Roma İmparatorluğu zamanında meydana çıkan kudretsiz Hıristiyanlığın kaysere ait olanı kaysere ve Allah'a ait olanı Allah'a veriniz, düsturu lâiklikten başka bir şey ifade etmez. O devirde başka türlü de bir esas konulamazdı. Tarihin orta ve son zamanlarında engizisyon mahkemeleri teşkiliyle papazların vicdaniyata karışmaları, kul ile Allah arasında kalması icap eden günahları çıkarmaya veya affa vasıta olmaları, cennetten yer satanları herhalde Hıristiyanlık yani din icabından değildir.

İslâmiyetin esası da lâiklik üzerinedir. İslâm nâşirinin ben insanların kalbine (vicdanına) bir delik açmağa ve gizlediklerini anlamak için karınlarını yarmağa memur değilim ve dünya işlerini siz benden daha iyi bilirsiniz. Onları bildiğiniz ve tecrübeniz veçhile yapınız. Ve ben de sizin gibi bir insanım. İnsan zannında hata da eder, isabet de eder, lâkin size ne vakit Allah'ın emri böyledir dersem ben hak üzerine elbette yalan söylemiş olmam, sözleri kadar din ile dünya işinin ayrı olduğunu, din reislerinin dünya işlerine ve dünya reislerinin yani, hükümdarların din işlerine karışmaması icap edeceğini gösteren düsturlara az tesadüf edilir.

İslâmiyette bir adamın dinde maddî ve manevî mertebesi ne kadar yüksek olursa olsun o adamın diğer din kardeşlerinin dinine bilhassa vicdanına karışmağa hakkı yoktur. Şayed düşüncesi, muhakemesi ve ilmi ötekilerden yüksek ise ancak onları irşad ve tenvir etmek vazifesiyle mükelleftir. Yoksa halkın vicdaniyatına karışmağı, onlara tahakküm etmeğı İslâmiyet hiç bir ferde vermemiştir. Allah bu hakkı Peygamber'e bile vermiyor.

Buna rağmen hükûmetlerin ve hükümdarların dinin vicdaniyat

ve itikadiyat kısmına karışmış olması hem kendileri, hem de halk için iyi olmamıştır. Hıristiyanlık âleminde meydana çıkan papaz sınıfı bundan istifade ederek hükümdarı dahi dinî kuvvetlerle tehdit etmişler ve bu sayede halkın vicdanlarına kadar girmek istemişlerdir. İslâmiyet-te **Rehbanîyet** koysa da **Ülemâ** denilen ve dinin zahiriyle amel eden bir sınıf kimse hükûmet ve idare şekillerine varıncaya kadar hepsinin esasını dine irca etmek ve her şeyi dinde bulmak istemişler ve hükûmetleri halkın vicdaniyatına karıştıрмаğa sebep olmuşlardır.

«Yaş, kuru ne varsa hepsi kitabı mübinde (**Kuran'da**) dır» Deyip Kuran'ın bahsetmediği şeyleri dine muğayir görmüşlerdir. Halbuki, buradaki kitabı mübine (**insan**) dır diyen mutasavvıfların fikri kabul olunursa ki, - en doğrusu budur - bu mesned de kıymetten düşer ve din yine yükselmiş olur.

Hangi işin dine, hangisinin dünyaya ait olduğunu burada sayacak değilim.

Bunun misâlleri çoktur. Fakat çoğundan bu eserde bahse imkân da yoktur. Yalnız alelâde bir dünya işine ve meselâ et kesimine taallûk eden ve iki semavî din tarafından taassupla üzerinde durulmakta olan iki hâdiseyi ele alacağım. Bunlardan birisi Yahudilerin **Kaşer'i**, ötekisi Müslümanların **Domuz yasağı'dır**. İşte bunlara da bugün dinin yani Hahamlar ve Hocaların değil, fencilerin yani doktorlarla baytarların karışmaları lâzım gelir. [22]

[22] Bu taassubun ikisi de et kesimi ve kesilen etlerin yenilip yenilmemesi üzerine olduğu halde aralarında büyük farklar vardır.

Musevilerin dört bin sene önce konulmuş olan bir et kesimi usulünü, fennin ve Hıfzussıhhanın bugünkü terâkkisi ve mezbaha baytarile lâburatuvarlarının maddî ve müsbet faaliyetleri karşısında hâlâ muhafaza etmeleri doğru değildir. Dört bin sene önce sıcak bir memlekette yenilecek etlerin hastalıklı olup olmadığını muayene etmek ve hayvan kesmek vazifesini Musâ Peygamber o zaman milletin biricik âlimi, doktoru, baytarı velhasıl her şeyi olan hahamlara vermiş, onlar da bu vazifeyi bugüne kadar ifa edegelmüşlerdir. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de asrî ve fennî mezbaha yapılmakla beraber - Yahudilerin etlerini yiyecekleri hayvanları mezbaha memurları değil, yine orada bulundurulmuş Yahudi hahamları keser. Ve böyle yapıldığını göstermek için de etin üzerine kendi damgasını vurur:

Yalnız mezbahalarda değil, meselâ dışarda bir Yahudi bir tavukçu dükkânından kesilmiş bir tavuk alıp yiyemez. Alacağı tavuğu orada mutlâka bir hahamın kesmesi lâzımdır. Bundan dolayıdır ki, tavukçu dükkânlarının önünde veya biraz ötesinde daima bir adamın durduğu görülür. İşte bu adam hahamdır. Ne zaman bir Yahudi gelip tavuk almak isterse dükkâncı o hahamı çağırır. tavuğu ona kestirip müşteriye verir. Ve haham da bundan dolayı müşteriden ayrıca bir ücret alır.

Yahudiler bu damgalı ete **Kaşer**, damgasız ete de **Turfa** derler. Bugün etin hangisinin yenileceğini, ve hangisinin yenilmiyeceğini, hiç şüphe yok, en iyi bilen ve âletle tesbit eden baytarlardır. Şu halde hahamlar yerlerini baytarlara bırakmak gerekir.

Şayet din kitabında dünyaya ait bir hüküm veya bir emir var da o hüküm veya emir zamana uymazsa bu hükmü veya emri zamanın icabına göre değiştirmegi bile İslâmiyet kabul etmiştir. Çünkü İslâmiyet dünya işlerinde akla nakil'den ziyade kıymet verir ve halkın teamül

İşte lâiklik budur. Fakat Yahudiler bundan vaz geçemez. Çünkü onlar bundan aynı zamanda mühim bir irad temin ediyorlar. Belediyeler mezhabalarda kesilen hayvanlardan nasıl bir mezhaba vergisi alıyorsa, Yahudiler de kendilerine mahsus etlerden ayrıca bir para alıyorlar. Şu halde bugün bu muamele dinî olmaktan ziyade malî bir vaziyet ve Hahamların et kesimi sıhhi bir muayeneden ziyade iktisadî bir ihtiyaç halini almıştır ve bu, onlar için vergi matrahı olmuştur. Böyle yapmakla Yahudiler hükümet içinde hükümet, belediye içinde belediye rolünü oynamış oluyorlar. Bu ise idareye ve siyasete de aykırı ve bir an evvel lâikleştirilmesi gereken bir iştir.

Domuza gelince: Bunun üzerinde biraz durmak lâzımgelir.

Hangi etlerin yenileceğini ve hangilerinin yenilmeyeceğini Kur'an kesip atmış olduğu ve domuz da eti yenilmeyecek hayvanlar arasında bulunduğu için bugüne kadar İslâm dünyası domuz etine karşı nefret ve taassup göstermiştir. Şu kadar ki; buna dair âyetin sonuna **İLLÂ MAZEKKEYTUM** diye bir kayıt konulmuş olduğu için son zamanlarda bu kayda dayanarak temiz olduğu takdirde bu hayvanın etinin yenilmesine dair münakaşalar başlamıştır. Burada bu münakaşalardan yalnız iki tanesine temas edeceğim:

İstanbul mezbahası ser baytarı tahsilini tamamlamak üzere Almanya'ya gitmiş olan parazitolog Profesör Nevzad 1926 da çıkarmakta olduğum İstanbul Belediyesi Mecmuası ile neşredilmek üzere oradan bir makale göndermiş ben de neşretmişim. Bu makalede «domuzun gıdası islâh edilmek suretile mahzur sayılan trişin'in önü alınmış ve domuz eti temizlenmiş olduğu için artık bu etin yenilmemesi hakkındaki memnuiyetin kaldırılması lâzım geldiğini fen ve sıhhat, aynı zamanda millî servet ve millî iktisad bakımından» ileri sürmüştü.

Diğer bir fen adamı, Dr. Milâslı İsmail Hakkı daha ileri giderek temiz olmak şartile domuz etinin yenilebileceğine dair, yine Kur'ana dayanarak, biri Arapça **Tezkiyetüllühum**, ötekisi Türkçe **Etlerin Tezkiyesi** adında iki risale neşretmişti.

Doktor ve baytar bu her iki fen adamı da domuz etinin haram edilişinin son zamanlarda müsbet ilimlerin ve mikroskobun ortaya çıkarmış olduğu trişin'den ileri geldiğini görerek ona göre mütalea yürütmekte idiler.

Bunlardan sonra üçüncü bir fen adamı, doktor Galip Ataç, tekrar bu meseleyi ele alıp domuz etinin haram edilişinin büsbütün yeni bir sebebini ortaya atmış ve bu mütalea ötekileri, gölgede bırakmıştır. Doktor Galip Ataç'ın 7. 7. 1940 tarihli Ulus gazetesile neşrettiği yazısı şudur:

«... Sebebi haramiyet trişin olduğu zikrolunuyordu. Aynı zamanda hayvandan trişin hastalığının geçmesi ihtimali olduğu da öne sürülüyordu. Fakat mezbahalarda kesilen hayvanların baytarlar tarafından iyice muayene edilmeleri usulü konulduktan sonra domuz etinin yenilmemesi için başka bir sebep kalmamış olduğu zannolunuyordu.

Fakat şimdi o hayvanın yeni bir marifeti meydana çıktı. Bu da etinde değilse de onun içyağındadır. Domuzun içyağı Frenk ahçılarınca pek makbuldür. Her yemeğe, bilhassa sebzelere, çorbalara lezzet verir. Kuru fasulye bu yağla pişirilirse tadına doyumaz. Bu yağ eski hekimlikte de pek ziyade rağbet görürdü. Vazelin icad edilinceye kadar merhemlerin hepsine bu yağ girerdi, hastalıklara deva olurdu. Pomadlara girer, nazik cildleri bir kat daha yumuşatırdı. Eski zaman ispençiyarları dükkânının temeli domuz yağından yapılmış sayılırdı.

ve örfüne de hürmet eder. İslâmiyet - Müminlerin iyi gördüğü ve muvafık bulduğu şeyler Allah indinde de iyidir, muvafıktır - dediği için kıyası fukaha denilen hukuk mütehassıslarının ilmî mütalealarını ve İcmaî Ümmet denilen Umumî Meclislerin ve efkârı umumiyenin ve mütehassısların bir noktada toplanan rey ve temayüllerini de mâkûl ve meşru tanır. Şu halde bir çok hukukçuların bulunduğu ve milletin intihap ederek, Millet Meclisinde bir araya toplamış olduğu mebusların düşünerek, taşınarak millet için tatbikini faideli gördükleri her karar ve kanun, dinin emrinden ve nehyinden başka bir şey olamaz.

İslâm memleketlerinde dinî müesseselerin; mâbedlerin, medreselerin ve tekkelerin hükûmet tarafından değil halk ve cemaat tarafından yapılmış ve masraflarının yine bunlar tarafından temin edilmiş olması meselâ, Osmanlı hükûmetinde bile dinin hattâ dünyaya ait işlerine bile hükûmetin müdahale etmediğine delâlet etmez mi?

Onun yeni anlaşılan marifeti A vitaminini birdenbire yok etmesidir. Bir yemekte o vitaminden ne kadar çok ölçüde bulunursa bulunsun, yemeğe o hayvanın iç yağından karıştırılınca vitaminlerin hepsinin birden kaybolduğu tecrübelerle anlaşılmıştır. Bu vitamin hararettten bozulmaz, 170 dereceye kadar hasselerinden hiç birini kaybetmez 220 derecede bile yine vitamin olarak kalır. Kuvvetli asitlerden müteessir olmaz, suda erimez, alkolde erimez, güneşin ultraviyole ışıklarına 45 dakika kadar dayanır da o hayvanın içyağıyla karşılaşınca derhal yok olur.

Yemeklerimizde A vitamininin bulunmasının lüzumunu elbette unutmamışsınızdır. İnsan o vitaminden mahrum kalınca nesli söner. Yemeklerinde A vitamini bulunmayan insanlar için, erkek olsun, kadın olsun, aşk duygusu olmaz. Demek oluyor ki, **Domuzun yağı insan cinsinin en büyük düşmanıdır.»**

Şu izahat gösteriyor ki domuz etinin mazarratını bugünkü müsbet ilimler ve fenler de tasdik ediyor. Binaenaleyh domuz yasağını devam ettirmek dinî bir hüküm olduğu kadar halkın sıhhatini korumakla mükellef olan hükûmetin ve belediyenin de vazifesi icabından oluyor. Bundan dolayıdır ki, umumî mezbahalarda domuz kestirilmiyor, o hayvanlar için ayrı mezbahalar tahsis olunuyor. Hattâ Belediye Zabıta Tâlimatnamesine kasap dükkânlarında öteki etlerle birlikte domuz etinin satılmasının yasak olduğu da yazılmıştır. Bu da halkın örf ve âdetine 1300 küsur senedenberi yasayan geleneğine uygundur.

Burada iki noktayı daha belirtmek isterim:

A. İslâm dininin koymuş olduğu yasağı fennin de teyid etmiş olması, bu din için iyi bir imtihan olmuştur.

B. Kuran domuz eti yasağının pislikten ileri geldiğini söylemekle beraber bu din mensupları arasında bu hayvan için dişisini kıskanmadığı, binaenaleyh etini yiyenlerde de kıskançlık kalmıyacağı fikri vardır. Aynı zamanda garpte bu eti bol, bol yiyenler arasında kıskançlık olmadığı, kadın serbestliği bulunduğu ve bu ülkelerde erkeklerin 45 - 50 yaşından sonra akamete uğradıkları söylenmektedir. Akamet aynı zamanda dişisine karşı müsamahayı ve bu müsamaha ise bir kadının başka erkeklerle serbestçe görüşmesini intaç ettiğinden domuz etinin fenahlığı hakkında şark ile garpteki kanaatlerin bu noktada birleşmiş olduğu görülür. Bu mukayese, ne raddeye kadar doğrudur bilemem, fakat pek de aykırı değildir sanırım.

Şu halde dinler, esas itibariyle hükûmetlerin işine karışmamış fakat hükûmetler bilhassa hükûmdarlar, ulemâ sınıfı vasıtasıyla dinlerin ameliyat ve tatbikatı cihetlerine karışmışlar ve hiç hakları olmadığı halde bu meyanda itikadiyat ve vicdaniyata da el uzatarak icabı halinde bu kuvvetten istifade etmek istemişlerdir.

Arasıra hükûmetlerin ve hükûmdarların din reislerinden (fetva) istemesi ve onların da bu müracaatlara bazen mümaşat göstermesinin mazarratlarını Osmanlı Tarihi baştanbaşa göstermektedir. Hükûmdarlar istemedikleri halde doğrudan doğruya işe karışmalarının da mi-sâli çoktur. Yalnız bir Padişah zamanına ait üç vakayı söylemekle ik-tifa edeceğim.

İlmiye Salnamesi'nde okunduğuna göre :

Osmanlı Padişahlarından Yavuz Selim ile asrın en müteassıp adamı olan Şeyhislâm Zenbilli Ali Efendi arasında geçen iki muhavere, bu bahsi aydınlatacak derecede mühimdir :

İpek alınıp satılması hükûmetçe menedildiği halde dört yüz tâcir bu işi yapmış diye ellerinden kollarından bağlanarak hapsedildiğini gören Zenbilli Ali Efendi huzura girerek;

— Bir mikdar adamlar bendetmişler. Eğer murad katil ise indalah helâl değildir!

— Ya Mevlânâ! Nizamı âlem için sülüsü âlemin katli helâl değil midir?

— Helâldir, şol zamandaki umuru cihan halelpezir olup fitnei uzma ola. Bu öyle değildir.

— Bundan büyük fitne ve fesad olur mu ki, benim emrime muhalefet ederler!

— Bunlar emri sultana muhalefet etmemişlerdir. Zira sen bu hususa ümena nasbeylemişsin. Alâ tarikiddelâle izindir.

— Ben sana dedim ya! Umuru Saltanata itiraz etmek senin vazifen değildir.

— Bu; umuru ahrettir. Buna tariz benim vazifemdir. demiştir.

Yine bir gün Yavuz Selim 150 memuru öldürmek ister. Ali Efendi haber alır gelir. Aralarında şöyle bir konuşma geçer :

— Vazifei erbabı fetva Padişahın ahretini muhafaza etmektir. İşitim ki, 150 adamın katlini emretmişsiniz. Onların şeran katilleri caiz değildir. Af buyurunuz.

— Sen emri saltanata taarruz ediyorsun. Bu senin vazifen değildir.

— Ben senin ahretin emrine taarruz ediyorum. Bu benim vazifemdir. Eğer affederseniz necat bulursunuz, aksi halde azabı azime müstahak olursunuz. Der ve sözünü yürütür..

Her iki meselede de Yavuz Selim haklıdır. Bütün bunlar dünya işidir. Bu işlerde Zenbilli Ali Efendinin din cephesinden hareket etmesi doğru değildir. O devirde Yavuz Selim kendisine muhalefet eden Vezir ve Sadrâzâmları öldürmekte pek şöhretli olduğu, hattâ zamanın şairleri :

Rakibin ölmesine çare yoktur

Vezir ola meğer Sultan Selime

Demekle bu şiddeti nazmen de ifade ettikleri halde bu zorlu Pa-dışah bile Ali Efendiye söz geçirememiş ve dediklerini yapmıştır. Çünkü o devirlerde halk cahil ve din kuvvetli idi.

Yine İlmiye Salnamesinin yazdığına göre :

Yavuz Selim Rumeli'de, Bulgar, Sırp, Rum vesairenin İslâmlardan fazla bulunduğunu ve günün birinde vaziyetin İslâmların aleyhine döneceğini düşünerek Hristiyanları cebren Müslüman yapmak ister. Zenbilli Ali Efendi «lâ ikrahe fiddin» ayetine istinad ederek :

— Mademki onlar riayeti kabul etmişlerdir. Bu yolda anlara cebretmek esası dine dokunur, demiş ve Yavuz'u azminden alıkoymuştur.

Halbuki, İslâmiyetin naşiri daha hayatta iken Medine civarındaki Yahudileri oralardan uzaklaştırmış ve ikinci Reisicumhur Ömer; bütün Hicaz kıtasından İslâm olmayanları çıkarmıştır. Hicaz'da İslâmın gayri kimselerin bulunmamasına Umumî Harbe kadar Osmanlı hükûmeti de riayet etmiştir.

Zenbilli Ali Efendi bu işlerde dinin nâşirinden ve ikinci Reisicumhurdan ziyade Müslüman görünmüştür. Frenkler bu gibi adamlara Kraldan ziyade Kral taraftarı derler, işte bunlar taassuptur.

Umumî Harpte şark vilâyetlerindeki Ermenilerin ve İstiklâl Harbinde bütün Türkiye'deki Rumların memleketten çıkarılmasına, Osmanlı ve Cumhuriyet Hükûmetlerince karar verildiği ve tatbikine geçildiği zaman her iki hükûmette de Şeyhislâm ve şeriye vekilleri bu işlere karışmamış, yahut karışmışsa da bunlar dünya işi olduğu için Hükûmet bunları dinlememiştir. İşte dinin 300 sene evvelki taassubıyla son zamandaki vaziyeti bu hale gelmiştir.

Şimdi asrî hükûmet vicdaniyata karışmamağı kabul etmekle beraber, dinin ve binnetice din reislerinin de siyasete ve ameliyât ve tatbikattan ibaret olan ve esas itibariyle hükûmete ait bulunan dünya işlerine karışmamasını istiyor, işte (lâiklik) budur. Ve **Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin** şiarı da bundan ibarettir.

2 — İslâm Hükûmeti cephesi :

Osmanlı idaresinde Şeyhislâmın kabineye dahil olması onu dinî bir memur ve bu işi de lâiklik esasına aykırı bir hareket olarak gösteriyor. Tanzimatın ilânıyla hükûmet makinesi garplılaştıktan sonra bütün memurlar ve kabineye giren bütün nazırlar kıyafetlerini de garplılaştırdıkları halde bunlardan Şeyhislâmın mest ve çedik pabucuna kadar Şarklı kalması ve kadıların yani hâkimlerle müftülerin onu taklit etmeleri bu zannı doğurmuş ve fıkıh yani hukukî ve kısmen de dinî dersler okutan medreselerin Maarif Nezaretine verilmiyerek eskisi gibi Şeyhislâmın Nazırlığı altında bırakılması da bu zannı kuvvetlendirmiştir.

Tanzimattan sonra Babıâli'de Garp tarzında Nezaretler kurulduğu sırada o zamana kadar Sadrâzâmın dairesinde ve onun reisliği altında iş gören Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri mahkemelerinin de oradan babımeşhate ve Şeyhislâmın Nezareti altına verilmiş olmasını da buna ilâve edebiliriz.

Biliyoruzki Tanzimattan önce koca İmparatorluk makinesi başlıca üç büyük memur tarafından çevriliyordu: Sadrazam, Şeyhislâm ve Yeniçeri Ağası.

Sadrazam; devletin iç ve dış umum siyasetini, Şeyhislâm; Maarif, Adliye ve Mülkiye, Yeniçeri Ağası da ordu ve zabıta işlerini idare ediyorlardı. Tanzimattan sonra Sadrâzâmın işi Dahiliye, Hariciye, Ticaret, Nafia, Rûsûmat, Adliye ve Maarif Nazırları arasında taksim olunduğu gibi Şeyhislâmlığındaki de kısmen Adliye, Maarif, evkaf ve Dahiliye Nazırlarına verilmiş ve yalnız medrese dolayısıyla bir kısım Maarif işlerinde ve Şer'î Mahkemeler dolayısıyla de bir kısım Adlî işlerde Nezaret hakkı üzerinde bırakılmıştır.

Şu mütaleayı Tarihî bir vesika ile de teyid edeyim: Osmanlı Hükûmetinin son Vakanüvisi Abdurrahman Şeref Bey 9 Kânunusânî 1338 tarihli Vakıt gazetesine **Tarihî Bahisler** başlığı altında yazmış olduğu makalede diyor ki :

«Bizde **Tariki İlmiye** Fransızların **Klerje** dedikleri Ruhanî Heyet değildir. Ehli tarik ibadetlerde cemaate riyaset etmekle mükellef ol-

madıkları gibi kanunen ve içtimaiyeten âmmei nasdan ziyade bir g na hukuk ve imtiyazları yoktur. R tbet l ilmi a'ler r teb fetvasınca halk nazarında manevî hürmete mazhar olagelm şlerdir. Bunlar Kadılık hizmeti ile muvazzaf Hukukçular Heyetidir. Hukukî ilimleri okurlar ve okuturlar. Sonra da Kadı olarak mahkemelerde tatbik eylerler. Okuyanlar arasında derse çıkmayanlar ve okutanlar arasında da Kadılık mesleğine s l k etmeyenler bulunursa da hepisinin asıl maksadı ve gagesi Şer'i ilimleri tahsil etmektir. Tar kin reisi Őeyhisl mdır. Şeyhislâm tâbiri Eb ss ud Efendi ve ems li hakkında medlul ne masadak olup bunlar arasında ilim ve fazilet ve kemal ve mek net itibariyle tarikin bilfiil Şeyhi ve ulusu olanlar nâdir değilse de fetvahane teessüs eyledikten sonra fetva yazılması mütehasıs bir fakihler heyetine tevdi kılındığı cihetle makamı val yi meşihat gitgide menasibi divaniye sırasına girerek m tehayyizanı sudurdan talihi y ver olanlara g zerg h olmuştur.

H kimlerin azil ve nasbi, ilmi rütbelerin tevcihi ve müderrislerin terfi ve medreselerin Nezareti makamlarına ait olduğu cihetle eskiden Adliye ve Maarif Nezaretleri vazifesini cemetmi  demektir.»

İşte Murad Bey'in tabii bir Şey olmayıp muvakkat olduğunu ve bir gün evvel mihveri matluba ircam  istediği fakat o devirde açıkça söylemediği, Rum patrikinin ise medenî cesaret göstererek apaçık bildirdiği nokta; Şeyhislâmın  zerinden Şu noksan vazifesi de alınarak tarihe kar ması keyfiyetidir ve bunu Cumhuriyet devrinde Atatürk yapmıştır. Yoksa Tanzimattan önce görmekte olduğu vazifeler dolayısıyla Őeyhisl m  dinî bir memur saymak doğru olamaz.

Söz buraya gelince, derhal medreselerle onların yetiştirdikleri Kadıların ve Müftülerin akla geleceğini tahmin ediliyor mu? Bakınız Tarih bu m esse ile buradan çıkanları nasıl gösteriyor:

Tanzimattan önce h k metin biricik, ilk, orta, lise, hattâ yüksek tahsil müessesesi medreselerdi. Buralarda okuyup çıkanlar önce yine bu medreselerde hocalık ederler, sonra memleketin idarî, beled  ve adli i lerinde çalışırlardı. Bu kitabın 1378 inci sayfasında yazmış olduğum hâşiyede, kadıların bu vazifeleri nasıl görmekte olduklarını bir dereceye kadar belirtmiş olduğum i in tekrara lüzum görmüyorum. Yalnız Osmanlı Tarihçilerinden  l  k nh ahbar'da medreselerde okuyanların önceleri oralarda ne suretle hocalık ettiklerini ve sonra da bu hocalığı bırakarak idare sahasında kadı adı altında mülki, adli ve diğer vazifelere ne gibi Şartlarla tâyin olunduklarını uzun uzadıya anlattıktan sonra der ki :

«... Ondan yukarı selâtini cennetmekân inşalarından altmışlı nâmiyle bir medresede ifadei ulûm edip Şam, Halep ve Bağdad'a ve fazileti mihri çaharûm (ayın on dördü) gibi vâzih ise, Bursa, Edirne ve İstanbul nâmındaki tahtigâhı selâseden bir mülkü cennet abâde tahminen 500 akçe ile **Kadı** nasboluna.

Bu minval üzere kimi Halep ve Şam ve Mısri alettertip dolaşıp bâdehu Bursa ve Edirne ve İstanbul vilâyetlerindeki cibali rasihayi (yüksek dağ gibi memuriyetleri) aşip icrayi ahkâma kıyam (Adliye Memurluğuna başladıktan) ve medariste tahsil eylediği ulûmla inşayi **hükûmete ihtimam** ettikten (idarî ve beledi hükûmet memurlukları yaptıktan) sonra evvelâ vilâyeti Anadolu Kadiaskerliği (ki, en büyük Adliye Memurluklarındandır) ile rütbesi âli olup mahsulü kazadan bit-tahmin tâyin olunan 500 akçe vazife bu kerre mabemah beytûlmalı müsliminden berveçhi nakit verile...»

İşte Âlinin medreseler nizamnamesi diye ortaya atmış olduğu vesikadan alınan şu fıkralar da gösterir ki, Şeyhislâmın yakınında bulunan kadılar dinî birer memur değil, bilâkis en yüksek Dahiliye, Maarif ve Adliye memurlarıdır ve Şeyhislâm da bunların başıdır ve nâzırıdır. Binaenaleyh Tanzimattan önceki babımeşihat dinî değil ilmî, mülkî ve hukukî bir makam, Şeyhislâm da bu makamın mümessilidir.

Medreselere dinî bir mektep, Şeyhislâma da dinî bir memur sıfatının verilışı bu zamanlarda Osmanlı Hükûmetinin İslâm fıkhnı kanun kaynağı olarak kabul ve tatbik etmiş olmasından ileri gelir. Nitekim pek dağınık olan bu kaynağa bedel Tanzimattan sonra ortaya konulan ilk Osmanlı Medenî Kanunu olan **Mecelleî Ahkâmı Adliye** de bu esastan alınmıştı.

3. İslâm cemaati cephesi :

Tanzimattan önce birer ilim, ibâdet ve toplantı yerleri olan camileri, medreseleri, mektepleri ve tekkeleri halk istediği gibi yapar, onlardan istifade şartlarını ve programlarını arzu ettiği tarzda tanzim eder ve bu müesseselerin idaresinin ne şekilde olması isteniyorsa onu **Vakfiye** adı altında bir statüde tesbit ederek en büyük Mülkiye, Adliye ve Belediye memuru olan kadıya takdim ile bir noter defteri demek olan mahkeme siciline kaydettirmekle iktifa ederdi.

Bütün bu ilim, hayır ve şefkat müesseselerini yapanların arzularına ve koydukları nizamlara ve usullere **şartı vaakıf** denilir, bunun hükümlerine ve şartlarına harfiyen riayet edilmesi adetâ şariin nassi,

yani Kur'an'ın âyeti gibi telâkki edilir ve bu telâkkiden en zâlim, en dinsiz hükümdarlar bile istisnâ edilmezdi.

Yaptığı ilmi müessesede istediği dersi okutan ve yine yaptığı dinî müessesede istediği adama imamlık, vaizlik ve müezzinlik memuriyetlerini veren hayır sahibine hükûmet asla karışmazdı. Hattâ bizzat padişahlar ve onların anaları, karıları, oğulları ve kızları bile bu türlü ilim ve ibadet yerleriyle benzerleri müesseseleri yaparlardı. Fakat onlar bu müesseseleri hükümdar veya hükümdar sülâlesine mensup bir kimse sıfatıyla değil, halk veya bir ferd sıfatıyla yaparlar ve şartlarını da yine halk gibi en büyük mahkeme siciline kaydettirilirdi.

Şurası da dikkate değerki, hükûmet, vaakıfların tayin ettiği memurlar arasında yalnız hatiplere karışır ve hatibi vaakıf seçse de, maşını o verse de hükümdardan izin olmadıkça hiç bir kasabada, hiç bir camide, hiç bir kimse menbere çıkıp hutbe okuyamazdı. Çünkü hutbe bir konferanstır. Bundan dolayıdır ki, Cuma namazının, yani haftalık toplantının hangi şehir ve kasabalarda, ne şekil ve tarzda kılınacağı fakihlar, yani ilk hukukçular tarafından asırlarca evvel tesbit edilmiş ve hükûmetlerce mütemadiyen ve harfiyen, tatbik edilmekte bulunmuştur. Tıpkı şimdi polisten ve müftülükten vesika almayanların hal-ka vaaz ve nasihatte bulunamadıkları gibi..

Bunlardan başka herhangi bir kimse, isterse evini mektep ittihaz eder. Dışardan müracaat edenlere istediği tarzda tedrisat ve telkinatta bulunabilirdi. Bu kitabın ikinci cildinde ve 375 inci sayfalarında **Otodidakt tahsil yolları ve yerleri**, başlığı altındaki kısımda verilen izahat bunun en canlı misâllerini teşkil eder.

Hülâsa : Osmanlı hükûmeti Tanzimattan önce hem idare, hem din bakımından oldukça lâik idi, diyebiliriz. Tanzimattan sonra Garphlaşmak istiyerek Avrupai şekilde hükûmet daireleri kurduktan ve çeşit, çeşit mektepler açtıktan sonra medreseleri eski bir hükûmet dairesi olan evkafa ve mektepleri de yeni bir hükûmet dairesi olan Maarife vermekle, mekteplere din dersleri koymakla lâikliğin esaslarından uzaklaşmış oldu.

Bugün artık tarihe maledilmiş olan bu bahisler gençlerimiz ve mekteplerimiz için çok güzel ve çok faydalı bir tez mevzuu olabilir. Benim şurada bir kaç reper noktasına basarak acele geçmiş olduğum bu yoldan bir genç ilim adamı biraz yavaşça ve biraz etrafını kollayarak, tabii yorularak, geçerse, dilimize ve kütüphanemize kıymetli bir eser kazandırmış olur.

Ancak bu müstakbel mütetebbia kolaylık göstermiş olmak ve Fransız inkılâbına takaddüm eden zamanla, bizimki arasındaki farkı belirtmesine yardım etmek üzere, şu bir kaç noktanın incelenmesini de tavsiye edeceğim :

A) Osmanlı Hükûmeti idaresini tam lâik sayabilmekte bir tek mahzur vardır. O da fetva meselesi'dir. Bunun üzerinde durulmak ve Kadı ile Müftü arasındaki farkı ortaya koymak lâzım gelir.

B) Osmanlı idaresinde bir Kadızâdelilerle Sivaslılar münakaşası vardır. Bunların devleti hayli yordukları bilinmektedir. Bu kitabın 229 - 234 üncü sayfalarına Hükümdar huzurunda cereyan eden iki tarafın münakaşasına dair bir vesika da koymuştum. Bununla Fransa'da Katolik Papazlarının devlet idaresine karışmaları arasındaki benzeyişler nelerdir? Ve hangisi ehvendir? Bulunup incelenmesi gerekir.

C) Osmanlı idaresinde âlim ve şeyh sınıflarının; başka türlü söyleyelim, cami ile tekkenin de arazi ve akar ile, toprak ve emlak ile münasebetleri yok değildir ki, buna evkaf diyoruz. Konya'daki Mevlevihane'ye ait Evkafı Celâliye gibi Selçuk oğullarından Osmanlılara geçmiş ve devleti asırlarca uğraştırmış olan meseleler de vardır. Bununla Katolik kilisesi emlakı ve arazisi ve aşar vergisi arasında münasebetler aranmamalı mıdır?

Ç) Memleket idaresinde İslâmî esaslara göre hareket eden Osmanlı İmparatorluğunda İslâm olmayanlara ayrı mahalleler tahsis etmek, ayrı kıyafetler giydirmek gibi haller ve vaziyetler burada da olmuş ise de bunlar Fransada olduğu gibi emlak tasarruftan, istedikleri şekilde ticaret yapmaktan menedilmemişlerdir. Bu üzerinde durulacak bir meseledir.

Aynı zamanda Osmanlı idaresinde bir İslâm erkek, İslâm olmayan bir kızı nikâhla alabiliyor. Fakat İslâm olmayan erkek, İslâm olan bir kızı alamıyor. Bunun sebebi araştırılmak lâzım gelmez mi? [23]

---

[23] Benim bulabildiğim sebep şunlardır: İslâm dini vicdan hürriyetine riayet ederek bir Müslümanla evlenen gayrimüslim kızı, dinini terketmeğe icar etmez, kız gayrimüslim kahr. Fakat ondan doğan çocuklar babaya tebaan İslâm sayılırlar. Kadın kendi arzusile Müslüman olursa ona da diyecek kalmaz.

Fakat başka dinlerde böyle değildir. Bir Hristiyan: İsa dininde olmayan bir kızı alamaz. Alırsa onu mutlaka kendi dinine girmeğe cebreder.

Hattâ bir katolik Hristiyanlığın başka bir mezhebine mensup birisile de evlense, o mezhebe girmedikçe kilise evlenmeyi tasdik etmez. İşte iki din arasındaki fark bu kadar büyüktür ve bu kadar açıktır.

Burada bir sual hâtıra gelebilir: Acaba bir İslâm kızını. İslâm olmayan birisi alsa

D) Lâiklik din ile devlet işini ayırmak demek olduğuna göre bugün devlet bütçesinden maaş veya ücret alan Diyanet İşleri Reisliği memurlarıyla, müftüler, imamlar, müezzinler ve benzerlerinin vaziyeti bu prensiple nasıl telif edilir? Bu takdirde lâiklik yalnız Esas Teşkilât Kanunundan İslâm kelimesini çıkarmaktan ve mektep programlarından din derslerini kaldırmaktan ibaret mi kalıyor? Lâiklik prensipini tamamiyle tatbik etmiş olmak için evkafı, bu arada camileri de - idare edenlerle birlikte - bir halk müessesesi olan Belediyelere devretmek lâzım gelmez mi?

Hasılı bu noktaları şark ile garp kaynaklarına dayanarak etraflıca hal ve izah edecek bir eser ortaya konulursa çok yerinde bir iş yapılmış olur sanırım.

* * *

Lâiklik meselesi; bir kerre de Meşrutiyet devrinin sonunda ve şer'i mahkemelerin meşihatı islâmiyeye mi, yoksa Adliye Nezaretine mi bağlı olması lâzım geleceği yüzünden çıkmış ve hayli münakaşa edilmişti.

1922 de neşretmiş olduğum **Mecellei Umuru Belediye'nin** birinci cildinde (sayfa 293 - 299) bu münakaşaları o zaman ben de bahis mevzuu etmiştim. Daha ziyade lâikliği reddeden mütaleaları ihtiva eden bu münakaşaları o eserden alarak şuraya koyuyorum :

Herhangi bir mevzuun iyice aydınlanması için yalnız lehindekilerin değil aleyhindekilerin de söylenmesi, mukayese ve muhakeme ile hakikatin daha ziyade meydana çıkmasına yarayacağından bu yazılar o maksatla burada bulundurulmuştur.

Mehâkimi şeriyenin ibtida makamı âlî meşihatten fek ve bilâhire iadei irtibatı hakkındaki esbabı mucibeler berveçhi balâ aynen nakle dildi. Bu mesele bir aralık matbuat sütunlarında da arız ve amîk münakaşa edilmiş hattâ mecmualardan biri bir de «anket» tertip etmişti. Maamafih ilmî ve dinî bir mevzuu ihtiva eden bu mesele ancak fırka ihtirasatından tecrit edilmek şartıyla münakaşa olunabilir.

---

ve dinini değiştirmeye cebretmese. İslâm kızının, İslâm olmayanlarla evlenmesi caiz olabilir mi?

Bu suale olabilir cevabını vermek haylice müşkil. Çünkü eski kitaplarda, geçmiş müctehidler bunu hiç ağızlarına almamışlar, kitaplarına yazmamışlar. Bizde ise biricik melce eski kitaplardır. 1943 senesinde ortaya atılan bu mütaleanın kıymet bulabilmesi için üzerinden en azdan 200 sene geçmek lâzımdır. Bu zaman beklenedursun yeni Türk Medeni Kanunu bunu kabul etmiştir. Bir Türk - İslâm kız başka dinde birisi ile de evlenebiliyor.

İttihat ve Terakki Fırkasının esbabı mucibe mazbatasında: «Vahdeti kaza meselesinin mehâkimi şeriyenin ilgası suretiyle tefsir edileceği beyaniyle ihvanı cemiyetin mütebassır davranarak halkı tenvir ve irşat etmesi» lüzumundan bahsedilmekte idi. Filhakika bilâhîre iadei irtibat için tanzim edilen mazbatada «mehâkimi şeriyeyi merci kadiminden ayırmak, din ile hükûmetin tefrikini itmam etmek» suretinde telâkki edildiği görülmektedir.

Şu mütalealar da gösteriyor ki memleketimizde iki zihniyet daima çarpışmaktadır. Birisi garp, diğeri şark ve Müslüman zihniyetidir. Garbın ulûm ve fûnuniyle tenevvür eden bir zümre, her hususta Avrupalıları taklit taraftarı olduğu gibi İslâmiyeti de Avrupalıların salık oldukları din gibi telâkki ederek garplılar derecesinde terakki edebilmek için din ile devletin tefriki lüzumunda ısrar ederler. Bu gibiler Dini İslâmı lüzumu derecede değil hattâ hiç tetkik ve tettebbu etmemişlerdir.

Ulûmu şeriyeye vakıf olan diğeri bir zümre de bunun aksini iddia ve müessesati mevcudenin islah edilmek şartıyla muhafazasına lüzum göstermektedirler. Esbabı mucibe mazbatalarından da anlaşılıyor ki din ile hükûmet meselesini her iki zümre birer silâhı müdafaa olarak kullanılmıştır. Halbuki İslâmiyette din ile hükûmetin tearuz değil bilâkis son derecede itilâf ettikleri ikinci babın ikinci faslının müteaddit bendlerinde izah ve emsile ile de teyit edilmiş olduğundan burada tekrara hacet görülmemiştir. Şu kadar ki hem o bendlere bir hatime olmak hem de her iki esbabı mucibe mazbatasında dermeyan edilmiş olan mutaleatı tavzih etmek üzere İslâmiyette din ile devletin itilâf ve ademi itilâfı hakkındaki nûkatı nazaride şurada kaydetmek tensip edilmiştir.

Vakıt gazetesi ser muharriri Ahmet Emin Bey büyük bir cesareti medeniye göstererek mütaleasını ve birinci zümrenin zihniyetini sahifei matbuata dökmüş ve ikinci zümre de icabeden cevapları vermişti. Ahmet Emin Bey'in hulâsai mutaleası şu idi :

«Kendi kendimizi böyle asri bir devlet şekline koymak için esaslı bazı icraat ve hazırlıklar yapmak lâzımdır. Bunlardan birincisi ve en mühimi devletimizden teokrasi mahiyetini tamamiyle refetmektir. Biz zaten tevhidî kaza esasını kabul etmek suretiyle bu yolda son derece mühim bir adım attık. Rusyanın izmihlâlinden sonra dünya yüzünde bir tek medenî memleket kalmamıştır ki din ile hükûmeti tevhid etsin ve müessesatı diniyeye tamamiyle müstakil bir mevki vermiş olmasın. Biz bunu tabîî görmeğe alıştık. Bunun aksini dimağlarımız kolay hazmedemez. Halbuki dinî teşkilâtın haizi istiklâl olmaması dinimiz

noktai nazarından hiç bir fayda temin etmedikten başka memlekette müessesat ve efkârı diniyenin kuvvetini muhafaza edememesine de en büyük sebeptir...»

Ahmet Emin Bey'in bu makalesi epeyce heyecanı mucip oldu ve İslâm gazetesi efkârı umumiyye tercüman olarak şu tarzda cevap verdi :

«Bu meselede bizimle bir katolik veya ortodoks hükûmet ve hattâ protestan hükûmet arasında hiç bir müşâbehet yoktur. Gayri müslim devletler de ve bilfarz Fransada hükûmetle kilisenin ayrılması büsbütün başka bir mahiyet arzeder.

Çünkü: Evvelâ bizde kilise yoktur. Saniyen kilise olmayınca ruhanilik te yoktur. Salisen bizde din yalnız vaaz ve nasihatten ibaret olmayıp ibadetten ziyade ve daha evvel hukuku ibadi ve o hukukun da şahsî ve içtimâî kâffeî ahkâmını her zaman ve her devre muvafık esaslarla tefekkür ve idare ettikten sonra sahai hüküm ve hikmeti, idareyi, siyaseti, kavanini meşrutiyeti de ihata eder. Hükûmetin şeklinden bed'i ile müsavâtı hukuk, içtimaiyat, siyaset için mahsus düsturları vardır. Bu din herkesindir ve hiç kimsenin değildir. İslâmiyet, akide itibariyle bir Müslümanın dini ise adalet ve siyaset itibariyle bütün insanlarındır.

Düsturlarında harpler, sulhlar, içtimâî meseleler, ahlâkiyat, men-fati amme; muvazeneî milliyet esasları hep düşünülmüştür. Halifeden, Padişaktan bedi ile en ufak bir ferdi halka varıncaya kadar hür ve müstakil ahkâm vazetmiştir. Kendisi esasen müstakildir. Onda hükûmete tabiiyet mahdutluğu yoktur. Bilâkis kendisi ahkâmı ilmiye üzerine kurulmuştur. Tefevvuk ve imtiyaz, tahakküm ve asalet hiç tanınmaz. Onun hükûmet üzerine tesiri, doğru ve icabıhal ve zamana muvafık bir maddeye, bir işe alelittlak müdafaa şeklinde değil, bilâkis nazım ve muhafazai hürriyet ve adalet olmak suretiyledir.

Bu anlattığımız teşkilât mucibince hukuk ve siyaset düsturları haricinde dinin bir şeyi emretmesi ihtimaline değil, böyle bir şeye bilâkis sükût etmemeğe memur olmasını nazarı dikkate alırsak görürüz ki bizim dinimizin hükûmetle memhuzuciyeti ile dinî mesihin hükûmet üzerine bir tesiri arasında hiç bir münasebet ve müşâbehet yoktur.

İslâmiyet devri cehalet ve taassubun ulûm ve fûnun ile zevalinden sonra medeniyetin idare ve siyasetine hâkim olabilmek seviyesinden pek çok uzak olan İncil'in büsbütün zıddı olarak nazım ve mürşit olmak hassasına maliktir.

Katolik bir hükûmet, Cumhuriyeti kiraliyete, yahut bunların ikin-

cisini birincisine kalbetmek gibi kilise teşkilâtına, bir ibadet ve dua mahalli olan mâbed derununa hususi mektepler misyonerlikler, millî ve fikir cereyanları, istifadei maliyeye mütekabil siyaset mürevviçliği veya bankiyerlik idhal etmiş olan müessesatı kendi işine icrayı tesirden menetmesi başka; bir de bunların hiç biri bulunmadıktan mâda bilâkis müsavâtı hukuk, temini adalet, ikazı siyaset, iraei tariki hükûmette memur ve hiç bir imtiyazı olmıyarak halifeye, padişaha bile adil veya zulüm noktasından hâkim olan dini islâm, yine başkadır. Hem de pek başkadır. Binaenaleyh bu iki teşkilât beyninde zerre kadar müşa-behet yoktur.

Hükûmetimiz dine ve onun telkin ettiği içtimaiyat ve hukuk kanunlarına halisane riayet etmediği ve onu bazan zahiren tutarken ekseriya batinen bıraktığı için idare ve siyasetinde muvaffak olamadı.

Hal böyle olunca ve Dini İslâmın en ulvî ve en intihai bir «demokrasi» yi gözümüz, dimağımıza sokan»

Küllüküm rain ve küllüküm mesulün an saiyyetihi.

İhtarı celilinden sonra «teokrasi» vücudunu iddia ile mevcut olmayan bir şeyi kaldırmak hissi ne kadar gayri tabii ve yanlışır.

Bizde; idrak te, haysiyet te, aklı selim de hepsi.. Hepsi ciddi ve dakik bir Müslüman, hem de ilmen mütemmiden bir Müslüman siyaseti ile elde edilebilir. Zaten bu din «muamele dini», «nasih olmak dini» ve «rashi'n dini» dir.

Ayan'dan Baban zade Ahmet Naim Beyefendi de malûm olan ihtisasları hasebiyle bu münakaşaya iştirak ederek uzun bir makale ile Ahmet Emin Bey'e cevap vermişlerdi. Makalenin bir kısmı berveçhi ati iktibas olunmuştur:

«Avrupada dini devletten tefrike bais olmuş bir çok sevaiki içtimaiye ve meselâ kilisenin vücudu ile kilise teşkilâtına dahil olan rûhbanın süistimalâtı gibi esbab vardır ki bunların bizde vücudu olmadığı gibi o nevi teşkilâtın milletin sırtına yüklediği bari mezalimi tahayyül bile edemeyiz. Aynı reçeteyi birbirine benzemiyen emrazı içtimaiyeye tatbik etmek herhalde mütehassıs bir tabibi içtimainin kârı olmasa gerktir.

Biliyorum, Ahmet Emin Bey'i bu kadar mühlik bir ilâcı tavsiye etmeğe sevkeden şey, neşâet ve tahsil itibariyle akvamı gayri müslime hakkında zivade malûmattar olduğu halde şarkın ve bahusus ehli İslâmın ahvali içtimaiyelerini tetkik ve tettebbua vakit bulamamış olmalarındır. Ahmet Emin Bey ikinci makalesinde: «Ve müessesatı diniyeyi

sırf dinî ahlâkî ve içtimâî işlerle uğraşacak bir kuvvet haline koymağa muktedir dimağlar bulunsaydı.» sözünden anlaşılıyor ki Dini İslâmî bugünkü Hristiyanlık gibi bir din zannediyor. Çünkü vezaifi diniyeyi dine - yani bizim tabirimizce akideye - ahlâka ve yine ahlâka raci olacak içtimâî vazifelere yani müessesata hasrediyor. Filvaki nasraniyet-te «teokrasi» tabir ettiği dünyevî taalimi enbiyadan hiç bir eser kalma-yıp İncil namıyla elde gezen Kütübü Mukaddese'de: «Allah'a ait olanı Allah'a, Kayseriye ait olanı Kayseriye ver» hükmü ile, «sağ yanağına tokat atana, sol yanağını da çevir» hükmünden başka bir şey görmüyoruz. Bu iki hükme de milleti nasra niye yalnız eyyamı zaaf ve aczinde riayetkâr olup eli ayağı tuttuktan sonra Hazreti Mesih'ten menkul olan bu emir ve nehiye ne kadar muhalefet ettiğini onyedi asırlık mücadelâtı mezhebiye ve siyasisesi ve bhusus dört senedir âlemi beşeriyeti kana boğduktan sonra bizim ta kalbgâhımıza sokulan demir yumrukları ile pek güzel isbat etti. İşte böyle bir din ile mütediyyin olan akvamin, rûhbanın fuzuli olarak umuru hükûmete karışmasına mâni olmaktan daha tabîî bir hakkı olamaz. Böyle iken Avrupa akvaminin bu hakkı tabiilerini istihsal edinceye kadar ta Lüterden Komb'a kadar kaç asırlık mücadele ve münazaat ile uğraştığı malûmdur. Hattâ hükûmetin kiliseye şimdilik galebesi yalnız surî olup bu mücadelât hakikatte hâlâ devam etmektedir.

Bizde de böyle midir? Müslümanlar, Hicreti Nebiyyenin ilk gününden itibaren hükûmet teşkilâtını haiz ve muahede akteder, harb eder, sulh eder bir uzviyeti diniye ve siyasiye halindedirler. Bu ana kadar mahfuz kalan kitap ve sünnet; itikadiyatımızı, ibadatımızı, ahlâkiyatımızı, kavanini idariyemizi, hasılı âmalî zahire ve batnemizi câmi olup saadeti dünyeviye ve uhreviyemiz için vacibü'tta bildiğimiz desattirden müteşekkil ve icrası lâyenfek bir küldür. Bir Müslüman itikadiyatı İslâmiyeyi nasıl hak tanıyorsa, ibadatını nasıl liveçhillah yapıyorsa mehasini ahlâkî da, şer'i şerif dairesindeki alış verişini de, vezaifi tabiiyet ve metbuiyeti de öylesine rızayı bariyi tahsil için ifa eder. Suiahlâktan içtinab ederse, muamelâtında eğrilikten çekinirse, ahire zulümden kaçınırsa hep nehiilâhiye muhâlefet korkusundandır. Her Müslüman haline, derecesine göre emri bilmaruf ve nehyianilmünker ile memurdur. Ahkâmı diniye deyince biz yalnız taalimi itikadiye ile ibadatı anlamayız. Mehasini ahlâkiyede muamelâtı hukukiye ile ikamei hududilâhiyeyi de bu mefhuma idhal ederiz. Bu muhtesar tarife göre İslâmda şekli hükûmet teokratiktir denilebilir. Fakat rehbanîyet olmadığı için bir Avrupalının veya zihni Avrupa efkârından başkasını hazmedemiyen bir gencin anladığı mânaca teokratik değildir. Zira bizde muamelâtı Nâs'ı şöyle dursun, ibadatı bile idareye memur bir sınıfı

mahsus yoktur. Herkes şer'i ilâhideki ahkâmı vüs'i yettiği mertebede icra ile mükelleftir. Ve emir ve nehyi ilâhiden mesuldür. Ve bunda şahın gedadan farkı yoktur. Bu ümmette ne lâyuhtî, ne mukaddes ve ne gayri mesul kimse vardır. İtikadımızca Enbiyayı Kiram bile fiillerinden mesuldür. «Lâyüselü amma yefal» yalnız Allahütaâlä'dir. Mâdası «vehümyüselün» a dahildir.

İşte bu itikat ile - tâbir mâzûr görülsün - bu zihniyet ile yetişmiş olan «şeriatin kestiği parmak acımaz» diyen ahaliyi dinsiz hattâ dine karşı lâkayt bir hükûmet fikrine alıştırmaya çalışmanın rahat ve huzuru nâsi sâlip ne yaman mücadelâta kapı açacağını artık tasavvur ediniz.

Hayır, kanunların, ahkâmı idarenin mizacı ahaliye muvafık bulunması, kabulü âmmeye mazhar olması, ilâcî refah ve saadet oldukları fikir ve akidesini halka telkin etmesi lüzumu en müsellemler ve en maruf kavaidi iptidaiye içtimaiyeden ise dinden mütecerred bir Osmanlı Devletini yaşatamazsınız. Biz islâhat devrine gireli bir asır kadar zaman geçti. Bu islâhat ahalimizin fikir ve itikadına mutabık bir tarzda yapılmadığı için ahali hükûmete bir türlü ısınamamıştır. Daha dün yapılan «Aile Kararnamesi» başta Müslümanlar olmak üzere Hristiyanları da, Yahudileri de izâp etti. «Tevhidi mahakim» gibi yanlış ve müsemmasına gayri mütabık olan mahud kanun hükkâmı şer'in mercii tâyinini değiştirmekten ve silsilei hükkâma saytı şeraiti duymamış bir kaç hâkim ithal etmekten başka bir semere vermedi.

Devleti dinden tecrid etmekte gayet büyük bir mahzuru içtimai daha vardır. Hükûmeti ikamei din ile şeran muvazzaf bilen halkımız hükûmetin bu vazifeden imtihanını hoş gördüğü gün diğer vezaifi dinîyesini de ve binaenaleyh ahlâkiyatını da, vezaifi içtimaiyesini de ihmal eder.

Çünkü evvelce arzettiğim gibi ahkâmı şer'îye tecezzi kabul etmez bir küldür. Bu küllün neresinden baltalar, yıkarsanız hepsini birden yıkmış olursunuz. Hepsini yıktıktan sonra da artık nizamı içtimaimizi muhafaza için içtimaiyat ülemasının yüzünü bir araya gelse çare bulamazlar.»

* * *

Lâiklik fikri son ve katî şeklini ancak Cumhuriyet devrinde alıyor. Bu devirde baş döndürücü bir çok cezri islâhatlar ve büyük inkılâplar yapıldığı sırada Avrupada bazı memleketlerde tatbik edilmiş ve bizde de, lâiklikten yani hükûmetin dinden ve dinin hükûmetten ayrıl-

ma işi de başarılmıştır. Biraz önce anlatıldığı gibi, mütereddit bazı hatveler atlatmış olan Lâikçilik bu devrede şöyle başlamıştır :

Türk - İslâm kadın ve kızlarının barlara ve dans salonlarına girmelerini bir aralık İstanbul Polis Müdürlüğü yasak etmiş. Tevhidi Ef-kâr bu yasağı alkışlıyor, Tanin ise doğru bulmuyor ve işte bundan lâiklik münakaşası yine alevleniyor. Ve bir çok mütefekkirler ve muharrirler fikirlerini ortaya atıyorlar. Bunlardan: Hüseyin Cahid'in 22 Kânunuevvel 1340 (1924) tarihli Tanin'deki yazısının hülâsası şu oluyor :

«... Biz ferdler dinî alâkalarını kessinler demiyoruz, yani herkes dinsiz olsun demiyoruz, dinsizliği meşrû ve terviç etmiyoruz. Biz kim-senin, hiç bir ferdin dinine, itikadına karışılmasını diyoruz. Lâik sıfatı ancak hükûmete izafe edilebilir. Bir devlet din işleriyle dünya işlerini karıştırmazsa ona lâik denir. Lâik bir ferd; siyasette devletin böyle bir hattı hareket ittihaz etmesini isteyen adam demektir. Bir ferd lâik olur, fakat pek âlâ dindar bulunabilir. Yalnız din nâmına icrayı tahakküm etmek sevdasına kalkmaz. İşte bizim anladığımız lâiklik budur. Kimse-nin dinine karışmak, hattâ bunu bahis mevzuu etmek bile aklımızdan geçmez.»

İkdam baş muharriri Ahmet Cevdet de bahse karışıyor, ikisinin arasını bulmak istiyor ve **İhtilâf tevfiik edilebilir** başlığı altında şu yazı-yı yazıyor: (İkdam: 23 Kânunuevvel 1340 Sayı: 9958)

Cahid Bey, fikirlerinin mâtûfun aleyhleri Velid Beyce yanlış an-laşılmış olduğunu beyan ile maksadını izah ediyor. Bunun üzerine iki refikim arasında zannolunduğu kadar tehalûf bulunmadığına ken-dimce hükmettim, bu hükmümü verdikten sonra biraz esas meseleye girişmeğe lüzum hissettim.

Bence lâiklik meselesinde biz Avrupa ile mukayese edilemeyiz. Av-rupalıları bihakkin korkutmuş olan dinî müdahelâtın şekli bizde ol-mamıştır. Hattâ bizim eski mahalle mekteplerimiz bile dinî değildi. Ne hocalar Babımeşihatten ilhamat alırlardı. Ne de mektepleri Papaz Mek-tepleri zihniyetiyle sevk ve idare ederlerdi. Hattâ o mekteplerde, na-maz kılmak mecburiyeti bile yoktu. Dinî ders pek sathî okuduğumuz ilmühalden ibaret idi. Rüştîyelerimiz asla ve kat'a dinî mekteplerden değildi. Cebire kadar Hesap, Mebadii Hendese, Kurunu Kadime Tarihi, Coğrafya, Evzan ve Ekyal, Resim, Türkçe, Arabî Farisî tedris olunur-du. Muallimlerimizin içinde her meslekten adam vardı. İslâmiyette ho-ca olsun, hacı olsun efrad üzerine bir hüküm tesisine kâdir olamaz. Çünkü İslâmiyette ibâdât için ferd kimseye muhtaç değildir. Halbuki, Hristiyanlıkta her devrede bu hâkimiyet vardır. İslâmiyet hürdür. Hı-

ristiyanlar kilisenin esiridirler. Binaenaleyh iki tarafı kendi usul ve ahkâmı dairesinde mülâhaza etmelidir.

Muhtelif iki milletin hayattaki dinî, dünyevî, içtimaî, kanunî mukadadı mevzuâtı itiyadâtı birbirine karıştırılacak olursa yanlış yollara gidilir ve işin içinden çıkılmaz. Bazılarının zannına göre bu milleti sahai terâkkide geri bırakmak hususunda âmil olan dindir. Bunlar dinin maniyetinde iki safha görürler. Biri: Nefsi dinin maniyeti, diğeri de bazı kanunlarımızın menbâi efkârı diniye olmasıdır. Biz bunların ikisini de vâki hale müvafık görmüyoruz. Yok din namına bir takım sathî düşünceli kimseler, taassuba mahkûm olarak hiçbir üssü metini ve müstenidün aleyhi olmayan hikâyat ve rivayâtı halka tebliğ ederek onları inandırırılsa o zaman başka, cahil bir memlekette böylesi çok olmuştur. Fakat bunda da dinin hiç kabahati olamaz.

Dinin hükûmetten ayrılması meselesine gelince bunda biraz tevakkuf edelim. Bu mesele Avrupa'da katoliklikle hükûmetler arasında zühur etmiş meseledendir. Orada kilise filvaki hükûmet işine vaktiyle müdahale etmiştir. Amma nasıl müdahale? Bir ecnebî müdahalesi gibi bir şey Papalık makamı Roma'da iken o makamın verdiği emirlere herhangi bir katolik hükûmet itaate mecbur idi. Bazı Krallar papazlara serfrü ederler idi. Onların Krallıkları Papalık tarafından tasdik edilir idi. Katolik rahipleri bu kadarla da hükûmet içinde hükûmet teşkil ettiler ve bir takım muamelâtı diniyeyi bahane ederek efradı ahalinin mal ve mülküne tecavüz ettiler. İşte bütün bu suiistimâllerdir ki, milletlerde meselei mezkûre zühur etti. Ben bizde buna benzer bir hal görmüyorum. Vakıa Şeyhülislâmların zemin ve zamana göre verdirilmiş bir takım fetvaları vardır ki, bunlar büyük fenalıklara sebep olmuşlardır. Fakat ben bu kabahati devletin teşkilâtına veriyorum. Yoksa müşavere ve diyanetle hareket edilseydi, o fenalıklar vukua gelmezdi. Bizde vükelâ meclislerinde, Şeyhülislâmların huzuru da bir nâzırın huzurundan başka mânâyı müfid değildi. İntimalki Şeyhülislâm bazı mesail dolayısıyla dinî mütaleat yürütürdü. Fakat onlar her zaman mânûlûnbih değil idiler. Zühur eden mesaili siyasiyede mutlaka Şeyhülislâmların reyleriyle hareket olunmazdı. Hattâ Şeyhülislâmlardan kaç tanesi şiddetle tedip edilmişlerdi. Onlarda kudsiyeti iddia edilecek bir mevki yoktu. Nevama bir Adliye Nâzırı idiler. Öyle Adliye Nâzırları ki, tatbik ve tefsiri kavaninde nice defalar suistimâlden men'i nefs edemediler. Ben bunda en ziyade ahlâkın seyyiatini görüyorum. Hattâ biz bir kere en mühim bir zamanda elzem bir ittifaktan bir âyetle istidlâl ederek menedenler oldu. Padişahların da mutlaka her şeyin veçhi şer'isi üzere hareket ettiklerini tarihimiz bize göstermiyor. O eski hü-

kûmetlerde müdahaleye ne hakkı, ne de haddi olmamak lâzım gelen bazı âvamıl var idi ki, onlar ortalığı karıştırıp dururlardı. Bu karışıklık içinde ahkâmı şer'îye ki, o zamanın kanunu idi, mer'î olagelmiş değildir. Bilakis haksızlık hükmediyordu..

Bir de devletin bütün usul ve nizamı daima ahkâmı şer'iyeden müstenbat değildi. Nizamât ve tâlimât ne kadar çok idi. Meselâ evveleri Hristiyanlar, başlarına beyaz üzerine alaca sarık sararlardı. Sonra bunda bir mahzur görülerek bu serpuş değiştirilmiş idi. Bu tamamiyle mülkî idi. Evaili İslâm'da, yani İslâmiyetin zühurundan bir kaç asır evvelki vukuât ve hâdisat bize gösteriyor ki, ahkâmı diniyenin yalnız bir vasıtai tebliği yoktu. Bir kimse fukahadan birine müracaat eder idi. Ve fukahanın verdikleri hükümler birbirinin aynı da değildi.

Eskiden beri mevcud az kanun yoktur. Şariatteki ukubetler yerine Ceza Kanunu epeyce zaman evvel vazolunmuştur. O zamandan beri ne hırsızın eli kesilir, ne de zâni ve zaniye recmolunur. Bu kanunlar yeni şeyler değil.

Mecelleye gelem: Madem ki Emevilerin iptidasında Roma Kanunlarına müracaat edilmiştir, Türkiye de Hukuku Medeniyesi için Avrupa Kanununa müracaat ederdi. Mısır'da Kanunu Medenî Fransızcadan mütercim değil mi?

Ben zannediyorum ki, o zaman bizde Avrupa kanunlarında mütebahhır zevattan ziyade ahkâmı şeriatte mütebahhırın vardı. Ondan istinbatı ahkâmı münasip gördüler. Yahut bizde ahkâmı şer'îye asırlardan beri mer'î kanunu medenî vazifesini ifa ederek Halk buna alışmış olduğundan onu tercih etmişlerdir ki, bir sebebi gayri mâkûl değildir. Zaten Fıkıh üzerinde işleyenler, istinbatı ahkâma çalışanlar yalnız Araplar değillerdir. Bunda İranlılar ile Türklerin de pek büyük mesaisi sebketmiştir.

Burada istitraden bir madde daha arz etmek isteriz. Kur'an'ın avamir ve nevahisi sırf ruhanî ve sükkânı semavata mahsus değildir. Bunlar tarih itibariyle mesalihi âmmeye uygundurlar. Bir takım ahkâma tesadüf etmekteyiz ki, onlar Araplarca kablelislâm mer'î idi. Hitan ve gusûl gibi emirler ise tabiatı insaniye haricindeki keyfiyetler değildir. Peygamberimizin evamiri dahi zaman itibariyle mer'î veya mütebeddil olurdu.

Şimdi veraset kanunlarına bir kere bakalım. Bunların her yerde bir türlü vardı. Bugün en müterakkî bir devlet olan İngilterenin kanunları mucibince Britanya'nın yarı arazisi iki bin kişinin elindedir.

Bizdeki ahval malûm. Ben zannetmem ki, bir Türk kalkıp bizde de Britanya gibi olsun desin. O Kanun bizim itilâf edeceğimiz şey midir? Bize soruluyor ise ondan haksız bir şey göremeyiz. Fakat Britanya ahali-si böyle bir Kanuna alışmışlar. Öyle gidiyorlar. Bizde bizimkine göre gidiyoruz.

Ledettedkik anlaşılır ki, Müslümanlara badehu arız olan ahval bir takım karıştırıcıların akvalı gayri müteberesi neticesidir. Yoksa istinbatları beynelislâm şüphe ve tereddüitten sâlim olan fukahanın istihraçlarında gayri makûl o gibi şeyler görülmez. Bizim vaizlerin hikâye kabilinden olarak nâse tebliğ ettikleri gayri mâkûl şeyler, hemen alelekser gayri müteber akvalden ibarettir. Erzurumî Hoca Mehmet Efendinin ahiren neşrettiği eseri mühimde bunlar pek güzel şerh edilmiştir. Eseri mezkûrûn mütaleasını tavsiye etmeği vazife addediyoruz.

Şimdi biraz da mânîi terâkki olan ahvalden bahsetmeliyiz. İşte din şeklinde olarak bir takım cemaate söylenen akvali gayri mütebere herhalde ezhanı nâsı doğru bir cihete tevcih etmez. Bunların zararı olduğunda şüphe yoktur. Biz Müslümanların terâkkiden kalmalarına sebep ferdin efkârı diniyesi değildir. Biz bunu Avrupada gördük. Bir adam kilisesine gitmekle beraber mekteplere de giderek ulûm ve fûnûnû, sanayiî tahsil eder. İşlediği, işliyeceği işte malûmatı fenniye ona yardım eder, bizdeki demirci ile Avrupadaki demirciyi birbiriyle mükayese ediniz. Bizim demircimiz iptidaî bir amelî görgüden başka bir sermayeye sahip olmadığından gayet kaba ve âdî şeyleri yapabilir. Avrupa demircisi ise hem nazariyat, hem ameliyat ile fennen yetişmiş bir kimse olduğundan, o ince makineleri yapmağa da muvaffak olur. Bir misâl: İsviçre, malûm olduğu üzere saatçilikte şimdi en müterakki bir memlekettir. Halbuki İsviçre’de saatçilik müessisi bir nâlbând çırağıdır. Saatçiliği İngiltereye gidip mükemmel tahsil ettikten sonra memleketine avdet ederek bu sanati tesis etmiş ve sanat bugünkü derecei terâkkiye vâsıl olmuştur. Eğer o çırak, köyünde kalsaydı, yahut Türkiye’ye gelmiş olsaydı, bir âdî nâlbând olup kalacaktı. Nasıl ki, bizde böyle oluyor. Kezâlik, bizde bir Mektebi Sanayi olmadığından çocuklar küfeci veya hamal oluyorlar. Eğer onlar meselâ Almanya’da doğmuş olsalardı, o mükemmel mekteplere gidip her biri bir sanatkâr olup çıkardı. Biz camiye gidelim, gitmiyelim vâsıl olacağımız netice küfeciliktir. Almanya’da ise hem kiliseye giderler, hem de bir sanat kâşifi olurlar.

Bir teklifim var; bana dört çocuk verin. Ben bunların ikisine tâ İptidaî tahsilden itibaren eski mekteplerde okutulan o iptidaî malûmatı diniyeyi tedris edeceğim. Ondan sonra onları meslek mekteplerine yol-

layacağım. Ve mükemmel bir tahsil gördüreceğim. Diğer ikisini de hiç bir dinî malûmat vermemekle beraber bizim programlarımızı ve usulü terbiye ve tedrisimizi tatbik ettikten sonra hayatını ona kazandırmıyacak bir surette meselâ kalem odasında alıkoyacağım. Bakalım bu iki kısımdan, hangisi adam olur; müstahsil mi yoksa müstehlik mi olurlar, birincileri mi vatanlarına hizmet edebilirler, yoksa ikinciler mi?

Bütün mesele tahsilde, vesaiti tahsilde, suret ve şekli tahsildedir. Ben zamanı hâzır tahsiliyle yetişen Hristiyan ülemâyi dinini memaliki ecnebiyede gördüm ve bunların vaazlarında da bulundum. Eline İncil'den sade bir kaç âyeti alan o adamların ulûm ve fûnunu medeniyeye istinad ile ve bir hitabeti edebiye ile nasıl takrirden bulunduklarını işittim ve hayran oldum. Eğer o âyetler bir hisir ham ervahın eline geçecek olsa kimbilir ne yaveler savurur dururdu. Ötekiler hem İlâhiyat, hem Fûnun, hem İctimaiyat ve Edebiyat Fakültelerinden mezun ve üç büyük lisanı medeniyi okur, anlar ve yazar zâtlar idi. Hafta içinde bütün neşriyatı, hattâ tiyatro ve romanları bile okuyorlardı. Bunlar hakkında bile nezahetle tenkidatı edebiye yürütüyorlardı.

Bizim derdlerimiz, cehalet derdidir. Mekteplerimiz usulü terbiyemiz nevakısı azime ile malamaldır. Eğer İstanbul'da, faraza, on beş yirmi senedenberi Sanayi Mektepleri olsa idi, eğer konferanslar ve serbest dersler vasıtasıyla bu zavallı halkın ezhanı doldurulsa idi, Avrupadaki gibi sinemalar şimdi Cuma günleri Fûnun ve sanayie dair temsilâtta bulunsalardı, biz böyle mi kalır idik ve kalırız? Bugünkü milletler, sırf usulü hâzıra ile terbiye edilebilirler. Kurûnu vüsta vaziyetinde muhafazakâr olur isek tabii bizden yetişenler nâdir olur. Bütün sinemaları Cuma günleri ahalinin tenvirine hizmeti olacak ziraî sınaî, seyyahî filimler göstermeğe icbar etmelidir.

* * *

Bu münakaşalar böylece devam ederken İnkılâpçılar da zemini hazırlamağa çalışıyorlardı.

Türk Tarihi Tetkik Kurumu tarafından Liselerde okunmak üzere yazılıp bastırılmış olan tarihin dördüncü cildi (Sayfa 187) bu hazırlıkları şu satırlarla anlatmaktadır :

«Lâiklik; din ile dünya, din ile devlet işlerinin ayrılması mefhumunu anlatan bir tâbirdir. Bunu dinsizlik mânâsına almak çok yanlışdır. Halk Fırkası programında bu hususdaki prensibi şu satırlarla ifade ediyor :

«Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usulle-

rin, ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip olarak kabul etmiştir.

Din telâkkisi vicdanî olduğundan fırka dinî fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terâkkisinde başlıca muvaffakiyet âmili görmüştür.» [24]

[24] Din ile hükûmet işlerinin birbirinden ayrılması Türkiye dışarısında ve bilhassa Araplık ve İslâmlık âleminde aleyhimize hayli dedikoduyu mucip olmuştu.

Asırlardanberi hâkimiyetimiz ve bayrağımız altında bulundukları ve müsavi muamele gördükleri halde bir türlü bizimle kaynamamış ve her vesileden istifade ederek ayrılmak temayüllerini göstermiş olan Araplar 1914 Harbi sonunda siyasi ve millî emellerine kavuşmakla yüzlerindeki maskeyi çıkarıp atmışlar ise de bizimle ancak manevî rabitaları bulunan Hind Müslümanlarının fikirlerini son günlere kadar, açıkça öğrenememiştik.

1943 senesi başında İngiliz hükûmetinin daveti üzerine Hindistan'a gitmiş olan Türk gazetecilerinin Lâhur'da İslâm olan ve olmayan Hindli gazetecilerle karşılaşmasında bunu da öğrendik.

Bu karşılaşmada Türk gazetecileri heyetinin reisi Falih Rıfkı Atay'ın lâiklik ve milliyet hakkındaki Türk telâkkisini bildiren sözünü o zaman Röyter ajansı dünyanın her tarafına hemen yaymış ve bundan İngiltere de — Hindistan idaresi bakımından — kendilerine göre istifade etmişlerdi.

Heyet erkânından Bürhan Belge Hindli gazetecilerle kendi aralarında geçen konuşmayı kısaca yazmış olduğundan bu kitapta müdafaa edilen tezleri aydınlatıcı mahiyette görülen bu yazıyı Vatan gazetesinin 13/5/1943 tarihli nüshasından alıp neşrediyorum:

Lahor, iki ayrı Hindistan'dan en çok bahsedilen yerdir. Pakistancı fikirlerin ve faaliyetin denilebilir ki, merkezidir.

Bize verdikleri bir çay ziyafetinde, Hint gazetecileri Hintli ve Müslüman olmak üzere, aralarında mevcut başkalığı, bizlere, en çok burada gösterdiler.

Bidayette, aynı memleketin evlâtları gibi söze başladılar. Az sonra, Müslümanların başı olan zat, bizi Türk inkılâbı hakkında sorguya çekti.

Bunu yapmazdan önceki cümlesi şu oldu:

— **Lisani yari men «Türki» ve men «Türki ne mi-danem.»**

Yani :

— **Benim dostumun dili Türkçedir, fakat ben Türkçe bilmem.**

Biz de Urdu dilini bilmediğimizden, pek tabii olarak İngilizce konuşuldu. Esasen Hindistan'da, bizzat Hintliler arasında, anlaşma dili, İngilizcedir, eğer mevzu, az çok siyasi ve teknik ise..

İnkılâbımıza dair olan sorgu listesi, bir hayli uzun, ve üstelik nahoştı. Çünkü birkaç sual ve cevaptan sonra, bahis, geldi Fıkıhtan ayrılıp garp kanunlarını almamız meselesine dayandı. Kendisine, bunun sebeplerini izah ettik. Tatmin edemedik. İsrar ediyor ve bizi yaptığımızdan dönmeğe doğru, iknaa çalışıyordu. Hattâ, vâizlik telâkati bir hamle daha yaptı ve şu hikmeti yumurtladı:

— Bizlerin size olan muhabbetimiz, din kardeşi olmamız yüzündendir. Eğer sizin dinle olan alâkanız gevşemiş bulunuyorsa, bizim de, size karşı olan kardeşlik duygularımızı zayıflamış demektir.

Salon, ellerinde kâğıt kalem, her sözü zapteden gazetecilerle doluydu. Bizim,

Eski Türklerde lâiklik meselesini de aynı eser (Sayfa 206) şu tarzda anlatır :

«Türk Tarihinin en eski devirlerine bakılırsa görülür ki, Türk Milleti din ve itikat ile devlet ve siyaset işlerini birbirinden ayırmak lüzum ve ehemmiyetini çok erken anlamıştır. Bu, büyük bir fikri tekâmül eseri idi. Orta Asyada, Çinde ve ilâ... Milâttan binlerce yıl evvel kurulan Türk Devletlerinde, herkes dininde, itikadında serbest idi. Eski zamanlarda Avrupaya geçmiş Türklerden, nispeten yakın sayılabilecekler arasında, meselâ Hunların dinlerini değiştirmeye zorladıkları ve ya din ile devleti birbirine karıştırdıkları görülmemiştir. Gerçi zaman

---

mihveri nezaket olan manevra sahamız son derece daralmıştı. Arkadaşların sinirlendiklerini, durmadan yapmakta olduğum tercümanlığa rağmen, görür gibi oluyordum. Hele Falik Rıfki, burnundan soluyordu. Benim, sesime, bir paslılık âriz olmuştu.

İşte tam bu sırada «Tribune» adındaki Hindu gazetesinin başmuharriri, şu suali sordu:

— Yani siz önce Müslüman sonra mı Türksünüz, yok önce Türk sonra mı Müslümansınız.

Ve Falih Rıfki, gözlerini kırpmadan şu cevabı verdi:

— Biz, önce Türk sonra Müslümanız!

Molla, çünkü Müslümanların lideri bir hoca ve molla idi, bozuldu ve küçüldü. Salondaki bütün genç gazeteciler. Hindu ve Müslüman, kahkahalarla gülmeğe başladılar. Ok yaydan fırlamıştı.

Tribüne'un başmuharriri, Müslüman liderin taassubundan mükemmel istifade etmesini bilmişti. Bizlere, öyle bir söz söylemişti ki, bu. kongreci matbuat tarafından seyahatimiz devam ettiği müddetçe Pakistancılar aleyhine istismar edilecekti.

Mesele çünkü, şudur:

Kongre, dinleri ne olursa olsun Hindistandaki bütün insanların Hintli oldukları tezini müdafaa etmektedir. Pakistancılar ise, Müslümanca olduklarından Hindistan ve Hint millî hareketi ile hiç bir alâkaları bulunmadığı ve şimalî Hindistanın ayrılarak kendilerine verilmesi esasını müdafaa ediyorlar.

Binaenaleyh bizim:

«— Biz önce Türk sonra Müslümanız! cevabımızı, kongre, Hint siyaset diline şöyle tercüme ediyordu:

— Hindistan'da da, yurddaşlar, önce Hintli ve ancak ondan sonra ya Hindu yahut Müslümandırlar.

Pakistancılara gelince, bunların, bizim bu şekildeki beyanatımızdan faydalanmalarına imkân yoktu. Bunlar arasında molla gibi dar görüşlü değil de, Türkiyenin nasıl bir memleket, Türk inkılâbının da nasıl bir inkılâp olduğunu bilecek kadar uyanık olanlar, bizim beyanatımız etrafındaki neşriyata, az sonra, bir başka istikamet verdiler ve dediler ki:

— Lahor'da sorulan sual, bir kongrecinin ustalıkla tabiyesinden ibarettir. Fakat onun bu tabiyesini kolaylaştıran, bizim molla'nın münasebetsiz ısrarları ve taassubudur. Bizim molla, Türk inkılâbını, tenkit etmek ve Türklere akıl öğretmek salâhiyetini kimden almıştır. Bu, mollaya dair olan mütaleamızdır. Kongrecilere gelince, onlar da pek sevinmesinler. Çünkü, Türkler; pek tabii olarak önce Türktürler ama, medeniyeti Müslümanca telâkki ve tefsir etmekten de hiç bir zaman çekinmemişlerdir.»

zaman muhtelif devirlerde dini siyasete âlet gibi kullanmak cereyanları baş göstermiş, hükümdarların yabancı kültürlerle uyarak devlet reisliği yanına bir de ruhanî reislik kattıkları, kendilerini ilâhların vekili ve hattâ bizzat ilâh sandıkları olmuştur. Fakat bu delâlet bu akılsızlık er geç millî felâketler getirmiş, böyle davalara âlet edilen devletlerin batması ile nihayetlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, din ile devlet işini karıştırma hatasının Türk Tarihindeki en son kurbanıdır. Osmanlı saltanatının sayısız hataları içinde, her türlü millî inkişaf yollarını sımsıkı kapamış olması itibarıyla bu hatayı başta saymak doğru olur.

Osmanlı devletinden Türk Cumhuriyetine miras kalan dertlerden izalesi belki en çetin görünen de bu idi. Asırlardanberi yalnız merkezi bir şekil halinde değil, Kadıları, Şer'i Mahkemeleri müderrisleri ve müftüleriyle köylere kadar bile kök vermiş bir teşkilât halinde bulunan teokrasiyi kaldırmak ve modern devlet mefhumunu en pürüzsüz mahiyetiyle tamamlamak için harici gailelerin büsbütün kalkmasını beklemek, mürteci unsurlarla menfaati bozulacakların milleti zehirlemelerine fırsat ve vesile vermemek lâzımgeliyordu.

Gazinin, Birinci Büyük Millet Meclisinin ilk günlerinde kabul ettiği ve ilk Teşkilâtı Esasiyemiz sayılması lâzım geldiğini daha evvel söylediğimiz, takririndeki prensipler arasında devletin dini hakkında hiçbir kayıt yoktur. 20 Kânunusani 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununa yine devletin dini hakkında madde koydurulmamış olmakla beraber mutaassıp ve muhafazakâr zümrenin ısrarı üzerine yedinci maddeye «Şeriat hükümlerinin tenfizi Büyük Millet Meclisinin vazifelerinden olduğu» nu ifade eden birkaç kelime girmişti. Gazi'nin mukavemete çalıştığı bu ısrarın derecesi büyük nutkun şu cümlelerinden anlaşılır :

«İlk Teşkilâtı Esasiye Kanununu hazırlıyanlara bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz Kanunla, «ahkâmı şer'iyeye» nin bir münasebeti olmadığını anlatmaya çok çalışıldı. Fakat bu tabirden, kendi zulmlarınca, bambaşka mâna murat edenleri ikna mümkün olmadı.

1924 Teşkilâtı Esasiye'sinde ise, Cumhuriyetin ilânından hoşnud olmayan ve bunda bütün hurafelere ve batıllara karşı yürüyecek kararların piştarlığı mânasını sezen aynı zümrenin daha bir zaman için tatmini ve «Teşkilâtı Esasiye'de «Cumhuriyet» in kolaylıkla tespiti düşüncesiyle «Devletin dini İslâm dinidir» hükmünü taşıyan ikinci madde kabul edilmiştir.

«Kanunun gerek 2 inci gerek 26 ıncı maddelerinde, zait görünen ve yeni Türkiye Devletinin asrı karakteriyle kabili telif olmıyan tâbirler, inkılâp ve Cumhuriyetin o zaman için, beis görmediği tavizlerdir.»

«Millet Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzdan, bu zevaidi ilk münasip zamanda kaldırmalıdır.

Filhakika yeni Türkiye devleti bünyesinde mânasız kalan bu zait tabirler çok zaman geçmeden kalktı ve Teşkilâtı Esasiyemiz bugünkü lâik ve mütekâmil şeklini aldı.»

İnkılâbımızın bu safhasında da yine Fransızları karşımızda buluyoruz. Evet, Fransızlar da hükûmeti dinden ayırmışlar. Hem de inkılâplarından hayli sonra. Bu mevzuu bir çok vesilelerle eline almış, diline dolamış olan ve şark'ı olduğu kadar, garb'ı da hem gezmekle, görmekle, hem de okumak ve mukayese etmekle çok iyi öğrenmiş bulunan Ubeydullah Efendi Fransızların lâikliği ile bizimkini mukayese eder yolda ve **Hükûmetin dini olur mu?** başlığı altında bize şu malûmatı veriyor :

Fransız Cumhuriyeti 1906 yahut 1907 ye kadar lâik değildi. İlk Klemanso kabinesi zamanında lâik oldu. Bu tarzda hükûmetin Kanunu yani hükûmetin lâik olması kararı Komb kabinesi zamanında hazırlanmış, meclise kabul ettirilmişti. Klemanso bu kanunu mevkii tatbik'e koydu. Fransa için bu hal büyük bir inkılâp idi. Çünkü o zamana kadar Fransa Cumhuriyetinin dini Hristiyan ve mezhebi Katolikti. Bu inkılâp niçin oldu?

Katolik Mezhebi lâyuhti ve vacibülita'a bir reisi dini kabul ettiğinden umumen Fransızlar Fransa hükûmeti Cumhuriyesinin tabasi olmaktan ziyade Katoliklerin reisi dinisi olan Papa'nın tebaası yani bir İtalyan papa'sının kulları idiler. O kadar kulları idiler ki bu tabiiyet ve bu kulluk zinciri yalnız Fransa halkının değil hattâ bizzat Cumhuriyetin bile - mademki hükûmetin dini katolik idi - boynuna geçmişti.

Ara sıra Cumhuriyetin papa'nın arzusu hilâfına vuku bulan hareketleri Fransızlar nazarında hükûmete bir gayri meşruiyet çeşnisi veriyordu. Bu hal umuru siyasyede, tanzimi kavaninde ve bilhassa intihabat gibi ahvalde resmî mezhebi Katolik olan Cumhuriyeti içinden çıkılmıyan bir çok müşkülâta düşürüyordu. Bu müşkülâttan kurtulmak için Cumhuriyet lâik olmağa mecbur oldu. Şimdi bunu geçelim.

Hristiyanlık Müslümanlığa hiç benzemez. Fakat biz burada Hristiyanlık deyince daima kiliseyi anlamalıyız. Zira İncil - tahrifi bertaraf edilirse - belki bir çok cihetlerinden Müslümanlığa muhalif değil-

dir. Onun için biz Hristiyanlıktan bahsederken kilisenin vazî ve kabul ettiği Hristiyanlık üzerine söz söyleyeceğiz.

Hristiyanlıkta muhtelif mezhep arasındaki ihtilâf ciddidir. Bilhassa katolik kilisesi kendi mezhebi haricinde kalanların necat bulamayacağı fikrindedir. Binaenaleyh kendisinin hükûmeti idariyeyi ele geçirdiği yerde başka bir mezhebin mevcudiyetini çekemez. Çünkü başka bir din veya mezhebi çekmek, hoş görmek yani (Tolere) etmek katolikliğin hak olması noktai nazarından küfür ve dalâletle, batıl ile misak bağlamak, ittifak etmektir.

Katolik mezhebinde Papa lâyuhtidir. Kendisi semavat ile münasebettedir. Binaenaleyh isdar ettiği evamir ve iradat tenkit ve itiraza maruz olamaz. Ve İncil'in mânasını münhasıran Papa anlar. Ondan başka kimsenin İncil'i anlamak hakkı, tefsir hakkı yoktur. Katolik mezhebinin kavaidi esasiyesi böyle olduğu için hükûmet gibi bir şahsiyeti maneviyeyi din ile kaydetmek lâzım gelmiştir ki hükûmet ben katolik mesleğine Salikim, dedikten sonra bizzat hükûmet Papa'ya ve efradı halk hükûmete itiraz edemesin. Ve kimse «İncil'in mânasını ben de anlıyorum. Falan âyet şu demektir. Şu bu mânâya gelir, diyemessin. Hükûmeti bir şahsiyeti maneviye farzederek ona din isnadına kilise kulları, Papa perestîşkârları tarafından vaktiyle bu suretle lüzum görülmüştür. Ve bunun için Fransa Kanunu Esasisine «Fransa Cumhuriyetinin mezhebi resmisi katolik mezhebidir.» diye bend konulmuştur.

Fransa lâik olmakla ne demiş oldu? «Ben Fransa Cumhuriyeti Fransızların memleketi olan Fransanın idaresini deruhte ettim. Halkın vicdanına istikamet vermek benim vazifem dahilinde değildir.» demiş oldu. Hattâ Kanunun mevki icraya vazına karar veren Meclis'te Briyan ile Viviyani birer uzun nutuk irad ettiler. Bu nutuklar Meclisin kararıyla bastırıldı. Fransanın her köşe bucağında duvarlara talik olundu. O nutuklardan birinde Briyan yahut Viviyani diyordu ki :

«Fransa Cumhuriyeti lâik olmakla dinsiz olmadı, yahut din aleyhine dönmedi. Fransa memalikinin idaresiyle mükellef olduğunu ve iman hususunda halkın vicdanına istikamet tâyin etmek vazifesi haricinde bulunduğunu ilân etti.» İşte bunu diyordu.

Biz vaktiyle Kanunu Esasimizde «Devleti Osmanîyenin dini, dinî islâmdır.» bendini nasıl Fransa Kanunu Esasisinden ıktibas ettikse bu defa lâikliği de oradan aldık. İptidaki alış ne kadar abes ve mânâsız idiyse bu defaki alış o kadar muvafık, o kadar yerindedir. Çünkü :

Evvelâ: Bizim Müslümanca anlayışımıza göre biz bir şahsi maneviye, bir mefhuma, bir müesseseye sıfat yapamayız. Ancak zikalp

ve zişuur ve hariçte mevcut âkil bir şahsı muayyene isnad edebiliriz. Meselâ, Şirketi Hayriye Budî, Seyrisefain Şafiîdir diyemeyiz, Ali Müslüman, Yako Yahudi, Nikoli Hristiyandır deriz. Binaenaleyh hükûmette din isnad etmek lagivdir. Ve binaenaleyh İslâmda hükûmet esasen lâiktir.

Saniyen: Biz Müslümanlar memleketimizi idare eden kavanin ile idare olunmağı kabul eden şahıs hangi dinden olursa olsun (**lehüm malena ve aleyhim maaleyna**) yani (**hukuk ve vezaifimiz birbirinin aynıdır**) hadisine temassük ederek o şahsın canını da, malını da, dinini de kendimizinki kadar himaye etmekle mükellefiz. Halbuki bir dine intisap eden hükûmet, başka edyanı himaye etmekle değil, etmemekle mükellef olacaktı. Demek ki, Müslümanlar ancak ve ancak lâik hükûmet teşkil edebilirler. Şu halde Türkiye Cumhuriyetinin lâikliğinin din-sizlikle yahut din aleyhinde bulunmakla tefsir etmek - eğer bu tefsir şuur ve idrake mükarinse - ancak bedbahtlıkla, müfsidlikle, fitnecilikle tavsif olunabilir. Yok idrâk ve şuura mükarin değilse itibardan sakit bir hezeyandır.

Benim bu sözüme karşı muterizlerin ne diyeceğini bilirim. derler ki :

— Hükûmeti İslâmiyede yani ahalisi Müslüman olan memleketlerde şeriat mamulünbih olacak!

Amenna. Fakat hangi şeriat? Halka Müslümanlık namına azâdii fikri salıp evham ve vesayisin mecmuuna iman telkin edenlerin şeriatı mı, yoksa maslahat âmmeyi zamin olmak temeli üzere kuruluş olan Şeriatı Ahmediye mi? Eğer bu esas üzere kurulan ve zamane göre tâğayyürü kabul etmekle adaptasyon yani intibak kanununa en muvafık olan ve her zaman muktezayı hal ve zamanı gözeten Şeriatı Ahmediye ise o zaman caridir.

Maslahatı âmmeye muğayir olan Kanunu Türkiye Cumhuriyeti hiç bir zaman kabul etmez ve eğer kavanini cariyede öyle bir madde varsa, o maddeye itiraz ve menfaati âmmeye vakıf olarak tagyirini tek-lif kapısı her zaman herkes için açıktır. Bunu bilmemek yahut bilerek tegâfûl etmek fesadı fikirden ve Cumhuriyetin hükûmeti temsiliye olduğundan gaflet etmekten neşet eder.

Şeriatı garrayi Ahmediyeye göre reayâde tasarruf maslahatı âmme ile meşrut olduğundan üssülesasi şeriat tanzimi kavaninde menfaatı âmme ve müvafakati iltizam etmektir. Bir kanun menfaati âmmeye müvafık mı? O kanun aynı şeriatıdır. Binaenaleyh İslâmda en büyük düstur şudur :

«Menfaati âmmeye müvafık olan her kanun aynı şeraittir.»

Ben bu kaziiyyeyi bir zamandanberi «Cumhuriyet» in Gâzinin vecizeleri olmak üzere kaydettiği bir vecizeden aldım. Gâzi diyor ki :

Hangi şey ki, akla, mantığa, menfaati âmmeye müvafıktır; o bizim dinimize de müvafıktır. [25]

* * *

Hükûmetçe lâiklik esaslarının kabul edilmesi, tabiatıyla, mektep programlarından din derslerinin kaldırılmasını icap ettirmiştir.

Din derslerinin, noksan da olsa, mektep programlarından çıkartılarak yerine hiç bir şey konulmamış olması gençlerimiz arasında bir ahlâk buhranı husule getirmiş ve bunun memlekette çok mühim sarıntıları görülmüştür.

Aynı vaziyet büyük inkılâptan ve lâikliğin ilânından sonra Fransa'da da vâki olmuş ve Fransızlar buna karşı programlara Ahlâk Dersini koymakla ve ancak bu sayede bazı telkinlerde bulunmakla çare bulmuşlardır.

Bizdeki buhranı ve bulunan çareleri biraz sonra anlatmak üzere burada mukayeseye medar olur diye, Fransızların bu mesele hakkında teşebbüs ve kararlarını kısaca bahis mevzuu etmek isterim.

Muharrir Piyami Sefa **Din ahlâkından dünya ahlâkına** başlığı altında Cumhuriyet gazetesiyle neşretmiş olduğu bir yazısında bunu, incelemiş olduğundan ben de mühim bir tetkik mahsulü olan, o yazıyı olduğu gibi, şu sayfalara naklediyorum.

«Garp'te asırlarca **ahlâk** fikrinin **din** fikriyle karşılaştırıldığını, fakat **lâiklik**'in zaferinden sonra müstakil, düz, sade bir ahlâk fikrine yabancısı, hiç bir dinî âkideden ilham almayan **lâik** bir **ahlâk terbiyesi** esaslarının araştırıldığını bir fıkra da yazmışım.

Bizde inkılâptan sonra terbiyecilerimizden hiç birinin **Din ahlâkı**'ndan **dünya ahlâkı**'na geçiş zarûretleri üstünde ne düşündüklerini ortaya koymamış olmalarını da gene o fıkra da işaret etmişim.

Mekteplerde disiplin meselesi ahlâk terbiyesine bağlı olduğuna göre bu mevzuun deşilmesine yarayacağını umarak Fransız inkılâbından pek sonra bile orada öyle bir davanın nasıl konuşulduğunu gösteren bir iki vesikaya göz atmak istiyorum: Çünkü Fransa'da lâik terbiye taraftarları bile **ahlâk terbiyesi**'nin **dinî terbiye**'den ayrılıp ayrılmaması

[25] Cumhuriyet gazetesi. 10 Mart 1928.

lüzumu etrafında ikiye ayrılmışlardı. Geçen asrın sonuna doğru orada başlıca münakaşa mevzuları şunlardı: Mekteplerde ayrıca bir ahlâk tedrisatına lüzum var mıdır? Bu ikinci mesele şöyle de hülâsa edilebilir :

Ahlâk; ilk prensiplerini Allah'ın emrinden alan **mistik bir ruh yapısı**mıdır? Yoksa uzun asırların terbiyesini hülâsa ederek insan ruhuna iyinin iyi, kötünün, kötü olduğunu anlamak için hiçbir muhake-meye lüzumu bırakmayan fitrî bir iç aydınlığı mıdır?

Pol Jane'nin 21 Haziran 1882 de **İlk mekteplerde ahlâk tedrisatının plânı** adı altında hazırladığı bir rapor, bu meselelere cevap yetiştirmek içindi.. Feylezof evvelâ diğer derslerden başka ahlâk derslerinin lüzumuna taraftar olduğunu kaydediyor ve çocuklar üzerine dolayısıyla yapılan intizamsız, **kararsız, gayrî muayyen ve fasılalı** ahlâk telkinlerinin sathî ve kifayetsiz kalacağını anlatıyordu. Sonra bu rapor ahlâk tedrisatının esaslarını **çocuğun ailesine, vatanına kendi benzerlerine kendine ve Allah'a karşı** vazifelerini ve usulünü tâyin ediyordu.

Çocukluğu dört çağa ayıran rapor şöyle devam ediyor:

Çocuklara 9 yaşından 11 yaşına kadar insanın ailesi, vatandaşı ve kendi benzerleriyle siyaseti bakımından esas vazifelerini öğretmelidir. Nihayet bu ahlâk dersinin en tabii neticesi **Allah bilgisi** olacaktır. Çocuklara anlatılmalıdır ki, hayatın mukaddes bir gayesi vardır ki, insanlar tesadüfün mahsulü değildirler. Kâinatı olgun bir düşünce idare eder. Atik ve uyanık bir göz bütün vicdanlara girer. Çocuk ruhunda bilhassa **din duygusu** uyandırmalıdır. Çocuğa öğretmelidir ki hayatın bütün anlarına **Allah** fikri karışır. Her hareket Allah'ın iradesini tamamlayarak aynı zamanda hem ahlâkî' hem dinî olmalıdır. Bize kalsın Allah'a karşı vazifelerini çocuğa bu tarzda göstermek, hiç kimseyi rahatsız etmemelidir. Çünkü devlet derunî itikadın kâfi olduğunda israr etmiyor, her mezhebe açık ibadet, âyin hakkını veriyor..

Bir sene sonra 17 inci teşrin 1883 de Maarif Nâzırı Jül Ferri'nin 28 Mart Kanunu münasebetiyle muallimlere gönderdiği bir tâmin mektubunda bu meselelerin nihaî ve resmî bir karara bağlandığını görürüz. Devlet kararını vermiştir.

28 Mart Kanunu birbiriyle çatışmaksızın, birbirini tamamlayan iki vaziyeti bildiriyor; Bu Kanun bir yandan her türlü hususî âkidenin telkinini tedrisatın dışında bırakır. Fakat öte yandan ahlâkî ve medenî öğretimi birinci hizaya kor. Kanun vazı baştan başa menfî bir iş yapmayı düşünmemiştir. Şüphe yok ki ilk işi mektebi kiliseden ayır-

mak, talebelerin ve muallimlerin vicdan hürriyetini kefalet altına almak, uzun zamanlardanberi birbirine karışan iki sahanın, şahsî, de-ğişikliği ve serbest olan saha ile herkes için lüzumlu ve müşterek olan bilgilerin sahası arasındaki farkı ortaya koymak olmuştur. Fakat 28 Mart Kanununda başka bir şey vardır: Bu kanun bir millî terbiye kurmak, bu terbiyeyi hak ve vazife gibi ahlâk temelleri üstüne kurmak iradesini gösteriyor.

Terbiyenin bu esaslı kısmında öğretmen millet size dayanıyor ve size güveniyor. Üstümüzden dinî tedrisatın yükünü alırken sizi ahlâk öğretimi vazifesinden de alıkoymak hiç kimsenin aklından geçmemiştir. Böyle bir düşünce sizi mesleğinizin şevkinden mahrum etmekle bir olurdu. Bilâkis çok tabii görülmüştür ki, çocuklara okuyup yazmak öğretmekle mükellef olan muallim, hesap gibi bütün dünyaca bilinen ilk ahlâk bilgilerini de vermelidir.

Bu Kanunda açıkca görülen bir şey var ki, Fransada Üçüncü Cumhuriyet bir yandan din telkin ve tedrisini mektebin dışarısına çıkararak yalnız aileye ve kiliseye bırakmakla beraber öte yandan ahlâkî ve medenî öğretimi kültür ve terbiye işinin en başına koymuştur. Biz bu işin birinci safhasını başardık. **Din terbiyesini** mektepten ayırdık. Fakat onun boş kalan yerini kuvvetli bir **ahlâk tedrisi ve telkini** ile doldurmayı unuttuk. İşte birinci plânda bir kültür ve terbiye davası ki, halledilmiyerek açıkta bırakıldığı müddetçe onun teferrüatından başka bir şey olmayan **disiplin ve ceza** meselesi üstünde ısrar etmekten hiç bir netice alınamaz. Bizim Kültür Bakanlığımız bu meselelerin ne aslı, ne de teferrüatı üstünde bir şey düşündüğünü şimdiye kadar belli etmiş değildir. Onun alâkasızlığı hayretimizle bir hizada ve bir tempoda devam edip gidiyor.»

Muharrir Peyami Safa'nın bu yazısı çok yerinde ve tam zamanında yazılmıştır. Biraz sonra anlatılacağı gibi Maarif Vekilliği ahlâk buhranında ki ehemmiyeti gözönüne alarak Maarif Şurasında bahis mevzuu etmiştir.

* * *

Maarif Şurası'nın kararlarını izaha girişmeden önce bizde din tedrisatının ve bundan niçin istifade edilememiş olduğunun ve dolayısıyla bugünkü ahlâk ve terbiye buhranının nereden çıktığının biraz deşilmesi lâzım gelmiştir :

Bizde ahlâk buhranını doğuran din derslerinin mekteplerimizde okunuş şekilleriyle bu dersleri okutanlar hakkındaki mütaleaları daha önce bu kitabın 1360 - 1376 ıncı sayfalarına koymuştum. Burada o mütaleatı tamamlayacak bir kaç noktaya temas ile iktifa edeceğim.

Şurası muhakkakki bizde gençleri dinsiz yapan şey, din dersleri hocalarının ilmi seviyelerinin düşkünlüğü ile ellerine verilen kitapların yavanlığı ve anlaşılmazlığı idi.

Mekteplerde din dersleri diye okutulan kitaplar ikiye ayrılıyordu. Birisi: İbadetin dünyaya ait ameliyat ve tatbikat kısmını gösteren ve öğreten, ötekisi: Ahrete, vicdana ve inanmağa taalluk eden bilgileri bildiren kitaplardı.

Birinci kitaplarda **apdest**'ten yani temizlikten, **namaz**'dan yani bu kitabın birinci cildinde anlattığım gibi daha ziyade çalışma, dinlenme zamanlarının tanziminden, **oruç**'tan yani vücudu dinlendirmek ve bir nevi perhiz ve riyazet yapmaktan, **hac**'dan yani mukaddes yerleri ziyaret kasdiyle dünyayı gezip dolaşmaktan ve dolayısıyla ilmin, irfanın ve görgünün artmasına yarayan seyahatten, **zekât**'tan yani içtimâî yardımdan ve vergiden bahsedilmek lâzım gelirdi.

İkinci kitaplar da ise yalnız **Allah** mefhumundan, onun zâtından ve sıfatından bahsolunurdu.

Birinci kitaplar **Fıkıh**, ikinci kitaplar **Akâid** veya **Kelâm** adlarını taşırlardı. Fıkıh kitapları muğlak ifadeli, lüzumsuz ve faydasız tafsilâtlarla dolu şeylerdi. Bu eserler talebenin ne yaşıyla, ne de ihtiyaçlarıyla mütenasip değillerdi.

Meselâ, Mutlâkiyet devrinde Liselerde okutulan Hacı Zihni Efendi'nin **Nimeti İslâm** adındaki külliyatı beş cildten ibaret ve ceman 1600 sayfalık bir eserd. Bu kitapta talebeye en ehemmiyetsiz noktasına kadar öğretilen apdest ile namaz, mekteplerde tatbik edilmez, bir şeyi yemediği görüldükçe oruç tutuyor sanılır, hac ile zekât ise o yaşlarda talebeyi asla alâkadar etmezdi.

Halbuki gençlerin zihinleri bu suretle teferrüatle yorulacağına, dinî ve uhrevî olmaktan ziyade medenî, sıhhî ve içtimâî yani dünyevî olan bu ibadetlerin felsefesi anlatılmak suretiyle din sevdirelseydi herhalde daha çok taraftar ve hürmetkâr bulunacağına şüphe edilemezdi. Fakat bu cihete asla yanaşılmazdı. Esasen okutanlar ibadetlerin bu felsefe taraflarını asla bilmezlerdi. Birisi bahse kalkışsa **kâfir oldun** derler, sustururlardı. Din dersleri hocaları yüzlerce sene evvel ne söylenmiş, kitaplara neler yazılmış ise ancak onları tekrarlar dururlardı.

Kelâm veya Âkâid kitapları ise biraz Yunan Felsefesiyle İslâm dininin İlâhiyata mûtaallik bazı kısımlarını ihtiva ederdi. Bu kitapların bahsettikleri dinî ve felsefî meslek ve mezheplerin çoğunu bugün tâkip edenler bulunmadığı halde bilâkis son zamanlarda ortaya çıkmış olan

meslek ve mezheplerden hiç bahsedilmezdi. Hele son asırlarda garpte felsefe büsbütün yeni bir çılgır açmış iken Kelâm veya Âkâit kitaplarında ancak 2500 sene önceki Yunan Felsefesi bahis mevzuu edilir ve bunun da pek az kısmına temas olunurdu.

İslâm dininin tasavvuf kısmına ise hiç temas edilmezdi. Garpte Lise programlarına girmiş olan klâsik felsefeye de bizim mekteplerimizde aslâ bir yer verilmemişti. Bu kitabın 1245 inci sayfalarında bir münasebetle anlatıldığı gibi felsefe ile uğraşmak esasen dinsizlik sayılırdı. [26]

[26] Bugün Felsefe dediğimize önceleri Hikmet adı verilirdi ve **Hikmeti Âtik**'a yani eski felsefe, **Hikmeti Ceddide**, yani yeni felsefe diye de ikiye ayrılırdı. Yine eskiden bugün Fizik dediğimize de **Hikmeti Tabiiye** denilirdi. Bunlar Yunanlılar Fizik ve Metafizik tâbirlerinin karşılığıdır.

İşte Felsefe mânasına gelen **Hikmeti Atika** ile Fizik mukabili alınan **Hikmeti Tabiiye** ayrı birer ilim olduğu halde her ikisinde de **Hikmet** tâbirinin bulunuşu bir aralık Fizik ilminin de felsefe gibi mektep programlarının çıkarılmasını neden icap ettirmiş ve eski felsefeden bahis bir kitabın niçin yasak edilmiş olduğuna dair mühim bir vesikayı, Abdülhamid' II. in sarayında mütercim, Maarif Nezaretinde Mektupçu ve Hukuk Fakültesinde muallim olan Sırrı Bey'in hâtıralarından öğreniyoruz: (Sultan Abdülhamid devrine ait bazı hâtıralar: Vakıf gazetesi: 24 Kânunusânî. 1340.) Bu yazı 1316 (1900) de İstanbul'da bir Darülfünun açılışı dolayısıyla yazılmıştır.

Felsefe hakkındaki menfi telâkkiye dair bu kitabın 702, ve 1245 inci sayfalarında hayli izahat vermekle beraber, çok mevsuk olması lâzım gelen bu fıkranın da Maarif Tarihinde yer almasını arzu ettim. Sırrı Bey diyor ki:

«Nezaretçe ihzarata evveliemirde Darülfünun'un teşkilâtını ve ders programlarını düşünmekle başlandı. Ve bunun için muhtelif Avrupa memleketlerinden nizamnameci dahiller ile programların matbu nüshaları celbile tercüme ettirilerek teşkil olunan komisyonda tetkik ve tertibine iptidar olundu.

Nazır Züktü Paşa Muharriri âcizi bu komisyona da memur etmişti. İzhar olunan projeyi kendisine verdiğim zaman Avrupadaki müessesatı münasileye nazaran bizim Darülfünun'un programlarında eksik bir şey olup olmadığını sordu. Bittabi derslerin bir çoğu eksikti. Mesclâ, Hukuk Fakültesinde Roma Hukuku, Fünun Fakültesinde Palentoloji gibi bazı dersler yoktu. Çünkü o zaman bu derslerin talebeye tedrisinde mahzur tasavvur olunuyor, jurnalcılar da bunlar aleyhinde kalem kullanmaktan usanmıyorlardı.

Sonra bazı derslere de o zaman muallim bulmakta müşkilât vardı. Bu cihetleri anlattığım zaman Fransızca bilmediği için herkesin cahil mütaasip ve Maarif Nazırlığına gayri lâıyk addettiği merhum en ziyade serbestî efkâra malik asrî bir Nazıra yakışacak bir surette:

— Öyle düşünmeyin. Korktuğunuz bazı ilimlerin ismini değiştiriniz, fakat programa ithal ediniz. Hocasızlık yüzünden, yahut, bazı mütafealar ile bugün o ilimler tedris olunamasa bile, âtiyen elbette müsaid zamanı gelir, o vakit tâlimine imkân hasıl olur. Hiç olmazsa şimdi ihzar olunan ders programlarını o vakit ellerine alanların bu gibi noksanlarımızdan dolayı tenkidlerine hedef olmayız. Diye hem büyük bir cesaret, hem de hakikî bir Maarifperverlik gösterdi.

Paşa'nın bu türlü düşüncesinin bir misâli de şudur:

İşte gerek ana ve babaların dini bilgisi olmayıştan, gerekse mekteplerde dini mevzulara lâiklik dolayısıyla asla temas edilememesinden dolayı, biraz önce de söylenildiği gibi, büyük buhranlar husule geldi. Bu buhranlar, bu sarsıntılar, hayatın, memuriyetin her sahasında kendisini olanca çıplaklığıyla göstermeğe başladı. Nihayet Cumhuriyet Maarif Vekilliği bu meseleyi lâik olduğu ehemmiyetle ele alarak gençlere kuvvetli ve esaslı bir lâik ahlâk terbiyesi vermek istedi. Ve ikinci Maarif Şura'sını 15 Şubat 1943 de daha ziyade bu maksatla toplantıya çağırdı. Şûra bir hafta içinde müzakeresini bitirip kararını verdi.

Bu kararın izahına girişmeden önce eski ve yeni kültürde pek çok

---

Mekteplerde tedris olunan **Hikmeti Tabiiye** güya şakirdanın akaidi diniyesini if sad ediyor diye menî tedrisi emrolunmuş, fakat Zühtü Paşa bu gayri mâkûl emri icra etmeyip ismini Fransızca olarak **Fizik** suretinde zikrile dersin ibkasını tercih etmişti. Burada ona ima ediyordu.

Zühtü Paşa umurun zannı hilâfına olarak pek Maarifperver idi. Jurnalcılardan hoşlanmazdı. Bir gün baş kitabetten **Şerhi Mevakıf** nâmındaki kitabın mündericâtı muzirresine mebnî ortadan kaldırılması hakkında iradei seniye mübellîğ bir tezkere hususiye gelmişti. O vakit matbaai âmire muhasebeciliğinde bulunan Hamid Bey'i davet edip resmen iktizasının yapılması emrini verirken, sureti hususiyede zinhar imha edilmemesini ve çünkü matbaai âmirede, basılan ve binlerce nüsha mevcudu olan bu kitapların bilâhare müsaid zamanın vürudunda külliyyetli para ederek matbaaya nef'i azimi olacağını tenbihte kusur etmemiş. Allah razı olsun, Hamid Bey de şu mahrem emri kendisinin mazhari itimadı olan bir arkadaşı ile icra ederek ve hiç bir kimseye serrişte vermiyerek matbaanın en gizli bir yerinde saklamış. Meşrûtiyetin ilânında kitaplar mahfuz oldukları yerden çıkartılıp satılarak esmanî ile matbaanın adetâ müceddet denilecek surette tâmir edilmiş olduğunu eski refikim mumaileyh Hamid Bey'den sonradan öğrendim.»

Ubeydu'llah Efendi de Tanzimat devrinde, meslek ve ihtisas mekteplerinin açıldığı sıralarda felsefe hakkındaki telâkkiyi gösterir şu izahatı vermektedir:

Mektebi Mülkiye programına felsefe dersi koymak işini hazırlamak için evvelâ o vaktin Tercümanı Hakikat gazetesinde Mithat Efendiye bir iki makale neşrettirildi. Ve bu makaleler o zaman Fatih Hocalarile talebesi arasında hayli heyecanı mucip oldu.

Mekke'de asker üzerinde ser tabib bir Mehmet Paşa vardı ki, Mektebi Tıbbiye-de tebabetin Fransızca tedris olunduğu bir zamanda yetişmiş Etibbadan idi. Bu Mehmet Paşa'dan eşittim. Mektebi Tıbbiye'nin İdadi sınıflarına felsefe dersi koymak istediklerinde şakirdan o zaman pederlerinin tahrik ve teşvikile felsefe okumamak için grev yapmışlar ve gitmişler, bir hafta Ok meydanında yatarak mektebe gelmemişler. Hattâ merhum Mehmet Paşa derdi ki:

— Benim pederim avamdan bir mahkeme mübaşiri idi. Gayet sofî ve mütteki olmakla beraber benim greve iştirakime razı olmaz ve bana: Oğlum ilimden zarar gelmez. Sen şu Okmeydanına gidenlere uyma derdi, benim de canımı sıkardı. Çünkü ben felsefe ile bizi gâvur edeceklerine inanır ve babamın cehlinden dolayı safvetine acıdım. Bir haftadan sonra Efendiler mektebe döndüler ve bazı pederler çocuklarını mektepten aldılar. Mektepte felsefeye bütün bütün değil kısmen başlandı..

(Vakıf gazetesi: Cuma Mevızaları: 21 Mart 1340)

münakaşayı mucip olmuş olan **ahlâk prensipleri**'ne biraz temas etmek lâzım gelir.

Ahlâkın ana prensiplerinin nereden çıktığı ve nelere dayandığı meselesi ötedenberi münakaşa edilip durmuştur. Bu münakaşalardan anlaşıldığına göre ahlâkçıların kimisi ahlâkın prensiplerini dinlerde kimisi tabiatte, kimisi de cemiyette bulurlar. Din nâşirleri bu prensipleri vahye dayanan mukaddes kitaplardan alırlar. Bu prensipleri tabiat ve cemiyette arayanlar ise feylezoflardır.

Vahye dayanan dinlerin ahlâk prensipleri hemen hemen birdir ve ilâhidir. Feylezofların ortaya attıkları fikirler ise ilk bakışta birbirine taban tabana zıd görünürler. Fakat dikkatle bakılırsa bu aykırılıkların:

Cümlelerin maksudü bir amma rivayet muhtelif,
kabilinden olduğu anlaşılır.

15 Şubat 1943 de Ankara'da toplanan ikinci Maarif Şurası'nda **Ahlâk Komisyonu**'na reislik eden profesör Akil Muhtar Özden yazdığı eserde bu feylezoflardan bir kaç tanesinin fikirlerini hülâsa etmiştir. Bunlar okunursa bu müddeâ tasdik olunur.

Yine bu profesör umûmiyetle ahlâkın prensiplerini anlatırken diyor ki :

«İptidai kavimlerde gördüğümüz bazı âdetlerin, efsanelerin tabuların, âyinlerin ve daha yüksek cemiyetlerde dinlerin, felsefenin hedefleri insanlara doğru yaşamak kaidelerini telkindir. Milletler koydukları yasalarla, cezalarla aynı maksadı temine çalışmışlardır. Bir taraftan muhtelif kaynaklardan çıkan cebri ahlâk kaideleri arasında yayılırken diğer taraftan akla, muhakemeye ve hislere istinad eden kuvvetli ahlâk sistemleri meydana gelmiştir. Tuttukları yolların umûmiyetle çok farklı olmalarına rağmen vardıkları neticeler yani ahlâk köklerinin bizzat tabiatın özünde, cevherinde olmasıdır. (sayfa 8)

Bir kısım felsefî meslek mensupları, Allah'a, tabiat adını vermekte olduklarına göre bütün feylezofların dönüp dolaşıp **Allah** mefhumu etrafında toplandıklarını bu lâik ahlâk müellifi de kabul ediyor, demektedir.

Yine bu profesör 14 Mart 1943 de Üsküdar Halkevinde vermiş olduğu konferansta: «Ahlâkın prensipleri ilmin tabiat dediği kudretin içindedir. Köklerini oradan alır» ve «ahlâk prensipleri hem vilâdi, hem de hariçten gelir» ve «terbiye ile muhit ahlâkın husulünde büyük rol oynarlar.. ve «ahlâk prensiplerinin en mühim esası dımağın teşekkü-

lündedir.» cümleleriyle maksadını izah ettiği gibi bu mevzuda en son söz olarak da «ahlâk prensiplerini **sur ethere'den** alır» demişti. [27]

* * *

İslâm ahlâkçılarının bu prensipler hakkındaki telâkkileri bahis mevzuu edilmezse **dinî ahlâk** ile **lâik ahlâk** usulleri iyice mukayese edilemeyeceğinden bu eserde bunun hakkında da biraz izahat verilmesine mecburiyet görülmüştür :

İslâm ahlâkçıları Allah'ın sözleriyle Peygamberin sözlerini ve onun yaşayış tarzlarını, **Ashap** denilen arkadaşlarının gidişlerini ahlâk için prensip olarak göstermekte ve bunda tek gaye olmak üzere de **Allah korkusu**'nu ileri sürmektedirler. Bunlara göre :

Ne irfandır, ne vicdandır veren ahlâka ulviyet,
Fazilet hissi insanlarda **Allah korkusu**'ndandır.
Yüreklerden silinmiş farzedilsin havfi, yezdanın,
Ne irfanın kalır tesiri insanda, ne vicdanın.

Bu **Allah korkusu**'nu başka bir ahlâkçı şöyle anlatır :

Mehafetullah en büyük bir fazilettir. Mükâfat ve mücazat akidesi tebcile pek şâyândır. Bu akide ülûhiyet fikrinden neşet eder. Bir mümin Allah'ın varlığına mutekid olduğu gibi onun mükâfat ve mücazatına da mutekid bulunur. Fakat bir müminin vazifelerine riayet etmesi mücerred mükâfat ve mücazat düşüncesine müstenid değildir.

Bir mümin vazifelerini mahza mâ'budü kadimi tarafından teklif olunmuş bir vazife olduğu için kemali hürmetle ifa eder. Velevki mukabilinde hiç bir mükâfat bulunmasın.

Mahaza bir mümin mâ'budü keriminin mükâfatına nail olmak ister. Çünkü bilir ki, bu mükâfat; rızayı ilâhının pek âlî bir semeresidir. Hangi insandır ki, böyle bir semereye nâil olmak istemez. Kezalik bir mümin mücazattan emin olmak ister. Zira bilir ki, mücazat rızayı ilâhiden mahrumiyetin elim bir neticesidir. Hangi kimsedir ki, böyle bir neticenin dehşetinden titremez. [28]

1300 küsur senedenberi İslâm âleminde bu mevzu üzerinde çok çalışılmış, manzum ve menşur binlerce eser yazılmıştır. Hattâ sâkit Osmanlı Hükûmeti bile mekteplerde okutulmak, üzere 1908 inkılâbından

[27] Ethere, yani esirle Allah mefhumu arasındaki münasebet için bakınız Abdülâziz Mecdi Tolunun Hayatı ve Şahsiyeti.. İstanbul 1943. Kenan Basımevi Sahife. 54.

[28] Ahlâki İslâmiye Dersleri. Sahife 72.

sonra bir **Din Ahlâkı Kitabı** yazdırmak için müsabaka açmış ve bu sayede bir kaç eser de ortaya konulmuştur.

Ancak bu eserlerin çoğu tek cepheli ve yalnız İslâm kaynaklarından istifade ettikleri için onları şöyle bir tarafa bırakıyorum. Hem Şark'ı hem de Garb'i tetkik ederek yazılmış olan eserler bilhassa ehemmiyeti haizdirler. [29]

Bunlardan şimdi Diyanet İşleri Reisi Muavinliğinde bulunan Ahmet Hamdi Aksekili'nin eserinde deniliyor ki: (mukaddemede)

«Ahlâkın istihdaf eylediği gaye, İslâm dininin nazarı ve ameli bilcümle ahlâk kanunlarını câmi, vecaibi insaniyenin her nevini muhtevi bir **ahlâkı dinî**'dir. Binaenaleyh İslâm'da dinden ayrı bir ahlâk bahıs mevzuu olamaz. Dinden ayrı bir ahlâk haddi zatında ahlâkın fikdanı demektir. Ve kaidei ahlâkiyenin yalnız akıldan değil, aklın irşadile dinden istinbat edilmesi lâzımdır.»

İkinci eser : İstanbul Darülfünunu Felsefe Müderrisi Ahmet Naim'in Milletlerarası Ahlâk Konferansında okunmak üzere yazmış olduğu **Ahlâkı İslâmiye Esasları**'dır.

[29] Bu eserlerden, en son yazılmış ve Garp müelliflerinden de istifade etmiş olmaları itibarile, üçünü okuyucuların tetkiklerine arzederim.

1 — Ahlâkı İslâmiye Esasları.. Ahmet Naim. Amedi matbaası — İstanbul 1310 (68 sahife).

Başındaki önsözde eserin yazılışı sebebi şu satırlarla anlaşılmaktadır:

«1912 Ağustosunda ilk defa olarak Lâhî'de Terbiyei Ahlâkiye Kongresi inikad etti idi. Hükümetimiz ilk toplantıya murahhas göndermemiş olduğu için buna olsun murahhas gönderilmesi ve şarkta ahlâk terbiyesinin müstenidi olan esasları gösterir bir raporun mürahhaslara verilmesi resmen rica olunmuştu. Bu resmî talepte şark terbiyesi hakkındaki malûmatın vaktile Korfolu bir Yunanlı tarafından yazılmış muhtasar bir esere münhasır olduğu da tasrih edilmişti. Maarif Nezareti bu davete icabet edeceğini bildirdi. Vaktin nazırı Emrullah Efendi matlûp olan raporun hazırlanmasını fakire havale etti. Raporun bir dereceye kadar ihzarına tarafımdan ihtimam edildi ise de kongrenin toplanacağı günlere yakın bir zamanda kabinenin değişmesi taslak halinde kalan raporun ikmal ve tehzibini de, hükûmet tarafından murahhas gönderilmesi hakkındaki resmî vaadin yerine getirilmesini de geri bıraktı. Bereket versin ki, o sene kendi hesabına kongreye iştirak eden bir iki Türk bulundu da hükûmetin içine düştüğü yalancılık mevkii biraz örtülü kalabildi.»

Su izahatı veren müellif o bir iki Türkün bu raporu kongrede okuyup okumadıklarını söylemiyor.

2 — Nazarı Ameli Ahlâkı İslâmiye Dersleri. Ömer Nasuhî. Ahmet Kâmil matbaası — İstanbul 1928 (Sahife 128). Bu eser Liselerde okunmak üzere yazılmıştır. Müellif Darüşşafaka Lisesinde Ahlâk ve Kelâm dersleri muallimi idi.

3 — Ahlâk dersleri, Ahmet Hamdi Aksekili, öğüt matbaası — Ankara. 1340 (Sahife 420).

Eser, Deniz Harp Okulunda müellif tarafından okutulan derslerden müteşekkildir.

Ahmet Naim bu mevzuu kısaltarak **Dairetülmâarif**'in ahlâk mad-desine de yazmıştır. Oradan şu satırları alıyorum :

«İslâm beldelerinde ahlâkın üssülesası **dini celili Muhammed**'dir. mehasini ahlâkın, fezailin aledderecat en pest tabakattan en âlî maha-file kadar bilcümle halk sınıfları arasında neşir ve tâtımına sebep olan **şeriat**'tır. Müslümanlar rezail ve mesaviden tahalli «temizlenmek» ve fezaili ve mehasin ile tahalli «süslenmek» için **kitap ve sünnet**'ten baş-ka feyz ve ilim menbâna arzı ıftikar ve Hazreti Peygamberin desti ter-biyetinde yetişen **ashabı güzîn** ile onların perverdeleri olan **tâbiin**'-den başka rehberlere nûmunelere, itibar etmemişlerdir. Hind ile Yu-nanın bir aralık İslâm eline geçen metrukâtı felsefiyeleri Müslümanlar da ahlâkın seyri umumîsine tesir itibariyle hiç bir iz bırakmamıştır.

Vakıa Hind'in, **Kelile ve Dimne**'si İbni Sinalara, İbni Miskekiye-lere, Tusilere, İbni Rüşdlere bazı eserler ilka etmiş ise de, bunlardaki amelî düsturlar **Kuran ile Hâdis**'in seyli hurûşanı vesayasına karşı is-batı vücut edemiyecek kadar ruhsuz görünmüş ve kalpleri terbiye et-mek hassesi yalnız menbâ **Nübüvvet**'ten sadir olan avâmîr ve nevahî ile bunları düstürülâmel ittihaz eden erbabı fazilet ve marifete mün-hasır kalmıştır.

Filhakika **dini İslâm**daki hikmeti ameliyyenin muhtevi olduğu en ufak tafsîlâtta insaflı bir bakış insanı hayrete düşürecek kadar çoktur. **Dini İslâm** hakikaten **Dini Ahlâk**'tır Kur'an'ın herhangi bir âyeti tet-kik edilse ya mantıkında, ya mefhumunda insanları hidayet ve fazilet yollarına sevkedilecek, saadete mâni ahval ve efalden koruyacak irşâ-datı keşfetmekte güçlük çekilmez. Kur'an'ı Kerim'in erbabı tettebbûa giran gelecek, içinden çıkılmıyacak bir şeyi varsa o da münhasıran ah-lâk ve adâba müteallik olan ayâtı kerimeyi intihap ve tasnif etmek müş-kilâtından ibarettir. Bu da Kur'an'dan, Dini İslâmdan en mühim ga-raz ve gayenin beşerin ahlâkını tahsin ve tasfiye olmasındandır.

Hazreti Peygamber hakkında Kur'an'da varid olan en büyük senâ: «**Şüphesiz sen mahasini ahlâkın pek büyük bir mertebî âliyesini haiz sin**»den ibarettir.

Hazreti Resuli Ekrem de kendi gayei bisetini: «**Ben ancak mekari-mi ahlâkı tamamlamak için gönderildim**» demekle beyan buyurmuşlar-dır. Zevcei tahiresi Hazreti Ayşe'ye: Resulullahın ahlâkını bize tarif et denildiği zaman: «**Onun ahlâkı Kur'an'dan ibaret idi**» cevabını vermiş-tir.

Bu din zuhurundan matlup olan gayeye bir rubu asır içinde vâsıl olmuş ve tarihi âlemde hâdis olan en büyük inkılâbı vücade getirmiş-

tir. Kur'an'ın havii fezail ve mahii rezail olmasından o Peygamberi zı-
şanın tatbikatte rehberlik etmesindendir ki, ashabı içinde fezailde her
biri bir kamve sermaye iftihar olacak bunca eâzimi insaniyet zühur
etmiştir.

Dinimizin mebnası, ruhu ahlâkı hesene ile tahallükten ibaret ol-
duğu ve maksud olan bu gayei âliyye dühule medar olacak teferruatın
hiç biri ihmal edilmediği içindir ki, yeryüzünde bu kadar az bir müddet
içinde bu hayret verici inkılâp vukua gelmiştir.

Vezaifi ahlâkiyeden her birinin nazarı İslâm'daki mevkiini anlamak
için şeriatı Muhammediye'de rezailin nasıl bir derekei pestide tutuldu-
ğunu göstermek lâzım gelir!..

Ahâdisi şerifeye atfedilecek küçük bir dikkat gösterir ki, bizde ah-
lâkî ve hukukî vezaif dinî emirlerle mümtezihtir. Ahlâk ile din adetâ
aynı şeydirler. Hiç bir emri ahlâkî yoktur ki, emri dinî ve emri imanî
olmasın. İmanın yetmiş bu kadar şubesinden her biri anlaşılıyor ki,
birer emri amelîdir, birer vâcibi dinîdir.

Bir ameli lisanî olan **Lâilâheillallah** kelimeyi tayyibesini söylemek
narefetmek, meselâ bir taş parçasını ortadan kaldırıp bir kenara atmak
da nasıl imandan mühim bir cüz ise güzergâhı nasdan eziyet verecek
bir şey kaldırmak ta imandan bir cüzüdür.

Bir Müslüman namazını, orucunu, zekâtını, haccını nasıl bir va-
zifei diniye olarak tanırса muhafazai sihhatini de, ailesini infak etme-
yi de, ebneyi nevine güler yüz göstermeyi de birer vazifei diniye olarak
beller.

Adam öldürmek, şarap içmek, kumar oynamak, zina etmek, kazif
yani sözle birinin namusuna tecavüz etmek, başkasının malını gasbey-
lemek nasıl birer mas'iyet ise, nasıl haram ise; gaybet etmek, malâyia'-
ni söylemek, sihhate müzir bir şey yemek, mideyi ifsad etmek, edep ve
terbiyeye muhalif tavırlar ile kendi haysiyetini kırmak da, nefsinin hak-
sız yere izlâl etmek de birer masiyettir, haramdır.

Dini İslâm insana yalnız hâlîka karşı mükellef olduğu vezaifi tâ-
lim etmekle kalmıyor. Maddî ve manevî hayatımızda muhtaç olduğu-
muz şeylerin - tâbiri marûfiyle din ve dünyamızın - her türlü dehayı-
nı bize öğretmiş bir dindir. Namaz ile orucun yanıbaşında daima ebna-
yi nevimize nüvasat «yardım» hak sahibinin hakkını eda, bazı huku-
kundan feragati teshil eden bir ülvüvü cenâp hakkındaki vesaya say-
makla bitmez.

Kavanini medeniyemizin icrayı ahkâmı da vezaifi diniyemizden

mühim bir cüzdür. Ahvali şahsiyemiz akla durgunluk verecek teferrüat ve tafsîlât ile tâyin edilmiştir.

Efradı ailenin, karı ile kocanın, komşuların, ahabpların yekdiğere karşı hukuk ve vezaifi bütün incelikleriyle teşri ve bütün Müslümanlar beyrinde hakikî bir kardeşlik tesis edilmiştir. Bir Müslüman bilâdı İslâmiyenin neresine gitse yabancılık duymaz. Bilâkis yabancılığı kendisi hakkında fazla bir müvasatı câlip olur. Daima bir farzı dinî olarak kendisine muavenet için uzanan ellerin eksik olmadığını görür. Bir kul «Kardeşinin muavenetinde bulundukça Allahütaalâ ona yardımcıdır. Gibi bir vaadi nebeviyi duyan hiç bir Müslüman tasavvur edilemez ki, sefa'lette kalmış bir kardeşinin tahlisine şitaban olmasın.. [30]

* * *

Ahlâktaki bu bozukluk ve prensip tayinindeki bu kararsızlık Cumhuriyet Hükûmetinin dikkatini üzerine çekerek Maarif Vekilliği 15 Şubat 1943 tarihinde ikinci Maarif Şûrası'nı topladığı zaman orada bilhassa bunu bahis mevzuu ettirmiştir. Bununla beraber Maarif Vekili Hasan Alî Yücel bir ahlâkçı, bir felsefeci olduğu kadar aynı zamanda bir idare adamı olduğundan sözü ölçülü söyleyerek Şûranın toplanması sebebini açılış nutkunda şu cümlelerle izah eder: «Konu olarak aldığımız şu üç esaslı mesele, memleket gençliğinin ahlâkında bir buhran, dil ve tarih davamızda bir sıkıntı tesiri ile düşünülmüş değildir. Salgın hastalıklar bulunmadığı zamanlarda Tıp Biliminin çalışmaları ne mânaya geliyorsa Ahlâk, Dil ve Tarih davalarımız üstünde zihin yormamızda ancak bu anlayışla görülmelidir. Şunu cesaret ve iftiharla söyleyebilirim ki Türk çocuğu kendilerini terbiyeye memur edilmiş büyüklerine acı şikâyetlerini gerektirecek durumda değildir. Böyle bir hal olsaydı bundan en gür sesle şikâyetle bulunup bunu bertaraf ettirmek için sıkı tedbirler alacak olan ilk vazifeli arkadaşınız ben olurum. İnsanlığın en eski devirlerinden beri, insanların kendilerinden ve bir birlerinden müşteki olmaları daima görülegelmiş hususlarındandır. Bu insanlığın ilerlemesi sebeplerinden biri olmuştur.»

Maarif Şûrasını açan Başvekil Şükrü Saraçoğlu Şûra âzasından millî terbiye ve ahlâk sahasında nelerin tesbitini beklediğini şu sözlerle belirtmişti :

«— Size tevdi edilen meseleleri incelerken :

1 — Atatürk'ün ve İnönü'nün yarattığı inkılâbı ve hamleleri daima göz önünde tutmak,

[30] Dairetülmaarif İstanbul Kanaat Matbaası 1332.

2 — Alacağınız kararların Türk çocukları ve Türk cemiyeti için olduğunu daima hatırdâ tutmak.

3 — Ahlâk kaidelerinde çok darlığın kısırlığa, çok genişliğin çöküntüye götüreceğini hiç bir vakit unutmamak.

4 — Bilginin daha ziyade yaratıcı ve yapıcı olmasına dikkat etmek.

5 — Fertlerin huzur ve neşesini cemiyetin huzur ve neşesinde aramak ve pek çok lâzımdır kanaatindeyim.

Fakat Şûra bir Ahlâk Kongresi değildi. Bunu ahlâk komisyonu reisi : Şûra bir ahlâk kongresi mahiyetinde değildir. Doktrin münakaşa etmiyecektir. Sadece: Kime iyi kişi, iyi Türk, iyi insan denilebileceğini araştıracaktır.» Demesi de gösterir.

Bu noktayı Maarif Vekili Hasan Âli Yücel açılış nutkunda belirtmekle beraber ahlâk komisyonunun bir toplantısında da şu tarzda ifade etmiştir :

— Fakat, gaye birliği olmadan vasıta düşünülemez. Biz evvelâ nasıl bir insan istediğimizi tayin etmeliyiz. Bence yetiştirmeye çalıştığımız insanın vasıfları üç esaslı kıymette toplanır: Fert, Millet, İnsanlık camiası. Doktrinler bunlardan yalnız bir tanesini alıp ötekileri reddetmişlerdir. Biz buralara girmiyoruz. Biz fert var diyoruz, millet var diyoruz, insanlık camiası var diyoruz. Biz realiteleri olduğu gibi alıyoruz. Bizim inkılâbımız bir manivelâya benzetilirse bunun dayanma noktası millettir. Bizim davamız umumî prensipleri ihtiva eder, bir evamiri aşereye gitmektedir. Bunun için bilmeliyiz: Nasıl insan istiyoruz?

Maarif Vekili İsa'nın istediği pasif adam tipi ve diğer çağ tipleri üstünde de durduktan sonra :

— Bizim istediğimiz bu kadar mudil değildir dedi. Geçen Şûranın meydana getirdiği İnzibat Talimatnamesinde bir tarif vardır. Münasip görürseniz onu azimli bir tarif haline koyunuz.

Vekil, hayat zinciri içinde değişen ve değişmeyen tarafları olduğunu anlattıktan sonra dedi ki :

— Bizim millî bir hayatımız vardır. Neden ondan müstağni kalam. Bunda da ifratçı değiliz. İnkılâpçılık ve Milliyetçilik birbirini nakzetmez, tamamlar. Bizim İnkılâpçılığımız faydalı ne bulursa almaktır. Ahlâkta milliyetçi oluşumuz kendi millî bünyemiz içinde eskiden beri beraber getirdiğimiz kıymetlerin kadrini bilmek ihtiyacından doğmuştur. Meselâ misafir sevgisi Türklere hastır da başka milletlerde bulun-

mayan bir vasıftır diye bir iddiamız yoktur. Fakat bu ayrıca vasfı biz kendimize mal ediyoruz. [31]

Komisyonlarda, kongrelerde münakaşa ve müzakerelerin uzadığı günlerde, haftalarca çalıştığı halde elle tutulur bir iş görülemediği bilinmektedir.

Fakat Ahlâk Komisyonu, âzanın uzun münakaşalara girişmesine meydan vermemiş, bir hafta içinde işini bitirmiştir. Hattâ uzamaya sebebiyet verecek bir münakaşa sırasında komisyon reisi :

— Bugün bizden çocuklara hangi ahlâk ilkelerini vereceğimizin tayini isteniliyor. Bunları, madde halinde tesbit için aramızdan bir kaç kişi ayıralım, deyip komisyonun çalışmasına ona göre bir vechе vermiştir.

İşte bu prensipler ve bu direktifler dairesinde hareket eden ahlâk komisyonu bir hafta içinde çalışmalarını bitirerek raporunu umumî heyete vermiş ve bu çalışma ve muvaffak olma Maarif Vekilliğini de memnun etmiş olacak ki Şûranın kapanış nutkunda Maarif Vekili Hasan Âlî Yücel şunları söylemiştir :

«— Arkadaşlarım: İkinci Maarif Şûrasının çalışmaları şu anda bitmiş bulunuyor. Konularımız, Türk kültürünün sehпасını teşkil ediyordu: Dil, Ahlâk, Tarih. Bu üç konuyu incelemek için olan üç komisyon günlerdenberi dikkatle, itina ile bunlar üstünde durmuştur. Yüksek heyetinizin önünde okunan raporlar, bu güzel çalışmaların canlı birer neticesidir. Komisyonlarda baş olan ve komisyonlar içinde fikirlerini veren bütün arkadaşlarıma teşekkürlerimi arz ederim. Vardığımız neticeler bundan önceki Şûrada olduğu gibi icra organı olan Vekilliğimize ışık tutmuş bulunuyor.

Dil mevzuunda, bilhassa terimler için tesbit ettiğiniz hususlar, düzenleşmek dâvasında şimdiye kadar uğradığımız güçlükleri bertaraf edecek kıymettedir. Türk dilinin bütün tahsil derecelerinde ön mesele olduğunu heyetinizin bir defa daha tebarüz ettirmesini büyük bir memnuniyetle karşılarım.

Ahlâk mevzuunda beni şahsen en çok sevindiren cihet ahlâkın kendine ve başkalarına huzur ve saadet getirici bir hal olması bakımından, yüksek heyetinizin buna bizzat en güzel bir nümune teşkil etmiş olmasıdır. Sizlerle beraber çalışmak, bana yüksek iyiliğin tadını tattırmıştır. Ve öyle sanırım ki, sizlerde de aynı duygu vardır. Bu bir hafta

[31] Tasviri Efkar, 18 Şubat 1943.

içerisinde sırf memleket çocuklarını düşünerek bu güzel duyguyu hep beraber yaşamış bulunuyoruz. Ahlâk dâvamız, belki eksik; fakat ülkü ve ilkelerini ortaya koymak ve onları belirtmek bakımından bugün ana hatları çizilebilir bir çehre halinde bize verilmiş bulunuyor.

Tarih meselemiz biraz önce konuştuğumuz şekilde özlü temellere dayanmıştır. Bugünkü Tarih öğretimi hakkında, gerek metot, gerek kitap bakımından, gerek bütün bunları kullanacak Tarih Öğretmenlerinin yetişmesi yönünden bize yol gösterdiniz.

Bununla beraber her üç dâva için artık mesele bitmiştir demiyoruz; asla bu kanaatte değiliz. Çünkü yaşıyan ve yaşamakta devam eden gerçek ahlâkın adamlarıyız. Bizim hayat diye aldığımız anlam bizim de, bizden evvelkiler gibi temadi eden büyük varlıkta, millî varlığımızda yaşamamızdır. Onun için her üç meselede vardığımız kararlar bizimle beraber yürüyecek, bizim gibi kalıp değiştirilebilecektir. Koyduğumuz ülküler ve ilkeler hiç değişmez nâsalar halinde alınmamalıdır. Hayat gibi onlar da tekâmül edecektir.

Her üç dâvada gerek komisyonlardaki arkadaşların, gerek burada umumî heyetteki konuşmaların gösterdiği esaslı bir birlik noktası vardır. O da gerek Dil, gerek Ahlâk, gerek Tarih meselelerinde her üçüne şamil olmak üzere üç vasfın beraber yürümüş olmasıdır. Milliyetçi olmak, İnkılâpçı olmak, Lâik olmak. Hangi meseleyi alırsak alalım, şimdiye kadar büyüklerimiz olsun, biz olalım bu üç vasıf bizim için yaratıcı kaynak olmuştur.

İkinci Maarif Şûrasının üstünde durduğu konular, daha ziyade millî kültür meseleleri idi. Bundan sonraki şûranın müsbet bilimleri ve teknik dâvaları ele almasını temenniye değer görürüm. Biz Maarif ve terbiye meselelerini asla tek cepheli görmeyişimizin verimlerini almaktayız. Bundan sonra da bu faydalı yolda devam edeceğiz.

Sözlerimi bitirirken sizlere ancak sizlerden biri olarak tekrar teşekkür etmeyi, bana konuşmalar sırasında kolaylık gösterme bakımından yaptığınız yardımları anmayı vazife bilirim. Çok temenni ederim ki, daima memleket için hayırlı neticeler veren bu toplantılar tekarrür etsin. Hepinize sağlık dileği ile ve işini yapmış insanların yürek rahatıyla İkinci Maarif Şûrasını kaparım.»

* * *

Çoğunun felsefeci olduğu anlaşılan 2 reis ve 2 raportör ile 48 âzadan mürekkep olan Ahlâk Komisyonunun raporu Türk Terbiye Tarihinin mühim bir vesikası olduğundan bunu da olduğu gibi hattâ âzaların isimleriyle birlikte Maarif Tarihine geçiriyorum :

AHLÂK İLKELERİ

Okullarda ahlâk eğitimi birbirini tamamlayan üç amaca bağlıdır.

1 — Türk diline, kültürüne, inkılâbın eser ve esaslarına, umumiyetle idealine bağlı bir Türk;

2 — Bütün medeni milletlerce kabul edilen yüksek ahlâk ilkelere benimsemiş bir insan;

3 — Kendine ve başkalarına saygı gösteren, haysiyet, şeref ve namus sahibi bir şahsiyet yetiştirmek.

İDEALİMİZ VE TÜRK ÇOCUĞU

1 — İyi, doğru ve güzel olan manevi değerleri benimsiyerek yaşar ve etrafındakileri yaşatmaya çalışır. Kendi günlük hayatında çalışma ve başarılarıyla milletine en çok faydalı olur. Kendi menfaat ve saadeti için milletin menfaat ve saadetine arar ve bulur. Vazifesinde titizdir. Kendi hakları gibi başkalarının haklarını da aramakta uyanıktır.

2 — Milli egemenliğin ifadesi olan kanunlara bilgi ve sevgi ile uyar.

3 — İyi ve doğru işlere kendi teşebbüsü ile sarılır. Bilgi ve karakterine dayanarak çalışır ve işin soravını çekinmeden üzerine alır. İyi ve doğru bildiği şeyleri cesaretle müdafaa eder.

4 — Cemiyet işlerinde yurtdaşlarıyla el ve emek birliği yapar. Geçmiş nesillerin bıraktıkları maddî, manevî, millî ve insanî değerleri yalnız korumakla kalmaz, onları zenginleştirerek kendinden sonra gelenlere devreder.

5 — Milletini en yüksek medeniyet seviyesine çıkarmayı ülkü bilir.

BURAYA VARMAK İÇİN TÜRK ÇOCUĞU

1 — Ciddi çalışır, ödevine bağlıdır.

2 — Her yerde, her işte, her zaman doğruluktan da ayrılmaz, başkalarının ayrılmasına da meydan vermez.

3 — Yurттаşını sever, ona yardım eder ve güvenir.

TÜRK AHLÂKININ TOPLUMSAL VE KİŞİSEL İLKELERİNİN BAŞLICALARI

1 — Türk yurdu varlığımızın temelidir. Her şeyimizi feda ederek Cumhuriyetimizi, İstiklâlimizi korumak en büyük ödevimizdir. Millî İstiklâle dayanmayan hayat Türk için ölümden beterdir.

2 — Yurdunu seven Türk, memleket için faydalı bir iş tutar ve o meslekte en ileri olmaya çalışır. Tuttuğu işi seve seve, titizlikle, metodla, tam zamanında usanmadan yapar ve yarım bırakmaz. Çalışmak en büyük saadet kaynağıdır, tembellik cemiyet ve fertler için felâkettir.

2 — Yurdun varlığının devamı için yapılması gereken bir çok işler vardır. Bunların her birini iyi ve namusiyle yapan her kişi aynı derecede saygıya değer. Elişi görenlerin millete hizmetleri kafa ile çalışanlar kadar büyüktür.

4 — Yapılan bir işin başkalarına zararı dokunmamasına dikkat etmek şarttır. Başkalarının yaptığı işleri şahsi duygulardan sıyrılarak değerlendirmek lâzımdır. Her olayda iyiyi ve doğruyu görmek Türk'ün meziyetlerindendir.

5 — Bir ödev, ancak tutulan iş tamamlandığı zaman biter. Onu herhangi bir bahane ile yapmamak veya eksik yapmak, başka birinin üzerine yüklemek hilekârlıktır.

6 — Kendi şahsi faydalarını topluluğun menfaatinden üstün tutanların kurdukları cemiyetler daima yıkılmıştır. Bencillik ahlâksızlığın en büyüğüdür.

7 — Türk çocuğu gerçeği olduğu gibi görür, her yerde, her işte, her zaman doğruluktan ve samimilikten ayrılmaz. Başkalarının da ayrılmasına meydan vermez. Doğru ve iyi bildiğini yerinde çekinmeden söyler.

9 — Gerçeği candan sevmek, onu daima aramak ve ona gitmek en büyük başarı ve keşiflerin kaynağı olmuştur.

10 — Adalet toplumsal doğruluğun en güzel deyimidir ve insanlar için azık kadar gereklidir.

11 — Doğru emirlere uymak, intizam ve disipline bağlılık en büyük başarı sırrıdır.

12 — Aile, cemiyetin çekirdeğidir. Aileye maddî ve manevî zarar getirebilecek her türlü hareket cemiyet ve insanlığa karşı en büyük suçtur.

13 — Herkesin sağlığını koruması tabiatın verdiği bir ödevdir. Beden, giyim ve eşya temizliği bunun ilk şartlarındandır. Sağlam kafa sağlam vücutta olur. Vücudu kuvvetlendirecek ve güzelleştirecek hareketleri yapmak gerektir.

14 — Kısa bir zaman için zevk veren zehirleri kullananlar hem kendi hayatlarını tehlikeye korlar, hastalığa yol açarlar, hem de nesillerini ve cemiyetlerini soysuzlaştırırılar.

15 — Başkalarının başarısından sevinmeye kendimizi alıştırmalıyız. Kıskançlık âdiliğin en aldatmaz delilidir. Yalnız başarı gösterenlerden daha iyisini yapmaya çalışmak tabii bir ilerleme kaynağıdır. Biribirine yardım edenler ve iyiliği sevenler hep birden yükselirler.

16 — Nefse hâkimiyet her türlü erdemın temelidir. Öfkeyi çabuk geçirmek ve öfkenin etkisine kapılmamak olgunluğun en güzel alâmetidir. Kin ve intikam insanı alçaltır.

17 — Kibir küçüklüktür. Ahlâklı adam kendini olduğundan fazla görmez.

18 — Söylenileni dinlemek, başkalarının inançlarına saygı göstermek yapılan yerinde tenkidleri boş görmek toplumsal bir ödevdir.

19 — Başarıyla eğlenmek, dedikodu yapmak ahlâkça düşkünlüktür.

20 — Öz saygısını, daha bilgili ve erdemli olmakla memnun etmeye alışmalıyız. Bu bir büyük saadet kaynağıdır. İstikbali düşünmek ve gereken tedbirleri almak lâzımdır.

21 — Estetik zevk, ahlâk duygusunun yardımcısıdır.

22 — Lüks ve israf fert ve cemiyet için yıkıcıdır. Yapıcılık, tutum ve arttırma ile olur. Cömertlik ne kadar iyise cimrilik o kadar fenadır.

23 — Merhamet ve şefkat insanlığın yüksek vasıflarındandır ve insanları biribirine bağlayıcı bir kuvvettir.

OKULLARDA AHLÂK EĞİTİMİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Gerekçe :

Ahlâkı, eylemden ayırmak imkânsızdır. İnanılmıyan ve yaşanmıyan ahlâk olamaz. İnsan yaptığı şeye daha iyi inandığı gibi benimsediği bir şeyi de başkasına daha kuvvetle inandırır.

Bu temelleri psikolojik ve sosyolojik zaruretlerin neticesi olarak ileri sürüyoruz. Ahlâkı karakterin ve sosyolojik zaruretlerin neticesi olarak ileri sürüyoruz. Ahlâkı karakterin ve şahsiyetin teşkil edilebilmesi için okuldan önce, okul dışında ve okulda işbirliği temelinden hareket etmek lâzım geldiğine inanıyoruz.

Ahlâk ilkelerinin yerleştirilmesi için lâzım gelen bu işbirliğinin ne gibi vasıflarla tatbik edileceğini aşağıdaki izahlarımızda göstermek istiyoruz.

İLKOKULLAR :

Gerekçe :

7 - 12 yaşındaki çocukların psikolojileri bakımından İlkokullarda ahlâki eğitimin sağlanması için daha ziyade örnek almak, sözle telkin yapmak, iyi hareketleri tekrarlatmak ve devamlı olarak yaptırmak lâzımdır. Ancak bu suretle ahlâklılık bir alışkanlık haline getirilir.

İlkokullarda ahlâk eğitiminin başlıca tedbirleri şunlardır :

1 — Öğretmenler öğretim ödevini yaparken sınıf içinde ve sınıf dışında ve yazma ödevlerinde çocukların fena alışkanlıklar almasına sebep olacak küçük büyük bütün hareketlerine ve kusurlarına ilgili bulunmak ve bunları düzeltmek; fakat ahlâk bakımından önemli olmıyan ve yaşları gereği tabii bulunan bazı hareketler üzerinde fazla durarak çocukları usandırmamak.

2 — Okullarda iyi bir disiplin kurmak ve çocukları itaate alıştırmak.

3 — Çocuğun çevresinde, başta öğretmenler olmak üzere iyi örnekleri çoğaltmak ve fena örnekleri kaldırmak.

4 — Aşılması istenilen ahlâkî ilkeleri sık sık tatbik ettirerek çocukların iyi alışkanlıklar kazanmalarını sağlamak.

5 — Talebe teşkilâtı ile bazı ödev ve sorulara talebenin mümkün olduğu kadar iştirak ettirilmesine çalışmak.

6 — Kavrayış, duyuş ve görgü seviyeleri içinde, sözle tesirli telkinlerde bulunmak ve bilhassa yakın ve uzak Türk Tarihlerinden, büyük Türk şahsiyetlerinin hayatlarından faydalanarak millî duyguları kuvvetlendirecek olguları telkin vasıtası olarak kullanmak.

7 — Ahlâk eğitiminde estetik duyguların yardımcı bir öge olduğu göz önünde durdurularak her fırsatta tabiat ve sanat güzelliklerinin çocuklar tarafından duyulmasına ve yaşanmasına çalışmak; İlkokul talebesinin zevk ve psikolojisine göre beslenmiş seçme okul şarkıları ve halk türküleri, rondolar ve kanonlarla estetik ve ahlâk eğitmenlerine yararlı olmak ve bu amacın elde edilmesi için müzik eğitimini düzeltmek.

8 — Yurtdaşıklık bilgisi derslerinde olduğu gibi diğer derslerde de ahlâkın gelişmesine yarıyacak her fırsattan faydalanmak.

ORTA DERECELİ OKULLAR :

Gerekçe :

Ortaokul yaşına gelen çocuklarda millî, içtimai ve ahlâkî duygular daha bilinçlidir. Bunların ahlâk ilkeleri ve ahlâk eylemleri hem telkin hem de düzündürme yoluyla kuvvetlendirilmelidir.

Tedbirler :

1 — Orta dereceli okullarda da, ilkokullarda olduğu gibi gençlere uygun sözler söyleyerek ve örnekler vererek yüksek ahlâk ilkelerini sevdirmek bir disiplin altında iyi alışkanlıklar kazandıracak hareketleri yaptırmak, cemiyete karşı ödevlerini açıklamak.

2 — Gençlerin iradelerini, toplulaştırma ilkesine dayanan talebe teşkilâtıyla perçinlemek, onlarda toplumsal ahlâkî ödev ve sorav duygularını ve karşılıklı yardım eğitimlerini geliştirmek.

3 — Kazanılan iyi alışkanlıkları devamlı bir surette ahlâkî ve içtimai değerlere uygun fikirlerle aydınlatarak bilinçte ve bilinç altında hemen faaliyete geçecek bir duruma getirmek.

4 — Fedakârlık ve teşebbüs kabiliyetlerini geliştirmeye yarıyan

tarihî olayları, büyük insanların hayatlarını ve fikirlerini canlı bir surette gösteren eserler meydana getirmek, gençlerde bedenî ve ruhî gelişimi sağlayacak kuvvetli bir edebiyatın yayılmasına çalışmak.

5 — Talebe teşkilâtında, öğretmenlerin bakımı altında, bilimsel, toplumsal ve estetik meseleleri talebeye münakaşa ettirmek, talebenin kendi kendilerini mantık ve soğukkanlılıkla tenkid etmeleri için yapılan bu toplantılarda öğretmenlerle talebe arasında karşılıklı konuşmalar yapmak suretiyle gençlere muâşeret adabı öğretmek, kısacası ahlâkı aktif bir şekle koymaya çalışmak.

6 — Gençlere zararlı ve cinsel telkinler yapan, onların hayat anlayışlarını sathileştiren veya altüst eden filimlerin mümkün olduğu kadar memlekete girmesine ve bu neviden eserlerin yayılmasına engel olmak.

Fedakârlık, kahramanlık ve toplumsal yardımlaşma olgularıyla dolu olan Türk tarihinden faydalanarak millî eserlerin ve filmlerin yaratılmasına çalışmak.

7 — İlkokullarda olduğu gibi, çocukların estetiğe ait her iyi şeyi duymalarına çalışmak, tarih kitaplarında sanat ve bilim tarihine yer ayırmak, memleketin yakın ve uzak çevrelerinde tarih ve tabiat bakımından faydalı görülen yerleri ve anıtları programlı ve gezintilerle gösterip tanıtmak, Türklerin bu güzel ve değerli eserlerinin medenî ve manevî zenginlik olduğunu ve bunların korunması gerektiğini anlatmak.

8 — Toplu oyunları ahlâka yardım edecek bir şekle koymak için bunları, ilgili öğretmenlerin gözcülüğü altında yaptırmak ve her türlü fena zararlı yarışmaları önlemek.

9 — Ortaokul talebesi için bestelenmiş seçme okul şarkıları seçme halk türküleriyle talebenin estetik ve ahlâk eğitimlerine yararlı olmak.

10 — Yatılı okullarda bulunan talebeye, okulda ilerde yaşıyacağı hayata yakın temiz ve sade bir hayat yaşatmaya çalışmak.

11 — Kütüphane çalışmalarıyla talebede okuduğunu anlamak, faydalı notlar almak, notları sıralamak ve arkadaşlarıyla birlikte araştırmalar yapmak alışkanlığını kazandırmak.

12 — Ahlâkî ilkelerin etkin bir hale gelmesini sağlamak maksadıyla izcilik teşkilâtını kuvvetlendirmek.

13 — Ahlâk ilkelerinin iyice benimsenmesi, yurtseverliğin ülkü ve inanç haline gelmesi için okul dışında, gençleri Halkevlerine çekecek vasıtaları sağlamak.

YÜKSEK ÖĞRETİM OKULLARI :

Gerekçe :

Lisenin son sınıflarında ve yüksek öğretim kurumlarında bulunan talebeye ahlâk eğitimi verilirken düşüncelerine ve usamlarına daha önemli yer ayırmak gerekmektedir. Gençlerin bu devirde benlik duyguları daha fazla gelişmiş bir haldedir. Bundan ötürü yükselme eğilimlerini ahlâkta ve bilgide yükseltmek yönünde tatmin etmelerini sağlamaya çalışmak gerektir.

Tedbirler :

1 — Yüksek öğretim talebesinin aktif ahlâklı ve karakterli olmalarına bilhassa önem vermek. Bunun için, Liselerde olduğu gibi, gençleri Üniversite hayatında da pratik çalışmalarla ilmî araştırmalara alıştırmak ve kendi kendini idare, kendi işlerini organize etme ilkesine daha fazla önem ve yer vermek.

2 — Gençlere küçüklükten itibaren kazanmış oldukları alışkanlıkların mahiyetini iyice kavratmak ve bu maksatla felsefî, ilmî ve sıhhi telkinlerde bulunarak hareketlerinin hesaplarını kendi kendilerine verebilecek kabiliyete ulaşmalarına çalışmak.

3 — Gençlerin ruhunda millî duyguların son derece kuvvetli bulunmasına çalışarak milliyet ülküsünü her Türk vatandaşının ruhunda birleştirici, hamle yapıcı ve yaratıcı bir kudret haline getirmek, bu suretle gençlerin her bakımdan yüksek ülkelere ulaşmalarına çalışmak, kendine güvenliği ve kişisel teşebbüs kabiliyetlerini çoğaltmak.

OKULDAN ÖNCE ÇOCUK EĞİTİMİ :

Gerekçe :

Okul çağına gelmemiş bulunan çocukların eğitimleri ve alışkanlıkları temel olmak bakımından çok önemlidir. Ailede Türk yavrularının eğitimi noksan kaldıkça okul hayatında ahlâk eğitimi sağlamak, öğretmenler için son derece zorlaşır. Bunun için okul çağına henüz ulaşmamış bulunan çocukların eğitim bakımından incelenmesi ve elverişli bir hal şekline bağlanması faydalıdır.

Tedbirler :

1 — Aileleri dergilerle, konferanslarla, radyolarla, çocuk bakımı ve çocuk eğitimi kitaplarıyla aydınlatmak.

2 — Eğitim ödevlerini yapmayan ve yahut yapacak durumda bulunmayan şehirli ailelere ana okulları ve çocuk bahçeleri teşkilâtlarıyla yardım etmek.

3 — Kız Okullarında ve bilhassa Kız Enstitülerinde, çocuk bakımı ve ailede çocuk eğitimi konularına daha fazla önem verilerek müstakbel anaların daha iyi yetişmelerini sağlamak.

4 — Çocukların eğitimlerinde aile ile okulun samimi işbirliği yapmalarını sağlamak.

ORTAÖĞRETİM KURUMLARINDAKİ TOPLUMBİLİM

ve AHLÂK DERSLERİ :

Orta öğretim kurumlarındaki Toplumbilim ve Ahlâk, Yurtbilgisi programları incelendi. Yurtbilgisi dersine Yurtdaşlık Bilgisi adı verilmesi ve bu derslerde ahlâka dair bahislere daha geniş bir yer verilmesi düşünüldü. Filozofi, Sosyoloji ve Ahlâk derslerinde de pratik ahlâka daha fazla önem verilmesi gereklidir. Bu bakımdan Sosyoloji ve Ahlâk kitaplarının mühim bir kısmı işlenmeye muhtaçtır. Ahlâk derslerinin nazari ve tatbiki olarak bir bütün halinde ele alınması ve bu tatbiki kısımda Türk ahlâkının ilkelerine önem verilmesi uygun görülmüştür.

TALEBENİN OKUL DIŞI DURUMLARININ MURAKABESİ

Çocuğun okul içindeki hayatı kadar dışı ile de meşgul olmaya mecbur olduğumuz için bu dış hayatı da teşkilâtlandırmak lâzımdır. Arada okul dışında talebe kulüpleri, faal izcilik teşkilâtı, spor kulüpleri, kütüphaneler, okuma odaları, açık ve kapalı havalarda çeşitli oyun yerleri, müzik, konuşma, münakaşa odaları, sanat duygularını yükseltmeye yarıyacak teşkilât, iyi filimli sinemalar, çocuklar ve gençlik psikolojisine uygun bol neşriyat, bu alanda çok esaslı rol oynayacaktır.

İzcilik ve spor teşkilâtının ahlâk bakımından daha tesirli bir hale getirilmesine gereken tedbirleri almak.

Çocukların ahlâk ve terbiyesi bakımından öğretmenlerle ana ve babanın el ve emek birliği yapmaları maksadiyle zaman zaman görüşmelerini sağlamak.

DİLEKLER

Ahlâk eğitiminde sağlık problemi

1— Şûramızın açılış nutukunda Sayın Vekilimiz «Çocuklarımıza beden temizliği ve sağlığının bizim için ve bizlerden teşekkül eden Türk cemiyeti için ne kadar önemli olduğunu vücudumuzu, elbiselerimizi, eşyamızı ve ruhumuzu temiz tutmanın Sağlık Bilgisi kurallarını iyice belleyip onlara göre hareket etmenin ne kadar lâzım olduğunu ve bunlara riayetsizlik yüzünden kişinin ve memleketin ne büyük tehlikelere mâruz bulunduğunu bütün açıklığıyla anlatalım» buyurdular. Her şeyin temelini teşkil eden sağlık dâvasının okullarımızda gerçekleştirilmesi için bu işi bir meslek ve ödev edinen bir Okul Hekimi zümresinin yetiştirilmesi şarttır. Okul Hekimi diye anladığımız, tababetin bu işle ilgili çocuk, sinir ve ruh ihtisas şubelerinde hiç olmazsa 6 şar ay çalışmış, Hijiyen ve bilhassa Koruyucu Hijiyen esaslarına vakıf ve 6 ay da Pedagoji Enstitüsünde Çocuk Ruhiyatiyle ilgilenmiş insandır. Bu vasıfta bir Hekimin yetişmesi 2 seneye bağlıdır. İsabetli bir vasıfta düşünüşle Üniversitede teşkili Maarif Vekâletince kararlaştırılan Okul Hekimliği Enstitüsünün biran evvel faaliyete geçirilmesini bu yönden temenni ediyoruz. Bu tarzda hekim yetiştirilinceye kadar Ankara, İstanbul, İzmir, Konya ve buna benzer büyük şehirlerimizde Mektep Hekimliğini iş edinmiş başka yerde vazifesi olmıyan Sağlık Enspektörleri vasıtasıyla çocuklarımızın beden sağlığı cihetinden sıkı bir murakabeye tâbi tutulmaları, bilhassa son zamanda sayıları çoğalan Kız Hekimlerimizin mecburi hizmet şeklinde bu ödevle vazifelen-dirilmeleri, Yüksek Öğretmen Okuluna Öğretmen alındığı gibi yatılı Kız ve Erkek Hekim talebe alınmak suretiyle mecburi hizmete tâbi bir Maarif Hekimi zümresi yetiştirilmesini teklif ediyorum.

2 — Ankara, İstanbul gibi şehirlerde Maarif Sıhhiyesine bağlı bir Emrazı Asabiye ve Akliye Mütihazasının bulundurulmasını, okulda suç işleyen ve antisosyal belirtiler gösteren talebelerin bu mütihazası-lar tarafından tetkiki, bu mütihazasıların Psikopedagoji Enstitüsüne devam ettirilmesi.

3 — Okul talebelerinin sağlık fişleri yanında beden ve ruh yapı-larını gösteren birer karakteroloji fişlerinin vücuda getirilmesi.

4 — Millî müdafaa yaşında bulunan Lise, Yüksek Öğretim ve Üniversite talebelerinin kan gruplarının tesbit edilerek hüviyet cüzdanlarına geçirilmesi,

5 — Okullarda zihnen geri ve ruhan mütereddi olanların elenerek zihnen geriler için büyük şehirlerimizden birisinde yatılı yardımcı okulu, ruhan mütereddiler için de düzeltici pedagoji müessesesinin vücuda getirilmesi,

6 — Okullarımızda İlk öğretimde muaşeret dersleri içerisinde dış temizlemek, yıkanmak, çevresini temiz tutmak ve buna benzer sağlık ana prensiplerinin öğretilmesi, Orta ve Liselerde hiç olmazsa haftada bir Sağlık Bilgisi dersleri okutulması ve bunların müesseseler gezintileri, filimler ve renkli levhalarla pratik hayata yarar bir şekilde öğretilmesi.

7 — İlk Teknik okullarımızda Oryantasyon profesyonel tâyinine yarıyacak Psikoteknik lâboratuvarlardan hiç olmazsa iki tanesinin Devlet merkezinde ve İstanbul'da kurulması, bu işi iyi öğrenmek için Amerika veya Almanya'ya şimdiden talebe gönderilmesi.

8 — Püberte ve prepüberte zamanlarında çocuğun cinsî buhranlara duçar olmaması için okullarımızda Tabiat Bilgisi derslerinde Hocaların cinsî hayatı aydınlatmaları.

9 — Çocuğun okuduğu roman, gittiği sinemalar bakımından ero-pizmini tahrik ve onu cinsî suistimallere sevkedecek eser ve filimlere karşı uyanık bulunması için zaman zaman kendisini ve ailelerini aydınlatmak.

10 — Çocuğun beden ve ruh durumunda gerek ana ve gerek babası ve gerekse okulun idaresi tarafından dikkati çekecek haller görüldükte iki tarafın biribirini aydınlatması,

11 — Ortaokul ve Liselerde çocuklarla sıkı temas edip onların iç hayatlarına kadar girebilecek müzakereci bir eğitmen zümresi vücuda getirilmesi.

12 — Çocuğun okul dışındaki hayatını incelemek üzere büyük şehirlerde Maarife bağlı Pedagog Talebe Müfettişleri teşkilâtı vücuda getirilmesi.

DİLEKLER

1 — Ahlâk ve karakter terbiyesini sağlamak maksadiyle alınacak tedbirleri iyi netice vermesi için her şeyden önce bilgisi ve ödev bilinci ve meslek ahlâkı kuvvetli, inançları sağlam öğretmenler yetiştirmek.

Bu öğretmenleri aydınlatıcı, Gençlik Psikolojisi ve Ahlâk Terbiyesi üzerine kitaplar yazdırmak.

2 — Yatılı okul direktörlerinin eğitim işleriyle gereği gibi uğraşabilmesi için böyle okullarda Ekonomluk ihdası.

3 — Yatılı ve yatısız okullarda okulun bazı hizmetlerini bizzat talebeye gördürmek.

4 — Mümkün olduğu takdirde Orta dereceli okul öğretmenlerinin derslerinin aynı okulda toplanması.

5 — Bir sınıfta ders sayısı en çok olan öğretmenin o sınıf talebesinin ahlâki ve fikrî eğitimleriyle bilhassa ilgilendirilmesi.

6 — Büyük bestecilerin plâklara alınmış eserlerini talebeye dinletmek.

7 — Okulu, mümkün olan durumlarda çevreyi ilgilendiren toplumsal ve ekonomik eylemlere iştirak ettirmek.

8 — Türk gençlerine dünya ölçüsünde büyük bilgi adamı olmak, insanlığa yeni, iyi ve güzel değerler kazandırmak idealini aşlamak için onlarda cesaret, mukavemet ve manevi atılganlık vasıflarını kuvvetlendirmek.

9 — Orta okullarda iş terbiyesine, resim dersine ve (Resim - İş) derslerine geniş bir yer vermeli ve bu faaliyete önümüzdeki ders yılında yeri ve öğretmeni bulunan okullardan başlanması imkânları araştırılmalıdır.

10 — Aynı okul öğretmenleri arasında olduğu kadar bir yerin muhtelif derecedeki okullarında çalışan öğretmenleri zaman zaman bir araya getiren meslekî teşekküller, yardımlaşma kurumları, faydalı toplantılar ve yurt içinde tetkik gezintileri için mümkün olan kolaylıklar gösterilmelidir.

11 — Mesken ve aile hayatı durumları elverişli olmıyan çocukların maddî ve manevî ihtiyaçlarına çare arıyan kurumların faaliyetlerini genişletme imkânları araştırılmalı ve muhtelif teşebbüslerle yaşıtılan talebe pansiyonları ve yurtları Maarif Vekilliğince yakından takip edilmeli ve gelişmeleri sağlanmalıdır.

12 — Okul dışı gençliğini içine alan ve onları çalıştıran muhtelif iş yurtlarına ve meslekî teşekküllere ahlâk ve karakter eğitimi bakımından düşen ödevlerin, yapılıp yapılmadığı, iş daireleri, belediyeler, ilgili müesseseler ve cemiyetler tarafından takip edilmelidir.

13 — Okul dışı gençlik ve umumiyetle halk için mahallinde veya bölgeler merkezinde kongreler, sergiler, temsiller, spor birlikleri, kütüphaneler, türlü bayram ve halk eğlenceleri geniş ölçüde bir halk eğitimi eylemine fırsat vereceğinden buna da ehemmiyet verilmelidir.

14 — Ahlâk eğitimi için Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kültür merkezlerinde, Halkevlerine bağlı ve bu işte uzman olan kimselerden «Ahlâk Danışma Kolları» vücuda getirilmelidir' Bu kollar çocuklarında gördükleri ahlâkî kusurların giderilmesi için ne yapmak lâzım geldiğini öğrenmek isteyen ana ve babalara birer başvurma yeri olmalıdır. Bu hususta radyodan da faydalanmak mümkündür.

15 — Türk çocuğu büyüklerinin yerinde olan öğütlerini saygı ile karşılar. Bunun için her köyde ve şehirde her mahallesinde en münasip kimselerden müteşekkil birer «Ahlâk Öğüdü Verme Kolu» vücuda getirilmeli ve bu kollar mahallerinde bulunan gençlerden yolsuz hareket edenlere ve bu hareketlerine göz yuman ana ve babalara gereken öğütleri vermelidir.

16 — Öğretmen Okullarına alınan talebeler Ortaokulları bitirenlerden seçilmektedir. Öğretmen oldukları vakit çocuklara ahlâk eğitimi verecek olan bu gençlerin ahlâkça en kuvvetlilerinden seçilmesine çok dikkat edilmesi ve Öğretmenlik mesleğinin daha çekici bir hale getirilmesi gerektir.

17 — Talebe içinde müstesna bir kabiliyet gösterenleri gözden kaybetmiyerek yarınki Türkiye'yi temsil ve inşa edecek güzidelere sınıfını kültür ve bilhassa millî ahlâk bakımından iyi yetiştirmek için her fedakârlığı göz önünde tutmak.

Birinci Reis	İkinci Reis	Raportör	Raportör
Dr. Akıl Muhtar	Tahir	Suut Kemal	Yunus Kâzım
Özdem	Taner	Yetkin	Köni

Üyeler :

Danyal Akbel	Esat Alkan	İbrahim Yasa
Cevdet Arkun	Sadri Maksudi Arsal	Rauf Bayındır
Mitat Artun	İsmet Aydos	Ayşe Ege
Mustafa Şerif	Ziya Talât Çağıl	İhsan Erkal
Cemil Bilsel	Turgut S. Erem	Fahrettin Kerim Gökay
Bedi Ziya Egemen	Süreyya Genca	Rauf İnan
Yusuf Ziya Etiman	Osman Horasanlı	Ziya Karamuk
A. Rıza Gürkan	Halil Fikret Kanat	Celâl Otman
Neşet Ömer İrdelp	Şevket Aziz Kansu	Peters

Bakiye Koray	Salih Şevket Seven	İlyas Sınal
Hüviyet Bekir Örs	Osman Pazarlı	Tahsin Tağmaç
Tevfik Sağlam	Tezer Taşkiran	Reşit Tarakçıoğlu
Enver Sağlam	Şekip Tunç	Faik Türkmen
Mümtaz Tarhan	Sadettin Celâl Antel	Ali Kemal Yiğitoğlu
Burhan Toprak	Esat İrsebük	Baçoğlu Muhtar Bayat
Hilmi Ziya Ülgen	Ali Fuat Başgil	Hıfzırrahman Raşit Öymen

* * *

Bu raporun neşri matbuatta hayli münakaşayı mucib oldu. Hep-sinden burada bahse imkân göremiyorum. Birisi lehinde, ötekisi aley-hinde olmak üzere yalnız iki kişinin yazısı gazetelerde seri halinde çıkmıştı. Bunlardan lehte Yazan Profesör Sadrettin Celâl Artel'dir. Yazısı Tan'da çıktı. Bu Profesör raporu destekliyordu.

Aleyhte yazan muharrir Peyami Safa'dır. Yazısını Tasviri Efkâr'da neşretmişti. Bu muharrir de raporu didikliyordu. Esasen Ahlâk Komisyonu ile en çok ilgi gösteren de bu muharrir olmuştu. İstanbul'dan kalkıp Ankara'ya giderken Komisyonun müzakere safhalarını takib etmiş ve mütalaalarını günü gününe gazetesine yazmıştı. Tasviri Efkâr'ın 25 Şubat ve 4 Mart 1943 tarihli nüshalarında çıkan iki makalesini, yapılan tenkitlere örnek olarak, şuraya koyuyorum.

«Anadili ve Tarih Komisyonlarının çalışmalarına gelmeden evvel, Ahlâk Eğitimi Komisyonunun şimdiye kadar kısmen hulâsa ettiğim münakaşalardan sonra vardığı neticelerin bir tablosu olan raporunun ana çizgilerini de belirteceğim. Okullarda ahlâk terbiyesi birbirini tamamlıyan üç hadefe bağlanmıştır :

1. Türk diline, kültürüne, inkılâbına eser ve esaslarına, umumiyetle Türklük idealine bağlı bir Türk.

2. Bütün medenî milletlerce kabul edilen yüksek ahlâk ilkelerini benimsemiş bir insan.

3. Kendine ve başkalarına saygı gösteren, haysiyet, şeref ve namus sahibi bir şahsiyet yetiştirmek.

(Muharririn Notu — Bu üçüncü maddede gösterilen «haysiyet, şeref namus» gibi kıymetler, ikinci maddedeki «bütün medenî milletlerce kabul edilen yüksek ahlâk» ilkelerine dahil değil midir ki ayrı bir maddeye ihtiyaç görülmüş?)

Raporda ideal Türk çocuğu beş vasıfta karakterlendirilmiştir.

1 — İyi, doğru ve güzel olan manevî değerleri benimsiyerek yaşar ve etrafındakileri yaşatmaya çalışır. Kendi günlük hayatında çalışma ve başarılarıyla milletine en çok faydalı olur. Kendi menfaat ve saadetini, milletin menfaat ve saadetinde arar ve bulur. Vazifesinde titizdir. Kendi hakları gibi başkalarının haklarını aramakta da uyanıktır.

2 — Milli egemenliğin ifadesi olan kanunlara saygı ve sevgi ile uyar.

3 — İyi ve doğru işlere kendi teşebbüsü ile sarılır. Bilgi ve karakterine dayanarak çalışır ve işin soravını çekinmeden üzerine alır. İyi ve doğru bildiği şeyleri cesaretle müdafaa eder.

4 — Cemiyet işlerinde yurddaşlarıyla el ve emek birliği yapar. Geçmiş nesillerin bıraktıkları maddî, manevî millî ve insanî değerleri yalnız korumakla kalmaz onları zenginleştirerek kendinden sonra gelenlere devreder.

5 — Milletini en yüksek medeniyet seviyesine çıkarmayı ülkü bilir.

(Muharririn notu — Bu bölümde de tasnif bozukluğu ve her maddede aynı esasın tekrarlandığı görülüyor. Meselâ birinci maddenin «iyi, doğru ve güzel olan manevî değerleri benimsemek ve etrafındakileri de yaşatmaya çalışmak» esasıyla üçüncü maddenin «iyi ve doğru işlere kendi teşebbüsüyle sarılmak, iyi ve doğru bildiği şeyleri cesaretle müdafaa etmek» esası arasında mahiyet bakımından ne fark var? Dikkat edilirse bütün bu beş maddenin şekil ayrılıklarıyla birbirinin tekrarından başka bir şey olmadığı görülür. Bu tarzda beş yüz madde yazılabilirdi!)

Raporda buraya varmak için Türk çocuğunun ne yapması gerektiği üç maddede gösterilmiştir :

1 — Ciddî çalışır, ödevine bağlıdır.

2 — Her yerde, her işte, her zaman doğruluktan da ayrılmaz, başkalarının ayrılmasına da meydan vermez.

3 — Yurddaşlarını sever, ona yardım eder ve güvenir.

(Muharririn notu — «İdeal Türk Çocuğu» bölümünde «iyilik, doğruluk ve güzellik» değerlerinden bahsedildiği halde burada yalnız «doğruluk» esası alınmıştır. Ahlâk hedefleri arasında bütün medenî milletlerce kabul edilen yüksek ahlâk ilkelerini benimsiyen bir insan gösterildiği halde burada Türk çocuğundan yalnız yurddaşlarını sevmesi istenmiştir.)

Raporda bundan sonra Türk ahlâkının toplumsal «içtimai» ve kişisel «ferdî» ilkelerinin başlıcaları serlevhası altında 23 madde sayılmaktadır.

Türk Ahlâkının esasları arasında, son maddede «merhamet ve şefkat» gösterildiği halde, maddelerin hiçbirinde meselâ cesarettan bahis yoktur; hayırseverlikten bahis yoktur; misafirsevenlikten bahis yoktur; büyüklere saygıdan, canlı geleneklere bağlılıktan, yüksek tarih duygusundan bahis yoktur. Birçok maddeler yanlış kıymet ölçüleriyle, öğretmenin ve çocuğun yolunu şaşırtacak sakat hükümlerle doludur.

Meselâ dördüncü maddede şöyle bir lâkırdı: «El işi görenlerin millete hizmetleri kafa ile çalışanlar kadar büyüktür.» Bu maddenin rapora hangi şebeke tarafından sokulduğunu biliyorum. Safsatayı bırakalım: Dünyanın en iyi ibriğini yapan tenekeçi Mişon'un veya Ali'nin heykelini Namık Kemal'in veya Atatürk'ün heykelinin yanına dikemeyiz. Gerçi hakir meslek ve zanaat yoktur; fakat hizmet bakımından elbette bütün meslek ve zanaat arasında bir kıymet silsilesi vardır.

Beşinci maddede şöyle bir hüküm: «Bir ödev ancak tutulan iş tamamlandığı zaman biter. Onu herhangi bir bahane ile yapmamak veya eksik yapmak, başka birinin üstüne yüklemek hilekârlıktır.»

Bir iş yapmamak veya eksik yapmak mutlaka hilekârlık mıdır? İhmal ve tenbellik gibi hile kadrosuna girmiyen âmiller yok mudur?

On birinci maddede «doğru emirlere uymak, intizama ve disipline bağlılık en büyük başarı sırrıdır» deniyor.

«Doğru emirlere uymak» esasından (doğru olmıyan emirlere uymamak) lâzım geldiği mânası çıkmaz mı? Disiplinin en büyük şartı, emirlere itaat ettikten sonra itiraz etmektir. Bazı disiplin zaruretleri itaatten sonra itiraza bile mânidir.

On altıncı maddede «kin ve intikam, insanı alçaltır» diye mutlak bir hüküm var. Müsamahaya lâyık olduğu için unutulması ve affedilmesi gereken fenalıklara karşı beslenen kin ve intikam hisleri insanı alçaltabilir; fakat bu hislerin bir kategorisi vardır ki, gerçekleşmiyen veya geciken adalete karşı bir hasret ifade eder. Hele millî kin tarihe karşı en büyük ödevlerimizden biridir.

**Unut hakareti şahsiyenin müsebbibini,
Fakat hakareti affetme validen vatanı**

Raporun fikir ve ifade seviyesi çok düşüktür. Buraya kadar kıs-

men aynını ve kısmen de hulâsasını aldığım ilkeler (esaslar) bahsinde ahlâk terbiyesinin hedefleri ve istikametleri ilmî haysiyette, veciz ve mazbut bir tariften de, tasnifden de mahrumdur; öğretmenlerin değil, Ortaokul talebelerinin bile seviyesinden aşağı olan bu raporun müte-hassıs profesörlerimiz tarafından yazıldığına inanmamayı tercih ederim.

Bu raporun tatbikat kısmına bakalım.

İlkokullarda Ahlâk Terbiyesinin başlıca tedbirleri raporda aynen şöyle gösterilmiştir :

1 — Öğretmenler öğretim ödevini yaparken sınıf içinde ve sınıf dışında ve yazma ödevlerinde çocukların fena alışkanlıklar almasına sebep olacak küçük, büyük bütün hareketlerine ve kusurlarına ilgili bulunmak ve bunları düzeltmek; fakat ahlâk bakımından önemli olmayan ve yaşları gereği tabii bulunan bazı haller üzerinde fazla durarak çocukları usandırmamak.

2 — Okullarda iyi bir disiplin kurmak ve çocukları itaate alıştırmak.

3 — Çocuğun çevresinde, başta öğretmenler olmak üzere, iyi örnekleri çoğaltmak ve fena örnekleri kaldırmak.

4 — Aşılmanısı istenilen ahlâkî ilkeleri sık sık tatbik ettirerek çocukların iyi alışkanlıkları kazanmalarını sağlamak.

5 — Talebe teşkilâtiyle bazı ödev ve soravlara talebenin mümkün olduğu kadar iştirak ettirilmesine çalışmak.

6 — Kavrayış, duyuş ve görüş seviyeleri içinde, sözle tesirli telkinlerde bulunmak ve bilhassa yakın ve uzak Türk tarihinden, büyük Türk şahsiyetlerinin hayatlarından faydalanarak millî duyguları kuvvetlendirecek olguları telkin vasıtası olarak kullanmak.

7 — Ahlâk eğitimine estetik duyguların yardımcı bir öge olduğu gözönünde bulundurularak her fırsatta tabiat ve san'at güzelliklerinin çocuklar tarafından duyulmasına ve yaşanmasına çalışmak; ilkokul talebesinin zevk ve psikolojisine göre bestelenmiş seçme okul şarkıları ve halk türküleri, rondlar ve kanonlarla estetik ve ahlâk eğitimlerine yararlı olmak ve bu amacın elde edilmesi için müzik eğitimini düzeltmek.

8 — Yurddaşlık Bilgisi derslerinde olduğu gibi diğer derslerde de ahlâkın gelişmesine yarayacak her fırsattan yararlanmak.

Raporda Ahlâk Terbiyesinin vasıtaları olarak sayılan bu sekiz mad-

denin hiçbirinde amelî kıymete sahip tek bir tedbir yoktur. Şu maddeye bakın: «Çocuğun çevresinde, başta öğretmenler olmak üzere, iyi örnekleri çoğaltmak ve fena örnekleri kaldırmak.»

Çocuğun çevresini vücuda getiren başlıca unsurlar şunlardır. Aile, sokak, okul.

Aile içinde sarhoş ve küfürbaz baba, yalancı ve düzenbaz ağabey, hırsız dayı, merhametsiz amca varsa bu fena örnekleri ortadan kaldırmak işi, bizim Ahlâk Komisyonu tarafından İlkokul öğretmenlerine havale edilmiş oluyor. Con Ahmed'in «devri daim» nazariyesi bu maddeden daha amelîdir. Hiçbir devletin ordusuyla, donanmasıyla, adliyesiyle, hapishaneler ve darağaçlarıyla başaramadığı bir işi İlkokul öğretmeninden beklemek doğru mu?

Bir de şu maddeye bakın : «Aşılması istenilen ahlâkî ilkeleri sık sık tatbik ettirecek çocukların iyi alışkanlıklar kazanmalarını sağlamak.» Peki ama nasıl, sevgili Komisyon nasıl? Bu sekiz maddenin başına şöyle bir cümle koymuşsunuz: «İlkokullarda Ahlâk Eğitiminin başlıca tedbirleri şunlardır.» Demek bu maddelerin herbiri birer amelî tedbir. Ahlâk ilkelerini sık sık tatbik ettirmenin çaresi ne? Tedbiri ne? Bundan hiç bahis yok.

Bir de şu maddeye bakın: «Talebe teşkilâtıyla bazı ödev ve sorav-lara talebenin mümkün olduğu kadar iştirak ettirilmesine çalışmak.» Hangi talebe teşkilâtı? İlkokullarda böyle şey yoktur. Kim yapacak? Nasıl Programı, hiç olmasa ana çizgileri nerede?

Orta ve Yüksek Öğretim okulları için tavsiye edilen tedbirler de hep aynı tekerlemeden ibaret: «Ortadereceli okullarda da İlkokullarda olduğu gibi gençlere uygun sözler söyleyerek ve örnekler vererek yüksek ahlâk ilkelerini sevdirmek ilh...»

Alt tarafta yine ne olduğu belirsiz bir talebe teşkilâtı, yine seç-me okul şarkıları, iyi örnek ve kitap tavsiyeleri ilh...

Ne ilmî, ne de amelî kıymeti olan bu raporu, ömründe pedagojile bir saat bile uğraşmamış, bir saat bile herhangi bir ders okutmamış, rasgele bir orta münevver de kolayca yazabilirdi: «Gençlere uygun sözler söyleyerek ve örnekler vererek yüksek ahlâk ilkelerini sevdirmek...» gibi en aşağı kıymet mertebesinde, umumî, beylik ve basma kalıp tavsiyelerle dolu olan bu rapor için bütün bir Maarif cihazını yerinden oynatmağa ne lüzum vardı?

Fakat kabahat ne Maarif Vekâletinde, ne Şûra prensibindedir. Ahlâk Komisyonu çalışmalarını bir metoda bağliyamadı; arkadaşlarını

hep oportünist bir zihniyetle idareye muvaffak olan Dr. Akil Muhtar, ahlâk mevzularının müzakeresini bir metoda değil, oluruna ve tatlıya bağlamak istiyordu. Bu da bir bakıma haksız ve sebepsiz değildi. Yalnız Komisyon değil, bütün Maarif bünyesini ve gençliği zehirliyen fikirlerin açabileceği kötü münakaşa ihtimallerini önlemek lâzımdı.

Bu yüzden eklektizmin en bayağısına düşen Ahlâk Komisyonu, bütün tezadları birbirine teyellemek zoriyle umumî ve herkesçe malûm birkaç esasın tekrarından fazla bir şey yapamadı.»

* * *

Şimdi ne olacak? Her halde raporda gösterilen ve tavsiye olunan yolda hareket edilerek Felsefe, Ahlâk, Yurt Bilgisi gibi derslerde ona göre değişiklikler yapılacak, Mektep Talimatnameleri bu esasa göre değiştirilecek, muallimler ve mürebbiler bundan sonra daha ziyade talebeye iyi ahlâk hususunda örnek olmağa gayret edecekler, hasılı her iki taraf kendisine çeki, düzen vermeğe çalışacaktır.

Bu kitapların müsabaka ile ve büyük bir mükâfat vaadiyle ortaya konulacağında da şüphe edilemez.

4. TEDRİSATTA İNKILÂP :

EVKAF'IN MAARİFLE İLGİSİNİN KESİLMESİ VE MEDRESE İLE MEKTEBİN BİRLEŞTİRİLMESİ

Maarif Tarihinin birinci cildinde Medrese hakkında lüzumu kadar izahat vermiş ve sonraki cildlerinde de **Nizamı Cedid**, devrindenberi açılan mekteplere etraflıca temas edilmiş olduğu için burada, vелеvki beş, on satırla olsun, bahsetmeği uygun görmiyerek Cumhuriyet devrinde her iki müessesenin nasıl birleştirilmiş olduğunun izahına geçiyorum :

Ulu Önder Atatürk, Sakarya Harbine tekaddüm eden günlerde 15 Temmuz 1337 tarihinde Ankara'da toplanan Maarif Kongresinde öğretmenlere hitaben irat ettikleri nutukta Türk çocuğuna verilmesi lâzımgelen terbiyeden bahis buyururken «Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin Tarihi tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken eski devrin hurafatından ve evsafı fitriyemizle hiç de münasebeti olmıyan yabancı fikirlerden, sarktan ve garpten gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak seciyei milliye ve tarihimizle mütenasip bir kültür kastediyorum.» diyerek maarifimizin en önemli bir noktasına temas buyurmuşlardı. [1]

Büyük zaferden sonra Büyük Kurtarıcıya tazimlerini arz için Bursa'ya gelen İstanbul öğretmenlerine hitaben 27 Birinci teşrin 1338 de irat buyurdıkları nutukta «Milleti millet yapan, terakki ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve içtimai kuvvetler . Fikirler, manası mantıksız, safsatalarla mali olursa o fikirler marizdir. Günlük hayatı içtimaiye akıl ve mantıktan âri, bi faide ve muzir bir takım, akideler ve an'anelerle meşbu olursa, mefluç olur. Evvelâ fikir ve içtimaiyat kuvvetlerinin menbalarını tathirden başlamak lâzımdır...» [2] Sözleriyle milletin zihnini hurafe ve batıl itikatlardan kurtarmanın ehemmiyetini tesbit buyurduktan sonra «Memleketimizin en mâmur, en lâ-

[1] Maarif Vekâleti Mecmuası. Sayı II Sahife 114.

[2] Ayni Mecmua, Sahife 116

tif, en güzel yerlerini üçbuçuk sene kirli ayaklariyle çiğneyen düşmanı mağlûp eden zaferin, sırrı nedir bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen düsturlarını rehber ittihaz etmektir.» [3] Sözleriyle de ilim ve fen ne ehemmiyet vermemize işaret buyurmuşlardır. Nutkun diğer bir yerinde «Hiç bir delili mantığıya istinat etmiyen bir takım an'anelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur belki de hiç olmaz. Terakkide kuyut ve şurutu aşamıyan milletler, hayatı makul ve amelî mütalea edemezler.» [4] diyerek Türk kültürünü hurafe ve muzir akidelerden kurtarmanın zarurî olduğuna öğretmenlerin dikkatlerini celp buyurdular.

Atatürk 3 Şubat 1923 de İzmir'de halk ile yaptıkları bir hasbihal esnasında halkın sorduğu suallere cevap verirken bilhassa Tevhidi Tedrisat mevzuunu ele alarak «Bizde en ziyade göze çarpan bir nokta vardır ki, herkesin bu gibi mesele temastan içtinabıdır. Medreseler ne olacak, Evkaf ne olacak? dediğimiz zaman derhal bir mukavemete maruz kalırsınız. Bu mukavemeti yapanların ne hak ve salâhiyetle yaptıklarını sormak lâzımdır.» dedikten ve «Medreselerin bugünkü hali akametlerinden, bu hususta bizzat tetkik ve teftişlerinden mülhem hususattan, biraz da Arapça öğrenmek ve Arapça tedrisatta bulunmak mecburiyetinin tevhit ettiği müşkilâtın ve zıyaı zamandan» bahis buyurduktan sonra «Milletimizin, memleketimizin Darülfırfan'ları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır» diyerek Tevhidi Tedrisatın tatbiki zarureti tesbit buyurmuşlardır. [5]

Atatürk, Büyük Millet Meclisinin ilk devre dördüncü içtimasını açarken 1 Mart 1923 de irat buyurdukları nutukta «Evlâdı memleketin müştereken ve mütesaviyen iktisaba mecbur oldukları ulûm ve fûnun vardır. Âli meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecatı tahsile kadar terbiye ve tedriste vahdet, heyeti içtimaiyemizin terakki ve tealisi noktai nazarından çok mühimdir. Bu sebeple Şer'îye Vekâletiyle Maarif Vekâletinin bu hususta tevhidi fikir ve mesai eylemesi temenniye şayandır.» diyerek tevhidi tedrisatın tatbiki lüzumunu Meclis kürsüsünden teyid buyurmuşlardır. Atatürk Büyük Millet Meclisinin ikinci devre seçimi münasebetiyle program olmak üzere 8 Nisan 1923 te neşir buyurdukları dokuz umdenin sekizincisinde «Tahsili İptidaide tedrisatın tevhidi ve bilûmum mekteplerimizin ihtiyaçımıza ve asrî esasata tevfikı ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve ikdarı temin edileceğini» tasrih buyurmuşlardır.

[3] Ayni Mecmua, Sahife 112

[4] Ayni Mecmua, Sahife 118

[5] Gazi M. K. Paşa Hazretleri İzmir Yolunda No. 21 5, 82 - 83.

Atatürk büyük nutuklarında dokuz umdeden bahsederken «Maa-haza programa ithal edilmemiş, mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Meselâ, Cumhuriyetin ilânı, hilâfetin ilgası, Şer'îye Vekâletinin lâğvı, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka iksası gibi.. Bu meseleleri programa ithal ederek vaktinden evvel, cahil ve mürtecilerin bütün milleti tesmime fırsat bulmalarını muvafık bulmadım. Çünkü, bu mesailin, zamanı münasibinde, hallolunabileceğinden ve milletin bin-netice memnun olacağından katıyyen emin idim.» [6] diyerek Medrese ve Tekkelerin kaldırılması meselesini de «Millî bir sır» olarak sağladıklarına işaret buyurmuşlardır.

Nihayet Ulu Önder, 1 Mart 1924 Cumartesi günü ikinci devrenin ikinci içtima senesini açarken irat buyurdıkları nutukta «Milletin ârâyı umumiyesinde tesbit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bilâ ifatei an tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz. (Alkışlar bravo sesleri). Bu yolda teahhurün zararları ve bu yolda tehalükün ciddî ve derin semereleri seri kararınıza vesilei tecelli olmalıdır.» diyerek Tevhidi Tedrisatın süratle tatbiki ne kadar mültezem olduğunu izah buyurdular.

Ertesi Pazar günü Halk Fırkası toplandı. Ruznamedeki Hilâfetin ilgası, Halifenin hal'i ve Hanedanın Türkiye toprakları haricine çıkarılması hakkında Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi ile arkadaşlarının kanunî teklifleri birinci ve ikinci celselerde müzakere edilerek kabul olunduktan sonra üçüncü celsede Şer'îye, Evkaf ve Erkânıharbiye Umumiye Vekâletlerinin ilgasına dair olan kanunî teklif müzakere olundu. Konya Mebusu Musa Kâzım (Konya) ve Abdullah Azmi (Eskişehir) Efendiler Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin lâğvı doğru olmadığı reyinde bulundular Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin vazifeleri ne olacağı sualine karşı Abdullah Azmi Efendi: «Evvelce vezaifi kaza, tedrisat, ifta idi» dedi. Kaza için Adliye Tedrisat için Maarif Vekâletleri mevcut olduğu kendisine ihtar edildi. Recep Bey (Kütahya) Musa Kâzım ve Abdullah Azmi Efendilere cevap vererek Şeriye ve Evkaf Vekâletinin ilgası zarurî olduğu, hakkında izahat ve «Bugün Şer'îye Vekâleti makamının meşgul olduğu işler başlıca Evkaf, tedrisat ve muamelât işlerine taallük etmektedir. Binaenaleyh şimdi mevkii müzakerede bulunan kanun yalnız başına nazarı dikkate alınırsa meselenin mantikî neticesine varmak biraz müşkül olur. Halbuki bütün sebebi içtimamız olan memleketi salahlı kat'îye götürecek nafi, teceddütperverane program içerisinde Şer'îye Vekâleti ve Tevhidi Tedrisat kanunu vardır. Burada en mühim anasırdan birisini Evkaf meselesi, diğerini de Tedrisatın Tevhidi meselesi

[6] Nutuk, 1934, Sahife 206

teşkil ediyor. Henüz fiilen o kanunların müzakeresine başlamamış bulunuyoruz ve fakat ihtimalki bu kanundan sonra onlar da gelecektir. Binaenaleyh, Şer'îye Vekâletinin Heyeti Vekilden ihracı keyfiyetini bu meselelerin her üçünün şumulü dahilinde mütalea etmek lâzımdır.» dedi, Recep Bey Evkaf meselesi hakkında izahat vererek bunun başlıbaşına ehemmiyetli bir millî mesele olduğuna işaret ettikten sonra «Şu halde Evkaf Vekâletinden tecerrüt edecek olan Şer'îye Vekâletinin uhtesinde tedrisat ve muamelâta ait diğer hususat kalmış oluyor. Tedrisat meselesi hakkında takriben bir haftadan beri muhitimizde ve meclisimizde arkadaşlarımız tarafından ifade edilen esaslara temas etmek pek zaittir. Fakat muhterem arkadaşlar, hemen hiçbir arkadaşımız muhalif kalmamak şartıyla cümlemizin ittifak ettiği müsterek bir esas vardır ki o esas, tedrisatın behemahal Maarifi Umumiye Vekâletine raptını müstelzim kılmaktadır.» dedi. Recep Bey, daha sonra «Bugün bir hukukçu, bir elektrik mühendisi, bir nafıa mütehassısı, bir diğer mütehassıs hiçbir vakit tedrisatı tâliyeyi asrî ve normal bir şekilde, Mekâtibi Tâliyede tahsil etmemiş olanlar tarafından Mekâtibi Aliyede sureti mahsusada kabili iktisap olmadığı gibi, hakikî âlim sıfatını, âlim evsafını haiz bulunan ulemayı muhteremenin de bu meseleye ait tahsilleri esaslı surette görmeksizin doğrudan doğruya yalnız İlâhiyat kısmını tahsil etmek suretiyle bu muhterem ve mübeccel ilmi iktisap etmelerine imkân» olmadığını tasrih etti ve bu fikri misallerle tevsî ettikten sonra «İşte bu zarureten dolayıdır ki, behemahal Tedrisatı İptidaiye ve Tâliye, Maarifi Umumiye Vekâletinin tahtı nezaretinde tevhit» [7] ve ilâ edilmesi lüzumunu teyit etti.

Bu celsede Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin lâğvı ve Diyanet Reisliği'nin teşkili hakkında kanun müzakere ve kabul olunduktan sonra reis Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey, «Tevhidi Tedrisat hakkındaki teklifi kanununun müzakeresine geçiyoruz.» dedi. Ondan sonra kanunî teklifin müzakeresine geçilerek birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri münakaşasız kabul edildi. «Bu kanun neşri tarihinden itibaren müdafaa-i Milliye, İktisat, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletleri ve vilâyetler tarafından idare edilen bilcümle mekteplerin mercii Maarif Vekâleti olacaktır. Bunlardan idarei umumiyeye tâbi olanların bütçeleri de Maarif Vekâleti bütçesine devrolunacaktır» şeklinde olan beşinci maddesi epeyce gürültülü münakaşaları mucip oldu. Evvelâ Vasıf Bey (Saruhan) bu maddeye Nafia Vekâletini ilâve etmekle beraber «İdarei hususiyelerde bulunan bütçeler de Mahalli Maarif İdarelerine devrolunur» ibaresinin girmesini istedi. Dahiliye Vekili Ferit Bey (Kü-

[7] Halk Fırkası İçtimainın 2. Mart. 1340 Pazar tarihli matbu zaptından

tahya) vilâyet hususî bütçelerinin Maarife devrine itiraz etti. Madde tekrar okundu. Reis maddeyi reye koyacağı sırada Tahsin Bey (Aydın) Ziraat Mekteplerinin, Mühendis Mekteplerinin mütehasşıs mektepler olduğunu Maarif Vekâleti tarafından idare edilemeyeceğini, bunlara yazık olacağını ileri sürdü. Muhtar Bey (Trabzon) da «memleketin tedrisatının tevhidine hepimiz taraftarız. Yani terbiye memlekette aynı mevkie merbut olarak yeknasak olmalıdır. Lâkin bu tedrisattan maksat memleketin Tedrisatı İptidaiye ve Tedrisatı Tâliyesini nazarı dikkate almaktır. Yoksa Erkânıharbiye Mektebi, Mühendis Mektebi, Bahriye Mektebi gibi mütehasşıs çıkacak mekteplerin maarife raptedilmesi değildir.» dedi ve «İstirham ediyorum. Başka türlü olamaz. Maarif Vekâleti nasıl zabıt yetiştirir. İhtisas Mekteplerinin eski dairelerinde kalmasını bendeniz istirham ediyorum. Başka türlü olamaz.» Maarif Vekâleti nasıl zabıt yetiştirecek, nasıl mühendis yetiştirecek? Bunlar hür mekteplerdir.» fikrini ilâve etti. Yunus Nadi Bey (Menteşe) Âli Mekteplerin dahil olmadığını söyledi. Muhtar Bey de «Eğer arzettiğim şey mevzuubahs değilse ben teklifimden vazgeçiyorum» dedi.

Bunun üzerine Vasıf Bey (Saruhan) söz aldı «Tedrisatın tevhidî esası kabul edildiği zaman doğrudan doğruya terbiye ve tedrisatı umumiye akla gelmek lâzımdır. Yoksa yeni hazırlanan kanun mucibince ki, Maarif Encümenine gelmiştir ve derdesti takdimdir, burada Mekâtibi Âliyye şahsiyeti hükmiye verilmektedir. Hattâ Darülfünun bile muhtar olmaktadır. Darülfünunun Maarif Vekâleti ile merbutiyeti refedilmektedir. Maarif Vekâleti ile merbutiyeti maddeten ve ancak bütçe itibariyledir. Alâka itibariyle reffedilmekte ve şahsiyeti hükmiye verilmektedir. Binaenaleyh bahsedilen meselede Tedrisatı İptidaiye ve Tâliye akla gelsin» dedi ve Mühendis Mektebi ve Tıbbiye Askeriyesinin Darülfünunda dahil olduklarını Harbiye ve Erkânıharbiye Mekteplerinin eski hallerini muhafaza edeceklerini söyledi.

Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane) madde kanuniye ile Vasıf Bey'in izahatı arasında bir münasebet görmediğini, izahatın başka, maddenin başka olduğunu söyledikten sonra «Terbiye ve tahsildeki vahdet tahsili iptidai ve tâlide aranır. Eğer ihtisas mekteplerinde de vahdeti temin edelim dersiniz ben tatbik imkânını göremiyorum. O vakit ihtisas kalmaz, dedi ve mahallî idarelerin ne salâhiyetlerine, ne bütçelerine dokunulmamasını, maddenin ona göre tashihini istedi. Akçura oğlu Yusuf Bey (İstanbul) maddeyi tekrar okuttuktan sonra İhtisas Mekteplerinin Maarife bağlanması doğru olmadığını ve mahallî idarelerin bütçelerinin de, ellerinde kalması lâzımgeleceğini ileri sürdü. Dahiliye Vekili Ferit Bey (Kütahya) bu maddenin kanun içerisinde çıkarılarak

ayrıca müzakere edilmesini veyahut maddenin Tedrisatı Umumiye Mektepleri bütçeleri ile beraber Maarif Vekâletine devredilmiştir şeklinde kabulünü teklif etti. Akçura oğlu Yusuf Bey (İstanbul) maddenin tekrar yazılıp müzakeresi lâzımdır dedi. Vasıf Bey (Saruhan) Âli Mekteplerin mevzuubahis olmadığını, ziraat mektepleri gibi müesseselerde meslek derslerinden başka olarak Türkçe, Tarih, Coğrafya, Malûmatı Medeniye gibi umumî dersler bulunduğunu, onun için bu mektebin İktisat Vekâletine geçince Maarif Vekâleti ziraat mütehassıslarından istifade edeceğini söyledi. Bu sırada başka mekteplerde Tâli İhtisas Mekteplerinin Maarif Vekâletine tâbi olup olmaması meselesi üzerinde Vasıf Beyle Akçura oğlu Yusuf Bey arasında bir münakaşa oldu. Nihayet bu maddenin daha iyi bir şekilde tesbit edilmek üzere müzakeresinin tehiri ve bunun Heyeti Vekilece yeni bir madde halinde teklif olunmak üzere Başvekâlete tevdi hakkında Mithat Bey (Maraş) in teklifi kabul edilerek celseye nihayet verildi. Aynı gün dördüncü celse açılınca hükûmetçe «Madde 5 — Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müsteğil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliyeye merbut olan Askerî Rüşti ve İdadiler ile Sihhiye Vekâletine merbut olan Darüleytamlar bütçeleri ve heyeti talimiyeleriyle beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr Rüşti ve İdadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları âtiyen ait olduğu Vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nisbetlerini muhafaza edeceklerdir» şeklinde tesbit edilen 5 inci madde kabul olunarak celseye nihayet verildi.

Ertesi gün (1342 Mart'ının üçüncü Pazartesi günü) Büyük Millet Meclisinde Reis Fethi Bey, «Hilâfetin ilgası ve Hanedanı Osmaniyenin Türkiye Cumhuriyeti haricine çıkarılması hakkındaki kanunun diğer kanunlardan sonra müzakere edilmesine dair» hükûmetten bir teklif aldığını söyledi. Bunun üzerine Şer'îye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin ilgasına dair kanunî teklif müzakere ve kabul edildi. Daha sonra Tevhidi Tedrisat hakkında Vasıf Bey (Saruhan) ve arkadaşlarının teklifi kanunisinin müzakeresine geçildi. Evvelâ teklifi kanunî okundu.

Tevhidi Tedrisat hakkında Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve rüfeka-sının teklifi kanunisi :

RİYASETİ CELİLEYE :

Bir devletin irfan ve Maarifi Umuriye siyasetinde milletin fikir ve his itibariyle vahdetini temin etmek için Tevhidi Tedrisat en doğru, en ilmi ve en asrî ve her yerde fevâit ve muhassenatı görülmüş bir um-

dedir. 1255 Gülhane Hattı Hümayunı'ndan sonra açılan Tanzimatı Hayriye devrinde Saltanatı munderisei Osmaniye Tevhidi Tedrisata başlamak istemiş ise de buna muvaffak olamamış ve bilâkis bu hususta bir ikilik bile vücade gelmiştir. Bu ikilik, vahdeti terbiye ve tedris noktai nazarından bir çok muzir neticeler tevhit etti. Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise vahdeti his ve fikir ve tesañüt gayelerini külli-yen muhildir.

Teklifi kanunimizin kabulü takdiriinde Türkiye Cumhuriyeti dahilinde ve bilûmum irfan müessesatının mercii yegânesi Maarif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bilcümle Mekâtipte bundan böyle Cumhuriyetin irfan siyasetinden mesul ve ırfaniyatımızı vahdeti his ve fikir daire-sinde ilerletmeye memur olan Maarif Vekâleti müsbet ve müttehit bir Maarif siyaseti tatbik edecektir. Teklifimizin bugün derakap ve müstacelen müzabul edilmiş ve neşri tarihinden itibaren tatbikine geçilmiştir. [8]

Bu takrir üzerine 5 maddeden ibaret olan Tevhidi Tedrisat Kanunu kabul edilmiş ve neşri tarihinden itibaren tatbikine geçilmiştir.

* * *

Müzakere sırasındaki münakaşalardan da anlaşılacağı üzere Medreselerin kapatılması ve tedrisatın tevhidi memlekette ve memleket dışarısında pek de hoş karşılanmadı. Bunu o zaman Başvekil olan İsmet Paşa'nın aşağıdaki beyanatından da öğreniyoruz.

İsmet İnönü 1341 (1924) de toplanan Muallimler Cemiyeti umumi kongresinde söylemiş olduğu uzunca nutukta sözü **Tevhidi Tedrisat'a** getirerek şunları söylemişti :

«... Evvelâ Tevhidi Tedrisatın bazılarınca suitefsir ve suitelâkki edildiğini gördük, bu işin müteşebbisleriyle muakiblerinin elbette yek nazarda **dinsizlik** ithamına marûz kalacakları tabii idi. Tevhidi Tedrisatı düşündüğümüz zaman bunun âvam firibane iğfalâta vesile yapılacağını tahmin etmiyor değildik. Bizim için bunların hepsi malûm idi. Kapanan bazı müesseselerin hiç olmazsa harfleri ve hareketleri tanıtmak gibi bir faidesi vardı, şeklinde nazariyeler ileri sürüleceğini, Tevhidi Tedrisatla bir takım müesseseleri kapatmak yerine onları islâh etmek daha faydalıdır, gibi fikirler ortaya atılacağını, bu gibi itirazların ne gibi netayıcı olacağını hep biliyorduk. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi kararını verdi.

[8] Belleten 1938 - Sayı: 7 - 8 sahife 422 - 428 İhsan Sungur'un makalesinden.

Tedricen varılacak muazzam gayeleri tâcil etmek inkılâp yapmaktır. Büyük Millet Meclisinin zarurî bir neticeyi bir kanun ile tâcil ve tesbit etmesi bir inkılâp addolunabilir. Bunu yapmak için arız ve amîk düşündük. Gördük ki başka hiç bir çare yoktur. Gördük ki bütün dünyanın yolu bu yoldur. İtilâya ve medeniyete eren milletler hep bu yoldan giderek bugünkü seviyelerini buldular. Müğalatalara, tezvirlere boyun eymek itirafı aczolurdu. **İnkılâplar kâdir ve kahirdir.**

Biz Tevhidi Tedrisat ile yapılan, daha yapılacak olan işlerin memleketin bütün hayatında; fikrî, sınaî, fennî hayatlarda olduğu kadar, içtimaî hayatta da başlıca esas olduğuna kaniiz.

Yaptığımız işi dine münafi görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaatteyiz ki, azimle, muvaffakiyetle tuttuğumuz bu yolda yürüyelim. On sene sonra bütün dünya ve şimdi bize muarız olanlar, yahut tuttuğumuz yoldan din nâmına endişe edenler göreceklere ki, **Müslümanlığın asıl temiz, en saf, en hakikî şekli bizde tecelli eylemiştir.** (sürekli alkışlar) O fiilî tecelliye kadar biz bu hakikati kanunen, cehren, inkılâpla telkin ve tatbik edeceğiz. Herkes fiil haline gelmeyen hayırları iptidadan göremez. Umumiyetin gözü fiile inkılâp etmiş neticeleri görür. Onu iptidadan göremediği için itiraz edecek sesleri dinleyemez. Hedefe varmak için her cahilane itiraz ve teşebbüs bertaraf edilecektir. Kanunun bu husustaki selâhiyetlerini, bütün şümuliyle tatbikte en ufak bir tereddüt gösterecek değiliz. Hiç bir mani karşısında tevakkuf edemeyiz ve etmiyeceğiz.» [9]

Medreseler kaldırılmakla beraber yalnız imam ve Hatip yetiştirmek üzere **Yeni Mektepler** açtırılmış, yüksek diniyat mütehassısları yetiştirilmek üzere de Darülfünun'a bir **İlâhiyat Fakültesi** ilâve olunmuştur. Her iki müessesede talebesizlikten ve rağbetsizlikten dolayı yaşamamış kapatılmıştır.

Kanunun müzakeresi sırasında nereye bağlanmaları uygun olacağı münakaşa edilen Darülfünun ve Askerî Mekteplerle meslek ve İhtisas Mektepleri o tarihten bugüne kadar birçok merci değiştirmiş, meselâ, Askerî Mektepler önce Maarife verilmiş, sonra tekrar Erkânıharbiyeye devredilmiştir. Darülfünun'a ilkin muhtariyet verilmiş, bilâhère alınıp Maarif Vekilliğine bağlanmıştır. Mülkiye Mektebi bir kaç defa Dahiliye ile Maarif Vekillikleri arasında alınıp verilmiştir. Mühendis Mektebi de Nafia'dan Maarif'e bağlanmak suretiyle son şeklini almıştır. Bugün Maarife bağlı olmayan mektep yalnız Askerî Orta ve Lise ile yüksek Askerî Mekteplerdir. Bunlar Genelkurmay Başkanlığına bağlıdır.

---

[9] Muallimler Birliği Mecmuası. Sayı: 4. Sahife: 149.

5. DİLDE İNKILÂP :

OSMANLICANIN TERKİ VE ARAP, FARS DİLLERİNİN MEKTEP PROGRAMLARINDAN ÇIKARTILMASI

Türkçenin pek eski şekillerine, meselâ Orhon ve benzerleri âbide-lerdeki yazılış tarzlarına kadar inmeğe lüzum yok. Osmanlı ve Oğuz Türklerinin Anadolu'da hükûmet kurdukları zamandan kalma eserlere bakılırsa Türkçenin kısa cümleli, sade ifadeli ve İslâm dini dolayısıyla dile giren mahdut kelimelerden başka kullandığı bütün tâbirlerin Türkçe olduğu anlaşılır. Yunus Emre'nin, Aşık Paşa'nın ve Aşık Paşa zadenin eserleri ve **Tevarihi Ali Osman** denilen anonim kitaplarla Neşri tarihini burada hâtırlatmak maksadın izahına kâfi gelir sanırım.

Osmanlılar devrinde önce İznik'te ve Bursa'da, sonra Rumeli'de ve İstanbul'da ve en sonra da yurdun her bucağında kurulan Medreselerde Arapça okuyup çıkanlar, esasen hiç Türkçe okumamış oldukları için, oralarda öğrendikleri Arapça kelimeleri ve bu dilin anlatış tarzını Türkçe'de kullanmağa başlamışlar ve şiir ve edebiyat dolayısıyla öğrendikleri Fars dili ile de bir çok Farsça kelimenin Türkçemize girmesine sebep olmuşlardır.

Aradan bir asır geçmeden Türk dili, yahut Osmanlıca öyle bir hal almış ki, yalnız bazı rabıt edatlarıyla sıla sığıları Türkçe olarak kalmış, üst tarafını Arapça ve Farsça teşkil etmiştir.

Bir tek, hattâ birbirine yakın bir kaç cümlede aynı kelimeyi tekrarlamanın dilin fesahatını bozduğuna inanılarak meselâ, herhangi bir şeyin gönderilmesinden bahs olunmak icap etse birinci fıkrada Arapça **izam** denilmişse ikincisinde Farsça **firistaden**, üçüncüsünde Arapça **irsal** ve dördüncüsünde **isbal** gibi yabancı kelimeler kullanıp Türkçe göndermek masdarı bir tarafa atılmıştır.

Bunu başka bir misalle de izah edebiliriz. Meselâ Türkçede şehir-
linin de, köylünün de, âlimin de, cahilin de bilip kullandığı bir güneş
tabiri varken Arabın **Şems'i** Fars'ın **hur**, **hurşit**, **afitap** ve **mihir'i** de
alınmış ve bir Türk çocuğu alelâde bir mefhum için en azdan beş tabir

bilmeğe mecbur tutulmuştur. Yine bunun gibi kendi dilinde sadece **güneş gibi parlak** diyecek yerde **şemsi tâbnn, hurşidi direhşan, âfitap cihantap, mihri münir** gibi lüzumsuz ve faydasız terkipler yapmağa icbar edilmiştir.

Hattâ bunun tesirine bakınız ki, şu satırları yazanın bile bunları **zorlanmıştır** gibi bir tâbirle anlatmak mümkün iken **mecbur tutulmuştur, icbar edilmiştir** gibi, Arapça ile Türkçe karışık tâbirleri kullanması bu tesirin bugüne kadar devam ettiğini gösterir.

Osmanlıcanın bu yola girişinde Şark Edebiyatında Seci denilen sanat şeklinin tesiri bulunduğunda şüphe yoktur. Misâli yine göndermek mukabil kelimelerden alırsak bir yerde **ırsal** denilmişse ikincisinde **isbal**'i kullanmak bir hüner, bir sanat eseri sayılmıştır.

Bunlardan dolayıdır ki, Türk dili daha doğrusu Osmanlıca yine Şark Edebiyatında **mülemma** denilen bir hali almış, adetâ üç dilden yapılma bir halite olmuştur.

Türk dilinin bu hali almasında esasen Arabistan'lı veya İran'lı olup da Osmanlı Hükûmeti hizmetine girenlerin yahut herhangi bir işle Türklerin bulunduğu muhite gelenlerin de büyük tesiri bulunduğu şüphe yoktur.

Bu yabancılar kendi dillerinde göndermek manasına olan meselâ **izam**'a Türkçeden öğrendikleri bir **etmek, eylemek** yahut **kılmak** masdarını ekleyerek **izam etmek, firistade kılmak** demekle hem öz dillerini terketmemişler, hem de güzel Türkçemizi berbad etmişlerdir.

Yeni yetişen ve yazı yazmağa heveslenen Türk gençleri; medrese de okuyup çıkanlarla Arabistan'dan ve İran'dan gelip aralarında yerleşen yabancıların bu şekildeki konuşma dillerini ve yazı tarzlarını taklide özenmişler, bunu bir meziyet, bir hüner saymış olduklarından güzel Türkçemiz bu taklid yüzünden büsbütün yolundan şaşmış, çığırından çıkmıştır. Burada Veysî, Nergisî gibi müellifleri ve Şefikname, Zafername gibi eserleri hatırlatmak kâfidir sanırım.

Bu suretle yetişen münevverler halkı da yani Türk'ü de, Türk Dilini de istihfaf etmişler, ona hiç de güler yüz göstermemişlerdir.

Bunun Selçuk Türkleri zamanında da böyle olduğunu Aşık Paşa'nın 730 (1329) da yazmış olduğu **Garibname** adındaki büyük manzum eserinde görülen şu mısralardan da öğreniyoruz. Aşık Paşa diyor ki :

Gerçi kim söylendi bunda Türk dili
İlle malûm oldu mânâ menzili

Çun bilirsin cümle yol menzillerin
Yirmegil sen Türk ve tacik dillerini
Kamu dilde var idi zabtû usul
Bunlara düşmüş idi cümle ukûl
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu, ol ulu menzilleri
Türk diline kimseler bakmaz idi.
Türklere hergiz gönül akmaz idi.
Bu kitap anın için geldi dile
Kim bu Türk ehli dahi mânâ bile
Türk dilinden yani mânâ bulalar
Türk ve tacik bile yoldaş olalar.

Türk dilini kaba ve hakir görmenin tâ 1241 (1825) senesine kadar sürüp gittiği o tarihte Kur'anı Türkçeye tercüme etmiş olan İsmail Ferruh Efendinin Mevakib Tefsiri mukaddemesindeki şu sözlerden de anlaşılır: «Maksadı asli olan fehmi âvame (halkın anlamasına) suhulet için, elfazı münşiyanedan sarfınazarla berveçhi ihtisar kabaca lisanı Türki üzre tâbir olunup...»

Türk dilinin itibara mazhar olması Nizamı Cedid ve Tanzimatı Hayriye devirlerinde Medreseden başka olarak mektepler açılmasıyla, oralarda okuma ve okutma dilinin Arapça yerine Türkçe olmasıyla başlar. Bununla beraber Arapça ve Farsça Türkçeye yardımcı değil de esas dil olarak bu mekteplerin programlarına da girmiştir.

Türk dili için ilk defa ortaya konulan Mikyasüllisan ile Kavaidi Osmaniye'nin Arap grameri esas tutularak yazılmış, daha doğrusu Arap gramerinin Türkçeye tatbik edilmiş olması da bunu gösterir sanırım.

İşte bu iki dilin mekteplerde okutulması o dillerden alınan kelimelerin ve tâbirlerin yine Osmanlıcada yaşamasına ve büsbütün Türkçe kelimelerin yerini almasına sebep olmakta devam etmiştir.

Osmanlıcanın sadeleştirilmesi de Tanzimat devrinde başlar ve bunda garp dillerinin memleketimizde yayılmasının, bu dillerden tercüme yapılmışının, gazete ve mecmuaların çıkmağa başlamasının tesiri inkâr edilemez. Fakat bu sadeleşme çok ağır gider. Bir yandan hükümet daireleri Babîâli üslûbû denilen bir zincirleme usulünü, uzun cümleli ve ağırdalı lisanı kullanmakta devam eder. Bir yandan da muharirler ve müellifler edibane yazmak bahanesiyle Osmanlıcaya bol bol Arapça ve Farsça terkipler ve tâbirler sokarlardı. Mekteplerde kitabeti Resmiye, diye okutulan derslerde talebeye Babîâli üslûbû öğre-

tilir, üstelik rütbeler, lâkaplar ve hâtimler belletilir ve Edebiyat diye öğretilen örneklerde ise terkipli ibareler yazılıdır.

Bu türlü konuşmaya ve yazmaya halk dilinde lûgat paralamak ve tomtoraklı söz söylemek denilirdi.

Gerek Tıbbiye Mektebinde tedris dilinin Fransızcadan Türkçeye çevrilmesi, gerek bir hayli ilmi ve fennî eserin mekteplerde okunmak üzere tercüme olunması yeni istilâhların, konulması da icap ettirmiş ve o zaman bütün bu istilâhların Arap dilinden alınmış olması Osmanlıca'yı büsbütün anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu. Tıbbî istilâhlar kâmusu kocaman bir cild teşkil eder. Ve binlerce yabancı kelime ve tâbir bu kamus yüzünden dilimize girmiştir.

Türkçenin sade ve açık yazılması cereyanı, bilhassa terkiplerin atılması fikri 1908 inkılâbından sonra başlar ve buna başda Ziya Gökalp olduğu halde Selânik'te çıkan Genç Kalemler tahrir heyeti önayak olmuştur. Fakat bu, Meşrûtiyet devrinde çok ağır gitmiş, bir çok engellere, itirazlara uğramıştır.

Mutlakiyet devrinde Türkçülük cereyanları olmamış değildir ve çoktur. Hattâ Tanzimat devrinde Ahmet Vefik Paşa'nın **Lehçei Osmanî'sine** mukabil bir devirde **Kamusu Türkî** çıkmış ve günlük gazetelerde bile yığın yığın Türkçülük ve Türklük makaleleri görölmeğe başlamıştır. Meşrûtiyet devri için lûgat hareketi olarak küçük, tertip ve tasnif itibariyle derli, toplu bir eser olan Baha Tove'nin **Türkçe Lûgat'**ını gösterebiliriz.

Fakat asıl Türkçülük ve Türk dilinin hâkimiyeti ancak Cumhuriyet devrinde başlar. Bu devir içinde Hüseyin Kâzım Kadri'nin **Büyük Türk Lûgatı'nı** hatırlatmak ve o zamana kadar yazılmış olan bütün lûgat kitaplarına üstün geldiğini söylemek tam yerinde olur.

Bu devri resmî bir lisanla yazılmış olan Cumhuriyetin 15 inci yıl kitabı bakınız nasıl anlatır: (Sayfa: 166 - 168)

«Türk İnkılâbının en parlak cephelerinden biri de Atatürk'ün bizat eline aldığı ve başardığı dil inkılâbıdır. Dünyanın en güzel ve en zengin dili olan Türkçemizin eski devirlerde bir taraftan Şark tesirleri altında kalarak yeni medeniyet ve bilgi inkişaflarına ayak uyduramamış, bir yandan halk konuşma diliyle yazı dili arasında büyük bir uçurum husule gelmiş olması Türk kültürünün ilerlemesine ve halk arasına yayılmasına çok büyük engel olmuştur. Atatürk'ün başardığı Harf İnkılâbı ile Türkçeyi en kolay yolda okumak ve yazmak imkânı elde edilince sıra Dil İnkılâbına gelmişti. Türk harflerinin kabulü ile beraber

okullarımızdan Arapça ve Farsça dilleri de kaldırıldı. Ve Türk çocuklarının bu dillerle ilgisi kalmadı. Türkçe gittikçe halk konuşma diline yaklaştı ve bünyesine uymıyan birçok yabancı kelimelerden kurtarıldı. Atatürk'ün yüksek himayeleri ve yüce direktifleri altında 1932 Temmuz'unda kurulan Türk Dil Kurumu, o vakte kadar fakir sanılan Türk Dilinin ne zengin bir varlık hazinesi olduğunu ortaya çıkaracak geniş ve şümüllü bir program altında çalışmaya başladı. Türk Dil Kurumu, halk dilinde yaşayan Türkçe kelimeleri derletti. Bunun için Söz Derleme Kılavuzu ile derleme fişlerini hazırlattı ve büyük bir kısmı öğretmenlerimizden mürekkep olan derleyicilere dağıttı. 1933 yılının ilk ayında başlayan derleme faaliyeti neticesinde 16 ay içinde Kurum merkezinde 129792 fiş toplandı. Bu fişler İstanbul Üniversitesinde Lise ve Ortaokul Türkçe ve Edebiyat öğretmenlerinden mürekkep bir heyet tarafından taranarak bunlardan dilimizdeki sözlere karşılık olabilecekleri ayrıldı. Diğer taraftan Kurum, yerli, yabancı yazma, basma yüzelli kadar kitabı da ayrıca tarattı. Bu taramaların neticeleri Kurum tarafından «Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi» adlı olarak bir Derleme Dergisi neşrine başlandı.

Türk Dil Kurumu okullarımızda okutulan kitaplarda yabancı dillerden alınan terimleri öğrenmekte ve kavramakta Türk çocuklarının uğradığı güçlükleri dikkate alarak, bilhassa bu derslere ait terimlerin Türkçe karşılığını tesbite başladı. Ve 1937 - 1938 ders yılında İlk ve Ortaöğretim Matematik, Fizik, Kimya, Mekanik, Biyoloji, Botanik ve Jeoloji terimlerini ayrı ayrı broşürler halinde neşretti. Bu derslerin tesbit edilen terimlerinin sayısı 4062 dir. Bakanlık bu terimleri derhal Okullara tamim ederek ilgili derslerde okutulmasını bildirmiş, bir taraftan da bu derslere ait bütün kitapları yeniden bu yeni terimlerle bastırmıştır. 1938 - 1939 ders yılında bütün okullarımızda sözü geçen derslerde yeni terimlerle basılmış olan kitaplar okutulacaktır. Kurum diğer ilimlere ait terimleri de tesbit ettirmekte olduğundan bunlar bitince ayrıca okullara tamim edilecektir.

Türk Dil Kurumu ayrıca bütün Türk lehçeleri varlıklarını içinde toplayacak bir Türk Lehçeler Lûğatı ile Türkiye Türkçesinin bütün varlıklarını, bugünkü ve dünkü anlamları ve kullanış örnekleriyle içine alacak bir büyük Türk Kamusu için hazırlıklar yapmakta, Türk lehçelerinin mükayeseli grameri için de malzemeler toplamaktadır.

Türk Dil Kurumunun meşgul olduğu en mühim meselelerden biri de Türk Dilinin bütün İndo - Öropeen ve Semitik denilen dillerle münasebetlerinin ilmî surette tetkikidir. Bütün bu çalışma ve araştırmalar Türk dilciliğini yeryüzü kültür dillerinin ana kaynağı üzerinde yep-

yeni ve güneş kadar parlak bir teoriye götürmüştür. Türk Tarih tezin-
den hareket noktasını alan ve «Güneş - Dil Teorisi» adını taşıyan bu
teori dilin ve dillerin orijini bahsi gibi bugüne kadar Garp âleminde
aydınlatılmamış olan ağır ve mühim bir ana lengüistik meselesini bü-
tün vuzuhu ile aydınlatmıştır. İndo - Öropeen ve Semitik adı ile anılan
dil gruplarının bugüne kadar karanlık kalan orijininin ilkel Türk Di-
linin ana koynunda olduğunu isbat eden teori İstanbul'da Dolmabahçe
Sarayında 1936 tarihinden toplanan Dil Kurultayında, Bükreşte 1937
tarihinde toplanan Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Arsiulusal 17
inci kongresinde, 1937 Eylül'ünde gene Dolmabahçe Sarayında topla-
nan İkinci Türk Tarih Kurultayında Türk ve yabancı dil bilginlerinin
önünde izah edilmiş ve hepsinin geniş ilgisini ve takdirini kazanmıştır.

Güneş - Dil Teorisi ilk kültürel ses dilinin Güneş Kültürüyle ilgili
olarak neolitik medeniyetin ana kaynağı olan Orta Asya'dan doğdu-
ğunu ve güneş anlamına gelen ilk net insan sesinin de «sağ» ana kö-
kü olduğunu ortaya koymakta ve ana kökten vokal ve konson değişme-
leriyle vücut bulan bütün prensipal köklerde hep güneş anlamı ile on-
dan çıkan konkre ve abistre mânaları bulunduğunu meydana çıkar-
maktadır. Kök halindeki ilk fonemlere sonradan katılan ve zaman ile
ek halini alan ikinci, üçüncü dördüncü... ilh, fonemlerin konsonların-
daki mânaları da yedi kategoride tophyan teori, bu esaslara dayana-
rak bütün kültür dilleri kelimelerinin ana Türk dilinden çıktığını bü-
yük bir açıklıkla isbat etmektedir.

İndo - Öropeen diller üzerinde Garp âleminde asırlardanberi ya-
pılmış olan araştırmaların ortaya koyduğu kök adı verilmiş ipotetik
şekiller, Türk dilinin zengin kaynaklarında araştırılınca canlı kelime-
ler halinde bulunmakta, bu da Millî Türk Dil tezinin ne kadar hakikate
uygun olduğunu teyit etmektedir. Ankara Tarih, Dil ve Coğrafya Fa-
kültesinde de Türkoloji tedrisatının mihverini teşkil eden Güneş - Dil
Teorisi yalnız kelime ve terim araştırmalarını kolaylaştırmakla kalma-
yarak yeryüzü lengüistik dünyasına da yeni ve geniş bir ufuk açmak-
tadır.

En büyük ilhammı ve çalışma metodunu Atatürk'ün yüksek de-
hasından alan Türk Dil Kurumunun 1932 denberi İstanbul'da Dolma-
bahçe Sarayında topladığı birinci, ikinci ve üçüncü Dil Kurultaylarına
bütün Türkçe ve Edebiyat öğretmenlerimiz iştirâk ederek Türk ve ya-
abancı mütehassısların verdikleri ilmi konferanslardan istifade etmişler-
dir. Dil Kurumunun bütün neşriyatı öğretmenlerimize ayrı bir isti-
fade kaynağı olmaktadır.»

* * *

Yarı resmî olan şu mütaleanın can damarını milletler arası ilim âleminde büyük bir yeri bulunması lâzımgelen **Güneş - Dil Teorisi** teşkil edeceğinde şüphe yoktur.

Bu teori Atatürk sağ iken pek hararetle müdafaa ve münakaşa edilirdi. İlmî mecmualardan başka günlük gazeteler de bile buna dair yazılara sık sık tesadüf olunurdu. Atatürk'ün ölümünden sonra mecmua ve gazete sütunlarında bu türlü yazılara eskisi kadar değil, hattâ hiç tesadüf edilmemiş olması teoriden vazgeçildiğini göstermemekle beraber henüz arzu edildiği derecede tekemmül ettirilmediği kanaatini verir.

İstanbul'da toplanan Tarih ve Dil Kurultaylarına gelen Garpli âlimlerden bazısına gazeteciler tarafından bu teori hakkındaki kanaatleri sorulduğu zaman **henüz mütaleaya vakit bulamadıkları** yolunda kaçamaklı cevaplar verdikleri görülmüştü.

Bunun hakkında Garp ilim âlemindeki umumî kanaat ve mütalealar ise şu satırları yazan tarafından iyice tahkik edilememiştir. Bu teorinin yalnız Ankara Üniversitesinde elan üzerinde durulduğu zannedilmektedir.

Bizzat Atatürk merhum 29 Ağustos 1935 gecesinde Florya Köşkünde bu mevzu etrafında üç dört saat şu âciz muharrire izahat lütfettikleri, bunun hakkındaki ana prensipleri dikte ettirdikleri, hattâ bu vadede Türk Dil Kurumu'nda çalışmaklığımı emir ve tavsiye buyurdıkları halde bu teoriyi hâlâ anlayamamış olmaklığımın benim kıt idrakimden ileri geldiğinde şüphe edilmemelidir.

Atatürk'ün yüksek huzurlarında bu teorinin bahis mevzuu oluşu benim o sırada dile dair küçük bir tetkikimin okunmasından doğmuştu. Bu tetkiki ve orada üç dört saat içinde konuşulan ve göşürülen dil meselelerini münasip bir zamanda neşretmek isterim. [1]

[1] Bu tetkikin bir kısaltmasını 1937 de neşretmiş olduğum **Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi** adındaki eserimde (sahife 619 - 621) İbni Haldun'un ziraatin medeniyete ve şehirciliğe tesiri hakkındaki mütaleası dolayısıyla ve o mütaleayı Türklük bakımından teyit maksadile şu satırları kaydetmişim :

«İbni Haldun'un bu mütaleası bir buçuk sene önce (28 Ağustos 1935) çok yüksek bir mahvelde okumuş olduğum bir tezin şu satırlarını bana hatırlattı:

«Geçenlerde Arapça bir kitap okurken sık sık Ahteriye bakıyordum. Orada gözüme bir **Akir** (ismi fail) ve **Akkâr** (mübaleğa ile ismi fail) kelimeleri ilişti. Bunların karşısında (ekinci, **zarî** gibi. Cem'i **ekere** gelir) izahatını görünce kendi kendime acaba bu **Akir** ve **akkâr** kelimeleri Türkçedeki **eker** kelimesinden bozma olmasın dedim ve araştırdım. Bir kaç Arapça Kamusa daha baktım, onları da Ahteri'nin sözlerini teyit ediyorlar gördüm. Acaba yanıliyormuyum diye düşündüm. Niçin yanılayım?

Dil İnkılâbı henüz bitmemiştir. İmlâ, gramer ve terim üzerindeki hareketler ve çalışmalar da bununla ilgilidir. Binaenaleyh bu sonrakiler neticelenmedikçe Dil İnkılâbına da kararlaşmış ve durulmuş denilemez.

Bu meselenin 13 Şubat 1943 de toplanan ikinci Maarif Şûrası konularından birini teşkil etmesi de hâlâ üzerinde çalışıldığını gösterir.

Dilimizde **okur**, **yazar** deriz bununla okuyanı yazanı kasdederiz. Yani bu kelimeleri müzari değil ismi fail yerinde kullanırız. Bunun gibi **eker**, **biçer** deriz. Bundan da eken, biçen yahut ekici, biçici mânasını anlarız. Şu halde **eker**'le **eken** ve **ekici**, **ekinci** bir manaya olmak lâzımgelir.

Bu benzeyişi eski dünyanın en büyük dillerinden Yunanca ve Lâtince de bulabiliriz. Lâtince **ager** tarla demektir. Almancada çiftçiye **akerbav** denilmektedir. Fransız diksiyonerinde görülen ziraate müteallik bütün kelimeler bundan gelir. Yunanca **agros** tarla demektir. Toprak ölçüsüne **acre** denilmesi de bunlara aykırı değildir.

Şimdi sözümü toplayayım: Dünyanın en eski ana dillerinden Yunanca, Lâtince ve Arapçada hemen hemen aynı manayı taşıyan ve yukarıda gösterilen kelimelerde müşterek birer **âg** ve **ek** kökü görülüyor. Dil bakımından bu köklerin hepsinin bir olduğunda şüphe yok. Bu, böyle olmakla beraber acaba bu kök ilkin hangi dilde kullanılmıştır? Bunun ancak ilmi bir tetkik neticesinde anlamak mümkün olacak. Bunu âlimlerimiz yapa dursunlar. Fakat Türkçede **ekmek** masdarile **ekin**, **ekinlik** ve **ekinci** gibi o masdardan çıkma kelimeler gözönüne getirilerek bu kelime başka dillere bilhassa Arapçaya Türkçeden geçmiştir, diyemez miyim? Tarih Mezopotamya'da Nibit denilen bir kavmin yaşadığını haber verir ve bu kavmin ziraatta çok ileri gittiğini söyler. Hattâ ilim adamları İstanbul Kütüphanelerinde **Elfelâhatünnihîtiyye** adında büyük bir eserin mevcudiyetinden bahsederler. Bu kavmin Türklerle münasebeti nedir? Acaba onlar mı Türklerden ziraati öğrendiler de adile beraber Araplara, Yunanlılara ve Romalılara öğrettiler. Yoksa doğrudan doğruya Araplar mı Türklerle ilk tesadüf ettikleri Mezopotamya'da onlardan ekip biçmeyi yani ziraati öğrendiler? Bunlar hep araştırılacak ve üzerinde durulacak meselelerdir. Vakti ve bilgisi olanlar bu mevzu etrafında makaleler, risaleler değil bir cilt kitap yazabilirler.

Eğer dilcilerimiz, tarihçilerimiz, hattâ ziraatçilerimiz bu mevzu üzerinde biraz yorularak yapacakları tarihi, lisanî tetkiklerle bu satırlarda müdafaa edilen tezi ilmi bir surette teyit ve takviye ederlerse - ki onlardan bu beklenir - tarihin en eski milletlerden saydığı Yunanlılara da, Romalılara da ve Araplara da ekip biçmeyi onlardan daha eski bir millet olan Türkler öğretmişler demeğe hak kazanmış olmaz mıyız?

Yemek ihtiyacının insanlarla birlikte doğduğunu ve yemek hususunda en lüzumlu gıdanın da buğday olduğunu düşünürsek ziraatin de insanlık kadar eskiliğini tereddütsüz kabul ederiz. Bu takdirde ziraatin de diğer bir çok şeyler gibi ilk önce Türkler tarafından keşif ve tatbik edilmiş bulunduğu ve netice olarak da - diğer bir çok misaller ve deliller gibi - Türklerin de en eski bir millet olduğu meydana çıkmaz mı?»

Bu tezi okuduktan 16 ay sonra 7 Kânunusâni 1937 de çıkan Cumhuriyet gazetesinde Eski Türk medeniyeti - Eski Türk Mitolojisinin Karakteristik Manzarası başlığı altında **M. Saffet Engin** tarafından yazılmış olan makaleler serisinde şöyle bir fıkra gördüm:

«Milâttan on asır evvel dünyanın hiç bir yerinde bu medeniyet yokken Türkler Orta Asyada ziraat hayatı yaşıyorlardı. Arpa, buğday ekip biçiyorlar, bunları öğütüp un haline getiriyorlar ve ekmek yapıyorlardı. Bu hakikati Orta Asya harfiyatının

Türkçenin bir grameri yazıldıktan, terkedilen yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarını gösterecek bir büyük Kamus yapıldıktan ve yeni kelimeler yazıda, konuşmada kullanılarak, işlenerek benimsendikten sonradır ki bu inkılâp bitmiştir denilebilir.

Bununla beraber Şûra'nın **Ana Dili Öğretimi Komisyonu**'nun 12 sayfa tutan raporu tatbik edilirse şimdiden İnkılâp yolunda büyük adımlarla gidilmiş olduğunda şüphe edilemez.

---

en derin tabakalarında yanık arpa ve buğday taneleri bulunmasile anlıyoruz. Daha sonra bu ziraat usulleri muhaceretlerle dünyanın muhtelif yerlerine ve Avrupaya götürülmüştür. O halde insaniyete ateşten sonra ekmeğini veren de Türkler olmuştur.»

(Pumpelly exploration'ın Türkistan. Washington. sahife: 37 - 62 - 1908)

İşte görülüyor ki benim sezdiğim ve hâds suretile anladığım tarihî hâdiseyi tetkik ve tesbit edenler olmuştur. Kimbilir daha neler söylenmiştir?.. Bunları araştırıp Türk gençlerinin önüne dökmek ve Türk medeniyetinin medeniyetlerin anası olduğunu onlara - velevki böyle bir kelime yüzünden olsun - anlatmak tarihçi ve dilcilerimize düşen en büyük bir borçtur.»

6. HARFTE İNKILÂP :

ARAP HARFLERİNİN TERKİ VE LÂTİN RAKAMLARIYLA HARFLERİNİN KABÜLÜ

Osmanlı Ülkesinde matbaanın icadı, gazetenin çıkarılmağa başlanması ve bilhassa Tanzimat devrinden itibaren neşriyatın çoğalması Türkçenin yazılış ve okunuş tarzlarının sadeleştirilmesi bahsini de ortaya çıkarmış, hatta bunun için Arap harflerinin terkiyle Lâtin harfinin kabulü yolunda teşebbüsler ve müracaatlar bile vaki olmuştur. Bunlar biraz sonra en selâhiyetli bir dille etrafiyle anlatılacaktır.

Bu baptaki münakaşalar bir araya getirilirse 8 - 10 cilt tutacak kadar kocaman bir eser olacağından şüphe edilmez. Bunların, bu gün için, - faydası kalmamış olmakla beraber dilimizin ve harflerimizin şimdiki tekâmülünün derecesini anlayabilmek için bu yazıları yeni harflerle bastırıp yaymak Dil Kurumunun himmetinden beklenir.

Bu münakaşacıların hepsi Arap harflerinin aleyhinde değildir. Lehinde olanlar, onu müdafaa edenler de vardır. Bu iki zümrenin her birinden en son zamana, Meşrutiyet devrine ait olmak üzere o devrin şöhretli iki muharririnin kanaatlerine ve bunların münakaşasına karışan diğer iki muharririn fikirlerine tercüman olan bir kaç fıkrayı nakl ile iktifa edeceğim.

Celâl Nuri, «Mukadderatı Tarihiye» adlı eserinde (1913) büyük bir cüret ve cesaretle şunları yazmıştı :

«Hurufatımız berbattır. Bu harflerle biz işimizi göremeyiz. Bunlar nâkâfidir. Harflerimizin noksanından, bir işe yaramadığından, gayri ameli bulunduğundan (Tarihi Tedenniyatı Osmaniye) kitabında da bahsettik. Burada yalnız şurasını söyleyeceğiz ki bu harfler ve bunlarla yazılmış ibaratı avam suhuletle öğrenemiyor. Bunlar gayri tabii şeylerdir. Bu hal terakkiyata mâni oluyor. Ahalide tahsil ve tenevvür haşışını söndürüyor. Onun için hurufu islâh gibi boş, vahi tedabire müracaat edeceğimize bir saat evvel, kemali cesaretle Lâtin harflerini kabul etmeliyiz. Bunu yalnız biz kabul etmiş olmıyacağız. Bundan evvel

Romanyalıları dahi «sirilik» harfleriyle yazı yazarlardı. Bilâhare Lâtin harflerini kabul ettiler. Almanlar yavaş yavaş «Gotik» harflerini bırakıp Lâtin harflerini alıyorlar.

Lâtin harfı hem pek tabii, hem de Türkçenin tahririne pek müsaittir. Bu harflerin kabul edilmesi için serdedilebilecek veya edilen itirazlar o kadar adidir ki münakaşasına bile tenezzül etmeyiz. Bu hususta ciddî bir inkılâba kudretiyab olabilir isek avamımız suhuletle mevaddi adiyeyi okuyup yazabileceğinden milletin seviyei fikriyesi, şüphesiz, bir kademe daha tereffu edecektir.»

Ortaya atılan bu yeni ve ileri fikre karşı Darülmuallimin müdürü Satı Bey şu mütaleaları ileri sürmüştü :

«1 — Çin ve Japon Alfabelerinin zorluğu meydandadır. Alfabenin zorluğu terakkiye mâni olsaydı, Japonların terakki yolunda bir adım atmaması icabederdi.

2 — Tarih, büyük bir mazi ve Edebiyat sahibi milletlerden hiçbirinin Alfabetini değiştirebildiğine dair bir misal göstermiyor.

Sâtı Bey, Alfabenin değil, imlânın ve harflere verilen isimlerin değiştirilmesine razı olacak kadar «terakkiperver» davranıyordu. Onun bu mesele hakkında topyekûn fikirleri şunlardı :

«... Ben işte bu mülâhazalara binaen Elifbemizi değiştirmek lâzım olduğunu iddia edenlerin fikrine iştirak etmiyorum. Elimizdeki Elifbeyi itmam ederek, imlâmıza intizam vererek, usulü tedrisimizi ıslâh ederek yazımızdaki müşkülâtı izale etmek kabil ve lâzım olduğuna itikat ediyorum. Ve zannediyorum ki ıslâh ve ikmal için hiçbir şey yapmadan «ah, bu Elifbemiz» demekle önündeki makinenin süratle işlemiğini görür görmez - onu yağlamak ve tamir etmek için hiçbir şey yapmadan - başka makinelere göz diken bir makinist haline benziyoruz.»

Sâtı Bey'e «Cihangirli M. Şinasi» imzasıyla verilen bir cevap, Celâl Nuri kadar kestirme ve cüretli değildir. Fakat bu yazı da şöyle bir hükümle sona eriyor :

«Huruf ıslahatçılarının aradığı şey, usulü tedrisler, muallimler, terbiyeşinaslar değil... Usulsüz, muallimsiz bir iki haftada öğrenilecek bir yazıdır. Zaten bu inkılâp birden bire olmayacak, kuvveti kadar yürüyecektir.

O zaman gelinceye kadar istiyen, elindeki makineyi yağlıyarak, ta-

mir ederek çalışabilir. Maahaza hele işten anlar bir Encümen harfleri tetkik etsin, kabul olunacak harfleri kabul etsin; artık âti bizimdir.» [1]

Bu «Cihangirli M. Şinasi» den sonra «Ali Nusret» de Tanin gazetesinin 1584 numaralı nushasında gene Elifbe üzerine bir makale yazıyor.

Sâti Bey, bu iki yazıya karşı tekrar kaleme sarılmak lüzumunu duyuyor ve kendisi gibi düşünmiyenlere şu öğütleri veriyor.

«... Pek çok işlerde kestirme hareket etmeğe - radikal iş görmeğe - taraftarım. Fakat Elifbe meselesinde kestirmeliğin - radikalliğin - hem gayri mümkün, hem de gayri muvafık olduğuna kaniim.

Kökü basit olan, kökünden koparılmasına imkân bulunan şeylerde radikallik iyidir; fakat kökleri çok derin ve girift olan, kökünden koparılmasına imkân bulunmayan hususlarda radikallik akamete mahkûmdur. Elifbe meselesi, bu son takım meselelerdendir...»

«... Bir bataklığı, bir dereyi, bir su birikintisini bir adımda - bir hamlede - atlamak isteyenler çok vakit onların kenarında durmağa mecbur olurlar ve ilerlemek için onları dolaşmak - onların üzerindeki taşlardan dolaşa dolaşa atlamak - zahmetinden kaçınmayanların kendilerinden çok daha ileriye geçmiş olduklarını görürler.

Bunu nazarı dikkatten dūr tutmamalı, onun için de Elifbe meselesinde her şeyden ziyade - hakiki mânasiyle - «ameli» olmağa çalışmalıyız.»

Biraz sonra aynı konu üzerinde «İzmir: Ali Nadir» imzasıyla bir başka yazı görüyoruz.

Bu imza sahibi, Lâtin harflerini kabule taraftardır ve bunun için de şöyle «ameli» bir yol gösteriyor :

«... Nezaretin Hükûmet ve millet namına yapacağı İslâhatın esası hurufatın ve sonra da bittabi lisanın ıslahı olmalıdır. Meselâ Nezaret bir fedakârlık ederek pek çok miktarda Lâtin hurufatıyla lisanımızı öğretecek kitaplardan bastırıp kâh ucuz, kâh bedava olarak bütün ahalîye dağıtır. Herkese bu lisanı mükemmel surette öğretmek için bir veya iki sene müsaade verir. Tedarikât bittikten sonra bir gün büyük ihtifalâtla birdenbire lisanın tarzı tahriri tebdil edilir. Bu esnada bir takım yolsuzluklar olacaktır. Fakat milyonlarca ahali iyiliği müdrik olmaz ya. Bazılarını da cebirle, şiddetle rahi hakka sokmak icabeder.

[1] Şinasi'nin teklif ettiği Elifba İstanbul'da Beyazıt'taki İnkılâp Müzesindedir.

Onun içindir ki vazifesini yapmamakla itham olunmakta bulunan hükümet bu pek mübcecel ıslahatı derhal deruhte etmelidir.»

* * *

Cumhuriyet devrinde Atatürk diğer bütün kültür meseleleri gibi Harf İnkılâbını da kökünden kesip attı. Ve bunda pek seri, pek cezri hareket etti. Aşağı yukarı bir asırdanberi bunun hakkında lüzumundan fazla söz söylenmiş, münakaşalar yapılmıştı. İşin artık fazla münakaşalara, bitmez tükenmez komisyon kararlarına tahammülü yoktu. Bununla beraber son defa olarak böyle bir komisyonu Atatürk'te Dolmabahçe Sarayında toplamıştı. Belli başlı fikir adamlarımızın, bir çok muharrir ve ediplerimizin dahil olduğu bu komisyon az zaman içinde müzakeresini yaparak raporunu vermiş ve işitildiğine göre, bu raporda kendilerinin de Arap Harfinin terkedilerek Lâtin Harfinin kabulüne taraftar olduklarını bildirmişler, şu kadar ki İnkılâbın birdenbire değil onbeş sene içinde tedricen tatbikine lüzum göstermişlerdir.

Komisyonun kanaatine göre önce ilkmekteplerde bu harflerle okuyup yazmağa başlayacak olan bir çocuk İlk, Orta, Lise ve Üniversite tahsilini bitirip çıkıncaya kadar mekteplere lüzumu olan kitaplar da yetiştirilecek ve bu suretle arada bir fetret, bir intikal devresi olıyacaktır.

Fakat Atatürk bu teklifi kabul etmemiş ve :

— Siz bu milletin kabiliyetini takdir edemezsiniz. Bakınız nasıl çabucak öğrenecekler ve tatbik edeceklerdir.

Diyerek üç ay kadar bir intikal devresinden sonra 1929 senesi başından itibaren Arap Harfi tarihe maledilip yeni Türk Harfleriyle Mekteplerde tedrisata, matbuatta neşriyata ve Hükûmet dairelerinde muamelâta başlatılmıştır. İşte bu en büyük bir İnkılâptır.

İnkılâbın ne demek olduğunu bizzat Atatürk'ün ağzından ve Üniversitede İnkılâp Kürsüsünü işgal eden profesörlerin eserlerinden alarak bu kitabın 1610 - 1614 üncü sayfalarına koymuştum. Fakat bu Harf İnkılâbını en iyi tarif eden bir vecizeyi İsmet İnönü'den öğreniyoruz. Biraz önce Tevhidi Tedrisat kısmında aynen okuduğunuz bir nutukta Millî Şef İnkılâbı: «**Tedricen varılacak muazzam gayeleri tâcil etmek İnkılâp yapmaktır**» tarzında tarif ve izah eder. İşte Atatürk bu inkılâbı tam çalışma arkadaşı İsmet İnönü'nün anlayışı ve anlatışı şeklinde yapmıştır.

* * *

Son İnkılâbımızın en kestirmesi ve geçmişle alâkayı kesmek itibarıyla en tesirlisi Harf İnkılâbı olmuştur. Bu büyük İnkılâbı bu mevzu hakkında söz söylemekte en selâhiyetli bir teşekkül olan Türk Dil Kurumu şu tarzda izah etmektedir.

TÜRKİYE'DE HARF İNKİLÂBİ NASIL OLDU? [1]

TÜRK DİLİNİN YAZILARI :

Türk dilinin yazılı ilk şekilleri, Orhon ve Yenisey anıtlarında görülen ve yukarıdan aşağıya yazılır köşeli şekillerden yapılmış olan yazı ile kendini göstermektedir. Bu yazının ilk kaynağı üzerine Avrupa bilginleri bir çok düşünceler ileri sürmüşlerdir. Ancak, değerli arkadaşımız Ahmet Cevat Emre, bu bilginlerin yalnız birkaç şekil üzerine ortaya koydukları bir düşünceyi genişleterek, bütün bu Alfabenin daha çok eski bir ideogram sisteminden doğmuş olacağını bulmuş ve bunu Türkçe ve Fransızca olarak yazdığı bir araştırma ile meydana çıkarmıştır. [2]

Türk dilinin tarihe karışmış ikinci yazı şekli, Uygur yazısı denilen sağdan sola yazılır ve birbirine bir dereceye kadar bitişir yazıdır ki bu yazı ile elde edilmiş metinler, biri İslâmlıktan önce Hint inançları tesiri altında, öteki de İslâmlığın Türkler arasında yayılmasından sonra Arap ve Fars nüfuzları altında olarak iki büyük takıma ayrılır.

İslâmlığın Türkler arasında yayılması, Arap harflerinin de Türk dilini yazmakta kullanılmasına sebep olmuştur. Dinin mukaddes kitabının yazılı olduğu dil ve onun yazısı, o dine girenlerin yüreğinde tabii bir nüfuz kazandığından, Türklerin İslâm âlemi içinde yaşadıkları uzun asırlarda hep bu yazı kullanılmış ve Türk dehasının kuvvetli buluşlariyle güzelleştirilerek türlü şekiller almıştır. Bu şekiller, daha çok resim değerinde bir güzel san'at doğurmuştur ki, Hattatlık diye şarkta o kadar önem kazanan bu san'atın en büyük ustaları gene Osmanlı Türkleri arasında yetişmiştir.

Ancak bu güzel şekiller, daha çok el yazısı için işe yarıyacak degerde idi. Basma usulü yurdumuzda kullanılmağa başladığı zaman, bu yüzden el yazısında o kadar güzel türlü-lükler gösteren Arap yazısı ya-

[1] Bu yazı Türk Dili Bibliyografyasının başından alınmıştır.

[2] Bu değerli araştırma Türk Dili Belleteninin birinci seri 31 - 32 inci sayısına konulmuş ve ayrıca kitap şeklinde basılmıştır.

pılmış ve böylece ilk Türk basımevleri el yazısının bir şekli üzerine harfler kullanabilmiştir.

Basmanın kendi öz gereklerini gözönüne alarak harflere ona göre bir şekil vermek işini, o zamanki taassubun basma usulüne karşı gösterdiği mukavemet önünde, düşünmek bile mümkün olamamıştır. Bu yüzden el yazısında o kadar güzel türlü-lükler gösteren Arap yazısı basımevlerini içinden çıkılmaz güçlükler içinde bırakmış ve basma işi Türkiye’de bir türlü Avrupadaki genişliği ve kolaylığı bulamamıştır.

Arap harfleri, Arap dilinin kendi özlüklerine göre kurulmuş bir sistem olduğundan, kuruluşu bambaşka olan Türk diline pek uygun gelememiştir. Arapça sessiz harfler üzerine kurularak bunların seslendirilişleri ayrıca bir takım dil kurallarıyla belirtildiğinden, sesli harfleri ancak uzatma içinde kullanır. Halbuki Türkçede sesli harflerin rolleri bambaşka ve pek önemlidir. Arapçaya uyarak sesli harflerin yazılmaması yüzünden yazımız, yalnız harflerimizi öğrenmekle soku-lmez ve her kelimesinin okunuşu ayrı ayrı bellendir bir güçlük içine düşmüştür. Dilimize giren Arap ve Fars kelimeleri kendilerinin türeme ve birleşme kurallarını da birlikte getirdiklerinden, Türk kelimeleri bir yandan bu kurallara uyamamak, bir yandan da kendi öz varlıklarının gereklerini bulamamak zorlukları önünde kalmıştır.

İLK DÜZELTME VE DEĞİŞTİRME TEŞEBBÜSLERİ :

Böylelikle Türkçe yazının söyleyişle hiç bir ilgisi kalmadığını görenler, yazının bir değişme ihtiyacı önünde bulunduğunu sezmışlerdir.. Tanzimattan sonra Kafkasya’dan İstanbul’a gelen Fetih Ali Ahundof, yeni bir yazı sistemi ileri sürerek bu yolda Devlete bir lâyiha vermiş ve bu lâyiha hakkında Münif Paşa tarafından bir rapor yazılmış ise de, bir netice çıkmamıştır. [3]

Avrupa kültürü yurdumuzda yer tuttukça, yazımızın güçlüğü üzerindeki anlayışlar da genişleyerek, bir aralık Lâtin harflerinin kabulü yolunda bir temayül kendini göstermiş olduğu Namık Kemal’in bu mesele hakkındaki yazılarından anlaşılmaktadır. [4] Ancak o zamanki Osmanlı İmparatorluğu kuruluşunun İslâmlığa ve Halifeliğe verdiği önem karşısında bu yoldaki cereyan ileri gidememiştir.

[3] Bu lâyiha ve rapor Mecmuai Fünun’un 14. üncü sayısında basılmıştır. Fetih Ali’nin teklif ettiği yazı şekli gene sağdan sola yazılır fakat bitişmez Arap harfi şekillerinden ibarettir. Yalnız sesli harfler de ayrıca yazılmaktadır.

[4] Gerek bu teklifler gerek ileriye doğru sözü geçen bütün değiştirme ve düzeltme teşebbüsleri hakkında Türk Dil Bibliyografyasının o devirlere ait ciltlerinde ayrıca tafsîlât verilecektir.

Bundan sonra uzun zaman yazı meselesi, harflerin islâhı ve imlâ-nın belirli usullere bağlanması üzerinde durmuştur. Abdülmecit devrinde büyük Mustafa Reşit Paşa'nın himmetiyle kurulan ve adına (Encümeni Danış) denilen akademi, vav ve kef harflerine bir takım işaretler koyarak harfleri düzeltmek işine başlamış, fakat basmayı düzeltme yolundaki bu işaretler de el yazısını bir kat daha güçlüğü sokmuştur. Ahmet Vefik Paşa, Ebüzziya Tevfik, Şemsettin Sami, bu yoldaki işaretler üzerinde ayrı ayrı çalışarak daha umumî ve tatbiki daha kolay şekiller ileri sürmüşlerdir.

Ancak, bunlar da resmen himaye edilmediğinden ve zaten pek çok nokta ve işaret içinde boğulmuş olan yazımızı daha çok karıştırdığından herkesin kabulüne erememiştir.

Meşrutiyetten sonra yeniden Lâtin harflerinin kabulü yolundaki temayüller, hep İmparatorluk ve Halifelik sisteminin engelliği yüzünden, yer tutamamış ve gene ıslahçılık yolunda gayretler sarfedilmiştir. Bunlar arasında Milâşlı İsmail Hakkı, en büyük himmeti göstermiş ve uzun zaman Alfabesi üzerinde çalışmış ise de, gene maksada varılamamıştır.

Meşrutiyetin hemen ardından doktor Musullu Davut İmzalı bir risale o zamanki Mebusan Meclisine lâyiha halinde sunularak, Lâtin harflerinin kabulü teklif edilmiş ise de, bu da o devrin heyecanları arasında lâyük olduğu dikkati çekememiştir. İstefan Karayan'ın ve Binbaşı Hidayet İsmail'in Lâtin harfleri üzerindeki teklifleri de aynı âkibete uğramıştır.

1914 muharebesinin patlamasından biraz önce Harbiye Nazırı olan Enver Paşa, orduda muhabereyi kolaylaştırmak davasıyla bütün harfleri tek tek yazmadan ibaret bir şekli ileriye sürmüştü.

Ancak, ortadaki güçlükler yalnız böyle sathî bir tedbirle düzelebilecek gibi olmadığı için, verilen pek büyük emeklere rağmen bu da suya düşmüştür.

HARF İNKİLÂBININ BAŞLANGICI :

1914 - 1918 Cihan Harbi ve onun arkasından Türk milletinin büyük kurtarıcısı Gazi Mustafa Kemal'in önderliğiyle atıldığı İstiklâl Savaşı başarılıktan sonra, yeni Cumhuriyet rejimi altında millî benliğini bulan Türklük, büyük bir açılış hareketi içine girmişti. Bu açılış hareketi, milletimizi birdenbire asırlar aşırı bir ilerleyişe doğru götürdü.

İşte Alfabe İnkılâbı bu ilerleyişin en büyük atılışlarından biri olmuştur.

1926 yılında bütün ana kanunların Avrupa sistemi altında yenileştirilmesinden sonra, 1927 de rakam ve yazı meselesi üzerinde düşünceler ileri sürülmeğe başlamıştı.

İlk önce en kolay olan rakamlardan başlandı. Lâtin rakamlarının kabulü hakkındaki kanunun Büyük Millet Meclisinde müzakeresi sırasında Kastamonu sayılavı Hasan Fehmi, harfler işi üzerinde de tetkiklerin ileri götürülmekte olduğunu söyleyerek fikir ve kalem sahiplerine yeni bir çalışma kapısı açtı.

İşte bunun üzerine bütün gazete ve mecmualarda Lâtin harflerinin kabulü meselesi münakaşa edilmeğe başlandı. Lehte ve aleyhte yazılar yazıldı, anketler yapıldı.

Ahmet Cevat Emre'nin yazıları :

Değerli arkadaşımız Ahmet Cevat Emre, 1927 yılının onuncu ayından başlayarak 1928 yılı beşinci ayına kadar süren bir makale serisini (Vakit) gazetesinde 16 parça olarak neşretti. Bu seri sonra «**Muhtaç olduğumuz lisan inkılâbı üzerine bir kalem tecrübesi**» adı altında kitap olarak ta basılmıştır.

Ahmet Cevat Emre bu makale serisine, ilk önce, dilimizin ses ve yazı varlıkları üzerine umumî mütalealarla başlamış. Japonya'da ve başka yerlerde görülen tecrübeleri izah etmiş ve son iki yazısında Lâtin harflerinin dilimize tatbiki üzerine düşüncelerini bildirmiştir.

Ahmet Cevat Emre'nin bu yazıları, hele kitap şeklinde çıkarak toplu bir halde görüldükten sonra, Lâtin harfi taraftarlığı üzerinde büyük bir tesir yapmış ve yazı devrimimizin en ileri âmilleri arasında yer almıştır.

İbrahim Necmi Dilmen'in yazıları :

Daha 1917 yılında o zaman İstanbul Üniversitesine gelmiş olan Alman profesörlerinin de iştirakiyle Ziya Gökalp'ın başkanlığı altında hususî bir toplantı yapılmıştı. Bu toplantıda Türkçe özel adların doğru okunması için Lâtin harfleriyle de yazılabilmesi fikri ileri sürülmüş ve buna bir yol aranması üzerinde çalışmalar yapılmıştı. O zaman «Ural - Altay lisanları mukayeseli sarfı» müderris muavini olan genel sekreterimiz İbrahim Necmi Dilmen de bu toplântıda bulunmuş, bu çalışmalara ortaklık etmişti.

O zamandan edinilen inanlarla, 1928 deki cereyanlara karıştığı zaman, (Milliyet) gazetesinde çalışıyordu. O sırada Ankara'dan Ebedî Şefimizin Macar Alfabetini tetkik etmekte oldukları hakkında gelen haberler üzerine, o zaman (Milliyet) müdürü bulunan ve Amerika'da tahsilde iken neşrettiği (Sadayi Millet) adlı gazetesinde Lâtin harfleri hakkında bir yazı yazmış olan İstanbul sayısları Bay Ahmet Şükrü Esmer'le görüşürken, aralarında bu mesele üzerinde bir inanma ve kanış birliğı olduğunu anlamışlardır. Bunun üzerine (Milliyet) sütunlarında «Lâtin Harfleriyle Türkçe Elifbe» adlı ve İbrahim Necmi imzası altında bir seri makale ortaya çıkmıştır.

Bu makalelerde işi Medreseye düşürmemek gayretiyle ilk önce «Lâtin Harfleriyle Türkçe Nasıl Yazılabilir?» sualinin cevaplandırılmasına çalışılmış, bir kaç yazıda seslilerle sessizlerin nasıl karşılanacağı ve böyle bir ana değişmenin ne yolda ve ne kadar zamanla başarılacağı gösterilmişti. Her yerde gösterilen ilgi ve gelen yazılar üzerine bahse devam edilerek (Milliyet) sütunları, Harf İnkılâbı savaşının kürsüsü haline gelmiştir.

1928 yılı beşinci ayından sekizinci ayına kadar süren ve 19 parça tutan bu yazılar da, davanın kazanılması yolunda mühim bir tesir yapmıştır.

Alfabe Encümeninin Çalışmaları :

Bir yandan da Maarif Vekilliğı bu harf işiyle uğraşmak üzere bir encümen kurmuştu ki bu Encümende ilk bulunan 9 arkadaşın isimleri - soyadları Alfabe sırasıyle şunlardır :

1 — O zaman Bolu sayısları olan Falih Rıfkı Atay (Şimdi Ankara Sayıslarıdır).

2 — O zaman Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmeni olan Fazıl Ahmet Aykaç (Şimdi Elâzığ Sayıslarıdır).

3 — O zaman Edebiyat Fakültesi sabık lisaniyat muallimi olan Ahmet Cevat Emre (Şimdi Türk Dil Kurumu Genel Merkez Kurulu üyesidir).

4 — O zaman Millî Talim ve Terbiye Dairesi Reisi olan Mehmet Emin Erişirgil (Şimdi Siyasal Bilgiler Okulu Müdürü ve Dil - Tarih - Coğrafya Fakültesi Dekan Vekilidir.)

5 — O zaman Hariciye Erkânından olan İbrahim Grantay.

6 — O zaman Manisa Sayısları olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu (Şimdi Lâhey Elçimizdir).

7 — O zaman İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Lisaniyat Kürsüsü Müderris Muavini olan Rağıp Hulûsi Özdem (Şimdi Fakülte Lengüistik Profesörüdür).

8 — O zaman Millî Talim ve Terbiye Heyeti âzasından olan İhsan Sungu (Şimdi Maarif Müsteşarıdır).

9 — O zaman Afyon Saylavı olan Ruşen Eşref Ünaydın (Şimdi Peşte Elçimizdir).

Bu Encümen, uzun çalışmalar sonunda bir Elifbe ve bir Gramer raporu hazırlamıştır. Elifba raporunun raportörü İbrahim Grantay, Gramer raporunun raportörü de Ahmet Cevat Emre idi.

ATATÜRK'ÜN SARAYBURNU SÖYLEVİ :

İşte bütün bu hazırlıklardan sonra Ebedî Şef Kemal Atatürk 9 Ağustos 1928 akşamı Sarayburnu Parkında Cumhuriyet Halk Partisinin tertip ettiği bir aile eğlencesinde bulunmuşlar ve orada verdikleri büyük söylevle yeni harflerin kabulünü ilân etmişlerdir.

Böylece Harf Devriminin hazırlık devresi biterek icra devresi açılmıştır.

Atatürk'ün büyük söylevi Türkiye'de bütün halkı harekete getirdi.

Her yerde yeni harfleri öğrenmek, onlarla okuyup yazmak arzusu zaptedilmez bir heyecan haline geldi. Gazeteler, mecmualar bu bahisle doldu.

Ulu Türk Yenileşme Önderi, iki gün sonra Dolmabahçe Sarayında kendi hususî maiyetine bir ders açtırdı. Bu dersleri vermeğe İbrahim Necmi Dilmen'i memur etti. Kendisinin de ara sıra, bulunmakla şeref verdiği bu dersler bir örnek oldu. Yalnız okullarda, değil, Parti Merkezlerinde de birçok dersler açıldı. Bütün Türk milleti yeni harfleri öğrenmeğe koşuyordu. Bir aralık radyoda da yeni harfler üzerine konuşmalar yapılarak halkın ilgisi karşılanmak istenildi.

Bu arada gazetelerde de yeni harfleri ve yeni yazıyı herkese öğretmek maksadiyle bir çok ders yazıları yazıldı ve bunlardan bir takımı sonra kitap şeklinde de basıldı.

BÜYÜK TOPLANTI ve KARAR :

Sarayburnu söylevinden iki hafta kadar sonra Dolmabahçe Sarayında, İstanbul'da bulunan bütün mebuslar, edipler, şairler, gazeteciler büyük bir kongre halinde toplandılar. Bizzat Atatürk'ün başkanlığın-

daki bu toplantı üç defa tekerrür etti. Birincisinde yeni yazı ve imlâ üzerindeki bütün esaslar İbrahim Necmi Dilmen tarafından izah edildi. İkincisinde bunlar hakkında orada bulunanların düşünceleri sorularak cevapları verildi. Nihayet 29 Ağustos 1928 deki üçüncü ve son toplantıda, bütün münakaşalı noktalar halledilerek, o zaman Başvekil bulunan sevgili Cumhurreisimiz Millî Şefimiz İsmet İnönü, pek değerli beyanatta bulundular ve üç maddeli bir karar suretini İbrahim Necmi Dilmen'e söyleyerek tahtaya yazdırdılar. Bizzat Atatürk bu kararı reye koydu ve ittifakla kabul edildi. O gece sabaha karşı, Zafer Tayyare Bayramı olan 30 Ağustos gününü Alfabenin de bayramı olarak kutladık.

Yeni Alfabe böylece kararlaştıktan sonra, bir yandan Alfabe Encümenine yeni arkadaşlar da katılarak İmlâ Lûgatı hazırlıklarına girildi; bir yandan da Atatürk, seyahatler yaparak her yerde yeni yazının yayılması için teşviklerde bulundu. 21 Eylül 1928 de «Ankara'ya dönen Atatürk, seyahatlerinden aldığı intibaların verimi olarak, yazımızda bazı ufak değişmelere lüzum gördü. Encümen Heyetini davetle bunları kararlaştırdı ve İmlâ Lûgatına ait bir takım önergeler verdi. [5]

1928 yılının on birinci ayı başında Türkiye Büyük Millet Meclisini açarken Atatürk, Harfler meselesini esaslı bir İnkılâp hamlesi olarak Meclisin alkışlarına arzetti. Büyük İnkılâpçılarımızın hamlelerine daima candan ortaklık eden Büyük Millet Meclisi de hemen bu harfleri kanunlaştırarak Türk kültür tarihinin en büyük zaferini imzaladı.

İşte, dünya devrim tarihinde eşi görülmedik bir büyük yazı ve harf değiştirmesinin Türkiye'de başarılması, ana hatlariyle, böyle olmuştur. Herkesin derece derece, kendi sahasında yaptığı çalışmalarını yayarak, bütün memlekete ve bütün dünyaya karşı ilân eden herkese inan, güven ve istek veren Büyük Kurucu, şimdi hatırasıyla bile Türk-lüğe can veren yirminci asrın eşsiz dâhisi Ulu Önder Atatürk olmuştur.

[5] O zaman Alfabe Encümenine yeniden girenler İbrahim Necmi Dilmen, Ahmet Rasim, Celâl Şahir Erozan, Lûgatçı Baha Toven ve Öğretmen İsmail Hikmet Ertaylan idi. İlk yazıda yapılan tadiller de bazı eklerle kelime arasına konulan bitleştirme çizgisi (-) ile K ve G harflerinin kalın seslerle ince ve ince seslilerle kalın okunuşlarını göstermekte kullanılan (kh) ve (gh) şekillerinin kaldırılması ve uzatma gösteren (') işaretinin azaltılmas ile beraber (k) (g) ve (i) nin incelmelerini de göstermekte kullanılması noktalarından ibaret idi.

ATATÜRK'ÜN HARF İNKILÂBINI MÜJDELEYEN TARİHÎ NUTKU [1]

Sarayburnu 9. 10 Ağustos 1929

«Sevgili Kardeşlerim,

«Huzurunuzla ne kadar bahtiyar olduğumu izah edemem. Duyduklarımı tek kelimelerle ifade edeceğim :

«Memnunum, mütehassisim, mesudum. Bu vaziyetin bana ilham ettiği hissiyatı huzurunuzda ufak notlar halinde tesbit ettim. Bunları içinizden bir vatandaşa okutacağım.»

(Gazi Hazretleri ellerindeki küçük notları orada bulunanlardan bir gence verdikten sonra tekrar alarak şu sözleri söylediler) :

«Vatandaşlar, bu notlarım Türk harfleriyle yazılmıştır. Kardeşimiz bunu derhal okumağa teşebbüs etti ve okuyabilir de. Ancak henüz tamamen istinas etmemiş olduğu görülüyor. İsterim ki, bunu hepimiz beş, on gün içinde öğrenesiniz.

«Arkadaşlar, bizim ahenkdar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardanberi kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kurtarmak, ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Anladığımızın âsârına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Buna kat'iyetle eminim.

«Yeni Türk harfleriyle yazdığım bu notları bir arkadaşına okutacağım; dinleyiniz.»

[Gazi Hazretleri notlarını Bolu Meb'usu Falih Rıfkı Bey'e vererek okuttular] :

«İstanbul halkının bu geceki içtimasına beni iştirak ettirdiğiniz için çok teşekkür ederim.

---

[1] Atatürk'ün el yazısıyla olan bu Nutuk İstanbul Belediyesinin açmış olduğu Şişli'deki İnkılâp Müzesindedir.

«Her zaman, her yerde olduğu gibi, bu gece burada da halk ile karşı karşıya geldiğim anda, büyük, azametli bir kuvvetin tesiri altında kaldığımı duydum.

«Bu kuvvet nedir?

«Türk halkının, Türk içtimai heyetini teşkil eden yüksek insanların, kalp menbalarından hislerin, arzuların, heyecanların, kastların, bir hedefte, bir gayede birleşmesidir.

«Bu kuvvetin bu kadar maşerî olabilmesi, onun çok temiz, çok asil olması ile mümkündür. Bu benim ve bütün dünyanın gördüğü kuvvet muhakkak, en yüksek vasıflarla mütemayizdir.

«Bir millet, bu mahiyette bir kuvvet ve bir hayatîyet gösterdiği zaman, o milletin beşer tarihinde yepyeni bir safha açmakta olduğuna şüphe etmemelidir.

«Bu gece burada güzel bir tesadüf eseri olarak şarkın en mümtaz iki musiki heyetini dinledim. Bilhassa sahneyi birinci olarak tezyin eden Müniretül Mehdiye Hanım san'atkârlığında muvaffak oldu.

«Fakat benim Türk hissiyatı üzerindeki müşahedem şudur ki, artık bu musiki, bu basit musiki, Türkün çok münkeşif ruh ve hissini tatmine kâfi gelmez. Şimdi karşıda medenî dünyanın musikisi de işitildi.

«Bu ana kadar Şark Musikisi denilen terennümler karşısında cansız gibi görünen halk, dehal harekete ve faaliyete geçti. Hepsini oynuyorlar. Bu pek tabiidir. Hakikaten Türk, fıtraten şen, şatırdır. Eğer onun bu güzel huyu bir zaman için farkolunmamışsa, kendinin kusuru değildir. Kusurlu hareketlerin acı, felâketli neticeleri vardır. Bunun farkı olmamak, kabahattir.

«İşte Türk milleti bunun için kımıldandı. Fakat artık millet hatalarını kanı ile tashih etmiştir; artık müsterihtir; artık Türk şendir: fıtratında olduğu gibi!

«Artık Türk şendir çünkü ona ilişmenin hatarnâk olduğu tekrar ispat istemez, kanaatindedir.

«Bu kanaat aynı zamanda temennidir.

[Nutuk bitince halk arasından bir zat Reisicumhura heyecanlı bir sesle hitap etti. Gazi tekrar ayağa kalkarak şu hitapta bulundu] :

«Vatandaşlar, arkadaşlar,

«Çok söz, uzun söz bir şey için söylenir: hakikati anlamıyanları hakikate getirmek için... Ben bu devirleri geçirdim.

«Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Artık benim için hepiniz için çok söz söylemeğe ihtiyaç kalmadı kanaatindeyim. Bundan sonra bizim için faaliyet, hareket ve yürümek lâzımdır.

«Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmağa mecbur olduğumuz son değil, lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardır: yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa kadına, erkeğe. hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki bir milletin, bir heyeti içtimaiyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu, ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır.

Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir; Türkün seciyesini anlamıyarak kafasını bir takım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz. Bu hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısiyle, kafasiyle bütün âlemi medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir.»

İSMET İNÖNÜ'NÜN 29 AĞUSTOS NUTKU VE DOLMABAĞÇE KARARLARI

«Kabul edilen harfler, Fransız harfleri değildir. Türk harfleri, Türk Alfabesidir. Bu harfler tamamen Türk dilinin ihtiyaçlarına göre-
dir, bu harfleri kullanmaktan başka çare yoktur. Bu harfleri neden alı-
yoruz?

«Gazi'nin gayesi, milleti cehaletten kurtarmaktan ibarettir. Biz or-
duda milletin bütün efradını elimizden geçiririz. Okuma yazma bilmi-
yenlerden bir tek nefer görmedim ki lâakal iki sene mektebe gitmemiş
olsun. Köylerde ders veren hocalar vardır. Köylüler bunlardan ders gö-
rür. Ağızdan kaparak ezberden sûre okur. Fakat gazete okuyamaz,
mektup okuyamaz, yazı yazamaz. Cehalet hocaların tarzı tedrisinden
değildir. Arap harflerindendir.»

«Beş altı yüz şekli olan eski harflerle okuyup yazmak çok ince bir
san'at haline gelmiştir. Halkın okuyup yazma öğrenmesi için evvelâ
harf lâzımdır. İşte ihtiyaç bundan doğmuştur. Halkın yeni harflere alâ-
ka ve tehalükü bu harflerin bir ihtiyaç, hem de ciddî bir ihtiyaç oldu-
ğuna delâlet eder. Harfler hakkındaki münakaşa kesilmelidir. Çünkü
yeni Alfabe ilmîdir ve Türk milletin Alfabesidir. Bu Alfabe Türklerin
ihtiyaçlarına kâfidir.

«Bundan sonrası münakaşa edilebilir. Lisanı telâffuza göre tespit
edeceğiz. Encümenin imlâ ve sarf kaideleri bir intikal projesidir. Za-
man ile kaideleri inkişaf eder; değişir; güzelleşir. Bugün istikbalde li-
sanın alacağı şekli tespitiye çalışmak muhal peşinde koşmak demektir.
Komisyon vazifesini bihakkın yapmıştır. Komisyona çok teşekkür ede-
rim ki yalnız bir (tir) (dir) münakaşası çıkmıştır. Başka mucibi münâ-
kaşa olacak hiçbir şey çıkmamıştır. Bu, komisyonun çok itina ve dik-
katle çalıştığını gösterir. Aileme Alfabeyi öğretmeğe çalıştım. En bü-
yük müşkilât saitlerde idi. Komisyon bidayette intikal yaparken lisanı
ıslah fikrinde idi. Fakat bu işe tamamen girmedir. Çünkü azîm müşki-
lât olduğunu gördü.

«Bugün bidayette bende de mevcut olan ti'dir yabancılığından yüz-
de yetmişini kaybettim, alıştım.

«Hülâsa komisyonun Alfabetesi Kat'idir, intikal sarf ve imlâsı ise en
faydalı şekildedir. Bu harflerle Türk dili pek yakında dünyanın en tatlı
lisanı olacaktır, fakat bugünden istikbalde Türk dilinin alacağı şekli
tahdit edemeyiz. Onu yapmak istikbaldeki nesillere aittir.»

Mukarrerat

1 — Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymıyan Arap
Harflerini terkedip Lâtin esasından Türk Harflerini kabul etmekten
başka çare yoktur.

2 — Komisyonun teklif ettiği Alfabe hakikaten Türk Alfabetesidir,
kat'idir. Türk milletinin bütün ihtiyaçlarını temin etmeğe kâfidir.

3 — Sarf ve imlâ kaideleri lisanın ıslahını, inkişafını, millî zevki
takip ederek tekâmül edecektir.

Muhakkaktır ki yeni harflerle lisana ve imlâya ilk şeklini vermek
için komisyonun projesi en kısa ve en amelîdir.

RAKAMLAR HAKKINDAKİ KANUNUN MÜZAKERESİNDE HARFLER HAKKINDAKİ SUAL VE CEVABI

Hasan Fehmi Bey (Kastamonu) — Efendim; Ruznamei müzakere-
ye giren şu lâyiha vesilesiyle iş hükûmeti demek olan İsmet Paşa Hü-
kûmetinden bir sual sormak istiyorum. Tarih, ay ve günü söyleyemi-
yeceğim, bir müddet evvel beynelmilel tarihi kabul etmiştik. Bilmem
o gün neden bu beynelmilel rakamları kabul etmedik. Bugün beynelmi-
lel rakamları kabul ediyoruz. Reyimizi vereceğiz. Acaba hükûmetimiz
beynelmilel harflerin kabulünde ne mahzur görüyor. Bu cihet hakkında
hükûmet izahat versin (bravo sesleri, sürekli alkışlar).

Muhittin Nami Bey (Bitlis) — ... Yalnız Hasan Fehmi Bey'in dedi-
ği gibi Hükûmetten bendeniz de soruyorum: Bu beynelmilel rakamlar
en ufak bir cüzdür. Asıl kül olan iktisat, fen, ilim ve medeniyet sahasın-
da terakkimize büyük bir hatve, büyük bir hamle teşkil edecek olan
beynelmilel harfleri ne zaman kabul edeceğiz?

Maarif Vekili Necati Bey (İzmir) — Arkadaşlar! Maarif Vekili sı-
tiyle Hasan Fehmi Bey üstadımız tarafından vukubulan suale cevap
vermek mecburiyetindeyim Heyeti Âliyenizin gerek bütçede kabul etti-
ğiniz bir esasla ve gerek vukubulan tasrihatla hurufat mes'elesi üzerin-
de hükûmetin nazarı dikkatini celbetmiş ve bu işe ait olan esasatı ihzar

etmeği emretmesinden zaten bu işle iştigal eden arkadaşlarımız bu iş etrafında çalışmışlardır. Yalnız herhangi büyük bir mes'elenin halli için tabii zamana ihtiyaç olmakla beraber tatbikat sahasında lâzımge-len teshilâtı irae etmek, tam ve kâmil olarak tatbik etmek mecburiyeti vardır. Onun için bu işte biraz geç kalıyorsak, teşkil ettiğimiz komisyonun, encümenin faaliyetinin neticesine muntazır olduğumuzdandır. Hurufat meselesi an grup olarak tabiatıyla medeniyet âleminin kabul etmiş olduğu esaslar dahilinde halledilecektir. Fakat sühuletle tatbik etmek mecburiyeti de hükûmetimiz üzerinde ağır bir vazife olarak bulunmaktadır. Onun için Heyeti Âliyeniz mutmain olmalıdır. Hükûmetimiz mütehassıs encümenlerin, komisyonların faaliyetini mütemadiyen teşdit etmekte ve yakın bir zamanda kabiliyeti tatbikiyeyi haiz olarak getireceği hurufatı, herhalde uzun zaman bekletmeden heyeti aliyenize takdim edebilecek bir şekilde çalışmaktadır.

ATATÜRK'ÜN 1 TEŞRİNİSANI 1928 DE B.M.M'Nİ AÇIŞ NUTKUNDA HARFLERE AİT KISIM

Aziz arkadaşlarım; her şeyden evvel bir inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma, yazma anahtarı vermek lâzımdır (sürekli alkışlar). Büyük Türk Milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir (alkışlar). Bu okuma yazma anahtarı ancak Lâtin esasından alınan Türk Alfabesidir (alkışlar). Basit bir tecrübe Lâtin esasından Türk Harflerinin, Türk Diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır (alkışlar).

Büyük Millet Meclisinin kararıyle Türk Harflerinin kat'iyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlıbaşına bir geçit olacaktır (bravo sesleri, alkışlar). Milletler ailesine münevver yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan üçüncü Büyük Millet Meclisi yalnız ebedî Türk Tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima kalacaktır (sürekli alkışlar).

Efendiler! Türk Harflerinin kabulüyle hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven, yetişkin evlâtlarına mühim bir vazife tevccüh ediyor, bu vazife: milletimizin kâmilten okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşkla bilfiil hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz hususî ve umumî hayatımızda rasgeldiğimiz okuyup yazma bilmiyen erkek, kadın her vatandaşımıza öğretmek için tehalük göstermeliyiz, bu milletin asırlardanberi hallolunmuyan bir ihtiyacı birkaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir muvaffakiyet güneşidir (alkışlar). Hiçbir muzafferiyetin hazlariyle kıyas kabul etmiyen bir muvaffakiyetin heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sade muallimliğin vicdanî hazzı mevcudiyetimizi isbat etmiştir (Bravo sesleri, alkışlar).

Aziz arkadaşlar; yüksek ve ebedî yadigârınızla büyük Türk Milleti yeni bir nur âlemine girecektir (Bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar).

İSMET İNÖNÜ'NÜN BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDEKİ TARİHİ NUTKU

Türk Harfleri Kanunu lâyihası mevzuu üzerinde söyleyeceklerim açık ve kısadır. Büyük Reiscumhur Hazretlerinin işaret buyurdıkları gibi Türk Harfleriyle büyük Türk Milleti yeni bir nur âlemine girecektir. Biz buna samimiyetle ve vicdanî bir itimatla inanıyoruz (alkışlar). Teşebbüs, esasen milleti cehaletten kurtarmak teşebbüsüdür. Tecrübelerinizle memleketin her tarafında yakından gördünüz ki, Türk Alfabe-siyle bu milletin okuyup yazma mücadelesine girmesi her tarafta büyük bir açılma, büyük bir kolaylık vermiştir. Bugünkü neslin ve büyük müceddit meb'usların aldığı tedbirleri ve gördüğü işleri istikbalde yazmak için hazırlanan münevverlerin bir noktaya bilhassa dikkatlerini celbetmek isterim.

Hiçbir Kanun lâyihası müzakere olunduğu anda cidden tatbik olunacağına ve büyük neticeler vereceğine bu kadar yakın emniyet vermemiştir. Yani hiçbir Kanunun müzakeresi anında memlekette candan kabul olunacağına, cidden tatbik edileceğine, vâsi ve feyizli neticeler vereceğine bu andan daha ziyade kani olmak mümkün değildir. Sebebi vazıhtır. Çünkü böyle bütün bir milletin hayatına, fikrî ve manevî yaşayışına tesir edecek olan esaslı ıslah bütün millet içinde her köşede esaslı olarak işlenmedikçe teşebbüs edilmek çok cesaret ister Teşebbüslerimizle memleketin her tarafında ne kadar esaslı bir ihtiyaca temas ettiğimizi açık olarak gördünüz.

Arkadaşlarım; bu Harfler için millette gördüğümüz tehallük ve hüsnü kabul başlıca şu noktayı izah eder ki, milletin bir an evvel okuyup yazmak, cehaletten sıyrılmak için taşıdığı arzu derin, geniş ve samimîdir. Demek millet, hepimiz böyle bir anahtara çoktan beri muntazır idik. İkincisi; kolaydır. Kolaylık hiç ummadığımız muhitlerde, nasıl telâkki edileceğini tahmin edeceğimiz yerlerde, uğraşmak istemiyen vatandaşlarımız da ilk iki üç harfin ve bir iki saatlik uğraşmanın verdiği teşvik ile öğrenmek ümit ve kanaatini birden vermesindedir.

Arkadaşlarım, bu kolaylıktan hakkıyla istifade etmek ve bunun ne-

ticelerini birkaç sene içinde gözle görülür bir hale getirmek için, Hükûmet ciddi mesai sarfedecektir. Hükûmet, bütün memlekette Millet Mektepleri halinde, işinde, tarlasında, fabrikasında çalışan vatandaşların ayaklarının ucuna getirilen kolaylıkla öğretecek muallimlerle, kolay tedarik olunacak vasıtalarla bu yeni Alfabeden tamamiyle istifade etmeleri için bütün mesaisini sarfedecektir (alkışlar). Bu mücadeleyi muvaffakiyetle neticelendirmek için vazife münhasıran, hakikaten kendileriyle iftihar ettiğimiz muallimlerin değildir. Memurlarımız ve bu memleketin bütün münevver evlâtları bu sene, gelecek sene ve birkaç sene zarfında bu alfabe ile vatandaşların tamamen okuyup yazması için ellerinden geleni ifa edeceklerdir.

Kanun lâyihası esas itibariyle umumî hayatı yeni Alfabe ile yazı devrine sühuletle nakletmek için işe göre muhtelif devirleri göstermektedir. Biz bu devirleri ihtiyaca tamamen tetabuk edecek kadar dikkatli intihap etmeğe çalıştık. Yakın bir zamanda umumî hayat ve muamelât yeni yazı ile cereyan etmeğe başlayacaktır. Tabii bugün elimizde kullanmakta bulunduğumuz bir çok matbu vesikalar vardır ki o vesikaların değiştirilmesine kadar faaliyet şubesinin cinsine göre muhtelif müddetler konulmuştur.

Buna da zaruret vardır. Bu kanun lâyihasıyla Türk milletinin fikrî hayatına yeni bir devir açıyorsunuz. Bir sözü tekrar ederek maruzatıma nihayet vermek isterim. O da tedbirin hayırlı ve faydalı olduğuna cidden ve samimen inanışımızdır. Büyük işlerde samimi inanmak o işin muvaffakiyetle neticelenmesi için muhtaç olunan başlıca kuvvettir. Bu kuvvet o kadar mühimdir ki bunun karşısında yenilmiyecek zorluk ve aşılmıyacak tümsek yoktur (alkışlar).

7. MUALLİMLİKTE İNKİLÂP :

MUALLİMLİĞİN MESLEK HALİNE GETİRİLMESİ

VE MEMUR - MUALLİMLİĞİN KALDIRILMASI

1263 (1847) de şimdi İlkokul dediğimiz Rüştîye Mektepleri açıldığı zaman sayıları pek az olan bu mektepler için şuradan buradan, Medreseden Tekkeden, Memurdan ve Askerden derme çatma Muallimler bulunmuş idi. Fakat bunun çıkar bir yol olmadığı hemen anlaşılarak 1264 (1848) de bu mekteplere muallim yetiştirmek üzere Darülmuallimin açıldı. Bunu 1286 (1870) de açılan Darülmuallimat takibetti. Daha sonra Vilâyet hatta bir kısım sancak merkezlerinde de Darülmualiminler açılarak muallim yetiştirmeğe büyük bir hız verildi.

Darülmuallim ve Darülmuallimat'tan çıkanlar gittikçe sayıları artan Erkek ve Kız Rüştîyelerine bile yetişmezken 1300 (1883) den sonra İdadilerin geniş ölçüde açılmasına ehemmiyet verilmesi muallim meselesini müşkül bir hale sokmuştu. 1316 (1900) de İstanbul'da açılan Darülfünun'dan çıkanlara da muallimlik meslek olarak gösterildi ise de bunların sayısı pek azdı.

Bununla beraber o devirlerde muallimsizliğin çaresi bir dereceye kadar bulanabilmişti. Şöyleki: Vilâyet ve Sancak merkezlerinde açılan İdadilere; kıdemli ve tecrübeli Rüştîye Muallimlerinden, camilerde ders okutan Müderrislerden, tekke mensuplarından Müftülerden, o şehirdeki askerlerden, bilhassa Erkânıharp Zabıtlarından, Vilâyet maiyetinde çalışan Mülkiye Mektebi mezunlarından ve umumiyetle memurlar arasından o zaman için istenildiği kadar muallim bulunabiliyordu. Meselâ Din Dersleriyle Arapçayı Dersiamlar yani sarıklı hocalar, Farsçayı çok kerre Derviş denilen Tekke mensupları faraza bu Mevlevî Dervîşi, Fizik, Kimya, Hayvanat, Nebatat., gibi müsbet ilimleri umumiyetle Zabıt veya Asker yahut Sivil Doktor, hatta Baytar ve Eczacılar, Dil, Edebiyat ve Tarih gibi dersleri Vilâyet Memurları, Mektupçular ve Fransızcayı yine bu Memurlar, bilhassa Vilâyet Umuru Ecnebiye Müdürleri okuturlardı. Gerek Fransızcayı gerek sonraları programa konulmuş olan Rumca, Bulgarca ve Ermeniceyi İslâm olmıyan yerli ve ya-

bancı kimseler de okutabiliyordu. Ve böylelerini bulmakta güçlük çekilmiyordu.

Tahsil, menşe ve meslekleri ayrı olan bu muallimler arasında terbiye ve tedriste, hele milli terbiyeyi telkinde, fikir birliği, söz birliği bulunmayacağı şüphesizdir. Medresede okumuş ve İdadilerde Din Derslerini okutmağa memur edilmiş olanlar garp kültürüne ve müspet ilimlere aykırı hareket ettikleri gibi sivil ve asker muallimler de şark kültürü bakımından onlarla bağdaşamıyorlardı. Talebe ise hangisini dinleyeceğini, kime kıymet vereceğini tayinde güçlük çekiyordu.

Muallimlik mesleğinin bu vaziyeti 1908 Meşrutiyet İnkılâbına kadar böylece devam etti. O tarihten sonra muallimliğe ve onları yetiştiren Darülmuallimin'e oldukça kıymet ve ehemmiyet verilmeye başlandı. Orta ve Yüksek Muallim mektepleri açıldı. Bunların tahsilleri Darülfünün tedrisatıyla birlikte yürütüldü. Fakat bir yandan da açılan mekteplere lüzumu kadar muallim bulmağa bu kadarı da kâfi gelmiyordu. Memur, Zabit, Müderris ve Derviş muallimler eskisi kadar olmakla beraber yine oldukça çok miktarda mekteplere devam ediyorlardı. Bu yola gidilmesinde idare bakımından faydalar da görülüyordu. Çünkü bu sonraki muallimlerin maaş ve maiyetleri asıl memuriyetlerince temin edildiğinden ikinci ve ek bir memuriyet olan muallimlikten pek az bir maaş veya ücret almakla iktifa ediyorlardı. O gibiler memuriyetlerini terkettirerek tamamiyle muallimliğe bağlanmak mekteplerin tahsisatını bir değil, bir kaç misli arttırmak demek olurdu. Bunu ise o sırada Hükûmetin malî vaziyeti uygun değildi.

Şimdi İlkokul dediğimiz Sıbyan Mektepleri ise büsbütün cahillerin ve mahalle imamlarıyla müezzinlerin elinde kalmıştı.

Dahası var; İstanbul'da başta Darülfünün olduğu halde hemen bütün Yüksek Mekteplerin muallimlerinin onda sekizini asıl mesleği muallimlik olmıyanlar teşkil ediyordu. Hattâ bu türlü muallimler yalnız bir mektepte değil bir kaç mektepte birden ders okutuyorlar ve her birisinden memuriyet maaşından başka ayrı ayrı maaş veya ücret alıyorlardı. Bu türlü muallimler mektepten mektebe gezdikleri için kendilerine **Seyyar Muallim** deniyordu.

Hattâ Ankara Hükûmet Merkezi olduktan ve orada da Üniversite ve başka yüksek Mektepler açıldıktan sonra memur - muallimler kadrosuna Meb'us Muallimlerde katıldılar. Ve bu sonrakiler muallimler arasında daha fazla maaşlı ve daha fazla imtiyazlı bir hal aldılar. Bu gibileri mekteplerin dahili talimatlarına tabi tutmakta ve umumiyetle Maarif nizam ve kanunları çerçevesine almakta müşkilât çekiliyordu.

Nihayet 1942 de aslî maaşı 100 liradan yukarı olanların, kim olursa olsun, muallimlik yapamayacağı hakkında Devletçe ittihaz ve tebliğ edilen bir karar üzerine Meb'us, Müsteşar ve Umumi Müdür gibi yüksek şahsiyetler ve memurlar tamamiyle muallimlik mesleğinden uzaklaştırıldılar. Ve bu sayede bu meslekte en kat'i adımlardan birisi daha atılmış oldu. Şu halde 100 liradan aşağı maaşlı memurlar Cumhuriyet devrinde de henüz muallimlikten uzaklaştırılmamışlar demek olur.

Muallimlik mesleğinin kalkınması hususunda, diğer bir çok yeniliklerde olduğu gibi, yine Atatürk'ün kurtarıcı elini görüyoruz. Misal olmak üzere muhtelif nutuklarından şu bir kaç fıkrayı alıyorum :

— Efendiler! mekteplerde tedrisat vazifesinin şayanı itimat ellere teslimini ve evlâdı memleketin o vazifeyi kendine hem bir meslek hem de bir mefkûre addedecek fazıl ve muhterem muallimler tarafından yetiştirilmesinin temini için muallimlik, sair serbest ve yüksek meslekler gibi tedricen terakkiye ve her halde temini refaha müsait bir meslek haline konulmalıdır. Dünyanın her tarafında muallimler cemiyeti beşeriyenin en fedakâr ve muhterem unsurlarıdır. Vatanın fedakâr evlâtlarından mürekkep olan muallim ve müdderislerin terfih ve ikdarına ait olarak ihzar edilen kanun lâyihası yakında meclisi âliye arzedilecektir.

— Muallimler! Yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti sizin maharetiniz ve fedakârlığınız derecesile mütenasip olacaktır. Cumhuriyet fikren, ilmen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir. Mümtaz vazifenizin ifsahına âli himmetlere mevcudiyetinizi hasredegçinize asla şüphe etmem.

— Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak muallimlerdir. Onlardır ki içtimaî hey'etleri hakiki milletler haline koyabilirler.

— Muhterem arkadaşlar! Yürümekte olduğumuz teceddüt, tekâmül ve medeniyet yolunda sizlerden (Muallimlerden) mürekkep bir Türk ordusuna istinat ettikçe behemal muvaffak olacağımıza imanım kat'idir. Şimdiye kadar olduğu gibi birbirimize istinad ederek ve hep beraber milletin iradesine dayanarak yürümekte devam edeceğiz. Milletimizin almağa mecbur olduğu merhaleler büyüktür. Vasıl olunması zarurî hedefler çoktur. Behemahal bu merhaleler alınacak, bu nurlu hedeflere varılacaktır. Onun için birbirimize vereceğimiz işaret: ileri, ileri, daima ileridir.

İşte bu fıkralar muallimlik mesleğinin kalkınması için verilmiş ilk direktifler ve ilk işaretlerdir.

Liselerde okunmak üzere Türk Tarih Kurumu tarafından yazılmış olan ve İnkılâplardan bahseden Tarih'in 4. üncü cildinde (sayfa 264) bu mevzua şu satırlarla temas edildiği görülmektedir:

«Cumhuriyetin, muallimlik mesleğine verdiği kıymetin, muallimlerden beklediği büyük ümitlerin ifadesi Gazi Rehberin ilk Cumhuriyet yıllarında söylediği bu cümlelerle tarihe geçmiştir.

Muallimliğin askerlik derecesinde mukaddes bir meslek sayılması mensuplarının «Muallim Ordusu, İrfan Ordusu, Nur Ordusu» diye anılması Türkiye Cumhuriyetinin an'anelerindendir. Türk muallimlerinde milliyet, vatan, fazilet ve fedakârlık ruhu çok yüksektir. İnkılâp hareketlerinin Milliyetçilik, Halkçılık, Lâiklik esaslarının teessüsünde ve kuvvetlenmesinde Cumhuriyet muallimlerinin hizmeti büyük olmuştur.

Gazi Cumhurreisi, muallimlerin gayret ve fedakârlığını Büyük Millet Meclisindeki resmî nutuklarından birinde teşekkürle anmış, muallimler için meslek tarihinde kıymetli bir hatıra olarak kalacak şu takdir cümleleri meclis zabıtalalarına geçmiştir:

— Kadın, ve erkek muallimlerimizin, yeni nesli yetiştirmek için sarfettikleri fedakârane mesai ile beraber içtimai heyetimiz içinde yeni zihniyeti ve medenî hayatı telkin ve tamim için icra ettikleri iyi tesirler, bu güzide heyetlerin yüksek vazifelerini ne kadar müdrik olduklarını göstermektedir. Vazife başında ekserisine bizzat beyan ettiğimizi huzurunuzda da tekrar ve ifade etmekle mübahiyim.

Millet ve memleket için hizmet ve fedakârlığın en mümtaz mümessili olan Gazi'nin takdirlerine mazhariyet, her meslek için tarihî bir şereftir.»

* * *

Atatürk'ten sonra Millî Şef İsmet İnönü'nünde muallimlik mesleğiyle ve Türk gençlerinin yetiştirilmesi işiyle ne kadar yakından ilgilendiğini 14 Temmuz 1943 te Ankara'da toplanan 45 Lise müdürüyle Maarif Vekilliği erkânı hazır olduğu halde Ortaöğretim mevzuu etrafında söylemiş oldukları şu mühim nutuktan da anlaşılır:

«Aziz arkadaşlarım!

Orta öğretimimizi idare eden arkadaşların bir konferans halinde toplanacaklarını ve meslekin bazı meseleleri üzerinde araştırmalar yapacaklarını Maarif Vekilimiz bana haber verdiği zaman çok sevinmiştim. Bu beş on günlük çalışmalarınız benim sevincimi haklı çıkardı. Orta öğretimin memleketin muhtelif bölgelerindeki durumunu ve gidişini

yakından görmeğe ve benim için mümkün olacağı kadar etraflı kavramaya ehemmiyet veririm. Onun için sizin çalışmanızı ilgilendiren meseleler hakkında az çok bir fikrim vardır. İlkönce bu fırsattan istifade ederek gözden kaçan bir noktayı bütün memleket karşısında canlandırmak istiyorum.

Korkuyorum ki Lise öğretiminin memleket kültüründeki büyük ve temel tesiri yetecek derecede kavranmıştır. Lise öğretimi, daha yüksek öğretim derecelerine kavuşmak için geçilmesi çaresiz olan bir kapı yahut bazı salâhiyetler elde etmek için geçirilecek bir eziyet gözü ile görünmemelidir. Orta ve Lise öğretimi, asıl varılacak hedeflere hakikî bir liyaketle vaziyet almanın ve hayatı kazanmanın esas şartı gözü ile görülmelidir. Mesele bir defa bu kesin çehresiyle karşımıza alınırsa, bu öğretim bütün konuları asıl ondan sonra ehemmiyet kazanırlar. Bu konuları saymaya başlamadan evvel temel fikri daha açık söylemeye çalışacağım. Orta öğrencimizden, Orta Öğretim programını kuran bütün dersleri, bir bütün olarak istemeliyiz. Liseyi bitiren öğrencide hakikî liyakat dediğimiz şey, onun, bütün derslerinde en az bir dereceyi hakikiyle kavramış olmasıdır. Bunun için kanunların ve usüllerin koydukları şekilleri, aradıkları çareleri sizler düşünürsünüz ve daimî olarak değiştirir, düzeltirsiniz. Benim söylemek istediğim nokta başka. Hakikî liyakatin ölçüsünü, siz öğretmenler ve daha salâhiyetli idare ve siyasetçilerimiz, tecrübeli gözlerinizle ayrıca tartıp hüküm vermelisiniz. Fizik veya Felsefe imtihanını bitirdiği gün hayatının bir daha yüzüne bakmayacağı bir baş belâsından kurtulduğunu sanan bir öğrenci yetiştiriyorsak, parlak numaralarına rağmen ona Orta Öğretimden bir sermaye vermemişiz demektir. Biz onu bütün ömründe kudretli bir kültür adamı olabilmesi için silâhlandırdığımızı zannederken, onun eline âdi bir sopa bile vermemiş olduğumuza bundan daha açık delil olamaz. Hakikat şudur ki elli altmış senedenberi iyi bir Orta Öğretim kuramamış olduğumuzun zararlarını, memleketin bütün hayatında ve idaresinde daima çekmişizdir. Bir memleket kültürsüz adamların elinde kala kala öyle sapa ve sakat bir anlayışa düşüyor ki öğretim ve kültür denilen şey olsa da olmasa da hayatta bir tesiri yoktur kanaati kolaylıkla hasıl oluyor. Bunun neticesi nedir? Bunu, milletin kırk elli senelik tarihi, amansız bir suretle cemiyetin yüzüne çarpıyor. Bir çok dertler ve felâketlerin her birisi için ayrı ayrı sebepler aranıyor. Asıl büyük sebep; gizli olarak her köşede işliyen sebep, yani bilmemezlik ve esaslı bir öğretimin yerleşmemiş olması sebebi, gözden kaçıyor. Bu büyük sebebe çare bulunmayınca da - ki uzun seneleri kaplıyan etraflı tedbirlerle iş ele alınmazsa çaresi de yoktur - fenalıklar tedavisiz hastalıklar gibi sürüklenip gidiyor. Burada bir noktayı da geçerken söylemeliyim. Hayatta muvaffak olmanın esaslı vasıtası, şüphesiz ki karakter ve ahlâk sağlamlığıdır. Ancak bu

kuvvetli karakter, öğretimi sağlam adamlar arasında bulunursa cemi-yet için faydası vardır. Bilmeyenin, öğrenmemiş olanın sağlam karak-terlisinden fayda ummak, kerametden medet beklemek gibi boş bir şey-dir. Demek ki karakter ayıracına vurduğumuz zamanda dahi esaslı öğ-retim, ilkönce düşüneceğimiz bir şarttır. Sözüme bıraktığım yerden devam edeyim.

Orta öğretimde hakiki liyakat temin ediyor muyuz? Burada iki me-sele karşındayız, Birincisi şudur. İleri istidatlardan iyi semereler alıyo-ruz. Ancak bu iyi semereler, sayı itibarile kâfi değildir. Kırk beş Lise-mizin iyi ve orta bütün yetişenleri, hattâ bugünkü ihtiyaçlarımıza yet-miyecek kadar azdır. Maarif Vekili arkadaşım, bu mesele üzerinde dur-makla birçok cihetli bir davayı eline almış oluyor. İyi düzenlenmiş bir Orta Öğretimin son sınıflarındaki bütün orta istidatlar da, artık kâfi değerli bir kudrete erişmiş olmaları icap eder. Biz, bu durumdan henüz çok uzağız.

İkinci mesele liyakatin ölçüsüdür. Bugünkü programlarımız çok iyidir. Cumhuriyetten evvelki zamana nisbetle çok ileridir. Şimdiki Lise öğretimi, bundan otuz sene evvelki Lise öğretiminin hiç olmazsa iki sene daha fazlasıdır. Görülüyor ki bugünkü program çok iy olmakla be-raber çok güçtür de. Genç beyinlere sindirerek bütün bu bilgileri yerleş-tirmek, öğretim kadrosunun hakikaten muktedir ve çalışkan olmasına bağlıdır. Bu vazife, bilgisine güvenen ve onu mütemadiyen arttırmaya çalışan, karşısına getirilen genç nesli bilgili kılmak için yüreğinin için-de aşk, ideal aşkı kaynayan öğretmenler tarafından yapılabilir. Bu öğ-retmenlerin büyük mükâfatı, memleketin gelecek manzarası olacaktır. Büyük doktorlar, büyük edipler, büyük hukukçular ve mühendisler, bü-yük idare ve siyaset adamları yetiştikçe bunların her birinde siz, sa-natkâr elinizin eserlerini ayrı ayrı, ince ince farkedeceksiniz. İdealist bir adama, memleketin esirgemeyeceği diğer birçok himayelerle be-ra-ber, daha göz çekici ne mükâfat gösterebilir? Benim ağzımdan herkesin bir daha işitmesini isterim ki her memlekette muntazam öğretim gör-memiş büyük adamlar yetiştiği olmuştur. Bunlardan hakikaten büyük olanlar, pek küçük yaşlarında kolaylıkla edinebilecekleri bilgilerin ek-siklerini tamamlamak için bütün hayatlarında kendi hususî odalarında çalışmaya mecbur olmuşlardır. Demek istiyorum ki müstesna istidatta yaratılmış olanlar, iyi ve temelli öğretimin lüzumunu en iyi anlıyan adamlar olmuşlardır. Bunu anlamamış olanlar, siyasî veya idarî han-gi yaldızlı mevkide bulunurlarsa bulunsunlar, milletin hayatında, ta-rih karşısına geçince, zavallı bir sabun köpüğünden daha fazla iz bıra-kamazlar, bırakmamışlardır ve bırakmıyacaklardır.

Öğrencileri iyi yetiştirmek için öğretmenlerin tatbiki çalışmalarını,

bütün gezilerimde nasıl aradığımı bilirsiniz. Bunu yalnız programların icabı olarak aramıyorum. Bizim devirlerimizin nazari ve vasıtasız yetişmelerinde bütün hayatımızca çektiğimiz eziyetleri daima kafamda canlı tuttuğum için ayrıca ehemmiyet veriyorum. Kimya, fizik, Matematik, hattâ ve bilhassa Türkçeyi tatbiki olarak öğretmek için her konuda ve her defada ayrı ayrı, öğretmenin, öğrenci gibi daha evvelden hazırlanması lâzımdır. Ancak bu şartla genç öğrenci, bütün ömründe zihninden çıkmayacak derin izlerle, bilgi edinmiş olur.

Yakından görerek dokunduğum bir esaslı mesele de Lise müdürlerinin durumudur. Lise müdürünü gittikçe daha geniş tesiri olan bir mühim varlık olarak düşünmeğe çalışacağız. Hiç bir tedbir ve salâhiyet sahibi, okulunu bütün olarak yüksek bir hedefe ilerleten Lise müdürünün yerini doldurmaya muktedir değildir. Lise müdürü, okulun her işinden mes'ul ve her işini düzeltecek adamdır. Bütün emri altındakiler üzerinde söz götürmez, kesin otoritesi olacaktır. Halbuki bugün Lise mahsullerinde, muhtelif liyakatte öğretmenlerin tesiri, kendisini daha ziyade duyurmakta olduğunu görüyoruz. Müdür otoritesini düşündüğüm zaman onun inzıbatta ve idaredeki tesiri en son hatırıma gelir. Bugün sizinle konuşurken bu ciheti hiç aklımdan geçirmedim. Aradığım otorite, bilgi ve ders otoritesidir. Meslekten gelmiş olan Lise müdürünün, Lisedeki bütün derslerde bilgisi, iyi olgunluk imtihanı vermiş genç öğrenciden daha az olamaz. Ancak bu şartladır ki, müdür dershaneleri dolaştıktan sonra odasında kendi kendine düşündüğü vakit, öğrenci liyakatinin hangi doğrultularda desteklenmesi, hangi öğretmene hangi vasıta ile nasıl yardım edilmesi lâzım geldiğini kavrayabilir. Bütün âmirler, çalışkan öğretmenlerin vazifesini daima daha kolay ve daha verimli kılmaya çalışmalıdırlar. Ona öğretim vasıtasında, zamanında, usulünde yardım edebilmek, yalnız vazifesini seven iyi yürekli bir müdürün değil, aynı zamanda öğretmenin işini iyice kavrayabilen bir müdürün eseri olabilir.

«Aziz arkadaşlarım!

Orta öğretime ve onun şerefli idarecileri olan sizlere, memleketin büyük işlerini üzerine almış yakın arkadaşlarım gözüyle bakıyorum. Vazifelerinizi kolaylaştırmak için biz, siyasî iktidar sahipleri olanların hepsi, sizin muvaffakiyetlerinize yardımcı olmayı engin bir zevk sayıyoruz. Meslekten ve esaslı yetişmiş öğretmen kadrosu kurmak ve onların eline asrın en yeni vasıtalarını vermek, başlıca emelimizdir. Fakat sizden, gelecek Türk cemiyetinin şerefli kurucuları olmak vazifesinin hakkıyla ifasını isteriz. Sizin fikirlerinizden ve tecrübelerinizden faydalanmayı daima arayacağız. Elverir ki sizin fikirleriniz, daha liyakatli ve ondan sonra daha çok sayıda iyi yetişmişler vermek için durmadan, yorulmadan işlesin.

Çalışmalarınızdan çok memnun oldum. Bu toplantılarınızın feyizli verimlerini vatana hissettireceğinizi kuvvetle umuyorum. Hepinizi sevgilerle selâmlarım.»

Cumhuriyet devrinde muallimlik mesleğinde yapılan yenilikler ve inkılâpları değerli bir Maarifçinin himmetile toplanıp yazıldığında şüphe olmıyan şu satırlar açıkça ve etraflıca göstermektedir:

«Okulun inkişafı için en müessir amillerden birinin modern terbiye esaslarına göre iyi yetişmiş öğretmen olduğunu takdir eden Cumhuriyet Hükûmeti her derecedeki okulların ihtiyaçlarını karşılayacak bir öğretmen kadrosu vücade getirmeyi iş edinmiştir.

İmparatorluk devrinde İstanbul'daki ilköğretmen Okulu müstesna olmak üzere Vilâyetlerde açılmış olan öğretmen okullarının inşaat, tamirat, ders vasıtaları vesair masrafları ile öğretmenlerin maaşları Vilâyetlerin hususî bütçelerinden temin edilirdi. Vilâyetlerin zaten dar olan bütçeleri ilkokulların belli başlı ihtiyaçlarını bile karşılamağa kâfi gelmezken bir taraftan ilköğretmen Okullarının, diğer taraftan beş senelik İdadilerin maaş ve masraflarını üzerine alması hem vilâyet bütçeleri için ağır bir yük teşkil ediyor, hem ilköğretmen Okulları ile İdadilerin inkişafına engel oluyordu. Cumhuriyet Hükûmeti ilköğretmen Okullarıyla beş senelik İdadilerin bütçelerini umumî muvazeneye almak hem vilâyet bütçelerini ağır bir yükten kurtardı, hem de vilâyetlere bütçelerinde ilkokulların ihtiyaçlarına sarfolunmak üzere daha fazla tahsisat koymaları imkânını temin ederek ilköğretim lehine çok faideli bir adım atmış oldu. ilköğretmen Okulları tahsisatının Cumhuriyet devrinde umumî bütçeye alınması bu müesseseler için feyizli bir devir açtı. Bakanlık İmparatorluk devrinde muhtelif yerlere dağılmış olan öğretmenokullarını muayyen yerlerde teksif etti. Bu müesseseler için her türlü modern vasıtalarla mücehhez mükemmel binalar temin edildi. Değerli öğretmenlerle öğretmen kadroları kuvvetlendirildi. İmparatorluk devrinde tahsil müddeti dört seneden ibaret olan bu okulların tahsil müddeti Cumhuriyet devrinde evvelâ beşe, daha sonra altıya çıkarıldı. Bugün ilköğretmen Okullarına Ortaokul mezunları alınarak bunlara üç senelik umumî ve meslekî tahsil verilmektedir.

Cumhuriyet devrinde ilköğretmen okul programları yeni esaslar dairesinde islâh edildi. Bilhassa Meslek Dersleri ihtiyacı karşılayacak bir seviyeye çıkarıldı.

Cumhuriyet devrinde neşrolunan muhtelif kanunlarla öğretmenliğin tam ve istikbali emin bir meslek haline girmesi Kız ve Erkek ilköğretmen Okullarına rağbeti arttırdı. Her yıl Öğretmen Okullarında mü-

him bir öğretmen kafilesi meslek hayatına girerek yurd çocuklarına feyiz vermektedir.

Öğretmen Okullarında yetişen öğretmenlerle İlkokulların öğretmen kadrolarının az zamanda doldurulmasına imkân görmeyen bakanlık Lise mezunları için tatil devrelerinde (A) kursu adı altında kurslar açtı. Bu kurslarda Lise mezunları Psikoloji, Pedagoji, Tedris Usulü ve Tatbikat dersleri görerek kendileri mesleğe hazırlandı.

Cumhuriyet devrinde İlkokul öğretmenlerinin seviyesi dikkati celbedecek derecede yükseldi. Bir taraftan öğretmenler arasında vazifesinin ehli olmadığı teftişler ve yapılan devlet imtihanları neticesinde sabit olanlar tasfiye edildiği gibi diğer taraftan mevcut İlkokul öğretmenlerine her yerde kurslar açılarak kendileri yeni terbiye ve tedris usulleri hakkında aydınlatıldı.

Kültür Bakanlığı tarafından yeni terbiye ve tedris hakkında öğretmenleri aydınlatmak üzere mecmualar ve eserler neşredildi. Bundan başka mütehassıslar tarafından yazılan veya tercüme edilen eserlerin neşrine yardım olarak öğretmenlerin meslekî sahada inkişaf etmelerine de imkân temin olundu.

İlkokul öğretmenlerine muhtelif ders vasıtaları hakkında esaslı bilgiler vermek üzere Bakanlık binası içinde zengin bir Okul Müzesi vücude getirildiği gibi ayrıca ders vasıtaları sergisi de açıldı. Daha sonra Devlet Demiryolları idaresinden Bakanlık için ayrılan vagonlarda sey-yar bir sergi tesis olunarak yeni ders ve terbiye vasıtaları teşhir edildi. Demiryolu uğrağı olan yerlerde öğretmenlere bu vasıtalar gösterildiği gibi ayrıca mütehassıslar tarafından konferanslar da tertip edildi.

Cumhuriyet devrinde öğretmenler arasında sık sık içtimalar tertip ettirilerek Nümune Dersleri verilmesi ve bu derslerin münakaşa edilmesi meslek arkadaşları arasında meslek bilgisini ve meslek ilgisini artırdı.

Cumhuriyet Hükûmeti İlkokulların inkişafında İlköğretim ispekterlerinin müessir rolünü dikkate alarak bir taraftan İlköğretim ispekterlerini yetiştirmek üzere Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsünde ayrı bir şube açtı. Mevcut ilk öğretim ispekterleri arasında değerlilerini müsabaka ile Garp memleketlerinin yüksek terbiyevî müesseselerinde yetiştirmek üzere Avrupa ve Amerika'ya gönderdi. Diğer taraftan mevcut ispekterlere biri Ankara'da diğeri Sivas'ta iki kurs açarak bu kurslarda İlköğretim İspekterlerinin meslekî sahalarda aydınlatılmalarına imkân temin olundu.

Bakanlık İlköğretim İspekterlerinin vazifelerini muvaffakiyetle

yapmaları için kendilerine rahberlik etmek üzere ayrıca Talimatnameler de neşretti. Bugün her ispekte, İlkokul öğretmenlerine yeni öğretim ve eğitim esaslarını kavratmak, okulda onların randımanlarını arttırmak için öğretmenlerin yorulmak bilmez bir rehberidir. İlkokul İspekterleri sık sık tertip ettikleri içtimalarla öğretmenlerimizin meslekî bilgilerini arttırmakta, onların meslekî ilgisini genişletmektedirler.

Cumhuriyet devrinde İlkokul İspekterleri maaş ve masraflarının umumi bütçeye alınması da çok faideli bir adım oldu.

Cumhuriyet devrinde Orta Öğretim müesseselerine öğretmen yetiştirilmesine bilhassa önem verildi. Ortaokullarda öğretmen yetiştirmek üzere Ankara'da en modern ders vasıtalarıyla mücehhez olan Gazi Terbiye Enstitüsü açıldı. Evvelâ Konya'da Orta Muallim adı altında açılan bu okul Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nün inşası üzerine buraya naklolundu. Ve ihtiyaca elverişli bir surette teşkilâtı genişletildi. Bu müessesede bugün Ortaokullara Tarih - Coğrafya, Türkçe - Edebiyat, Matematik, Fizik - Kimya, Resim - Eline işi öğretmeni yetiştirmek üzere ayrı ayrı şubeler bulunduğu gibi Beden Terbiyesi ve Spor öğretmeni yetiştirmek üzere Enstitüye bağlı ayrı bir okul açılmış ve İlköğretim İspekterleri yetiştirmek üzere ayrı bir şube de tesis olunmuştur. Her şube ihtisaslarına ait derslerden başka Psikoloji, Pedagoji, Tedris Usulü ve Tatbikat dersleri de görmektedir. Gelecek yıl bu müessesede bir de Musiki Öğretmeni yetiştirmek üzere ayrı bir şube açılacaktır.

Gazi Terbiye Enstitüsü, lâboratuvarları ve ders vasıtaları itibarile çok zengin bir müessesedir.

Bakanlık her yıl Lise ve İlköğretmen okulu mezunlarına Üniversite'de bir sınav açmakta ve bu sınavlarda öğretmenlik ehliyetnamesi almağa muvaffak olanları Ortaokul öğretmenliğine tayin etmektedir.

Ortaokullarda her yıl müracaat eden talebenin gittikçe artması üzerine Bakanlık Ortaokul öğretmenleri yetiştirmek üzere ayrıca tedbirler almağa mecbur olmuştur. İlköğretmen okullarından çıkararak meslekte muvaffak oldukları tesbit edilmiş olan İlkokul öğretmenleri arasında yazılı ve sözlü sınavlar neticesinde seçilmiş olanlar Gazi Terbiye Enstitüsü'nde bir senelik bir kursa tâbi tutulmakta ve bu kurs neticesinde muvaffak olanlar Ortaokul öğretmenliğine tayin olunmaktadır.

Bakanlık Ortaokullarda mevcut münhal öğretmenliklere Yüksek Derecede bir Okulu veya Liseyi veya beş, altı senelik Öğretmen Okulunu bitirmiş olanlar arasından Yardımcı Öğretmen tayin etmek için de kanunî salâhiyet almıştır.

Liselerin ikinci devre öğretmenlerini yetiştirmek üzere İstanbul'da mevcut Yüksek Öğretmen Okulu Cumhuriyet devrinde, tesisindeki gaye uygun bir hale getirilmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat ve Fen Fakülteleri müdavimleri arasından alınan öğretmen namzetleri ihtisaslarına ait dersleri sözü geçen iki Fakültede alırlar. Terbiyevî dersleri de bir taraftan Yüksek Öğretmen Okulunda, diğer taraftan iki yıl önce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı olarak açılmış olan Pedagoji Enstitüsü'nde görürler. Yüksek Öğretmen Okulu için âhiren mükemmel bir bina vücade getirilmiştir.

Cumhuriyet devrinde Lise ve Yüksek Okul mezunlarından müسابaka ile Garp memleketlerine talebe gönderilerek Orta ve Yüksek Öğretim müesseselerine değerli talim unsurları yetiştirilmiştir. Bu usulün tatbikine ehemmiyetle devam edilmektedir.

İmparatorluk devrinde Musiki Öğretmenlerini yetiştirecek bir müessese yoktu. Cumhuriyet Hükûmeti Ankara'da mükemmel bir Müzik Öğretmen Okulu açtı. Orta Öğretim müesseselerimizin muhtaç olduğu ehliyetli Musiki Öğretmenlerini yetiştirmeğe başladı.

Beden Terbiyesi ve Spor kısmında izah edildiği veçhile okullarımızın muhtaç olduğu mütehasıs Beden Terbiyesi Öğretmenlerini yetiştirmek üzere Cumhuriyet devrinde esaslı tedbirler alındı.

Orta Öğretim öğretmenlerimizi yeni terbiye ve tedris metodları hakkında aydınlatmak üzere Bakanlık birçok tedbirlere müracaat etti.

1929 da Ankara'da Türkçe ve Edebiyat öğretmenleri için Musiki Öğretmen Okulu binasında bir kurs ve bir kongre tertip olundu. 1931 ve 1932 yıllarında Ortaokulların Fenbilgisi ve Tabiiyat öğretmenleri için Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde kurslar açıldı ve bu kurslarda öğretmenlere amelî olarak basit lâboratuvar vasıtaları yapma usulü öğretildi.

1934 de Liselerin Matematik, Fizik, Kimya öğretmenleri için İstanbul'da birer kurs açıldı.

Elişi ve Resim öğretmenleri için Ankara'da ve İstanbul'da birer kurs açıldı. Bu kurslarda bir taraftan mütehasıslarımızdan bir taraftan da Garp memleketinden getirilen mütehasıslardan istifade edildi.

Tarih ve Dil İnkılâbı bahislerinde izah edildiği üzere Tarih öğretmenlerimiz Türk Tarih Kurumunun topladığı birinci ve ikinci Türk Tarihi Kurultaylarına, Türkçe ve Edebiyat öğretmenlerimiz de Türk Dil Kurumunun topladığı birinci, ikinci ve üçüncü Dil Kurultaylarına iştirâk ederek çok büyük faideler elde etmişlerdir.

Bakanlık Ertik ve Teknik Okullarının ertik ve teknik öğretmenlerine olan ihtiyaçlarını dikkate alarak müsabaka ile Garp memleketlerine kız, erkek birçok talebe gönderildi. Bu memleketlerin ertik ve teknik müesseselerinde ihtisas kazanmış olan talebemiz tahsillerini bitirerek memlekete döndüklerinde Meslek Okullarımıza öğretmen tayin olundular. Bugün kız ve erkek sanat okullarile, enstitülerimizde ve ticaret okullarımızda çalışan öğretmenlerin çoğu Garp memleketlerinde ihtisas kazanmış unsurlardan mürekkeptir. Bakanlık Ertik ve Teknik Okulları öğretmenlerinin memleketimizde yetişmesini temin etmek üzere Ankara Sanat Okulunda bir Sanat Öğretmen Okulu, Ankara'da İsmet Paşa Kız Enstitüsünde de bir Kız Sanat Öğretmen Okulu açmıştır.

Öğretmenlerimizin terbiyevî ve sosyal faaliyetleri yalnız okullarımızın içine münhasır kalmamaktadır. Öğretmenlerimiz millet okullarının inkişafında, Türk Harflerinin tamiminde, Dil İnkılâbının muhtelif cephelerinde ve derleme ve terim işleri gibi faaliyetlerinde, Halkevlerinin her şubesinde canla, başla çalışarak Atatürk Rejimi ve Atatürk İnkılâbının mânası ve önemi etrafında halkı tenvir etmeği iş edinmişlerdir.

CUMHURİYET DEVRİNDE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİ :

Cumhuriyet devrinin kültür sahasında attığı en önemli adımlardan biri öğretmenliği hakikî bir meslek haline getirmesi ve öğretmenin mesleki hayatına istikrar vermesidir.

İmparatorlukta bütün okulların öğretmenlerini tayin için elde esaslı bir kanun yoktu. Maarif Nezareti istediğini istediği öğretmenliğe gelişigüzel tayin etmek salâhiyetini haizdi. Öğretmenlerin maaşları da muntazam bir usule tâbi değildi. Cumhuriyet Hükûmeti muhtelif zamanlarda neşrettiği kanunlarla öğretmenliği esaslı bir meslek haline getirdi ve öğretmenin istikbalini sabit esaslara bağladı. 22 Mart 1936 tarihli Maarif Teşkilâtına dair olan kanunun 12 inci maddesi «Maarif hizmetinde aslolan muallimlikdir» esasını koymakla mühim bir adım attı.

İmparatorluk devrinde Tedrisatı İptidaiye kanunu, ilkokul öğretmenlerini birkaç sınıfa ayırmış ve bunlara 300 ile 1000 kuruş arasında maaş tahsis etmişti. Öğretmen muavinlerinin maaşı da 200 ile 600 kuruş arasında idi. Büyük Millet Meclisi muhtelif zamanlarda neşrettiği kanunlarla İlkokul öğretmenlerinin maaşlarını gittikçe arttırdı. 8 Nisan 1339 tarihli Kanun İlkokul öğretmenlerinin maaşını asgarî 600 ve iki yılda bir 100 kuruş zammile azamî 2000 kuruş olarak tesbit etti. 27 Birincikânun 1340 tarihli Kanun, öğretmen muavinlerinin maaşını as-

garî 600 kuruş olmak üzere tayin etti ve üç yılda bir 100 kuruş zam verilmesi esasını tesbit eyledi. Aynı Kanun, İlkokul öğretmenlerinin maaşını asgarî 1000 kuruş olarak tesbit etti ve öğretmenlerin üç yılda bir 200 kuruş zam almalarını tayin eyledi. Daha sonra neşrolunan 1926 tarihli Maarif Teşkilât Kanununda İlkokul öğretmen muavinlerine asgarî 800 kuruş maaş ve her üç yılda bir % 15 zam temin edildi. Bu Kanun İlkokul öğretmenlerine mesken bedeli olarak beş ile on lira arasında bir para, Başöğretmenlere de makam ücreti temin etti. İlköğretmen Okullarından yeni mezun olanlara bir defaya mahsus olmak üzere 80 lira tehzizat bedeli temin edildi.

Ortaöğretim öğretmenleri için de Cumhuriyet devrinde 13 Mart 1340 tarihli «Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu» neşredilerek Orta Tedrisat Okullarında öğretmenlik etmek için lâzımgelen şartlar tesbit edilmiştir. Daha sonra neşredilen «İlk ve Orta Tedrisat Muallimlerinin terfi ve tecziyeleri» hakkındaki 10.6.1930 tarihli ve 1702 sayılı Kanun İlk ve Ortaokul öğretmenliği hakkında etraflı ve önemli hükümleri ihtiva etmektedir. Bu Kanun İlk ve Ortaöğretim öğretmenlerinin teadül kanununa göre dahil olacakları derecelerle her derecedeki kıdem müddetlerini tesbit etmiştir. Buna göre İlköğretmen Okulundan çıkan bir öğretmen baremin 16 ıncı derecesinde mesleğe girmekte ve muvaffakiyetleri sabit olanlar üç yılda bir baremin yukarıki derecelerine çıkarak yirmi yedi yıl hizmetten sonra baremin 7 inci derecesine yükselmek imkânına malik olmaktadır. Diğer taraftan Öğretmen Okulundan çıkarak Ortaöğretim öğretmenliğine tayin olunanlar baremin 12 inci derecesinden mesleğe girerler ve stajlarını bitirdikten sonra meslek hayatında muvaffakiyeti tesbit edilenler üç yılda bir baremin yukarıki derecelerine çıkarak yirmibeş yıl hizmetten sonra dördüncü dereceye kadar yükselmek hakkını kazanırlar.

Gerek 1702 sayılı Kanun, gerek bu Kanunu tadil eden diğer Kanunlar Ortaöğretim öğretmenlerine haftada verilecek azamî derslerle ayrıca verilebilecek ücretli ilâve derslerin mikdarını tesbit etmişlerdir. Bu Kanunda öğretmenlerin ne yolda terfi, takdir edilecekleri, ne gibi şartlarla kendilerine kıdem zammı yapılacağı, ne gibi makamlardan ne gibi cezaların ne suretle verileceği hakkında da hükümler vardır. Öğretmenler arasında ihtisaslarına göre emsali arasında hususî kıymeti haiz orijinal eserler vücade getirenlerin bir sene kıdem zammı görecekları de tesbit edilmiştir.

Ertik ve Teknik öğretmenleri hakkındaki 13. 6. 1936 tarihli ve 3007 sayılı Kanun ve Okulların öğretmenlerinin tayin, terfi ve tecziyeleri hakkındaki hükümleri tesbit etmiştir. [1]

[1] Cumhuriyetin XV inci yıl kitabı, Sahife: 192 — 197.

8. DERS PROGRAMLARINDA İNKİLÂP :

İLK, ORTA VE LİSE PROGRAMLARININ DÜZENLENMESİ

İLKOKUL PROGRAMLARI :

Kültür Bakanlığı Cumhuriyetin ilânını müteakip Ankara'da bir ilmî heyet toplanarak ona İlkokul programlarını yaptırmıştı. Millî Tâlim ve Terbiye Heyetinin teşekkülü üzerinde 1926 da İlkokul programlarında yeni terbiye esaslarının icap ettirdiği Toplu Tedris metodu tatbik edilmiş, ilk üç sınıfta dersler Hayatbilgisi adı altındaki üniteler etrafında toplanmış ve her dersin programı yeni ve canlı esaslara istinat ettirilmiştir. İlkokul programları yeni ihtiyaçların gösterdiği lüzum üzerine 1936 da modern terbiye esaslarına göre yeniden tanzim olunmuştur. Bu programlarda, Cumhuriyet Halk Partisi programının Ulusal Eğitim kısmında tesbit edilmiş olan esasların okullarda nasıl tatbik edileceği etraflı bir surette izah edilmiş, her dersin programının başında o dersin başlıca hedefleri tesbit edilmiş, her dersin tedrisinde öğretmen tarafından dikkate alınacak önemli noktalar gereği gibi izah olunmuş, ayrıca okulda ve derslerde yeni terbiye ve tedris esasları bakımından dikkat olunacak noktalar hakkında izahat verilmiştir. Bu programlar Cumhuriyet İlkokulunun modern terbiye esaslarına göre en canlı bir surette inkişaf etmesine yol açmış ve okulu verimli bir sosyal ve ulusal müessese haline getirmiştir. Cumhuriyet İlkokulu Türk çocuğunu ezbercilikten kurtarmış, canlı mevzular etrafında talebenin müşahedeler, tetkikler yapmalarına, millî meselelerle sıkı bir surette ilgilenmelerine, faideli itiyatlar almalarına, kendilerinde ahlâkî ve millî duyguların geniş ölçüde inkişafına yol açmış, okulu canlı sosyal ve ulusal bir faaliyet ocağı haline getirmiştir. Bundan başka İlkokul Programı hayat ve muhit ile sıkı bir bağlılık vücude getirmiş, okulun talebeye yaptırdığı terbiyevî gezintiler ve araştırmalarla onlara müşahade ve tetkik sahasında yeni imkânlar vermiştir. Cumhuriyet İlkokullarında her ders ve her faaliyet talebenin bütün istidat ve kabiliyetlerini sosyal ve ulusal gayeler için inkişaf ettirmeğe imkân veren birer müessir vasıta haline gelmiştir. Bugün Cumhuriyet İlkokulu artık okuma, yazma, hesap ve

basit bilgiler öğreten cansız bir müessese değil, Türk çocuğuna muhitini, benliğini ve milletini tanıttacak, ulusal hayatla ilgisini arttıracak, ona millî benliğini verecek, millî ülküleri aşılacak, ona her fert ve vatandaş için elzem olan bilgileri, itiyatları, ülkeleri ve çalışma metodu verecek ileri bir muhit olmuştur.

ORTAOKUL VE LİSE PROGRAMLARI :

Cumhuriyetin ilânı üzerine Bakanlık Ankara'da bir ilmi heyet toplanarak Ortaokul ve Lise programlarını değiştirtti. Programlardan Salânat devrinin izlerini izale etti. Sonra Bakanlık yeni ihtiyaçları göze alarak muhtelif zamanlarda programlarda faydalı değişiklikler yaptı. Bütün okullardan Din Dersleri kaldırıldı. Harf İnkılâbı üzerine Arapça ve Farsça dersleri de programlardan çıkarıldı. Türkçe ve Edebiyat programları Harf ve İnkılâbının zarurî kıldığı ihtiyaçlara göre değiştirildi. Atatürk'ün başardığı Türk İnkılâbı üzerine okulların Tarih programı yeniden tanzim olundu. Ve okullarda Türk Tarihine ve İnkılâp ve Cumhuriyet Tarihine önemli bir mevki verildi. Gene Atatürk'ün yüksek irşatları ile birinci cildi Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Profesör Bayan Âfet ve ikinci cildi Kütahya Saylavı Recep Peker taraflarından hazırlanan Yurtbilgisi kitaplarına göre Ortaokullarımızda Yurtbilgisi programları yeniden tanzim olundu. Cumhuriyet devrinde Liselerle İlköğretmen Okullarına yeniden Sosyoloji dersleri kondu. Bu derslerde Türk İnkılâbının ideolojisi etraflı bir surette izah edildi. Bu derslerin programı Cumhuriyet Halk Partisi programı ile Teşkilâtı Esasiye Kanununda yapılan değişikliklere göre tadil edildi.

Ortaokullarla Liselerin Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji gibi dersleri Garp memleketlerinin ileri programlarına göre yeniden ıslah edildi.

Fen dersleri programları bilhassa talebenin ders mevzuları üzerinde düşündürülmesi, kendilerine müşahede ve tetkikler yaptırılması esaslarına göre tamamlandı ve ders kitapları aynı esaslar gözönünde bulundurularak mütehasıslara yazdırıldı. Bu suretle Cumhuriyet Halk Partisi Ulusal Eğitim programında tesbit edildiği üzere talebenin her türlü hurafe ve batıl itikatlardan uzak olduğu gibi bütün derslerin bilgiyi yurttaşa maddî hayatta başarı elde ettiren bir cihaz haline getirecek surette tedrisi dikkate alındı.

Cumhuriyet devrinde Ortaöğretim müesseseleri programlarında kız ve erkek talebeye Askerlik Dersinin gösterilmesi ve ikinci devre talebelerine ayrıca askerî kamplarda nazarı ve amelî dersler verilmesi temin edildi.

Cumhuriyet devrinde Ortaokullarla Lise programları ıslah edildikçe

okul kitapları da programların ruhuna ve talebenin seviyesine daha uygun bir hale getirildi. Harf İnkılâbından sonra Devlet Basımevinde basılmış olan Okul Kitapları İmparatorluk devrinde hiçbir zaman görülmemiş derecede mükemmel, nefis ve çok ucuz bir hale getirildi. [1]

---

[1] Cumhuriyetin XV inci yıl kitabı, Sayfa 176 - 177.

9. TALEBE HAYATINDA İNKILÂP :

CUMHURİYETÇİ, ULUSÇU, HALKÇI, DEVLETÇİ, LAİK VE DEVRİMCİ TALEBE YETİŞTİRİLMESİ

Cumhuriyet devrinde her derecedeki Okul talimatnamelerinde yapılan değişiklikler okullarımızın hayatlarına ileri ve canlı bir hareket getirdi. Bakanlık derslerde ve okul hayatının her cephesinde Cumhuriyet Halk Partisi programının Ulusal Eğitim kısmında tesbit edilen gaye ve esasları tahakkuk ettirmeyi iş edindi. Okulların umumî hayatı talebenin şahsî inkişafını ve sosyal ve ulusal terbiyesini temin edecek bir şekle konuldu. Bütün derslerde bilhassa Tarih, Coğrafya, Yurtbilgisi, Sosyoloji, Türkçe ve Edebiyat, Askerlik gibi derslerin programlarında, ders kitaplarında ve okul hayatında talebenin Cumhuriyetçi, Ulusçu, Halkçı, Devletçi, Lâik ve Devrimci olarak yetişecek surette bir terbiye ve karakter almasına ve talebenin karakterinin ulusal derin tarihimizin gösterdiği yüksek derecelere çıkarılmasına azamî derecede önem verildi. Okullarda talebenin mümkün mertebe geniş bir suretle okul hayatına iştirâk ettirilmesi ve talebenin mümkün mertebe kendi kendisini idareye alıştırmaya usul ittihaz edildi. Talebede sosyal ve ulusal duyguları inkişaf ettirmek ve kendilerinde bu sahada faydalı itiyatlar hâsıl etmek üzere okullarda talebe teşekküllerinin inkişafına çalışıldı. Talebe arasında temizlik ve sıhhati koruma, okul eşyasını muhafaza, fakir arkadaşlara yardım, gezinti ve seyyahat, kooperatif, kızılây gençlik, spor ve izcilik gibi teşekküller okullarımızda derin izler bırakmağa başladı. Okullarda talebenin ulusal bayram ve ulusal haftalar dolayısıyla törenlere iştirak ettirilmesi, okullarda müsamereler yapılması, konferanslar verilmesi, terbiyevî filmler gösterilmesi, ulusal tarihimizle ve inkılâbımızla alâkadar tarihî ve edebî eserlerden gereği gibi istifade ettirilmesi talebede millî duyguları ve millî karakteri yüksek bir derecede inkişaf ettirecek müessir birer âmil olmuştur.

Okullarda Beden Terbiyesi, Spor ve İzcilik ile Askerlik Dersleri ve okulun içtimâî hayatı okullarda disiplini temin etmekte müessir oldu.

Okullarımızın Sınav Talimatnamelerinde talebeyi ders yılı içinde derse çalıştıracak ve derse çalışanları sene sonunda sınav külfetinden

kurtaracak esaslar tesbit edildi. Bakanlık Ortaokullarla Liselerin sınavlarında ve olgunluk imtihanlarında talebeye sorulacak sorulara örnekler tesbit ettirerek okullara dağıttı. Liselerin ikinci devre yazılı sınavları ile olgunluk yazılı sınavlarında derslerin mühim bir kısmının soruları Bakanlık tarafından gönderilmeğe başlandı.

Yaz tatillerinde talebenin kamplara çıkarılması, onlar için sıhhat, disiplin ve içtimai faaliyet bakımlarından büyük faideler temin etti. Cumhuriyet devrinde İlkokullarda çocuk velilerinden mürekkep olarak teşkil olunan çocukları himaye heyetleri okul ile çocuk velileri arasında çok faydeli bir işbirliği yolunun açılmasına saik oldu. Her tarafta fakir talebeye yemek, elbise ve ders kitapları temini için teşkilât vücade getirildi.

İlkokullarda talebenin duvar gazeteleri tertip etmeleri diğer okullarda dergiler ve yıllıklar çıkarmalarının talebenin millî ve hayatî meselelerle ilgilenmesinde mühim tesirleri görüldü.

Okul kitapevleri gittikçe zenginleştirildi, talebeye okuma itiyadını kazandırmak için ciddi tedbirler alındı.

Okullarımızda Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji, Tarih ve Coğrafya gibi derslerin bütün ders ve lâboratuvar vasıtalarını temin için ciddi bir gayret sarfolundu. Yalnız 1937 - 1938 ders senesinde okullara alınan ders vasıtalarının bedeli 400,000 liradır. Bugün Ortaokullarla Liselerin ve öğretmen okullarının ders ve lâboratuvar vasıtaları tamamlanmıştır. Modern bir surette inşa edilen okullarımızda lâboratuvarların talebeden herbirinin çalışmasına elverişli bir surette yapılmasına dikkat edilmektedir.

Okullarımızda muhtelit tedrisatın tatbiki kültür hayatımız için mühim bir inkılâp oldu. Evvelce ayrıca Kız Okulları olmıyan yerlerde erkeklerle birlikte ders almağa imkân bulmıyan kızlarımız tahsilden mahrum kalırken bugün erkek kardeşleriyle birlikte tahsil derecelerinin hepsinde istidat ve kabiliyetlerini inkişaf ettirmeğe imkân bulmaktadırlar.

Cumhuriyet devrinde neşrolunan Küçükleri Muzir Neşriyattan Korumaya Kanunu okul talebemizin muzir telkinler altında kalmalarından kendilerini koruyacak bir tedbir oldu.

Bakanlık Okulların terbiyevî faaliyetini tanzim için Okul Talimatnamelerinden başka okullarda öğretmenler kurullarında ne gibi terbiyevî meselelerin tetkik ve münakaşa edileceği, talebenin nasıl okumağa teşvik edileceği, millî bayramların ve muhtelif haftaların nasıl kutlana-

cağı, okullarda müsamerelerin hangi esaslar dairesinde tertip edileceği, okullarda hangi eserlerin ne suretle temsil edileceği, okul sergilerinin nasıl kurulacağı, okulda milli terbiyenin nasıl verileceği, talebe randımanının nasıl arttırılacağı, tahriri vazifelerin nasıl verileceği, kooperatiflerin nasıl teşkil edileceği, spor hayatının nasıl tanzim olunacağı, antiketelerden nasıl istifade edileceği ve talebede antiketelere karşı nasıl ilgi uyandırılacağı, okullarda dergilerin çıkarılmasında ne gibi esaslara riayet edileceği, muhtelif derslerin tedrisinde ne gibi noktalara dikkat olunacağı hakkında Bakanlıkça muhtelif Talimatnameler ve Genelgeler neşredilerek idare ve talim heyetlerinin aydınlatılmasına çalışılmıştır. [1]

---

[1] Cumhuriyetin XV inci yılı kitabı, Sayfa 177 — 179

10. BEDEN TERBİYESİNDE İNKILÂP :

BEDEN TERBİYESİNİN, SPORUN VE İZCİLİĞİN İLERLETİLMESİ

Cumhuriyet idaresi Okullarda Beden Terbiyesi ve Sporun inkişafına özel bir önem verdi. Bütün Okulların Beden Terbiyesi Programları yeniden tanzim edildi ve Spor Talimatnamesi vücade getirildi. Cumhuriyetten sonra yapılan modern binalarda beden terbiyesi salonlarına da mevki verildi. Beden Terbiyesi, Spor ve İzcilik için okullara lâzım olan vasıtalar temin edildi.

Beden Terbiyesi Öğretmeni yetiştirmek için esaslı tedbirler alındı. 1926 da İstanbul Kız Öğretmen Okulunda bir Beden Terbiyesi kursu açıldı. Bu kurs her devresi dokuzar ay sürmek üzere dört devre imtidat etti. Kursta memleketimizin Beden Terbiyesi Mütéhassıslarından başka İsveç'ten getirilmiş bir kadın, bir erkek, iki mütéhassıs Beden Terbiyesi Öğretmenlerimize nazarı ve amelî dersler verdiler. Bu kursta 45 kadın 102 erkek Beden Terbiyesi Öğretmeni yetiştirdi ve Okullarımıza öğretmen tayin olundu. Bir taraftan da Bakanlık Garp memleketlerine Beden Terbiyesi ihtisası kazanmak için öğretmenler gönderdi.

1933 te Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde Beden Terbiyesi ve Spor Öğretmeni yetiştirmek üzere ayrı bir okul açıldı ve Enstitü'nün yanında her türlü vasıtalarla mücehhez modern bir bina vücade getirildi. Beden Terbiyesi Okulunda Türk ve yabancı mütéhassıslar nazarı ve amelî dersler vermektedirler. Kadın Beden Eğitimi Öğretmenlerine olan ihtiyaç dikkate alınarak 1936 ders yılında Beden Eğitimi şubesine bir de Kızlar kısmı ilâve edildi. Enstitü mezunlarının bir kısmı ihtisas kazanmak için Garp memleketlerine gönderildi.

1935 yılında Beden Eğitimi, Spor ve İzcilik işlerini tanzim ve kontrol etmek üzere Bakanlıkta ayrı bir daire teşkil olundu. İzcilik işleri tanzim edildi. İzcilik Talimatnamesi, İzcilik Kitabı yazıldı.

Her sene Mayıs içinde Orta ve Yüksek Derecedeki Okulların idman şenliği yapması kararlaştırıldı. 1936 - 1937 ders yılından itibaren bu şenliklerin Atatürk'ün Anadolu'da Türk İstiklâl mücadelesinin başına geçtiği 19 Mayıs Millî Bayramında yapılması kararlaştırıldı. [1]

---

[1] Cumhuriyetin XV. inci yıl kitabı. Sayfa 178 - 179.

11. TARİH TEDRİSİNDE İNKILÂP :

ÖĞRETİM USULÜNDE YENİ BİR ÇIĞIR AÇILMASI

Tarih İnkılâbının en iyi tarifini bu işte çalışmış olanlardan dinlemek yerinde olur. Şimdi Türk Tarih Kurumu Başkanlığında bulunan Hasan Cemil Çanbel Yeni Adam sahibi İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na Tarih İnkılâbının maksadiyle gayesini şu yolda anlatır:

«Türk Tarih İnkılâbı, Türk Dil İnkılâbı, ikisi beraber yürür ve birbirini tamamlar, bütün Atatürk İnkılâbının temel taşıdır. Atatürk her teşebbüsünü bir teşkilâta bağliyerek onun sağlamlık ve inkişaf kabiliyetini temin etmek itiyadında idi. Tarih ve Dil İnkılâplarını da iki kurum meydana getirmek suretiyle teşkilâtlandırdı ve sağlamaştırdı. Bu İnkılâbın mahiyeti Türk Tarihini preistuardan bu güne kadar bir bütün olarak mütalâa etmektir. Bizde büyük Türk müverrihleri gelmiştir ve bunlar başlıca Osmanlı Devrini yazdılar. Avrupa bizi kendi zaviyesinden gördü ve Tarihimize çok büyük haksızlık etti. Türklerin kendi Tarihlerini kendilerinin araştırmaları ve kendilerine ait hakikatleri kendilerinin bulması lâzımdır. Bunu yaparken yalnız mahdut ve muayyen devirlerle uğraşarak millî tarihi parçalayamazdık. Preistuar Din Tarihi yerine geçti. Çünkü Türk Milleti köklerinin çok eski zamanlara kadar derinleştğini görüyoruz. Türk tarihi böyle büyük ölçüde bir plânla mütalâa edilmek istenilince büyük ve mütehassıs bir teşkilâtın bunu üzerine alması lâzımdı. Yer altında ve yer üstündeki Tarih vesikalarının aranıp bulunması, Arkeoloji kazıları, Filoloji, Antropoloji incelemeleri her türlü vesikaların ve kitabelerin ve bütün tarih malzemesinin toplanması fertlerin yapacağı işler değildir. Ne kadar âlim olursa olsun hiç bir ferdin bu sonsuz mevzuu işliye bilmek için ne zamanı ne nakdî kudreti kifayet ederdi. Türk Tarih Kurumu bu muazzam işi kollektif çalışmalarıyla ve Devlet yardımıyla başarmak için kuruldu.» [1]

Türk Tarih Kurumunun çalışmalarını da yine bu kurum tarafından yazıldığında şüphe olmıyan şu satırlardan öğreniyoruz:

«Atatürk'ün bizzat başardığı Tarih İnkılâbı Türk kültürü üzerinde

---

[1] Yeni Adam, Sayı 444.

tasavvur edilemeyecek derecede geniş ve feyizli tesirler yapmıştır. İmparatorluk Okullarında Tarih Derslerinde Türk Tarihi yerine İslâm ve Osmanlı Tarihi okutulur. Türklerin Tarihte hiç medenî eserler bırakmamış oldukları ve Türk cedlerinin dört yüz çadırılık bir aşiretten geldiği yolunda talebeye çok yanlış fikirler verilirdi. Atatürk'ün yüksek hâmi başkanlıkları altında kurulan ve Yüce Önderlikleri altında çalışan Türk Tarih Kurumu, Ulu Başkanından aldığı ilham ve direktiflerle Türk Tarihi hakkında yaptığı geniş ölçüde ilmi tetkikler neticesinde Türklerin ana vatanları olan Orta Asyada ilk medeniyeti kurduklarını, medeniyet ışığını bütün dünyaya yaydıklarını, Tarihin her devresinde kültür sahasında cihana önderlik ettiklerini, reddine imkân olmıyan ilmi ve ciddi delillerle tesbit etti. Ulu Önder'in «Tarih yazmak, Tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır» vecizesini bütün çalışmalarında direktif olarak gözönünde bulunduran Türk Tarih Kurumu evvelâ Türk Tarihinin ana hatları şeklinde ilmi tetkiklerinin neticesini neşrettikten sonra Türk Tarihini mihver alarak yazdığı dört ciltlik Tarihi Liselerde okutulmak üzere Kültür Bakanlığına armağan etti. Türk Tarih Kurumunun 1932 Temmuzunda Ankara'da ve 1937 Eylülünde İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında topladığı birinci ve ikinci Türk Tarih Kurultaylarında Türk ve yabancı mütehassıslar tarafından Türk Tarih tezini ilmi bir surette isbat ve teyit eden değerli konferanslar verildi. Her celsesine Atatürk'ün Ulu varlıklarile bizzat verdikleri bu Kurultaylarda bütün Tarih öğretmenlerimiz bulunarak feyiz aldılar. 1937 Eylülünde Dolmabahçe Sarayında toplanan ikinci Türk Tarih Kurultayı münasebetile ve Atatürk'ün yüksek emir ve müsaadelerile Sarayın büyük merasim salonunda açılan Tarih Sergisinde Türk Tarihinin bütün safhaları canlı bir surette tesbit edildiği gibi Türk Tarih tezini teyit edecek müşahhas Arkeoloji eserleri de teşhir edildi. Atatürk İnkılâbı ile Cumhuriyet devrinde devletin muhtelif idare şubelerinde elde edilen randımanlar da canlı bir surette gösterildi. Tarih öğretmenlerimiz sergiye gurup gurup gelerek mütehassıslar tarafından kendilerine verilen izahattan istifade ettiler. Serginin uzun müddet okullara ve halka açık bulundurulmasına Atatürk müsaade buyurmuş olduklarından sergi bir yıldan fazla bir müddetten beri binlerce okul talebesi ve halk tarafından ziyaret edilmiştir.

Türk Tarih Kurumunun değerli eseri bulunan dört ciltlik Tarihin intişarı ve Okullarımıza ders kitabı olarak kabulü bütün okullarımızda Tarih öğretiminde yeni ve çok feyizli bir inkişaf husule getirdi. Dördüncü cildi, Atatürk'ün en büyük eseri olan İstiklâl Mücadelesine, Cumhuriyet Tarihine ve Atatürk İnkılâbına hasredilmiş olan dört ciltlik Tarih, yalnız okullarımızdaki talebe ve öğretmenlerin değil, bütün halk

kütlesinin tarih hakkındaki telâkkilerine yeni ve çok geniş ufuklar açtı ve Türk Tarih tezinin mânasını ve önemini herkese kavratı. Dört ciltlik Tarih esas tutularak Orta ve İlkokullarla Ticaret Okulları için yeni-den tarihler yazdırılarak Türk Tarih İnkılâbı bütün okullara teşmil edildi. Üniversitenin Edebiyat Fakültesinde Türk Tarih tezi hakkında tetkikler yapıldığı gibi Türk Tarihi hakkındaki araştırmalar için ilmi merkez olarak Ankara'da Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi kuruldu.

Türk Tarih Kurumu memleketimizin muhtelif yerlerinde bilhassa Alacahöyük, Pazarlı, Etiyokuşu, Karaoğlan ve Ankara Kalesile Çankırıkapı'da ve İstanbul'da ve Alpulu'da yaptırdığı Arkeolojik harfiyat ile Türk Tarihinin muhtelif noktalarını aydınlatan ve cihan ilim âleminde büyük takdir ve hayranlıkla karşılanan değerli Arkeoloji eserleri meydana çıkardı. Gerek bu eserler, gerek Türk Tarihinin diğer mühim mevzuları hakkında Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Profesör Bayan Âfet'in birinci ve ikinci Türk Tarih Kurultayı ile Garp memleketlerinde ve bilhassa Bükreş Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresinde verdiği ilmi konferanslar Türk Tarih Kurumunun mesaisini ve Türk Tarih tezinin mâna ve şümulünü hem memleketimize, hem arsulusal ilim âlemine etraflı bir surette tanıtmakta önemli birer âmil oldu.

Türk Tarih Kurumu bir taraftan da Türk Tarihi ile ilgili önemli ve değerli eserler neşretti. Ve her tarafta takdir uyandıran nefis bir Belleten neşrine başladı. Kurum birinci Türk Tarih Kurultayı zabıtlarını da bastırarak okullarımıza ve öğretmenlerimize meccanen dağıttı. Büyük Türk âlimi İbnisina'nın ölümünün dokuz yüzüncü yıldönümü münasebetiyle Türk Tarih Kurumu tarafından 1937 de İstanbul Üniversitesi'nde yapılan törende Türk ve yabancı mütehasşıs lar tarafından Büyük Türk âlimi hakkında konferanslar verildiği gibi Kurum tarafından İbnisina hakkında büyük ve değerli bir eser de vücade getirildi. İkinci Türk Tarih Kurultayı münasebetile Kurultaya gelen öğretmenlerimize Atatürk'ün Bakanlık tarafından basılan üç ciltlik nutku ile Türk Tarih Kurumu Belletenleri ve Kurulay münasebetile neşrolunan yüzden fazla eser armağan edildi.

Türk Tarih Kurumu bütün öğretmenlerimizi Kurumun yardımcı üyeliğine seçti ve Kurum namına yapılan harfiyatta kendilerinin yardımından istifade etmeğe karar verdi. [2]

* * *

Atatürk'ün Yüksek Direktifleri dairesinde Türk Tarih Kurumu tarafından, bilhassa Liseler için, yazdırılmış olan Tarih kitaplarında,

---

[2] Cumhuriyetin XV inci yılı kitabı. Sayfa 162 — 164.

bundan evvelki devirlerde olduğu gibi Türk'lerden yalnız İslâm olduklarından sonraki zamanlarda değil, bilâkis Tarih'in ilk çağından itibaren bahsedilmeğe başlandığı ve tarihin her devrinde, dünyanın her kıtasında ve medeniyetin her safhasında Türklerin yeri ve payı olduğu görülmüş ve gösterilmiştir. Bu, Tarih tedrisinde hakikaten büyük bir İnkılâptır ve Türklük bakımından mühim bir kazançtır.

Fakat şu varki bu kitaplar çok kimseler tarafından yazılmış olduğundan üslûpte birlik gözetilememiştir. Bazı yerleri fazla şişirilmiştir ve zannü tahmin edildiği kadarda açık Türkçe olmamıştır. Meselâ bir çok kelimelerin dilimizde karşılığı bulunduğu halde yine Arapça ve Farsça tabirler kullanılmıştır.

Hele programın yüklü oluşu yüzünden bunların tamamıyla okunması ve bir ders yılı içinde hakkıyla öğrenilmesi talebe için cidden müşkül bulunmuştu. Ciltler ortaya çıktığı gündenberi bu mahzurlar görülüyor ve biliniyor, fakat bunların satırına ve kelimesine kimse dil uzatmıyor, el süremiyordu.

Esasen yazılan ciltler Anonim olduğu için kimseyi muahazaya da imkân bulunamıyordu. Nihayet Türk Tarih Kurumu bu işi bir yoluna koymak için bu tarihlerin kurum âzasından munasip gördükleri kimseler tarafından yeniden yazılmasına yahut eskisinin esash surette gözden geçirilip imza altında neşrine karar verdi ve bir kaç cilt de böylece yazılıp bastırıldı.

Bu ciltlerin hepsinin birden tetkikine, birbiriyle karşılaştırılmasına şu sırada okuyucular için imkân da yok, lüzum da. Yalnız Liselerin birinci sınıfında okunan cilde şöyle bir göz gezdirilirse ifadenin daha düzgün, eserin daha anlayışlı bir hale getirilmiş olduğu ve bir çok yerlerindeki çıkartmaya karşı yeniden bazı ilâveler de yapılmış bulunduğu aynı kıt'ada olan ciltlerden 1932 de çıkan ilkinin 380 ve 1939 da basılan sonrakinin 426 sayfa olmasıyla de anlaşılır.

Nerelerinden çıkartmalar yapılmış ve hangi kısımlara ekler konulmuş olduğunu tetkik ve tesbitte de bir fayda görmüyorum. Yalnız eski cildin baş tarafında kâinattan, kâinatın ve insanın yaradılışından, insanla maymun arasındaki münasebetten ve nihayet Allah mehfumundan bahseden ve sekiz sayfa tutan Metafizik parçanın yerinde görülmüyerek çıkartılmış olduğu bilhassa dikkati üzerine çekmektedir.

1939 da yapılmış olan bu değişiklik de az görülmüş olacak ki 1942 de yine mezkûr Kurum tarafından bu kitaplar ikinci defa bir daha gözden geçirilmiş ve yeniden yazdırılmıştır. Yazarlar İstanbul ve Ankara

Üniversiteleri Tarih profesörlerinden Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal'dır.

Karşılaştırmayı yine Liselerin birinci senesine ait cilt üzerinde yapacak olursak son kitabın evvelâ hacim itibariyle münderecatının kısaltılmış olduğu 1939 daki nüshasının 426 ve bu sonrakinin 218 sayfa oluştundan anlaşılır.

Son kitap üzerinde umumî olarak karşılaştırma yapmaya da lüzum görmüyorum. Yalnız ikinci defa yazılan ciltler muharrirlerinin kanaatlerine göre daha tertipli, daha Pedagojik'dir. Buna ötekilerden «daha Türkçe» olduğu kaydını da ben ilâve edeyim.

İkinci defa yeniden yazılan bu üç cilt matbuat sütunlarında lehte, aleyhte bazı mütalâalar yürütülmesini de mucip oldu.

Bunlardan yalnız Vâ - Nû'nun 12 Teşrinievvel 1942 tarihli Akşam gazetesinde görülen yazısını, mütalâalara bir örnek olmak üzere, şuraya alıyorum :

Yeni Mektep kitaplarının içindekileri öğrensek mevzuları noktasından istifade ederiz. Meselâ ben kendi hesabıma, Tarih dersi kitaplarını imtihana hazırlanırcasına okumuştum. Daha eskilerinde, yani bizim zamanımızdakilerde, Milliyetçilik gayreti hemen hiç yoktu. Hele umumî Tarih hâdiseleri, kâh İsrail, kâh Arap, kâh Garp zaviyelerinden anlatılıyordu. Öyle ki, bir milletin kendi büyüklerini ve büyüklüklerini iftiharla anması âdet olduğu halde, biz, bunları âdetâ tarihteki düşmanlarımız cephesinden seyrediyorduk. Onun için Bağdad'ı fetheden, yahut Macar ovalarında garbe akan ırkdaş bahadırılar kanlı katiller halinde tasvir olunuyordu. Attilâ'yı, Hülâgû'yu canavar tasavvur ederdik.

Cumhuriyet devrinde yazılıp bu seneye kadar okutulan Tarih Dersi kitapları, hâdiseleri tepetaklat etti: Bunlarda bilâkis pek romantik bir Türk Milliyetçiliği görünüyordu. Fakat şu noktalardan da ifrata varılmış bulunuyordu :

Her millet, mazideki hâdiseleri kendi hayrına yormakla beraber, onların anlatılışındaki umumî hatlarda, hattâ birçok teferrüatta beynelmilâl görüşten aykırı düşmez. Bir Yahudî, bir Alman, bir Arap, bir Fransız'ın bulunduğu meclise bir Türk Lise mezunu da katılınca, Mısır'ın tarihini «bilış» cihetinde hepsi mutabık kalmalıdır; lâkin Napolyon vakalarını «tefsir ediş» te anlaşılamazsak zarar yok. Tabiidir ki biz, Fransız cihangirinin Mısır seferinde esir aldığı üç bin Türk'ü kılıçtan geçirmesini «Teknik bir mecburiyetti!... Bundan başka ne yapabiliirdi zavallı Bonaparte'cık!» diye hüsnü tevil edemeyiz... Fakat «Türkler Or-

ta Asyadan gelmeseydi ehramlar yapılamazdı!» da dememeliyiz! Milliyetçilik kaygusuyla dahi olsa ifrat, ifrattır.

Maarif Vekâleti bu seneki programına Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun, Enver Ziya Karal tarafından hazırlanmış ders kitapları serisini kabul etti. (İsmi geçen zatlardan ikisi İstanbul Üniversitesi Tarih Doçenti, Üçüncüsü Ankara Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Tarih Profesörüdür.) İlk ve Ortaçağlara ait olan iki cildi, sırf, ilim ve Maarif aktüalitesini takibeden bir amatör sıfatıyla alarak okudum. Üzerimde bıraktığı intiba, dozun mükemmel verilmiş bulunduğudur.

Hâdiseler, bütün insanlık tarafından tedvin edilen tarihî malûmatın umumî çerçevesinden dışarı çıkmıyor. Fakat tefsir Türktür. Tıpkı bir Fransız Lisesindeki tefsirlerin Fransız; İngiliz Lisesindekilerin İngiliz olduğu kadar. Ve hâdiselerin ehemmiyeti de, millî alâka nispetinde ön plâna getirilmiş, yahut arka plâna atılmıştır.

* * *

Gerek Türk Tarih Kurumu tarafından bu suretle ortaya konulmuş olan ciltler, gerekse bunların mekteplerde okunuşu tarzı memnuniyet verici bir şekil almamış olacak ki 15 Şubat 1943 tarihinde Ankara'da toplanan İkinci Maarif Şûra'sında Mekteplerde Tarih tedrisinin ve Tarih kitaplarının da bahis mevzuu olmasını icap ettirmiştir.

Mütehasıs tarihçilerden mürekkep olarak teşkil olunan Komisyonun umumî hey'etince de kabul olunan raporu bu mevzuu bütün tafsilâtiyle göstermekte olacağından olduğu gibi Maarif Tarihine geçirerek bu bahsi de bu suretle sona erdiriyorum.

İKİNCİ MAARİF ŞÛRASI BAŞKANLIĞINA

İlk toplantısını, 15 Şubat 1943 Pazartesi günü, Ordinaryus Profesör Hâmit Ongunsu'nun başkanlığında yapan Tarih Komisyonu, Şûra Başkanının açış nutkunda Tarih konuları hakkında vermiş olduğu izah ve işaretleri göz önünde tutarak çalışmalarını aşağıdaki şekilde düzenlemiştir.

- 1 — Okul Tarih Kitapları.
- 2 — Öğretmen ve Öğretim Meselesi.
- 3 — Tarih Öğretimi için gerekli yardımcı bilgi ve vasıtalar.
4. — Tarih öğretimiyle ilgili temenniler.

Bu konuların incelenmesi için kurulan üç ön komisyonun elde et-

tiği sonuçlar, komisyonun genel toplantılarında incelendiği gibi; konuşulan konular hakkında özel düşünceleri bulunduğu anlaşılan komisyon dışı uzmanların da aydınlatıcı sözleri dinlenerek uzun konuşmalar yapılmış ve sonunda aşağıda gösterilen tekliflerin Şûra'ya sunulmasına karar verilmiştir :

1 — İlkokulların Tarih Ders programı, çocukların anlayış ve ruh yapısına uygun olmadığı için bu program temel tutularak yazılan ve şimdiye kadar okutulan tarih kitapları maksadı sağlamaya elverişli görülmemiştir. Esasen Maarif Vekilliği de bu ciheti göz önünde tutarak bir kaç yıldanberi, yeni Tarih kitapları yazılması için bir müsabaka açmış, fakat müsabakaya girenlerin gönderdikleri eserler gerekli bütün vasıfları taşımadığı için eski kitapların şimdilik okutulmasına devam edilmiştir. Ancak komisyonun kanaatine göre bu müsabakaya temel olmak üzere hazırlanarak ilân edilmiş bulunan müfredat dahi plân bakımından kusursuz değildir. Çünkü bu müfredat bugün okutulan kitapların dayandığı müfredattan büyük farklar göstermemektedir. Komisyonun bu düşüncesine göre, İlkokul Tarih kitaplarına temel vazifesini görecek müfredat programı gerek plân gerek konuların seçiliş tarzı bakımından yeniden ve aşağıdaki ilkeler göz önünde tutularak hazırlanmalı ve müsabaka da bunlara göre yeniden ilân olunmalıdır. Tabii, kitapların yazılış tarzı itibariyle gerekli direktifler de verilmelidir.

a) İlkokul Tarih Müfredat Programı ile kitapları, çocuğun fikir gelişimini, ruh yapısını, millî duygu ve karakterinin yoğuruluşunu sağlayacak, tarih sevgisini uyandıracak, olayların zaman içinde olumlarını kavratacak bir değerle olmalıdır.

b) Bu müfredat ve kitaplar, Ortaokul ve Lise kitapları gibi sıkı bir zincirleme bilgisi veren ve Coğrafya ile Yurtbilgisinden ilgisini kesmiş bulunan bir şekilde olmamalıdır. Bunun için de tarihin her devrinden örnek sayılabilecek tipik efsane, olay ve bahisler seçilmeli ve bunlar çocukların ilgisini çekecek yolda hikâye tarzında, sade fakat canlı ve renkli bir üslûp ile belirtilmeli ve konuların kuruluşuyla sıralanışında lüzumsuz tarih ve has isimlerine, mücerret ve genel mefhumlara yer verilmemelidir.

Ancak talebeye zaman fikrini verebilecek olan kronolojik sıranın da büsbütün bırakılması doğru olamayacağından kitabın sonunda bu tarih parçalarını bir dereceye kadar bağliayacak toplu bakışlar eklenmesi yerinde sayılmalıdır.

c) İlkokul müfredat ve kitaplarının hazırlanmasında, Türk tarih Kurumu'nun bilimsel çalışmaları sonuçlarının ve bir de İlk Tahsilden

başka bir tahsil görmiyerek hayata atılan yurtdaşların millî duygularıyla hayatı anlayış ve kavrayışlarını olgunlaştırmak amacının da daima gözönünde tutulması lüzumunu tekrarlamaya hacet görülmese gerektir.

ORTAOKUL TARİH KİTAPLARI :

1 — Bugün okutulmakta bulunan Ortaokul Tarih kitapları da memnurluk verecek bir derecede maksadı sağlar görülmemiştir. Bu cihet, Vekilliğin daha önce bu öğretim derecesi için de yeni Tarih kitapları yazılmasına karar vermesi ve bir müsabaka açılmasıyla de, açıkça gösterilmiştir. Ancak yeni kitaplar hazırlanıncaya kadar büyük bir mahzur görölmedikçe eskilerinin kullanılması zarureti de âşikârdır. Yapılan incelemeler sonunda, Ortaokul I ve Ortaokul II kitaplarının, müsabakanın neticelenmesine kadar okutulmalarında büyük bir mahzur olmadığı kanaatine varılmıştır. Fakat orta III Tarihinin birinci bölümü, ihtiva ettiği yanlışlıklar ve hele talebeye yanlış ve zararlı fikirler verebilecek hükümler dolayısıyla okutulmaya asla elverişli görölmemiştir. Bu sebeple zaten okul kitabı uslûbiyle yazılmamış bulunan bu bölümün kaldırılması ve bu bölümün yeniden yazdırılarak gelecek ders yılı başına kadar behemehal yetiştirilip talebeye verilmesi zarurî görölmüş ve bu cihetin sağlanmasının Vekillikten temennisi uygun sayılmıştır.

2 — Ortaokul Tarihlerinin yeniden yazılması için açılan müsabakaya temel vazifesini gören müfredat da Ortaokul Tarih öğretiminde varılması istenilen amaca bizi götürmemektedir.

Bu cihet göz önünde tutularak yeni Ortaokul Tarih kitaplarının yazılmasında gözetilmesi gereken esaslar şöyle saptanmıştır :

Ortaokul Tarih kitaplarında bulunması gerekli olan ilk vasıf, üslûbun açık olduğu kadar mümkün mertebe hikâye şeklinde olmasıdır. Bununla beraber olaylar, gerek zaman, gerek ana hatlarıyla sebep ve netice olmak bakımından az çok bağlanmış bulunmalıdır. Tamamiyle ilmi bir tarzda ve büyük bir yekûn tutan maddelerin hulâsası şeklinde olan bir Ortaokul Tarihi büyük bir verim vadedemez. Orta Okul Tarihlerinin vereceği Tarih Bilgisi ve eğitimi, millî meselelerimizi olduğu kadar dünya meselelerini de kavrayabilecek ve fakat millî ödevleri de anlayış ve feragatle yapacak aydın bir yurtdaş doğuracağı için bu kitapların ağırlık merkezi Millî Tarih olmalı ve diğer milletlerle memleketler hakkında verilecek bilgi, millet ve yurdumuzla münasebetleri nisbetinde ölçülerek ve ayarlanarak ayrılmalıdır. Kitapların yazılışında ise okul kitapları için aranması lâzım gelen teknik vasıfların gözetilmesi lüzumunu tekrar belirtmeye hacet yoktur.

Bu esaslara uygun tafsilâtlı plânların hazırlanması için uzmanların etraflıca çalışmaları gerektiğinden, Şûra'dan sonra Vekillikçe salâhiyetli böyle bir komisyonun bu işle ödevlendirilmesi temenniye değer.

LİSE TARİH KİTAPLARI :

Komisyonca bu ders yılı başından beri Liselerimizde okutulmaya başlıyan Lise kitaplarının taşıdığı öğretim vasıflarının, bunlardan önceki kitaplarla ölçülmeyecek derecede ileri olduğu anlaşılmıştır. Bu kitaplar için ileri sürülen ve münakaşa konusu olabilecek kusurlar daha ziyade, tarih araştırmalarının durmadan ilerlemesi dolayısıyla okul kitabına konacak mahiyetteki neticelerin tâyini meselesi ile ilgili görülmüştür. Bununla beraber bu kitapların daha mükemmel ve daha faydalı bir hale getirilmesi için şu düşüncelerin gözönüne alınması lüzumuna kanaat hâsıl olmuştur.

a — Talebenin Tarih görüş ve bilgisini genişletmek için kitaplara (Tarih okumaları) eklenmesi.

b — Kitaplar hakkında ileri sürülen kusurlar ve yapılan tenkidlerin zaman zaman müelliflere verilmesi, kitapların her basılıştâ yeniden gözden geçirilerek düzeltilmesine imkân yaratılması.

MESLEK VE TEKNİK OKULLARINDA TARİH KİTAPLARI :

Şimdiye kadar Meslek ve Teknik Okullarımızda Tarih öğretimi için Ortaokul ve Lise kitapları kullanılmıştır. Her ne kadar bu kitaplar Ortaokul ve Lise müfredatının kısaltılmış bir şekline göre ayar edilerek okutulmuş ise de Orta ve Lise Tarih kitapları klâsik bir öğretimin ihtiyaçlarına göre hazırlanmış olduğundan yukarda işaret ettiğimiz okulların ihtiyaçlarını tamamen karşılamamaktadır.

Meslek ve Teknik Öğretim Okullarının da bünyesine, ihtiyaç ve amaçlarına uygun tarih kitaplarının yazılmasının gerektiği hükmüne varılmıştır.

ÖĞRETMEN VE ÖĞRETİM MESELESİ :

Tarih öğretiminde varılması istenen hedeflere doğru başarı ile yürünmesi ve ulaşılması için kitap kadar öğretmen ile öğretim metodunun da gözönünde tutulması gerektiği meydandadır. Öğretim meselesi İlkokul için halledilmiş sayılabilirse de Ortaokul ve Liseler için henüz kesin olarak halledilmiş değildir. Tarih öğretmenliğinin de menşe bakımından incelenerek hakiki bir meslek şekline girmesini sağlayacak tedbirlerin alınması teklife değer görülmüştür.

1 — Ortaokul ve Liselerdeki Tarih öğretmenliklerine bundan sonra yalnız bu öğretmenlik için hususî salâhiyet veren müessese mezunlarının tayin edilmesi,

2 — Lise mezunlarının yardımcı öğretmen olarak bu okullarda çalıştırılmaması,

3 — Gerek Tarih öğretimi vasıtalarının istifade şeklini öğretmek, gerek Tarihin en yeni buluşlarını ve öğretim metodlarını tanıtmak için Tarih öğretmenlerine mahsus kurslar tertibi.

Tarih öğretiminin metoduna gelince :

Muhtelif menşelerden yetişmiş bulunan Tarih öğretmenlerinin bugün Ortaokul ve Liselerimizde müşterek bir öğretim usulüyle ders yapmadıkları, her öğretmenin yetişme tarzı ile tekâmül ve tecrübesine göre bir usul kullandığı malûmdur. Bütün öğretmenlerin en faydalı olarak kabul edilen bir metoda sahip olmalarında büyük fayda vardır. Ancak böyle bir metodun tespiti her şeyden önce Tarih kitapları ile ilgilidir. Tarih komisyonunda bu önemli işin tarih kitaplarının müfassal plânlarını hazırlıyacak uzmanlara bırakılması daha uygun görülmüştür.

TARİH ÖĞRETİMİNİN YARDIMCI VASITALARI

A — Genel yardımcı vasıtalar :

1 — **Synchronik Tarih tabloları :**

Tarih olaylarının geçtiği yerlerle devletlerin genişlemesi haritalar üzerinde gösterildiği halde zaman fikrinin kavranması için talebenin elinde yardımcı vasıtalar bulunmamaktadır. Halbuki Dünya Tarihinde olup bitenleri kolaylıkla takibedebilmek için «Synchronik» levhalara ihtiyaç vardır. Talebeyi mücerret rakam ezberciliğinden kurtarmak gerekli olduğundan tarih için «Histomap» sistemi üzerine Synchronik tablolar Maarif Vekilliğince hazırlatılmalıdır.

2 — **Zaman tabloları :**

Dünya Tarihinin önemli olaylarını kültür hareketlerini mukayeseli bir tarzda göstermek için «Zaman tabloları» yaptırılmalıdır.

3 — **Tarih Atlasları :**

Mevcut Tarih Atlasları büyük boşluğu ancak kısmen telâfi ettiği için tarihî vakalara sahne olan yerlerin ve devletlerin muayyen zamanlardaki yayılışını göstermek için daha iyi atlaslar vücuda getirilmelidir.

4 — Hicrî tarihini milâdî tarihe çeviren kılavuzlar çoğaltılmalıdır.

5 — Resim Koleksiyonları :

Üniversite ve Yüksek Okullarda klâsik sanat eserlerinin kopyaları ile dolu müzeler kurulmalı, Orta ve İlkokullarda ise büyütülmüş fotoğraf koleksiyonlarından faydalanılmalıdır.

6 — Tarihî şahıslar ve sanat eserlerini projeksiyon makinesi ile de göstermek mümkündür. Maarif Vekilliği Okul Müzesi, ilgili dairelerle işbirliği yaparak projeksiyon camları hazırlamalı ve bunları muayyen bir programa göre bir okuldan diğer okula yollamak işini düzenlemelidir.

7 — Filim ve radyodan ders vasıtası olarak okullarda önemle faydalanmak imkânları aranmalıdır.

8 — Öğretmen ve talebeler için yardımcı kitaplar yazdırılması.

a — Memleketimizde mevcut Arkeoloji eserlerinden istifade edilmesinin temini için, Vekillikçe bastırılmış olan kılavuzun tatbikına önem verilmesi.

b — İlkokullarda Tarih öğretimi için yardımcı vasıtalar :

1 — 3 üncü sınıf için Tarih öğretimine hazırlayıcı bir Hikâye Kitabı yazdırılmalıdır. Bu kitapta zaman sırası düşünülmeden millî kahramanlarımızın, seyyahlarımızın, sanatkârlarımızın hayatlarından ve dünya tarihinden bu yaştaki çocukları ilgilendirecek olaylardan mevzular alarak hikâyeler tarzında işlenmiş yazılar konmalı ve bunlar renkli ve renksiz bir sayfa tutacak vâzih resimlerle ifadelendirilmelidir.

2 — Tarih öğretimine yardımcı duvar levhaları ve tarihî kartpostallar yaptırılmalıdır.

3 — Çocuk Edebiyatı serisi tertip edilirken tarih konularına mühim bir yer ayrılmalıdır.

Bazı temenniler.

1 — Liselerde Tarih müfredatının daha çok ders saatine tevzi olunması gerekir. Ancak öğretimin bugünkünden daha verimli yapılabilmesi için üç seneden ibaret olan Liselerin haftalık derslerine yeni saatler ilâvesi de mümkün görülmediğinden, Liselerin ilk fırsatta 12 seneye çıkarılması için gereken incelemelerin şimdiden yapılması teklifinin Yüksek Şûra Heyetine arzı yerinde görülmüştür.

2 — Liseler 11 den 12 ye çıkarıldığı takdirde Sanat Tarihinin ya ayrı bir ders olarak veya Lise kitaplarının konuları arasında daha geniş bir yer alacak surette okutulması çok faydalı olacaktır.

3 — Konservatuvar için millî kıymetlerimizi de içine alan bir Musiki Tarihinin yazılması için tarihî araştırmalar yapılması ve elde edilecek malzeme ile millî musikimizi de ihtiva edecek bir Musiki Tarihinin tedvini için millî musikimizi de ihtiva edecek bir Musiki Tarihinin tedvini için bir araştırma heyetinin kurulması keyfiyetinin veya mevcut bilim müesseselerinden birine ödev verilmesinin rica olunması.

4 — İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Zümresi ile Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Zümresinin aynı gaye için çalışan birer bilim kolu olmaları itibariyle çalışmalarını müşterek esaslara göre düzenlemeleri.

5 — Yazılmaları müsabakaya konacak kitapların yazılış ve teknik şartlarının tereddüde mahal bırakmıyacak ve yazılacak kitapların birbiriyle mukayesesine daha çok elverişli bir tarzda tamamlanması ve açıklanması.

Reis
Hâmit Ongunsu

Raportör
Enver Ziya Karal

Raportör
Cavid Baysun

Üyeler :

Yavuz Abadan

Tarık Asal

Ömer Lütfü Barkan

Aziz Berker

Salih Zeki Buluç

Emin Âli Çavlı

Nazmi Çoğan

Mebrure Ege

Hayrullah Örs

Hâmit Zübeyr Koşay

Müfid Mansel

Muzaffer Yalın

Kâmil Su

Necati Tacan

Mükrimin Halil Yinanç

12. HUKUKTA İNKİLÂP : MECELLENİN TERKİ VE İSVİÇRE MEDENİ KANUNUNUN KABULÜ

Tanzimattan sonra bir **Medenî Kanun** yapmak için nasıl çalışılmış ve **Mecellei Ahkâmı Adliye**'nin nasıl ortaya çıkmış olduğunu bu kitabın 264 - 271 inci sayfalarında anlatmış ve 1085 - 1116 ıncı sayfalarında Hukuk Mektebinin açılışı dolayısıyla de yine bu mevzua dair hayli iza-hat vermiş olduğum için burada onları, vevleki kısaca olsun, tekrara lüzum görmüyorum. Okuyucuların lütfen o sayfalara bir kerre göz gezdirmeleri faydalı olur sanırım.

İslâm Fıkhdından, o Fıkhın da yalnız Hanefî kolundan alınmış olan Osmanlı Medeni kanunu **Mecellei Ahkâmı Adliye**'nin eksikliği ve asrın ihtiyaçlarına kâfi gelmediği bilhassa 1908 İnkılâbından sonra bahis mevzuu edilmeğe başlanmış, bunun üzerine Osmanlı **Meb'usan Meclisi** kararıyle bir komisyon kurularak hem Mecellenin bazı maddelerini de-ğiştirmek, hem de o zamana kadar Mecelle çerçevesine girmemiş olan hükümleri yeniden yazmak vazifesiyle mükellef tutulmuştu.

Yüksek Hukukçulardan müteşekkil olan bu komisyon senelerce ça-lıştı ve hazırladığı bazı maddeler **Meb'usan Meclisince** kabul edilerek mer'iyet mevkiinde konuldu.

Bu komisyon da İslâm Fıkhını kaynak olarak kabul etmiş şu kadar ki ilk Mecelle Komisyonu gibi yalnız Hanefî Fıkhını değil, öteki Fıkıh-ların, meselâ Şafii, Maliki, Hanbelî müçtehitlerinin eserlerinden de is-tifade etmekte kusur etmemişti.

Fakat Napolyon'un bir sözünü naklederler: Çıkmayacak işi komis-yona havale et dermiş. Bu komisyon senelerce çalıştığı halde ortaya koyduğu eser hiç denilecek kadar az oldu.

1923 de Cumhuriyet Hükûmeti kurulunca bu işi tekrar ele aldı. Fa-kat Hukuk ibresi bu def'a Şarktan ziyade Garbe döndü. Burada yine Şark ile Garp karşılaştı. Sonunda Garp galebe çaldı. Ve en son **Türk**

Medenî Kanunu Garpten alındı. Bu mevzu etrafındaki münakaşaları burada uzun uzadıya yazmağa imkân yok. Yalnız birisi Garp Medenî Kanununun aleyhinde, ötekisi de lehinde olmak üzere iki Hukukçunun mütalâasını almakla iktifa edeceğim :

Cumhuriyet Hükûmeti Adliye Vekillerinden Seyit Bey Hilâfetle Saltanatın birbirinden ayrıldığı sırada ve 3 Mart 1340 (1924) tarihinde Büyük Millet Meclisinde söylemiş olduğu meşhur İlmî ve Tarihî nutkunun sonunda bu mevzua temas ederek diyor ki:

— Efendiler, sözlerine nihayet vermezden evvel zamanımızda, hele şu sırada pek mühim olan bir mes'ele hakkında müsaade buyurunuz da bir iki söz söyleyeyim: (Söyle, söyle sabaha kadar söyle dinleriz sedaları.)

Bundan üç, beş gün evvel bir celsei aleniyyede hey'eti umumiyenizde Muhterem İzmir meb'usu arkadaşım Saracoğlu Şükrü Bey (Türk'ün ruhundan doğan kanunlar isteriz) demişti. Ben de o celsede bulunmamıştım. Sonra gazetede okudum. Pek doğru söylemiş, tasdik ederim. Türk'ün örf ve adetine uygun kanunlar isteriz demek istiyorlar değil mi?

Saracoğlu Şükrü Bey (İzmir) Evet, Evet...

Adliye Vekili Seyyit Bey (devamla) — Kuranı Kerim'de böyle söylüyor. Bakınız ne diyor: «Affı ihtiyar et, örf ile emreyle, cahillerden iraz kıl» (Alkışlar) işte görülüyor ki Hazreti Kuran örf ile emret diyor.

Efendiler, bütün Şark ve Garbın, bütün Avrupa hukukşinaslarının, bütün feylesofların ittifak ettikleri bir şey var ki o da bir memleket kanunları o memleketin örf ve adetine uygun olması kaziyyesidir. Kanun vaz'ında esas budur. Bir Kanun Memeleketin örf ve adetine muvafık olmazsa o kanun payidar olmaz. Çünkü Hukuk demek örf ve adet demektir. Bir memleketin Ahkâmı Kanuniyesi, Kavaidi Hukukiyesi o Memleketin örf ve adetinden doğar ve örf ve adetin tebeddülü ile tebeddül eder.

Lâkin aceba bu ayeti celilede örf kelimesi bugün lisanımızda zebanzet olan örf ve adet mânasına mıdır? Bu ayeti celile hakkile tetkik edilmemiş, mânası işlenmemiştir. Tefsirlere bakarsanız birbirine mübâyın başka başka mânalar verildiğini görürsünüz. Bu ayetteki örf ma'ruf manasınadır. Münkerin zıttıdır. Halkın lisanında deveran eden örf ve adet manasına değildir derler. Halbuki Efendiler bu yanlıştır. Ben bu mes'eleyi senelerce tetkik ettim. Mes'elede Esarilerle yani Şafiî üleması ile Matüridîler'in yani Hanefî ülemasının fikirleri birbirine karışıyor. Bunu tefrik etmek lâzımdır. Şafiî üleması tarafından yazılan tef-

sirlere meselâ Kadı Beyzavi Tefsirine bakarsanız örf'ün şer'an tahsin olunan şeydir diye tefsir edildiğini görürsünüz. Halbuki Hanefiler tarafından yazılan Tefsirlere, meselâ Hanefilerin en büyük muhakkiklerinden ve usulü fıkıh imamlarından olan Cessas Ebubekir Razi'nin «Ah-kâmülkuran» adındaki tefsirine bakarsanız örf'ü aklen tahsin olunan şeydir diye tefsir ettiğini görürsünüz. Bu mübâyenetin sebebi: Hüsün ve kubûh mes'elesidir. Bu, Felsefei İslâmiyede pek mühim bir bahistir. Elyevm Avrupa filozofları da bu bahs ile meşgul olmaktadırlar. Bunu size izah etmek istemem, uzun gider. Bunun yeri burası değildir. Şu kadar söyleyeyim ki örf, irfandan mehuzdur. Matüridilere göre yani Hanefî fukahasına göre akıl ve irfanın tecviz ettiği şey demektir. Adet'le arasında şu kadar bir fark vardır ki adet, batıl üzerine teessüs edebilir, batıl ve mezmum şeylerde adet olabilir. Nitekim bir çok fena şeyler beynennas adet olduğu gibi. Lâkin örf, irfan üzerine müessesistir, batıl üzerine teessüs etmez. Merdud ve mezmum şeylere örf denmez. Şu halde örf ile adet arasında umum ve hususu mutlâk vardır. Örf ahes, adet eamdır. Yani her örf adettir, amma her adet örf değildir. Bazı adetler aklen makbul olduğu için örftür. Fakat bazı adetler de aklen merdud olduğu için örf değildir. İşte örf ile adetin arasında bu fark vardır. Başka bir fark yoktur.

Evet maruf da örf demektir. Fakat o da bu mânadadır. Ben usulü fıkha dair yazdığım bir eserde bu meseleleri uzun boylu izah etmiştimdir.

Son söz olarak şu ciheti de arz edeyim ki: **Islahatı Adliye** adı altında alelacele bir kanun yapmak doğru olamaz. Almanlar son Kanunu Medenilerini ancak on beş senede vücade getirebildiler. Memlekete, Millete örf ve adetine, Milletin bünyei içtimaiyesine uygun kanunlar yapmak kolay bir şey değildir. Muhtelif devletlerin, muhtelif usul ve kanunları var. Garbın örf ve adedi ve hukuku olduğu gibi Şark'ın da, memleketimizin de örf ve adeti ve kavaidi hukukiyesi vardır. Bunları uzun uzadıya tetkik etmek, etüt etmek, düşünmek ve hangi kaidelerin, hangi ahkâmın memleketimize, milletimizin şeraiti içtimaiyesine, ahvali hayatiyesine uygun olduğunu tesbit eylemek icabeder. Böyle yapılmayıp da alelacele, geliş güzel bir kanun yapılacak olursa faide yerine mazarrat hasıl olur. Sonra sık, sık iki günde bir tadile mecbur kalırsınız. Ben size bir ayda büyük bir kanun, devletin Kanunu Medenisini bile getirebilirim. Ne yaparım? Alman veya İsviçre Kanunu Medenisini terceme ettirerek Hey'eti Âliyyenize takdim edebilirim. Lâkin ona Türkiye Kanunu denilmez. Muhterem Saracoğlu Şükrü Bey'in tabiri veçhile Türk'ün ruhundan doğan Kanun denilmez. Alman veya İsviçre Kanunu denilir. Almanya ve İsviçre başka, Türkiye başkadır. Türki-

ye'de Türkiye Kanunu lâzımdır. Bu da uzun uzadıya tetkike muhtaçtır. Kaş yapalım derken göz çıkarmayalım. Metin ve sağlam esaslar üzerinde yürüyelim, tekrar geriye dönmeyelim. İşte ben bildiklerimi, kanaatlerimi bütün samimiyetimle en açık bir surette arzettim. Artık ötesi size aittir. Her şey kararınıza vabestedir. Müsaadenizle sözlerime nihayet vereyim. (Teşekkür ederiz sesleri, alkışlar) [1]

Millet Meclisi kürsüsünde bu sözleri söyleyen Cumhuriyet hükümetinin Adliye Vekilidir ve İstanbul Darülfünununda senelerce **İslâm Hukuku Felsefesi** yahut **İslâm Hukuku Metodolojisi** demek olan **Usulü Fıkıh** dersini okutmuştur. Garpta bu türlülere otorite denilir ve herhangisi bir mes'eledede bunların bu türlü reyleriyle, mütalâalarile hareket edilir. Nitekim bizde de Hilâfetle Saltanatın ayrılmasında bu zatın bir kitap tutan bu nutkile hareket edilmiştir. Fakat bir az aşağıda okuyacağınız gibi Medenî Kanun hakkındaki mütalâası kabul edilmemiş, İsviçre Medenî Kanunu tercüme edilip Türkiye Medenî Kanunu ittihaz olunmuştur.

Bunun sebebi: Atatürk'ün acele bir İnkılâp yapmak istemesi ve komisyonların işi çıkmamasıdır.

Atatürk bu İnkılâbı yapmak için Şark kültürile o kadar alâkası olmayan ve hukuk ilmini garpta, İsviçre'de tahsil etmiş bulunan genç Hukukçu Mahmut Esat Bozkurt'u Adliye Vekâletine getirerek işe girişmiş, İsviçre Medenî Kanununu alelacele, tercüme ettirerek Büyük Millet Meclisine gönderip kül halinde çıkartmıştır.

Bunun saikini ve mucip sebeplerini 20 Kanunuevvel. 1340 (1924) de İcra vekilleri karare ile Millet Meclisine takdim olunan Adliye Vekâleti tezkeresi açıkça ve etraflıca göstermekte olduğundan bunu olduğu gibi bu kitaba alıyorum: Fakat ondan evvel Atatürk'ün Medenî Kanun hakkındaki fikrinin bilinmesi faydalı olur. Bunu da 5 Teşrinisani 1925 tarihinde Ankara Hukuk Fakültesinin açılışı sırasında söylemiş olduğu şu nutuktan öğreniyoruz:

Türk İnkılâbı nedir? Bu İnkılâb, kelimenin vehleten imâ ettiği ihtilâl mânasından başka, ondan daha vâsi bir tahavvülü ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, asırlardanberi gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur. Millet, idamei mevcudiyeti için efradı arasında düşündüğü rabıtai müstereke, asırlardanberi gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş, yâni millet, dinî ve mezhebi irtibat yerine, Türk milliyeti rabıtasiyle efradını toplamıştır.

[1] Bu nutuk Millet Meclisi karare ile kitap şeklinde basılıp memlekete dağıtılmıştır. 63 sahifelik bir eserdir. 1628 inci sahifedeki haşiyede de adı geçmiştir.

Millet, beynelmilel umumî mücadele sahasında sebebi hayat ve sebebi kuvvet olacak ilim ve vasıtanın ancak muasır medeniyette bulunabileceğini bir hakikati sabite olarak umde ittihaz eylemiştir. Velhasıl, Efendiler, millet saydığım tahavvülât ve inkılâbatın tabîi ve zarurî icabı olarak idarei umumiyesinin ve bütün kanunlarının ancak dünyevî ihtiyacattan mülhem ve ihtiyacın tebeddül ve tekâmülüyle mütemadiyen tebeddül ve tekânîül etmesi esas olan dünyevî bir zihniyeti idareyi mabihilhayat addeylemiştir.

Eğer, yalnız altı sene evvelki hatıratınızı yoklarsanız, devletin şeklinde efradı milletin rabıtai müşterekesine medarı kuvvet olacak tariki medeniyetin takibinde, velhasıl bütün teşkilât ve ihtiyacatını istinat ettirdiği ahkâm noktai nazarında büsbütün başka esaslar üzerinde bulunduğumuzu tahattür buyurursunuz. Altı sene zarfında büyük milletimizin cereyanı hayatında vücade getirdiği bu tahavvülât her hangi bir ihtilâlden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılâbattandır. Çok milletlerin halâs ve itilâ mücadelesinde mütehevvir oldukları görülmüştür. Fakat bu tehevür Türk milletinin şuurlu tehevürüne benzemez.

Bahsettiğim büyük İnkılâb yolunda Türk milletinin şimdiye kadar sarfettiği mesai; dahilî ve haricî erbabı kasde karşı yorulmaz, yıpranmaz mücadeleler içinde ve bizzat idarei milliyenin mukavemet berendaz tatbikatı sahasında ve erbabı hukuk elinde bulunan kanunların ve müdevvenatın vücudünden kasden tecahül ederek evvelemirde Türk millet ve devletini yeni şekli mevcudiyetini bilâmel meydana çıkarmak uğrunda geçmiştir. Şimdi vücade gelen bu büyük eserin zihniyetini, ihtiyacatını tatmin edecek yeni esasatı hukukiyeyi ve yeni erbabı hukuku vücade getirmek için teşebbüs almağa zaman gelmiştir. Zannedirim ki Ankara Mektebi Hukukile Cumhuriyet hukukunu yalnız zahirî erbabı hukukile izah edecek ve müdafaa edecek tedbire tevessül etmiş ve lâfzî şeklile değil fakat şuurî ve iz'anî mahiyetile, kanunlarla ve erbabı hukukiyle izah edecek ve müdafaa edecek tedbire tevessül etmiş oluyoruz.

Cumhuriyet Türkiyesinde eski kavaidi hayat, eski hukuk yerine yeni kavaidi hayatın ve yeni hukukun kaim olmuş bulunması bugün gayri kabili tereddüd bir emrivâkidir. Bu emrivâki sizin kitaplarınızda ve mabihittatbik olacak kanunlarınızla ifade ve izah olunacaktır.

Yeni hukuk esaslarından, yeni ihtiyacatımızın talep ettiği kanunlardan bahsederken «Her İnkılâbın kendisine mahsus müeyyidesi bulunmak zaruridir» hikmetine, yalnız bu hikmete işaret etmiyorum, beyhude bir sistem temayülünden nefsimi tahzir ederek, fakat Türk

Milletinin muasır medeniyetin vasıtalarından ve feyizlerinden müstefit olmak için lâakal üç yüz senedenberi sarfettiği gayretlerin ne kadar elemli ve ıstırahlı mevani karşısında heba olduğunu kemali teessür ve intibahla göz önüne alarak söylüyorum.

Milletimizi inhitata mahkûm etmiş ve milletimizin feyyaz sinesinde devir devir eksik olmamış olan erbabı teşebbüsü, erbabı cehdû himmet en nihayet meftur ve münhezim etmiş olan menfi ve kahir kuvvet şimdiye kadar elinizde bulunan hukuk ve onun samimî muakibleri olmuştur. Belki ağır ve cesurâne olan müşahedei tarihiyemin güzide heyetiniz içinde ve Hükûmeti Cumhuriyenin bugün hizmetlerinden istifade etmekte bulunduğu kıymetli memurlar ve hâkimlerimiz içinde kimsenin hayretini mucib olmayacağına eminim. Bununla beraber biraz daha ızahı meram için müsaade buyurmanızı rica ederim. Beynelmilel Umumî Tarihın cereyanında Türklerin bin dört yüz elli üç zaferini, yani İstanbul'un fethini tasavvur buyurunuz. Bütün bir cihana karşı İstanbul'u ebediyen Türk camiasına maletmiş olan kuvvet ve kudret takriben aynı senelerde icad edilmiş olan matbaayı Türkiye'ye kabul için erbabı hukukun meş'um mukavemetini iktihama muktedir olamamıştır.

Köhne hukukun ve müntesiplerinin matbaanın memleketimize girmesine müsaade etmeleri için üç yüz sene müşahade ve tereddüt etmelerine ve leh ve aleyhte pek çok kudret ve kuvvet sarfetmelerine ıztırah hâsıl olmuştur. Eski hukukun çok uzak ve çok eski kuvvei ihyaiyesi mâdum bir devrini ve müntesiplerini intihap ettiğime zahip olmayınız. Eski hukukun ve onun müntesiplerinin yeni devrei inkılâbiyemizde bizzat bana ika ettikleri müşkilâttan misal getirmeğe kalksam sizi tasdi etmek tahlikesine maruz kalırım. Fakat bilirsiniz ki Türkiye Büyük Millet Meclisinin o ânı tevellüdünde onun bugünkü mahiyet ve vaziyetini esasatı hukukiyye ve esasatı ilmiyye münafi addedenlerin başında en meşhur hukukşinaslar bulunuyordu. Büyük Millet Meclisinde Hâkimiyetin bilâkaydüşart millete ait olduğunu ifade eden Kanunu teklif ettirdiğim zaman bu esasın Kanunu Esasîi Osmaniye mugayeretinden dolayı muarızı bulunanların başında yine eski ve fazileti ilmiyesi ile milleti iğfal eden maruf hukukşinaslar bulunuyordu.

Hattâ Cumhuriyet ilân olunduktan sonra vukua gelen fecî bir hâdiseyi de enzârı intibahınız önünde canlandırmak isterim. En büyük mamûremizin bu memlekette belki Avrupa'da tahsil etmiş yüksek müte-hassıslardan mürekkep Baro Heyeti, alenen Hilâfetçi olduğunu ilân eden ve ilân etmekle iftihar duyan birisini seçip kendisine reis intihap eylemiştir. Bu hâdise köhne hukuk erbabının Cumhuriyet zihniyetine karşı derunî ve hakikî olan vaziyet ve temayülünü ifadeye kâfi değil midir? Bütün bu hadisat erbabı İnkılâbın en büyük, en sinsi hasmı canı,

çürümüş hukuk ve onun biderman müntesipleri olduğunu gösterir. Milletın hummalı inkılâb hamleleri esnasında sinmeğe mecbur kalan eski ahkâmı kanuniye, eski erbabı hukuk, erbabı himmet, nüfuz ve ateşi yavaşlamağa başlar başlamaz derhal canlanarak inkılâb esaslarını ve onun samimî muakkıblarını ve onların aziz mefkûrelerini mahkûm etmek için fırsat beklerler. Bu eski kanunların mevcudiyeti ve eski esasatı hukukiyetinin mer'iyeti ile ve eski zihniyetin derunî ve kalbî olarak muhafazada mütemerrid hâkimlerin ve avukatların mevcudiyetile müemmendir.

Bugünkü Hukukî faaliyetlerimizin esbabını izah etmiş oluyorum ümidindeyim. Büsbütün yeni kanunlar vücade getirerek eski esasatı hukukiyeyi temelinden kaletmek teşebbüsündeyiz. Ve yeni esasatı hukukiye ile Elifbasından tahsile başlayacak bir yeni Hukuk neslini yetiştirmek için bu müessesatı açıyoruz. Bütün bu icraatta mesnedimiz milletin istidad ve kabiliyeti ve iradei kat'iyesidir.

Bu teşebbüslerde arkadaşlarımız, yeni hukuk, bizimle beraber bahsettiğim mahiyette anlamış olan güzide hukukumuzdur.

Hayatı umumiyemizin yeni esasatı hukukiyesi nazarı ve tatbiki sahada tecelli ve tahakkuk edinceye kadar geçecek zamanı temin eden bizzat milletimiz ve onun İnkılâbındaki yorulmaz ve yıpranmaz kuvvet olacaktır.»

* * *

Bu nutkun son fıkrasından açıkça anlaşılıyor ki Atatürk'ü Medenî kanunu değiştirmeye sevkeden başlıca âmil eski Medenî Kanuna bağlı kalan hakimlerle avukatlardan yeni rejime fenalık geleceği endişesidir. Bu endişeyi doğuran da Baro Reisi Avukat Lütî Fikri'nin hilâfetle Saltanat ayrıldığı sırada neşretmiş olduğu Tefriki Kuva adındaki risalesidir. Bu Hukuk İnkılâbı Tarihinde dikkati değer bir hadisedir.

İşte bu hitabeden 16 gün sonra Millet Meclisine takdim olunan yeni Türk Medenî Kanunu layıhası ittifakla kabul edilerek bu İnkılâpta Atatürk'ün eliyle ve direktifleriyle başarılmıştır.

Adliye Vekilliğinin bu mesele hakkındaki tezkeresi kanunun mucip sebeplerini de göstermekte olduğundan aynen alıyorum :

«Hali hazırda Türkiye Cumhuriyetinin müdevven bir Kanunu Medenîsi yoktur. Yalnız, akidlerin küçük bir kısmına temas edebilen Mecelle vardır. 1851 maddedir. 8 Muharrem 1286 tarihinde yazılmağa başlanmış ve 26 Şaban 1293 tarihinde ikmal edilerek mevki'i mer'iyete vaz' olunmuştur. Denebilir ki: Bu Kanunun ihtiyacatı hazıraya tevafuk eden ancak 300 maddesi vardır. Mütebakisi memleketimizin ihtiyaca-

tını ifade edemeyecek kadar iptidaî bir takım kaidelerden ibaret olduğundan tatbik edilmemektedir. Mecellenin kaidesi ve âna hatları, dindir. Halbuki, hayatı beşer her gün, hatta her an esaslı tahavvüllere maruzdur. Bunun tahavvüllerini, yürüyüşünü hiçbir zaman bir nokta etrafında tespit etmek ve durdurmak mümkün değildir. Kanunları dine müstenit olan devletler kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin matlaplarını tatmin edemezler. Çünkü dinler lâyeteye gayyer hükümler ifade ederler. Hayat yürür; ihtiyacat sür'atle değişir. Din kanunları, mutlâka ilerliyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mâna ifade edemezler. Değişmemek dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması, asrı hazır medeniyetin esasatından ve eski medeniyetle yeni medeniyetin en mühim farikalarından birisidir. Esaslarını dinlerden alan Kanunlar tatbik edilmekte oldukları camiaları nazil oldukları iptidaî devrelere bağlarlar. Ve terakkiyata mâni belli başlı müessir ve amiller sırasında bulunurlar. Türk milletinin mukadderatını asrı hazır içinde dahi kurunu vusta ahkâm ve kavaidine raptetmekte, dinin lâyetegayyer ahkâmından mülhem olan ve ülûhiyetle daimî temas halinde bulunan kanunlarımızın en kuvvetli müessir olduklarına şüphe edilmemelidir. Millî hayatı içtimaiyenin nazımı olan ve yalnız ondan mülhem bulunması icabeden müdevven bir Kanunu Medeniden Türkiye Cumhuriyetinin mahrum kalması ne asrı hazır medeniyeti icabatile ve ne de Türk ihtilâlinin istilzam ettiği mâna ve mefhumla kabili telif değildir. Asrı hazır devletini iptidaî siyasi teşekküllerden ayıran farikalardan birisi de camianın mukadderatında tatbik edilen kavaidin teknik edilmiş olmasıdır. Bedavet devirlerinde ahkâm müdevven değildir. Hâkim örf ve adetle hüküm verir.

Mecellenin maruz 300 maddesi istisna edilmek şartıyla Kanunu Medenî mebhasında Türk Cumhuriyeti hâkimleri derme çatma Fıkıh kitaplarından ve din esasatından istimbat ve istihraç suretile icrayi kaza etmektedirler. Türk Hâkimi hükümlerinde muayyen bir içtihat, bir kavil ve bir esas ile mukayyet değildir. Binaenaleyh her hangi bir mesele etrafında memleketimizin bir mahallinde verilen bir hüküm ile aynı şerait tahtında tahaddüs eden aynı meselede diğer mahallinde verilen hükümler bir birinden ekseriya farklı ve mütenakiz bulunmaktadır. Netice itibarile Türkiye halkı, adaletin tatbikinde ittiansızlığa ve mütemadi tezebzübe maruz kalmaktadır. Halkın mukadderatı muayyen ve müstekar bir adalet esasına değil, tesadüfe ve talihe bağlı ve bir birini mütenakiz kurunu vüstaî fıkıh kaidelerine merbut bulunmaktadır.

Cumhuriyet: Türk adaletinin bu keşmekeşden, yokluktan ve pek iptidaî vaziyetten kurtarılması inkılâbın ve asrı hazır medeniyetinin

icabatına muvafık yeni bir Türk Kanunu Medenisinin sür'atle vücuda getirilmesini ve taknini zarurî kılmıştır. Bu maksatla ihzar olunan Türk Kanunu Medenisi kavaini medeniye sırasında en yeni, en mükemmel ve halkçı olan İsviçre Kanunu Medenisinden ahiz ve iktibas olunmuştur. Bu vazifeyi Adliye Vekâletince verilen direktifler dairesinde memleketimizin güzide Hukukşinaslarından mürekkep hususî bir Encümen ifa eylemiştir.

Asrı hazır ailei medeniyetine mensup milletlerin ihtiyaçları arasında esaslı bir fark yoktur. İçtimaî ve iktisadî daimî temaslar beşerin büyük ve medenî bir kütlesini bir aile haline getirmiş ve getirmekte bulunmuştur. Prensipleri yabancı bir memlekettten iktibas edilmiş olan Türk Kanunu Medenisi lâyihasının mevkii mer'iyete vaz'ından sonra memleketimizin ihtiyacatı ile kabili telif olmaması müddeası varid görülmemiştir. Bhusus İsviçre devletinin muhtelif tarih ve an'anata mensup Alman, Fransız ve İtalyan ırklarını ihtiva etmekte olduğu malûmdur. Bu kadar hars itibariyle dahi yekdiğerinden farklı bir muhitte tatbik elastikiyetini gösteren bir Kanunun Türkiye Cumhuriyeti gibi yüzde doksan itibariyle mütecanis bir ırkı ihtiva eden bir devlette tatbik kabiliyetini bulabilmesi şüphesiz görülmüştür. Bundan başka mütemeddin bir milletin mütemeddin bir Kanununun Türkiye Cumhuriyetinde cayı tatbik bulamıyacağı noktaî nazarı sakat görülmüştür. Bu tez Türk Milletinin medenî kabiliyeti haiz olmadığını ifade eden bir mantık silsilesine müncer olabilir. Halbuki hâdiselerin hakikatı, hal ve tarih bu müddeanın tamamen zıddındır. Türk teceddüt tarihi şahit tutularak denebilir ki: Türk milleti asrı hazrın muktazayâtına mutabık olarak vücuda getirilen makul ve salim ve akıl ve zekâ ile müterafik yeniliklerden hiçbirisine muarız kalmamıştır. Bütün bir teceddüt tarihimizin seyrinde ammenin menfai mülâhazasile vücuda getirilen yeniliklere yalnız, menfaatleri muhtel olan zümreler mücadil vaziyetinde kalmışlar ve halkı din namına, sakim ve batıl itikadat namına idlâl ve ifsad eylemişlerdir. Unutmamak lâzımdır ki Türk Milletinin kararı muasır medeniyeti bilâ kayıt ve şart tekmil prensiplerile kabul etmektedir. Bunun en bariz ve canlı delili inkilâbımızın kendisidir. Bu muasır medeniyetin Türk camiasile kabili telif olmıyan noktaları görülü-yorsa bu, Türk milletinin kabiliyet ve istidadındaki noksandan değil, onu füzuli bir surette ihata eden kurunu vüstaî teşkilât ve dinî müdevvenat ve müessesattır.

Nitekim muasır medeniyetle Mecelle ahkâmı şüphe yok ki: kabili telif değildir. Fakat Mecelle ve buna makis sair müdevvenat ile Türk milleti hayatının müterafik olmadığı da aşikârdır. Adliye Vekâleti en yeni ve en mükemmel olan İsviçre Kanunu Medenisini milletimizin

şimdiye kadar bağlı kalan vasi zekâ ve kabiliyetini tatmin edecek ve ona hakiki bir cevelengâh ve bir saha olabilecek bir eseri medenî olarak görmektedir. Bu Kanunda milletimizin duyguları ile istinas etmeyecek hiçbir nokta tasavvur edilmemektedir. Şu ciheti de işaret etmek lâzımdır ki: Muasır medeniyeti almak ve benimsemek kararla yürüyen Türk Milleti, muasır medeniyeti kendisine değil kendisini muasır medeniyetin icabatına her ne pahaya olursa olsun ayak uydurmak mecburiyetindedir. Yaşamak kararında olan bir millet için bu şarttır. İhzar olunan lâyiha bu icabatın aksamı mühimmesini ihtiva etmektedir. Örf ve adete ve göreneklere mutlâk surette bağlı kalmak davası beşeriyeyi en iptidai vaziyetinden bir adım ileri götürmeyecek kadar tehlikeli bir nazariyedir. Hiç bir mütemeddin bir millet böyle bir akide etrafında kalmamış ve havanın icabatına tevfiği hareketle zaman zaman kendini bağlayan örf ve adetleri yıkmakta tereddüt etmemiştir. (Hakikatler karşısında âba ve ecdadından mevrus itikadlara behemehal bağlı kalmak akıl ve zekâ icabatından değildir.) Esasen ihtilâller bu hususta en müessir bir vasıta olarak istimal edilmişlerdir.

Alman Kanunu Medenisinin tatbikinden evvel Almanya, hukukî ahkâm noktasından merkezde Bizansın 1500 sene evvel yapılmış Roma Hukukuna tabi idi. Bu hukuka bir de Millî Hukukun millî ve mahallî metinleri inzıam ediyordu. Şarkta ve Şimalde Roma Hukuku ve mahallî metinlerle karışık bir halde Prusya Hukuku vardı. Mütebaki aksamda Fransa Hukuku mer'î idi. Alman ahalisinin % 33 ü Roma Hukukuna % 43 ü Prusya Hukukuna % 7 si Saksonya Hukukuna % 17 si Fransa Hukukuna tabi idi. Alman Kanunu Medenisinin tatbikinden evvel Alman Hukuk lisanı Lâtince, Fransızca, Yunanca ve mahallî Alman lisanlarınca idi. Bayyera'da yalnız nikâh mukavelesi hakkında 70 ilâ 80 usul vardı. Hâkim için bu metinlerin hepsinden ayrı ayrı haberdar olmak imkânı yoktu. Alman Kanunu Medenisinin neşrinden evvel Almanya'da bir adamın her hangi bir hâdisede hangi ahkâma tabi olacağını bilmesi imkânı mevcut değildi. Alman Hukuşinasları bu binbir çeşit ve asırlardan müdevver hukuktan; Kanunu Medenî ile memleketlerini bir hamlede kurtardılar. Ve bütün Almanya için tek bir Kanunu Medenî yaptılar.

Kanun 3 Temmuz 1896 da neşrolundu. Ve Millet Meclisince toptan kabul edildi. Örf ve adetçilere göre Alman Kanunu Medenî lâyihası pek çok nazari, amelî noktadan kıymetsiz telâkki olundu. Halbuki tetkik neticesinde bu kanundan kendileri dahi bir tek esası oynatmak imkânını göremediler.

Fransız Kanunu Medenisi de bir İnkılâp mahsulüdür. O da eski ahkâmı, örf ve adetleri çiğniyerek yeni düsturlar vazetti. Sınıf ve arazi

imtiyazlarının lâğvı ve hukuku ailenin kilisenin elinden alınması bu kanunun belli başlı yeniliklerinden oldu. Kanunu Medenisinin neşrinden evvel Fransa mahallî ve mektup ve biri birinden çok farklı örflerle idare ediliyordu. Cenupta Roma zamanından kalma ahkâm, şimalde Cermen menbalarından gelme kaideler vardı. Fazla olarak münasebatı medeniyede her mıntıkanın kendisine mahsus ahkâmı mevcut idi. Fransız İhtilâlinin itikadâtı batılâya kahir bir darbesi olan Kanunu Medenî bütün eskilikleri sildi. Ve yerine yeni ahkâm ve kaideleri koydu. Fransa Kanunu Medenisinin en çetin hasmı kilise olmuştu. Çünkü bu kanun katolikliğin münasebatı medeniyede bilhassa aile hukukundaki hakimiyetini selbediyordu.

İsviçre; Kanunu Medenisinin neşrinden evvel Kantonlarının adedi kadar Kanunlara sahip idi. İsviçre Kanunu Medenisi muhtelif örf ve adetleri ihtiva eden bu kanunların hepsini birden hükümden iskat etti. Ve yerlerine bambaşka tek bir Kanunu Medenî koydu. Bu üç büyük hareket bütün hayatı ölü an'anelere bağlamak istiyen tarihi mektebin son kahkerî hezimetî oldu.

Bu misalleri vermekten maksat zamanın icabatına ve medeniyetin muktazayatına göre milletlerin örf ve adetlerine bir hamlede nasıl veda ettiklerini ve bu vedaın zannedildiği gibi mazarrat ve tehlikeyi değil, büyük menfaatleri istilzam eylediğini canlı bir surette göstermektir.

Hayatın icabatına uymıyan örf ve adatta isrardır ki milletler için bails felâket olur. Bu saydığımız Kanunlarda esas :

Din ile devletin mutlâk surette ayrılığıdır. İsviçre, Almanya, Fransa siyasî ve millî vahdetlerini iktisadî, içtimaî halâs ve inkişaflarını Kanunu Medeniler neşretmekle tarsin ve takviye eylemişlerdir. Bu hayati zaruretler karşısında eski örflerin mahallî ve melûf ahkâmın ve dinî itiyatların idamesi bu memleketlerin hiçbirinde, hattâ İsviçre gibi ârâyı ammenin en vasi derecede hüküm sürdüğü bir memlekette bile istenmemiş, hatırlara gelmemiştir.

Şüphe yoktur ki Kanunların gayesi her hangi bir örf ve adet veya yalnız vicdanla alâkadar olması icabeden ahkâmı diniye değil, siyasî, içtimaî iktisadî ve millî vahdetin her ne pahaya olursa olsun temin ve tatminidir. Asrı hazır medeniyetine mensup devletlerin ilk farikası din ile dünyayı ayrı görmektir. Bunun aksi; devletin kabul ettiği din esaslarını kabul etmiyen kimselerin vicdanlarına tahakküm olur. Bunu asrı hazır devlet telâkkiyatı kabul edemez. Din, devlet nazarında vicdanlarda kaldıkça muhteremdir ve masundur. Dinin hakem halinde kanunlara girmesi tarihin seyrinde ekseriya tacidarların mütegalibinin, kavilerin keyf ve arzularını tatmine vasita olmasını istilzam et-

miştir. Dini dünyadan ayırmakla asrı hazır devleti beşeriyeti tarihin bu kanlı beliyesinden kurtarmış ve dine hakikî ve müebbet bir taht olan vicdanı tahsis etmiştir. Bahusus muhtelif dinlere mensup tab'ayı ihtiva eden devletlerde tek bir Kanunun bütün camiada tatbik kabiliyetini ihraz edebilmesi için bunun din ile kat'ı münasebet etmesi hakimiyeti milliye için de bir zarurettir. Çünkü Kanunlar dine müstenit olursa vicdan hürriyetini kabul mecburiyetinde bulunan devlete, muhtelif dinlere salık tab'ası için ayrı ayrı kanun yapmak icabeder. Bu hal asrı hazır devletinde şartı esasi olan siyasi, içtimai, millî vahdete külliye münafidir. Hatırlamak icabeder ki: Devlet yalnız tab'ası ile değil, ecnebilerle de hali temastadır. Bu takdirde onlar için de kapitülâsyon namı altında ahkâmı istisnaiye kabul etmek zarureti hasıl olur. Lozan muahednamesile ilga olunan kapitülâsyonların memleketimizde ipkası için ecnebler tarafından serdedilen esbabı mucibenin en mühim ciheti bu nokta olur. Bundan başka Fatih Sultan Mehmet devrinden son zamanlara kadar gayri müslim tab'a hakkında tatbik edilen ahkâmı istisnaiyeye de bilhassa bu dinî vaziyet bais olmuştur. Halbuki yeni Türk Kanunu Medenî lâyihasının ihzârı vesilesile memleketimizde mevcut akalliyetler Lozan muahedesinin kendilerine kabul ettiği haklardan sarfı nazar ettiklerini Adliye Vekâletine bildirmişlerdir.

Teceddüt Tarihimizde kıymeti olan bir hâdiseyi şuracıkta zikretmek isteriz: Ali Paşa Fransız Kanunu Medenisinin Türkiye için aynen kabulünü vaktile Sultan Aziz'e telkif etmiş, fakat Cevdet Paşa'nın müdahalesile bu büyük teşebbüs akim kalarak yerine Mecelle ikame olunmuştu. Esasen tekmiil endişesi şahsî menfaatlerden ibaret olan riyâyî şiar ittihaz edinen Saltanat idaresi için milletin hakiki menfaati icabatını nazarı dikkate alarak karar verilemezdi.

Asrı hazırın medenî milletlere tanıdığı tekmiil hukuku cihanı medeniyetten bilâ kayıt ve şart talebederken bu hukukun istilzam ettiği vezaifi medeniyeyi de Türk milleti yeni Kanunu Medenisi ile kendi eliyle kendisine tahmil etmiş bulunuyor. Bu Kanun lâyihasının manalarından birisi de budur.

Türk milletinın mümessilî ailesi olan Büyük Meclisinin nazarı tasvip, ve tasdikine arzedilen Türk Kanunu Medenî lâyihası mevkii meriyete vaz'edildiği gün milletimiz 13 asrın kendisini çeviren itikadatı sakimesinden ve tezezbüblerinden kurtulmuş, eski medeniyetin kapılarını kapıyarak hayat ve feyiz bahşeden muasır medeniyetin içine girmiş bulunacaktır.

Adliye Vekâleti bu kanunu hazırlamakla İnkılâp ve Tarih huzu-

runda millî vazifesini ifa ve Türk milletinin hakiki menfaatlerini ifade etmiş olduğundan şüphe etmemektedir.»

**Adliye Vekili
Mahmut Esat**

Adliye Encümeni Mazbatası

Adliye Vekâletince erbabı ilim ve ihtisastan mürekkep bir komisyonu mahsus marifetiyle İsviçre Kanunu Medenisinden naklen vücuda getirilen işbu lâyiha Encümenimize havale edilmiş olmakla bazı mühim celseler, Başvekil İsmet Paşa hazretlerinin; hey'eti umumiyesi de Adliye Vekili Mahmut Esat Beyefendi ve mezkûr komisyon âzasından kanunu medenî müderrisi Veliyüddin Bey huzurlarıyla mütalâa olundu: Lâyihai mezkûre elyevm memaliki mütemeddinede mer'i kavanini medeniyenin en mükemmeli olan İsviçre Kanunu Medenisinden nakledilmiş olmasına ve ihtiva ettiği ahkâm ve esasatı cedidenin hayatı medeniye ve içtimaiye ve iktisadiyemizde asrı hazrın icabatına göre pek mühim ve haizi tesir inkılâbat husule getirecek ve her halde bir çok noksanlarımızı ikmal edecek mahiyette bulunmasına mebni esas itibariyle hükûmetimizin musib olan noktai nazarı Encümenimizce de tasvip edildikten sonra maddeler birer birer mütalâa ve iktiza eden iza-hat telâkki olunarak aynen kabul edilmiştir.

İşbu lâyihanın alâkadarınca hüsnü tefehhüm ve tatbiki zımında iktiza eden tedabirin Vekâleti müşarünileyhaca şimdiden ihzar edilmekte olduğuna şahit olan Encümen Kanunun mevkii tatbike vaz'ına kadar geçecek müddet zarfında bu bapta daha vasi ve müessir tedbirler ittihaz edileceği kanaatini izhar ile lâyihai kanuniyeyi hey'eti umumiye arz eyler.

İşte bu mucip sebeplerle Büyük Millet Meclisine takdim edilmiş olan Kanunu Medenî Meclisçe kül halinde ve bir celsede kabul edilerek 17 Şubat 1926 tarihinde çıkmış ve altı ay sonrada yürürlüğe geçmiştir.

* * *

Yeni Medenî Kanunumuz hakkında başka bir görüş daha var. O da Şark ve Garp hukukunda mütebahhir ve memleketimizde uzun müddet yaşamış, hatta Osmanlı Adliye Nezaretinde Meşrutiyet devrinde Müşavirlik yapmış olan Kont Ostroroğ'un mütalâasıdır. Bu Hukukçunun vermiş olduğu uzun bir konferans muharrir Ömer Rıza Doğrul tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilerek 1928 senesi Haziran ve Temmuzunda Vakıf gazetesile parça parça neşrolunmuştur.

Konferansçı Osmanlı Medenî Kanunu olan Mecelle dolayısıyla onun kaynağı bulunan İslâm Fıkhnın iyi ve kötü cihetlerini belirtmiş, fakat daha çok kötü cihetleri üzerinde durmuş ve sonunda İsviçre Medenî Kanununun alınışını alkışlamıştır.

O konferanstan aşağıdaki parçayı alıyorum. Kont diyor ki :

«1925 senesinin yaz mevsiminde İstanbul'da idim. Bana Türkiye Ce-ridei Adliyesinin çok kıymetli bir koleksiyonunu göndermek lutfunda bulunduğu için Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'e teşekkür için Anka-ra'ya giderek orada bir kaç gün kaldım. İrad edeceğim bu konferanslar için de malûmat toplamayı ümit ediyordum.

Mahmut Esat Bey'in genç, çok zeki ve çok faal bir zat olduğunu gördüm. Kendisi Lozan'da tahsil ettiği Garp Hukukunda mütebahhir olduğu gibi Şeriatı İslâmiye'de de mütebahhirdir.

Usulü Fıkıh hakkında Türkçe yazılan en güzel eseri onun delâle-tile elde edebilmekliğim onun şer'a vukufunun en kat'î delilidir. Mah-mud Esat Beyi, Adliye Mecmuasında takibettiğim muhtelif komisyon-ların faaliyetinden dolayı tebrik ettim. Fakat muhterem Vekil bana (Adlî teceddüt, bu esaslar dairesinde devam edecek olursa bir neticeye varıncaya kadar seneler geçecektir.) diye söyledikten sonra kendisinin başka bir hattı hareket takibedeceğini de ilâve etti. Ve şu sözleri söy-ledi :

(İlmî bir Mecellei Kavanine şiddetle muhtacız. Güzel Mecelleler hazır duruyorken yeni bir şey vücuda getirmiye çalışarak vakit zayi et-meğe hacet ne. Bundan başka kavaninin tatbiki için lâzım olan şerhler bulunmadıktan sonra Kanunların ne faydası olur? Acaba bir yeni Me-celle için bu gibi şerhleri yazacak vaziyette miyiz? Bu iş için lâzım olan vakit veya lâzım olan tecrübeyi haiz değiliz. Bizim için yapılacak iş güzel şerhleri mevcut olan iyi bir Mecellei Kavanini kabul ederek onları kâmilten tercümedir. İsviçre Kanunu güzel bir Kanundur. Onun kabu-lünü istiyeceğim. Napolyon nasıl Mecellesini kâmilten teklif ettiyse ben de İsviçre Kanunu Medenisini Büyük Millet Meclisine öylece teklif ede-ceğim. Çünkü Kanun madde madde müzakere edilecek olursa işin için-den çıkılmaz.) [2]

[2] Medeni Kanunun tanziminde, müzakere ve kabulünde de yine Fransızları karşımızda görüyoruz ve bunu Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un şu beyanatından da öğre-niyoruz. Filhakika Fransa'da bir Medenî Kanun yapılması fikri 1791 de ortaya çıktığını ve dört defa Kanun lâyihası tanzim edildiği halde bunlar her defa Meclise sevkolundu-ça aylarca, senelerce müzakere ve münakaşadan sonra birer bahane ile reddolundu-ğunu biliyoruz. Nihayet 1804 de Napolyon Bonapart bu işle bizzat meşgul olarak yeni-

İsviçre Kanununun iyi bir Kanun olduğu gayri kabili inkârdır. Türk Parlamentosunda bir Kanunun madde müzakere edilmesi- nin ne kadar uzun bir iş olduğunu şahsî tecrübemle biliyorum. Ben o zaman Vekilin yalnız İsviçre'nin Borçlar Kanununa işaret ettiğini ve bunun Mecellenin yerini tutacağını zannediyor ve bu son derece büyük hareketten hayret ediyordum. Çünkü bu suretle mukavelelere, şahadet- lere ait Ahkâmı fıkhiye terk olunuyordu.

Umumî Harpten evvel Meb'usan Meclisinde Mecellede teklif olu- nan kavaidi külliyyeden en cüz'i inhirafa karşı vuku'bulan muannida- ne mukavemeti hatırladığımdan faal Adliye Vekili tarafından hazırlanan

---

den tanzim ettirdiği Kanunu — ki Kot Napolyon adını taşır — kül halinde Meclise kabul ettirmekle ancak işin içinden çıkabilmiştir.

Memoires du due de Rovigo adındaki eserin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tara- fından tercüme ettirilip 1249 da İskenderiye'de bastırılmış olan ve **Bonapart'a Tarihi** denilen kitapta Napolyon'un Kot Şivil'i nasıl tertip ve ne suretle kabul ettirmiş oldu- ğuna dair dikkate değer izahat vardır. Her iki devir ve her iki büyük İnkılâpçı arasın- daki benzeşimleri görmek ve dilimizde dolaşan bir cümlelin nereden çıktığını anlat- mak için bahşi aşağıya koyuyorum: (Sahife 298 — 300).

Müellif Napolyon'un hususi kâtipliğinde bulunmuştur. Aşağıdaki yazıda Konsolos dediği Napolyon'dur.

(Hukuku ibad ve nizamî umuru bilâd zımnında bir Kanunnamei Düsturulamel inşa ve tertip olunmasını Reis Konsolos murad edip işbu umuru azimenin tertip ve tanziminde müsteşaranî devletin vücudu dergâr ve vaki olacak mübahasede bulunmaları ensep ve ehem olmakla Milâdın 1802. nci senesi Mart'ı sonunda bu emri cesimin tertip ve tanzimi için müsteşaranî devletten Tronşe ve Portalis ve Merlen nam kimes- nelere sair vevati dahi zam ve ilâve edip işbu Cemiyeti Kambaseres nam İkinci Konso- losun nezaretine tefviz ve Kanunnamei Mülkiyeyi cem ve inşasına tayin ve tahsis et- mekle işbu cemiyet haftada üç defa akdi meclis eyleyip öğleden iki saat müdurunda müzakere ve mübahaseye başlayıp iki saat ve bazan üç saat müddetinde meclis tekmlil olurdu. Lâkin faslı şita hulûlünde meclisin bîdayetinden nihayeti altı saat mikdarı mü- tet olurdu. Ve Başkonsolos kendisi dahi meclisi mezkûrda asla eksik olmayıp müzake- relerinde bulunur idi. Ol tarihte müsteşaranî devlet zümresinde gerek sin ve sal cihetile gerek tecaribi kesireleri sebket eylediği cihetle kemale reside olmuş adamların beyninden intihap olunduğu için müzakere olunan mesaili kanunnamei mülkiye dakik ve alimane fikri amik ile keşif ve hal olur şeylerden olup hukuku ibad için hiçbir tarihte bu mi- sillü dikkat ve ikdam ve müzakere ve ihtimam olunmamıştır.

İşbu mübaheselerin istimatından reis Konsolos ziyadesile haz ve istifade etmekle ekseriya ehli meclisin bazılarını öğle yemeğine götürüp badeleki mübahaseye mübaşe- ret ettirir idi. Eğer Saraya yalnızca avdet ederse on dakika mikdarı sofrada ikamet elidip badehu halvethanesine duhul ve mesalihine şuru ile bir daha huruç etmez idi. Ve şûrayı devlete gitmediği günler ülema divanına gider olduğundan sahibi telif çok defa beraberince azimet etmiştir. Ol eyyamda Lûbra sarayî divanî ülema olmakta ce- miyetlerine vürud ve meclisleri hitamında erkânî divandan bir iki kimesne alıkoyup talebe misilli bir sofranın önüne oturup sohbət açar ve gecenin hayli mikdarını mükâleme ile imrar edip bazan aklına muvafık bir kimesne tesadüf ederse iltizazi mu- sahabetten vaktin mürurunu hissetmez idi.

plânların nasıl karşılanacağını düşünüyordum. Cüpbeler ve sarıklar aleminde, hayır, dinî sınıfa mensup olmıyan hâkimler ve avukatlar nezdinde Mecelle Tevrat'ın haşyetengiz nüfuzunu ihraz etmişti.

Hakikatı halde pek nakıs bir şekilde bildiğim hâdisatın tesiri altında Türk ruhiyatının erdiği tekâmülü lâıykile takdir ediyorum. Türkiye

İşbu umuru azime yani Kanunnamei Mülkiyenin inşa ve telifi tamam ve tekmil olmakla her ne kadar esnayı te'lifte her bir meselede nice nice mübahese güzest ve sevhü hatadan salim olması için münazara ve dikkat kılınmış ise de bununla iktifa kılınmayıp erkânî devletten olan Tribüna Cemiyetine ita ve Oulariu Meclisinde birer birer kıraat olup nazarlarından geçmesi iktiza etmekle kitabı mezkûr müellifleri tarafından cemiyet ile götürülüp Tribuna Meclisine usul ve resim üzere ita olundu. Velâkin zikrolunan Tribuna Meclisinin cemaati her ne kadar her bir cihetle kemale reside olmuş ademlerden iseler de Kanunnamei Mülkiyeyi cem ve te'lif eden müşteşaranî devlet güruhu ile adaveti deruniyeleri olmak hasebile bir gün olur işbu Tribuna Cemiyeti devletin murad eylediği maslahatın tehir ve tavikine badi olurlar diyu hatıra hutur eder iken filhakika nefsanîyetlerinden naşı Kanunnamei Mülkiyede muharrer pek cüz'î ve belki kale getirmeden mürur olunacak şeyleri özürlü külli ad ve kabulden imtina etmiye başladılar. Tribuna Cemiyetinin etvar ve evzai ne şekilde idüğü gerçi mukaddema Reis konsolosun mesmuu olmuş idi. Ve lâkin o misillü kemale reşide olmuş adamların nefsanîyete sülûk etmelerini bir türlü aklen caiz görmeyip zikrolunduğu veçhüze Kavanini Mülkiyenin teslim ve itasına ferman etmiş idi. Velâkin mezkûrânın şanlarına lâıyk olmıyan nefsanîyete çok zaman geçmeksizin vakif oldu. Şöyle ki tenkih ve teccüssleri haşın ve gareze mebni olup cüz'î ve edna şeylerin üzerinde mücadele ve niza eder olduklarından kitabı merkum mersumlerin gelmiyeceği fehmlunmakla kavanini mezkûrenin şiddetli lüzumu derkâr ve umuru mühimmei azime idüğü bedidar olmakla eğer Tribuna Cemaatinden ahzolanup vazıkanun olanların meclisine ita olunur ise anlarda dahi böyle bir ziddiyet zuhurundan hafv olunmakla Reis Konsolosun kanun hususunda meydana getirdiği evvelki işi bu kitap olup vazı kavanin meclisi dahi Tribuna misillü hengâmi tenkihte nefsanîyetbirle ta'vik ve te'hire duçar ederler ise Baş konsolosluğun nüfuz ve itibarına dokunur mülâhazasına mebni bir müddet terk ve feragat kılınup vazı kavanin meclisinde bulunanlar her iki senede bir kerre tebdil oluna geldiği ecilden senei atiyede vazı kavanin meclisine gelecekler akıl ve dirayette yekta ve şuur ve idrakte bihemta olan kimesnelerden intihap ve müddetleri tamamında divanı kanundan fek olunanların yerine nasbolunup balâda zikri sebkedden Tribuna Cemiyetinin dahi bir münasebet ile nisfi tefrik olunmakla kiletleri cihetile bittabi husumetleri teskin ve kanunnamei mülkiye indlerinde kabul olundu.

Badehu çent eyyam mürurunda Reis konsolos Tribuna Meclisini reyi devlete mâni ve muhalif olduğu için ilga ve iptal edip lâkin ehli meclis hünerment kimesnelerden mürekkep olmakla her birisini birer işe tayin ve ekserini serikâre tahsis eyledi. Hattâ sahibi telifin reis Konsolostan defaat ile mesmuu olmuştur ki:

(Bak, Tribuna Meclisinde iken kabul etmeyip inat ile musir oldukları işi şimdi hini infiratlarında ahire nisbet daha ziyade ikdambirle güzel yapıyorlar. İşte Cemiyetin hali acayıptır. Bir yere top olduklarında akıllarında başka bir keyfiyet hasıl oluyor. Ve bu cihetle nazar olundukta insan dahi sibyana müşabihdir, der idi.)

Aramızda bir vecize dolaşır ve Napolyona atfedilir. **Çıkmyacak işi komisyona hale et** deriz. İşte bu vecizenin yayılmasına sebep, biraz önce Napolyon'a atfen söylenen şu beyanattan anlaşılıyor.

Adliye Vekilinin düşündüğü mukavelâta ve şahadata ait ahkâmı fıkhiyeyi İsviçre'nin Mükellefiyetler Kanunu ile tebdilden ibaret değildir. Onun düşündüğü, 9 cu asırda dört imam tarafından vücuda getirilen ve o zamandan itibaren bütün İslâm memleketlerinde İslâm aile hayatının, İslâm iktisadiyatının, zevç ve zevce, öksüzler ve vasiler, vasiyetler, miras, mukavelât ve şahadat mes'elelerinin nazımı olan Fıkıh ahkâmını kâmilten terketmektir. Bütün bunlar gidecek, bertaraf edilecek ve İsviçre Federasyonunda müşterek olan bir Kanunu Umumî yani bilhassa mukavelâta müteallik olan ahkâmı cami olan İsviçre Kanunlarından başka aile hukukunu, miras ahkâmını cami olan İsviçre Kanunu Medenisi de kabul edilecekti.

1907 den itibaren vücuda getirilmek itibarile tamamiye yeni ve daha fazla Almanların teşriî mesleklerinden mülhem olan ve büyük hukukçuların mahsulü mesaisi bulunan bu Kanunun kabulü aile hayatında taaddüdü zevcatın ilgası, her hangi din ve mezhebe mensup erkeklerle kadınların izdivacı, talâk meselesinde zevc ile zevcenin müsavatı; bazı esbaba mebni vuku'bulacak olan talâkın bir mahkeme tarafından tetkiki demektir.

Yine bu Kanunun kabulü vesaya ve mirasta evvelce arzettiğimiz esasata muhalif, Roma Kavaidine müstenit ve dinî mülâhazat yüzünden ihtilâflar veya manialar tahaddüsüne mahal bırakmıyan kaidele-
rin kabulünü ifade eder. İslâm müessesatı, adatı, an'anatı noktai nazarından bu hâdise tehlikeli ve adimülmkân görülür. Halbuki bu hâdise ihzar olunduğu şekilde vuku'bulmuştur. 1926 senesinin Mart'ında Türkiye Resmî gazetesi Türk Kanunu Medenisini İsviçre Kanunu Medenisinin tercümesi olduğunu ve bu kanunun aile, vesaya, miras ve mülk kanunlarını cami olduğunu ilân etmiştir. Aynı senenin Nisan'ında mükellefiyetler yahut Borçlar Kanunu ilân olunmuş, bu kanun da İsviçre'nin Mükellefiyetler Kanunu'ndan aynen tercüme edilmişti. Her iki Kanunun sonuncu maddesi, bunların tarihi neşrinden altı ay sonra tatbik olunacağını ifade ediyordu. Binnetice 1926 senesinde Eylül ve Teşrinievvel aylarından itibaren fıkha müstenit ahvali şahsiye ahkâmı, İslâm aleminde 13 asırdan fazla bir zaman hakim olduktan sonra bu ahkâmı asırlarca en büyük ve en satvetli müzahiri olan Türkiyede mer'i olmaktan çıkmıştı. Ve 1908 İnkılâbından beri tevali eden Türk ruhiyatının tekâmülüne aşına olmıyanlar için şayanı hayret olan bu hâdise, eminim ki, sizi hayrete düşürmiyecektir. Siyasî müdekkiklerin en keskin görüşlüsü ve en çok mevzuubahs olanı bulunan Makyavelli bir gün müdakkik Peygamberlerin müsellâh Peygamberler olduklarını yazmıştı. Türkiye'nin 1908 İnkılâbı Türk halkının hürriyetperverleri tarafından gönüllerde gizlenen Kanunu Esasî ve hürriyet mefkûrelerinin hürriyet-

p rver zab tler tarafından tahakkuk ettirilmesi demektir. Bu zab tler zahirde müsellâh Peygamberler gibi görünüyorlardı. Hakikatte  yle değillerd . Türk ordusunun efradı Türk klerikallerinin tesiri altında kaldıkları için 1909 senesinin Nisan'ında vuku'bulan bir irtica klerikallerin ika edebilecekleri ihtisasları göstermişti. Fakat 1926 da Türkiye Adliye Vekili hakikaten müsellâh bir Peygamberdi. Adliye Vekili cezri ve sırf aklı isl hattan bahsediyorken Büyük Millet Meclisinin yalnız sivil bir ekseriyetinin değil bütün Türk münevverlerinin, h r fikirli askerî r esanın fikirlerine tercüman olmuştu. Bu defa, r esanın  stikl l Harbinde zafere eri tirdikleri efrad zab tleriyle birlikte kalben ve ruhen Hocaların aleyhinde idiler. Çünkü Hocalar ile sarayda mukim olan reisleri Anadolu'da devam eden Harbin aleyhinde beyannameler yazmışlardı.

Binnetice Türkiye Büyük Millet Meclisi Ahkâmı  er'iyetin hal'ine rey vermiş ve bu karar bir kimseyi harekete getirmemişti.»

  te bu kitabın 1085 inci sayfasında sözü geçtiği gibi 1272 (1855) tarihinde ba layan bir Medeni Kanun tanzim i i 71 sene sonra şu suretle Cumhuriyet devrinde neticelenmiş oluyor.

13. MUSİKİDE İNKİLÂP :

ŞARK MUSİKİSİNİN TERKİLE

GARP MUSİKİSİNİN TAMIMI

Memleketimizde tamamen millî denilmezse de fakat o mevkii edinmiş bir musikimiz vardı. Bu musikiye Şark Musikisi yahut Alaturka Musiki diyoruz ve diyorlar. Bu musikinin bugünkü şekli almasında yalnız Türklerin değil, bütün Şarklıların ve yalnız Müslümanların değil, Müslüman olmıyanların da hizmeti ve himmeti olmuştur.

Demek istiyorum ki Şark Musikisinin bu son şekli alışıında Abdülkâdir Meragilerin, İtrilerin, Dede Efendilerin... Hizmeti olduğu kadar Zaharyaların, Kantamiroğullarının ve umumiyetle Kilise ve Havra mensuplarının gayreti de vardır. Binaenaleyh aynı musiki Camilerde ve Tekkelerde olduğu kadar Kilise ve Havralarda da rağbet ve itibar görürdü. Hattâ beş asır evvel Arapların ve İslâmların hakimiyetlerinden kurtulmuş olan İspanya'da bile hâlâ Millî Musiki adı altında Şark Musikisi yaşamakta ve yaşatılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Şark Musikisi o zamanın biricik yüksek mektebi olan Enderunu Humayun ile bunun İdadisi mahiyetinde bulunan Acemi Oğlanlar Mektepleri'nde öğretilirdi. Bunlarda musiki öğrenenler de sarayda Padişaha fasıllar tertip ederler ve camilerde onların müezzinlik hizmetini görürlerdi.

Bu zamanlarda Şark Musikisinin ikinci inkişaf yeri Tekkeler'dir. Bunlar arasında Mevlevî Tekkeleri birinci ve Gülşenî Tekkeleri ikinci sırada gelir.

Tanzimat devrinde Muzikai Humayun adı altında açılan mektepte Garp Musikisile birlikte Şark Musikisi daha geniş ölçüde öğretilmeğe başlamıştı.

Yine bu devirde açılan mektepler arasında yalnız Darüşşafaka'da istek edenlere zamanın en meşhur musiki üstadı Zekâi Dede tarafından Şark Musikisi öğretilirdi. Bunun ölümünden Şark Musikisi programlardan kaldırılincaya kadar tedris vazifesine oğlu Ahmet Efendi tara-

findan devam edilmişti. İşte bu sayededir ki Darüşşafaka'dan bir hayli Musiki Üstadı da yetişmiştir.

Bu kitabın altıncı cildinde yerlerle ve adlarla birlikte uzun uza-
dıya anlatılacak olan ve hepsi 1908 İnkılâbından sonra ortaya çıkmış
bulunan çeşit çeşit Musiki Mektep ve Cemiyetlerinin de Şark Musikisi-
nin talim yerleri sırasında sayılması lâzımgelir.

Yine Meşrutiyet devrinde ilkin Darülbedayi'in, sonrada Darüel-
han'ın bu maksatla yani Şark Musikisinin talim ve tamimi fikrile açıl-
mış olduğunu da bu eserde onlara ayırmış olduğum yerlerde izah et-
miştim.

Tanzimatın ilânından beri Garbın bir çok şeylerini aynen veya biraz
değiştirerek alıp almamak hususlarında münakaşalar yapıldığı gibi
musikide de bu türlü hareketler görülmüştür. Bütün bunlardan bahse-
dilmek lâzım gelse ayrıca bir cilt yazacak kadar malzeme bulunur. Fa-
kat bu mevzuu Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu TÜRKE DOĞRU adlı
eserinde kısaca yazmış olduğu için - bu inkılâp iyice kavranabilmek
üzere - yalnız o yazıyı şuraya koyuyorum :

«Burada musikide Türke doğru nasıl gidilebileceğini göstermek
istiyorum. Mesele yeni değildir. Bu mesele 1926'da Rauf Yekta Bey'le
aramızda şiddetli münakaşalara sebep olmuştur. Bu müzmin dâva hâlâ
sürüyor. 30 yıldanberi üç ayrı kanaat birbirini yiyiyor. Bu kanaatleri
gözden geçirelim :

Alaturkacılar vardır. Bunlar, bizim musikimiz alaturka musikisidir,
derler. Bu musikinin ruhu da, tekniği de ayırdır, bizimdir, derler. Ala-
turkacılara göre Millî Musiki, Türk Musikisi bu olduğundan hiç kaybe-
dilmemeli, Okullarda, Konservatuvarda öğretilmelidir. Alaturkacılar
arasında piyano dişlerini artırmıya kalkışanlar ve merhum Muzika'lı
İsmail Hakkı Bey gibi nihaventleri, hicazkârları operete tatbik edenler
ve marş yapanlar olmuştur! Bu alaturkacılar arasında aşağılık duy-
gusunun zoruyla alafranga gibi şarkılar yapan, söyleyen ve gülünç
olanlar da vardır.

Alafrangacılar vardır. Bunlar musikinin bir alaturkası, bir de
alafrangası olamaz; musiki birdir ve Garp musikisidir, derler. Bunlara
göre alaturka, gerek ruh gerek teknik bakımdan, geri bir musikidir.
Musiki bahsinde de ileri atılmak için alaturkayı atmalıdır; yahut bu
alaturka bir zümre musikisi olarak bir tarafta kalmalıdır. Okullarda ve
Konservatuvlar'larda yalnız Garp Musikisi öğretilmelidir.

Gökalpçılar vardır. Gökalp'a göre Millî Musiki ne birinci, ne de

ikinci Alaturka Musikisinin ne ruhu, ne de tekniği bizim değildir. Bu, Bizans Musikisidir. Garp Musikisi de, tekniğin ileri olmasına rağmen, bizim değildir. Musikinin teknik bakımından modern, melodi bakımından millî olması gerektir. Öyle ise Garp Musikisinden tekniği, halk şarkılarından da melodiyi almalıdır. Bu melodileri Garp tekniğine göre armonize edince Millî Musiki doğar. Gökalp'ın koyduğu bu temel üzerine Garplı Türk Musikişinasları bazı eserler vermişler.

Bence bu üç faraziyeden hiçbirisi Millî Musiki düğümünü çözemez. Benim kanaatim ayrıdır ve dördüncü faraziye teşkil eder. Ben bu kanaatimi bundan onbeş yıl önce gazetelerle neşretmişim. Bu yazılarım 1934'de basılan **Sanat** adlı eserimin «**Musiki**» başlıklı yedinci kitabında vardır. Şimdi bu eski kanaatimi en vazih ve tam bir şekilde burada tekrarlıyacağım.

Millî Musikinin Ruhu. — Bu ruh herşeyden önce Halk Musikisinde vardır. Millî Musikimizin ilk ilham kaynakları musiki ananemizi taşıyan Halk Musikisi olacaktır.

Millî Musikinin vetiyresi. — Millî Musikinin vetiyresi ne olacaktır? Taklit mi, ilham mı? Millî sanatkâr bu iki kaynağı taklit mi edecek, yoksa onların ruhundan ilham mı alacak? Taklit etmeyecek. Sanatkâr eskinin suretlerini, motiflerini almıyacak, ruhunu, karakterini bulacak ve ondan mülhem olacak ve hür olarak yeniyi, millî'yi yaratacaktır.

Millî Musikinin karakterleri. — Büyük yaratıcı bir Türk sanatkârı çıkıp millî bir eser verdiği gün, dinliyenler, İngiliz, Fransız, Alman, Rus. «İşte Avrupalı bir musiki!» diyecekler. Millî Musikide hem Avrupa tekniği hem de Türk vicdanı yerini bulacaktır.

«Bence milliyet (musikide) asrî teknikle mücehhez olan ve Türk'ten başka bir şey olmıyan sanatkâr ruhunun meydana çıkardığı esrarlı heyecandır»

Cumhuriyet devrinde Konservatuvar adını alan Darülelhan esasen Şark Musikisini Garp tekniğine diriltmek ve yükseltmek için kurulmuştu. O müessese bu işi muvaffakiyetle başarıp durmakta iken 1925 senesinde Maarif Vekilligince İstanbul Belediye reisliğine gönderilen bir Talimatname ile burada Şark Musikisinin öğretilmesi yasak edilmiş ve o zamana kadar cereyan eden Şark ve Garp Musikileri münakaşalarına da hükûmetçe müdahale edilerek terazinin kefesini Garp Musikisi tarafına ağır bastırılmıştı. Bu karar üzerine Şark Musikisi Darülelhan kadrosundan tamamen çıkartılmış olduğu gibi mektep programlarından da uzaklaştırılmıştı.

Adı geçen Talimat bu eserin 1584 üncü sayfasına konulmuş olduğu için burada tekrarlıyacak değilim. Şu var ki o satırları okuyucularım bu vesile ile bir kere gözden geçirmelidirler.

Talimatın ikinci maddesinde: (İstanbul Şehremaneti Darülelhanı Konservatuvar haline ifrağ eylemek arzusunda ise Vekâletimizin tavasutu ile bu meselede selâhiyet ve kifayeti tammesi müsellem ecnebî bir mütehassısın şehir tarafından celbedilmesi ve müessise teşkilât ve Talimatnamesinin bu zatın koyacağı esaslar dahilinde tanzimi) istenildiği için İstanbul Belediyesi Viyana Musiki Mektebi müdürü ve Musiki Akademisi profesörlerinden Marks'ı mütehassıs sıfatile İstanbul'a davet etmiştir.

Marks Konservatuarda Garp Musikisi esaslarını kuracaktı. İşe başlayacağı sırada hali ve vaziyeti anlayabilmek için Şark Musikisinden bir kaç eser dinlemek istemiş ve bu maksatla tasnif hey'etinin bir repertuvarında hazır bulunmuştur. O sırada repertuvara iştirak etmiş olan Riyaseti Cumhur Şef Tenoru Hafız Yaşar Okur der ki:

Marks geldiği zaman tasnif hey'etinde İtri'nin Nevakâr makamından :

Ey Gülbünü ayş midemet sakii gülizar gû

eseri meşkediliyordu. Marks bunu dikkatle dinledi. Ve sonunda Rauf Yekta Beyle Fransızca görüştü. Konuşma bitince Rauf Yekta Bey Marks'ın sözlerini kısaca şu cümlelerle Hey'ete bildirdi :

— Musikinizi pek yüksek buldum. Bunu olduğu gibi muhafaza ediniz. Ben buna el uzatamam!.

Yine bu zat o sırada Musikimiz hakkında Akşam gazetesine şu beyanatta bulunmuştu :

«Türk Musikisi büyük hususiyetleri olan bir musikidir. Türkiye'de Garp Musikisi tekniği kabul edilmekle beraber bu musikide Şark Musikisine ait hususiyetler muhafaza edilmelidir.

Alman, Rus, İtalyan ve Fransız Musikilerinde teknik birdir. Bununla beraber bu milletlerin musikileri birbirine katıyen benzemez. Her birinde o milletin hususiyetleri, karakterleri vardır. Türk Musikisinde de Şark karakteri göze çarpmalı ve Türk karakteri bulunmalıdır. Bunun temini için müstakbel Türk bestekâr ve musikişinaslarını yetiştirecek olan Konservatuarda Şark Musikisinin yeni gamlarının ve Şark Musikisi tekniğinin tedrisini lüzumlu görüyorum. Fakat bu, programa ilâve edilen bir ders halinde olmalıdır. Ayrıca bir Şark Musikisi şubesi açılmasına lüzum yoktur.»

Yine bu mütehasşıs ilk defa dinlediği Darülbedayi'in (Üç Saat) adlı operati dolayisile de Şark Musikisi hakkında şu sözleri söylemişti :

(Operet, Hey'eti Umumiyesi itibarile güzel ve eğlencelidir. Arap ve İran tiplerini ve lisanı anlamamakla beraber iyi buldum. Komik sahneler de fena değildi. Beni asıl alâkadar eden Musiki kısmına gelince; eserde Fransız karakteri kulağa çarpıyor. Ben Türk Musikisinde Şark'a ait hususiyetlerin muhafazası fikrinde bulunduğum için bu eserde bir Şarklılık görmek isterdim. Fakat operet, araya sıkıştırılmış Şark Musikisine ait birkaç parça müstesna, musiki itibarile beynelmilel mahiyet arz ediyordu.

Türklerde musiki istidadı kuvvetlidir. Bu istidadı temniye için sık sık konserler verilmeli, halkta musiki zevki kuvvetlendirilmelidir.) [1]

* * *

İstanbul Konservatuvarında Şark Musikisinin öğretilmesi yasak edildikten sonra Vali ve Belediye reisi Muhittin Üstündağ'ın teklifi üzerine Maarif Vekilliğinin Konservatuvar kadrosunda mütehasşıs musiki üstadlarından mürekkep bir tasnif hey'etinin çalışmasına muvafakat etmiş olduğunu yine bu eserin 1592 inci sayfasında anlatmış ve orada bilhassa şu şartları yazmıştım :

«Bu bahse son verirken şunu da söylemek isterim ki: İleride Türk Musikisinin Tarihini yazacak olanlar Muhittin Üstündağ'a her halde büyük sütunlar tahsis edeceklerdir. Sebebi şimdiye kadar etrafıle anlaşılmamış olan bir emirle günün birinde Şark Musikisine boykot yapılınca bu zat Konservatuvarda talebeye tedrisatı tatil ettirmekle beraber Tarihi Eserleri Tasnif Heyeti adı altında muallim ve mütehasşısırları çalıştırmağa devam etmek cesaretini göstermiştir.

Bugün o emir resmen değilse bile fiilen geri alınmış Şark Musikisi radyoya girmiş, Ankara'daki Konservatuvar'da Tarihi okutulmak suretile olsun güler yüz görmüş ve halk ise ötedenberi candan buna bağlı bulunmuş olduğu için Muhittin Üstündağ'ın himmet ve cesaretile inkitaa uğramayan çalışmalarından, toplanan, plâğa ve notaya alınan eserlerden istifade imkânı temin edilmiştir.»

Maarif Vekilliğinin, bilhassa onun millî talim ve terbiye ile sanayiî nefise dairelerinin bu yola gitmesindeki maksat ve gaye ne idi? Bilemiyorum! Şu varki bu karar ve bu yasak içeride olduğu kadar dışarıda da iyi karşılanmadı. Tafsilâta girişecek değilim. Bunu ilgililere ve mütehasşısırlara bırakıyorum. Burada yalnız Rusya gibi Türklükle ve Şark

[1] Akşam gazetesi, 19 T. Sani 1932

Musikisiyle asla ilgisi olmadığı sanılan uzak bir diyardan Tas ajansı vasıtasile gönderilen ve Tasnif Hey'etinin çalışmalarıyla ortaya koymuş olduğu eserleri (Türk Musikisi yontulmamış elmadır. Bunu işlemelidir) cümlesini ihtiva eden bir mütalâayı şuraya koymakla iktifa ediyorum.

«Sovyet Kompozitörlerinden İpolitof Eyvanof Sovyet San'atı Mecmuasında Türk Musikisi inkilâbına dair neşrettiği bir makalede diyor ki:

Türkiyede Musikisi İnkilâbına hareketi muhakkak surette müesseselerinin, bir Üniversitenin, bir Tiyatronun, bir Konservatuvarın tesisi, Lâtin Alfabesinin kabulü vesaire gibi yeni hayat inkilâplarının neticesi olarak yeni Türk kültürünün tekâmülünü göstermektedir. Musikisi sahasındaki an'anelerin ulusal bir vasıf olarak halk kütlelerinin zihinlerinde kuvvetlice yer almış bulunmalarına ve ulustan zorlukla koparılmasına rağmen hayat; bu sahada da yürümeğe ve yeni metodlarla yeni teknik malûmat elde etmeğe sevk etmektedir. Alâkadarlar Türkiye'de musikisi sahasında gayet kıymetli vesikalar toplamışlar ve onları tesbit etmişlerdir. Fakat bir Avrupalı bu musikinin iptidai çalışlarından büyük bir zevk alamaz. Bunlar yontulmamış elmaslardır. Türk Musikisinin terakki edebilmesi için ona musikinin modern tekniğinde en iyi ifadesini bulan uluslar arası bir dil lâzımdır. Ve bu musikisi mücehherlerini bu teknik vasıta ile sanatkârane bir surette işlemek icabetmektedir. Türk Musikisi için yeni bir devir böyle başlamalıdır. Bu sebepten dolayı Türk Musikisi sanatkârlarının bu yola giderken en evvel Konservatuvarlarda ve Musikisi Mekteplerinde bu halk şarkılarını tetkik etmeleri ve bu şarkıların melodi ve ahenk hususiyetlerini keşfetmeye çalışmaları çok lüzumlu bir iştir.

Türk san'atkârlarının bilhassa bu halk şarkılarında ulusal hususiyetlerini, temleri ve kültürleri ileride bulunan uluslar arasında yer alabilmek için bunları muhafaza etmeleri lâzımdır. San'atte böyle bir yürüyüş ulusal musikinin kendine has vasıflarını kaybettirmeden yeni eserler vücuda getirmek için zengin bir melodi mevzuları ve makamları malzemesi verir. Ve Türk musikisinin bütün uluslar tarafından anlaşılmasını mümkün kılarak bütün Halk Musikisinin ne kadar yüksek san'atkârane kıymetleri haiz bulunduğunu bütün dünyaya gösterir.» [2]

Şark Musikisi ikinci mühim tehlikeyi Tekkelerin kapatılmasile görmüştür. Bununla beraber bu musikisi evlerde, gazinolarda, oyun ve eğlence yerlerinde yine revaç ve itibarını muhafaza ediyor, öğreniliyor ve öğretiliyordu. İstanbul radyosunda ise yalnız Türkiye'ye değil bütün dünyaya sesini işittiriyordu.

[2] Zaman gazetesi 15 K. Sani 1935

Şark Musikisi en büyük sarsıntıya 1928 de uğradı ve bu tarihten itibaren yalnız radyoda değil başkaca rağbet gördüğü yerlerde bile susturuldu. Bunun acele verilmiş bir karar ve bir yanlışlık neticesi olduğunu biraz sonra anlatmak üzere İlkin Atatürk'ün Şark Musikisindeki mühim rolünü tesbit etmek lâzımdır.

* * *

ATATÜRK'TE MUSİKÎ SEVGİSİ :

Yurt için, millet için çalıştığı ve yorulduğu kadar dinlenmeği ve eğlenceyi de seven Atatürk ötedenberi Şark Musikisine, bilhassa Halk Türkülerine vurgundu. Cumhurreisi olup ta Saray Muzikasının kendi emirleri altına girmesi musiki sevgisini daha yüksek bir dereceye çıkarmıştır. Bundan dolayıdır ki İstanbul'da Saray'da ve Ankara'da köşkte bulundukları zaman Riyaseti Cumhur'un Şark Musikisi turupunu muntazam dinler ve ötede beride yapılan Hususî Musiki müsamerelerine de şeref verirlerdi.

Atatürk'ün musiki sevgisini, bizzat onun meclislerine iştirak etmiş ve huzurlarında san'at ve maharetlerini gösterip kendilerine beğendirmiş olan san'atkârlarımızın ağızlarından dinlemek istiyerek bunlar arasından üç zata müracaat ettim. Lütfettikleri yazıların bazı parçalarını bu eserde bulunduruyorum.

Bunlar arasında Atatürk'ün Riyaseticumhur makamına geçtiği tarihten ölümüne kadar maiyetinde bulunmuş olan Serhanende, yeni terimle Şef tenor Hafız Yaşar Okur Ata'nın musiki sevgisini şöyle anlatır :

«Akşamları saat 17 de Veli Bey'in idaresindeki Bando Sarayın bahçesinde nöbet çalmağa başlar ve bu, bir saat sürerdi. Saat 18 de Zeki Bey'in idaresindeki orkestra sarayın salonunda terennüme başlar, saat 20 ye kadar devam ederdi. Bunlardan sonra da 14 kişiden mürekkep Fasil Heyeti Atatürk'ün huzurlarına gelir yemeğin sonuna kadar oradan ayrılmazlardı.

Atatürk Klâsik Türk Musikisini çok severdi. Ne zaman fasıl tertibini emir buyursalar derhal sevdikleri ve söylenmesini istedikleri şarkıları gösteren bir liste tertip edip yüksek huzurlarına sunardım. Bunlar arasında hangi eserin okunmasını emir buyururlarsa onu okurduk.

En çok sevdiği makamlar rast, mahur, hü zam, segâh, bestenigârdı. En çok beğendiği ve okuttuğu şarkılar da şunlardı :

Haşim Bey'in Bestenigâr makamından :

Kaçma mecburundan ey ahuyi vahşi ülfet et.

Kazaskâr Mustafa İzzet Efendi'nin Bestenigâr makamından :
Gayirden bulmaz teselli sevdiğim.

Dede'nin Mahur makamından :
Ey gonca dihen harı elem canıma geçti

Asım Bey'in Uşak makamından :
Cana rakibi handan edersin.

Asım Bey'in Rast makamından :
Habigâhı yare girdim arz için ahvalimi

Faize Hanım'ın Suzidil makamından :
Badei vuslat içilsin kâsei fağfûrdan.

Mahmud Celâleddin Paşa'nın Hüseyini makamından :
Sevdiğim cemalin çünkü göremem.

Ahmet Rasim'in Rast makamından :
Lebi renginine bir gül konsun.

Rıza Efendi'nin Rast makamından :
Zümrei huban içinde pek beğendim ben seni.

Hacı Arif Bey'in Rast makamından :
Seyli ateşten emin olmaz yapılmış haneler.

Asım Bey'in Rast makamından :
Nihansın dideden ey mesti nâzım.

Şevki Bey'in Uşak makamından :
Bir kere içen çeşmei pürhunü fenadan.

Yine Şevki Bey'in Uşak makamından :
Ruhum, emelim, kalbi nizarım zedelendi.

Hacı Arif Bey'in Uşak makamından :
Meyhane mi bu bezmi tarabhanei cem mi?

Atatürk bu şarkıları bizzat okuduğu gibi başkaları tarafından okunduğu zaman da ellerile tempo tutmak suretile takibederlerdi.

Atatürk Rumeli şarkılarını da çok severlerdi. Ve onları çok iyi bir surette bizzat okurlardı da. En çok okudukları ve okunmasını istedikleri şarkılar şunlardı :

Atladım bahçene girdim (aman) gülleri fincan gibi

Yemenim turalıdır sevdiğim buralıdır.

Maya dağdan kalkan kazlar

Dağlar, dağlar viran dağlar.

Alişimin kaşları kare

Pencere açıldı Bilâl oğlan

Alın benim bağlamamı çalayım (aman)

Atatürk Alafranga Musikiyi de severdi ve onun bazı parçalarını bizzat terennüm ve takip ederdi. Bunlar arasında en çok sevdiği, bizzat takip ettiği, hattâ çalınıp bittikten sonra tekrarlanmasını emreyledikleri parçalar da vardı: Toska Opereti onlardan birisidir.

Atatürk yeni yapılan Millî Marşları da severdi. Bunlar arasında şu iki marş biz okurken kendileri de iştirak ederlerdi :

Karadeniz, Karadeniz
Gelen düşman değil, biziz.

* * *

Yılmaz çelik ordularla biz
Yıldırımlar saçı bir cihamz.

Atatürk, arasıra yalnız udi Şevki ile beni huzurlarına çağırır, ut çaldırır ve gazel okuturdu ve çok kere kendisi de aşağıdaki gazelleri bizzat okurdu.

Ben şehidi badeyim dostlar demim yad eyleyin

* * *

Yeter artık çeker oldum şu cihanın gamını

Atatürk, musikimizi iftiharla anılır bir san'at eseri olarak yabancı-lara da göstermek ve tanıtmak isterdi. İran Şehinşahi Rıza Pehlevî'nin İstanbul'u ziyaretlerinde verdikleri ziyafette :

— Bu benim Hafızımdır, bakınız size neler okuyacak!

Dedi ve beni tanıttırdı. İlkin Kur'andan bir öşür, Süleyman Çelebi'nin mevlidinden bir bahir okudum. Sonra :

Bu gece Âdem ü Havva ağlar
Bu gece arşı muallâ ağlar
Bu gece yesrib ü betha ağlar
Ki sabah bir ulu tufan oluyor!

ile başlayan Hazreti Hüseyin'in Kerbelâ'da şehadetine dair uzun mer-siyeti rast ve :

Men âşıkı ân hüs-nem aşkest münâcatem
Âyini Hümayun ve :

Şaha zi kerem bermen derviş niğer

âyinini de Beyatî makamından okudum.

Şehinşah çok memnun ve mütehassıs olduğunu söyledi ve elimi sıktı.

Atatürk vakit vakit Rast makamından Kur'an ve Mevlûd de okuturdu. Kur'an'dan en çok okuttuğu sûre Yâsini Şerif ve Süleyman Çelebinin Mevlûdünden de en çok beğendiği yer Velâdet Bahri idi.

Atatürk, Kur'an'ın (Yâsîn) sûresinin rast makamından okunmasını sever ve okuturdu.

Bazan Kur'an'ın bir âyetini ben okurdum, alt tarafının gösterilen makamdan okumağa devam edilmesini manevî kızı Nebile'ye emrederlerdi. Bazan da tamamen Nebile okur, ben doğru okuyup okumadığımı takip ederdim. Nebile Yâsini ezber bilirdi, sesi de güzeldi.

Gerek Kur'an gerek mevlit okunurken çok mütehassıs olduğu görünürdü.

Hatta Muzika Hey'etinde bulunan Hafızlardan Ramazanlarda camilerde mukabele okuyanlara bir ay müddetle izin verir, o gibilerin Ramazan içinde yapılan fasıllarda bulunmalarında asla ısrar etmezdi.»

* * *

Lise Tarih ve Türkçe muallimlerinden Ali Rıza Sagman (Sultan Selimli Hafız Rıza) da bu yüksek mahfile devam edenlerdendir. Ricam üzerine yazdığı yazıda: Şehitlikleri İmar Cemiyeti tarafından her sene Çanakkale'de vapur içinde yaptırılan ihtifalden ve musiki faslından bahsederken bunlardan birisini Atatürk'ün de şerefliendirdiğini ve memnun olduğunu kayıt ettikten sonra bu Musiki Hey'etini saraya davet ettiğini söylüyor ve şunları anlatıyor :

(... Ben de bu cemiyet tarafından bu törene katılmak, hem de okuyan o bahtiyar Hafızlar arasında bulunmak üzere yıllarca çağırılmak şerefine ermekle öğrenenlerden bulunuyorum. İlk yıl dört Hafız bu işi görmüştük.

1 — Şaşı Hafız Osman 2 — Hafız Âşir 3 — Aksaraylı Hafız Cemal 4 — Sultan Selimli Hafız Rıza. Bu yıl Gelibolu dağlarını inleyen bilhassa Hafız Cemal'in ezanı olmuştu.

Şimdiki zamanın Atatürk'ü, o zamanın Gazisi olan Mustafa Kemal kendisile temelden ilgili bulunan bu ziyaret ve bu tören hakkında İstanbul Fırka mümessili İbrahim Tali'den izahat alıyordu. Atatürk'ün

güzel sesli Hafızları kendisinin de görmek ve dinlemek arzusunu göstermesi üzerine İbrahim Tali delâletile saraya çağırılıyor. Bu gidişimizde ancak adlarını verdiğim dört arkadaş vardır. Sarayda muzikalı Hafız Yaşar - vazife dolayısıyla - bulunuyordu. Hafiften bir de ince saz takımı vardı. Bu takım hususî olarak dışarıdan çağırılmış bir hey'et olmaktan ziyade sarayda bulunması gereken Bando Hey'etinden alaturkacıların meydana getirdikleri bir trupa benziyordu.

Gazi'ye İbrahim Tali tarafından birer birer tanıtıldık. Ve pek demokratça iltifatlarla erdik. Bize ayrı bir sofraya kuruldu. Gazi de arkadaşlarıyla birlikte daha büyük başka bir sofrada oturdular. Bulunduğumuz salonun eski zamandaki muayede usulü imiş. O gece şarkılar, gazeller okundu; sazlar çalındı; danslar yapıldı; yemekler yenildi ve içkiler içildi.

Burada şunu söylemeliyim ki bütün sofraya başı devresini dolduran zamanda hep alaturka şarkılar okunmuştur. Çalınan ve okunan makamlar Kürdili Hicazkâr, Bestenigâr, Nihavent, gibi makamlardır. Eserlerde bunlardan yapılmış şarkılar ve bilhassa halk şarkıları idi. Alafranga adına yalnız bando muzika çaldı. O da dans zamanına münhasır olmak şartile. Dansın bitmesiyle alafranga hava da silinirdi. Bunu şöyle de anlatabilirim :

O gece alafranga yalnız uzuvları oynatıyor ve dansı düzenliyordu. Alaturka ise duyguları coşturuyor, ruhları söyletiyordu ve pek açık olarak anlatmış oluyordu ki Gazi şahsen Alafranga Musikiden zevk almıyordu. O Gazi ki umuma hitabeden her sözünde musikinin dahi alafrangasını sevdiğini ve istediğini ve yurt içinde onun ilerletilmesi lüzumunu söylerdi. O Gazi ki Mısırlı Münire Mehdiye'nin Sarayburnu'nda verdiği konserde bulunup sonunda söylediği nutukta (Münire Mehdiye'nin pek güzel okuduğunu ve muvaffak ta olduğunu, fakat öte yanda Alafranga Musiki başlayınca herkesin harekete geldiğini) anlatmakla Alafrangayı daha ziyade beğendiğini söylemiş oluyordu. İşte o Gazi idi ki kendi zevk ve neşesi sofrasında bu metotta alafranga tarzında eserlerden hiç birini istemiyordu, okutmuyordu ve onları dinlemekten de hoşlanmıyordu. Neden? Burada bir tezat mı var? Hayır! Tezat aranmaz, çünkü yoktur. O halde? Sebep açıktır: Atatürk o devrimleri kendisi için mi yapıyordu? O, ünlü söylevlerini kendi şahsı için mi veriyordu? Hasılı o yenilikler adına ne dedi ise, ne yaptı ise hiçbirini kendi şahsı için söylemiş ve yapmış değildi. Yalnız ve ancak millet adına yapıyordu. Böyle hareket ettiği zaman O, bir Gazi, bir Atatürk ve kurtarıcı bir yapıcı idi. Bununla beraber O, kendi kendine kalınca, hususî alemine dalınca elbette umumî şahsiyetinden insilâh edecekti. Şu halde umu-

ma alafranga musikiyi tavsiye eden dil, bir devlet reisinin, bir yenilik kurucusunun dili iken kendi aleminde Alafranga Musiki dinlemeyen ve Alaturka eserlerden hoşlanan yürek te Türkiye muhitinde yetişmiş ve gelişmiş ve onun zevk kaynaklarına alışmış olan Mustafa Kemal'in yüreği idi. Alafranga Musiki sofrada bulunması gereken zevk ve neşeyi zaten veremezdi. Bence bu işin psikolojik yüzü işte bu ve buna benzer düşüncelerdir. Bunun böyle olduğunu bu geceden bir kaç yıl sonra defalarla onun meclisinde bulunuşlarım, görüşlerim ve inceleyişlerim bana açıkça ve söz götürmez tarzda anlatmıştır.

Bu toplantılara, bu saz âlemlerine devam edildikçe Gazi'nin en çok hangi makamları sevdiğini, hangi şarkıların okunmasını istediğini de öğrenmiş oluyorduk.

Meselâ Hacı Arif Bey'in Nihavent makamından ve Devri Hindi usulünden :

Aşk ateşi sinemde yine şule feşandır.

Şarkısı çok seviliyor ve okutuluyordu. Ve okunurken o da katılıyordu.

Haşım Bey'in Bestenigâr makamından ve Ağır Aksak usulünden :

Kaçma mecburundan ey ahuyi vahşi ülfet et

Ölmez eseri de onun sevdiği, okuttuğu, bildiği ve okunurken katıldığı eserlerdendir.

Rumeli Halk şarkılarından :

Köşkü var deryaya karşı

Eseri hakikaten Gazi'ce beğenilecek kadar yüksektir.

Sarı Efe şarkısı da öyle. Hele kime ne? redifli şu Bektaşî nefesini hepsinden ziyade seviyordu.

Ben melâmet hırkasını kendim giydim kime ne

Ar ve namus şişesini taşa çaldım kime ne?

Gâh çıkarım gök yüzüne seyrederim alemi

Gâh inirim yer yüzüne seyreder âlem beni

Gâh giderim medreseye ders okurum hak için

Gâh giderim meyhaneye dem çekerim kime ne?

Sofular secde ederler mescidin mihrabına

Yar eşiği secdegâhım, kıblegâhım kime ne?

Sofular haram demişler bu aşkın şarabına

Ben doldurur ben içerim günah benim kime ne

Nesimiye sordular ki yarın ile hoş musun?

Hoş olayım, olmıyayım o yâr benim kime ne?

Denebilir ki Gazi'nin meclisinde en çok okunan eserlerden benim hafızamda yer edinenler işte bunlardı. Gazi'nin bu alaturka eserlere ne kadar meclûp ve meftun olduğunu şu hâdise de gösterir :

Meclisinde bulunduğumuz gecelerin birinde bestekârlarımızdan Selâhaddin Pınar da vardı. Bu san'atkâr, okuduğu bir bestesiyle Gazi'yi ağlatmıştır ve ondan :

— Aferin oğlum, sen bir profesörsün.

taltifine de mazhar olmuştur. Bu sırada Gazi Selâhaddin'e gazel de okuyup okumadığını sordu. Bu soru manalıdır ve mühimdir. Çünkü musiki mesleğine bağlananlar bilirler ki musikiyle teveggülü olmayanlar böyle bir sual sormazlar. Onunla müteveggil bulunanlar ise bilirler ki her bestekâr gazel okuyamaz. Bestelenmiş eserleri fevkalâde güzel okumağa muktedir olduğu halde gazel okumak hususunda ağız açamıyanlar vardır. Meşhur hanende İbrahim gibi. Bu zat bestelenmiş eserleri okumak hususunda her türlü takdir ve sitayişe değer ve yakışır bir tarzda hakikaten bülbül kesildiği halde gazel okumakta ağızlarını açmağa muktedir olamıyan bayanlarımıza benzer.

Nitekim fevkalâde gazel okuduğu halde bestelemek şöyle dursun bestelenmiş bir eseri bile doğru okuyamıyanlar da vardır. Hatta böylesi çoktur da. İşte Gazi bu incelikleri her halde biliyordu ki bestekâr olduğu ve bestelenmiş bir eseri pek güzel okuduğu halde gazel de okuyabilip okuyamayacağını Selâhaddin Pınar'dan sormuştu. Ve onun okurum demesi üzerine :

— Oku!

Diye emir buyurmuşlardı.

Selâhaddin'in okuduğu gazel de Gazi'yi ağlatmış ve mendiliyle göz yaşlarını sildirtmişti.

Evet Gazi, Alaturka Musikiyi dinlerken çoşup ağlayacak derecede onu severdi. Gazi'nin aşk ile dolu olan göğsünde bu musiki fırtınalar yaratıyordu. O, bu musiki ile inlemiş, bunu bilenlerle düşmüş kalkmıştı ve :

Aşk ateşi sinemde yine şule feşandır

şarkısını o da bizimle birlikte okumuştur. Okurken gözlerini bir noktaya diker elleriyle de o noktaya işaret ederdi.)

* * *

Sanatkâr Sâdeddin Kaynak (Hafız Sâdettin) de Atatürk'ün musiki meclisine devam şerefine mazhar olanlardandır. Bu zat ta Atatürk'ün musiki alemleri hakkındaki müşahede, kanaat ve ihtisaslarını şöylece yazmıştır.

(... Bir gece Park otelde akrabalarından bir bayanın evlenme merasiminde :

— Musiki nedir? Şark ve Garp Musikilerinden hangisi bizi bu dokuz saati duymadan ve doymadan geçirtti?

Mevzulu bir bahis açtılar ve buna dair söz söylemek isteyenleri birer birer söze davet ettiler. İsmail Müştak'ı da zabıt katipliğine tayin buyurdular. Dört beş kişi söz söyledi. Bunlar arasında en son söz söylüyün ben oldum. Bu gece bir Musiki İnkılâbı yapılacak diyordum. Fakat bu olmadı.

Başka bir gece Dolmabahçe sarayında yapılan İzzettin Paşa'nın kızının düğününde Aynı eserin her iki hey'et tarafından ayrı ayrı çalınmasını emretti. Fakat bu, kabil olmadı. Daha sonra orkestranın bir zeybek havası çalmasını istedi. Lâkin onun bunu yapamıyacağı anlaşıldı. En sonunda saza zeybek, orkestraya da dans havaları çaldırtarak düğünün neş'e içinde devamını temin buyurdular. O gece Selâhaddin Pınar ile Safiye Hanım da orada idiler. Safiye Hanım «Yanık Ömer»i, «Şâhâne gözler»i ve daha başka şarkıları okudu, kendisi de Selânikli Ahmet Bey'in :

Dilerse sadigâm olsun, diler gönülü hazin olsun

şarkısını benimle birlikte okudular.

Yine başka bir gece Florya'da deniz köşkünde akşamdan çağrıldım. Mecliste Başvekil İsmet Paşa ile bütün kabine erkânı bulunuyordu. Atatürk bana :

— Bugün çok çalıştık. Yarın İsmet Paşa Ankara'ya gidecek. Ona güzel şeyler oku da memnun olsun!

Buyurdular. Yeni bestelemiş olduğum Florya şarkısını ilk defa orada okudum. Bir de gazel okumamı emrettiler. On ikiye kadar yalnız idim. On ikiden sonra Safiye ile Selâhaddin Pınar geldiler. Atatürk'e ilk defa Mecnun adlı eserimi okuduk. Atatürk bunun kime ait olduğunu sordu. Söylediler. Beni yanına çağırdı ve Safiye Hanım'a :

— Öp Hocanın elini!

Dediler. Bunun üzerine Ben de :

— Atatürk'üm, ben yarattım, Bayan Safiye ona can verdi!

Dedim. Florya'dan dönerken güneş doğmuştu.

Ankara'da bir gece Çankaya köşküne çağırıldım. Temyiz Mahkemesi reislerinden Fuat Hulûsi Demirelli'nin :

Yıllarca elim kalbimin üstünde eğildim

şarkısını Evcârâ makamından bestelemiştim. Rumeli havalarından Eviç makamındaki eserlere Atatürk'ün meftun olduğunu düşünerek bu makamı seçmiştim ve notalarını bastırarak daha önce Atatürk'e takdim etmiştim. O gece Atatürk bu notanın üzerine hepsinin imzalarını atmalarını orada bulunanlara teklif etti ve ilkin kendileri imzalandılar. Sonra bana dönerek :

— Şimdi İsmet Paşa buraya gelecek, o gelmeden önce şarkıyı bir kere biz dinleyelim.

Dediler. Eseri çok beğendi. Biraz sonra İsmet Paşa geldi. Atatürk ayağa kalktı. Paşa ile öpüştüler. İsmet Paşa, Atatürk'ün sağındaki kanapeye oturdu. Ben de ikisinin arkasında biraz geride idim. Atatürk İsmet Paşa'ya :

— Paşam, bu gece sana iki sürpriz var. Biri şiir, ötekisi şarkı. Şarkıyı bizim Sâdeddin yaptı. Şiiri yazanı söylemeyeceğiz. Yalnız okuyacağız. Şairi siz bulacaksınız.

Dedi. Ruşen Eşref ayakta şiiri okudu. Şiir Londra'dan gönderilmişti. Taymis ile Sakarya nehirleri birbiriyle konuşturuluyordu. İsmet Paşa şairi hemen tanıdı. Behçet Kemal, dedi. Sıra şarkıya gelmişti. İsmet Paşa'ya biraz daha yakın olarak şarkıyı ayakta okudum. Paşa çok mütehassis oldu. Atatürk :

— Beğendin mi Paşam?

— Çok güzel, tebrik ederim?

Demesi üzerine Atatürk notayı uzattı, buraya imza koyacaksın, dedi. Bu kıymetli vesika o gece Yaver Celâl Bey'e verilmişti ve imza sahiplerinin bir listesi yapılarak bana verilmesi de söylenmişti. Fakat ne yazık ki san'at hayatımın en yüksek ve en mukaddes bir berati olan ve neslime yadigâr kalacak bulunan bu tarihî vesika bana verilmedi!

O gece Atatürk mevlit okunmasını da istemiş ve bana şöyle bir emir ve tavsiyede bulunmuşlardı :

— Mevlidin her mısraını ayrı bir makamda okuyacaksın. Saz hey'eti de sazlarıyla seni takip edecekler.

Böylece ilk bahrı tamamladım. Derin bir alâka ile dinledi. Yine aynı gece müteaddit yerlerden bana Kur'an okuttular. Hattâ Nuri Conker'in de Kur'an okumasını istediler. O da ben Tebbet sûresini bilirim, dedi ve onu okudu. [1]

[1] Süleyman Çelebi'nin yazmış olduğu Mevlit manzumesinin beş asırdan beri Türkler arasında kazanmış olduğu rağbeti, bunun kıymet ve ehemmiyetini ve örf ile an'anelerimizde bırakmış olduğu tesiri lâik bir devletin reisi olan Atatürk'ün vakit vakit meclisinde okutmakta olması da gösterir.

Fakat Mevlit manzumesi bu kadar şöhretine rağmen edebiyatçılarımız tarafından lüzumu derecesinde tahlil ve tetkik edilmemiştir. Edebiyat Tarihlerinde buna kısaca temas edilmiş ve birbirini tutmayan yazılar yazılmıştır. Değerli bibliograf Ahmet Hamdi Tanyeli ricam üzerine bu mevzuu tetkik ederek 29/Mart/1943 tarihli Vakıf gazetesile neşretmiştir. O makalede Süleyman Çelebi'nin Mevlidini Erzurumlu Darir'in yazmış olduğu Türk Edebiyatı Nümuneleri adındaki esere atfen bildirilmekte ve sonraları Süleyman Çelebi bu manzumeyi zamanına göre ve kendi zevkine uygun olarak sadeleştirmiş olacak. Kim yazar, şöhret ve muvaffakiyet kime nasip oluyor? Bu cihetten Süleyman Çelebi hiçbir şairimize mukadder olmıyan bir mazhariyetle cidden talihlidir. Ve bu muvaffakiyet asırların unutturamadığı ve yine asırların unutturamayacağı büyük bir bahtiyarlıktır.

Süleyman Çelebi'ye önce eseri bir şöhret ve sonraları şahsı da esere bir kıymet vermiştir. Türklük ve Türk dili yeryüzünde kaldıkça bu şöhret, bu saadet devam edip gidecektir. Asırlar şairin şanını ve manzumesinin şöhretini hep yaldızlayıp geçiyor mütalâasını da ilâve etmektedir.

Bu mütalâanın baştaki fıkrası eğri, ötekileri doğrudur. Binaenaleyh Edebiyat Tarihi bakımından birinci fıkrası üzerinde biraz durmak lâzım geliyor:

Darir'in adı Mustafa'dır ve Erzurumludur. 784 (1382) de Mısır'da Türkçe bir Siretünnebi yazmıştır. Eser, mensur ve manzumdur. Nazım kısmı pek azdır. Büyükçe bir kiptir. Binaenaleyh Süleyman Çelebi'nin olduğu gibi kopye edeceği küçük bir risale değildir. Şu var ki Süleyman Çelebi bu eserin nazım kısmından fikir, hattâ lâfız itibarıyla bazı istifadelerde bulunmuşa benziyor. Şu mısraların az çok farklarla Süleyman Çelebi'nin Mevlidinde bulunuşu da bunu gösterir:

- 1 — Nebi'nin annesi Âmine hatun
- 2 — Ki ayın on ikinci isneyn gecesi
- 3 — Dikildi üç âlem şark ile garbe
- 4 — Divar yarıldı ve üç huri geldi
- 5 — Ana oldun ânın gibi Resule
- 6 — Susadım su diledim içmeğe ben
- 7 — Soğuk kardan, dahi ağdı şekerden
- 8 — Bu gün bir nur içinde garkoldu
- 9 — Bir ak kuş geldi arkamı sağdı
- 10 — Beşaret kıldılar biri birine
- 11 — Kesilmiş göbeği sünnet olunmuş
- 12 — Yüzü secdede parmağın getirmiş.

İşte Süleyman Çelebi'nin Mevlidinde Darir'den alınmış olduğu hakikatini doğuran mısralar hemen hemen bunlardır.

Yine bir gece Beylerbeyi Sarayında beni İran Şahına tanıttılar. Şahın Türkiye'ye gelmesi münasebetiyle Fuat Hulûsi Demirelli'nin yazmış olduğu Farsça Türk - İran İttifakı isimli manzumeyi bestelemiştim. Eserin notası da yanımda idi. Sarayda havuzlu salonunun sağ tarafın-

Halbuki Süleyman Çelebinin Darir'in Siretünnebisinden ziyade Âşık Paşa'nın 730 (1329) da yazmış olduğu **Garipname**'den istifade ettiği görülmektedir. Ondan da birkaç örnek vereyim:

- 1 — Allah adın ayıtalım iptida: Kândan (ki andan) oldu iptidavü intiha
- 2 — Senden artık yoktur Allah ille sen: Var idin sen cümle âlem yokiken
- 3 — Ol dedi, oldu cihanı cismü can: Durdu yer gök malûm oldu insücan
- 4 — Yokidi bu âlem ol vareyledi: Cümlesin aşka giriftar eyledi

Şu mısralar az çok değişiklikle Süleyman Çelebi'nin Mevlidinde görülmüyor. Hele şu beyti aynen alınmıştır denilebilir:

Cümle âlem yoğiken ol varidi: Şöyle eksiksüz gani cebbar idi
Bu beyit Mevlitte:

Cümle âlem yoğiken ol varidi: Yaradılmıştan gani cebbar idi
şeklinde. Görülüyor ki Süleyman Çelebi burada yalnız eksiksüz yerine **yaradılmıştan** koyarak öte taraflarını aynen almıştır.

Bunlara Edebiyat istilahlarında **tevarüt** diyemeyiz. Fakat biraz önce bahsi geçtiği gibi bütün Mevlit manzumesi aynen de alınmış denilemez. Hele Darir'den beyit ve mısra olarak aynen hiçbir şey alınmamıştır sanırım.

Süleyman Çelebi'nin Mevlit manzumesinin esasına gelince:

Bunun asıl adı **Vesiletünnevcât**'dır. Müellif manzum bir **Siretünnebi** yazmak istemiş ve tabiidir ki her müellif ve muharrir gibi kendisinden önce bu mevzuda yazılmış olan eserleri okumuş, onlardan istifade etmiştir.

Elde dolaşan basma Mevlit nüshaları yazmalarının yarısı kadar yoktur. Görüp tetkik ettiğim bir yazma nüsha beher sahifesinde 8 — 10 beyit bulunan seksen sahifelik bir risaledir. Ortalama olarak her sahifeden dokuz beyit alsak eser 720 beyitli olmak lâzım gelir. Halbuki basma Mevlitlerin en mükemmel nüshası olan Bursalı Rıza Efendi risalesinde ancak 297 beyit vardır.

Ahmet Hamdi Tanyeli'nin makalesinden bir kaç fıkrayı şuraya koyuyorum :

Süleyman Çelebi Mevlidini Hicretin 812 yılında yazmıştı. Bu iki tarih arasında geçen 530 sene içinde bir çok Mevlidler nazmedilmiştir. Yine Süleyman Çelebi Mevlidinin ilk tab'ı hicri 1264 de Matbaai Âmire'de basılmıştır. Bunun da müteaddit, birbirine benzemiyen baskıları vardır. Süleyman Çelebi Mevlidinin ilk tabından beri muhtelif şair ve nazımların Mevlitleri de basılmıştır.

Süleyman Çelebi'nin Mevlid Kitabı, okunması kadar şöhrat bulmuş ve rağbet görmüş Türkçede hiç bir kitap yoktur. Bu hiç bir vakit kırılmıyacak bir tabı rekoru kalacaktır.

Gerek yazma, gerek basma, bu mevlitlerin içinde hiç biri Süleyman Çelebi'nin Mevlidine çıkışamaz. Bunun sadeliği ve sadelik içindeki beyan kudreti yanında hepsi sönük ve donuktur. Çünkü Süleyman Çelebi'nin Peygambere samimi muhabbeti ve yüksek hürmeti ve ölümüne safvetle ve hicranla inleyen kalbi başka bir Mevlit şairinde yoktur. Bu itibarla Süleyman Çelebi'nin Mevlidi «tek» kalacaktır ve ebediliği bundandır.

Süleyman Çelebi Mevlidi eski nüshalardan tetkik ve nazirlerle mukayese edilmelidir. Dil ve Edebiyat Tarihi cihetinden buna lüzum vardır. Ben Süleyman Çelebi Mev-

da Atatürk ile Şehinşah ayrı ayrı masalarda, fakat karşı karşıya oturuyorlardı. Atatürk'e ve Şehinşah'a usulen yapılması lâzımgelen tâzimi yaptım. Saz hey'eti muhtelif parçalar çaldı. Orada Azerî oyunlarını gösteren bir trup da vardı. Atatürk'e :

lidinin bir iki eski yazma ve matbu kırk dört kadar nüshasını tetkikle değil tesadüf ettikçe topladım. Nazirelerini de yine gözüme iliştikçe tetkik ettim. Diğer şairlerin Mevritlerini yine böyle merakla değil ele geçtikçe biriktirdim.

Halbuki arayıp, tarayıp toplamak ciddi bir meşgale edinip tetkik etmek icap eder. Beş yüz senedir elden ve dilden düşmiyen ve gönüllerde sevgi ve hürmetle yer tutan bu manzume için bu hikmet pek değerli ve yerinde olur.

Ahmet Hamdi Tanyeli makalenin alt tarafında Mevlidin eski ve yeni basmalarile buna yapılan nazireler, hattâ yeni harflerle basılan nüshalar ve bir de Türkçeden başka dillerde, meselâ Arnavutça ve Boşnakça Mevritler hakkında bir hayli izahat verdiği halde bunlar arasında en son yazılmış olan bir tanesini bahis mevzuu etmemiştir. Belki de görmemiştir. Onu da ben tamamlayayım:

Atatürk'ün meclisinde şiirleri okunmak bahtiyarlığına mazhar olan şair Behçet Kemal Çağlar, Süleyman Çelebi'nin Mevlidini örnek edinerek **Bizim Mevlidimiz** adında yeni bir mevlit yazmıştır. Bu mevlidin kahramanı Muhammet değil, Atatürk'tür. Bu, Atatürk'ün Mevlid manzumesini sevdiğinden mi, yoksa edebî bir fantezi olsun diye mi? Hasılı ne maksatla şair tarafından yazılmış olduğu anlaşılmıyor.

Bu yeni Mevlide Edebiyat ıstılahlarından **nazire** de diyemeyeceğiz. Buna yeni terimlerden **adapte** bir eser demek daha doğru olacak. Fransızca'da **Adapter**'nin dilimizde karşılığı **uydurma** olduğuna göre bu mevlide **uydurma mevlit** diyebiliriz.

Yani Behçet Kemal Çağlar yeni eserini Süleyman Çelebi'nin beş buçuk asır önce yazmış olduğu manzumesine her manasile, her şekliyle uydurmak suretiyle bu eseri ortaya çıkartmıştır demek daha doğru olur.

Uydurmanın şeklini ve derecesini göstermiş olmak için Süleyman Çelebi'nin mevlidinin baş tarafındaki dört beyiti ile genç şairin mevlidin o kadar beytini şöylece karşıklı kaydediyorum.

Allah adın zikredelim evvelâ	: Millet adın zikredelim evvelâ
Vacip oldu cümle işte her kula	: Vacip oldu cümle işte Türklere
Allah adın her kim ol evvel ana	: Yurdu halkın her kim ol evvel âna
Her işi âsan eder Allah ana	: Her işi âsan eder Allah ana
Bir gez Allah dese aşk ile lisan	: Şevkile Türküm dese bir demlisan
Dökülür cümle günah misli hazan	: Dökülür cümle hüzün misli hezan
İsmi pâkin pâk olur zikreleyen	: İsmi pâkin pak olur zikreleyen
Her murada erişir Allah diyen	: Her murada erişir Türküm diyen

Genç ve lâik şairin mısralarda yapmış olduğu değişiklikler başka harfle gösterilmiştir. Hattâ bu türlü değişiklikleri yapmakla kalmıyarak Mevlidin **bahir** denilen fasıllarında daha esaslılarını yapmıştır. Meselâ: Velâdet bahrindeki değişiklikler şöyle başlar:

Âmine hatun Muhammet anesi	: Ol Zübeyde Mustafanın anesi
Ol sedefte doğru ol dürdanesi	: Ol sedefte doğdu ol dürdanesi
Çünkü Abdullahtan oldu hâmile	: Gün gelip oldu Rızadan hâmile
Vakteriştî haftavü eyyamile	: Vakteriştî haftavü eyyamile
Hem Muhammet gelmesi oldu yakın	: Mustafanın gelmesi oldu yakın
Çok alâmetler belirdi gelmedin	: Çok alâmetler belürdi gelmedin

— Türk - İran İttifak Marşı diye bestelediğim eseri okuyacağım zamanı tayin buyurmanızı rica ederim.

Dedim. Bir müddet sonra Atatürk ayağa kalkarak Şehinşah'a hitaben :

— Şah Hazretleri, bir Türk san'atkârını size tanıtmak istiyorum.

Dedi. Bu sırada Şah da ayakta bulunuyordu. Şah'a tâzimât resmini ifa ettikten sonra ilkin eserin güftesini okumaklığıma müsaade buyur-

---

Yine bu bahirde Âmine Hatun Muhammedi doğuracağı sırada Süleyman Çelebi'nin yanına geldiklerinden bahsettiği Asiye, Meryem ve Hurilerden bir melek yerine lâik şair:

Biri Yavuz, biri Fatih, biri Timur anesi
nî koymuş ve Miraç yeri olarak da gökleri değil, Atatürk'ün Samsun'a çıkışını almıştır.

Yine İslâm ananesine göre Hazreti Muhammed'in gökte, geçmiş Peygamberlerle görüşmesine karşı adapte mevlitçi de Atatürk'ü geçmiş Türk şairlerinden Yunus, Seyrani, Emrah ve Koroğlu ile görüştürüp konuşturmaktadır.

Bir de Süleyman Çelebi'nin Mevlidinde her bahrin sonunda tekrarlanan :

Gerdilersiz bulasız ottan : Âşkile, derdile edin esselât

Nakaratına karşı şair:

Gerdilersiz bulasız ottan necat : Mustafaya Mustafaya esselât

Yahut : Mustafayı bâ Kemale esselât

Veya : Atatürk'e, Atatürk'e esselât

Veya : Can verin tek isteyin Türke hayat

Veya : Can verin tek isteyin halka hayat

Veya : Azmedin de Türke râmolsun hayat

Mısralarını kullanmıştır. Hasılı eser, baştan başa bu türlü değişikliklerle, bu çeşit uydurmalarla ortaya konmuştur.

Bu mevlidi 91 - 92 - 93 üncü sayisile neşreden Yücel mecmuası şu mütalâayı yürütüyor:

«Arkadaşımız Behçet Kemal Çağlar Süleyman Dede'nin aşk ve imanla sevdiği **Muhammet Mustafa** için yazdığı Mevlidi — eski tâbirle — tanzir etmiş, aşk ve imanla sevdiği **Mustafa Kemal** için bir mevlit yazmıştır.

Arkadaşımız, askerliği zamanında yazdığı bu mevlidi bazı Türkmen köylerinde okumuş, kadınların ve ihtiyarların ağlaşarak dinlediklerine şahit olmuştur.»

Şair Süleyman Çelebi'nin Mevlidini bütün zuhaflarile, bütün imalelerle taklit etmiş ve aynı vezinde, köylülerin anlayacakları bir dille yazmış olduğu için o muhitlerde sevilerek dinleneceğinde şüphe edilemez. Ancak camilere girecek midir? İşte burası şüphelidir.

Esasen Süleyman Çelebi'nin mevlidine beş buçuk asırdanberi yüzlerce nazire yapılmış ve bu nazirelerin arasında dil ve edebiyat bakımından Süleyman Çelebininkinden üstün olanlarda bulunmuş olduğu halde hiç birisi onu geride ve gölgede bırakarak yerini alamamıştır. Öyle sanıyorumki lâik genç şairimizin adapte mevlidi de Süleyman Çelebi'yi unutturamayacak, belki Türkmen çadırlarından ve köylerden yükselerek lâik bir müessese olan Halkevlerinde ve Türk münevverleri arasında güler yüz bulacaktır.

Bu da bir muvaffakiyettir ve bu muvaffakiyette Süleyman Çelebi'nin de büyük bir hissesi vardır.

masını rica ettim ve okudum. Şah ile Sefir alâka ile dinlediler ve eserin bir mısraına itiraz ettiler. Atatürk o mısraı kendi kalemiyle çıkardı.

— Bestesini dinleyelim!

Buyurdular. Okudum. Marşın bestesi Atatürk'ün çok hoşuna gitmişti. Fakat marşı yalnız ben okudum. Saz hey'eti bunu henüz bilmiyordu. Sonraları bu marş Kolombiya direksiyonu tarafından plâğa alınmak üzere Londra'dan istendi. Gönderdim. Saray Bandosu bunu plâğa geçirdi. Fakat eser birçok takdim, tehir ve tahrife uğramıştı. Öyle ki bu benim eserim midir diye ben bile hayrete düştüm! Ve neşrine müsaade etmedim. Sonraları bu eseri armonize ettim ve sakladım.

Sonra Âfet Hanım :

— Paşam, Sâdeddin bize halk şarkıları okusun.

Dedi. Kendi eserlerimden :

Elâ gözlerine kurban olduğum

Ve :

Batan gün kana benziyor

Ve :

Çıkar yücelerden haber sorarım

şarkılarını okudum. Atatürk, son okuduğum şarkıyı ilk defa duymuşlardı. O gece bu şarkıyı üç defa tekrar ettirdiler ve bana bu eser için :

— Sen bununla Azerî Musikisini gölgede bırakmışsın!

Diye iltifatta bulundular.

Atatürk'ün bu kadar zaman meclisinde bulundum. Hiçbir vakit Alafranga Musikiye meclûbiyetini ve alâkasını gösteren bir sözü kendilerinden işitmedim. Müşahedem ve kanaatim şudur ki, Atatürk, dans etmek için Alafranga Musikiyi ve zevketmek için de Alaturka Musikiyi isterdi, dinlerdi ve söylerdi. Ve her gece sabahlara kadar Alaturka Musiki Heyetini yanlarından ayırmazlardı.

Atatürk'ün sevdiği, okuttuğu ve bizzat okuduğu eserler - hatırımda kaldığına göre - şunlardır :

Asım Bey'in Rast makamından :

**Habıgâhı yare girdim arz için ahvalimi
Bir perişan hali gördüm unuttum ben halimi
Sakiten icra ederken dide eşki âlimi
Leblerinde, sinesinde gizlenen amâlimi
Leblerimle topladım tebrik eden ikbalimi**

Asım Bey'in Uşşak makamından :

Canâ rakibi handan edersin
Beni bi nevayı giryan edersin
Bigânelerle ünsiyet etme
Bana cihanı zindan edersin

Civan Ağanın Nihavent makamından :

Dil seni sevmeyeni sevmede lezzet mi olur?
Olsa da öyle muhabbette hakikat mi olur?
Yekcihet olmaz ise dilde muhabbet mi olur?
Aldatıp sevmeyeni can vererek sevmemeli!
Aklını başına al herkes için olma deli!

Şemsettin Ziya'nın Hicazkâr makamından :

Mani oluyor halimi takrire hicabım
Üzme yetişir üzme firakınla harabım
Mahzoldu sükûnum beni terkeyledi habım
Üzme yetişir üzme firakınla harabım

Haşim Bey'in Bestenigâr makamından :

Kaçma mecburundan ey âhuyi vahşi ülfet et
Gayri bu bigânelikten geç, vefayı âdet et
Bezme gel sermesti hicrin neş'eyabı vuslat et
Şarkı söyle, raksa çık, sakilik eyle, sohbet et

Selânikli Ahmed'in Kürdili Hicaz makamından :

Dilerse şadigâm olsun, diler gönlüm harab olsun
Bana şimdengerû lâzım değil dil kâmıbin olsun
Benim zulmettedir gönlüm, görünmez çeşmime âlem
Gözüm yok mihrü mahında felek benden emin olsun
Bu denlû iftiraka can tahammül eylemez asla
Meğer ki zahidi biçareye Allah muin olsun

Falze Hanım'ın Şeteraban makamından :

Badei vuslat içilsin kâsei fağfurdan
Bir ilâhî neşe dolsun nağmei tanburdan
Cûylar feryad ederken bahrı dura durdan
İnlesin tanbur ağuşa vaslı yardan

Atatürk'ün sevdiği daha birçok şarkılar da vardı. Fakat onları bizzat söylediğini duymadım. Bu gibileri yalnız dinlerdi. Bunlardan başka birçok halk şarkıları ve Rumeli türküleri de varsa da burada onları saymaya lüzum görmüyorum.

Şunu da ilâve edeyim ki Rast makamından Dede'nin Kârînevini ve Benli Hasan Ağa'nın peşreviyle bu makamdan birkaç eseri muhtevel olmak üzere Rasim Ferit'in hazırlamış olduğı bir repertuvarı Veli Bey ve diğeri bir zat tarafından büyük imtihanlarla armonize edilerek Atatürk'e dinletildi. Ve bunun üzerine ehemmiyetle dikkati çekilmek istenildi ise de birkaç tecrübeden sonra bu işin olmadığına ve olamayacağına bizzat Atatürk karar vererek vazgeçildi.)

* * *

Şark Musikisine bu kadar candan bağı bulunan Atatürk nasıl oldu da onu yasak etti? İşte burası üzerinde durulacak bir noktadır.

11 Ağustos 1928 gecesinde Sarayburnu gazinosunda Mısırlı muğanniye Müniretül Mehdiye'nin iştirak etmiş olduğı bir konser Şark Musikisinin yasak edilmesine sebep olmuştur. Şöyle ki : Konseri kemanî Mustafa'nın başında bulunduğı Eyüp Musiki Mektebi talebesi tertip etmişti. O gün orada ve Atatürk'ün yanında bulunan bir çok kimsenin anlatışına göre her zaman bu türlü konserlere şeref vermek âdeti olan Atatürk, bu konsere de gelmişlerdi: Fakat programsız hareket edildiğini, kız ve erkek talebenin bir biçimde ve bir renkte elbise giymemiş olduklarını, binaenaleyh işte bir lâubalilik bulunduğunu görmüşler ve tabiidir ki bu vaziyeti beğenmemişler ve :

— Mademki program yoktur, o halde şu şarkıları da çalsınlar!

Diye bir liste göndermişler. Talebenin bunlardan hiçbirini bilmediğı cevabını alınca büsbütün hiddet ve hayret buyurmuşlar ve bu vaziyet üzerine orada meşhur nutkunu söylemişlerdir. Nutuk şudur :

«Her zaman, her yerde olduğı gibi, bu gece burada da halk ile karşı karşıya geldiğim anda büyük, azametli bir kuvvetin tesiri altında kaldığımı duydum. Bu kuvvet nedir? Türk halkının, Türk içtimai heyetini teşkil eden yüksek insanların kalb membalarından yükselen hislerin, arzuların, heyecanların, hazların bir noktada, bir hedefte, bir gayede birleşmesidir.

Bu kuvvetin bu kadar mâşerî olabilmesi, onun çok temiz, çok asil olması ile mümkündür. Bu, benim ve bütün dünyanın gördüğü kuvvet, muhakkak en büyük vasıflarla mütemeyyizdir. Bir millet, bu mahiyette bir kuvvet ve hayatiyet gösterdiği zaman, o milletin beşer tarihinde yepyeni bir sayfa (safha) açmakta olduğuna şüphe etmemelidir.

Bu gece burada güzel bir tesadüf eseri olarak şarkın en mümtaz iki musiki heyetini dinledim. Bilhassa sahneyi birinci olarak tezyin eden Münire Elmehtiye Hanım san'atkârlığında muvaffak oldu.

Fakat, benim Türk hissiyatı üzerindeki müşahedem şudur ki, artık bu musiki, bu basit musiki Türkün çok münkeşef ruh ve hissini tatmine kâfi gelmez. Şimdi karşıda medenî dünyanın musikisi de işitildi. Bu âna kadar Şark Musikisi denilen terennümler karşısında kansız gibi görünen halk derhal harekete ve faaliyete geçti. Hepsini oynuyorlar, şen ve şatırdırlar, tabiatın icabatını yapıyorlar. Bu pek tabiidir. Türk fıtraten şen ve şatırdır. Eğer onun bu güzel huyu bir zaman için farkolunmamışsa, kendinin kusuru değildir. Kusurlu hareketlerin acı felâketli neticeleri vardır. Bunun farkında olmamak kabahattir. İşte Türk Milleti bunun için gamlandı. Fakat artık Millet hatalarını tasahh etmiştir. Artık müsterihtir, artık Türk şendir, fıtratında olduğu gibi, artık Türk şendir. Çünkü ona ilişkin haternâk olduğu tekrar isbat istemez kanaatindedir. Bu kanaat aynı zamanda temennidir.»

— Şu beyanattan anlaşılıyor ki Atatürk, Şark Musikisini hüznü veren ve uyuşturan Garp Musikisi de neşe saçan ve hoplatan bir sanat eseri olarak kabul ediyorlar.

Bununla beraber Atatürk'ün bu beyanatında Şark Musikisinin yasak edildiğini gösteren bir tek cümle görülmemektedir.

Hafız Yaşar'ın anlatışına göre : Gazetelerin bu beyanatı neşrettiği günün akşamı İstanbul radyosunda Şark Musikisi faslını idare eden erkek ve kadın saz heyetinin alelâde parçalar çalmalarını ve mikrofon başında lâübalî bir şekilde gülüşüp konuşmalarını işitmesi kafası Musiki İnkılâbiyle meşgul olan Atatürk için kat'î kararın verilmesini icabettirmiş ve bunun üzerine :

— Biz Garbinkini hürmetle dinlediğimiz gibi bizim musikimiz de bütün dünyada hürmetle dinlenecek bir halde olmalıdır. Bu ne rezalettir, dağıtın şunları!

Sözleri ağzından birdenbire çıkmıştır. O sırada huzurlarında bulunanlardan bazı kimseler; Şark Musikisinin bunların çaldıkları şeylerden ibaret olmadığını ve İtrî'nin, Dede'nin bütün dünyaca takdir edilecek eserleri bulunduğunu, binaenaleyh bu musikinin bu suretle bunların yüzünden yıkılmaması lüzumunu ileri sürmüşlerse de artık olan olmuş, ok yaydan çıkmış ve Atatürk söylediği sözü geri almamıştır.

Yine Hafız Yaşar'ın anlatışına göre: Daha garibi o sırada huzurlarında bulunan Dahiliye Vekili bunu alelâde bir zabıta meselesi yaparak Şark Musikisini yalnız radyodan değil, polis kuvvetiyle bütün memleketten kaldırmış, hattâ ertesi gün Atatürk yine radyo dinlemek

arzu buyurunca hükümetçe yasak edildiği cevabını almış ve bu sür'ate, bu gayrete kendileri de hayret etmişlerdir.

Maruf ve meşhur tâbiriyle tepeden inme olan bu hâdise memleketteki musiki sevenler arasında herkesten ziyade derin bir tesir bırakmış, bilhassa musiki müntesipleri hem meslek, hem de maişetleri elden gitmek itibariyle büsbütün yese ve telâşa düşmüşlerdi. Bunun üzerine birçoğunun telgraflarla, müşterek istirhamnamelerle Atatürk'e müracaatla mesleklerine ve maişetlerine dokunulmamasını, kendilerine ve çocuklarına acımalarını rica eylemeleri Atatürk üzerinde müessir olmuş olacak ki bu hâdiseden birkaç gün sonra şef tenör Hafız Yaşar'ı huzuruna çağırıp :

— Haydi bakalım, musikini kurtar!

Diyerek bir fasıl tertip edilmesini emrederler. Bu müjde üzerine en muktedir musiki üstadlarından bir grup Dolmabahçe Sarayının muayede salonunda toplanarak muhteşem bir fasıl tertip ederler. Bu fasılda önce Tanburi Cemil Bey'in Mahur'dan bir parçası, sonra Dede Efendi'nin aynı makamdan :

Ey gonca dihen....

Bunun arkasından :

Canımı canan ger isterse minnet canıma

Can nedir ki anı kurban etmeyim cananıma

Gibi parçaları okurken Musiki Hey'eti bütün gayret ve hünerlerini sarfetmişler, musikilerini Atatürk'e bir kere daha beğendirmeye çalışmışlar hattâ, muvaffak da olmuşlar ki Atatürk yanında bulunan Şükrü Naili Paşa'ya dönerek :

— Yaşar musikisini kurtardı! Ben bu evlâtları feda edebilir miydim!

Buyurmuşlardır.

Fakat yine gönüllerinde bir ukde var, acaba? diyorlar, bir tecrübe daha yapmak istiyorlar ve biraz sonra Hafız Yaşar'ı huzurlarına çağırarak :

— Haydi bakalım, sazlarınızı alın, hemen rıhtıma inin, bir yere gideceğiz!

Buyururlar. Hafız Yaşar Okur der ki :

«Moda'ya gittik, orada Belvü gazinosunda İhsan Bey'in idaresi al-

tındaki Bahriye Muzikası **Karmen**'i çalıyordu. Gazino hıncanınç dolu idi. Alelâcele Atatürk'e bir yer hazırlandı. Biz de arkasında yerleştik. Sazlarımızı hazır ettik bekliyorduk. Atatürk biraz dinlendikten ve orkestrayı dinledikten sonra işaret ettiler. Huzurlarına gittim.

— Şuraya ve bu havaya göre kısa bir program hazırla!

Buyurdular. Programı acele hazırladım yine emir ve işaretlerini bekliyorduk. Biraz sonra eliyle orkestraya birdenbire :

— Durunuz!

Dediler ve dönüp İncesaz Heyetine de :

— Çalınız!

Emrini verdiler. Civan Ağa'nın:

Dil seni sevmiyeni sevmede lezzet mi olur?

şarkısının küşadı yani ara nağmesiyle fasla başladık. Bu nağme vals gibidir. Çok hoş gitti. Arkasından tamburî Cemil Bey'in Nihavend makamından :

Sevdim seni ey işvebaz

şarkısını okuduk. Bundan sonra yine Cemil Bey'in Şeteraban saz sema-isini çaldık. Yine o fasıldan çaldığımız dört şarkı bunu takip etti. Biz çalarken Atatürk de tempo tutuyordu. Programda son olarak bir zey-bey havası vardı. Bu çalınırken Atatürk ayağa kalktı. Halk da hep birden elele tutuştular, oynadılar ve mütemadiyen Atatürk'ü alkışladılar. Bu alkışlar arasında Moda'dan ayrılarak saraya geldik. Atatürk huzurlarına çağırdılar:

— Aferin Yaşar, musikini kurtardın. Çok memnun oldum. Çalışın! buyurdular.»

Atatürk, Sarayburnu'nda halka hitaben söylemiş oldukları nutukta, onların Şark Musikisi karşısında kansız gibi durduklarını, Garp Musikisi başlayınca da derhal hareket ve faaliyete geçtiklerini ve bu musikinin insanı oynattığını, iki musiki arasında ölçü olarak, almış ve bundan dolayı Şark Musikisinin terkinin tavsiye etmişlerdi.

Şimdi burada ve bu tecrübe sonunda Şark Musikisinin de halkı hareket ve faaliyete getirdiği şu suretle görülmüş ve anlaşılmış olacak ki Fenerbahçe'den Dolmabahçe Sarayına dönüşlerinde şef tenörü huzurlarına çağırarak bu iltifatta bulunmuşlar ve musikimizi feda etmekten vazgeçmişlerdir.

Fakat bu sefer de karşılıklarına 1925 de İnebolu'da söylemiş oldukları nutuktaki şu :

«Milletimiz sağlam bir şuura maliktir, şuur daima ileriye, yeniliğe götürür ve ricat kabul etmez. Şuura illet tari olmadıkça geriye gitmek veya tevakkuf etmek varidî hatır olamaz» sözlerini hatırlayarak yine kat'i kararı vermemişler ve musiki yasağını resmen kaldırmamışlardır.

Şark Musikisi resmen memlekette yasak edilmiş olmakla beraber Sarayda böylece devam ediyor, evlerde hususî meclislerde gizlice değilse de fakat gürültüsüzce çalınıyor ve nihayet bu emrin arası biraz geçtikten ve tavsadıktan sonra da umumî gazinolarda **Ulusal Musiki** adıyla fakat daha ziyade halk şarkıları çalınmak suretiyle yavaş yavaş canlanmaya başlıyordu. Yalnız radyoda çaldırılmadığı için halk istifade edemiyordu. Musiki ruhun gıdası olduğu için İstanbul radyosunun temin ve tatmin edemediği Şark Musikisi zevkini bu sefer halk Mısır ve sair yerler radyosundan edinmeğe başlamıştı. Bu arada birçok muzur propagandaların da bu radyolar vasıtasıyla memlekete yayıldığı görülen Atatürk bu çıkmazdan kurtulmağa bir sebep ararken şöyle bir tesadüf onu buna da muvaffak etmiştir. Şöyle ki :

Musiki sevenlerden mebus Rasim Ferit Talay, bu yasak günlerin birinde, evinde bir fasıl tertip ettirmiş. Fasılda İstanbul'un 15 kadar meşhur hanende ve sazdesi bulunuyormuş. Musiki faslı şetaretle devam edip dururken birdenbire telefon işlemeğe başlar. Dikkat edilir: Rasim Ferit Atatürk'le görüşüyor ve Atatürk onu saraya davet ediyor, o da yalnız olmadığını, yanında 15 kadar musiki san'atkârı bulunduğunu ve fasıl yaptıklarını söylüyor. Bunun üzerine Atatürk :

— Öyle ise ben oraya geleyim!

Diyerek kalkıp Rasim Ferid'in evine gelir ve yasak olan! Şark Musikisi faslına huzurlarında devam olunur. Atatürk fasıldan memnuniyetlerini izhar ve ifade ederler. Bu esnada san'atkârlar arasında palabıyıklı, iri vücutlu ve esnaf kıyafetli birisi Atatürk'ün dikkatini üzerine çeker: **Tamburacı Osman Pehlivan**, Atatürk bunun kim olduğunu Rasim Ferid'e sorar, o da pehlivanın hayatını ve meziyetini anlatır. Fasla da iştirak eder mi? buyururlar. Evet, cevabını alırlar. Fasıl yine başlar.

Atatürk, o kaba vücutlu, kalın sesli ve esnaf kıyafetli adamın meğer görüldüğü gibi olmayıp bilâkis ince ruhlu bir san'atkâr olduğunu - öteki san'atkârlarla birlikte faslı takip etmesinden - anlayınca bu sefer tek başına çalmasını ve okumasını emreder. Bu emir üzerine Osman Pehlivan birçok Rumeli türküleri söyler ve tamburasiyle de çalar. Bu

türküler arasında bir tanesi ile Atatürk çok ilgilenir ve onu bir kaç defa tekrarlatır. Bununla beraber orada bulunanları hayretten kurtarmak için sebebini kendileri :

— Anamın türküsüdür de...

Diyerek izah buyururlar.

Tamburacı Osman Pehlivan Türkün en büyüğü karşısında geçirdiği imtihandan bu suretle muvaffakiyetle çıkmış, sıra mükâfata gelmişti. Tam bu sırada Atatürk :

— Bu san'atkâr adam niçin radyoda çalmıyor?

Diye sorarlar. Radyoda Şark Musikisinin bir müddetten beri yasak edilmiş ve Türk san'atkârları oradan uzaklaştırılmış olduğu cevabı verilir.

Bu cevap üzerine Atatürk, radyodan Şark Musikisinin kaldırılmasına sebebiyet verene ağır sözleriyle lâayık olduğu manevî cezayı bir defa verdikten sonra :

— Bu adam her akşam radyoda çalsın!

Emrini verirler ve o günden itibaren Osman Pehlivan'ın san'atkârlığı yüzünden Şark Musikisi yine radyoda eski yerini almağa başlar. Fakat bir çiçekle yaz gelemeyeceğinden bir kaç san'atkâr daha Osman Pehlivan'ın yanına katılır. Bu zamanlarda radyoda yalnız Halk Türküleri söylendiğini ve onlara mahsus sazlar çalındığını söylemeğe lüzum yoktur sanırım.

Biraz sonra musiki sanatkârlarından udî Fahri Kopuz'un teşkil etmiş olduğu bir trup tarafından eskisi gibi her akşam çalınmağa başlandı ve Ankara'daki radyo işe başlayınca kadar devam etti.

Bu sıralarda Atatürk'ün Şark Musikisine meclûbiyeti radyoda musikiye tahsis edilmiş olan vakit tamam olduktan sonra yine radyo spikerinin: (Aldığımız yüksek emir üzerine fasla devam ediyoruz) gibi sözlerinden de anlaşılıyordu. Yine bu cümleden olarak Dolmabahçe Sarayında hasta yattıkları zaman musiki faslının bu türlü emirler ve arzular üzerine saatlerce devam ettiği de görülüyor ve işitiliyordu.

Atatürk'ün yaptığı büyük İnkılâplar arasında yalnız bundan rücu edilmiş olduğu görülmektedir. Fakat işin bu hale gelmesinde Atatürk'ün değil, ondan ziyade inkılâpçı görünmek isteyen o zamanki Dahiliye Vekilliğinin aceleciliği âmil olmuştur diyebiliriz.

Şurası muhakkak ki ve bu eserde verilen izahat da gösterir ki Ata-

türk ne yapmışsa önceden mütehassıslarla ve alâkadarlarla uzun uza-
dıya görüşmüş, halkın fikrini, temayüllerini yoklamış ve ancak zemin
ve zamanı uygun bulduğu anda harekete geçmiş ve kendi tâbirleri vec-
hile millî sırlarından birini ortaya atmıştır.

Şark Musikisi gibi kökleri çok derin olan bir kültür ağacını devi-
rip devirmemek hususunda musiki üstad ve san'atkârlarıyla Atatürk'-
ün görüşüp konuştuğuna ve onlardan lehte veya aleyhte bir fikir al-
dığına dair kimselerden bir şey işitilmemiş ve yazılmış bir yazı da gö-
rülmemiştir.

Bir de o sıralarda Atatürk'ün hususî surette verdiği bu türlü emir-
ler ve gösterdiği bu çeşit arzular hükûmetçe resmî kanallardan geçi-
rilmedikçe tatbik sahasına konulmamakta idi. Bunun misalleri çoktur.
Binaenaleyh Musiki İnkılâbında o yola da gidilmemiştir. Şu halde bir
Dahiliye Vekilinin kendi hesabına yapmış olduğu bu hareketin aksi
netice doğurması mahcubiyet ve mes'uliyeti Atatürk'e değil, o Vekil'e
ait olmak lâzım gelir.

14. KIYAFETTE İNKILÂP :

CÜBBE İLE ŞALVARIN, FESLE SARIĞIN TERKİ VE FRAKLA ŞAPKANIN KABULÜ

Tanzimat devrine kadar tamamiyle, Cumhuriyet devrine kadar da kısmen kullanılmış olan asker, memur ve sivil halk ile ülema sınıfının elbise ve serpuşlarının ilkin Sultan Orhan devrinde tayin ve tespit edildiğini tarihlerimiz yazar.

Yine tarihlerimiz muhtelif zamanlarda bu elbise ve serpuşlar hakkında konulan nizamları ve çıkarılan yasakları haber verirler. Her halde Osmanlı İmparatorluğunun bu işle hayli uğraşmış olduğu emirlerle yasaklardan ve teşrifat risalelerinden çok iyi anlaşılıyor.

Burada evvelâ başlangıçtan Tanzimat devrine, sonra da Cumhuriyet rejiminin tesisiyle kıyafetlere kat'i şekli verildiği tarihe kadar geçen zaman -ki 600 seneden fazladır.- değişen kıyafetleri tafsilâtiyle anlatmağa bu eserin hacmi müsait olmadığından bu mevzua temas eden ancak bir kaç vesikayı neşrele iktifa edeceğim.

Gerek işin icabiyle, gerek zamanın tesiriyle halk arasında ortaya çıkan sınıf farklarını muhafaza için giyilecek elbise ve başa geçirilecek serpuş hakkında Fatih'in ve Kanunî'nin umumî mahiyeti haiz olan Kanunnamelerinde bir kayıt görülmemekte ise de bu husus için daha sonraları, ayrıca Nizamnameler konulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Halk kıyafeti ve halkın yüksek sınıf ahali ile hükûmet memurları gibi giyinmemesi hakkında tarihlerimizde ilk Nizamnameye Mustafa III. zamanında ve feylesof şairimiz Ragıp Paşa'nın sadaretinde 1176 (1762) rashiyoruz. Bu tarihten daha önceleri de olmak lâzım gelir. Arşivdeki tarihî vesikaların tasnifi sonunda bunların meydana çıkacağında şüphe yoktur.

Ragıp Paşa'nın sadareti zamanında tebliğ olunan bir iradei seniye-de :

«Avamdan ve esnaftan bazı kimseler gûya ricali devleti takliden kudreti olsun olmasın Kakum, Vaşak ve saire kürkleri giydiklerinden

ve bu ise ahali ile büyükler arasındaki farkı madum hükmüne getirdiğinden badema bu nevi kürklerin anlar tarafından giyilmemesi» emredilmiş ve ibtida Ragıp Paşa kendi adamlarını menetmiştir. [1]

1190 (1776) da yani 18 inci asrın son senelerinde Sultan Abdülhamit I. tarafından da elbise hakkında bir Nizamname neşrolunmuştur. Bu Nizamnameye göre :

«Etba, hademe, esnaf ve erbabı Hirefin (sanat sahiplerinin) bir zamandanberi ricali devlete mahsus olan giranbeha envai kürk ve çiçekli kaftan ve entari ve şal ve siar elbisei Hindiye giydikleri ve bu sebepten naşi kazandıkları para süslerine yetmediğinden cerri menafi zimninda hilafi harekâta cür'et ve hademenin müntesip oldukları zevatı taciz ettikleri ve esnafın da bu süs belâsiyle borca girdikleri ve bu yüzden Dersaadetten Hindistan'a pek çok para gittiği ve bunun devleti âliyece zararı olduğu anlaşılarak badema bu makulelerin Samur, Kakum, Vaşak, Ninteni, Samur nefesi, çiçekli Hind metaından entari giymeleri ve rühabî, çiçekli ve bayağı hangi neviden olursa olsun mutlaka Hind şalı kuşanmamaları fakat İstanbul'da ve sair Memaliki Osmaniye'de çıkan İstanbul, Engürü şalı, Bursa kutnusu, Şam alacası giymeleri ve sardıkları kuşakların basma hama kuşağıle Puşiden olması bu kanunun başlıca maddelerindendir. [2]

27. Z. 1217 (1802) de Selim III. zamanında neşredilen bir Elbise Nizamnamesinin mukaddemesinde :

«Bir müddetten beru tabiatı nasa arız olan sefahet ve israfata bakılmıyarak herkes haddini tecavüz etmiş olup bu suret nizamı mülkiye muğayır bir halet ve hususan ibadüllahın birbirine kıyasen düçarı hasar ve zaruret olmalarını müstelzim bir keyfiyet olmaktan naşi herkese hudut tayiniyle elbise ve şal ve sair erbabı sefahetin men'i için bazı nizamatı havi bilmutalaa kaleme aldırان «nizamnameden bahsolunduktan ve bunun bir çok bendlerinde esnafın ne gibi şeyleri giymelerinin yasak olduğu tasrih edildikten sonra bilhassa şunlar da söylenmektedir :

«Esnaf ve ahadi nastan olan kimseler had ve zeylerinden hariç elbise telebbüs ve mücevher hançer ve pıçak istimal etmeyüp herkes bulunduğu sınıfın kıyafeti kadimesi ne ise ol heyet ve kıyafette olalar ve bu makuleler Samur, Vaşak ve Samur nefesi ve Kakum kürk ve sandallı cübbe giymeyeler ve hiç bir nevi şal kuşanmıyalar velhasıl her bir şeylerini esnaf kıyafetine uyduralar.» [3]

[1] Resimli, haritalı Osmanlı Tarihi. Ahmet Rasim. Cilt 2. Sahife 907

[2] Resimli, Haritalı Osmanlı Tarihi. Ahmet Rasim. Cilt 3. Sahife 1035.

[3] Sandal, bir yolu ipek, bir yolu pamuk ile dokunan kumaştır. En çok İtalya'dan gelirdi.

Bu devirlerde hükûmet yalnız erkeklerin değil, kadınların da kıyâ-fetine karıştırdı. Divanı Hümayun kayıtlarında ve İstanbul Kadılığı Si-cillerinde bunun hakkında bir çok vesikalar görülmektedir. Bunların bir kaçından bazı fıkralar alıyoruz :

Sadaretten İstanbul Kadılığına gönderilen 1189 (1775) tarihli buy-rultu da :

«Nisai ehli İslâmın başlarına yaşmak ve makrûma bağlamaları ve ferace giymeleri kendilerini namahrem ve ecanipten muhafaza zim-nında iken biraz zamandan beru yakaları ve başları haddi itidali müte-caviz ve tarzı kadime muğayır olmakla matlup olan tesettür hususu bertaraf olduğundan... Bazan dahi cabeca o makule büyük baş ve büyük yakalı ferace ile esvak ve pazarda keştü gûzar ve yakalarına sahtiyan-dan masnu hüseyinî diktirip bir tarzı na mesluf dahi ihtiraa isticar ey-ledikleri vasılı semî hümayunî hilâfetpenahiliğine binaen badezin hü-seynîli ferace dahi giymeyüp kadimden melûf olan tavrı mergup üze-re tanzim eylemeleri...»

1190 (1776) tarihli buyrultudan :

«..... Nisvan taifesinin ekserisi ehli İslâma şayan olmıyan ucube başlar ve rengârenk yaka feraceler ihdas ve yüzleri ve göğüs ve gözleri açık bir edebane etvar ile keştü gûzar eyledikleri reelayn manzur ve meşhudi cihandari olduğuna binaen... Nisvan taifesi ırz ve edebe ve muvafıkı şeriat heyete riayet edip taşradan yemenilerinin nakışı ve ren-gi malûm olan bir kat yaşmak ile büyük başı bağlamaktan ve rengâ-renk büyük yakalı ferace giymekten memnu olup eslâfta manzur ve meşhut olduğu üzere küçük yakalı ferace ve iki kat yaşmaklı sagir baş-lar ve ehli İslâma şayan ırz ve heyetler ile..»

1222 (1807) tarihli buyrultudan :

«Asitanei âliyyede (İstanbul'da) olan nisa taifesinden bazı edebsiz makuleleri terzi esnafını itma ve anlar dahi tamamı hame tebaiyyet birle taifei merkumenin taleb ve hahişleri üzere hilâfı resmi kadim şerit ve bükme ve bedrenk ve envai nukuş ile müzeyyen nevezuhur di-yerek ferace yakaları ve kordela ve Frenkâne envanı elbise dikip giydik-lerinden şikâyet olunmakta ve bunların kaldırılması emredilmektedir.

Hükûmetçe beğenilen ve beğenilmeyen kadın kıyafetlerinin neler-den ibaret olduğu 19 B. 1233 (1808) tarihli buyrultunun şu fıkraların-dan anlaşılmaktadır.

Bunun İstanbul'da satıldığı yere sandal bedesteni denilir. Bu bedesten şimdi Belediyenin umumî mezar idaresi olan binadır.

«..... Nisvan taifesinin ekserisi ehli İslâm ve Nasraniyeden farkı olmadığından başka feracelerin renkleri bed ve yakaları topukta ve yenleri gayet bol olduğundan telef ve şeref takribiyle derecei hürmete vardığından maada açık yaşmak ve müşteha kıyafetler ile gezdiklerinden... Pek uzun boylu hatunun nihayeti had olarak yakası bir zira ve derecei gayette kolların vüsatı yarım zira olmak ve kebir ve sakil hüseyin göğüs kırması olmamak üzere nizam verilmiş olmakla...»

Bütün bu emirleri zamanın hükümdarı tarafından verildiği ve bizzat suçluların onun tarafından takibolunduğu da resmî hayıtlardan anlaşılmaktadır.

Görülüyor ki en çok kadınlarla avam denilen esnaf takımının kıyafetleriyle uğraşılıyor.

İstanbul'daki esnaftan ve halktan başka İmparatorluğun her tarafındaki kıyafet hakkında en iyi malûmatı Evliya Çelebi'den öğrenebiliriz. Bu değerli seyyah nereye gitmişse orada yaşayanların kıyafetlerinden bahsetmiştir. Bir kaç yerden bir iki misal alalım.

Filibe'deki esnaftan bahsederken :

«Vasatülhal olan ehli hirefi haline göre akça, gökçe, fakat pâk libas giyeler. (Seyahatname C. 3 S. 386) [4]

Erzurum ahalisi için :

«Aynaları çuha Samur ve akmişei fahire giyip kâr ederler. Ülema ve sülehası ise çuha ferace ve bogası kaftan giyerler. Edanisi ehli olup aba ve kaba bogası giyip kâr ve kisbederler» (Seyahatname C. 2 S. 213)

Ankara ahalisini tavsif ederken :

«Bu şehir ankaları (zenginleri) Samur ferace ve vasatül halleri çuha serhaddi ve kontuş ferace giyerler. Ehli hirefi beyaz bez ferace üleması serapa sof ferace giyerler. Burası sof kânidir. Kadınları rengârenk sof ferace, giyip gayet nüdebane gezerler» (Seyahatname c. 2 s. 431)

Bu vesikalarda nevezuhur tabiriyle moda kasdedilmektedir. Ve bedrenk tâbiriyle de göz alıcı renklerin, meselâ sarı, pembe, ve bunlara benzer açık renkli kumaşların kasdolunduğu 19 B. 1233 tarihli vesikadan anlaşılmaktadır.

Millet demiyeyim de, her din mensubuna o zaman Hükûmetçe ayrı

[4] Hirfet, sanat demektir. Sanat ve ticaretle uğraşan ve kendilerine yanlış bir tâbir olarak esnaf denilen halkın ne derece aşağı telâkki edildiğini şu resmî tebliğlerden öğreniyoruz. Bu tâbir hakkında bu kitabın 630 uncu sahifesinde izahat verilmiştir. Lütfen bakınız.

bir renk tahsis olunmuş ve o renkten başka kumaşın o din mensuplarının-
ca giyilmesi yasak edilmişti.

Bu emirlere aykırı hareket edenlere verilen cezalara gelince :

13 Rebiulahir 1222 (1807) tarihli vesikanın sonunda :

«... Bu yasak evkatı sairede olan yasağa makis olmayıp mücerred
ba iradei seniyei cenabı padişahi men olunmuş mevaddan olduğun-
dan... Bu emri vacibül imtisale itaat cümleye vacibei zimmeti diyanet
olduğundan başka bu hususun ardı boşlanmayıp mahsus tebdiller ih-
raciyle aleddevam tecessüs ve taharri olunacağı ve bir takrip işbu
memnu olan eşyayı bir terzi odasında ve hanesinde gizlice diktığı haber
alındıkta ibreten lissairin dükkân ve odası önünde salb ve katl ile ce-
zası tertip olunacakları muhakkak ve mukarrer...»

Cezanın yalnız suçu yapanlara değil onların baba ve kocalarına da
teşmil edildiği 19 b. 1233 (1817) tarihli buyrultunun şu fıkralarından
anlaşılmaktadır.

«.....Eğer bundan böyle hilafı rıza harekete ibtidar eden olur ise
yalnız ol hatunun feracesinin kati ile iktifa olunmayup her kimin zevce-
si ve muteallikası ise ol adam dahi tedip kılınmak...»

«..... Biedebane kıyafet ile görülen nisvanın yalnız yakaları kat ve
kendileri rüsva ve tedip olunmakla iktifa olunmayup her kimin zevce
ve kerimesi ve müellikası ise badettahkik zevç ve pederi ve muteallikası
olduğu kimse dahi tevbih ve teşdid olunacağı...»

Her hangi bir sınıf halkın başka bir sınıfın şekil ve kıyafetine gir-
mesi, onun elbisesini giymesi ve serpuşunu kullanması kanun ve nizam-
lara aykırı bir hareket sayıldığı gibi bilhassa İslâm olmayanların Müs-
lümanlara mahsus kıyafette gezmeleri şiddetle takibolunur ve cezalan-
dırılırdı. 19 B. 1233 (1817) tarihli buyrultuya göre İslâm olmayan «ke-
fere kadınlarının ehli İslâma müşabih sarı çedik pabuç giyip ve siyah
renkten gayri ferace iktisa etmemek üzere bir meslek ihtiyar oluna-
rak ol usule kemalile riayet olunmak ve bu usul ilâ maşallahi taâlâ düs-
türülamel tutulmak...» padişahın iradesi iktizasındandır.

Tanzimattan biraz önce ve Selim III. zamanında yani Milâdın
19 uncu asrı başında Sedareten İstanbul Kadılığına yazılan 22 ca 1222
(1807) tarihli şu buyrultu İslâm olmıyanların kıyafetlerini ve onlara
karşı tatbik olunacak cezayı daha etraflıca anlatmaktadır :

«İstanbul Kadısı Faziletlü Efendi;

Ehli zimmet Rum ve Ermeni ve Yahudi taifesi filasıl kendülere

alâmet ve şiar olan kisai mahsusalarını biraz vakittan beru tağyır ile ehli İslâma mahsus elbise iksasına ve ba husus nisvanı başlarına yeşil sarmağa cesaret eyledikleri muayene ve müşahede olunup men'i ekid ile men'i ve memnu olmıyanların da tedibi ehem ve elzem matlup ve mültezem olmakla imdi, basmacılar ve boyacılar ve yemeniciler ve tül-bentciler kâhyalarını ve ihtiyarlarını ve Rum ve Ermeni Patrikleriyle Yahudi taifesinin Hahambaşı ve cemaat başlarını huzuruza getirip fi-mabad esnafı merkume ve reayayı mersümeden yeşil boya boyamamak ve fûruht etmemek üzere esnafı merkume kâhyalarına muhkem ten-bih ve tahzir ve bundan böyle erkekleri ve dişileri ehli İslâmı taklit libas giymeyip ve hususiyle başlarına yeşil sarmayıp resmi kadim üzere kisvei mahsusa iktisa eylemek üzere âlâ vechittehdit tenbih eylemelerini Patriklere ve Hahambaşı ve cemaat başlarına ifade ve tefhim ve bundan sonra tefahus olunup hilafı fermanı âli hareket eyliyenleri ahiz ve eşet ceza ile tedib ve ademi ihtimamlarına hamlile kendüleri dahi muahaze ve tagrib olunacağı mukarrer idüğünün telkinine mü-baredet eyleyesiz diyu...» [5]

1241 (1825) de Yeniçeriliğin kaldırılarak yerine Asakiri Mansurei Muhammediye adındaki yarı Avrupai bir ordu kurulduğu sırada yine bu kıyafet ve serpuş meselesi ehemmiyetle ele alınmıştır. Bu hususta İhtisab Nezareti Nizamnamesinde tafsilât olduğu gibi o sırada Patriklere ve Hahambaşıya yazılan ve suretleri Divanı Hümayun defterlerinde kayıtlı olan buyrultulardan da bu babdaki hüküm ve nizamı kadimin muhafazası şiddetle emir ve tavsiye edilmekte olduğu görülmektedir.

En son elbise Nizamnamesi 1244 (1828) senesinde ve Sultan Mahmut II. zamanında neşrolunmuştur. Bu Nizamnamede devletin en büyük memurlarından en küçüklerine kadar hepsinin gerek âdi, gerek resmî günlerde giyecekleri elbiseler gösterilmiştir. Bu Nizamnamede yalnız esnaf hakkında bir kayıt yoktur. Şu halde Hükûmet o sırada; artık halkı ve esnafı bırakarak, yalnız memurların kıyafetini düzeltmekle uğraşmıştır diyebiliriz.

Binaenaleyh Tanzimat devrine gelinceye kadar türlü türlü şekiller ve biçimler değiştirmiş olan elbise ve serpuşlar üzerinde ancak Sultan Mahmut II. zamanında ehemmiyetli ve esaslı değişiklikler yapıldığı anlaşıyor. Bu padişahın devletin bir kaç asırlık ordusu olan Yeniçerileri dağıtıp onun yerine Asakiri Mansurei Muhammediye adı altında techi-

[5] Bu vesikalardan yüzlercesine Divanı Hümayun defterlerinde, bilhassa İstanbul Kadılığı Sicillerinde rastlanmaktadır. Bunlardan bir kaçını *Tarihî Teşkilâtı Belediye* (Mecellei Umuru Belediyenin birinci cildi) adındaki eserimin 890 - 900 üncü sahifelerine koymuştum. Arzu edenler tamamını oradan takip edebilirler.

zatile, kıyafetiyle, hattâ müzikasiyle Avrupai bir ordu kurmak istemesi gerek askerin, gerek sivil halkın giyeceklerinde bu değişikliklerin ve yeniliklerin yapılmasına sebep olmuştur.

Mahmut II. Yeniçerileri kaldırdıktan iki sene sonra ve 1243 (1827) de Rusya ile harbetmeğe mecbur olmuştu. Bu sırada neşredilen bir resmî tebliğde şu satırları okuyoruz :

«Kâffei hazeriyetin bedeviyete tebdili lâzım geldiğinden bilcümle ricali Devleti Âliyye ve mecmu bendegânı saltanatı seniyyenin fima bad mutat olan kavukların terkile şal sarıp şalvar iktisa eylemeleri...»

Dört ay sonra çıkarılan başka bir resmî tebliğde de şunları görüyoruz :

«Seferi hümayun vukuundanberi tahsili bedeviyet niyeti halisesiyle tebdili kıyafet usulü cümleten icra olunmuş ise de hamden livahibetil müteal sayei hazreti şehinşahı Mahmudül hisalde her bir şey rabıtai haseneye tevsik ve idhal olunmuş ve olunmakta bulunmuş olduğuna binâen bu defa dahi müteallik buyurulan iradei seniyei şahane mucibince bilcümle vüzerayı ızam ve suduri fiham ve sair mevali ve müderrisini zevilihtiram ve meşayihi kiram ve ricali devleti âliyye ve umum hade-me-i saltanatı seniyyenin minelkadim rûsumu malûme ve eyyamı sairede telebbüs ve iktisa eyledikleri esvabı resmîye ve âdiyeleri dahi terk ile ülemeden bulunanlar Aname ve ferace ve vüzerayı ızam ve sair bilcümle avam fes ve harvanî iktisa etmek üzere olbapta ittifakı âra ile kağır olan keyfiyet...» [6]

[6] Yünden yapılan kırmızı renkli serpuşun ilkin Friğyalılar tarafından kullanılmış olduğunu tarihler anlatırlar. Friğya, Tarih ve Coğrafyada eski Konya, Ankara, Bursa ve İzmir vilâyetlerinin bulunduğu bölgeye denilmektedir. Friğyalılar Anadolunun en eski halkıdır. Hititlerle, Lidyalılara, İranlılarla ve en sonra da Makidonyalılar ve Romalılarla harp ederek bu milletlere temessül etmişlerdir. Bugün hâlâ Bonnet phrygien denilen bu serpuş önce yakınlık dolayısıyla Ege denizindeki adalara geçmiş, sonra Kartacalılar elile Fas, Cezayir ve Tunus gibi Şimalî Afrika memleketlerine de gitmiştir. Ege denizi adalarındaki Rumlardan Osmanlı idaresinin sonuna kadar kırmızı fes giyenler bulunduğu gibi Şimalî Afrika halkının bugün belli başlı serpuşları da budur. Dilimizdeki fes tâbirinin Fas bölgesi adile münasebeti ise aşikârdır. Fesin Osmanlı ülkesine ilkin Fas'tan gelmiş olması ile bu adın verilmiş bulunması kuvvetle tahmin olunabilir.

Osmanlı Türkleri, ülkede ne kadar halk sınıfı varsa o kadar da ayrı serpuş kullanmış olduklarından bu tarihlerden önce de fes, yahut fes renk ve biçiminde serpuş giyenler olmuştur. Divanı Hümayun vesikalarında ve tarihî eserlerde fes adına raslanması, bunun narahından yani azamî fiyatından bahisler geçmesi de bunu gösterir.

Esasen Şimalî Afrika'nın asırlarca Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmuş olması, bilhassa bu bölgeden Osmanlı ülkesine gelenlerin serpuşlarını da birlikte getirmelerini icap ettirmiş ve fesin bu suretle burada taammüm etmiş olduğu sanılır.

Osmanlıların ilk hükümdarı Osman Gazi'nin kırmızı renkte bir serpuş taşıdığını

«Önüçüncü asrı Hicride İstanbul Hayatı» adıyla İstanbul gazetelerine kıymetli makaleler yazmış olan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey diyor ki.

Kıyafet değiştirmek hususunda ilk yenilik askerlerde görüldü. Mu-

tarihler yazar. Acaba Frigyalıların âdeti o zamana kadar devam ediyormuydu? Yoksa kırmızı renk Türklerce de makbul muydu? Burası araştırmağa değer.

Osmanlı idaresinde asker ve hademe sınıfları arasında fes giyenler, şadı, şatır, çavuş -bilhassa tersane çavuşları- ve kavaslarıdır. Bunlardan yalnız şatırlar sarıksız fes giyerlerdi. Bu türlü fes giyenlere **dal** fes denilirdi.

Ötekiler fes üzerine ipekli Trablus kuşağından ve buna benzer kumaşlardan bir de sarık sararlardı. Fesin askeri serpuş olarak kabulile kullanılmasının tahmini 1243 (1827) senesine raslar. Son Mısır valisi Hüsrev Paşa Kaptanı Derya bulunduğu sırada donanma ile Akdeniz'de gezerken Tunus'a da uğramış ve orada iken bir, iki bin kişi kadar tutan maiyeti halkına ve fas askerlerine hep birden fes giydirmiş, İstanbul'a dönüşünde maiyetini ve askerlerini o kıyafetle Cuma selâmlığına iştirak ettirdiği zaman bu kıyafet Sultan Mahmut II. nin dikkatini üzerlerine çekmiş ve beğenmiştir. Bunun üzerine gelecek Cuma selâmlığında bir tabur askere Hüsrev Paşa'nın maiyeti gibi fes giydirilerek selâmlığa getirilmesi irade edilmiştir.

Esasen bu sırada Asakiri Mansure kıyafetinin hafifletilerek daha pratik bir hale konulması ve askerlerin başları için de seferde ve hazerde giyilebilecek bir serpuş bulunması düşünülmekte imiş. İşte Hüsrev Paşa'nın ilkin Mısır cihadiye askeri kıyafetinde tertip ve techiz etmiş ve fes giydirmiş olduğu maiyetinin durumu beğenilerek bu; bütün Osmanlı ordusuna kabul ve tatbik ettirilmiştir.

Şu halde askeri yenilikler sırasında fesin kabulünde de Mehmet Ali Paşa'yı taklit etmişiz demektir.

Bunun üzerine hükümetçe Tunus valisine defaten 50.000 fes ısmarlandığı gibi İstanbul'da da fes yapılması istenilerek bu türlü şeyler yapmakta mahareti görülen İzmir'li Kâtip zade Mustafa Efendi Fes Nazırı tayin olunmuştur. Ve Haliçteki Feshane Fabrikası da bu sırada yaptırılmıştır.

O zamanlarda fesler kalıbsız idi. Enseyi örtecek kadar kocaman bir de ipek mavi püskülü vardı. Püsküller birbirine karıştığından sokaklarda gezen Yahudi çocukları on paraya bunları düzeltirlermiş. Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz devirlerinde feslerin kaplılanması usulü çıkmış ve püsküllerin rengi de hem siyaha çevrilmiş hem de kütaları küçültülmüştür şimali Afrika'da fesin üstünü ve enseyi kaplıyacak kadar genişliğinde ipekten püsküller kullanılması o sıcak ülkede başı ve enseyi güneşten korumak içindir. Türkiye mutedil bir iklim olduğundan o kocaman püskül burada kıymet ve ehemmiyetini kaybetmiş ve git gide küçülmüştür.

Daha sonra asker feslerinin püskülleriyle halkın giydiği feslerin püskülleri ayrılmış ve aynı zamanda feslerin kalıplarında değişiklik olduğu kadar renklerinde de açıklık ve koyuluk hasıl olarak her sınıf halk hoşuna giden renk ve kalıpta fes giymeğe başlamıştır. Meselâ asker püskülleri çok ufak ve yuvarlak bir hale getirilmişti.

1908 İnkılâbından sonra kalıbları bozulmaz şiling adındaki fesler de kullanılmaya başlandı. Ve aynı zamanda feslerin kalıplarının çabuk bozulmaması ve kirlenmemesi için içlerine hasır konulması usulü de çıkmıştı. O surette ki hasırsız fes hemen hemen kullanılmamağa başlanmıştı.

Fesin içine hasır koydurmayan bilhassa ülema sınıfı idi avam tabakası da fesin altına beyaz takke giyerlerdi.

hafazakâr devlet memurlariyle ülema sınıfı bir kaç sene daha eski kıyafetlerini muhafaza ettiler. Biraz sonra muhafazakâr mülkiye memurları eski kıyafetlerini terkedip başlarına mavi ipek püsküllü fes ve fesin içine beyaz takke ve sırtlarına düz yakalı ve uzun etekli setre, üstüne kezaik yakası düz ve etekleri daha uzun ve paçası bol pantolon ve Hind ve Şam kumaşından veya şaldan yahut başka kumaşlardan kollu mintan giyip boyunlarına dört köşe mendil kadar siyah canfes veya beyaz tülbind boyun bağı bağlarlardı.

Bu zatlar zamanın husule getirdiği değişikliğe rağmen kendi kıyafetlerini muhafaza hususunda musir oldukları için hasbel beşeriye teceddüt ve intizama meyleden gençleri de bu türlü arzu ve heveslerden mahrum etmek isterlerdi. Bunların kanaatlerine göre kolalı gömlek, redingot, ceket ve yelek frenk kıyafetinden sayıldığından bu kıyafette gezenleri frenk mukallitliği ile tezyif ve takbih ederlerdi. İlmiye takımı büyük kavuklarını iki üç sene daha muhafaza ettiler. Bunların kavuklarını amamaye tahvil etmeleri 1245 (1829) senesine tesadüf eder.

Bu devirlerde arkalarına mevsim kürkü üzerine bol biniş ve elifi biçim çakşır ve ayaklarına sarı mest ve papuç giyerlerdi.

Esnaf takımı ise başlarına Acem şalı veya abani sarık sararlar, ağı bol şalvar ve salta, bedeni darca ve mısri tâbir olunur cübbe, ayaklarına burnu sivri kırmızı yemeni giyerler ve yemenilerin altı nalçalı olanlara da katır denilirdi.

1243 — 1245 (1827 — 1829) senelerinden sonra ve tedricen ekserisi sarığı dal fese yemenileri ruganlı iskarpinlere tahvil ettiler.

Bununla beraber gerek elbise ve ayakkabıları, gerekse fesin şekli ve kalıbı zaman zaman tebeddül ederek bugünkü şeklini bulmuştur. Tanzimatı Hayriyeden sonra teba arasında müsavat ilân edilince o zamana kadar Müslimlerle gayri müslimlerin ayrı ayrı kıyafetlerde gezmeleri hakkında itina ve riayet edilen usuller ve nizamlar kaldırılmış ve bilhassa gayri müslimlerin de İslâm ve Osmanlıların millî tarz ve şarları olan fes giymelerine müsaade edilmiştir.

Bu devirlerde serpuş hakkındaki yenilik teşebbüsleri bilhassa kayde değer :

Lâle devrinde bir çok sahalarda bir hayli yenilikler yapıldığı gibi 1132 (1719) Avrupai tarzda ve Davit adında Avrupa'dan gelen birisinin tavsiyesi üzerine tulumbacı adile Yeniçerilere yeni bir orta eklendiği sırada tulumbacı neferlerin başlarına kalaylı bakırdan sipersiz ve sariksız bir serpuş giydirilmişti. Hattâ bu serpuşa neferin numarasının da yazılı olduğu Hadikatül Cevami'de görülmüştür.

1187 (1773) de Nizamı Cedit adıyla yeni bir asker ihdas edildiği sırada bunların elbisesi oldukça sadeleştirildiği gibi başlarına da Barata denilen bir serpuş giydirilmişti.

1241 (1825) de kurulan Asakiri Mansurei Muhammediyenin elbisesi ise daha ziyade sadeleştirilmiş baş için şobara denilen serpuş kabul edilmişti. Bu her iki serpuşta sipersizdir. Bununla beraber üzerlerinde sarık ve benzerleri sargılar da yoktur.

Fakat bu serpuşlar da çok yaşamadı. Biraz önce Ali Rıza Bey'in yazısında okuduğunuz gibi Barata yerine mavi püsküllü, kalıbsız **Tunus Fesi** kabul edildi.

Daha sonra başta Padişah olduğu halde din ve milliyet ayırt edilmeksizin fes bütün halk için millî serpuş olarak kabul edildi.

Garbin askeri kıyafetini olduğu gibi almış olan Sultan Mahmut II. nin askere şapka giydirmek istediğinde şüphe edilemez. Fakat Şeyhülislâmın muhalefeti, daha doğrusu o sırada dinî hükümlerin ve ananelerin canlılığı buna mani olmuştur. [7]

Sultan Mahmut II. nin Garp kıyafetini almak hususunda ne kadar ileri gitmiş olduğu Napolyon'u takliden yaptırmış ve giymiş olduğu askeri kıyafetinden anlaşılır. Bu kıyafet Topkapı sarayında bulunan yağlı boya bir tabloda görülmektedir.

[7] Rivayete göre Sultan Mahmut II. kurduğu yeni ordu için şapkayı da kabul etmek ister. Fakat zamanın Şeyhülislâmı buna şiddetle mani olur. Padişah sözle ve askeri icaplarla Şeyhülislâmı kandırmağa imkân göremeyince onu başka bir suretle ilzam etmeğe karar verir. Ve günün birinde Şeyhülislâmı arabasına alıp güneşe doğru yola çıkar. Yolda giderken Sultan Mahmut II. uzakta bir karaltı gördüğünü, bir takım kimselerin üzerlerine doğru geldiğini ve bunun acaba ne olacağını Şeyhülislâmdan sorar. Şeyhülislâm bakar, bakar bir şey göremez. Padişah karaltının üzerlerine doğru geldiğinde ısrar eder. Ve telâş alâmetleri gösterir. Bunun üzerine Şeyhülislâm, belki güneş görmeğe mani oluyor diye elini kaşlarının üzerine getirerek güneşe siper edinip bir daha dikkatle bakmak ister. İşte tam bu vaziyette Padişah eline vurur. Ve :

— İndir elini!

Dedikten sonra niçin öyle yaptığını sorar. Şeyhülislâm belki görmeğe mani oluyor diye elini güneşe doğru ve kaşları üzerine koyduğunu söyler. Bunun üzerine padişah:

— Be insafsız adam! Güneşe karşı harbetmek mecburiyetinde kalan bir askerde düşmanı görmek için senin gibi bir elini kaşları üzerine kaldırırsa nişanı nasıl alır, düşmanı nasıl öldürür? Demek ki serpuşlarda böyle bir siperin lüzumu varmış. O halde askerlere siperli serpuş giydirmek istediğim zaman niçin mani oldun? Diye onu ilzam ve iskât etmiş ise de şapka giydirmek hususundaki azminde ve iradesinde muvaffak olamamıştır.

Halbuki bu serpuşlardan siperli miğferler daha önce İslâm âleminde İslâm büyükleri tarafından kabul edilmiş ve kullanılmıştı. Müzelerdeki miğferler bunu gösterir.

Yine Tanzimat devrinden sonra memurlar için sırmalı ve rütbele-
rine göre sırmaların kalınlığı birbirinden farklı resmî bir elbise forması
kabul edilmiş olduğu gibi alelâde zamanlarda giyilmek üzere İstanbul
denilen siyah bir elbise icat olunmuştu. Bilhassa saray mensuplarıyla
bazı eski vezirler bunu giyerlerdi. Meselâ Sadrazam ve sonra Âyan
reisi olan Sait Paşa hep bu elbise ile gezerdi. Önünün kapalı oluşu ve
gömlek kullanılmayışı tasarruf ve idareyi temin ettiğinden Sait Paşa
gibilerin tasarruf ve iktisat maksadiyle de bunu giymiş olmaları muh-
temeldir. Tanzimat devrinin İstanbullu mutlakiyet devrinde büsbütün
ortadan kalkmamakla beraber yerini hemen hemen Rödington'a ter-
ketmiştir denilebilir. Bu devirde Bonjur denilen jaketatay ise yavaş
yavaş kullanılmağa başlanmıştır. Meşrutiyet devrinde İstanbullu ve
kısmen Rödingtonun da yerini jaketataya bıraktığını görüyoruz. Cum-
huriyet devrinde ise Rödington büsbütün ortadan kalkmıştır.

Rödingtonla jaket atayın yüksek ve münevver sınıfla memurların
teşrifat ve merasim elbiseleri olarak kabulü mintan, daha doğrusu min-
ten denilen gömleği terkiyle Frenk gömleği, yahut kolalı gömlek deni-
len giyim eşyasının da memleketimizde kullanılmasına ve yayılma-
sına sebep olmuştur. [8]

Cumhuriyet devrinde Kisve Kanunu çıkıncaya kadar Türkiye'de
kıyafetler o kadar çeşitli, o kadar birbirine benzemezdi ki sokaklar bi-
rer karnaval alayının geçiş manzarasını gösterirdi.

[8] Türkçede çıplak vücuda giyilen çamaşıra gömlek diyoruz. Bunun aslı gönlük dür. (Gön)
deri demek olduğuna göre gönlük; deri üzerine giyilen ve elbise ile deri arasına giren
çamaşıra denilmiş oluyor. Bu kelime zamanla gömlek olmuştur.

Bunun Arap dilinde karşılığı Kamis dir. Bu kelime Lâtinceye yine Chamis diye geç-
miş, fakat Fransızlar bunu Chemise şeklinde yazıp söylemeğe başlamışlardır.

Bu kelimenin garp dillerine geçişine Endülüs denilen İspanya'daki İslâm diyarına
Avrupanın muhtelif yerlerinden gelen Garplı talebeler sebep olmuşlardır. Bunlar Arap-
lar ve İslamlar arasında rahatsız olmaksızın yaşayabilmek için kıyafetlerini de onların-
kine benzetmeğe mecbur olmuşlar, hattâ saçlarını, sakallarını, bilhassa sakalın çeneye
gelen yerden yukarı taraflarını kısaca kestirip Araplar gibi seyrek veya köse sakallı
olmak istemişlerdir.

Aynı zamanda Arapların deri ile elbise arasına kamis denilen bir nevi çamaşırı
giydiklerinde gördüklerinden onu hem şekil itibarile hem de kelime olarak aynen kul-
lanmışlardır.

İşte memleketimizde yanlış ve haksız olarak frenk sakalı ve frenk gömleği dediğimiz
tâbirlerin aslı ve esası buralardan gelir. Hak dilinde aynı zamanda frenklere didon de-
nildiğine göre bu sakalı taşıyanlara halk arasında didon sakallı da denilirdi. Görülüyor
ki gerek gömleğin, gerek sakalın Frenklikle değil, Araplıkla ve Müslümanlıkla münas-
betleri vardır.

Milletlerin birbirinden kıyafet aldıkları gibi kelimeler ve tâbirler de aldıkları görül-
mektedir. Ve medeniyet ilerledikçe milletler birbirile daha yakından anlaşıp kaynaştıkça
bu artmıştır. Şu halde kıyafetlerin dinle ve milliyetle pek o kadar ilgisi olmamak lâzım
gelir.

Tanzimat devrinden sonra herkes istediği kıyafette gezebilirdi. Yalnız askeri kıyafet taklit edilemezdi. Meselâ sırf ülemaya mahsus olması lâzım gelen cübbe ile sarık o kadar mübtezel bir hale getirilmişti ki ilimle hiç münasebeti olmayan faraza alışverişiyle meşgul bulunan bir adam da bu kıyafeti taşıyabilirdi. Bir de Türkiye’de kaç türlü din, mezhep, hattâ tarikat varsa bunlara mensup olanların ayrı bir kıyafeti vardı. Ve bunlar o kıyafetle sokaklarda gezerlerdi. Bu devirlerde kıyafet hususunda hükûmet te, millet te asla taassup göstermezdi.

Yalnız fes’te böyle değildi. Her Türkün, bilhassa her Müslümanın, fes giymesi istenilir ve Müslümanların festen başka serpuş, bilhassa şapka giymeleri milliyetsizlik ve dinsizlik alâmeti sayılırdı. Aynı zamanda gayri müslim Türk tabaasının hele Türkiye’de şapka giymeleri hainlik sayılırdı.

Bu devirlerde fes bir milliyet, bir tabiiyet alâmeti idi. Hattâ hükûmet hizmetine muvakkat bir zaman için alınan ecnebi mütehassıs asker ve memurların bile -bilhassa işi başında- fes giymeleri mukavele-namelere de konurdu.

Tanzimatın ilk zamanlarında Türkiye’de yerleşmiş olan yabancı şirketlere bu usul tatbik edilmemiş olduğu için bunlardan Rumelideki ve Anadolu’daki şimendöferlerin müstahdemleri hele idare merkezindeki memurları kâmilten şapka giymekte olduklarından Mutlakiyet devrinde Anadolu ve Bağdat demir yollarına imtiyaz verildiği sırada mukavele-nameye, bir kayıt konularak bu şirketin yabancı direktöründen en ufak bir müstahdemine kadar hepsi fes taşımağa mecbur tutulmuşlardı.

Fes’in bu hâkimiyeti 1908 İnkılâbından sonra iki sebeple düşmeğe başlamıştı :

A) Asker elbiseleriyle serpuşlarının toprak renginde olması düşmandan korunma ve harpte az telefât verme bakımından faydalı görülerek son zamanlarda bu usul bütün devletlerin ordularınca kabul edilmiş olduğundan 1908 den sonra Osmanlı Hükûmetince de bu usul ilkin elbise hususunda tatbik edilmişti. O zamanda iş başında bulunan askerler bu usulü tam olarak kabul ve tatbik etmek isteyerek serpuşun da elbise kumaşı renginden olmasını istemişlerse de hükûmetçe bu, şapka telâkki edilerek kabulü cihetine yanaşılmamıştır.

31 Mart 1325 (1909) isyanında ordu büyüklerine ve o zamanki İnkılâpçılar olan İttihat ve Terakki Fırkasına insat olunan kabahatlerden birisi de bu olmuştu.

B) Osmanlı Hükûmeti tarafından fes resmî bir serpuş olarak ka-

bul edildikten sonra o zamanlarda din ile milliyet bir sayıldığından Hindistan'a varıncaya kadar bütün İslâm âleminde memur ve münevver sınıfları tarafından kullanılmağa başlanmış, bunu gören Garp Emperyalist Hükûmetleri fabrikalar kurarak Osmanlı ülkesi ile Şark ve İslâm âlemi için fes yapıp satmağa başlamışlardı. O zaman bu fabrikaların çoğu Avusturya'da bulunuyordu. Bilhassa Osmanlı ülkesine fes bu memleketten gelirdi.

1908 İnkılâbını müteakip Avusturya Hükûmeti ortada hiç bir sebep yokken 1293 (1876) da muvakkaten işgal etmiş olduğu Bosna-Hersek kıtasını kendi ülkesine ilhak edince Türkiye'de bilhassa genç Milliyetperverler ve İnkılâpçılar Avusturyalıların bu haksız ve mevsimsiz tecavüzlerine karşı galeyan ve feveran ederek bir hamlede oradan getirilip başlarında taşıtılan fesleri yırtıp atmağa ve yerine yerli malı keçe külahlar ve arakiyeler giymeğe başladılar. Fakat bu çok sürmedi. Galeyan geçince fes tekrar eski itibarını buldu.

Yine bu devirde gençlerden bir kısmı fesin üzerindeki püskülü fazla bularak attılar, bu da bir moda gibi epeyce dal budak saldı. Lâkin çok sürmedi. Bununla beraber bunda uzun müddet devam edenler ve püskülsüz fesle gezenler oldu. Hattâ bu yüzden püskülsüz adını alanlarda bulundu.

1914 Cihan Harbi bilhassa orduda fes için bir İnkılâp devri olmuştu. Çanakkale ve Gelibolu da siper harbi yapan askerlerimizin siperde biraz başını çıkarır çıkarmaz fesin kırmızı rengi dolayısıyla karşıdaki düşman tarafından derhal görülerek nişan alınıp vurulduğu anlaşılmınca bu serpuşun toprak renginde ve elbiselik kumaş gibi olması uygun olacağı anlaşılmış ve ilkin bu renkten lâz başlıkları yaptırılarak aynı zamanda neferin ensesini soğuktan korumak çareleri bulunmuştu. Zamanla lâz başlığının uçları kesilip mahrut şeklindeki parçası askere serpuş olarak kullanılmağa başlanmış ve buna **kabalak** adı verilmişti. Bu, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın direktifiyle yapıldığı için **Enveriye** adını da almıştı.

Zabitlere gelince: Onlar da harp sahasında kabalak giymekle beraber şehirde ve merasim zamanlarında **kalpak** taşıyorlardı.

Kabalak çabucak istihaleler geçirdi ve şapkaya yakın bir şekil aldı. Serpuşların festen şapkaya kadar geçirmiş olduğu türlü safhaları Atatürk'ün mazbut olan kıyafetlerinde görebiliriz. Bu kıyafetler Türk Tarih Kurumu tarafından yazılmış olan Tarihin dördüncü cildinin sonundaki resimlerde çok iyi görülmektedir. Hele kabalağın muhtelif şekilleri bu resimler arasında yedinci sayfada **Anafartalar grubu Ku-**

mandanı Miralay Mustafa Kemal ve Maiyeti diye gösterilen fotoğrafta çok güzel bir surette kayıt ve tespit edilmiştir.

Fakat fesin asıl itibardan düşmesi ve sivil kıyafette de terkedilmesi Atatürk'ün eliyle başlar. Bunun sebebi de şudur :

Atatürk 19 Mayıs 1919 dan itibaren Osmanlı Hükûmetine karşı çıkınca o hükûmetin rütbesini ve formasını bırakmış yani liva elbisesi ile taşıdığı kalpaktaki rütbeyi gösteren renk ve alâmetleri söküp atmış ve düz bir nefer elbisesiyle alâmetsiz bir kalpak giymeğe başlamıştı. Bununla beraber Atatürk her zaman asker elbisesi giymediği halde bir defa başına geçirmiş olduğu kalpağı sivil kıyafette de muhafaza etmiş ve onun bu hali birlikte çalıştığı arkadaşları tarafından da taklit ve takibedilmişti.

İşte bu devirde siyasi ve millî mücadele ile birlikte bir de içtimai fes - kalpak mücadelesi başlamış ve şapkanın resmî serpuş olarak kabulü tarihine kadar bu mücadele devam etmiştir. O suretle ki bu sırada kalpak giyenler **İnkılâpçı, Cumhuriyetçi**, fes taşıyanlar ise **Muhafazakâr ve Saltanatçı** telâkki edilmeğe başlanmıştı. Bu devirlere ait resimlerde bu kıyafetler görülür. [9]

[9] Tanzimattan önceki ve sonraki devirlerde kullanılan elbiseleri ve serpuşları garphı ressam ve seyyahların eserlerinde fazlasile görmek ve bulmak mümkün olduğu gibi bunlara Osmanlı ressamları ve müellifleri tarafından yazılmış ve bastırılmış eserlerde de raslanır. Bu eserlerden başlıca ikisini burada hatırlatmak isterim:

1 — **Mecmuai Tasaviri Osmaniye**: Müşir Arif Paşa'nın eseridir. Üç cilttir. Birinci cildinin Türkçe ve yazı kısmı 1279 (1862) de İstanbul'da Tasviri Efkar Matbaasında ve Fransızca kısmile resimleri Paris'te bastırılmıştır. Basılmasına ömrü yetişmeyen diğer iki cildi Yıldız Sarayında bulunarak tabettirilmek üzere Maarif Nazırı Sükrü Bey tarafından oradan aldırılmış ise de bugün nerede olduğu bilinemiyor. Bunun izini bulmak Maarif Vekillîğinin himmetinden beklenir. Acaba Üniversite Kütüphanesindeki Yıldız'dan gelme albümler arasında yok mudur? Mecmuai Tasviri Osmaniye'nin bir kaç resim fazla olmak üzere **Jan Brendtzi** adında bir İtalyan tarafından Paris'te ikinci bir tabı daha yapılmıştır. Fakat bu İtalyanın niçin ve ne hakla bu eseri bastırmış olduğu anlaşılamıyor. Mecmuai Tasaviri Osmaniye'nin ressamı bu mudur? Halbuki bu eserin tarihi kısmının müellifi Arif Paşa olduğu ve resimlerin de doğrudan doğruya kendisi tarafından yapıldığı ve aynı zamanda eski kıyafetlerden mürekkep ve mükemmel bir elbise koleksiyonu vücade getirmiş olduğu ön sözdeki şu fıkralardan anlaşılmaktadır:

«1241 den sonra elbisei Türkiye birdenbire değişip bir tarzı nevini behine girdiğinden ve daha sonraları ise vakit vakit türlü resim ve kıyafetler zuhur ettiğinden ve Devleti Âliyyei Osmaniye'nin bidayetinden şimdiye kadar her asırda olan elbise ve kıyafetleri bulup sırasile resmetmek emri müstahil olarak fakat bundan (yani eserin tabı tarihi olan 1279 dan) evvelki kıyafetleri reelayn müşahade etmiş olduğuma mebni o tarihten başlayarak...» Elbise ve saire topladığını beyan ettikten sonra «İşbu Mecmuai musavverenin gerek tesavir ve gerek tevarih ve teferruatile ibaratında olan hatiat ve sakatatım mukabelei mesaii acizanem olmak üzere erbabı malûmatın hamii affı cemilelerle islâh buyurulacağı temennisinde bulunmaktadır.

Atatürk Saltanatı ve Hilâfeti kaldırıp Cumhuriyeti ilân ettikten ve hükûmet şeklini sağlamlaştırdıktan sonra asırlardanberi sürüp gelen serpuş ve elbise meselesine de son şeklini verdi.

1241 (1825) de Yeniçeriler kaldırıldıktan sonra bunların adları da sanları da ağıza aldırılmamış ve hattâ mezar taşlarındaki kavukları bile kırılıp bir daha dirilmemeleri için elden ne gelirse yapılmış olduğu halde Arif Paşa'nın yine bu sırada Yeniçerilerin kıyafetlerine ait böyle bir koleksiyon vücade getirmiş, onların resimlerini, yapıp tarihini yazmış, fazla olarak mücessem şekillerini de yaptırmış olmasından dolayı Türk Tarih ve kıyafetile eski ananesine yapmış olduğu hizmetin derecesini gösterecek kelime bulmakta insanı âciz bırakmaktadır.

Arif Paşa'nın da eserini umumi korku neticesi olarak gizli yazdığı şu fıkradan anlaşılır :

Arif Paşa 1277 (1860) da Tuna'da vali bulunduğu sırada bir yazı tebyiz ettirmek üzere Meclisi Eyalet başkâtibi Memiş Efendiden bir kâtip ister. Öyle bir kâtip ki yazısı okunaklı olacak, fakat ne yazdığını anlamıyacak! Memiş Efendi düşünmüş taşınmış, nihayet aklına gelmiş, o zaman on iki yaşında olan ve mülâzemet suretile yani parasız olarak kaleme devam etmekte bulunan oğlunu Paşa'ya tavsiye etmiştir. Paşa aradığı evsafı 12 yaşındaki bu çocukta görünce müsveddeleri ona vermiş ve sonunda memnun olmuş olacak ki çocuğa içinde yüzlerce qıl kuruş bulunan kırmızı bir kese hediye etmiştir.

Bu çocuk 1293 Harbinden sonra İstanbul'a gelerek Şehremanetine girmiş. 40 sene kadar çalışarak 1932 de ölmüş olan Meclisi emanet zabıt kalemi müdürü Rıza Efendidir. Fıkra'yı kendisinden dinlemiştım.

Arif paşanın hizmeti bununla da kalmamış, bugün askerî müzede halka teşhir edilen Yeniçeri kıyafetlerini bu zat Viyana'da yaptırıp İstanbul'a getirtmiştir.

Arif paşa eserini Sultan Abdülmecide mazhar olduğu önsözde yazmasına ve mah Sultan Abdülazizin daha ziyade takdirine takdim ederek beğenildiğini ve sonra kinlerin hükûmetçe alınıp müzede hıfzettirilmiş olmasına bakılırsa bunların imal masraflarının da hükûmetçe verilmiş olacağına hükmedilir.

Arif Paşa'nın mufassal bir hal tercümesile güzel bir resmi eserinin baş tarafında görülür. Bu hal tercümesinde bütün resmî hayatını anlattığı halde nerede tahsil ettiği ve resmi ne suretle, kimlerden öğrendiği, yabancı dil bilip bilmediği hakkında bir kayda raslanmıyor. Fakat yalnız bir fıkradan yabancı dil bildiği ve Avrupa'da yapılmış Türkiye'ye ait ve Türk kıyafetlerine müteâllik resimleri tetkik etmiş olduğu anlaşılıyor.

Sultan Aziz ve Sultan Hamit devirleri meşahirini gösteren resimli bir mecmuada Paşa'nın resminin altına:

Pentre renomme, auteur de l'ouvrage des anciens costumes Ottoman

Fıkрасının yazılmış olması Avrupa'da ressamlık şöreti bulunmasını da gösterir.

2 — İkinci eser de Ethem Paşa'nın:

Les costumes populaires de Turquie en 1873'dir.

Türkçe adı, 1290 senesinde elbisei Osmaniye'dir.

Eser, İstanbul'da hazırlanmış ve basılmıştır. 319 sahifedir.

Fransızca metin ile 111 fotoğraftan ibarettir.

1873 de Viyana'da açılan milletlerarası sergiye Osmanlı Hükûmeti iki mühim hediye ile iştirak etmiştir. Birisi İstanbul Camilerinin plânlarını gösteren **Mimarî Osmani** Albümü ötekisi de İmparatorluk dahilinde giyilen elbiselerin koleksiyonudur. Şu halde bu eser o kıyafetlerin kataloğudur.

O zaman Osmanlı Hükûmetinin yayılmış bulunduğu Bosna'dan Basra'ya ve Ba-

Önce 3 Nisan 1340 (1924) tarihinde çıkarttığı bir Kanunla Hâkimler ve Müddeiumumilerle Zabıt Kâtiplerinin ve bu arada Avukatların kıyafetlerini tespit ettiler. Sonra askerlere, jandarmalara, ve polisler e hiç bir kanun çıkartmadan şapkayı giydirdiler.

Daha sonra da kendisinin ve maiyetinin başlarında şapka olduğu halde Karadeniz sahillerine kadar inerek 23 Ağustos 1341 (1925) de İnebolu'da ve 31 Ağustos 1341 (1925) de Kastamonu'da Türk Ocağında şapka ve medenî kıyafet hakkında şu nutukları söylediler :

«Ben sevgili memleketimizin hemen bütün aksamını gezdim, gördüm. Vatandaşlarımızın büyük kütlelerle yakından temas ettim. Bütün bu candan temaslarımın bende bıraktığı silinmez hâtıratı hürmetle yâd ve tezkâr ederken beyan etmeliyim ki bu havalide, Çankırı ve Kastamonu havalisinde ilk defa olarak seyahat ediyorum. Arkadaşlar, bu havaliyi yakından görmek benim için mukaddes bir emel halinde idi. Bu emel şüphesiz memleket ve millet vazifesini vukuf la ifa noktai nazarından aynı zamanda bir vazife idi. Onun için vilâyet namına Ankara'ya gelen heyeti muhteremenin vukubulan davetine memnuniyetle derhal icabet ettim. Bu noktadan güzel ve yüksek bir tecelli yi ifade etmek benim için çok medarı ifti har olacaktır. Mühim bir vazifenin ifasında benden evvel müteşebbis millet davranmıştır. Benim şu veya bu vesileyle tehir ettiğim mühim vazifeyi millet bana ihtar etmiş ve yaptırmıştır. Bunu milletin ruhu müşterekindeki ülvîyet ve rüşde parlak bir misal olarak zikretmeliyim.

Efendiler :

---

tum'dan Trablusgarb'a kadar uzanan geniş sahada yaşayan muhtelif ırk din ve unsura mensup genç, ihtiyar erkek ve kadın milyonlarca kimsenin giydikleri elbiseler ve serpuşlar İstanbul'a getirilerek burada Ethem Paşa'nın Kantarcılardaki konağında öteden beriden getirilen erkek ve kadınlara giydirilmiş ve İstanbul'un o zaman en meşhur fotoğrafçısı olan Sabah Juvalye tarafından da fotoğrafları çıkartılıp esere eklenmiştir. Şu malûmatı veren Ethem Paşa'nın oğlu Halil Bey eserde fotoğrafları görülenler arasında bir kaç maruf kimseyi de göstermekte idi. Bunlardan birisi Ahmet Mithat Efendi'dir. Mithat Efendi bir Lübnanlı kıyafetinde görülür. Elinde de bir çubuk tutmaktadır.

Şurası gariptir ki sergi bittikten sonra bu kıyafetler tahsisat bulunup İstanbul'a getirilememiştir. Acaba ne olmuşlar orada Osmanlı Sefarethanesine verilip bir tarafa atılarak çürütülmüş mü? Yoksa Avusturya Hükûmeti bunları bir müzede muhafaza mı etmiş? Araştırmağa değer bir mevzudur.

Yine bu devirlerde İstanbul'a gelerek burada senelerce bulunmuş ve bir hayli karakteristik kıyafetlerimizi renkli ve renksiz tablolarla tespit etmiş olan İtalyan ressam Preçyozi'yi de bu arada hatırlamak kadirşinaslık olur. Kütüphanelerimizde hususî kütüphanelerde, bilhassa İnkılâp Müzesi Kütüphanesinde bunlardan başka bu mevzua dair daha bir hayli eser ve albüm vardır. Yine kütüphanelerimizde bir çok teşrifat ve âdâbı kadime risalesi bulunmaktadır. Bu genç mütetebbini ve aynı zamanda ressam çıkarsa bunlardan bize mükemmel bir eser verebilir. Ve bu hizmet onlardan beklenir.

Bu hitap münasebetile ufak bir noktayı tekrar edeyim. Efendiler, dediğim zaman başka yerde olduğu gibi burada da bunun medlûlü hanımevendiler ve beyefendilerdir. Bu seyahatim, ne isabet oldu, vasi ormanlarıyla, müteaddit ve mütenevvi madenleriyle Türkiye Cumhuriyeti'nin en mühim servet menbalarını ihtiva eden bu mıntıkayı yakından görmek benim için ne kadar isabetli oldu. Fakat çok yüksek sada ile ifade etmeliyim ki bundan daha çok ve daha kıymetli istifade bahş olan şey bu mıntika halkıyla yakından temas etmek oldu. Bütün meşhudatım her noktayı nazardan beni çok bahtiyar etmiştir. Çankırı'da, Kastamonu'da, Ankara'dan İnebolu'ya kadar bütün bu üç yüz kilometre güzergâhta bu gün burada samimî huzurlariyle şeref yap olduğum muhterem İnebolulularda gördüğüm tenevvür, yüksek zihniyet ve inkişaf derecesi cidden iftihara şayestedir. Cidden ehemmiyetle zikre şayandır. Bu bariz hakikatin aksini iddia edenlerin de mevcudiyetini düşündükçe müteallim olurum. Bu gibiler millete, milletin istidadına, milletin yüksek âmaline ne kadar bigânedirler. Bu gibiler kendi gafletlerini umumî zannetmek gafleti amikasındaadırlar. Kendi dar zihniyetlerini vahidi kıyası tutarak milleti her türlü yüksek teceddütten mahrum etmeğe kalkıyorlar. Milletin medeniyet ve insanlık yolundaki uzun hatvelerini durdurmak için âdeta çırpınıyorlar. Fakat o gibiler niçin düşünmüyorlar ki, buna artık imkân kalmamıştır.

Ey memleketi seven ve memleketi, milleti için hayatını fedadan çekinmemiş bulunan kıymetli vatandaşlar; hep beraber bütün cihana sarıh ifade edelim ki bunca inkılâbatın şuurla kahramanı olan bu millet medeniyet güneşinin bütün hareketini almıştır. Şüphe etmeğe mahal var mıdır ki bu hareketin fuyuzatı elbette emrivaki halinde feyizli olarak fışkırmaktadır. Muhterem arkadaşlar, gerçi çok kısa zamanda seri ve kesif denilecek kadar siyasî, idarî, içtimai inkılâplar yaptık. Bu yaptıklarımızın sür'at ve kesafetinden ancak memnuniyetle ve bahtiyarlıkla bahsolunabilir. Çünkü bu böyle olmasaydı kurtuluş ihtimali tehlikeye düşebilirdi. Emniyet etmek muvafıktır ki ve böyle yapmak zarureti olduğu içindir ki böyle yaptık. Artık bugün her şeyi anladığına kani olduğum muhterem vatandaşlar size sual tarzında bazı hitablar da bulunacağım. Hâkimiyetine sahib olan bu milletin başında bir dakika bile olsun bir sultanı bırakmak caiz olabilir miydi?

Sevgili kardeşlerim, fikir ve idrak sahibi olduğunu büyük hâdisat ile ispat etmiş olan bu millet Allahın gölgesi, Peygamberin vekili olduğunu iddia küstahlığında bulunan Halife ünvanındaki gafillere, cahillere, riyakârlara vatanına, vicdanında yer verebilir miydi? Bunu sizden soruyorum? Büyük Millet, cihan ailei medeniyesinde mevkii ihtiram sahibi olmağa lâıyk Türk Milleti evlâdlarına vereceği terbiyeyi mektep

ve medrese namında birbirinden büsbütün başka bir nevi müesseseye taksim etmeğe hâlâ katlanabilir miydi? Terbiye ve tedrisatı tevhit etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette ferdlerden mürekkep bir millet yapmağa imkân aramak abes olmaz mıydı?

Efendiler, Türkiye Cumhuriyetini tesis eden Türk halkı medenîdir; tarihinde medenîdir, hakikatte medenîdir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı fikriyle, zihniyetiyle medenî olduğunu isbat ve izhar mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medenî olduğunu göstermek mecburiyetindedirler. Velhasıl medeniyim diyen Türkiyenin hakikaten medenî olan halkı başından aşağıya vaz'ı haricisile dahi medenî ve mütekâmil insanlar olduğunu fiilen göstermeğe mecburdurlar. Bu son sözlerimi vazih ifade etmeliyim ki bütün memleket ve cihan ne demek istediğimi sühuletle anlansın. Bu izahatımı heyeti âlinize, heyeti umumiyeye bir sual ile tevcih etmek istiyorum soruyorum :

«Bizim kıyafetimiz millî midir? Bizim kıyafetimiz medenî ve beynelmilel midir?»

Size iştirak ediyorum. Tâbirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir, ne de beynelmileldir. Bu halde kıyafetsiz bir millet olur mu arkadaşlar? Böyle tavsif olunmağa razı mısınız arkadaşlar? Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvıyarak enzarı âleme göstermekte mâna var mıdır? Ve bu çamurun içinde cevher gizlidir, anlıyormusunuz demek musib midir? Cevheri gösterebilmek için çamuru atmak elzemdir, tabiidir. Cevherin muhafazası için bir muhafız yapmak lâzımsa onu altından veya plâtinden yapmak icabetmez mi? Bu kadar açık hakikat karşısında tereddüt caiz midir? Bizi tereddüde sevkedenler varsa onların humk ve belâhetine hükmetmekte hâlâ mı tereddüt edeceğiz? Arkadaşlar Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medenî ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için çok lââyık bir kıyafettir. Onu iksâ edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siperi şemslî serpuş, bunu açık söylemek lâzım. Bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frak gibi işte şapkamız diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz, çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim : Yunan serpuşu fesi elan giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz Ve yine onlara; bütün millete hatırlatmak isterim ki Bizans Papazlarının ve Yahudi Hahamlarının kisvei mahsusası olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler? Bu noktai naza-

ra ait beyanatımı bitirmeden evvel bir kaç kelime daha söylemek isterim.

Efendiler, içtimai hayatın mebdei aile hayatıdır. Aile izaha hacet yoktur ki, kadın ve erkekten mürekkeptir. Kadınlarımız hakkında erkekler hakkında söz söylediğim kadar fazla izahatta bulunmıyacağım. Fakat bu mevcudiyeti ulviyeyi bilhassa huzurlarında müsamaha ile geçmem. Müsaade buyurulursa bir iki kelime söylyeceğim ve siz söylemek istediğimi suhuletle anlıyacaksınız. Esnai seyahatimde köylerde değil bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarzın kendileri için mutlaka mucibi azab ve ıstırap olduğunu tahmin ediyorum, erkek arkadaşlar, bu biraz da bizim hodbinliğimizin eseridir. Çok afif ve dikkatli olduğumuzun icabıdır. Fakat muhterem arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi müdrık ve mütefekkir insanlardır. Onlara mukaddesatı ahlâkiyeyi telkin etmek, milli ahlâkımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile nezaketle teşhiz etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur.

Arkadaşlar, sureti mütahakkıkada telâffuz ediyorum. Korkmayınız, bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye isâl ediyor. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye vusul için lâzım gelirse bazı kurbanlar da verelim; bunun ehemmiyeti yoktur. Mühim olarak şunu ihtar ederim ki bu halkın muhafazasında taanüt ve taassubu hepimizi kurbanlık koyun olmak istidadından kurtaramaz. Hanım ve Bey arkadaşlarım; size malûmunuz olan bir hakikati kısa bir cümle ile tekrar arzedeceğim. Beni mazur görünüz. Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir ve o gafil ve itaatsizler hakkında çok biamandır. Dağları delen, semalarda pervaz eden, göze görünmeyen yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden, tetkik eden medeniyetin müvacehei kudret ve ulviyetinde kurunu vustai zihniyetlerle iptidai hurafelerle yürümeğe çalışan milletler mahvolmağa veya hiç olmazsa esir ve zelil olmağa mahkûmdurlar. Halbuki Türkiye Cumhuriyeti halkı müteceddit ve mütekâmil bir kütle olarak ilelebet yaşamağa karar vermiş, esaret zincirlerini ise tarihte namesbuk kahramanlıklarla parça parça etmiştir.»

31 Ağustos 1925 Kastamonu'da Türk Ocağında :

«Arkadaşlar, milletimizin sağlam bir şuura malik olduğuna, kahramanı olduğu büyük ve fiili asar ve hâdisattan sonra kimsenin şüphe etmeğe hakkı kalmamıştır. Şuur daima ileriye, yeniliğe götürür ve ric'at

kabul etmez bir haslet olduğuna göre Türkiye Cumhuriyeti halkı ileri ve teceddüde uzun hatvelerle yürümeğe devam edecektir. Şuura illet târi olmadıkça geriye gitmek veya tevakkuf varidi hatır dahi olamaz. Asırlardanberi masruf menfur cehd ve gayretler zaman zaman milleti uykuya daldırmış olmakla beraber milletin şuurunu felce uğratmağa asla muvaffak olamamıştır. Bu hakikat milletin bugün gösterdiği asarı şuur ile kendiliğinden sabittir. Eğer şuurda malûliyet olsaydı onu bugünkü hayatta ihya etmek desti kudretten bile muntazar değildi.

Efendiler, bu millet temayülü hakikisi hilâfına zehablarda bulunanlara iltifat etmemektedir. Bununla bilhassa bugün çok müftehirim. Bundaki sırrı isabeti izah için derhal arzetmeliyim ki bizim ilham menbamız doğrudan doğruya büyük Türk milletinin vicdanı olmuştur ve daima olacaktır. Bütün hareketi, feyzi, kuvveti vicdanı millîden aldıkça, bütün teşebbüsümüzde milletin hissi selimini rehber ittihaz ettikçe şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da milleti doğru hedeflere isâl edeceğimize imanımız kavidir.

Hakikî İnkılâpçılar onlardır ki terakki ve teceddüt inkılâbına sevk etmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki temayülü hakikiyeye nüfuz etmesini bilirler. Bu münasebetle şunu da beyan edeyim ki, Türk Milletinin son senelerde gösterdiği harikaların, yaptığı siyasi, içtimai inkılâbların sahibi hakikisi kendisidir. Sizsiniz. Bu istidad ve tekâmül mevcut olmasaydı onu yaratmağa hiç bir kuvvet ve kudret kifayet edemezdi. Her hangi bir vaz'ı tekâmülde bulunan bir kütlei beşeriyeyi bulunduğu vaziyetten kaldırıp damdan düşer gibi filân mertebeye tekâmüle isâl etmek ademî imkânı tabii muhtacı izah değildir.

Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mâna ve eşkâlile medenî bir heyeti içtimaiye haline isâl etmektedir. İnkılâbatımızın umde-i zatında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafı göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medenî bir insan bu alelâcaîp kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü?

Devlet memurları bütün milletin kıyafetlerini tashih edecektir. Fen, sıhhat noktai nazarından amelî olmak itibarile her noktai nazardan tecrübe edilmiş medenî kıyafeti iktisa edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Bir adam olduğumuzu, medenî insan olduğumuzu isbat ve izhar için icab edeni yapmakta taannüt adamlıkla kabili telif değildir.

Arkadaşlar, Türk milleti çok büyük vak'alarla isbat etti ki müceddit ve inkılâpçı bir millettir. Son senelerden mukaddem de milletimiz teceddüt yolları üzerinde yürümeğe, içtimai inkılâba teşebbüs etmemiş

değildir. Fakat hakikî semereler görülemedi. Bunun sebebini araştırdınız mı? Bence sebeb işe esasından, temelinden başlanmamış olmasıdır. Bu hususta açık söyleyeceğim. Bir heyeti içtimaiyye, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan mürekkeptir. Kabil midir bir kütlenin bir parçasını terakki ettirelim diğerine müsamaha edelim de kütlenin heyeti umumiyesi mazharı terakki olabilsin? Mümkün müdür ki bir camianın yarısı topraklara zincirlere bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebilsin? Şüphe yok ki terakki adımları dediğim gibi iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak lâzımdır. Böyle olursa inkılâp muvaffak olur. Memnuniyetle meşhudumuz olmaktadır ki bugünkü mişvarımız hakikî icaba takarrüp etmektedir. Her halde daha cesur olmak lüzumu aşıkârdır.

Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki başına bir bez veya bir peştamal veya buna mumasil bir şeyler atarak yüzünü, gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mâna ve medlûlü nedir? Efendiler, medenî bir millet anası, milleti, kızı bu garip şekle bu vahşî vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lâzımdır.»

Atatürk'ün bu mühim inkılâp için Kastamonu muhitini intihap etmesinin sebebi anlaşılamıyor. Meselâ İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde bu inkılâbı tatbike başlamış olsaydı oralarda halk ve memurlar tarafından hemen bir miktar şapka bulmak mümkündü. Fakat Kastamonuda? Orada böyle bir kolaylık olmayışı, Atatürk'ü derhal takib ve taklit mecburiyetinde bulunan bilhassa vali ile vilâyet memurlarını çok güç bir mevkîe düşürmüştü. O zaman Kastamonu'da vali bulunan Fatin Bey alelacele Amerikan bezinden panama biçiminde bir şapka yaptırmıştı. Bu hakikatı kabul edemiyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir, şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan, bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Her halde zihniyetlerde mevcut hurafeler kâmilten tardolunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkânsızdır.

«Ölülerden istimdat etmek medenî bir heyeti içtimaiye için şindir. Mevcut tarikatlerin gayesi kendilerine tâbi olan kimseleri dünyevî ve manevî olan hayatta mazharı saadet kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin, bütün şumulü ile medeniyetin müvacehei şulepaşında filân, veya falan şeyhin irşadiyle saadeti maddiye ve maneviye arayacak kadar iptidâî insanların Türkiye camlai medeniyesinde mevcudiyetini asla kabul etmiyorum.

Efendiler ve Ey Millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti Şeyhler, Dervişler, Müridler, Mensuplar memleketi olamaz. En doğru en hakiki tarikat Tarikatı Medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir. Rüesai Tarikat bu dediğim hakikati bütün vuzuhile idrak edecek ve derhal tekkelerini kapatacak, müridlerinin artık vasılı rüşd olduklarını elbette kabul edeceklerdir. Arkadaşlar, huzurunuzda, müvacehei millete beyanı fikir ederken hissettiğim ve gördüğüm hususatı olduğu gibi söylemeği tarih ve vicdan karşısında vazife bilirim.

... Hükûmeti Cumhuriyetimizin bir Diyanet İşleri Riyaseti makamı vardır : Bu makama merbut Müftü, Hatib, İmam gibi muvazzaf bir çok memurlar bulunmaktadır. Bu vazifedar zevatın ilimleri, faziletleri derecesi malûmdur. Ancak burada vazifedar olmıyan bir çok insanlar da görüyorum ki aynı kıyafet iktisabına berdevamdırlar. Bu gibiler içinde çok cahil, hattâ ümmî olanlara tesadüf ettim. Bilhassa bu gibi cühela bazı yerlerde halkın mümessilleri imiş gibi onların önüne düşüyorlar. Halkla doğrudan doğruya temasa adetâ bir mânia teşkil etmek sevdasında bulunuyorlar. Bu gibilere sormak istiyorum : «Bu vaziyet ve bu salâhiyeti kimden, nereden almışlardır? Malûm olduğuna göre milletin mümessilleri intihap ettikleri mebuslar ve onlardan teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Meclisin itimadına mazhar Hükûmeti Cumhuriyedir. Bir de mahalli müntehap Belediye Reisleri ve Heyetleri vardır. Millete hatırlatmak isterim ki bu lâübaliliğe müsaade etmek asla caiz değildir. Her halde sahibî salâhiyet olmıyan bu gibi kimselerin muvazzaf olan zevat ile aynı kisveyi taşımalarındaki mahzuru hükûmetin nazarı dikkatine vazedeceğim.

Her milletin olduğu gibi bizim de millî bir kıyafetimiz varmış. Fakat gayri kabili inkârdır ki taşıdığımız kıyafet o değildir, hattâ millî kıyafetimizin ne olduğunu bilenler azdır bile. Meselâ, karşımda kala-balığın içinde bir zat görüyorum, başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, koltuğunda taşıdığı bu inkılâba ait fotoğraflarda görülmektedir.» [10]

Asker, jandarma ve polis gibi üniformalı ve disiplinli memurların bir emirle şapka giymiş olmaları kâfi değidi. Yine emir kulu olan diğer sivil memurları da bunlara katmak lâzım geliyordu. Bunun için başka bir yoldan gidildi. Atatürk Kastamonu seyahatinden döner dönmez İcra Vekilleri Heyetinin çıkarttığı 2 Eylül 1341 tarih ve 2415 sayılı bir kararname ile şapka giymek mecburiyeti bütün memurlara teşmil edildi. Ve onlara da ötekiler gibi şapka giydirildi.

[10] Bu inkılâba ait fotoğraflar, Şişli'deki Atatürk İnkılâp Müzesindedir.

BU KARARNAME ŞUDUR :

1 — Ordu ve donanma mensupları ile ilmiye sınıfına mensup olanlardan ve hükkâm gibi kıyafetleri devletçe sureti mahsusada tayin edilmiş bulunanlardan maada bilumum devlet memurlarının kıyafetleri dünya yüzündeki medenî milletlerin müşterek ve umumî kıyafetlerinin aynıdır. Yani gündüz ve gecenin muhtelif vaziyetlerine ve resmî merasime göre giyilmek üzere muhtelif elbiseler ve şapkalardır.

2 — Binalar dahilinde başı açık bulunmak kaidedir. Selâm teatisi baş işaretiyle olur.

3 — Alelumum halk; ordu ve donanma ve ilmiye sınıfına mahsus veya hükkâm için olduğu gibi kanunu mahsus ile tayin edilmiş elbiseleri giyemezler. Fakat devlet memurlarının kıyafetleri bilumum sınıfı halk tarafından aynen veya tarzı mesailerine mutabık surette kabul olunabilir.

Aynı tarihte ilmiye sınıfının kıyafetlerini tesbit eden bir kararname de neşredilmişti. Diyanet İşleri Reisi ve müşavere heyeti âzaları ile vâzılar, imamlar, hatipler, müftüler gibi hükûmet ve evkaf kadrosuna dahil memurların resmî kıyafetleri siyah lâta ile beyaz sarık ve tabur imamlarınki de renkli hâki sarık olarak kabul edilmişti. Bunların selâm şekilleri de başı açık ve kapalı olarak iki şekilde kabul edilmişti. Yani bunlar isterlerse başlarını açmadan da selâm verebilirlerdi.

Bununla beraber başta Büyük Millet Meclisi âzaları olduğu nalde halk henüz şapka giymemişti ve bunlara böyle bir mecburiyet de tahmil edilmemişti. Bu ise İnkılâptan beklenen gayeyi baltalıyordu.

Nihayet 15 Teşrinisani 1341 tarihinde Konya Mebusu Refik Bey'in teklifi üzerine Büyük Millet Meclisince kabul edilen bir kanunla bütün Türklerin şapka giyme mecburiyeti kabul edildi. Refik Bey'in teklifinin mucip sebepleriyle Adliye ve Dahiliye Encümenlerinin mazbataları bu İnkılâbın mühim vesikalarından olduğundan onları da şuraya koyuyorum :

ESBABI MUCİBE :

Haddizatında hiçbir ehemmiyeti mahsusayı haiz olmıyan serpuş meselesi asrî ve medenî millet ailesi içine girmeğe azmetmiş olan Türkiye için hususî bir kıymeti haizdir. Şimdiye kadar Türkler ile sair medenî ve asrî milletlerin arasında bir alâmeti farika mahiyetinde telâkki edilmekte olan mevcut serpuşun tebdili ve yerine medenî ve asrî milletlerin kâffesinin müşterek serpuşu olan şapkanın ikamesi lüzumu taayyün etmiş ve muhterem milletimiz bu asrî ve medenî serpuşu iktisap

eylemek suretile cümleye nümunei imtisal teşkil eylemiş olduğundan mertubeten takdim kılınan kanunun kabulünü heyeti umumiye arz ve teklif ederiz.

ADLİYE ENCÜMENİ MAZBATASI

Konya Mebusu Refik Bey ve rüfekasının şapka iktisası hakkındaki 15 Teşrinisani 1341 tarih ve 3/479 numaralı teklifi Kanunisini Encümenimizce tetkik ve tezekkür edildi.

Medeniyetin bütün icabat ve zaruriyatını idrak ve kabul etmiş olan Türk Milletinin medenî milletlerin müşterek kisvelerinin vasfı bariz olan şapkayı iktisa hususunda gösterdiği tehalük ve tezahürü tensip ve bunu ifade eden bir kuvvei müeyyidenin kanunlarımız arasında bulunması Encümenimizce zarurî ad ve telâkki olunmuştur. Binaenaleyh teklifte münderiç esbabı mucibe şayanı kabul görölerek birinci madde üzerinde cüz'î tadilât icra ve «sıfatı resmiyeyi haiz herkes» ibaresi tay ve ikinci bir fıkra ilâve suretile berveçli zir tesbit edilen mevaddı kanuniye müstacelen müzakere edilmesi ricasıle heyeti umumiyenin tasvibine arz olunur.

DAHİLİYE ENCÜMENİ MAZBATASI

Şapka iktisası hakkında Konya mebusu Refik Bey ve rüfekaı taraflarından verilip Adliye Encümeninden badelmütalaa Encümenimize sevk edilen kanun ve olbaptaki esbabı mucibe lâyihası tetkik ve mütalea edildi. Medenî Milletlerin ötedenberi giymekte oldukları şapkanın Türkiye Cumhuriyeti halkınca da kabul ve iktisası lâzım ve lâbüt görülmüş ve esasen muhterem milletimiz bu lâzime medeniyeyi bittakdir elyevm umumî denecek bir tarzda şapka giymekte bulunmuş olduğundan kanunu mezkûrun kabulü takarrür etmekle heyeti umumiye arz olunur.

Konya Mebusu Refik Bey'in teklif ettiği bu Kanun lâyihasına Bursa Mebusu Nureddin Paşa uzun bir takrirle itiraz etti. Başkaları buna cevaplar verdiler. Neticede 25 Teşrinisani 1341 tarihli Kanun çıkarılmakla serpuş meselesi de son şeklini almış bulundu. Kanunun maddesi şudur :

«Türkiye Büyük Millet Meclisi âzalarile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilumum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumî serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükûmet meneder.»

Türkiye halkı içinde kadınlar da bulunduğu halde onlar şapka giymeğe zorlanmamışlardı. Bundan dolayıdır ki, yalnız memur ve muallim olanlarla istek edenler bilhassa genç kadın ve kızlar şapka giydiler ve yüzlerini, başlarını açtılar. İhtiyar ve müteassip kadınlar ise şapka giymemekle beraber yalnız yüzlerini açtılar. Köylerdeki kadınlar esasen yüzü açık gezerlerdi. Şehirlerde ise el'an yüzünü açmamış ve peçe kullanmakta devam etmiş olanlar vardır. Fakat bunların sayısı yüz binde bire incek kadar azalmıştır. Yeni nesil ise umumiyetle yüzünü, başını açmakta ve öyle yetişmekte olduğu için bunlar çarşafı da, peçeyi de ninelerinde görecekle, yahut onların resimlerini seyredeceklerdir.

Şapkanın bütün Türkiye halkı için mecburî oluşu giyilecek elbisede de ehemmiyetli bir inkılâp yapmıştı.

Evvelâ memurlar silindir şapka ile frak ve smokini merasim elbisesi olarak aldılar. Hattâ bunlar arasında teşrifata dahil olup ta defaten almağa kudreti yetişmiyen memurlara hükûmetçe 150 şer lira avans verildi.

Saniyen : Halk şalvarı, saltayı ve benzerleri elbiseleri bırakarak set-re pantolon giymeğe mecbur oldu. Çünkü şapka ile onlar iyi gitmiyordu. Yalnız medrese ve tekke mensupları hangi milletten ve tabiyetten olursa olsun umumiyetle din mensupları ve memurları eski ruhanî ve meslekî kıyafetleriyle serpuşlarını hâlâ muhafaza ediyorlardı. Hattâ bu sınıf halk şapka giymekten müstesnadır diye ötedenberi fesle ceket ve pantolonla gezenlerden bir kısım kimseler cübbe giyip sarık sararak sokaklarda gezmeye başladılar. Hükûmet bunun da önüne geçmek için 3 Kânunuevvel 1334 tarihli ve 2596 sayılı Kanunu çıkarttı. Bu kanuna göre : Her hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve âyinler haricinde ruhanî kisve taşımaları yasaktır. Hükûmet her din ve mezhepten münasip göreceği yalnız bir ruhaniyi mabet ve âyin haricinde dahi ruhanî kıyafeti taşıyabilmek için muvakkat müsaadeler verebilir. Bu müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhanî hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhaniye verilmesi caizdir.

Kanunun öteki maddelerinde yerli, yabancı izciler, sporcular, üniforma taşıyan cemiyetler ve kulüpler azalariyle yabancı askerler hakkındaki ahkâm da gösterilmiştir.

Bu kanunun yürürlüğe girmesi için altı ay mühlet verildi. Bu müddet biter bitmez bütün cübbeler, sarıklar, külâhlar, papaz ve rahip şapkaları ve kıyafetleri yasak edildi. İstanbul gibi bir milyon nüfuslu bir şehirde ancak dört beş kişiye sokakta ruhanî kisveyi taşımak hakkı ve-

rildi. Onlar da Rum ve Ermeni Patrikleriyle Hahambaşı ve öteki mezhelerin reisleridir.

Türkiye'nin ikinci büyük şehri olan Ankara'da ise o kadar ruhani reis bulunmadığından ancak bir tek kimse ruhani kıyafeti taşıyabilir, o da İslâm din işlerini yürütmeğe memur olan zattır.

Şapka ve kıyafet İnkılâbı aynı zamanda, 2 Eylül 1341 tarihli Kararnamede kayıt ve işaret edilmiş olduğu gibi, selâm ve ihtiram vaziyetini de değiştirdi ve milletler arasında kabul edilmiş olan usul ve âdet memleketimizde de tatbik edildi. [11]

Bundan evvel memleketimizde ne kadar içtimâî sınıf varsa hemen o kadar da selâm tarzı vardı dense mübaleğa sayılmamalıdır. Meselâ bir mevlevî dervişle bir hocanın ve bir sivil ve münevver memurla bir askerın selâm ve ihtiram vaziyeti birbirine benzemezdi. Bunu biraz açayım : Bir Hoca elini yüzü hizasına kadar kaldırmakla, bir Mevlevî bir arz eğilerek ve boynunu bükerek reverans yapmak, Bir bektâş elini dudaklarına sürdürkten sonra göbeği üstüne koymakla selâm vermiş olurdu. Halk tabakasının selâm şekilleri de mesleğe, memlekete ve yaşa göre değişmekte idi. Bunlardan başka münevver halk ile memur ve askerın umumiyetle selâm ve ihtiramı başı kapalı olduğu halde Temenna suretiyle yapılırdı. Ve selâm küçükten büyüğe verilirdi. Hatta selâmın şekli de büyüğün rütbesine, içtimâî mevkiine göre değişirdi. İçtimâî mevkileri birbirine yakın olan iki şahıs arasında alelaide selâmlaşma yani temenna selâm vereceği şahsın hizasına geldiği zaman vücudunu asla inhiraf ettirmeksizin yani belini bükmeksizin sağ elini kaldırıp çenesine getirmek ve çeneye hafifçe dokundurduktan sonra alnı-

[11] Selâm verirken ve bir yere girerken millî bayrağın ve ölünün önünden geçerken şapkayı çıkarmak âdeti bize biri uzak şarktan, ötekisi de garbî Avrupadan olmak üzere iki kaynaktan gelir.

Bir rivayete göre: Çinde kölelerin başı açık gezmeleri âdet olduğundan git gide bu taammüm etmiş ve küçüklerin büyükler önünden geçerken şapka çıkararak **Ben senin kölenim** demek suretile tazim ve hürmet göstermelerine sebep olmuştur.

Diğer bir rivayete göre de: Garpte Derebeylik devrinde bir şatodan ötekine giden bir senyör; gidişinin düşmanca olmayıp sırf ziyaret veya bir işi konuşmak maksadile olduğunu temin için, tepeden tırnağa kadar zırhlı ve silâhlı olduğu halde, nezdine gittiği şato sahibinin huzuruna girmeden önce başının ve ellerinin zırhlarını çıkarır öyle girer ve ancak bu yolda hareket etmekle emniyet telkin edermiş. İşte zamanla bunun böyle olduğu unutulurak, yahut beğenilip tamim edilerek nerde olursa olsun birisinin nezdine girerken şapka çıkarmak garpta bir kısım yerlerde âdet olmuştur. Bununla beraber garpta şapka çıkarmadan selâm veren yerler de vardır.

Kadınların bir yere yahut bir büyüğün huzuruna girerken veya bir kimseye selâm verirken şapka ile eldiveni çıkarmamalarının sebebine gelince; Bu, onların esasen erkekler gibi zırh, miğfer ve zırhlı eldiven giymeği âdet etmemiş olmalarından ileri gelir.

na vurup tekrar yana salıvermekten ibaretti. Selâm alan da aynı suretle mukabele ederdi. Fakat selâm verilecek kimsenin rütbesi ve içtimâî mevkii selâm verenden yüksek ise, işte o zaman bu yükselik derecesine göre selâm veren şahıs, iki kat olurcasına eğilerek sanki yerden bir şey alıyormuş gibi elini yerlere kadar indirdikten sonra tekrar kaldırıp çenesine ve alnına kadar götürürdü. Hattâ bu muameleyi bir kaç defa tekrar ederdi.

Şayet büyük rütbeli bir kimse, daha aşağı derecede birisine şöyle yüksekten elini kaldırıp selâm vermek tenezzülünde bulunsa öteki âdetâ eteklerinden öpercesine yerlere kadar eğilerek teşekkür yerinde o selâma mukabele ederdi.

Bunlardan başka herhangibir meclise veya bir odaya girildiği zaman yine böylece selâm verildikten ve temenna edilerek yerine oturduktan sonra orada ne kadar adam varsa hepsi aynı tarzda verilen selâma mukabele eder. Ve yeni gelen adam tekrar herkese temenna etmekle memnuniyet ve şükranlarını göstermiş olurdu.

Bu türlü selâm ve temennaların adları da vardı. Meselâ Osmanlı dilinde umumiyetle selâma resmi tazimi ifa etmek alelade temennaya pata çakmak yerlere eğilerek selâm vermeğe ve almaya kandilli temenna etmek denilirdi. Mevlevilerin selâmı için külâh etmek, Bektaşîlerinki içinde niyaz etmek tâbirleri kullanılırdı.

Bu zamanlarda yazılmış olan edebî ve içtimâî eserlerde bu selâm şekillerine ve tâbirlerine sık sık raslanır. İşte Cumhuriyet devrinde bunların hepsi kaldırılarak selâm şekli de tevhit edildi ve bire indirildi.

Elbise ve serpuş inkılâbı dolayısıyla kaldırılan şeyler arasında rütbelerle nişanların ve bunları gösteren tâbirleri de bahis mevzu edilmekten geçilemez.

Tanzimat devrinde yeni elbiseler kabul ve rütbeler ihdas edildiği zaman her rütbeye göre bir elkab ve her elbiseye göre bir nişan ihdas ve kabul edilmişti. Sonraları nişanla rütbe arasındaki münasebet kaldırıldı ve nişan daha mübtezel bir hale getirildi. Gerek rütbelerin gerek elkab ve hatime'nin gerekse nişanların adları devlet Salmesinde, mektup, arzuhal örneklerini gösteren inşa ve muhabere kitaplarında yazılı olduğu için burada onları tekrara lüzum görmüyorum.

Bu devirlerde bir adama hitabederken, bir makama bir şey yazarken mutlaka o makamı işgal eden memurun rütbesini ve derecesini bilip ona göre resmi elkab ve tâbirler kullanılmak ve yazının sonunu da

yine hatime denilen resmi tâbirlerle bağlamak lâzım gelirdi. Ve buralara riayet etmemek hakaret sayılırdı.

Konuşma dilinde de buna itina ve dikkat gerekti. Meselâ alelade akran arasında konuşmada Ağa, Efendi, Bey, Paşa denildiği halde konuşanlar arasında rütbe ve içtimai mevki farkı olursa küçük büyüğe hitabederken Ağa Hazretleri, Efendi Hazretleri, Beyefendi, Beyefendi Hazretleri, Paşa Hazretleri, Hanım ve Hanımefendi gibi tâbirleri kullanmak mecburiyetinde idi.

İşte Cumhuriyet devri rütbe, nişan, elkab ve hatimleri kaldırdığı gibi bunlarla ilgili Efendi, Bey, Paşa, Hanım, Molla ve Hazretleri gibi tâbirleri de yasak etti. Ve bunların yerine, kullanılması mecburi olmamak şartıyla ancak **Bay** ile **Bayan**'ı koydu. Orduda rütbeler muhafaza edilmekle beraber adları hayliden hayliye değiştirildi ve nişan olarak ta yalnız İstiklâl madalyası bırakıldı.

Cumhuriyet devrinde kıyafet ve onunla ilgili olan tâbirler değiştirildiği sırada Türkler arasında soyadı kullanmak mecburiyetinin konulduğunu da hatırlatmak yerinde olur sanırım.

21 Haziran 1934 de bir Kanunla bu mecburiyet konulmuş ve 21 Kânunuevvel 1934 de bunun tatbikatını gösteren bir Talimatname neşredilerek altı ay içinde memleketin her tarafında bu mecburiyet tatbik edilmiştir. Bu vesile ile Türklerin Arap ve İran köklerinden olmıyarak Türkçe soyadları almaları ve soyadını asıl adın sonuna yazmaları ve öylece söylemeleri usulü konulmakla eski isim ve mahlas şekli de değiştirilmiş oldu.

15. KADIN HAYATINDA İNKİLÂP :

KADININ ÖRTÜYÜ ATMASI VE TEDRİSİ, İDARİ VE TEŞRİİ HAYATA ATILMASI :

Bugünkü medeniyetin şiarından biri de kadına cemiyette verilen mevkidir. Kadınları yüksek olmıyan millet, mütekâmil bir millet sayılmıyor ve deniliyor ki: Bir memleketin medeniyeti hakkında hüküm verebilmek için kadınlarının vaziyetine bakmak kâfidir. Yüksek medeniyetin alâmeti yüksek bir kadınlıktır. Kadına riayet ve hürmet maarifin ilerlemesiyle mütenasiptir. Bir millet maarifte ilerledikçe kadın hakkındaki telâkkisi de yükselmiş olur.

Bu hükümlerin, bu telâkkilerin lehinde de, aleyhinde de çok sözler söylenmiştir, çok eserler yazılmıştır. Onları burada araştırarak değilim. Fakat kadınlık bugünkü mevkiini nasıl bulmuş, bunda hangi din veya rejimlerin tesiri olmuş ve şimdi her memlekette kadınlar aynı hakları haiz midirler? Kadınlıktaki inkılâbı iyice belirtebilmek için bunlara kısaca temas edeceğim.

Tarihin ilk, orta ve son çağlarında bütün dünyada kadınlar erkeklerden aşağı sayılmış hattâ hayvanlardan daha kötü muamele görmüşlerdir. Meselâ Hind te bir asır evveline gelinceye kadar erkek ölünce karısı da bir yığın odun üzerine çıkarılıp yakılırdı. Şimdi İngilizler bu fena âdeti kaldırmışlardır. Çin'de ise dul kalanlar intihar mecburiyetinde idiler.

İslâmiyetten önce Araplar karılarının kız doğurmasını istemezler, doğurursa yaşatmazlar ve yaşattıklarına da hayvan muamelesi yaparlardı. Bundan dolayıdır ki kıtlık, harp, ve muhasara zamanlarında kadınlar faydasız boğaz diye diri diri toprağa gömülürlerdi.

Doğan kız çocuklarını öldürmek eski Araplarda olduğu gibi eski Romalılar da ve eski Yunanlılarda da vardı. Ruslar 17 inci asra ve Deli Petro zamanına kadar bu kötü âdeti muhafaza etmişlerdir.

Kadınlara bu gözle bakılınca onları okutmanın akla gelmiyeceğinde şüphe yoktur. Binaenaleyh bu devirlerde kadınlar okutulmaz, raks

ettirilmez ve kocasıyla birlikte yemek yiyemezdi. Hattâ sofrada artan kırıntılara bile el süremezlerdi.

Kadın kocasını adıyla çağıramaz. Kocası da karısının ve kızının adını kimseye söyleyemezdi. Bulunduğumuz zamana kadar Arnavutlar da bu âdetin yaşadığını şair Mehmet Akif'in şu iki beyti de gösterir :

**Hani «Namehreme ben söylüyemem kızlarımın,
karımın ismini.. Hem öldürürüm sorma sakın!»
diye tahriri nüfus istemiyen er kişiler.
hani göstermediler eski celâdetten eser.**

Bu çağlarda babası kızını evlendirirken onun muvafakatini almağa bile lüzum görmezdi. Ve bir çok eşya, hayvan almadıkça, yani hayvanlarla tırampa etmedikçe kızını vermezdi.

Tarihin ilk çağlarında bekâret, kızkılık hali çok mühimdi. Bunu muhafaza etmeyenler ağır ceza görürlerdi. Hint'te evlenme çağına gelinceye kadar kızların bekâreti demir kilit altına alınmak suretiyle temin edilirdi. Nisbeten yakın zamanlar demek olan derebeylik devrinde, bilhassa garbte, bekâreti izale hakkı hükümdarlara, derebeylerine hattâ papazlara aitti. Bunlar bu vazife (!) nin bu hizmetin ifası mukabilinde para bile alırlardı. Şayet bikri izale edilecek kız çirkin ve hastalıklı olur da kendisine rağbet edilmezse kızı alacak erkek bunu kendisi için bir hakaret sayardı. Bazı memleketlerde ise bikri izale mütehassısları bulunur, bazılarında da bu iş âlet ve edevat vasıtasıyla yapılırdı. Hasılı bu âdetler bu vahşetler zamanla yavaş yavaş hafiflemekle beraber bulunduğumuz asra gelinceye kadar kadın çocukluğunda babasının; evliliğinde kocasının; dulluğunda oğullarının ve oğulları yoksa en yakın erkek akrabasının emri altında yaşar, akrabası da yoksa hükûmet ona karışırdı. Kadın hiç bir zaman kendisini istediği gibi idare edemez ve hiç bir mala sâhip olamazdı.

Feylesofların ve mütefekkirlerin kadın hakkındaki telâkkileri de muhtelifdir ve çok geridir. Feylesoflardan Prüdon: Kadın insan ile hayvan arasında bir haddi fasıldır dermiş. Alman feylesofu Şopenhaver'e göre: Kadın dayak yemek, güzel beslenmek ve hapsedilmek için yaratılmış hayvandan başka bir şey değildir. Kadının saçı uzun aklı kısadır.

Zamanla çağrından ve vahye dayanan bir din mahiyetinden çıkarılmış olan Musevilik, kadını insan mı, hayvan mı saymak hususunda asırlarca tereddüt etmiş, Hıristiyanlık da bunlara uymakla beraber fazla olarak kadının ruhu olmadığına bu din mensupları hükmeylemişlerdir.

Hristiyanlık evlenmeyi, zaruri bir fenalık, kadınları da her bakımdan murdar ve Hazreti Havva kıssasına dayanarak onları mugfil, yani aldatıcı ve şer menbaı sayar. Bu dinin esas akidesi, beşeriyetin ilk anası olan hazreti Havva'yı günahkâr saymaktadır. İsa'nin evlenmeyişinden yahut evlenmeye vakit kalmadan genç yaşında ölüşünden dolayı bu dini ilk neşredenler onu taklik ederek evlenmemeyi âdet edinmişlerdir. Papazların bu yola gitmelerinde ve kadın hakkında geri fikirler beslemelerinde bir dereceye kadar Romalıların tarihlerin hikâye ettiği rezalet ve sefahetleri de sebep olmuştur denilebilir. Bilhassa Papazların, bu gibi düşünceler yüzünden evlenmemekle tabiat kanunlarına aykırı hareket etmiş olduklarında şüphe yoktur. Bereket versin 17 inci asırdan sonra Protestanlık bu fena âdeti kökünden söküp atmıştır.

Garbin bugün kadın haklarını tanımakta çok ileri gitmiş oldukları sanılan milletleri yukarda sayılan telâkkiler neticesi olarak daha bir, bir buçuk asır önceye gelinceye kadar bu hususta o derece geri idiler ki bugün o gerilikleri burada bahis mevzuu etmek onların hesabına bütün insanları utandıracak mahiyettedir.

Bunlardan İngilizleri alalım ve sözü uzatmadan bir fıkra ile bu bahse temas edip geçelim :

İngiliz Papazlarından Dor'un 1888 de söylemiş olduğu şu sözler bir kitap kadar insanı düşündürmektedir :

«Bundan yüz sene evveline gelinceye kadar kadın; erkeğin sofrasına oturmak hakkını haiz olmadığı gibi sual sorulmadan söze başlaması da caiz değildi. Kocasını da başının üstüne kocamam bir sopa asardı ve karısı ne zaman emrine karşı gelirse onu kullanırdı. Kadının hükmü kızlarına bile geçmezdi. Erkek çocuklar ise analarına ev içinde bir hizmetçi kadından yüksek bir mevki vermezlerdi.»

Bu tarihten biraz daha önce İngiltere'de kadınlara tatbik edilen muameleler ise yalnız onların değil, beşeriyetin yüzünü kızartacak derecede olduğunu yine kendilerinden öğreniyoruz.

Taymis gazetesinin 1932 senesi nüshalarında devam eden bir ankete göre 1840 yani bundan 103 sene evveline gelinceye kadar bir erkek karısını, boynuna bir tasma takarak pazara götürüp satmak hakkını haizdi. Fakat şu şartla ki kıymeti 2 şilinden (Türk parasıyla 12 kuruş) tan aşağı olmasın; tasma da kullanılmış değil, yeni olsun! Hattâ 1824 de bu suretle satılmak üzere pazara götürülen bir kadının bahası 10 şiline çıkmış, pazar memuru buna göre bir şilin pazar ver-

gisini almış, kadın bu kıymet üzerinden satılacağı sırada memurun aklına gelmiş satılacak mal canlı olduğu için orada satılmasına müsaade etmemiş ve bunun üzerine kadın kocası tarafından tasmaından tutulup götürölerek hayvan pazarında sattırılmıştır. [12]

[12] Lancaster Herald'dan alınarak 26 Nisan 1832 tarihli Taymis gazetesinde neşredilen ve yüz sene evvelki Taymis başlığı altında bu gazetenin 26 Nisan 1932 tarihli nüshasına konulmuş olan bir fıkrada şu satırları okuyoruz.

Bu ayın 7 inci Cumartesi günü şehrimiz halkı bir kadının kocası tarafından satılığa çıkarıldığına şahit olmuşlardır. Karısını satmak isteyen erkek halka hitaben şu sözleri söylemiştir:

— Centilmenler! Karım Williamson başka adile May Thompson'u mezada çıkardım. En yüksek fiyatı teklif edene vereceğim... Her şeyi açık söylüyorum. Hiç bir şey gizlemiyorum. Bu karı koynumda beslediğim bir ylandı. Onu evimi idere etsin, rahat edeyim diye aldım. Halbuki başıma belâ oldu. Evimin rahatı bozuldu. Geceleri hücumuna, gündüzleri şeytanlıklarına tahammülüm kalmadı. (Halk arasında yüksek sesle gülüşmeler)

«Yarabbi bizleri müziç kadınlardan, oynak dullardan muhafaza buyur.» dediğim zaman candan dua ettiğime emin olunuz. (Halk arasında gülüşmeler)

Bu gibi kadınlardan kudurmuş köpeklerden, kükreyen arslanlardan, dolu tabancadan, koleradan, Etna yanardağından, her hangi bir felâketten sakınır gibi sakınıınız.

İşte sizlere karımın fena ve korkunç cihetlerini açıkça anlattım.

Şimdi iyi hasletlerinin parlak cihetlerini de söyleyeyim: Roman okumasını, inek sağmasını bilir. İsteddiği anda güler, istediği anda ağlar. Susadımı koca bardak Aleş birasını dibine kadar boşaltır.

Karımı gördükçe şairin şu beyti hâtırıma gelir:

Heaven gave to women the peculiar grace to laugh, to Wee and cheat the human race

«Allahım kadına gülmek ve ağlamak ve böylece insanları iğfal etmek hasletini ihsan etmiştir.»

Karım tereyağı yapmasını, hizmetçiyi takdir etmesini, elbiselerini yıkamasını da bilir.

Whsky, Gin ve Rhum yapamazsa da bunların iyisini fenasından tecrübe ile pek güzel tefrik eder.

Bütün meziyetleri ve bütün noksanlarıyla karımı 50 Şilinge satıyorum.

Bir iki saat sonra kadın Henry Mear namında bir mütekait tarafından 39 şilinge bir Newfaunland köpeği mukabilinde satın alındı.

Taymis'in bu yazısı üzerine okuyucuları tarafından hâdiseyi teyit kaskile bir çok mektuplar gelmiştir. Bunlardan bir kaçını dercediyorum:

İngiltere'de karı satmak âdeti hakkında Taymis'in yüz sene evvelki nüshasından almış olduğumuz fıkra bana müteveffa George Danby Kovison'un hikâye ettiği bir vakayı hatırlattı.

Bu zat küçük bir çocuk iken amcasile birlikte atla Nasfolk civarında dolaşıyorlarmış. Yolun kenarında bir çiftçi ile satılık hayvan gibi boynuna ipten bir yular geçirilmiş bir kadına tesadüf ederler. Kadının üzerinde elbise olarak bir gömlekten başka bir şey yokmuş. Bu kadın herifin karısı imiş. Onu yoldan geçenlere satmağa çalışıyormuş. Nihayet oradan geçen başka bir çiftçiye on şilinge satmağa muvaffak olmuş. Bu kadın yeni kocasile senelerce yaşamış. Komşuları bu kadına karşı meşru bir zevce gibi hürmet etmişler. Bu cihet dikkate değer.

1804 de garbte ilk Medenî Kanunu yapmış olan Fransızlar kadının haklarını biraz genişletmek ve insanileştirmek icabederken bugüne kadar onlar da o kadar çok hak tanımamışlardır.

Müteveffa dostumun yaşına göre bu vaka 1832 den sonra takriben 1840 de cereyan etmiştir.

(İmza ve adresler, çok yer tuttuğu ve esasen bunlar Türk okuyucuları ilgilendirmeyeceği için alınmadı.)

28 Nisan 1932 tarihli Taymis'ten;

Talbat isminde ihtiyar bir adam seyyar bir kazancının karısının boynuna tasma takarak buradaki pazara getirdiğini ve seyyar esnaftan başka birine yarım krona sattığını hatırlıyor.

Karısı satın alan hemen arabasına koyup götürmüştür.

Talbat bu Eylülde 88 yaşına basacaktır. Küçük iken bu civar çayırlarında icra olunan Boks müsabakalarına su taşırmış.

Meşhur Tom Sayers yegâne mağlubiyetini hatırlıyor. Not Langhan'in galebesi üzerine Tom Sayer başını örterek sahadan çekildiğini görmüştür.

29 Nisan 1932 tarihli Taymis'den:

Pazarlıkla karısını satmak âdeti hakkında gazetenize yazmış olduğunuz mektuplar bana 1840 dan hayli önce cereyan etmiş olan tarihî bir vakayı hatırlattı. Fohnde Connay 1302 de Parlemetoya müracaat ederek karısı Margereti Sir William Peynel'e sattığını ve bundan dolayı karısının emvali üzerindeki hukukunun mumaileyh Sir William'a intikal ettiğini bildirmiş ve muamelenin tescilini talep etmiştir.

Gerek bu vesika Sir William ile Margeret'in istidaları parlemeto zabıtnamelerinin (Rolpd of Parliament) birinci cildinin 746 ncı sahifesinde kayıtlıdır.

Bu muamele Sir William'ın itibarına hâlel getirmemiş olacak ki bir sene sonra 1303 de mumaileyhin Baronluk asalet ünvanını ihraz ettiğini ve bu sıfatla Parlemetoya dahil olduğunu görüyoruz.

1853 senesine ait Motes and Guerruda karı satmak hakkında müteaddit kayıtlara tesadüf edilir. Bu kayıtlar arasında West Riding Yorkshire Mahkemesinin 28 Haziran 1837 de Yoshua Yachsou adında birinin karısını sattığından dolayı bir ay müddetle ağır hizmetlere mahkûm olduğu görülür.

30 Ağustos 1932 tarihli Taymis'den:

«Karısını satmak» kaba ve gayri medenî bir âdetti. Bu mesele hakkında ruhani idarem altında bulunan mıntıkada oturan bir ihtiyarla aramızda geçen bir konuşmayı dikkate değer gördüğümünden arz ediyorum:

Ben bu eski âdeti ayıplıyorum. Adamcağız mahcup bir vaziyet alarak: «Benim büyük anam da satılmış, bunu babam defatle bana hikâye etti. Yalnız satışın kanunî bir şekil alması için karının boynuna tasma takmak lazım geldiğini de anlattı..» dedi.

Tahminime göre bu vak'a geçen asrın kırkinci senelerine tesadüf etmektedir. Bu tarihlerden evvel bu civarda buna benzer bir çok vak'alar cereyan ettiğini de öğrendim.

1696 tarihine ait şu vak'a zikrolunmaktadır.

Burada bir kadın libresi 25. 1,4 den satılmıştır.

Satın alan adamın 29 s 3,4 verdiği nazaran kadının 155 libre geldiği anlaşılmıştır.

11 Mayıs 1932 tarihli Taymis'den:

Bizimle birlikte oturan hemşirem senelerce bir fakir kadına muavenet etmiştir.

Bu kadın boynunda bir tasma olduğu halde Linconshire pazarında satılmıştı.

Karısını satmak boşamanın kaba bir şekli sayılırdı.

Fransız Medenî Kanunu hiç bir zaman kadını baliğ ve reşit tanımaz. Kadın daima kocasının vesayeti altındadır. Hattâ kocasının adını taşır, Ondan ayrı olarak hiç bir hakkı yoktur. Malına sahip değildir. Kendi malı da kocasınındır. Kadın ticaret yapamaz. Alınının teriyle kazandığı parayı kocası izin vermezse harç da edemez. Kocasının izni olmazsa mahkemeye müracaat edip hakkını bile arayamaz. Kocası nereye gitse karısı da takibe hattâ tımarhaneye girse ve karısının da birlikte gelmesini istese kadın onu dinlemeğe ve birlikte gitmeğe mecburdur.

Kadın kocasından boşanamaz. Hülâsa kadın kocasının esiridir. Bu gün Avrupa'da kadın hukuku itibariyle en geri millet Fransız'lardır.

Kadını bu aşağı mevkîye düşüren Fransız Medenî Kanununu yapan Napolyon Bonapart'dır derler.

Bir kısım Fransız Hukukçularına göre Fransızlar esas itibariyle kadınlara karşı lütüfkârdırlar.

Fakat Napolyon Bonapart Fransız değil Korsikalıdır. Korsikalılar ise bugün bile kadına hayvan gözüyle bakarlar. Napolyon ne kadar dâhi olursa olsun asırların kanına telkih etmiş olduğu bu seciyeden kurtulamaz. Napolyon her zaman kadına aşağı bir mahlûk gözüyle bakmış, en iyi kadın en çok doğurandır, diyerek kadının yalnız bir kuluçka makinesi olduğunu kabul etmiştir.

İşte Fransızların Medenî Kanunu bu kafamın mahsulü olduğu için Fransa'da kadın böyle aşağı bir mevkîde kalmıştır.

Halbuki garbın diğer bir çok hükûmetleri böyle değildir. Onlar

---

13 Mayıs 1932 tarihli Taymis'den:

Vaktile (Feix Farley) tarafından neşrolunan Bristol Journal'ın 10 Kânunusani 1824 tarihli ve 3870 Nolu nüshasından iktibas ettiğim aşağıdaki fıkra «karı satmak» adeti hakkında dikkate değer bir vesika teşkil etmektedir:

«Cumartesi günü Feake isminde bir adam Essen de Chippiug Ougar hayvan pazarında karısını 10 şilinge satmıştır. Bu pazardaki satışta hayvan başına 1 peni vergi verilmesi usulden olduğundan vergi memuru bu parayı satıcıdan istemiş ve almıştır.

23 Mayıs 1932 tarihli Taymis'den:

On dokuzuncu asra kadar İngiltere'de erkeklerin karılarını sattıklarına dair P. Femperley'in iddiasını teyit edebilirim: Ailemizde böyle bir vak'a cereyan etmiştir:

Babamın büyük anasının anası Yorkshire cyaletinde Penistone kasabasında hayvan pazarında iki şilinge alınmıştır.

Pazarlığın sonunda karısını satan herife cabadan bir pin bira da ikram edilmiştir.

Bu vak'anın tarihi 1800 ile 1810 arasına düşer. Bunu ispat için maalesef elimizde bir vesika yoktur. Fakat vak'a muhakkaktır.

Medenî Kanunu Fransa'dan sonra yapmakla beraber kadına Fransızlardan ziyade hak ve serbestlik vermişlerdir.

Eski Türklerde kadının mevkii yüksekti. Türklerin pederi aileyi kabul etmeleri, her evlenenin ayrı evde bir aile kurması kadını kaynana ve kaynatanın tahakkümünden kurtarmıştır. Dilimizde ev ile evlenmek arasındaki münasebette bunu gösterir.

Çin tarihçileri İslâmiyetten önceki Türk kadınlarının asaleti olduğunu ve aile arasında hürmet gördüklerini yazarlar.

Arap seyyahi İbnilbatuta İslâmiyetten sonra 14 üncü asrın başlarında Anadolu'da, Kırım'da ve başka Türk ülkelerinde gezerken Türk kadınlarının örtünmiyerek açık gezdiklerini, alışveriş ettiklerini ve kadınla erkeğin bir arada çalıştıklarını söyler.

Türk hükümdar karıları Hükûmet idaresinde kocalarına iştirak ederlerdi. Türklerin veraset tarzının hiç bir millete benzemeyişi, evlenmekle yeni bir ev kurulması, yahut bir aile teşkili için erkeğin de, kızın da ortaya bir çok mal ve eşya koymaları, gelinin kocasına ve kocanın akrabasına; kocanın akrabasının geline hediyeler vermesi Türk ailesinin sağlam bir temel üzerine kurulmuş olduğunu gösterir.

Kocası ölen kadının evinde ve arazisinde küçük çocuğuyla beraber kalıp diğer milletlerin karıları gibi kapı dışarı edilmemesi Türklerde kadının yüksek mevkiini gösterir.

Eski Türkler'de dışardan evlenme *exogamie* yoktu. Evlenme akraba sevmiye ve kabile arasında olunca küfüv yani eş olmak ve aynı derecede bulunmak lâzım gelirdi. Şu vaziyet Türklerde erkekle kadının hukukta da müsavi olmalarını icabettirir.

Eski Türklerde taaddüdü zevcat yani çok karı almak âdeti de vardı. Fakat aynı zamanda asalete riayet edildiği için sonradan alınan ve ekseriyetle esir sınıfından olan kadınlar *hatun* denilen asıl kadın derecesinde hürmet görmezlerdi. Bunlara *kuma* denilirdi. Kumadan doğan çocuklar babasının mirasına konamazdı ve babası hükümdar ise bu gibiler hükümdar da olamazdı. Nitekim yakın zamana kadar İran'da Türk olan Kaçar sülâlesi zamanında bu âdet cari idi. Osmanlı Hükûmetinde ise buna riayet edilmezdi. Yine bu ülkede kadın hususunda asalete bile itibar olunmazdı. Çünkü padişahların anaları hep cariyeler ve esirlerden ibaretti. Osmanlı Padişahlarından bir çoğunun analarını Türk bile değil aynı zamanda İslâm olmayan kadınlar teşkil ederdi.

Çinliler de, komşuluk dolayısıyla olacak hemen hemen böyledirler. Burada umumî ahlâka aykırı sayılmakla beraber zenginler arasında çok karı almak âdeti vardı. Çin'de karılardan biri Büyükhanım, ötekileri Küçükhanımdır. Küçükler büyüklere itaatle mükelleftirler. Küçüklerden doğan çocuklar Büyükhanımı anabilirler. Büyükhanım ölürse çocuklar onun matemini tutarlar. Halbuki asıl analarının matemini tutmakla mükellef değillerdi. Çin'de büyük karısını, küçük menzelesine indirmek isteyen kimseye yüz, küçüğünü büyük mertebesine çıkarmak isteyenlere 90 kırbaç atılırdı.

Kadınlık hususunda dinlerin koydukları hükümlere gelince :

Gerek Musevilik, gerekse Hristiyanlık semavi din mahiyetini kaybederek şarkın ve garbın eski putperestlik zamanlarındaki âdet ve usullerini din diye almış olduklarından Şark'ta ve Garb'ta görülen geri ve vahşî fikirleri asılları semavî olan bu dinlere atfetmek doğru olamaz. Bunun böyle olduğunu yine semavî dinlerden İslâmlığın bu işte en doğru ve en makul yolu tutmuş ve göstermiş olmasından da öğreniyoruz.

İslâm dini kadını ve kızı öldürmekten ve diri diri toprağa gömmekten kurtarmış, onları hayvan seviyesinden insan derecesine çıkarmıştır. Bu dine göre kadın, balıgdır; reşittir, hukukta erkeğe müsavidir, mükelleftir, mal değildir, mülk değildir, hayvan gibi alınıp satılmaz. Esir pazarlarında kadın alım ve satımı başkadır. Bu dinde kadının kendi malına ve mülküne sahiptir. Bununla beraber hattâ esir pazarından bir kere para ile alınıp azat edilen veya çocuk doğuran kadının hür bir insan olur. Ve bir daha esarete düşmez. Satılığa çıkarılamaz. Mal hususunda kocasına tâbi değildir. Çocukları üzerinde de baba gibi hakkı vardır.

Kocasının iznini almağa lüzum görmeden mahkemeye müracaat edebilir, şahit sıfatıyla mahkemeye çağrılır, hattâ kocası aleyhinde dava açabilir.

1300 küsur senedenberi Şark'ta kadınların hakkına en çok hizmet eden başlıca dört kimseye raslarız. Bunların birisi ve en başta geleni İslâm Peygamberi Hazreti Muhammed'tir. İkincisi Konya'lı Mevlânâ Celâleddin, üçüncüsü Mısırlı Kasım Emin ve dördüncüsü Atatürk'tür.

Hazreti Muhammed'in, kadını ölümden, hakarettten kurtararak analık ve insanlık tahtına çıkarmış olduğunda şüphe yoktur. Buna da

evlenmeyi, boşanmayı kolaylaştırmak, kadına tecavüz vukuunda erkeği cezalandırmak ve o zamana kadar zina hususunda tatbik edilen cezayı hafifleterek insanî bir dereceye indirmekle muvaffak olmuştur diyebiliriz.

İslâm dini tamamlanıp ta artık öleceğini anlıyarak Mekke'ye yaptığı en son ziyaretinde (haccında) ümmetiyle vedalaştığı sırada ve onlardan binlercesi karşısında söylemiş olduğu meşhur hutbede (nutkunda) ehemmiyetle bahis mevzuu ettiği bir çok mühim meseleler arasında kadınlığa temas eden şu «Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz. Sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız vardır. Onların da sizin üzerinizde hakları vardır.» Ve başka bir yerde de söylemiş olduğu şu :

«En hayırlınız, karısına en iyi muamele edendir.» sözleri dünya kadınlık tarihine altın harflerle yazılacak kadar mühimdir.

Evlenmeyi iki tarafın gönül rızasıyla yapılır alelâde bir alışveriş şeklinde basit bir hale sokması, boşanmayı da yine böylece kolaylaştırmış olması, hattâ metres hayatı yaşar gibi Mütâ denilen ve zamanla mukayyet olan muvakkat bir nikâhı kabul edişi, aynı zamanda [13] kadına evlenirken ve boşandığı zaman almak üzere altın ve gümüş gibi hiç bir zaman kıymetini kaybetmiyen mihri adıyla külçe veya mes-kük bir para verilmesini istemesi şayet gebe olarak ayrılmışsa nafaka tahsisini şart koşması gibi yüksek düşünceler ve kararlar bugünkü medenî âlemin hiç bir yerinde hakkiyle ve tamamiyle kabul ve tatbik edilemiyen şeylerdendir.

Adem ile Havva'nın dünyaya ayak bastıkları tarihten beri eksik olmayan, her din ve her rejim tarafından türlü türlü ağır cezalara uğramış bulunan gayri meşru birleşme meselesinde bu büyük zatın tatbikini tavsiye ettiği ceza usulü, hele o cezanın hüküm ve tahakkuk mevkiine çıkmadan takib ettiği safhası cidden Beşer Hukuku tarihine şeref verecek kadar insanidir ve yüksektir. Eserin hacmi ve mevzuu

[13] Halk dilinde buna Acem nikâhı denir. Çünkü son zamanlarda yalnız İran'da tatbik edilirdi. Bu türlü evlenme usulünü, idarî mahzur görerek Hazreti Muhammed'den sonra Halife Ömer kaldırmıştır. Ömer bu dinde bundan başka daha bir hayli değişiklikler yapmıştır. Bu kitabın 1117 inci sahifesindeki haşiyeye lütfen bakınız.

İran onun zamanında fethedildiği için İranlılar Ömer'i sevmeliklerinden ve O ne yapmışsa aksini yaptıklarından menettiği mütayi da son zamanlara kadar yaşatmışlardır.

Hattâ İranlılar bu nikâh usulünü o kadar bayağılaştırmışlardı ki umumî kadınların yaşadıkları binalarda birer ahund bulundurarak bir kaç dakikalık kısa zamanlar için bile muvakkat nikâhlar kıymakta ve bu suretle, akıllarınca, fuhşa dinî bir mahiyet vermekte idiler.

Çığrından çıkmış olan bu türlü evlenme ve nikâh usulünü son zamanlarda İran'dan kaldırmış olan Rıza Şah Pehlevi'dir.

müsait olmamakla beraber şu kadarını söylemeden de geçmeyi uygun görmedim :

İslâm dini bir kısım hayvanların, meselâ Leyleklerin bile kabul etmediği gayri meşru birleşmeyi bilhassa sokak ortalarında, herkesin göre değişir ve evlilere daha ağır tatbik olunur. Ceza Fıkıh terimlerindedir. Ve bunu takibederken de icra safhasını halka değil, hâkime bırakır. Böyle çirkin bir vakayı gören bir kimse hâkime müracaat ederek gözüyle nasıl ve nerede gördüğünü anlatır ve anlatırken de **kalemin hokkaya girip çıktığı** gibi çiftleşmeyi açıkça gördüğünü izah etmesi lâzım gelir. Bu anlatışa rağmen hâkim yine o adama :

— Git, iyi düşün, belki görüşün, seni aldatmıştır. Diyerek huzurundan çıkartır. Adamcağız, üç defa hâkimin huzuruna girip, ifadesinde ısrar etmedikçe hâkim zaniler hakkındaki hükmünü vermez, hâkimin bunlara tatbik ettirdiği ceza zanilerin evli veya bekâr olduklarına göre değişir ve evlilere daha ağır tatbik olunur. Ceza Fıkıh terimlerinden celd denilen dayak ile recm denilen linç etmedir. Bunun yapılış şekli Fıkıh kitaplarında yazılıdır ve oldukça ağırdır. Bununla beraber İslâm Tarihlerinde 1300 küsur seneden beri recm'in tatbik olunduğuna hemen hemen raslanamaz. Celd'in ise çok yapıldığında şüphe edilemez.

Kadın ve erkeğe tatbik olunan cezanın ne kadar hafifletilmiş olduğunu göstermiş olmak için İslâmiyetten önceki dinlerde ve milletlerde tatbik olunan ceza usullerini gözden geçirmek lâzım gelir. Uzun tafsilâta bu eserin hacmi ve mevzuu müsait olmadığından ancak şu bir kaç satırlık yazının dercile iktifa olundu :

«Eski Saksonlar zaniyeyi ve suç ortağını yakarlardı. İngiltere'de böyle kadınların burun ve kulakları kesilir ve dostları sürgün edilirdi. Cermenler zaniyeyi çırılçıplak meydan ve sokaklarda gezdirirlerdi. (Kadınlarımız Celâl Nuri. Sayfa 48)

Evet, İslâm dini de zina yapanlara ağır cezalar tatbik ediyor. Fakat bir mahkeme kararıyla ve mümkün olduğu kadar mani olmak isteyerek.

İslâm dininin münakaşayı mucip olan bir ciheti de taaddüdü zevcat yani çok karı almak usulüdür.

Taaddüdü zevcatın eski Yunanlılarca da makbul olduğunu ve eski Romalılar bu âdete ittiba etmemişlerse de menedemediklerini, garbte Mark Antonin ilk defa olarak iki karı aldığını, ondan sonra bu âdetin şüyû bulduğunu, bir aralık menolunmuş ise de İmparator Valan-

tiyenin tebaasına arzu ettikleri halde müteaddit karı alabileceklerini ilân ettiğini, Büyük Kostantin'in oğlunun ve torununun, Fransa kralı Klüterle oğullarının, Pepin ile Şariman'ın Lüter ile oğlunun, Alman İmparatoru yedinci Arnolfosun Frederik Barbaros'un, yine Fransa krallarından Filip Neodas'ın, Frank krallarından Sicrbetin, Cilberk'in, Gontiran'ın Karberitin ve Birinci Dagobertin ve bunlar gibi garbin meşhur daha bir çok kimselerinin ikişer, üçer ve dörder karıları bulunduklarını garplı bir müellif olan Jon Devenport'un **Hazreti Muhammed ve Kur'anı Kerim** adlı eserinden öğreniyoruz.

1912 de **Kadınlarımız** adında bir eser neşretmiş olan Celâl Nuri İleri bu mevzuu incelerken diyor ki :

«... İslâmiyet umumun zannının aksine olarak katiyetle söyleriz ki taaddüdü zevcatı meneder. Maatteessüf cahil ülemamız bu ahkâmı pek fena tefsir etmişlerdir. Adeta hikmeti balığai samedaniyeyi anlamamışlardır. Yine teessüf olunur ki İslâm şeriatının ceyyid ve rasin ve istikbalde saadetimizi kâfil ahkâmından asla istifade edememiştir.

Fikrini şerh edeyim :

İslâmiyetten önce Hicaz'da kadınların halleri berbattı. Kadın malı mütekavvim, hayvan ve şehveti teskin âleti sayılırdı. Bir insan istediği kadar kadın alabilirdi. Zevcelerin hududu yoktu. İslâmiyet zuhuruyla beraber büyük bir inkılâp yaptı. Bu usulleri birdenbire kaldırdı ve esas itibariyle **tek karı** usulünü koydu. Fakat bu usulün yerleşmesi için bir istihale devresinin geçmesine hacet vardı. Onun için İslâm şeriatı maelkerahe (istemiyerek) bazı ruhsatlar verdi. Fakat şerî metinler iyice tetkik edilirse görülecektir ki bu ruhsatlardan istifade müşkül ve hattâ muhaldir.

İslâmiyeti tebcil ve takdir ile daha iyi tetkik edelim :

Hazreti Muhammed, istikbali iyi görmüş ve ona göre şeriatı kurmuştur. Peygamber'in emeli **tek karı** usulünün yerleşmesidir. Bundan madası bir behimiyet telâkki olunurdu.

Kur'anın nisa süresinin 3 üncü âyetinde cahiliyet devirlerindeki nihayetsiz karı almak usulü kaldırılarak zevcelerin haddi gayesi olmak üzere dört adedi gösteriliyor. Fakat nassı kati adaleti emrediyor. Bu emirde saraheten anlaşılıyor ki adlin muhafazası kabil olmadığından bir karı ile iktifa emrolunmuştur. Hattâ bazıları bir zevce almaktan bile menedilmişlerdir. **14 üncü asrı hicride bizim içtihadımız bu merkezdedir.**

Zamanın hallerine ve asrın ihtiyaclarına bakarsak bugün adlin

muhafaza edilemeyeceğini görürüz. Bununla beraber **tek karı** usulünde ammenin menfaati de vardır. Çünkü bu, aile fikrini, ailede milliyet fikrini teyit eder.

Yine Nisa süresinin 129 uncu âyeti aynı emirleri tekit ediyor. **Kur'an**ın bu âyetlerinden açıkça anlaşılıyor ki adalet, insan takatinin üstündedir. Bundan dolayı çok karı almak aşağı yukarı muhaldir. Mısırlı Kasım Emin Bey merhum diyor ki: «Kur'an'ın bu âyetlerinin huzuru mehabetinde, emri adalet âyeti kerime mucibince bu kadar güç olarak gösterildiği halde kim nefsinde adaleti muhafazaya cesaret gösterebilir ve kim birden ziyade karı alabilir?

Gelelim halâs çaresine :

Taaddüdü zevcat (çok karı) usulü eski asırlara, insanlığın iptidai devirlerine aittir. İslâmiyet bunu gayet müşkül görüyor ve men derecesinde kasrediyor.

1300 bu kadar sene sonra ise tabiatlar bütün bütün değişmez, mali vaziyet başka bir şekil almış, aile esası bugünkü cemiyeti meydana getirmiştir. Binaenaleyh taaddüdü zevcatı İslâmlar arasında menetmekte umumun menfaati vardır. **Halife hazretleri bunları menedebilir.** Belki cüzi bir istihale devresi için taaddüdü zevcata müsaade olunabilir. Halife zaten bu gibi emirleri ve nehileri yapmaya şeran memur olduğundan taaddüdü zevcatı da men hususunda salâhiyeti haizdir.» [14]

[14] İslâm dininin **çok karı tek karı** almak hususlarında koymuş olduğu hükümler Şark'ta ve Garb'ta her zaman tenkit ve münakaşa edilir mevzulardandır. Ve ikiye ayrılır. Birisi umumiyetle Müslümanların dörde kadar, ötekisi hususi olarak İslâm Peygamberinin dörtten fazla karı almasıdır.

Karı almak birden ziyade olunca niçin dört olmuşda, üç, beş, yahut daha eksik veya fazla olmamıştır. Bunun felsefesi nedir? İşte burada üzerinde durulacak mesele budur.

Fıkıh kitapları bunun felsefesini akla yakın bir surette anlatamıyorlar. Meselâ görebildiğim kitaplardan birisinde: Unsur (yani basit cisim) dört olduğu için karı sayısı da dört olarak kabul edilmiştir deniliyor. Halbuki bugünkü müsbet ilim basit cisimleri yüze kadar çıkarmaktadır. Binaenaleyh karı sayısının dört oluşu ile unsurlar arasında bir münasebet aramak ve bulmağa çalışmak boşuna yorulmaktır.

Bir başka eser: Dört karıdan fazlası arasında İslâm dininin şart koştuğu adalet ve müsavat gözetilemez, onlara hakkile bakılamaz da ondandır diyor. Bunun üzerinde ise hiç durmağa gelmez. O kadar sudan ve yavan bir mütaleadır. Bu bir servet ve bedenî kudret işidir. Parası çok ve kudreti bol olan için bu varit değildir. Bunlar arasında ancak Hacı Reşit Paşa'nın **Dini Mübini İslâm** adındaki eserinde görülen şu mütalea bir dereceye kadar akla yakın görülebilir. Bu eserde İslâm dininin kadını tohum ekilir bir tarla saydığını ve bir tarlada ne kadar mahsül yetiştirilirse o kadar makbul olduğunu. ve tarlaya atılan tohumun tutması için onu hırpalamamak, boz-

14 üncü hicri asrın müctehidi Celâl Nurl'nin bu ictihadını Halife hazretleri değil Türkiye Cumhuriyeti Reisi Atatürk yerine getirmiş ve 1926 da Medenî Kanunu neşretmekle çok karı almak âdetini kaldırmış tek karı almak usulünü memleketimize yerleştirmiştir.

mamak ne kadar mültezem ise gebe kalan bir kadını da rahatsız etmemek, hırpalamamak o kadar elzem bulunduğunu izah ettikten sonra diyor ki:

Resulü Ekrem ashab ve ümmetine hitaben: «Evleniniz, tenasül ediniz ki kıyamet gününde sizinle ümmetlere mübahat ederim» buyurmuş olmalarına nazaran ümmeti Muhammed'in kesreti arzu buyurulmaktadır. Binaenaleyh matlubu ilâhidir. Bu ise mahalli zer'in kabiliyet ve vüsati ile olur. Zira bir zevcenin üç ayda hamli tahakkuk edeceğinden ondan sonra onu hars etmekle semere tezayüt eylemez. Amma ikinci defa tezevvüc edince bunda da yeni bir semere hasıl olur. Şu kadar ki bunun da hamli üç ayda tahakkuk edeceğinden ondan sonra birinci ile hemmal olur. Üçüncü defa tezevvüc edince bunda dahi semere hasıl olarak diğerlerine nazire oldukça dördüncü olmak üzere yeni bir zevce tedarik eyler. Bunun da hamli üçüncü ayda tahakkuk ederse birincisi (o sırada dokuz ay, on günü tamamlayarak) vaz'ı hamletmiş ve nifas müddeti tekmiil olunarak tatahhür eylemiş bulunacağı gibi bu da hemen hamil olabilse yekdiğerini müteakiben ikinci üçüncü ve dördüncü zevceleri vazı haml ile tatahhür edeceklerinden artık beşinci bir zevceye lüzum ve hacet kalmaz. Binaenaleyh adedi zevcatın dörde hasrı esbabı muharrereyi mebni olsa gerektir. Allahü âlem bissevah (c. 4. sahife 67)

İslâm Peygamberinin dörtten de fazla kadınla evlenmesinin sebeplerine gelince :

Tek karı ve çok karı meseleleri etrafında görüşülürken İslâm dinini neşreden Peygamberin dörtten fazla kadın almış olması herkes tarafından müahaze edilmektedir. Filhakika Hazreti Muhammed 11 kadın ve 2 cariyeyi bir arada bulundurmuştur. Fakat bu zat 25 yaşında iken kendisinden yaşlı bir dul kadınla evlenerek elli yaşına kadar onunla birlikte yaşamış, sonra bu kadın ölünce yerine bir dul kadın alarak üç sene daha tek zevce ile iktifa etmiş ve işte 53 yaşından sonradır ki içlerinde yalnız bir tanesi kız olmak üzere ötekileri dul veya boşanmış bir çok kadın almıştır.

İslâm Fıkıh kitapları ile tarihlerinin verdikleri izahata göre: Bu evlenmeler, ya bu kadınların himayeye muhtaç olmalarından, yahut komşu hükûmet veya kabilelerle sülh dairesinde yaşamak maksadından ileri gelmiştir. Bu kadınlara müminlerin anası denilir.

Peygamberin ölümünden sonra başkaları tarafından nikâhla alınamaz, muhterem birer mevki sahibidirler. Bunların adlarını ve Peygamberle niçin evlenmiş bulunduklarını kısaca şuraya kaydediyorum. Bu mevzu hakkında daha fazla malûmat almak, Hazreti Muhammed'in fazla evlenmesi hususunda bilhassa Garb âleminde yürütülmekte olan mütalealarla onlara verilen doyurucu ve mantıkî cevapları öğrenmek isteyenlere Sadık Vicda'ninin **Hazreti Muhammed Niçin Çok Evlendi?** adındaki eserini okumalarını tavsiye ederim. (İstanbul Orhaniye Matbaası, 1928)

1 — Hz. Hatice. 40 yaşında dul bir kadın iken Hz. Muhammed'le evlenmiştir. 65 yaşında ölmüştür. Hz. Muhammed'in çocukları bundan olmuştur.

2 — Hz. Süde. İlk İslâm olanlardan ve kocasile birlikte Habeş'e hicret edenlerdendir. Kocası ölmüş, orada kimsesiz kalmış, Medine'ye gelmiş, o zaman bekâr olan Hazreti Muhammed kendisini almıştır.

3 — Hz. Ayye. Hz. Ebu Bekir'in kızıdır. 7 yaşında nikâh edilmiş 10 yaşında evlenmiştir. (*)

[(*) Bu konuda, Ömer Rıza Doğrul'un **ASRI SAADET** isimli kitabının 3. cildinin 267. inci sayfasına bakınız.]

İlk defa İslâmiyeti yani Hz. Muhammed'in mefkûresini kabul eden ve ona taraftar

İslâm dini bakımından kadın meselesinde üzerinde durulacak bir nokta daha vardır. O da kadınların örtünmesi mecburiyetidir. Bu dinin ilk intişarında kadın örtünmezdi. Örtünme sebebi olarak şu hadise gösteriliyor ki :

Peygamber'in zevcelerinden birisinin bir bedevi Arapla kapı önünde senli, benli ve açık, saçık konuşmakta olması hoş görülmemiş bunun üzerine dinen örtünme mecburiyeti konmuştur. Şunu da söylemek lâzım gelir ki örtünmenin hiç şüphesiz, kötü cihetleri olduğu kadar iyi tarafları da vardır. Bunda biraz da kadınların kendi ayıplarını örtmek, meselâ gebeliklerini veya çirkinliklerini herkese göstermemek gibi gayeler gösterilebilir. Bu onların tabii meyli ve arzularıdır. Utandığı için bazı yerlerini büsbütün örtmek ve çirkinliği gidermek için güzel giyinmek te bu meyilden ileri gelir. Açık, saçık gezen kadınlara erkeklerin tecavüz etmeleri sebebini de bunlara ekliyebiliriz. Bir de erkeğin şehvetini celbetmemek için örtünme meşru kılınmıştır diyenler de vardır. Fakat o zaman erkeklerin de kadınların şehvetini celbetme-

---

olan bir zatın kızıdır. Bu zat teklif etmiş ve Hz. Muhammed'de kabul etmiştir.

4 — Hz. Hafize. Hazreti Ömer'in kızıdır. Kocas Bedir muharebesinde ölmüş. Ömer'in teklifi üzerine Hz. Muhammed almıştır.

5 — Hz. Zeynep. Hz. Muhammed'in hala zadesinin karısıdır. Kocas muharebede ölmüş. Hz. Muhammed bunu da himaye maksadile almıştır.

6 — Hz. Ümmüseleme. Bu da hala zadesinin karısıdır. Kocas muharebede ölmüş. Hz. Muhammed bunu da himaye maksadile almıştır.

(Evlendiği zaman 44 yaşında ihtiyar bir kadın idi.)

7 — Hz. Zeynep. Hz. Muhammed'in evlâdlığının karısı ve halasının kızıdır. Evlâdlığı olan Zeyt bununla geçinmemiş boşanmış Hz. Muhammed ilâhi bir emirle kendisini nikâh etmiştir. Garphıların müahaze ettikleri kadın işte bu Hz. Zeynep'dir.

8 — Hz. Cevriye. Muharebede esir edilmiş ve Arap şairi Hasan'a malı ganimet olarak verilmiş, Hassan bunu azat etmek için çok para istemiş, kadın bulup verememiş. Hazreti Muhammed parasını ödeyerek kadını esaretten kurtarmıştır. O da şükran olarak kendisini zevceliğe kabul etmesini rica etmiş ve ricası kabul olunmuştur.

9 — Hz. Ümmü Habibe. İlk İslâmlardandır. Ve Ebu Süfyan'ın kızıdır. Kocasile beraber Habeş'e gitmiş, kocası orada tanassur etmiş, kadın İslâm dininde sebat etmiş, Hazreti Muhammed gurbette kalan ve dininde sebat eden bu kadını zevceliğe kabul etmiştir.

10 — Hz. Safiyye, Hayber muharebesinde esir düşmüş genç ve güzel bir kadındır. Malı ganimet olarak Hazreti Muhammed'e isabet etmiştir. Hz. Muhammed bununla evlendiği zaman 60 yaşında idi.

11 — Hz. Meymune. Amcası Abbas'ın baldızıdır. Amcası nikâh etmiş, Hz. Muhammed te onu kırmamış kabul etmiştir.

12 — Hz. Mariye. Mısır hükümdarı hediye etmiştir. Bundan Hazreti Muhammed'in bir çocuğu olmuştur. Ve 18 aylık iken ölmüştür.

Haz. Muhammed bu Rum kızının Mari olan adını bile değiştirmemiştir.

13 — Hz. Reyhane. Hazreti Muhammed hayatta iken ölmüştür. Birlikte çok yaşamamıştır.

mek için örtünmeleri lâzım gelirdi. Her halde bü sebepte varit olacak ki İslâmiyetin ilk zamanlarında güzelliikleri yüzünden kadınları çileden çıkartan bazı erkeklerin evlerinde hapsedildikleri vaki olduğu gibi Osmanlı idaresinde civelek denilen genç Yeniçeri çocuklarının yüzlerini örttüklerini de biliyoruz. Ve yine biliyoruz ki hâlâ Afrika'da Tuvarek kabilesinde erkekler örtünür, kadınlar açık gezerler. Ne gariptir ki bu kabile din itibariyle Müslümandır. Hattâ, isimlerinin Türkçe benzeyişinden olacak, ırk itibariyle Türk diyenler de vardır.

Şu halde medeniyet ilerledikçe ve erkekler tenevvür ettikçe kadınlar tecavüze uğramaktan kurtulmuşlar ve örtünme şekli de zamanla hafiflemiştir.

Örtünmek ilkin İslâm âleminde ortaya çıkmış bir âdet değildir.

Larus, başörtüsü kelimesinin tarifinde şu yolda mutalâada bulunuyor :

Eski Yunanlılarda kadınlar bugünkü Şark kavimlerinde olduğu gibi bir yere çıktıkları zaman başörtüsü kullanırlardı. Ve bu örtünün ucu ile yüzlerini örterlerdi.

Hristiyanlık her tarafta intişar ettiği zaman kadınların başörtüsüne dokunmadı. Bu cihetle kadınlar sokağa çıktıkları, yahut kiliseye gittikleri zaman başlarını örterlerdi. Kadınlar tarihin orta çağında, hususiyle dokuzuncu asırda, başörtüsü kullanıyorlardı. Başörtüsü kadının omuzlarını örtüyor, takriben yerlere kadar uzanıyordu. Başörtüsü miladın on üçüncü asrına kadar bu halde devam etti. Bu asırdan itibaren kadınlar örtüyü hafifletmiye başlayarak ancak çehreyi tozdan, güneşten korumak için kullanılan gayet ince bir kumaştan ibaret olan şimdiki şekline soktular. Fakat başörtüsü İspanya ile Amerika'da o zamandan sonra bir müddet daha yaşamıştır. (Hürriyeti Nisvan. Sayfa 84)

Yine bu mevzu etrafında Celâl Nuri İleri de şunu haber vermektedir :

«Eskiden Yunanistan'da yinekion denilen harem daireleri vardı. Kocanın müsaadesini almıyan erkekler bu harem dairesine giremezlerdi. Eski Bizans'ta da böyle harem dairelerine tesadüf ediyoruz. Bunların hakikate en uygun bir tarifi Prof. Ch. Diehl'in eserinde görüyoruz.» (Kadınlarımız. Sayfa 2.)

Fakih denilen. İslâm Hukukçularının bu örtünme meselesinde şiddet ve taassup gösterdikleri anlaşılmaktadır. Fakat mutasavvıflar ara-

sında onlara nisbetle daha geniş düşünmüş, daha müsamahalı davranmış olanları görülmektedir. Bunlardan birisi Türk hükûmetlerinden Selçuk Oğulları zamanında Konya'da yaşayan Celâleddin'dir. Şarkta ve Garbta Mevlâna yani Efendimiz adıyla anılan bu Büyük Türk ve İslâm mütefekkirinin kadınlar hakkında çok şefkatli davranmış olduğunu zamanında yazılan eserlerden ve bilhassa kendi eserlerinden öğreniyoruz.

Asyanın ortasından Belh ile Buhara taraflarından kalkıp babasıyla birlikte Anadolu'ya gelerek nihayet Konya'da yerleşmiş ve orada felsefî fikirlerini neşre başlamış olan bu zatın erkekler arasında olduğu kadar kadınlar arasında da müritleri yani taraftarları vardı. Bunu o zaman yaşayan kimselerin yazdıkları eserlerden öğrenebildiğimiz gibi kendi eserlerinde de bazı izlerine raslıyoruz.

Meselâ Fransızcaya da tercüme edilmiş olan Eflâkî Dede - Menakibi'nde deniliyor ki :

Büyük dostlardan naklen anlatırlar ki: Her Cuma gecesi Konya büyüklerinin hatunları, Selçukî hükümdarının hâs naibi Emin Mikâil'in hatunu katına toplanırlardı. Ve Mevlânâ'yı davet etmesini bu kadından niyaz ederlerdi. Mevlânâ'nın ev sahibi hatuna haddinden fazla inayeti ve iltifatı vardı. Ona hatunların şeyhi derdi. Kadınlar toplandıktan sonra Mevlânâ yatsı namazını kılıp Emin Mikâil'in konağına yalnızca giderdi. Kadınların arasında oturur, kadınlar da onun çevresinde halka olurlardı. Kadınlar Mevlânâ'nın üzerine pek çok gül yaprakları dökerlerdi ve bu yapraklardan teberrük ederlerdi. Mevlânâ gül ve gül suyu arasında terlere gark olup gece yarısına kadar maani ve esrar saçarak, öğüt buyururdu. Sonra güzel sesli cariyeler, ayrıca kadınlardan def çalanlar ve ney üfleyenler taksime başlarıydı. Mevlânâ kendinden geçer simaa (raksa) başlardı.

O cemaat öyle bir halde olurlardı ki ayaktan baş, baştan külâh bilmezlerdi. (!) Belki bir nesne kabul eder diye kadınlar bütün cevherlerini, altınlarını Mevlânâ'nın papuçlarına dökerlerdi. Fakat o, asla iltifat etmez, hattâ bakmazdı bile.

Mevlânâ sabah namazını onlarla birlikte kılar, sonra evine dönerdi. Böyle bir şive ve tarikat hiç bir devirde, hiç bir veliye ve Peygambere (nasib) olmamıştır.

Yalnız Fahri kâinat zamanında Arabın kadınları onun yanına toplanırlardı. Şeriatın hükümlerinden, sırlarından sorup öğrenirler ve faydalanırlardı. Ve o, anın üzerine helâl idi.

Selçukî hatunlarının kocaları naibin sarayının dışarısında sohbet eylerlerdi. Münasebetsiz kimselerin gözleri bu sırra ermesin diye Mevlânâ'yı muhafaza ederlerdi «Eflâki'nin Fransızcası hikâye 361» [15]

Mevlânâ'nın kadınlara bu kadar yakından ilgi gösterişi mütaassıp medrese mensuplarının hiç de hoşuna gitmiyordu. Dahası var! Yine Mevlânâ'nın kadınlarla bu ilgisini umumî kadınlara kadar teşmil ettiğini Mevlânâ'nın yedi öğüdü adlı eser (sayfa 47) deki şu fıkradan öğreniyoruz :

«Konya'da vezir İsfahani hanında umumî kadınlar oturuyordu. Bir defa yolu oraya uğradı. Patron kadının, çok rica etmesi üzerine ice-riye girdi.

— Ey pehlivanlar dedi, siz olmasanız bu erkeklerin leim nefislerinin şehvetlerini kim zapteder, iffetin kıymeti nasıl ölçülürdü?

Bu hâdise üzerine bittabi medrese tekrar ayaklandı. Fakat kadın tövbe etti. Kızları dağıttı (Eflâki'nin Fransızca tercümesi sayfa 70)

Acaba şu hatıra gelir mi? Kadınlarla bu kadar uğraşan, onları açmak isteyen bir zatın kaç karısı vardı? O, bunları zen dostluktan dolayı mı yapıyordu? Hemen söylüyeyim ki aynı eser, bu zatın tek karılı olduğunu ve ancak birisi öldükten sonra başkasını aldığını ve onlardan doğan çocukları adlariyle birlikte haber vermektedir. (Aynı eser sayfa 45)

Mevlânâ'nın kadınların açılması hakkındaki fikirlerini kendi eserinden **Fıh-i Mafih**den daha iyi öğreniyoruz. Bu eser Mevlânâ'nın, Konya'da ötede, beride vermiş olduğu 80 kadar mevizeden mürekkeptir. O mevizelerin birinde 700 sene önce taassubun ve cehaletin en koyu ve en korkunç bir devrinde kadın ve örtünme hakkında bakınız Mevlânâ neler söylüyor: (Ahmet Avni Konuğ'un tercümesinden)

«Bazı kimseler vardır ki bir kadını çarşafı gördükleri vakit: Peçeyi kaldır yüzünü göreyim. Bakayım kimsin? Ve ne şeysin! Zira sen kapalı kaldıkça seni göremem ve bu kimdir, ne şahıstır diye bende fena düşünceler hasıl olur. Ben senin yüzünü görünce sana meftun olacak ve gönül verecek kimse değilim. Hayli zamandan beri Allah beni sizden fariğ kılmıştır. Sizi görmekle teşvişe düşmekten eminim. Ancak görmezsem kimdir diye fena düşünce ve teşvişe düşerim, der.

Bu hal ehli nefis olan taifenin hilâfıdır. Eğer anlar güzellerin

[15] Mevlânâ'nın yedi öğüdü tercüme eden Rizeli M. Hulusi. Neşreden doktor Feridun Nafiz Uzluk, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937 (Mukaddeme s. 32)

yüzlerini açık görürlerse anların fitnesi olur.. Ve teşvişe düşerler. Binaenaleyh fitneden kurtulmaları için anlar hakkında yüzlerin açılması eyüdüdür.»

Eserin başka bir yerinde, daha doğrusu başka bir konferansında da şunları söylüyor :

«Kadın nedir? Söylesen de, söylemesen de o yine odur. Kendi bil-
diğinden şaşmaz. Belki söylemekle daha beter olur.» Dedikten sonra ör-
tünmenin lüzumsuzluğunu anlatmak için şöyle bir misal söylüyor.
«Bir ekmeği al, koltuğunun altına koy ve herkesten saklayıp de ki :
Bunu hiç kimseye vermiyeceğim vermemek ne demek? Belki hiç gös-
termiyeceğim bile. Bu ekmeğin her ne kadar kapıların önüne dökülmüş
ve çokluğundan dolayı köpekler yememiş olsa bile. Madem ki böyle
men'e kalkıştın. Herkes ona rağbet gösterir. Ve o ekmeği görmek ve
almak isterler. Yalvarmağa, olmazsa zorlamağa başlarlar. Ve o senin
saklayıp bize göstermediğin ekmeği mutlâka göreceğiz derler. Husu-
siyle o ekmeği bir sene koltuğunun altında saklayıp vermemek ve gös-
termemek hususlarında fazlaca gayret ve dikkat edersen (insan men
olunduğu şeye haris olur) denildiği gibi o ekmeğe karşı rağbetleri had-
dı aşar. Bunun gibi kadına ne kadar tesettür yani örtünme ile emir
ve ısrar edersen onda kendisini göstermek arzu ve hevesi artar. Bina-
enaleyh sen iki tarafın (kadınla erkeğin) hırsını arttırmaktan başka
bir şey yapmamış olursun. Ve işi düzelttiğini, kadını ıslah ettiğini
zannedersin. Halbuki o yaptığın aynı fesattır. Eğer o kadının cevheri
fenalığa meyyal değil ise, men etsen de, etmesen de o iyi veya kötü
olan fıtratına göre hareket edecektir. Müsterih ol, endişe etme. Eğer
kadının cevheri bunun aksine olursa yine böylece kendi yaradılışına
göre hareket edecektir. Anı menetmek, rağbetini arttırmaktan başka
bir şeye yaramaz.»

Şarkta kadının hürriyete kavuşması ile uğraşan üçüncü mühim şahsiyet, Mısırlı Kasım Emin'dir. Aslen Arap olmıyan Türk veya Çerkes olduğu sanılan bu zat Fransa'da Hukuk tahsil etmiş ve son zamanlarda Mısır'da istinat ehil mahkemesi müsteşarlığında bulunmuştur.

Kasım Emin 1316 (1899) da **Tahrirülmere** adında bir eser yazmış, bunda kadınlığa dair bütün meseleleri İslâm dini bakımından inceledikten sonra bilhassa onların açılmaları ve çarşafı atmaları üzerinde durmuştur. Bunun kanaatine göre kadınların örtünmesi ve erkeklerden kaçmaları umumî değildir. Din bu mecburiyeti esasen Pey-

gamber'in zevceleri için koymuş sonra bu mecburiyet bütün İslâm kadınlarına teşmil edilmiştir.

Muharrir bu fikri Hindli Sıddık Hasan Han'ın **Hüsnülüesve** adlı eserinden alıyor. [16]

Bu eser de Kur'an'ın Ahzab sûresinin 32 ve 33 üncü âyetlerine dayanıyor.

Kur'an'ın Nur sûresinin 30 ve 31 inci âyetlerinde de örtünme hakkındaki hükümler gösterilmektedir. Bu âyetleri nakleden Sıddık Hasan Han sonra da şöyle mütaleada bulunuyor :

Hangi mezhepten olursa olsun bütün Fıkıh kitaplarıyla, bütün Tefsirlerde Bu âyetlerin Hazreti Peygamber'in zevcelerine ait ve mahsus olduğunda katıyyen ihtilâf yoktur. Cenabı Hak o zevcatı mütahherata hususî bir surette örtünmeye riayet etmelerini emrediyor, hem bunun sebep ve hikmetini de beyan buyuruyor. Sebep ve hikmetinin Peygamber zevcelerinin sair İslâm kadınları gibi olmamaları makamlarına göre müstesna bir mevki de bulunmalarıdır. Şu halde madem ki hitap bilhassa Peygamber'in zevcelerine tevcih buyuruluyor ve mademki âyetlerin sebebi tenzili anlara ait ve başkalarına gayri varit ve gayri muntabıktır. Bu şekilde örtünme sair İslâm kadınlarından da hiç biri için bir farize veya vecibe olamaz.

Sıddık Hasan Han'ın mütalâası burada bitiyor. Kasım Emin'de bu bahse şu mütalâayı ekliyor. Diyor ki :

«Cenabı Hakkın Hazreti Peygamber'in zevcelerine farz kıldığı örtünmenin sair İslâm kadınları için müstehabbül ittiba görülmek lâzım geleceği iddiasını ihtimal ki burada ileri sürenler bulunur. Buna cevaben deriz ki : Cenabı Hakkın «**Lestünne ke ahadin minennisa**»

[16] Sıddık Hasan Han 1248 de Buhara'da Kınnevçde doğmuş ilk tahsilini orada yapmış, sonra Hindistan'a gelerek Delhi'de tamamlamıştır. Daha sonra İslâm anane ve âdetlerine uyarak hacca gitmiş ve bu yüzden İslâm âleminde uzun müddet gezip malûmatını genişletmiştir.

Hind'e dönüşünde Bahopal hâkimesile evlenmiş ve temin ettiği müreffeh hayat sayesinde eserlerini yazmağa, fikirlerini yaymağa başlamıştır. Eserlerini Arapça, Farsca ve Urduca olmak üzere üç dilde yazmıştır. Aslen ve neslen Türk olduğu halde bu dilde bir eser yazmamış olması bir noksandır. Belli başlı basma eserleri 35'e çıkmaktadır. Bunlardan 9'u İstanbul'da basılmıştır. Ölümü 1307'dedir.

Burada adı geçen **Hüsnül Üsve bima sebete minallahi ve resülühi finnisve'dir.**

Türkçesi: Kadın hayatı hakkında Allahın ve Peygamberinin tespit ettiği güzel yollardır. 1301'de İstanbul'da Elcevaip matbaasında basılmıştır. 424 sahifedir.

Şu halde Sıddık Hasan Han'ı da Şark'ta ve İslâm âleminde Kadın Hukukuna hizmet edenler arasında saymak yerinde olur.

demesi bu hükümler de müsavâtı arzu buyurmadığını gösterdiği gibi örtünmemede nazarı itibar ve ihtimama almaklığımız lâzım gelen bir takım hikmetler bulunduğunu ve taklide ittiba hatırı için o hikmetleri muattal ve metrûk bir hale getirmek doğru olmadığını bize ihtar ediyor. [17]

Peygamber'in zevceleri için konulmuş olan örtünme mecburiyetinin bütün Müslüman kadınlarına teşmilinde İslâm Hukuku usulü demek olan Usulî Fıkhın «Nüzulün hususiyeti, hükmün umumiyetine mani değildir.» kaidesine dayanılmış olduğunu gösterir.

Kasım Emin'in bu neşriyatı İslâm âleminde, bilhassa matbuatında fırtınalar koparmış başta Mısır Kadısı olduğu halde belli başlı muharrirlerden ve âlimlerden on on beş kişi kaleme sarılarak bu esere reddiyeler yazmışlardır. Bir sene sonra Kasım Emin Elmeretül cedide = Yeni kadın adında ikinci bir eser daha neşrederek tenkitlere cevap verdiği gibi birinci eserdeki fikirlerini daha ziyade ileri götürmüştür.

Kasım Emin'in eserleri Türklük âleminde de akisler uyandırmıştır. İlk eserini Mısır'da Yusuf Samih Asmai, İstanbul'da Zeki Magamiz Hürriyeti Nisvan adı altında tercüme ve neşrettikleri gibi Rusya'da Zakir Kadiri her iki eseri Tatarcaya çevirip neşretmiştir.

Kasım Emin 1908 de vakitsiz olarak ölünce bu münakaşa kapanmış ise de serpintisi bugünlere kadar devam etmiştir.

İslâm dininin örtünme hakkındaki hükümlerini, biraz önce izah edildiği gibi, büyük Türk ve İslâm mütefekkirleriyle mütesavvıfları böyle anladıkları halde medrese taassubunun tesiriyle Osmanlı idaresinde kadının örtünmesi, bilhassa şehirlerle kasabalarda o kadar şiddetli ve zahmetli bir hale girmiş ki kadın tabiatıyla hayattan ve yaşayıştan uzaklaşmış, bir milletin yarısını teşkil eden koskoca bir kuvvet atıl ve batıl kalmıştır.

Taassubun bu şiddetli devrine yetişmiş olduğum için kadınlara reva görülen istisnâî muamelelerden bir kısmını şu fıkralarda topluyorum :

A) Örtünmenin şekli Tanzimattan sonra bir bakıma daha şiddetli olmuştur. O zamana kadar yaşmak ve ferace taşıyan kadınlar yüzlerini elbise icabı açık bulundurabilirlerdi. Fakat çarşaf çıkınca

[17] Hürriyeti Nisvan. Kasım Emin — Zeki Megamiz. İstanbul Matbaai Hayriye: 1329 (Sahife 101 - 102).

peçe de birlikte gelmiş ve kadın yüzünü de örtmeğe başlamıştır. Saray ve kibar kadınları yaşmak ve feraceyi muhafaza etmişler ve bu suretle kadın kıyafetinde bir ikilik husule gelmiştir.

B) Kızlar okutulmazdı. Okutulmak istense bile yalnız Sübyan Mektebine gönderilir, namaz sürelerini öğrendikten ve Kur'anı biraz söktükten sonra mektepten alınır, daha ziyade okutulmazdı. Hattâ bir kısım babalar kızlarına yalnız okumak öğretip erkeklerle mektuplaşır diye yazı öğretilmesini istemezlerdi.

C) Muhtelit Tedrisat yalnız Sübyan Mekteplerinde vardı. Biraz daha fazla okumak isteyen kızlar için ayrı mektepler açılmıştı.

Ç) Tanzimat devrine gelinceye kadar kadınlar muallim, memur, doktor ve avukat olmazlardı. 1285 (1896) da Kız Muallim mektebinin açılması mekteplerin; ebelik işi Tıp Fakültesinin; umumî harpteki erkek kıtlığı hükûmet dairelerinin kadınlara da açtırdı.

D) Kadın kocasıyla, baba kızıyla, erkek çocuk kız kardeşiyle birlikte bir arabaya - hele açık payton olursa - binemezdi. Polis derhal müdahale eder ve indirirdi.

E) Vapur, şimendifer ve tramvay gibi nakil vasıtalarında erkeklerle ayrı, kadınlara ayrı yerler gösterilmişti. Buralarda bir erkek karısıyla, bir baba kızıyla bir arada oturamazdı. Bu nakil vasıtaları ya tahta bölmelerle, yahut perdelerle birbirinden ayrılmıştı.

F) Parklara ve umumî bahçelere Türk kadınları katiyyen giremezdi. Açık seyir yerlerinde ise kadınlara ayrı mevkiler tahsis olunurdu.

G) Tiyatro ve sinema gibi umumî eğlence yerlerinde yine kadınla erkeğin bir arada oyun seyretmesine müsaade edilmezdi. Erkeklerle başka ve kadınlara başka günler ve saatler tahsis olunurdu.

H) Türk kadın ve kızlarının lokantalara, pastahanelere, gazino ve kahvehanelere girip oturması, erkeklerle bir arada yiyip içmesi yalnız yasak değil, aynı zamanda büyük bir terbiyesizlik sayılırdı. Hele dans salonlarına girmek, dans etmek en büyük ayıplardan değil, hattâ lekelerden sayılırdı.

I) Pek samimî bir aile nezdine, bir arkadaşının, hattâ yakın bir akranın evine kadınla birlikte gidilse, erkek o evin erkeğiyle, kadın da evin kadınıyla ayrı odada görüşür, konuşur, fakat hepsi bir arada bulunup görüşemezdi.

İ) Erkek; ölünceye kadar birlikte yaşıyacağı hayat arkadaşını gö-

rüp tanımaksızın alırdı. Onun hesabına anası, yahut kardeşi veya komşu teyzesi kızı bulur, beğenir ve nikâhı da yine erkek hazır olmadığı halde vekil ve şahitlerle imam tarafından kıyılırdı. Erkek hayat arkadaşını ancak güvey girdiği zaman görürdü.

J) Kadın yüzü kapalı olduğu halde sokağa ve çarşıya çıkıp erkeklerle konuşarak, görüşerek ve pazarlık ederek bir şey satın alabilirdi. Fakat kendisi her hangi bir dükkân açıp satıcılık edemezdi.

K) Kadınlara pek yakışan hasta bakıcılık, hele erkek hastahaneleri de onlar için yasaktı.

Bu misalleri daha böylece sayıp dökebiliriz. Fakat lüzum yoktur. Maksat geçmiş zaman ile bugünkü hal arasında bir mukayese yürütmektir. Bu kadarı mukayese için kâfidir.

Bu tekellüflerin, bu âdetlerin boş ve faydasız olduğu bugün pekâlâ anlaşılıyor. Bunların dinle de münasebeti olmadığını söylemeğe lüzum görmüyorum. Zamanın değişmesiyle ahkâmın da değişmesi icap edeceğini yine din söylüyor. Esasen vapurun, şimendiferin ve tramvayın icadından; okumanın yazmanın kıymeti ve ehemmiyeti anlaşıldıktan; matbuat bu günkü serbest ve cihanşumul vaziyeti aldıktan; tiyatro ve hususiyle sinema sarı bir hastalık gibi şehirleri, hattâ mahalleleri sardıktan; bütün dünya kadınlarının birbirine benzemek istedikleri; hepsinin modaya tâbi olarak beynelmilel kıyfete doğru gittikleri görüldükten ve nihayet iktisadî vaziyet hayatı kazanmayı bu derece güçleştirdikten sonra kadınların da eski vaziyette kalamıyacakları şüphesizdi. Fakat bu işte son sözü söylemeğe kimse cesaret edemiyordu. Nihayet Atatürk bu inkılâbı da yaptı.

İslâm âleminde kadınlığa hizmeti dokunan dördüncü mühim şahsiyet Atatürk'tür. Atatürk, kadınları açmış onları hayata atmış, tek karı usulünü memlekette yerleştirmiştir.

Atatürk'ün kadın haklariyle uğraştığını ilkin 1923 tarihindeki İzmir seyahatinde görüyoruz. İzmir'de İktisat Kongresi için hazırlanan Gümrük binasında vatandaşlarla konuşurken sözü kadınlara ve kadınlığa getirerek şunları söylemiştir :

«— Kudreti fatıra insanları iki cins olarak yaratmıştır. Bunlar yek diğerinin lâzım ve melzumudur. Hazreti Adem'le Hazreti Havva'nın nasıl yaratıldığına dair olan nazariyat mütehaliftir. Bunlardan bahsetmiyeceğim. Ondan sonraki devirlerden ibtidar edeceğim. Şuna

kani olmak lâzımdır ki dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir. Nitekim hepimiz padişahlar hakkında mevhum telâkkiler besliyorduk. Bunlar validelerimizin verdiği sakim telkinatın neticesi idi. Bir heyeti içtimaiye iki cinsten yalnız birinin icabatı asriyeyi iktisap etmesiyle iktita ederse o heyeti içtimaiye yarıdan fazla zaaf içinde kalır. Bir millet terakki ve temeddüm etmek isterse bilhassa bu noktayı esas olarak kabul etmek mecburiyetindedir. Bizim heyeti içtimaiyemizin ademi muvaffakiyetinin sebebi kadınlarımıza karşı gösterdiği tekâsül ve kusurdan neş'et etmektedir. İnsanlar dünyaya mukadder oldukları kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Binaenaleyh bir heyeti içtimaiyenin bir uzvu faaliyette bulunurken diğer uzvu atalette olursa o heyeti içtimaiye meflûctur. Bir heyeti içtimaiyenin hayatta çalışması ve muvaffak olması için çalışmanın ve muvaffak olabilmenin mütevekkif olduğu bütün esbab ve şeraiti takabbül etmesi icabeder. Binaenaleyh bizim heyeti içtimaiyemiz için ilim ve fen lâzım ise bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın iktisap etmeleri lâzımdır. Malûmdur ki, her safhada olduğu gibi hayatı içtimaiyede dahi taksimi vezaif vardır. Bu umumî taksimi vezaif arasında kadınlar kendilerine ait olan vezaifi yapacakları gibi aynı zamanda heyeti içtimaiyenin refahı, saadeti için elzem olan mesaii umumiyeye dahi dahil olacaklardır. Kadının vezaifi beytiyesi en ufak ve ehemmiyetsiz vazifesidir.

«Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucacı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti lâyıkiyle anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmağa azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımızda âlim ve mütefennin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecatı tahsilden geçeceklerdir. Sonra kadınlar hayatı içtimaiyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri de olacaklardır.

«Efendiler, affedersiniz, bir noktayı izah için biraz tevekkuf edeceğim. Efendiler, dediğim zaman Hanımefendiler ve Beyefendiler demektir. Sühulet ve hanımlarla efendilerin vahdeti tamını ifade etmek için bu tarzı hitabı münasip gördüm.

Düşmanlarımız bizi dinin tahtı tesirinde kalmış olmakla itham ve tevekkuf ve inhitatımızı buna atfediyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiç bir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey, Müslim ve Müslimenin beraber olarak iktisabı ilmü irfan eylesesidir. Kadın ve erkek bu ilmü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetin-

dedir. İslâm ve Türk Tarihi tetkik edilirse görülür ki bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk hayatı içtimaiyesinde kadınlar ilmen, iriyanen ve diğer hususlarda erkeklerden kat'ıyyen geri kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir.

Bugün bu memleketi nazarı tetkikten geçirelim. Göreceğimiz iki safha vardır.. Birisi tarlalarda erkeklerle beraber çalışan merkeplerine binerek öteberi satmak için kasabalardaki pazar yerlerine giden, oralarda bizzat yumurta ve tavuğunu, buğdayını satan ve ondan sonra levazımatını bizzat mübayaa eden, köyüne dönen ve mesaii umumîyesinde kocalarına, kardeşlerine yardım eden kadınlar... Ben bu kadınlar arasında kocalarından daha iyi iş anlayanlara ve hesap yapanlara tesadüf ettim.

Bir gün Akşehir civarında bir köye gittim. Çok yağmur yağıyordu ve soğuk vardı. Kendimi belli etmiyerek bir evin önünde duran bir kadına :

«— Hemşire yağmur var, soğuk var, beni kabul eder misiniz?» dedim. Hiç tereddüt etmiyerek :

«— Buyurun» dedi ve beni bir odaya aldı. Odada ateş olmadığı ve yeni bir ateşin yakılması uzun bir zamana mütevakki olduğu için:

«— İsterseniz bizim odaya gidelim. Orada hazır ateş var.» dedi. Gittik, müteakiben komşulardan bir kaç kadın ve bir genç erkek geldi. Beraberce konuşmağa başladık. Konuşurken bana en mühim sualleri soran kadınlar oldu. Askerin vaziyetini, düşmanın halini, en mühim düşmanın hangisi olduğunu sordular ve bunları sorarken hiç bir telâş ve tekayyüde lüzum görmediler. İnsanca konuştular. Fakat bilahare benim kim olduğumu anlayınca telâş gösterdiler ve söyledikleri şeylerden kendilerine bir zarar geleceğini zannederek korktular. Çünkü şimdiye kadar resmî bir adamla açıkça konuşmağı büyük bir kabahat telâkki etmişlerdi.

Efendiler, memleketimizde cehil varsa umumîdir, yalnız kadınlarımıza değil erkeklerimize de şamildir. Diğer bir manzaraya kasabalarda, şehirlerde tesadüf ediyoruz. Bu da ekseriye ecnebi romanlarda okunan kafes efsaneleridir. Şüphe yok ki bu sakim âdeti tamim eden saraylar olmuştur.

Kasaba ve şehirler de ecanibin nazarı dikkati en çok şekli tesettür üzerinde tesbit ediliyor. Buna bakanlar kadınlarımızın hiç bir şeyi görmediklerini zannediyor. Maamafih icabı din olan tesettür, kısaca ifade etmek lâzım gelirse, denilebilir ki kadınların külfetini mucip ve mu-

halifi âdâp olmayacak şekli tesettür kadını hayatından, mevcudiyetinden tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır. Bu sadet te son söz olarak diyorum ki bizi analarımızın adam etmesi lâzım idi. Onlar edebildikleri kadar etmişlerdir. Fakat bugünkü seviyemiz, bugünkü icabat ve ihtiyacı esasiyeye nakâfidir. Başka zihniyette, başka kemalde adamlara muhtacı. Bunları yetiştirecek olan bundan sonraki validelerdir. Bu maruzatımın istiklâlini, şerefini, hayat ve mevcudiyetini temin ve idame etmeği umde ittihaz eden yeni Türkiye devletinin esaslarından birini teşkil etmesi lâzımdır ve inşallah edecektir.

28 Ağustos 1341 (1925) de İnebolu'da kıyafet hakkında söylemiş olduğu meşhur nutukta da kadın hayatına temas ederek şunları söylemişti :

«İçtimâl hayatın esası, aile hayatıdır. Aile, izaha hacet yoktur ki, kadın ve erkekten mürekkeptir. Kadınlarımız hakkında erkekler hakkında söylediğim kadar fazla izahatta bulunmıyacağım. Yalnız bir iki kelime söyleyeceğim ve siz söylemek istediğimi derhal anlıyacaksınız.

Seyahatim esnasında, köylerde değil, bilhassa kasabalarda ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif olarak kapattıklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarzın kendileri için mutlaka azap ve ıstırapı mucip olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar, bu biraz da bizim hodbinliğimizin eseridir. Çok afif ve çok dikkatli olduğumuzun icabıdır. Fakat muhterem arkadaşlar! Kadın arkadaşlarımız da bizim gibi müdrik ve mütefekkir insanlardır. Onlara ahlâkî mukâddesatı telkin etmek, millî ahlâkımızı anlatmak ve onların dîmağını nur ile, nezahetle techiz etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilirler; bunda korkulacak bir şey yoktur.

Arkadaşlar! Muhakkak surette telâffuz ediyorum, korkmayınız, bu gidiş zarurîdir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye isal ediyor. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye vusûl için lâzım gelirse bazı kurbanlar verelim. Bunun ehemmiyeti yoktur.

En mühim olarak şurasını ihtar ederim ki, bu halin muhafazasından taannüt ve taassup hepimizi her an kurbanlık koyun olmak istidadından kurtarmaz... Bazı yerlerde kadımlar görüyorum ki başına bir bez veya bir peştamal veya buna benzer bir şeyler atarak yüzünü, gö-

zünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mâna ve medlûlü nedir?

Efendiler; medenî bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lâzımdır.»

Atatürk'ün kadın inkılâbı hakkında söylemiş olduğu bu açık ve kat'i sözler tesirini gösterdi. Kadınlar bilhassa en münevverleri olan ve hayata atılmış bulunan muallimler arasında örtüyü kaldırmak, şapkayı giymek, teşriî ve idarî meclislere iştirak etmek... gibi hareketler belirmeğe başladı. Bu arada sefahat ve eğlence yerlerine, barlara, dansinglere düşen kadınlar olmadı değil. Bunlar mütereddî kadınlar-
dı. Tiyatro sahnesine ise bundan evvelki devirde esasen çıkmışlardı.

Daha sonra tabip, hâkim, avukat, erkek mektebinde muallim, üniversite profesörü ve nihayet belediye âzası ve mebus da oldular.

Her şeyin ilkine kıymet vermek tarihte riayet edilir bir usul olduğu için muallimlerle ilgili bulunan Tedrisatı İptidaiye Meclisine 1923 de bir kadının âza seçilişini gösteren şu yazıyı Maarif Tarihi'ne geçiriyorum.

«Tedrisatı İptidaiye Kanununda Tedrisatı İptidaiye Meclisine Me-kâtibi Resmiyyei İptidaiye namına gönderilecek iki âzanın İptidai Mu-allimleri tarafından intihap edilecekleri tasrih edilmiş olduğundan şimdiye kadar İstanbul'da muallimler arasında mühim bir ekseriyet teşkil eden muallime hanımlar bu intihaba iştirak hakkından mahrûm edilmişlerdi.

Bilâhare muallime hanımlar tarafından icra edilen teşebbüsât neticesinde Kanunun o maddesi Şûrayı Devletçe tefsir edilerek muallime hanımların da hakkı intihabı haiz oldukları tasdik edilmiş ve bu karar Maarif Vekâleti tarafından da tasvip olunmuştur.

Umuru idarei hükûmetin, velev küçük bir şubesinde olsun, kadınların da hakkı intihabının tasdik ve teslim edilmesi muallime hanımlar arasında hakiki bir eseri İnkılâp ve terakki tarzında kabul ve telâkki edilmiştir. Bu sebeple muallime hanımlar bir müddettenberi aralarında hususî içtimalar aktederek bu intihap için hazırlanmakta idiler. Bu noktai nazardan dünkü içtima oldukça hararetli ve münakaşalı olmuş ve memleketin mukadderatına taallûk eden mesailde kadınlar da erkekler kadar münakaşaya ehil olduklarını isbat etmişlerdir.

Muallime hanımlar, içlerinden Tedrisatı İptidaiye Meclisine intihap edilecek âza için bir namzet irae etmek üzere hususî bir içtima akdettikten sonra umumî içtimaa iştirak etmişlerdir. Mahalli içtima olan Darülmuallim'in konferans salonu dün erkekten ziyade kadın muallimleri ihtiva ediyordu ve muallime hanımlar haklarından emin, muvaffakiyetlerine kani olanlara mahsus bir vakar ve emniyetle vaziyete hâkim olduklarını kemali tefahürle söylemekten çekinmiyorlardı.

Dün bu içtimada hazır bulunmuş olan muharrirlerimizden biri, Muallime Hanımlar arasında bu hususta en ziyade ileri gittiği söylenen, Beyazıt Nümune Mektebi Muallimlerinden Pakize Hanımla görüşmüştür. Pakize Hanım muharririmize, Tedrisatı İptidaiye Meclisine muallimler namına gönderilecek olan âzanın intihabında muallimelerin de hakkı reyi haiz olması için şimdiye kadar yapılan teşebbüstan ve Kanunun kendi lehlerinde tefsiri için sarfedilen mesaiden bahsettikten sonra demiştir ki :

— Görüyorsunuz ki biz bu içtimada ekseriyeti teşkil ediyoruz. Böyle olduğu halde düne kadar muallimelere intihap hakkı verilmek istenilmiyordu. Her şeyde olduğu gibi burada da kadının hakkı gasbedilmişti. Biz onu iştirdada muvaffak olduk. Hattâ içimizden birinin de intihap neticesinde ihrazı ekseriyet etmesini temin ettik. Kadınlara taallük eden mesailin müzakeresinde kadınların da reyi sorulmalıdır. Kadınların Hukukunu ancak kadınlar müdafaa edebilir. Bu itibarla mecliste bir kadın muallimin bulunması zaruridir. Bu içtimada muallimlere nisbetle, muallimler ekseriyeti teşkil ettiği için, biz her iki âzanın da kadınlardan olmasını temin edebilirdik. Fakat bunu yapmak istemiyoruz. Biz her zaman hakkın müdafiiyiz. Bu sebeple âzadan birinin kadınlardan, diğerinin erkeklerden olmasını kabul ediyoruz. Bizim Hukukumuzu tanımak istemiyen erkeklere karşı biz bu suretle hakşinas ve munsif olmak suretiyle cevap vermek istiyoruz. Elyevm ehliyetnameli ve Darülmuallimat mezunu olmak üzere iki bini mütecaviz muallime vardır. Bunların içinde ehliyetnameyi haiz olanlar muallime muavini hakkını haiz olup hakkı intihabı haiz olmıyanlar ihraç edilecek olursa beş yüz muallime kalır ki bunlar hakkı intihabı haizdirler. Bu mühim kütlenin hakkını tanımamak hususunda gösterilmiş olan müşkülâtı kadınlık unutmayacaktır.»

Muharrir bundan sonra intihabın cereyanı hakkında izahat vererek sözünü şu cümlelerle bitirmiştir :

«... Neticei intihapta Esma Kaya Han Sultan Nümune Mektebi müdiresi Muallâ Hanım 145 ve Reşit Paşa Nümune Mektebi muallim-

lerinden Tefvik Bey 127 reyle Tedrisatı İptidaiye Meclisine âza intihap edilmişlerdir.

İçtima umumun alkışlariyle hitam bulmuş ve memleketimizde ilk defa olarak kadınların ekseriyet teşkil etmiş olduğu bir içtimada en yüksek adet rey ile bir hanım ihrazı ekseriyet etmiştir.» [18]

---

[18] Vatan gazetesi 30 Mayıs 1339 (1923).

DİNDE İNKİLÂP :

TEKBİRİN, EZANIN, HUTBENİN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

VE HEYKEL YASAĞININ KALDIRILMASI

Cumhuriyet devrinde yapılan bu türlü hareketlere dinde inkılâp demek doğru olamaz. Dinde inkılâp, daha ziyade, mevcut bir dini bırakarak başkasını almakla olur. Bu kere İnkılâp diye yapılan şeyler ise ancak ibadet vasıta ve şekillerinde bazı değişikliklerden ileri geçmez. Bunlar ise yeni değildir. 1300 küsur senedenberi İslâm âleminde mütemadiyen yapıp durmaktadır. Meselâ: Namazda Kur'anı yüksek sesle veya sessiz okumak; namaz kılarken elleri bağlamak yahut bağlamayıp yanlarına salıvermek; su ile abdest almak veya su bulunduğu halde bile onunla abdest almayıp teyemmüm etmek; abdest alırken ayağı yıkamak yahut yıkamayıp çıplak ayağa veya o ayağa giyilen bir şeyin üzerine meshetmek; beş vakit namazı üç, iki ve nihayet bir vaktta kılmak, ayakkabiyle camiye girmek ve onunla namaz kılmak; secde için yere kapanmayıp yüksek bir şey üzerine secde etmek... gibi.

Bu türlü değişikliklerin İslâm dinine aykırı halleri görülen **Mezhepler** ve **Tarikatler** arasında değil, onları hesaba katmıyorum, bilhassa bizde **Ehli Sünnet** denilen asıl İslâm Mezhep ve Fıkraları arasında yapılması ve hâlâ yapılmakta olması dikkate değer. Şia ile sayıları yüzleri geçen, fakat hepsi de İslâm camiasında görülen mezheplerle tarikatlardaki değişiklikleri de hesaba katarak bu işde hayret edilecek neticelere varırız. Şu saydıklarımın izahı bile uzun sürer. Yalnız bir kaçı üzerinde biraz durmak isterim :

Bugünkü Müslümanlara yaz, kış beş vakit abdest alıp camiye giderek kirli, tozlu yerlere serilip serpilerek namaz kılmak güç geliyor. Abdestin şekliyle namaz vakitlerinin sayısını azaltmak ve ayakkabiyle camiye girilmek hususlarında yenilikler yapılmak arzusu gösteriliyor.. Secdenin yüzler yere değmeksizin biraz yüksek yere yapılması isteniliyor. Anlamadığı bir dille ibadet edilmek istenilmiyor..

Halbuki bu meseleler 1300 küsur senedenberi kısmen hallolunmuştur da. Meselâ: Ehli sünnet olan İslâm mezhepleri arasında Ma-

likiler abdestten ziyade teyemmüme kıymet vermişler ve su olan yerlerde bile ceplerinde taşıdıkları bir taşla teyemmüm usulünü, tâ imam-ları zamanından beri kabul ve tatbik etmişlerdir. Müslümanlar arasında Malikilerin hakikî Müslümanlığında şüpheye düşen bir kimse de asla görülmemiş ve işitilmemiştir. [1]

Yemen'de yaşayan ve biz Türkleri Müslüman bile saymayan Zeydiler ise beş vakit namazı, üçe, ikiye, hattâ bire indirmişlerdir. Bir Zeydî herhangi bir sebeple gündüz, meselâ çölde bulunarak, su ve vakit bulamamış da namaz kılamamış ise akşam evine geldiği zaman beş vakte bedel bir tek namaz kılmakla dinî borcunu ödemiş sayılır.

Şimal ikliminde altı ay gece, altı ay gündüz olan yerlerdeki Müslümanların ibadet zamanları hakkındaki zarureti de düşünürsek böyle bir değişikliğe olan ihtiyacı da teslime mecbur kalırız.

Ayakkabiyle namaz kılınacağı hakkındaki hükme gelince: Buna en mutaasıp mezheplerce bile cevaz gösterilmektedir. [2]

Bu türlü değişiklikler ya Kur'anın bir âyetine, ya Peygamber'in bir hadisine yani sözüne yahut da onun herhangi bir fiil ve hareketine dayanılarak yapılmakta ve İslâmlar arasında bu türlü değişiklikler **ic-tihat farkı** sayılmaktadır .

Mevzuumuz burada bu bahisleri daha ziyade açmağa müsait olmadığından yalnız 1300 küsur senedenberi yapılp da bugünkü kültürümüzü ilgilendirmiş olan birkaç tanesine temas ederek geçeceğim. [3]

Her şeyden önce şunu söyleyeyim ki Din İnkılâbında başlıca iki mühim nokta vardır. Birisi, mevcut dini değiştirmek, ötekisi, dini değiştirmeksizin Mukaddes Kitabı millî dile çevirerek ibadeti onunla yapmak. Bunu böyle yapmakta başka milletler ne dereceye kadar muvaffak olmuşlardır ve biz Türkler şimdiye kadar neler yapmışız? Buralarını kısaca araştırmak kültürümüz bakımından faydasız olmaz sanırım.

Hemen söylemek mecburiyetindeyim ki; Atatürk birçok büyük in-

[1] Bu kitabın 984 üncü sayfasındaki haşiyeye lütfen bakınız.

[2] Hacı Zihni Efendinin Liseler için yazılmış olan **Kitabüssalât**'ına bakınız.

[3] İslâm mezhepleri arasındaki bu türlü değişiklikleri gösteren ve onlardan etraflıca bahsedilen **İlmi Hilâf** adlı bir ilim ve dilimizde yazılmış ve basılmış bu adda bir kitap da vardır. Lütfen bakınız: İlmi Hilâf, İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Hukuk matbaası 1330 (306 sahife).

kılâpları başardığı halde Din İnkılâbını yapamamış, yapmak istediklerini de tamamlayamamıştır.

Yine hemen şunu da söylemek mecburiyetindeyim ki: 1200 sene-den yani bu türlü inkılâpları İslâm âleminde ilkin bahis mevzuu eden İmamı Âzam zamanından beri sürüp gelen bu meselelere bundan sonra da başvuracak kimseler bulunacağından bu mevzuu üzerinde biraz etraflıca durmak zarurî görülmektedir.

Mevcut bir dini değiştirmenin veya büsbütün o dini terketmenin misallerini nisbeten son zamanlardan alıyorum :

Lüter gibi yalnız dinde inkılâp yapan ve siyasi iktidar mevkine geçememiş olanları şöyle bir tarafa bırakıyorum. Siyasi bir inkılâp sonunda hükûmetin başına geçip hemen her eskiyi değiştirmek isteyen inkılâpçılardan ibadet şekillerinde değişiklikler yapanlar arasında büyük benzerlikler vardır. Meselâ 1789 da Fransızlar büyük inkılâplar yaptıkları sırada Hristiyanlığı da terkederek onun en büyük rakibi olan Müslümanlığı Fransa'da yaymak için ne gibi teşebbüslerde bulunduklarını bu kitabın 264 üncü sayfasında bir münasebetle anlatmışım. O bahsi biraz daha tavzih etmek lâzım geliyor.

Tarih diyor ki : «... Meclisi millî âzasından ve kulüplerin hatiplerinden birçok kimseler Fransa'nın Hristiyanlıktan tahlisini teklif etmişler ve taassubun kökünden izalesini istemeğe başlamışlardı...

O tarihte Heberle, Şomet'in ve memuren vilâyetlere gönderilmiş olan mebusların tesiriyle Fransa'dan Hristiyanlığı kaldırmak fikri günden güne kuvvetlenmekte idi. Dinî hükümlere taarruz etmek, Katolik mezhebini kaldırmağa çalışmak teşebbüsü her tarafta görülmeye başlamıştı...

Eski rahiplerden Foşe ile Şomet Brütüs'e ait bir heykelin açılış şekline din alehinde bir vaziyet verdiler. Foşe; cenaze alaylarında ve kabristanlarda ruhanî merasim yapılmasını, kilise dışarısında dinî alaylar teşkilini yasak etmişti...

Haber taraftarlarının Katolik aleyhindeki teşebbüslerine Konvansiyon âzasının çoğu iştirak etmişti. 6 Birinciteşrinde Meclisi Millî Cumhuriyet takvimini kabul etti. Bu takvim Hristiyanlık aleyhinde tertip olunmuş Pazarlar ve yortu günlerini kâmilten kaldırılmıştı...

28 Birinciteşrinde Konvansiyon hiç bir rahibin muallim ve hiç bir rahibenin muallime olamayacağına karar verdi. Sekiz gün sonra Mari Jozef Şenye ruhanî olmıyan bir din tesis olunmasını istedi ve bu di-

nin: **Bütün vatandaşların müşterek ana ve Allah'ları olan vatandan başka bir şey olamayacağını** söyledi. Meclisi Milli bu beyanatı alkışladı.

Paris Belediye Meclisi ve Heber taraftarları Paris Piskoposunu ve Piskoposhane Meclisi âzalarını istifa ettirmek suretiyle bir hatve daha attılar. Bu mesele fevkalâde merasimle halledildi. Konvansiyonun 17 brümer sene 2 tarihindeki toplantısında Paris Piskoposu Gobel.. meclise geldi... Orada makama münasip bir nutuk söyledi. Nutkun sonunda: Bugün hürriyetten, mukaddes müsavattan başka umumî ve millî bir mezhep olamayacağı için Katolik mezhebine ait bütün ruhanî vazifelerimi terkeylediğimi alenen beyan ederim, dedi. O gün meclise riyaset etmekte olan Laluva: Vücudu âzam, **Hak mezhebinden** başka bir din istemez, bundan başkasını tavsiye etmez. İşte bu din bundan sonra Fransızların millî dini olacaktır, dedi...

Hak mezhebinin ilk âyini 20 Brümer'de Notrdam kilisesinde parlak bir surette yapıldı. Opera aktrislerinden bir kadın, beyaz fistan, mavi manto, kırmızı takye giydi. Bu, hürriyet timsali idi. Yeşil bir taht üzerine, bu mezhep taraftarlarının dediğine göre, Hazreti Mer-yem'in yerine oturdu. Cumhuriyet taraftarları hürriyet timsaline tazimlerini arzettiler. Sonra dört kişi hürriyet timsalini Konvansiyona götürdü. Orada Şomet bir nutuk söyledi. Taassubun ebedî sukutunu tebrik ettikten sonra dedi ki: Her tarafta yalnız bir arzu izhar ediliyor, bir feryat işitiliyor: Millet; artık rahip istemeyiz, bundan sonra **tabiatın** bize gösterdiği Allah'tan başka Allah istemeyiz, diyor. İşte, biz yani milletin en büyük memurları, bu umumî arzuyu dikkat gözümüze aldık hak mâbedinin mukaddes timsalini size getirdik, dedi ve sonra da Notrdam kilisesinin hak ve hürriyet mezhebine tahsis olunmasını istedi.

Meclisi Milli: Hakkın bâtil fikirlere ve taassuba galebesini kemali memnuniyetle gördüğünü beyan ettikten sonra milletin umurunun gösterdiği arzuyu kabul etti. Reis ile hatipler meclisin şiddetli alkışları arasında hürriyet ilâhisini kardeşçe bir hisle öptüler. Vilâyetlerde dahi buna benzer merasim yapıldı...

Daha sonra Robespiyer, Hak mezhebinin yerine geçmek üzere Koton vasıtasıyla yeni bir mezhep teklif etti. Konvansiyon 18 Floreal 7 Mayıs kararıyla bu mezhebi kabul etti.

Yeni mezhebin esas akidesi olarak yalnız şu madde vardı :

Fransız milleti Vücudu âzaman mevcudiyetine ve ruhun ebediyetine iman eder. Ahlâka esas olarak da şöyle bir madde vardı: Fransız milleti zulüm ve hileden nefret, zalim ve hainleri mücazata düşür, bed-

bahtlara imdat, zayıflara hürmet, mazlûmları müdafaa etmeyi, herkese elden geldiği kadar iyilik yapmayı ve hiç kimseye haksızlık yapmamayı vazifeleri cümlesinden bilir.

Dinî merasime gelince : Bu da iki sınıf şenlikten ibaretti : Birinci sınıf 14 Temmuz 1789, 10 Ağustos 1792, 21 Kânunusani ve 31 Mayıs 1792 tarihlerinin yıldönümlerine düşen siyasî merasim idi.

İkinci sınıf her on günde bir tatil gününe düşmek ve Vücudu âzam, tabiat, nev'i beşer, Fransız milleti, insaniyet hayırkârları ve saire şerefine olmak üzere yapılan 36 âyinden ibaret idi.

Bu yeni mezhep de vilâyetlere tamim edildi. Fakat bu, her yerde başka türlü telâkki olundu. Meselâ Liyon, Melon ve başka şehirlerde bu mezhep Hıristiyanlığa avdet sanıldı. Daha başka şehirlerde de Hak mezhebiyle karıştırıldı...

Robespiyer iktidar mevkiinden düştükten sonra 1794 de Selâmeti Umumiye Komitesi mezheplerin serbestisi bahanesiyle eski ruhanî âyinler gibi budalaca hareketleri yeniden tesis etmek isteyenlerin göz hapsine alınmasını istedi. Bununla beraber her gün Meclisi Milliye verilen arzuhallerde insanların en mukaddes haklarından biri olan bu serbestinin verilmesi isteniliyordu. Fakat Konvansiyon bu müracaatlara ehemmiyet vermiyordu.

Bununla beraber mezheplerin serbestisi fikri gitgide taammüm etmekte idi. 1795 den itibaren ötede beride ahali ruhanî âyinlerde hazır bulunuyordu ve şurada, burada bir kısım kiliseler açılıyordu.

Katolik mezhebinin iadesi hakkındaki teşebbüsler o kadar ciddi idi ki memuren vilâyetlerde gezen mebus Gono ile Garmur 13 Kânunusani'de Loryan'da beşerin tabîî haklarına ve kanunların hükümlerine göre mezheplerin serbestisini ilâna mecbur oldular.

Konvansiyon umumî efkârın tazyikiyle nihayet mukavemetten vazgeçti. Fakat yine Katolik mezhebini serbest bırakmak istemiyordu. Nihayet 3 Vantoz 21 Şubat'ta şu kararı verdi :

«Hiçbir mezhebin âyini men ve ihlâl edilemez. Cumhuriyet hiç bir mezhep için tahsisat vermez. Ne mezheplerin âyinlerinin icrası, ne de ruhanî reislerin oturması için bina tedarik etmez. Bütün mezheplerin âyinleri ve ruhanî merasimi bunların icrasına mahsus kapalı yerlerden başka yerlerde yapılamaz. Kanun hiçbir mezhep için rahip veya ruhanî reis tanımaz. Hiç kimse dinî merasime mahsus elbise, tezyinat ve kıyafet ile umumî yerlerde dolaşamaz. Hiç bir mezhebin hu-

susî alâmeti umumî yerlere konamaz. Bir mezhebe mahsus binanın üzerinde hiç bir kitabe bulunamaz. Halkı buralara davet için hiç bir teşvik ve beyan vaki olamaz.»

Bu kararda mezheplerin serbestisi kabul edilmekle beraber birçok kayıtlar ve şartlar da konulmuş oluyordu. Her türlü mezhebî âyin ve merasim âdetâ gizli yapılacaktı...

Kararın en mühim noktası hükûmetin resmî dininin ortadan kaldırılması idi. Hak ve Vücudu azam mezhepleri resmî mahiyetlerini kaybediyorlardı. Bundan sonra din hususunda büsbütün başka bir usul konuluyor, yani kilise ile hükûmetin ayrılması yoluna gidiliyordu...

1796 da Teofilântropi adına yeni bir mezhep daha çıkarıldı. Bunun esası: Allah'ı ve insanları sevmektir. Bu **tabîî** bir mezhep olup âyini de sadece toplanmaktan, ahlâka ve kâinatın büyüklüğüne dair nutuklar söylemekten ibaretti. Bu mezhep de Direktuarın himayesine mazhar oldu. Ve Hak mezhebi gibi Katoliklik aleyhinde bir taziyik âleti olarak kullanıldı ve Notrdam kilisesi Katoliklerin elinden alınıp bunlara verildi.. Bununla beraber birçok vilâyetlerde halk bu mezhebe karşı kayıtsızlık gösterdi. Birkaç ay sonra da ortadan büsbütün kalktı. Fransada dinî itisafı kaldırmak şerefi Napolyon Bonaparta nasip oldu. [4]

Bu misalleri daha yakın zamanlardan da alabiliriz. Meselâ Almanya'da Hitler rejiminde Yahudilere karşı girişilen imha hareketi malûmdur. Hattâ bunda o kadar ileri gidiliyor ki Hıristiyanlık bile aslı Yahudi olan İsa tarafından getirilmiştir denilerek terkedilip onun yerine Cermenlerin eski dini olan putperestliğe dönülmesi hakkında mühim cereyanlar, teşebbüsler bile vaki olmuş ve teşekküller kurulmuştur. Rusyada din sahasında olup bitenler ise bütün dünyaca bilinmektedir. Burada yalnız bir tek dine değil, bütün dinlere karşı gidilmektedir. Kızıl meydana konulduğu işitilen: **Bütün dinler insanları uyutmak ve uyuşturmak için yutturulan afyondan başka bir şey değildir** sözü bunların yıkıcı gayesini gösterir.

Rus inkılâpçıları aradan yirmi sene geçmeden din inkılâbında geri dönmeğe başlamış ve Hıristiyan dininin tekrar sahneye çıkmasına müsaade etmiştir. 1943 senesi Eylûl'ünde Moskova'da bir mukaddes sinod meclisi bulunmasına ve bu meclis tarafından bir patrik yani ruhanî reis seçilmesine müsaade edilmesi de bunu gösterir.

Bu hâdise üzerine Suha Sakip 9 Eylûl 1943 sayılı Cumhuriyet

---

[4] Fransa İhtilâli Kebiri tarihi, Ali Reşat (Sayfa 748 - 764 denkısaltma).

gazetesine yazmış olduğu bir makalede Rusların din sahasında neleri yıkmış ve sonra bunlara nasıl ve ne dereceye kadar tekrar hayat hakkı vermiş olduklarını şu satırlarla hulâsa etmiştir.

Telgraflar, Sovyetler Birliği dahilindeki ortodoks piskoposlarının toplanarak mukaddes bir sinod teşkil edeceklerinden ve bir patrik seçeceklerinden bahsederek, şimdiye kadar dinle ve her dinî müessesese ile mücadele eden Sovyetlerin yeni bir içtimai gelişmeye imkân vermekte olduklarını açığa vurmaktadır. Mareşal Stalin'in geçen yıl Papaya bir mektup göndermesiyle göze çarpan bu cereyan, ortodoksluğun yeniden ihyasına doğru atılan adımlar tarzında tefsire müsait olduğu gibi Sovyetler Birliğinde, umumiyetle din ve itikad hürriyetinin tanınmasına doğru alınmış tedbir mahiyetinde sayılmağa da müsait olduğundan vaziyet her bakımdan incelenmek değerindedir.

Eski Sovyet anayasası, dine karşı müsamaha esasını kabul ediyor, fakat din hürriyetiyle beraber dinsizlik hürriyetini de aynı derecede tanıyordu. Bu Kanun 1929 da tadil edilmiş ve dinî mezheplere hürriyet vermekle beraber, din aleyhindeki propagandaların da serbest olduğunu kabul etmişti. Tadilden maksad, kilisenin faaliyetini, dinî âyinler icrasına hasretmek ve bunun haricinde her faaliyetten alıkoymaktı. Daha sonra kiliselerin faaliyetini daha fazla tahdit eden kanunlar çıkarıldı ve böylece din aleyhtarlığı en aşırı safhaya götürüldiyse de çok geçmeden bütün bu teşebbüslerin boşa gittiği anlaşılmıştır.

Çünkü din aleyhindeki propagandalar Hristiyanlığı ortadan kaldırmağa muvaffak olmamış, yalnız ortodoksluğu fena halde hırpalamakla teşkilâtını altüst etmekle ve onu müesseselerinin çoğundan mahrum bırakmakla kalmıştı.

Vaziyet 1937 ye kadar bu şekilde devam etti. Fakat 1937 de, Allahsızlar birliği, dini ortadan kaldırmak yolundaki teşebbüslerin boşa gittiğini itiraf etmek zorunda kaldı ve bir çok kiliselerin kapanması ile dinin yok edilemediğini, kilisesi kapanan papazların seyyar birer misyoner gibi hareket ederek dinî vazifelerini yapmağa devam ettiklerini, çocukları vaftiz ettiklerini, nikâhlar kıydıklarını, ölülerin ruhunu taziz için âyinler yaptıklarını, takdis olunmak istiyen kimseleri takdis ettiklerini anladi. Yani, din aleyhinde yapılan bütün propangandalara rağmen şehir halkının üçte biri ve köy halkının üçte ikisi halis muhlis Hristiyan kalmışlardı. Fakat bunların Hristiyan kalması, düşman sayılmalarına hak verir miydi? Ve bunlar sosyal, hattâ siyasal bakımlardan ihtilâli benimsememişler miydi?

Sovyetler, vaziyeti bu bakımdan tetkik edince fikirlerini değiştir-

mek lüzumunu hissetmişler ve dindar olan insanları, düşman, yahut mukabil ihtilâlcı saymanın doğru olmayacağını anlıyarak papazlara se-cim hakkı vermeyi kabule yanaşmışlar ve böylece Sovyetler Birliğinin din siyaseti, son yıllar içinde mühim değişiklikler geçirmiştir. Bunun mânası, Sovyetler Birliğinde hüküm süren dinsizlik taassubunun gevşemesi ve Rus milletinin kökten dindar olduğunu, Rus kültürünü Ortodoksluktan ayırmağa imkân bulunmadığını tanımak zorunda kalmasıdır. Bunun neticesi olarak. Sovyetler Birliğinde dinle uzlaşmak hareketi başladı ve Sovyetler Birliği Hristiyanlığa yeniden bir çok im-tiyazlar verdi. Bu imtiyazları şu şekilde hulâsa etmek mümkündür.

- 1 — Papazlara intihap hakkı verilmiştir.
- 2 — Köylülerin dinî bayramları kutlulamaları için iş disiplini ta-dil edilmiştir.
- 3 — Mektep kitaplarından dinî itikadları tezyif eden yazılar çı-karılmıştır.
- 4 — Ordu hizmetlerine ve sivil idare hizmetlerine alınacak kim-seler dinsizlik imtihanından affedilmişlerdir.
- 5 — Din aleyhindeki piyesler ve filimler yasak edilmiştir.
- 6 — Hristiyanların Pazar günleri kiliseye gitmelerine mâni olan altı günlük Bolşevik Haftası kaldırılarak yerine yedi günlük hafta ka-bul olunmuş ve Pazar, umumî tatil günü sayılmıştır. (1940 - Haziran).
- 7 — Rus şehirlerinin dinsizlik bakımından en ileri gideni olan Moskovada asgarî on kilise açılmıştır.
- 8 — Meryem Ana'nın Kızıl meydandaki İkon'u kaldırılmış ve onun yerine Marx'ın «Din, halkın afyonudur» sözünü anlatan bir plâ-ka konulmuştu. Yeni siyasetin icabı olarak Meryem Ana İkon'u eski haline iade edilmiştir.
- 9 — Katolik olan Polonya'dan Galiçya'nın alınması üzerine bu-rada gayet yumuşak bir dinî siyaset takip edilmiştir.
- 10 — Rus cephesinde harbeden Polonyalı askerlerin, dinî âyinle-rini yapmalarına müsaade edilmiştir.
- 11 — Sovyet ordusunda hizmet eden Ortodoks Papazların, Orto-doks askerlerle dinî âyinler yapmalarına müsaade edilmiştir.
- 12 — Dinsizlikleriyle meşhur hatiplerin, radyo ile neşriyat yapma-larına karşı gelmek için tedbirler alınmıştır.

13 — Dinî âdetlere ait eşyanın, İkon'ların vesairenin imaline ve satılmasına müsaade edilmiştir.

14 — Allah'sızlar Birliğinin gazetesi kapanmıştır.

15 — Ukrayna'nın dinî müesseselerinden yetişmiş olan Papazlar, Sovyetler Üniversiteleri profesörlüklerine tâyin edilmiştir.

16 — Dinin millî gayret bakımından rolü tanınmıştır.

Sovyetler Birliğinde Hristiyanlığa verilen bu yeni imtiyazlar, bil-hassa Ortodoks kilisesinin harp yıllarında millî gayreti hızlandırmak yolunda sarfettiği emek, Sovyetler tarafından en geniş takdirle karşılandığı için, bunların Ortodoksluğu yeniden teşkilâtlandırmak yolunda yeni adımlar attıkları son haberlerden anlaşılıyor. Rus Piskoposlarının bir Sen Sinod teşkil etmek üzere toplanmaları, hattâ bir Patrik seçmeleri ihtimali, buna delâlet ediyor.

Bu hareket, Sovyet rejiminin temelleşmesi yüzünden, eski hasımlarına müsamaha göstermesinin bir tezahürü müdür, yoksa Sovyetliğin Rus ruhu karşısında göze almak zorunda kaldığı bir fedakârlık mıdır?

Bunu yeni gelişmelerin neticeleri izah edecektir. Bugün için muhakkak olan nokta, Sovyetler Birliğinin, din düşmanlığından bir hayli uzaklaşmış ve dinin millî hayattaki rolünü, daha iyi takdir etmeğe başlamış olduğudur.

İşte Türk İnkılâbı da bu inkılâplarla boy ölçüşecek kadar büyük ve şümüllü olduğundan bu inkılâbı yapanların da dinde değil, çünkü böyle bir şey görülüyor, dinin ibadet şekillerinde değişiklik yapmak isteyip istemediklerinin incelenmesi lâzım gelir..

Ortada bunları gösterecek teşebbüsler ve izler de vardır. Türkçe tekbir, ezan, hutbe ve Kur'an ile camilere halkın rağbet etmesi için oralarda alınacak tedbirler ve tertipler bu arada hatırlatılabilir. Ve sonunda da en büyük inkılâpçımız Atatürk'ün din hakkındaki telâkkisi bahis mevzuu edilmek faydalı görülür.

Atatürk'ün ortaya koyduğu büyük inkılâplardan bahseden iki mühim eser bu inkılâplara ancak birkaç satır tahsis etmişlerdir. Halbuki bu mühim inkılâpların kültür bakımından etraflıca incelenmesi lâzım geldiğinden bu inkılâplara karışan ve yaşıyan kimselerden öğrenerek onları da bu eserde tesbit etmeyi gelecek nesiller için faydalı buldum. Bu inceleme, yalnız Maarif Tarihimiz için değil, Tefekkür Tarihimiz bakımından da gereklidir.

En başta Atatürk'ün direktifile yazılmış olan Liseler Tarih Kitabı'nın dördüncü cildinde (Sahife 242) şöyle deniliyor :

«1931 - 1932 yıllarının Cumhuriyet Tarihine ait mühim hâdiselerden biri Türkçe Kur'an ile Türkçe ezanın birdenbire yayılmasıdır. Dinde bu geniş millileşme hareketi Büyük Şef'in memlekette yaptığı uzun tetkik seyahati sırasında İstanbul'da bulunuşuna ve Ramazan ayına tesadüf eder. İstanbul'un en tanınmış müezzinleri (hafızları olacak) Dolmabahçe sarayında bizzat Gazi'den aldıkları irşad ve ilham ile belli başlı camilerde Türkçe Kur'an ve Türkçe ezan okudular. Türkçe tekbirler getirdiler. Kadir gecesini Ayasofya'da pek çok müezzinin ve camiden sokaklara kadar taşın binlerce halkın iştirakile Türkçe din merasimi yapıldı. Ondan sonra bütün memlekette müezzinler ezanı Türkçe okumayı öğrenmeğe ve okumaya başladılar.»

İstanbul Üniversitesinde Atatürk İnkılâplarını okutmağa memur edilmiş olan Profesör Mahmut Esat Bozkurt da eserinde bu meseleye şu satırlarla temas etmektedir :

Prensipe des nationalités'inde «Redslob» diyor ki : (Milletler kendilerini bulurlarken dilin prestiji artar. Kendi şahsiyetlerini bu suretle göstermeyi ararlar. Millî ruhlarını bulunca dillerini de keşfederler. Bunun için Dante, Servantes, Şekspir vatanlar mucididirler.

Reform zamanında halk dili ruhların hayatında derin kökler sağlar. Bu suretle millî dil yeniden ele geçen imanın dili olur. Kilise gibi evrensel olan Lâtince yerini millî dile bırakır. Reformcular halka kendi dilile hitap ederler. Halk kendi dilile söyler. Bu, İncil'in millileştirilmesidir. Lüter de böyle yaptı.

Atatürk de böyle yaptı ve Kur'an Türkçe oldu.» [5]

İşte görülüyor ya, bahsettiğim iki tarihî eser de böyle söylüyor, yani Kur'an Türkçe oldu diyor. Halbuki Kur'anın zaten Türkçesi vardı. Yeniden olmuş bir şey yoktu. Olacak yeni bir şey vardı. O da Türkçe Kur'anla namaz kılmak meselesi idi. İşte bu, olmadı. Olmadığına göre de bu hükümler doğru değildir. Bu türlü kat'î hükümler, ileride inkılâbımızı tetkik edecekleri şaşırtır. Bundan dolayıdır ki İnkılâbımızın henüz tamamlanamamış olan bu safhası hakkında uzun uzadıya izahat vermiye mecburiyet görüyorum :

İnkılâp dersleri profesörü Mahmut Esat Bozkurt'un yazısından da anlaşılıyor ki, Din İnkılâbına da garphıları taklit ile başlanmıştır. Garp-

[5] Atatürk İhtilâli. Sayfa 313. Mahmut Esat Bozkurt. İstanbul — Burhaneddin Matbaası 1940.

te İncil millî dillere tercüme edildiği ve ibadetler millî dillerle yapıldığı için bizde de o yoldan gidilmek istenilmiştir.

Fakat bunda, ne dereceye kadar muvaffak olunmuştur. Sonuna kadar gidilip İnkılâp başarılmış mıdır? Başarılmamışsa sebepleri nedir? Ve bu İnkılâbın kökü nerelere kadar uzanır?

Atatürk'ün bu sahadaki çalışmalarını izaha girişmeden önce İslâm ve Türk tarihlerinin bu safhalarına kısaca bir göz gezdirmek lâzımgelir.

İlk İslâm Hükûmeti olan Emevîlerin dilde ve dinde bir inkılâp yapmağa kalkıştıklarına dair tarih bize bir malûmat vermiyor. Esasen onlardan böyle bir şey beklenemez de. Çünkü İslâm dini o sırada yeni ortaya çıkmış, Arap dili ise hükûmet işlerine henüz tatbik edilmeğe başlanmıştı. Binaenaleyh aksak ve eksik noktalar belli olamamıştı ki islâhata ve inkılâba lüzum görülsün. Yahut Emevî Hükûmeti dahilî ihtilâlleri bastırmaktan, yabancı ülkeler fethetmekten vakit bulamıyordu ki bu işlerle meşgul olabilsin.

Hükûmet Emevîlerden Abbasilere geçince : Arap milleti arasına Arap olmıyanlar da çok miktarda girdi ve bu yüzden hükûmetin şekli ve idaresi de birçok yeniliklere ihtiyaç gösterdi, hem dilde, hem dinde hayli yeniliklere lüzum hasıl oldu. Ve bundan dolaydır ki Yunan, İran ve Hint ilimleri Arapçaya çevrilmeğe başlandı. Arap diline birçok yeni tâbirler ve ıstılâhlar girdi. Bunları burada araştırarak değilim. Fakat İranlılarla Türkler İslâm camiasına girince Arap dilini henüz öğrenememiş olan bu yeni dindaşların ibadet şekillerini tesbit zarureti kendini gösterdi.

Devrin müctehidi yani büyük hukukçusu ve kanun vazı demek olan İmamı âzam Ebû Hanife bu vaziyet karşısında ibadetin Arap dilinden başka dillerle de olabileceğini kabul etti.

Tarihler bu meseleyi nasıl kaydetmişler? Etraflıca malûmat toplamağa vakit ve imkân bulamadım. Yalnız Necip Asım Türk Tarihinde (Sayfa 140 - 141) Türklerin İslâm oldukları sıradaki hal ve vaziyetlerinden bahsederken «Türkler Zerdüş mezhebine pek az mütekit idiler. Bunlardan bir kısmı şehirlerde rahatça yaşamak için bu mezhebi kabul etmiş, dörtte üçü Budî ve putperest olup Merv veya Semerkant piskoposluğu ahalisile işleri olan bir kaç dahi Nasturî mezhebine girmişlerdi. Çinde olduğu gibi muntazam âyinle beraber resmî bir mezhep biliyorlardı. O mezhebin şekil ve itikadı kendileri için o kadar ehemmiyeti haiz değildi. Çünkü Türkler Zerdüşti, Budî ve Hristiyan olmakla

beraber her şeyin fevkinde bir Tanrı bilirlerdi ve bunun madununda anasını hamse bulunduğuna da pek mutakit idiler. 85 senesinde Haccac tarafından Horasan niyabetine Kuteybe bin Müslim tâyin edildi. 94 senesinde Emir Kuteybe tarafından Buhara'da ilk camiî şerif küşat edildi ve ibadetin lisanı Farisî ile icra edilmesine cevaz verildi. Ehli iman birçok vakit silâhsız olarak camie gidememişlerdi. Muharebede Arapların mızraklarından kaçan İranlılar cami önünde, sokak aralarında Müslümanları taşa tutarak şehit ediyorlardı. Dini Hakkı kabul eden her kimseye salâtı Cuma'ya geldiği vakit beytûlmaldan iki dirhem ita edilirdi.» dedikten sonra hâşîye olarak da şu malûmatı veriyor :

«Buharalılar iptidayı İslâmda Arapça bilmediklerinden ed'iyei salât ve tilâveti Kur'anı azimüşşanı lisanı Farisî üzere ifade ederlerdi. Müslümanlar rûkûa varacakları zaman gerilerinde bulunan bir adamın yüksek sesle **nikita nikit** ve secde edeceklerini **nikunya nikuni** diye ihbar etmesinden anlarılardı (Bu tâbirler kadîm Fars lisanı elfazındandır).

(Narşahi : Rıza Kulu Han'ın zeyli. Şefer tarafından tabedilmiş. S. 274)

Fıkıh kitapları da bu meseleyi muhtelif şekillerde anlatırlar. Hacı Zihni Efendi bunları bir dereceye kadar toplamış ve kısaltmıştır. Diyorlar ki :

«Andan (Arap dilinden) âciz olan lûgat ve elsineden kadir olduğile sürû etmesinin sıhhatinde hilâf yoktur. Müellifin kavli sahih dediği imameynin (İmamı âzamın şekirdleri İmam Mehmet ile İmam Ebû Yusuf) kavli evvelleridir. İmam Hazretleri Arabiye iktidar ile beraber dahi lûgatı diğer ile şûru cem olur buyurmuştur. Dürrü Muhtar da Tatar haniyeden naklen: Telbiyede olduğu gibi namaza lûgatı Farisiye ile dahi sürûu mutlaka yani Arabiye kudret ve gerek andan aczi halinde ittifakan caiz olur diyu mezkûr olduğuna nazaran imameyn hazerati şûru meselesinde kavli imama rücu etmişlerdir. Nitekim kıraat meselesinde hazreti imam dahi kavli imameyne rücu buyurmuştur ki âcizden mâdası için namazda Arabinin gayrısını kıraati tecviz buyurmuştur.

Lûgati Farisiye kaydi ittifakidir. Cevaizi mezburun ona da ihtisası olmadığı müellif farizai sücûtta söylemiştir.» [6]

Medeniyeti İslâmiye tarihi müellifi Corci Zeydan diyor ki: «İslâmiyet iptidayı emirde nasıl bir intibahı Arabî idiyse İslâmlar dahi Araplardan ibaret idiler. İslâmla Arap aynı mânada addolunurdu. Çünkü

[6] Kitabüssalât. Sayfa 88.

Arap deyince İslâm ve İslâm deyince de Arap anlaşılırdı. İşte bu maksada binaendir ki Hazreti Ömer İslâm olmyanların Ceziretûlaraptan çıkarılmalarını emrederek bütün Ceziretûlarap ahâlisi İslâmlardan yani Araplardan müteşekkil oldu.

Malûm olduğu veçhile İslâmiyetin esası ve medarı kıyamı Kur'anı Kerim'dir. Şu halde Kur'an'ın teyit ve takviyesi İslâmiyetin yahut Arapların teyit ve takviyesi demektir. Sahabeî kiram fütuhatta ilerliyerek Rum ve İran memalikinî kabzai teshire geçirince bu itikat anlarda daha ziyade yerleşmiş ve Araplardan gayri kimsenin hâkim olmaması ve Kur'anı Azimüşşan'dan başka kitap okunmaması lüzumuna zahip olmuşlardı. Bu zehap Araplarda ve bilhassa Emeviler devrinde o kadar taammüm ve tezayüt eylemişti ki Araplardan olmyan mileli saire gördükleri mahrumiyet, zulüm ve itisafa binaen Araplara düşman kesilmişlerdi.

İslâmiyetin evailinde «İslâmiyet kendisinden daha evvel gelen şeyleri hedmeder.» itikadı umumiyesi hükmediyordu. Bu cihetle herkes Kur'anı Azimüşşan, ondan daha evvel nazil olan bilcümle kitapları iptal ettiğinden Kur'an'dan başka bir kitaba bakmamak lüzumuna kail bulunuyordu. Filvaki şeriatı İslâmiye İslâmlar arasında ittihat husulü ve bu ittihadın İslâmiyete merbut olunması maksadile o sırada Kur'anı azimüşşandan gayri olan kütübü münzelele bakılmasını menetmişti. «Ehli kitaptan olanlara (Hıristiyanlara, Musevilere) ne inanınız, ne de tekzip ediniz. Bize ve size nazil olan evamiri ilâhiyeye mutekidiz, Allahımız birdir deyiniz.» mealinde bulunan hadis buna delildir.

Bir gün Cenabı Nebi Hazreti Ömer'in elinde Tevrat'tan bir kâğıt gördü. Zatı Nübüvvetpenahi bunu görmekten o kadar gücendi ki veçhi Nebevide gücenmek âsarı belirdi. Hazreti Ömer'e hitaben :

— Evamiri ilâhiyeyi beyaz ve temiz olarak size getirirmedim mi? Hazreti Musa berhayat olsaydı bana tâbi olmakta bir an tereddüt etmezdi.. buyurdular. Ve :

— Sizden evvel olan şeylerle bundan sonra vuku bulacak ahval ve zamanı hazırda aranızda intizamı temin edecek ahkâm hep Kitabullah'ta mevcuttur.

Sözleri de o sırada halk arasında hadis cümlesinden olarak intişar etmişti. Bunun tesirile İslâmlar Kavaidi İslâmiye rûsuh ve istihkâr bulmadan Kur'an'dan başka diğer ilimlerle iştigali caiz görmediler.» [7]

[7] Medeniyeti İslâmiye Tarihi. Corci Zeydan — Zeki Megamiz. C. 3. Sahife 72.

İmamı âzam ikinci Hicret asrı fakihlerinden yani hukukçularından olduğu için ibadetin Arapça'dan başka dillerde yapılması caiz olup olmayacağı aşağı yukarı 1200 senedenberi bahis mevzuu olup durmuştur, diyebiliriz.

Fakat yine tarihlerden ve Fıkıh kitaplarından öğreniyoruz ki zaman ilerledikçe bu fikir gerilememiş, Arap dili Müslüman milletler arasında yayılıp öğrenildikçe de öteki diller arta kalıp ibadet tamamile Arap dilile ve Arapça Kur'an'la yapılagelmıştır.

Abbasilerden sonra hattâ Abbasiler zamanında belli başlı büyük hükûmetlerden Selçukiler Türk oldukları halde hükûmet dili olarak Farsçayı ve ibadet dili olarak da Arapçayı kabul etmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Bunlardan sonra bilhassa Anadolu'da hükûmet kuran Türkler başta Karaman ve Osmanoğulları olduğu halde hükûmet dili olarak Türkçeye hakkını ve yerini vermiş olmakla beraber ibadet dili olarak da kendi dillerine kıymet ve ehemmiyet verdikleri şöyle böyle bazı izlerden ve eserlerden anlaşılmaktadır.

Başlı başına bir tetkik mevzuu olan bu meseleyi burada incelemek benim için uzun süreceğinden hattâ mümkün olamayacağından ancak Osmanlı hükûmetinin ilk kuruluşunda yazılmış olan iki eserden şu birkaç satırı almakla iktifa edeceğim :

Osmanlı müelliflerinin anlatışına göre 800 (1397) senesi âlimlerinden ve Konya Aksaraylı olan Yusuf oğlu Abdurrahman **İmadülsîlâm** adında bir kitap yazmış ve bu eserde diniyatın Türkçeleştirilmesi tezini ileri sürmüştür. Bu eserin önile sonundan şu satırları alıyorum :

«... Hayli zamandan hatırımda idi ki... Bir risale Türkçe cemeyliyyim ki müptediler beyninde Ebülleys mukaddemesi gibi istimal oluna. Bâdezzaman **Umdetülsîlâmı** gördüm ki hemen şol gönlümüzden geçtiği gibi, belki dahi evlâ. Onu Mevlâna Abdülâziz Ebû Hanife mezhebi üzere 85 pare muteber kitaptan Acem dili üzerine cemeylemiş. El-hamdülillâhi taalâ murat hasıl olmuş deyüp bir zaman istimal ettikten sonra gördüm ki bu Rum vilâyetinde [8] Farisî kitaptan çok kimesne faidemend olmayacağı ecildengeru. Ol cem, mesabei ademde olmağın... (Müslümanlara ibadet ilmi âsan olsun) deyip diledim ki bu **Umdetülsîlâmı** küstahane Türkî lisana tercüme eyliyeyim, Avnillâh ile Amma her bir mahalde münasebetle mesaili şer'iyyeden ve ahadisi Nebeviyyeden ve dini İslâmda gayet mühim olan müşkillerden tafsil ettim. Ve

[8] Bu kitabın 1476 ıncı sayfasındaki hâşiyeye lûtfen bakınız.

Ümdetülsîlâm tamam olduktan sonra herkese lâzım olan hukuktan ve âdaptan ve haşirden bir miktar yazıp 60 pare kitaptan nakleyledim. Ve dini İslâmın cemii vacibatını cami olduğu için İmadülsîlâm deyu ad kodum. Amma lâyük değildir ki bu kitaba Türkîdir deyu hiffetle nazır buyurmayalar. Zira içindeki ilmi nafidir ve ammeli salihdir. Pes her kavmin dili kendilere kıyas ve asl olduğu gayri dilden istifade edemedikleri içindir. **Hazreti Peygamber eğer bu diyara gelmiş olsaydı ol dahi Türkî dili söyliyenecekti.** Halka menfaati bu cihetten olduğu için. «**Ve ma ekselnâ mea resulül bil sen kavme**» pes imdi de şöyle zanneylemeye ki Hazreti Resulü Aleyhisselâm deyu buyurduğu ancak Arabiyet üslûbu ile üstad'dan okumak evlâ. Ve «**En ilmil imamın ulûm vesse-lâmete ve meslete talep ilim farziyeti elâ kâmil Müslüm**» bu veçhile Arapça okumıyan farzı terkeylemiş ve âsi olamaz. Böyle değildir. Maksud olan bilmektir. Ne tarikle bilirse bilsin.»

Yine bu kitabın baş taraflarında şu cümleler var ki pek ziyade dikkate değer: «Bu kitabın muradı hemen avamı mü'minin ile musahabbettir. Şübehati diniyelerini Türkî lisanile alâ kaderittake beyan eylemektir...

Hak Taalâ Hazretleri ilmi gökten Arap dili üzerine indirdi. Arap âlimleri dahi ol ilmi Arap dilile beyan ettiler. Zamanları halkına menfaatleri ol dil ile olduğu için. Bâdehü ol ilm Acem vilâyetine düştüğünde Acem âlimleri dahi ülema için telif ettikleri kitabı geru Arap dili üzerine telif ettiler. Amma avam için telif ettikleri kitabı Acem dili üzerine telif ettiler. Zamaneleri avamına faide bu yüzden olduğu için.

Bâdehu ol ilim Rum vilâyetine düştüğünde Rum üleması dahi ekseriya ol ilmi geru Arap dili üzerine beyan edüp evemı halka ilmi nâfi yer altında gizli mal gibi mestur kaldı.

Zamane müftüleri zamane dili ile fetva yazdıkları gibi pes biz dahi zamane halkına âsan olsun için ol Arap ve Fars dilleri altında gizli olan ilmi nâfii alâ rağmilhasidin Türkî diliyle halka izhar ettik. Ümmiddir ki hayrı duaya sebep ola...

Pes bu kitabın muradı bu veçhile hayırlara delâlet olduysa bunun İlbası Türkîdir. Deyüp ve çerağın dibi bu denlu nurda ne var diyerek nurdan mahrum olduğu gibi sende tahfif edüp de bu kitabın faidelelerinden irak düşmiyesin. Ülema yâranın Türki deyüp tahfif ettikleri şol Türkî hikâyeler ve Türkî Mevize kitaplarıdır. Bu ise ahkâmı şer'iyye kitabıdır. Ahkâmı şer'iyyeyi zamanı muktazası üzerine halka tefhim için ahar lisanla tâbir etmek örfü zamandır, aynı kemaldır. Bu dâva üzerine iki makbul şahidimiz de var.

(1) Mevalîî izam müftüleri cevabı Türkî yazdıkları, (2) Vilâyet kadıları ahkâmı şer'iiyyeyi Türkî buyurdukları gibi.

Bu malûm oldu ki bu kitap; fukeha kitaplarından lisanı kavm üzere muteber bir kitaptır. Cemi halka menfaati âm olduğu için ilmi nâfi oldu. Belki Kur'an ahkâmını beyan ettiği için Türkiye tercüme olunmuş Kur'an oldu...» [9]

Osmanoğulları hükûmetinin kuruluşu zamanına ait ikinci eserde manzum **Vikaye** tercümesidir. Bu eserin müellifi Balıkesirli Devlet oğlu Yusuf'tur. Kitabı Fatih'in babası Sultan Murat adına yazmıştır.

Müellif maksadını kitabın baş taraflarında şu beyitlerle anlatır :

**Bu hanife kim sahip usul
Mâ'nidir Kur'an dedi bir kavl ol**
**Farsça Kur'anı caiz gördü pes
Kim namazda okusun, kılsın heves**
**İle olsa her ne dilce olsa ger
Lâfız âlet, ma'ni olur muteber**
**Pes kaçan söz olsa ma'nili öğât
Nola Türk ola diyen ya tat.**

Bununla beraber müellif kendisini ve eserini şu beyitlerle anlatır:

**Devlet oğlu Yusuf ol isyanı çok
Bunca türlü özriyle noksanı çok**
**Balıkesri olmuş ânın mevlidi
Hem sekiz yüz dahi yiğirmi yedi**
**Hicreti tarih ana ermiş iken
Hem yiğirmi sekize girmiş iken**
**Bunu nazmetti o yıllarda heman
Kim hakikat maksut olup bigüman**

[9] Nuruosmaniye Kütüphanesi fihristinde 1770 numarayı taşıyan bu kitap hakkında ilkin dostum M. Cevdet'in o fihristte (Türkçecilik itibarile bu müellifin bir iddiası var okumalıdır) kaydını görmüş ve bundan Muallim M. Cevdet'in **Hayatı ve Eserleri** adlı kitabında (sahife 372) bahsetmiştim. Yine merhum Cevdet notları arasında bu kitap ve bu müellif için: «Bu eser Diniyyati Türkçeleştirme istiyen bir zekânın mahsulüdür. Davası, pek ziyade açık bir Milliyetperverliktir. Fakat dinsizce değil, dindar bir Türklüktür.» der.

Bu eser basılmışsa da üzerinde ne basılış tarihi, ne de basıldığı yer gösterilmiştir. Harekelidir ve taş basmadır. Fakat çok yanlışları vardır. Tetkikat yapmak isteyenler yazmalarını bulup okumalıdırlar. Hususî kütüphanemde de güzel yazılı bir nüshası vardır.

Gördüğüm nüsha 843 de istinsah edilmiştir. 239 yaprak yani 478 sahifedir. Her sahifesinde 15 beyit görülüyor. Şu halde bütün kitapta 700 küsur beyit var. Din bakımından da baştan sona kadar incelemeye değer bir eserdir.

Şu beyitleri bugünkü Türkçemizle nesre çevirirsek :

«Ebû Hanife Kur'an mânadır, lâfız değildir, dedi. Lâfız âlettir, mu-teber olan mânadır. Binaenaleyh Kur'anın Farsça tercümesi de Kur'an-dır. Bununla da namaz kılınır. Farsça Kur'anla namaz kılınınca baş-ka dillerdeki ve meselâ Türkçedeki tercümelerle niçin kılınmasın?»

İşte asırlardan beri sürüp gelen iddia budur. Ve bugün de bundan başka bir şey değildir.

Nasıl ki Abbasilerin ilk zamanında bu yola gidilmekle beraber Arap kültürü kuvvetlendikten sonra bundan vaz geçilmişti, Osmanoğulları da Bursa'da, Edirne'de ve İstanbul'daki medreseleri kurup programla-ra Arapça'dan başka ve meselâ Türkçeyi sokmayınca bu memlekette de tabiatile bu ilk cereyanlar gevşiyerek Arapça bugüne kadar hâkimiye-tini muhafaza etmiştir.

Tanzimatın ilânından sonra garbi takliden birçok yeniliklere baş-vurulduğu sırada Kur'an'ın yani ibadetin Türkçe olması cereyanına, umulduğu halde, rastgelinmez Bunun sebebi basittir.

Evvelâ : Osmanlı Padişahlarının aynı zamanda İslâm Halifesi olu-şu, saniyen : Bu türlü fikirleri yayacak vasıta olan gazetelerle, mecmua ve kitapların ya Maarif Nezaretindeki Encümeni Teftiş ve muayenenin yahut Meşihatı İslâmiye dairesindeki tetkiki müellefatı şer'iyeye heyet-lerinin sansürlerine tâbi bulunmasından ileri geliyordu. Bu kitabın 697 inci sayfasında Fransızcadan Türkçeye çevrilen İslâm Fıkhnı dair bir eserin bu meclisler karşısında ne gibi bir muameleye hedef olduğunu söylemiştik.

Fakat 1908 İnkılâbından sonra diğer İslâm unsurlarını takliden Türkler arasında da Milliyet ve Türkçülük cereyanları başlayınca Kur'an'ın Türkçe olması münakaşaları yavaş yavaş işitilmeğe başladı. Bununla beraber bu devrede matbuat serbestisinden istifade edilerek ve yukarıda adları geçen dinî sansür heyetlerine dayanılarak bu münakaşalara, bu cereyanlara şiddetle karşı koyanlar da çok oldu.

Bu devrin en başta gelen inkılâpçısı Ziya Gökalp'ın şu manzume-si sayfalarla yazı yazmaktan müstağni kılacak derecede yapılmak iste-nilen inkılâbı açıkça göstermektedir :

**Bir lke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Kyl anlar mânasını namazdaki duanın,
Bir lke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hudanın,
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın.**

Bu gibilere karşılık olarak Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilemiyeceğini iddia ve müdafaa edenler de çoktur. şeyhlislmlık makamına kadar ıkmiş olan ve kudretli bir kaleme sahip bulunan Tokatlı Mustafa Sabri aynı fikri müdafaa eden Hşim Nahit Erbil'e karşı yazdığı **Dini Müceddidler** adlı eserde bu mevzua sayfalar tahsis etmiştir. Bu sayfaların bir iki fıkrasını alıyorum. Mustafa Sabri diyor ki : [10]

«Mceddidlerimiz, Kur'anı Kerim'in Türkçesini asıl Kur'an yerine ikame ederek Türklerin namazını bile işte bu Türk Kur'anı ile kıldır-mak isterler. İşte ben de caiz olmıyan şeyin, Kur'anı Kerimi Türkçeye tercüme etmek değil de belki herhangi bir dilile tercümenin namazda okunması meselesi olduğunu söylemek isterim. Çünkü Kur'anı Ke-rimin hakikî mahiyeti icazkr belgatinin mstenidi bulunan kendi el-fazı ile kaim olduğundan başka, bu elfazın türlü türlü mânalara kabiliyeti itibarile, o manalardan hangisinin hüve hvesine muradı ilâhî olduğu kat'iyetle kestirilemiyeceği için muhtelif mânalara göre husule gelecek muhtelif tercümelerden, muayyen bir tercüme hakkında Kur'an olmak hükmü verilemiyecektir .....

Alelhusus namazda Arapça'dan başka herhangi bir lisan ile tilâveti Kur'an caiz olmaz. Cibrili Emin'in Hazreti Muhammed'e inzal ettiği el-faz ve ibaratın gayri bir ibare ile, Arapça da olsa, yine tilâveti Kur'an olmaz.....

İnsanın namazında Allahına kendi lisanı ile mnacatta bulunmak nimetinden mahrum kalması tarzındaki yeni itirazların cevabı kolaydır. Çünkü namazı insanın kendisi tertip etmemiştir, Cenabı Hakkın emri veçhile tertip edilmiştir. İçinde okunacak Kur'an'ın da Allah kelmı olması matlptur. Vazife bu suretle ifa edilecektir. Bunun haricinde Müslümanlar kendi lisanları ile de Cenabı Hakka istedikleri kadar dua edebilirler. Ve isterlerse namazda okudukları yatı Kur'aniyenin mânalarını da ehlinden öğrenebilirler. Ve bu gibi ihtiyaçlardan dolayı bütün anasırı İslâmiyenin Arapçayı müşterek bir lisan gibi aralarında tamime çalışmaları bir vazifedir. Daha sonra namazın ekmel sureti cemaatle eda olunan namazlardan ibaret olduğuna göre herkes kendi li-

[10] Dini Müceddidler. Mustafa Sabri. İstanbul, Evkaf Matbaası 1338 (sahife 197 - 200 den kısaltma).

sanına tevfigan edayı salât etmek lâzım gelse muhtelif İslâm unsurlarının bir arada namaz kılamaması veyahut kıldıkları surette her kâfadan bir ses gelmesi gibi mahzurlarla İslâmın âhenk ve vahdetine vurulacak darbeleri hesaba katmalıdır.....»

Buna karşı Ubeydullah Efendi de şu mütaleada bulunmuştur :

Müslümanların müridlik makamını kendilerine hasredenler derler ki : Bizim delilimiz Kur'an'dır. Kur'anı Kerim hak ile bâtili bize gösterdi. Biz o kitabı İlâhının al dediğini alır, bırak dediğini bırakırız. Ben bunlara cevap olarak derim ki :

— Kurbanınız olayım biz de Müslümanız, hem sizden çok kuvvetli Müslümanız. Yalnız farkımız siz Kur'anı lâfız bilen ve o elfazın mânasına dair sizden evvel ne denmiş ise Kur'an'ın mânasını ona kasır ve hasrederek artık Kur'an'ın mânasının bittiğine ve feyzi ilâhının kesildiğine kail olan yahut kanan Müslümanlardansınız. Biz ise Kur'an'ın mânası lâfzından mühim olduğuna ve Müslümanların sizin sözlerinize değil Kur'an'a tâbi olmaları lâzım geldiğine ve feyzi ilâhının ebediyyen kesilmeyeceğine inanan Müslümanlardanız. İşte farkımız budur. Siz Kur'an'ın herkesin fehmine takrip olunmasını, tercümeyi tecviz etmiyerek, imkânsız görerek, tercümeleleri beğenmiyerek caiz görmiyen Müslümanlardansınız, bizler ise Kur'anın hitabı umumîdir. Her Müslüman onu anlamakla mükelleftir, kim olursa olsun, her Kur'an'ı anlıyan elinden geldiği, dilinin döndüğü kadar o kitabı celili istediği lisanla tercüme edecek, herkese anlatacağı diyen Müslümanlardanız. Sizin bütün gayretiniz Müslümanlığın hali hazırı muhafaza etmesine masruftur, bizim derdimiz Müslümanlığın hali hazırı Müslümanları perişan ve maskarai cihan ettiği ve fakru zilletin derecei süflâsına getirdiği Müslümanlığın akıl ile tev'em bir hale gelmiye, hakka vasıl olmağa çalışacaktır.

Bu mücadelede asıl mahalli niza nedir, bilir misiniz? İşte ben işin orasını ağızımda gevelemeden açık açık söyleyeceğim, dikkat :

Bilecek miyiz? İnanacak mıyız?.

İşte mahalli niza budur. Bizim istediğimiz bilmektir. Herkes evvelâ bilmeli, sonra şayanı kabul olanı, yani hakkı alınır, batılı atılır.

Muhafazakârlar diyorlar ki: Hayır bilmeğe lüzum yok. Yalnız inanmalı.

Bu nizam içinde biz elimizden gelse birbirimizi boğacağız. Halbuki Müslümanlar arasında bu yolda zuhur edecek münazaayı hal ve fasl için merci kitap ve sünnettir. Peygamberimiz :

— Ya Ebedderda sen herkesin inandığını bilmeğe çalış, buyurmuştur. Hakka vüsulün yolu bilmektir. Yalnız inanmak değil. [11]

Ubeydullah Efendi şu sözleriyle Kur'an'ın Arapçasıyla değil, Türkçesiyle ibadet edilmesi lâzım geleceğini müdafaa etmek istiyor, fakat fikrini pek de açıkça söyleyemiyor.

Bununla beraber Cuma mevzelerinde şu fıkrayı nakletmekle de yine kapalı bir surette bu fikri müdafaa etmek istiyor :

Kütübü muhazeratta meşhur olan bir çoban hikâyesi nakledeceğim :

Hazreti Musa Huzuri İlâhiye giderken yolda bir çobana rastgelmiş de çobanı Allah'a münacatta bulmuş.

Çoban dermiş ki :

«— Ya Rabbi seni çok seviyorum, senin yolunda canımı fedaya hazırım. Nerede olduğunu bilsem sana armağan olarak süt, yoğurt getirirdim; bal, pekmez bulup iletirdim. Yerini bildir, bana yol ver, he-diyelemleri getireyim. Ya Rabbi!»

Böyle der, ağlarmış ve döğünürmüş.

Cenabı kelimullah bunu görünce hoşlanmamış ve kendisini irşad ederek Allah'ın bir şeye muhtaç olmadığını, yemekten, içmekten münezzeh olduğunu ve kendisine ancak namazla ibadet olunabileceğini ve çobanın söylediği onun kemaline münafi olacağından hoşuna gitmiyeceğini anlatmış ve orada kendisine namaz, dua gibi şeyler öğretmiş. Sonra ayrılmış, yoluna devam etmiş.

Biçare çoban Musa oradan ayrıldıktan biraz sonra onun kendisine öğrettiklerini unutmuş. Evvelce kendisinin yaptıklarını - cesareti kırıldığı için - yapamaz olmuş. Bütün bütün hüznün ve hayret içinde perişan kalmış.

Hazreti Musa ise huzuru ilâhiye vardığında kendisine hitabı izzet varid olmuş ki :

«— Ya Musa! Ben o çoban kulumdan razı idim. Onun kendi aklınca bana hitaben söylediği sözler benim hoşuma gidiyordu ve senin ibadetinden bence daha efdal idi. Sen o kulumu hayrete attın, mahzun ettin, yolunu şaşırttın. Hemen git, benim tarafımdan söyle, ben onun yaptığından hoşnudum. O kendi bildiğinde devam etsin, sen de ona karışma, onu irşad etmeğe kalkışma..»

---

[11] Vatan gazetesi 13 Haziran 1340.

Bu emir üzerine Hazreti Musa hemen gelmiş, biçare çobanı bulmuş, görmüş ki hakikaten mahzun, ne yapacağını bilmiyor. Allah'ın kendisinden hoşnut olduğunu söylemiş ve kendi sözlerine kulak asması ve eski bildiğinde devam etmesini bildirmiş. Çoban da münşerih olmuş.

Dinde büyük bir İnkılâbın Kur'anın Türkçeye tercümesiyle mümkün olacağı çoktan beri anlaşılarak bu yola gidilmiş ve bir hayli Kur'an tercümesi ortaya çıkmıştır. Bunlardan Mevakip ile Tibyan adındaki tercüme ve tefsirler basılmış olduğu için 1908 İnkılâbından önce bilinen ve okunan dinî eserlerdendi.

1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra başta Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi Saffetülbeyan ve Temyiz Mahkemesi âzasından Bereketzade İsmail Hakkı Bey de Envarül Kur'an adlarında büyükçe birer Kur'an tercüme ve tefsiri yazıp neşre başlamışlar ve her ikisi de birer cildini çıkartmışlardı.

Yine bu sırada kitapçı İbrahim Hilmi Kur'anı Kerim tercüme ve tefsiri başlığı altında Arapça metinsiz ve yalnız Türkçesi olmak üzere bir tercümeyi neşre başlamış ve 5 formasını çıkardıktan sonra hükûmetçe bu eser yasak edilmişti.

İbrahim Hilmi eserin başına yazdığı ön sözde diyor ki :

«Ötedenberi vatanımızda bir inkılâbı fikrî ve içtimai yapmak için var kuvvetimle çalıştığımdan âyatı kerimenin meali münifini tercüme ettirerek tab ve neşreylemek ahassı âmalim idi...

İşte şimdi bir heyeti muktedireye yazdırdığım bu nüshayı neşrediyorum... Hüsnüniyyete makrum ve hissi diyanete müntehî olan fikri emelim yanlış telâkki edilmesin. Bir Türk Kur'anı Kerimi Türkçe okumakla hiçbir vakit aslını, Arapçasını okumaktan müstağni kalamaz. Türkçesi ancak tefsiri bir tercümeden ibarettir. Aslı her vakit kemali tevkir ve ihtiram ile okunacaktır...»

Tercümeyi yapan bir heyeti muktedire değil, yalnız Hristiyan Araplardan Zeki Magamiz'dir. Bu tercümenin çıkması, 1914 Cihan Harbinin başlangıcına rastlar. O sırada Osmanlı Hükûmetine karşı isyan etmiş ve ayrılık bayraklarını açmış olan Arapların Türklerde buldukları kabahatlerden birisi de bu idi. Yani: Türkler İslâm dininden ayrılıyorlar, Kur'anı terk ediyorlar, diyorlardı ve bu tercümeyi şahit tutuyorlardı.

Araplık âlemi Türklerden ayrıldıktan, hilâfet kalktıktan ve niha-

yet Cumhuriyet ilân edildikten sonra Kur'anı Türkçeye tercümede de bir faaliyet, bir yarış başgösterdi İbrahim Hilmi Zeki Magamiz'in tercümesini İzmir'li İsmail Hakkı'nın tetkikinden geçirterek neşrettiği gibi ayrıca yine bu zate ve Hüseyin Kâzım Kadri'ye de birer Kur'an tercümesi yaptırıp neşrettirdi ve bunları, aşağıdaki hâşiyede görüleceği üzere, daha birçok tercümeler takip etti. [12]

[12] Kur'an'ın birçok tercümelerine, biz Türkler, ancak Cumhuriyet devrinde nail oluyoruz. Her ne kadar bu devirden evvel de Tıbyan ve Mevakip adlarında başlıca iki tercüme ve tefsir elde dolaşüyor idiyse de bunların ifadeleri dilimizin bugünkü seviyesine uygun değildi.

Cumhuriyet devrinde ilkin Kur'anı Fransızcadan Türkçeye çeviren Cemil Said'in eserinin rağbet bulduğu görülmesi üzerine İstanbul Kitapçıları din ve dile hizmetten ziyade kazanç kasdile derhal tercümeler yaptırmaya başladılar. Bu tercümelerin Diyanet İşleri Reisliği ve din âlim ve mütehassısları tarafından tenkit edilmesi üzerine Millet Meclisi, Kur'anı resmen Türkçeye tercüme ettirmeye karar verdi ve tercüme ettirdi.

Mütetebbilere bir kolaylık olmak üzere bu devirde yapılan Kur'an tercüme ve tefsirlerini aşağıda sıralıyorum.

1 — Kur'anı Kerim tercümesi. Cemil Sait. (Mütercim, şark kaynaklarından tercüme ettiğini ön sözde yazarsa da müsteşrik Kazimireskinin Fransızca tercümesini esas itti haz ettiği bilinmektedir. Terceme harfi harfinedir. Ancak Türkçenin şivesi itibarile veya mânanın daha iyi anlaşılması için, pek az kelime eklenmiş, fakat bunlar kerre içinde gösterilmiştir. Az ve âdeta yok denilecek derecede olan tefsir ve izahlar ise sayfa altına da gösterilmiştir. Kur'an'ın Arapça metni birlikte basılmıştır. İndeksi yoktur.)

Basıldığı tarih ve yeri yazılı değildir. Fakat 1923 den sonradır. Mütercim tarafından bastırılmış ve iki defa basılmıştır. S. 720.

2 — Nurülbeyan; Kur'an'ı Kerim'in Türkçe tercümesi: Bir heyeti ilmiyye tarafından terceme edildiği kapağında yazılı ise de asıl mütercimin Şeyh Muhsini Fani Eğreti adını taşıyan Hüseyin Kâzım Kadri olduğu ön sözden anlaşılıyor ve yine orada terce-me ederken kimlerden yardım gördüğü de bildiriliyor. (Terceme harfi harfine değildir. Şerh ve tavzih için söylenmesi lâzım gelen sözler metne karıştırılmıştır. İfadesi Osmanlıcadır. Nadiren yazılan tefsirlerle hâşiyeler ise ufak puntolarla sayfa arasına ve terce-menin hemen altına konulmuştur. Ayetler parça parça basma Kur'an'lardan fotoğrafla çıkartılarak birlikte basılmıştır.

Birinci cildin sonuna 19 Sayfalık bir yazı eklenmiştir. Bu yazıda Kur'an tercemesi hakkında izahat ve Diyanet İşleri Reisliğinin tercemeye yaptığı itirazlara cevaplar verilmekte ve muharrir Ubeydullah Efendinin bu terceme hakkındaki yazısı eserin kıymeti hakkında şahit gösterilmektedir.

İkinci cildin sonuna da: Eserin nasıl yazılmış olduğuna bir fikir verebilmek maksadile Mülk süresi'nin mufassalca tefsir ve tahlil edildiğini gösteren 35 sayfalık bir yazı eklenmiştir.

Bunlardan başka yine ikinci cildin sonuna bir lûgatça eklenerek bunda 301 lûgatın mânaları kısaca anlatılmaktadır. İndeksi yoktur).

Yazdıran ve bastıran: Kütüphanesi İslâm sahibi İbrahim Hilmi. C. 2, S. 1147, sene: 1924.

3 — Kur'anı Kerim tercemesi: Bir heyeti ilmiyye tarafından terceme ve İsmail Hakkı İzmirli tarafından da tedkik ve tashih edildiği ilk sayfasında gösterilmekte ise

Fakat bu tercümelerin hepsi, hele Cemil Sait tarafından Kazimi-reskinin Fransızcaya tercümesinden Türkçeye çevrilen nüsha birçok yanlışları muhtevi olduğu için gerek matbuatça, gerek Diyanet İşleri Reisliğince makbul tutulmamıştı.

de asıl mütercimi, Hristiyan Araplardan Zeki Megamiz'dir. Mütercim Hristiyan olduğu için adı kitabın üzerinde gösterilmemiştir.

(Terceme harfi harfinedir. Mânanın iyi anlaşılması için eklenen kelime ve ibarelerin üstü çizilmiştir. Pek az olan tefsir ve hâşiyeler ise sayfa altında gösterilmiştir. Arapça metni birlikte basılmamıştır. İndeks yoktur.)

Yazdıran ve bastıran: Kütüphaneci İslâm sahibi İbrahim Hilmi. S. 941, sene: 1926.

4 — Tercemei Şerife, Türkçe Kur'anı Kerim: Bir komisyonu mahsus tarafından 1907 de tetkik ve takdir edilen **Tefsîlülbeyan fi tefsiri'l Kur'an** adındaki mufasssal tefsirden hulâsa edildiği ilk sayfasında gösterilmekte ve tetkik eden heyetin kimlerden ibaret olduğu da bildirilmekte ise de asıl tefsiri yazanın kim olduğu söylenmemekte ve ancak o tefsirden hulâsa eden muharririn Süleyman Tefvik olduğu önsözden anlaşılmaktadır.

(Terceme harfi harfinedir. Eklenen kelime ve ibareler kerre içinde gösterilmiştir. Hâşiyeh mahiyetinde tefsir ve tavzih görülmüyor. Kur'anın Arapça metni birlikte basılmamıştır. İndeksi yoktur.)

Yazdıran ve bastıran: Yeni Şark Kütüphanesi sahibi Hüseyin Kasım zade. S. 771, Sene 1926.

5 — Maanî Kur'anı Kerim, Kur'anı Kerimin Türkçe tercemesi: İsmail Hakkı İzmirli.

(Terceme harfi harfinedir. Mânanın anlaşılması için eklenmesi lâzımgelen kelimelerin üstü çizilmiştir. Hâşiyeh ve tefsir mahiyetinde olan izahat sayfa altında ufak punto ile gösterilmiştir. Ve bunlar oldukça çoktur. Baş tarafında Kur'an hakkında 6 sayfalık bir mukaddeme vardır. Esere metin dercedilmemiş yalnız âyetlerin baş tarafında birer kelime alınmıştır, sonuna çift sütun üzerine 15 sayfa tutan bir indeks konulmuş. Bu indekste Kur'anın münderecatı 321 maddede toplanmıştır.)

Yazdıran ve bastıran: Kütüphaneci İslâm sahibi İbrahim Hilmi. C. 2, S. 1125, Sene: 1927

(Bu eser yeni Türk harflerile de iki defa basılmıştır.)

6 — Tercemeli Kur'anı Kerim: Fatih dersiâm ve vâızlarından Osman Raşit Efendi'nin riyasetlerinde bulunan bir heyeti ilmiyyeye yazdırıldığı ve muharrir Süleyman Tefvik'e de tashih ettirildiği kapağında gösterilmektedir. Yine kapakta; **büyük Türk âlimi Cevdet Paşa merhumun Lûgatı Kur'aniye hakkındaki lâhikâi şerifesini** havi olduğu görülmektedir. Cevdet Paşa'nın Kur'anı tercemeye başlamış olduğu ve dört defter dolduracak kadar terceme yapmış bulunduğu Beyazıt'taki İnkılâp müzesince satın alınan metrukâtından anlaşılmaktadır. Bu lûgatçe de ancak 110 kelime bulunmaktadır. Halbuki Kur'an'da İsfihanlı Ragıp'ın **müfredatına** göre 1621 sülâsi yani kök yahut ana kelime vardır. Anlaşılan, Cevdet Paşa Kur'anı tercemeye karar verdiği zaman onun lûgatlarını ayrıca izah etmeyi de düşünmüş ve işe böylece başlamıştır. Fakat tercemeyi tamamlıyamadığı için yalnız yapabildiği kadar terceme arasında geçen 110 lûgatı izah edebilmiştir.

Kitabın başına Cevdet Paşa'nın Kur'anının mahiyeti ve Kur'an tercemesi hakkında yazmış olduğu mukaddemenin ve sonuna da bahsi geçen lûgatçenin konulmuş olması, bu tercümenin tamamını Cevdet Paşa gibi yüksek bir şahsiyete mal ederek kitabın satışını teminden başka bir gayeye matuf olamaz.

Nihayet Büyük Millet Meclisinin kararıyla Kur'anın Diyanet İşleri Reisliğinin yani hükûmetin nezareti altında Türkçeye tercüme ve tefsir ettirilmesine karar verildi ve bunun için Diyanet işleri bütçesine ayrıca tahsisat konuldu.

Şu izahati, Kur'an tercemelerinin dinimize ve kültürümüze hizmetten ziyade ticaret kasdile yazdırılmış ve bastırılmış olduğunu göstermiş olmak için veriyorum.

Bu eserde Kur'an'ın metni harekesiz olarak birlikte basılmıştır. İndeks yoktur. Yazdıran ve bastıran: Maarif Kütüphanesi sahibi Naci Kasımzade. S. 576, sene 1927.

7 — **Hulâsatülbeyan fi Tefsiril Kur'an:** Konyalı Mehmet Vehbi Hadimî. Müfessir bu eseri 1331 (1914) den itibaren yazmağa ve 1340 (1924) den itibaren de kendi hesabına bastırmağa başlamış ve iki sene içinde bitirmiştir.

(Müellif, 11 tefsiri esas ittihaz ederek eserini yazdığını söyler. Terceme tevsian dır, harfi harfine değildir. Bununla beraber tercemeler ayrıca tefsir ve tavzih de edilmişlerdir. İfadesi açıktır. Fakat münderecatı ve mütaleaları eskidir. Kur'an'ın metni harekeli olarak birlikte basılmıştır. Müellif bu terceme ve tefsir ciltlerinden başka Ahkâmı Kur'aniye adında bir eser daha yazmış ve bastırmıştır.

Müellifin Cumhuriyet devrinde Şer'iyye Vekilliği yapmış olması, eserinin büyük bir rağbet görmesine sebep olmuş ve bu yüzden ilk ciltleri birkaç defa basılmıştır. Her cildin sonunda münderecatı fihristi varsa da münderecatın alfabetik bir fihristinin olmayışı bu kocaman eser için büyük bir noksan teşkil eder. C. 15, S. 6053.

8 — **Tanrı buyruğu, Kur'anı Kerimin terceme ve tefsiri:** Ömer Rıza Doğrul.

(Eserin başında 60 sayfa tutan bir yazıda Kur'an ile İslâm dini hakkında izahat verilmektedir. Bunlardan başka her sûrenin başında o sûrede bahsi geçen hükümler sıraya konularak bunlar hakkında kısaca malûmat verilmektedir. Terceme harfi harfinedir. Eklenmesi lâzım gelen sözler italik harflerle gösterilmiştir. Tefsir ve hâşiye mahiyetinde olan izahat ise sayfa altına yazılmıştır ve bunlar oldukça mufassaldır. Mütercim ve müfessir, şark kaynaklarından olduğu kadar garpte yapılmış olan tercemelerden de istifade etmiştir. İfadesi açık Türkçedir. Kur'anın Arapça metni fotoğrafla sayfa halinde çıkartılarak birlikte esere konulmuştur. Sonuna da kısa bir fihristle küçük bir de alfabetik indeks eklenmiştir. İndekste 271 madde vardır. Eser yeni Türk harflerile basılmıştır.)

Yazdıran ve bastıran: Muallim Ahmet Halit Kitabevi. S. 924, sene 1934.

9 — **Hak dini, Kur'an dili; yeni mealli Türkçe tefsir:** Mehmet Hamdi Yazır.

Yazdıran ve bastıran: Diyanet İşleri Reisliği. C. 8, S. 6442, Sene: 1935 - 1938.

Kur'anın metni bir Hattat'a harekeli nesih olarak yeniden yazdırılıp fotoğrafları tercemesile birlikte esere konulmuştur.

(Mütercim ve müfessir Mehmet Hamdi Yazır, bu devrin İslâm ilimleri bakımından en yüksek bir şahsiyettir. Arap diline olduğu kadar Türkçeye de âşinadır. Garp dillerinden Fransızca'yı da bilir. Terceme harfi harfinedir ve güzel, açık Türkçedir. Fakat tefsir kısmında ifadesi Osmanlıcadır ve ağırdır. Kuvvetli medrese tahsili görmeyen istifade edemez. Ayetleri tefsir ederken bol bol Yunan ve Arap Felsefelerine de temas etmiştir. Lâkin asıl İslâm Felsefesi demek olan Tasavvufa kitabında yer vermemiştir. Bu büyük eser için böyle bir taassup gösterişi affedilemez bir kusurdur ve kültürümüz için de bir kayıptır.

Eserin başında 32 sayfalık bir mukaddeme vardır. Burada Kur'an hakkında lüzumlu izahat verilmekle beraber terceme hususunda da hayli faydalı malûmat top-

Fakat bu sefer de tercümeyi yapabilecek kudret ve salâhiyeti haiz olan âlimler Kur'an'ın hakkiyle tercüme edilemeyeceği mütaleasını ileri sürerek tercüme yapamıyorlardı. Uzun ricalardan, birçok müzakereler ve münakaşalardan sonra Kur'anın mealen Türkçeye naklinin İslâm şairi ve istiklâl marşı mübdii Mehmet Akif ve tefsirinin de Elmalılı Mehmet Hamdi Yazır tarafından yapılmasında mutabık kalındı ve bu maksatla Diyanet İşleri bütçesine konulmuş olan 12000 liranın bu âlimlere yarı yarıya verilmesi kararlaştırılarak ilkin kendilerine biner lira da avans verilip işe başlatıldı.

Mehmet Akif tercümeleri yapıyor, Mehmet Hamdi'ye gönderiyor, o da tefsir ve tavzih edip Diyanet İşleri Reisliğine takdim ediyordu.

Bu münakaşalar, bu Kur'an tercüme ve tefsirleri işleri böylece devam edip gittiği sırada ve günün birinde Erenköyünde bir camide imamın birisi Kur'anın Türkçesini okumak suretiyle namaz kıldırması ve bu hâdise matbuata da aksetmişti.

Türk milliyetçilerinden Ahmet Ağaoğlu'nun Milliyet gazetesiyle neşretmiş olduğu bir makale müfrit Türkçülerin ve Türkçe Kur'anla namaz kılınmaması lüzumunu müdafaa edenlerin fikirlerine tercüman olduğu için bu bahsin tamamlanmasını ve Mehmet Akif'in neden dolayısıyla tercüme ettiği Kur'anı hükûmete vermediğinin anlaşılması maksadıyla o makaleyi de olduğu gibi alıyorum :

---

lanmıştır. Bilhassa tercemenin metin yerini tutup tutmayacağı üzerinde epeyce durulmuştur.

Her cildin sonuna birer münderecat fihristi konulmakla beraber eserin sonuna 230 sayfa tutan alfabetik bir fihrist daha eklenmiştir. Bu fihristte 3847 madde vardır.

Şu var ki, bu, daha kısa, daha derli toplu bir indeks olabilirdi. Bu eserde bir a'lâm indeksi bulundurmamak, bir de müracaat edilen eserleri gösterecek bibliyografya yapılmak lâzım gelmez miydi? Hele Kur'an'ın lûgatlarını alfabe sırasile gösterir ayrıca bir cilt yazılmamalı mıydı? Hiçbir şey yapılamazsa İsfihanlı Ragıp'ın 1621 lûgatı ihtiva eden müfredatı olsun terceme ettirilip bu esere eklenemez miydi?

Bütün bunları müfessirden beklemek insafsızlığını gösterecek değildir. Bu eserin basım ve tashih işlerini üzerlerine almış olanlar, hiç olmazsa, Amerikan misyonerlerinin Türkçe İncil için yapmış oldukları indeksi olsun görmüş ve ona yakın bir şey yapmış olsaydılar. Kur'an'a ve dolayısıyla kültürümüze büyük hizmetler etmiş olurlardı. Ne yazık ki böyle yapılmamış!

Âyetlere numara konulmamış olması da, okunmayı ve aramayı güçleştirdiği için daha büyük bir noksan teşkil eder. Hasılı, ilim âlemi bu terceme ve tefsiri, hele eserin tertibini daha mükemmel görmek isterdi. Bununla beraber bu noksanlar istenilirse bugün de tamamlanabilir. Mütercim ve müfessiri kültürümüze yaptığı hizmetten dolayı hürmetle ve rahmetle anarken Diyanet İşleri Reisliğinden de bu eksiklerin tamamlanmasına delâlet etmesini rica ederiz.

«İstanbul camilerinden birinde, Türk hocalarından birisi, Türkçe namaz kılmış ve birçok Türk müminleri de ona iktida etmişler. Türkçeyi resmî lisan olmak üzere ilân etmiş, Türklüğü de devletin temeli olarak kabul eylemiş olan bir memlekette bunun kadar tabii bir hâdise olabilir mi? Fakat eyvah ki tabilîlik ve mantık hâlâ birçoklarının dindarlığına yerleşememiştir. Anlaşıyor ki bazıları hâdiseye itiraz etmişler ve hocayı Diyanet İşleri Reisliğine şikâyet eylemişlerdir.

Mantıkî düşünmeğe alışmıyanlar için böyle bir hareketi çok görmemelidir. Fakat çok ve hem de pek çok görülecek ve hattâ hayret edilecek bir nokta varsa o da Diyanet İşleri Riyasetinin bu şikâyeti ehemmiyetli telâkki etmesi ve Türkçe namaz kılan hocayı, vелеv muvakkaten olsun, icrayı vazifeden meneylemesidir. Hocanın kabahati nedir? Herhangi bir memuru icrayı vazifeden menedebilmek için kanunen, kabahat veya cürüm addedilen bir fiili irtikâp etmesi lâzımdır.

Tekrar soruyoruz, Hocanın kabahati nedir? Hangi kanun ve hattâ şer'i şerifin hangi düsturu Türkçenin dualarda kullanılmasını menetmiştir? Türkçe haram bir lisan mıdır? Şer'i şerifçe haram bir lisan var mıdır? Hiç unutmam, vaktiyle İstanbul Türkocağında verdiğim bir konferansta Hazreti Kur'anın Türkçeye tercümei lüzumunu ileriye sürmüştüm. Bunu din namına Türklerin Hazreti Kur'an'dan istifade edebilmeleri namına söylemiştim. İkinci gün mahut Abdülâziz Çavuş - ki elyevm Mısır'da Arap vatanperverliği ile meşguldür - Beyazıt camiiinde bir mev'ize vererek benim mürted olduğumdan ve benim için tecdidi iman ve nikâh lüzumundan bahsetmişti..

Çavuş'in hâleti ruhiyesini ve onu tahrik eden saikleri pek iyi anlarım. Bilâtefriki ırk ve cins bütün beşeriyetin halâs ve necati için nâzil olan bu mukaddes kitabı ve bu kitabın muhatabı olan mukaddes bir vücudu yalnız bir kavmin malı addederek, diğer kavimlere lisanlarını ve şuurlarını kaybettirerek o kavmin peyrevi olmalarını arzu edenler için böyle bir hareket gayet tabiidir. Onlar için Türkçeyi kullanmak bir irtidat ve Türklükten bahsetmek de bir dalalettir. Allah yalnız Arabın Allah'ıdır ve Arapçadan başka bir lisan kullananları ne dinler, ne işitir ve ne de anlar. Ecdatlarımızı buna inandırmamışlar mıydı? Güzel Türkçemizle uğraşmayı abes ve hattâ günah bir fiil gibi telâkki etmeye ikna etmemişler miydi?

Türk kelimesinin tahkir ve istihfaf ifade ettiğini bize kabul ettirmemişler miydi? Lisanımızı, şuur ve vicdanı millimizi bu tetebbuat sayesinde kaybetmek üzere değil miydik? Araptan ziyade Arap, Acemden ziyade Acem olmak üzere değil miydik? Bizi bu hale getirenler aynı za-

manda bizi Hazreti Kur'an'dan, İslâmiyetin âli mânalarından mahrum ettirmişlerdi.

Türk fiilen dinî membalardan mücerret olduğu, kıldığı namazın yaptığı duaların bile mânalarını anlayamadığı için dininden de mahrum kalmıştır. Din yerine kafasında ve kalbinde asla alâkası olmiyan ve dine taban tabana zıt bulunan hürâfat ve israiliyat taşımakta idi.

Fakat bereket versin ki gözlerimiz geç de olsa açıldı. Türklüğümü-zü ve Müslümanlığımızı idrak ettik. Ne Müslüman olmak Arap olmak ve ne Türk olmak Müslüman olmamak demek olmadığını öğrendik. Bilâkis hakikî Türk olmak aynı zamanda hakikî Müslüman olmak demek olduğuna kani olduk. Zira vakalar ve hâdiseler isbat etti ki Müslümanlığı müdafaa, muhafaza ve idame ettiren yegâne hakikî âmil Türk imiş. Türksüz Müslümanlık yaşamaz, yaşiyamaz. Binaenaleyh Türk manen kuvvetli olmalıdır ki Müslümanlık da manen ve maddeten kuvvetli olsun.

Bunun için de Türk mefhumunu ifade eden bütün maddî ve manevî âmiller inkişaf etmelidir.

Mezkûr âmiller arasında en mühimleri Türkün lisanı ve Türkün şuurlu dinidir. Türk lisanının her sahada inkişafı, bütün sahalara hâkim olması ve bütün sahalarda kullanılması lâzımdır.

Dinin şuurlu olması için de Türk o dinin menbaı olan Hazreti Kur'anla Kur'an'ın emrettiği bütün dua ve niyazlarla doğrudan doğruya temas etmelidir. Onları anlıyarak feyz almiya çalışmalıdır.

Türk milleti altı seneden beri yaptığı muazzam mücadeleyi sırf kendisinin bu inkişafı için icra etmektedir. Yoksa lisanı da, dini de ve hayatının diğer tecelliyatı da eskisi gibi kalacaksa bu mücadeleden fayda ne olur? Bu noktai nazardan Türkçe namaz kılmış olan hoca hem lisanımızın ve hem dinimizin inkişafına yani yaptığımız mücadele ve inkılâbın esaslarına hizmet etmiştir. O halde böyle bir hoca nasıl oluyor da ceza görüyor ve nasıl oluyor da inkılâbın başında bulunan bir riyaset böyle bir hocayı icrayı vazifeden men ediyor?» [13]

Fakat bu sıralarda Türkçe Kur'an tercümesinin Arapça Kur'an yerine geçmesi ve bununla namaz kılınması münakaşalarının gazete-lerde cereyan etmesi ve Türkçe Kur'anla namaz kıldıranların ve kılan-ların ortaya çıkması, Kur'an'ın tercüme edilemeyeceği ve ancak meali nakil olunabileceği ve bunların ise aslın yerini tutamıyacağı tezini şid-

[13] Milliyet gazetesi 11 Nisan 1926

detle müdafaa eden Akif, kendi tercümesinin inkılâpçılarca bu maksatta kullanacağını anlıyarak yapıp gönderdiği tercümeleri geri almış ve aldığı avansı da iade etmiştir. Bunun üzerine tercümenin de, tefsirinde Mehmet Hamdi Yazır tarafından yapılması Diyanet İşleri Reisliğince uygun görülüp işe başlatılmış ve uzun bir çalışmadan sonra **Hak dini, Kur'an dili, yeni mealli Türkçe Tefsir** adı altında 8 ciltlik ve 6433 sayfalık büyük bir eser ortaya çıkartılmıştır. Aynı zamanda Mehmet Akif de tercümeye sonra kendi hesabına devam etmiş ve bitirmiş, hattâ hastalığı zamanında İstanbul'a geldiği sırada kendisine 20.000 lira teklif olunarak bu tercüme istenmiş ise de vermemiştir.

Bu tercümeyi görüp okuyan Eşref Edip şu malûmatı vermektedir:

«1932 de Mısır'a gittiğim zaman Halvan'da üstada misafir olduğum için bu tercümeyi baştan başa okudum. Üstad bunu kendi eliyle tebyiz etmiş olmakla beraber çok yerlerinde çıkıntılar, tashihler vardı.

Bir kaç cüzünü okuyunca tercümenin ehemmiyet ve azametini gördüm.

O ne sadelik, o ne âhenk! Ayetler arasındaki irtibatı muhafaza hususunda öyle büyük kudret göstermiş ki bütün bir süreyi okursunuz da hiç bir âyetin başında veya sonunda ufak bir irtibatsızlık göremezsiniz. Müfessirler âyetler arasındaki irtibat ve münasebetleri anlamak için sayfalar dolusu izahatta bulunurlar. Üstad ise bu irtibatı fiilen o suretle yapmış ki bir âyetin bitip diğer âyetin başladığının farkında bile olmazsınız. Bir şiir gibi senelerce üzerinde işlenmiş, hiç bir tarafında hiç bir noktasında, hiç bir pürüz bırakmamış. Su gibi akıyor. Bir çağlıyan gibi gönülleri heyecana veriyor.

Beyanın ulviyetine, kudsiyetine o kadar itina göstermiş ki okuduğunuzun Kelâmullah olduğunu hemen hissedersiniz. Kur'anı celilin hususiyeti ifadesi, tercümesinde de - kudreti beşer dahilinde - mütecellî.

O vakit tamamiyle kanaatim teeyyüt etti ki, «yer yüzünde Akif'den başka o selâset ve kuvvette Kur'anı Türkçeye tercüme edebilecek hiç kimse yoktur.» diyen Süleyman Nazif tamamiyle haklıdır. Hakikaten Cenabı Hak bu mazhariyeti yalnız Akif kuluna ihsan etmiş. [14]

Eşref Edib bu tercüme hakkında bir çok örnekler gösterdikten ve bir hayli izahat verdikten sonra diyor ki :

Şimdi herkesin sorduğu bir sual var.

[14] Mehmet Akif Hayatı ve eserleri. Eşref Edib. İstanbul - 1928 Marifet basımevi (sahife 105)

— Bu tercüme nerededir? Ve neşrolunacak mı?

Tercümeyi üstad Mısır'da bir zata bırakmış «Ben: sağ olur da gelirim noksanlarını ikmal eder, ondan sonra basarız. Şayet ölür de gelmezsem bu eser sende kalsın» demiş.

Eğer üstad sağ olsaydı bu tercümenin tabına şimdi başlanmış olurdu, sanırım. Ben Mısır'da iken bu hususta kendisinin fikri şu yolda idi: Bir kere daha okuyup tashih etmek, notlarını ilâve eylemek, ondan sonra bir heyeti ilmiye tarafından tetkik edilmek, lâzım gelen bazı âyetlere not şeklinde muhtasar birer tefsir ilâve etmek, Mevlânâ Mehmet Ali'nin İngilizce Kur'an tercümesi gibi bir tarafa Kur'an'ın asıl metnini, bir tarafa da tercümesini ve altına da şerh ve tefsirlerini yazmak, sonra gayet nefis bir şekilde ipek kâğıda bastırmak, hattâ bunun çok nefis olması için Londra'da tabını düşünüyordu. Nasip olmadı demek vakti merhumu gelmemiş (Aynı eser. Sayfa 113)

Çok arzu edilirki hâdisе Eşref Edib'in dediğı gibi olsun. Halbuki benim o sıralarda şairin en yakın arkadaşlarından işittiğıme göre Mehmet Âkif Mısır'dan İstanbul'a gelirken Kur'an tercümesini orada birisine bırakmış ve :

— Ben İstanbul'a gidiyorum, sağ kalır da gelirim alırım, gelmezsem bunu kimseye vermez, yok edersin! demiştir.

Nitekim vefatından sonra hükûmet Kahire'deki sefiri vasıtasıyla bıraktığı adamı buldurmuş ve Kur'an tercümesini istemişse de yok ettiği cevabını aldığını en salâhiyetli bir zat söylemiştir. Bununla beraber yok edilmediğine dair benim hafif bir ümidim vardır. Bir müddet sonra ortaya çıkarılır inşallah.

Mehmet Akif Kur'anı tercümeden vaz geçince Diyanet İşleri Reisi liğı hem tercümenin, hem de tefsirin Mehmet Hamdi Yazır tarafından yapılmasını istemiş, o da kabul ederek birinci cildini yapıp mukaddemesini de yazarak basılmak üzere riyasete vermiştir. Şu varki mukaddemede Kur'an'ın hakkıyla tercüme edilemeyeceğinden ve tercümenin hiç bir zaman aslının yerini tutamayacağından uzun uzadıya bahsettiğı sırada Kur'an'ın Türkçe tercümesiyle namaz kılınamaz haşa! diye bir de kayıt koymuş olması basılacağı sırada bu eseri tetkik eden Maarif Vekilliğinin dikkatini üzerine çekerek bu fıkranın mukaddmeden çıkartılmasını istemiş, fakat Mehmet Hamdi Yazır çıkartmamakta ısrar etmiştir.

Aynı zamanda hükûmet bu meseleyi tetkik ederek ilmi ve dini ka-

naatlerini bir raporla bildirmeğe İlahiyat Fakültesi profesörlerinden Şerafettin Yaltkaya ile İsmail Hakkı İzmirli'yi memur etmiştir.

Raporu şimdi Diyanet İşleri Reisliğinde bulunan Prof. Şerafeddin Yaltkaya yazarak İzmir'li de onun mütaleasına iştirak etmiştir. Rapor şimdiye kadar neşredilmemiş olduğu için münderecatını ve varılan neticeyi kat'î olarak bilemiyoruz. Şu varki her iki profesörün daha önceki neşriyatı raporun hükûmetin isteğine uygun bir tarzda yazılmış olduğu yani Türkçe Kur'anla namaz kılınacağını mutazammın bulunduğu kanaatini doğurur. Bunlardan Şerafeddin Yaltkaya bundan 29 sene önce Bilgi Mecmuasının ikinci sayısında **Cehiz Eğreti** adıyla neşretmiş olduğu **İslâmiyetin inhitatının bazı sebepleri** başlığı altındaki makalede, bu kanaati o zamana göre büyük bir medenî cesaret göstererek şu: «İmamı Azam Farisi ile namaz kılmayı caiz görüyor.» İmameyn (İmamı Muhammed ile, İmamı Yusuf) ancak aciz olduğu zamanda bunu tecviz ediyorlar. Çünkü dinde asla suubet yoktur. Şeriatı İslâmiyenin gayesi beşeriyetin saadeti ve meşakkatten kurtulması olduğundan insaniyetin bu gayeye vusulünü meneden her şey İslâmiyette merduttur. İslâmiyeti sırf uhrevî telâkki etmek ve halkı daima meşakkate koşturmak ve ibadeti mümkün olduğu kadar din işlerinden uzaklaşmaktan ibaret zannetmek büyük bir yanlışlıktır. Ruhı İslâmiyeti anlamamaktır. (Sayfa 173) cümleleriyle göstermiş olduğu için bu Cumhuriyet ve serbestlik devrinde daha serbest ve daha etraflı mütalea yürüterek Türkçe Kur'anla namaz kılınır demiş olduklarında şüphe bırakmazlar. Profesör İsmail Hakkı İzmirli'nin kanaati de **Meânîi Kur'anı Kerim** adı altında neşretmiş olduğu Kur'an tercümesinin ön-sözündeki şu cümlelerden anlaşılır. Profesör diyor ki :

«Kur'anı mübîni tercüme caizdir. Bunda asla şüphe ve ihtilâf yoktur. İhtilâf tercüme ile namazın sahîh olup olmamasındadır. Hane-fî imamları indinde Nazmı kerim rükni aslı olmamakla mânaya delâlet eden tercüme ile namazda kıraat caizdir.

İmamı Azâma göre Kur'anı Kerimi iyi okuyabilsin, iyi okuyamasın, kadir olsun, âciz olsun, her kim hakkında olursa olsun tercüme ile kıraat sahîh ise de İmameyn (İmamı Muhammed ile İmamı Yusuf) indlerinde ancak Kur'anı okumadan âciz olan kimse tercümesiyle namazı kılabilir, kendi lûgatı ile okuyabilir.

İmamı Azâm'ın diğer tilmizi Nuh İbni Meryem'in rivayetine göre İmamı Azâm bilahare İmameyn mezhebine dönmüştür.»

İşte Kur'an tercümesinde şu mütaleayı yürüten zatın da arkadaşları gibi Türkçe Kur'anla namaz kılınır dediğinde şüphe kalmaz.

Mehmet Hamdi Yazır, bu rapor üzerine mi, yoksa emeğinin ve eserinin heder olmaması düşüncesiyle mi hasılı ne ile olduğu anlaşılamıyan bir sebeple sonra o fıkrayı mukaddemeden çıkartarak eserin tabına muvafakat etmiş, bu suretle Kur'anın tercüme ve tefsiri işi de hükümet eliyle ve onun tasvip ve kararıyle neticelenmiş oldu.

DİN İNKILÂBINDA ATATÜRK'ÜN HAMLELERİ :

Eski rejimi, geçmişteki içtimâî hayatımızı ilgilendiren ne varsa Atatürk'ün o gibi şeyleri yenileştirmekte olduğu görülüp dururken bunların en başında gelen dinî hayata, bilhassa ibadet vasıta ve şekillerinde de bir takım yenilikler ve değişiklikler yapmak isteyeceğini istisnasız olarak herkes hissediyor, hattâ bekliyordu. Fakat Atatürk bu inkılâpta ötekiler kadar acele etmiyor ve ne yapmak istediğini de açığa vurmuyordu.

1924 te Hilâfetin ilgasıyla Cumhuriyetin ilânı, yine bu sene içinde tevhidi tedrisat kanununun neşriyle medreselerin kaldırılması ve Şeriye ile Evkaf Vekâletinin lağvi 1925 te Şeyh Sait isyanı dolayısıyla tekelerle zaviyeler ve türbelerin kapatılması dinde beklenen inkılâpların ilk hamlelerini teşkil ediyordu.

Cumhuriyetin XV inci yılı kitabı bu son hâdiseleri şu satırları ile tarihe geçirmiştir. (Sayfa 25)

«Memleketin her tarafında ülema kisvesini kendiliğinden lâbis olarak gûya ahalinin efkârını temsil, tevcih ve maksatlarına göre teşviş için salâhiyet ve vaziyet takınmış olan bir çok kimseler vardı. Bunlar uzun zamanların itiyadı neticesi olarak itikatları istismar etmekte idiler. Alelûmum tarikatlarda şeyhlik, dervişlik, seyitlik, çelebilik, emirlik, üfürükçülük ve mıskacılık gibi ünvan ve sıfatlar bu batıl itikatlar yüzünden mevcudiyetlerini idame ediyorlardı. Bunlar mazide memleketin her yönden duçarî inhitat ve tereddidi olmasına sebep oldukları gibi inkılâp ve intikal senelerinde de yer yer fena tesirleri fiilen görölmeğe başlamıştı. Bir çok fedakârlıklarla vaktinde bastırılmış olan şeyh Sait vak'ası bu sakim itikatların doğurduğu irticaî bir hareketti. Bu gibi batıl itikat ve hurafelere olan merbutiyeti ortadan kaldıracak inkılâbın icap ettirdiği yeni zihniyeti ikame etmek maksadiyle tanzim edilmiş olan tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklarla bir takım ünvanların men ve ilgasına dair olan 676 sayılı kanun 20 T. Evvet 341 tarihinde kabul olunmuştur.»

Fakat beklenen diğer Dinî İnkılâplar hemen bunu takip etmedi. Ancak 1931 senesinden sonradır ki inkılâpları müjdeliyen hareketler gö-

rülmeğe başladı. Bu sıralarda Atatürk'ün üzerinde durmak ve başarmak istediği şeyler başlıca namazın etrafında dolaşüyor ve onun şekilleri çevresinde toplanıyordu. Bunları şöylece altı kısımda gösterebiliriz :

- A) Tekbir, ezan, kamet ve salânın Türkçeleştirilmesi,
- B) Hutbenin Türkçe okutulması,
- C) Namazın Türkçe Kur'anla kıldırılması,
- Ç) Halkın rağbetini çekmek için camilerin sıhhi ve bedii bir hale getirilmesi,
- D) Heykel yasağının kaldırılması,
- E) Atatürk ve Din.

Şimdi bu hamlenin nasıl yapıldığını ve ne neticeler doğurduğunu münakaşa edebiliriz :

A. TEKBİR, EZAN, KAMET ve SALÂNIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ:

Bu hadiseyi, Atatürk'ün bu inkılâbında bulunmuş ve çalışmış olan Ali Rıza Sağman (Sultan Selimli Hafız Rıza) hâtıralarında şöyle anlatır :

«... Sarayın altındaki küçük salonda tekbir meselesi bahıs mevzuu oldu. Yaklaşmakta olan bayramda camilerde okunacak olan tekbirlerin Türkçeleştirilmesi isteniliyordu. Halbuki bu hafızların yapacakları iş değildi. Bunu yalnız Arapça bilen Hocalar da yapamazdı. Hem Arapça, hem Türkçe bilen, hem de musikide tasarruf sahibi olan kimselerin yapması lâzım gelirdi. Bu vaziyet karşısında gayretin dayıya düştüğü anlaşıldı.

Bu derece acele edilmesinin türlü sebebi olabilir: Yapılacak işte iyiliğin, kötülüğün yeri olmaması yani bir şey olsun da nasıl olursa olsun fikrinin hâkimi bulunması düşüncesi bir sebep olacağı gibi yaklaşmakta olan 1931 yılının bayramında bu işe başlanmış olması düşüncesi de ikinci bir sebep olabilir.

Her hangi bir rejim yeni kurulurken nasıl kurulursa öyle gider ve temelleşir. Bu temel ilkin doğru olarak konulursa iyi olur diye uygun olduğunu sandığım bir düşünce kafamın içini sardı. Doğruya aykırı bir usulün konması, yanlış bir ibare ile işin aslının, ruhunun çığırından çıkartılması ihtimali - ki bunun böyle olacağı orada görülüyordu - yüreğimi titretti. Bugün camilerde okunmakta olan Türkçe tekbir işte bu titreyişin eseridir. Bunu öğrenerek söylemek hakkına malik bu-

İnlemektayım. Şimdiye kadar karanlık kalmış olan bu mesele, bizden sonraki nesillere kalacak olan bu eser bir kaç satır ile tesbit edilecek olursa o geceki mücahede ve mücadelenin mükâfatını fazlasıyla almış olduğumu itiraf ve kabul ederek bunu bir kaç fıkra ile izah edeceğim:

Bugün camilerde okunan Türkçe tekbir sırf benim mücahedemin meyvasıdır. Bunu yalnız iddia değil, ispat da ederim. En birinci şahidim oradaki Hafız arkadaşlarımdır.

Hasan Cemil'in reislik ettiği bu meclisteki 9 hafızdan 8'i bir taraf oldular. Bunların başında Hafız Kemal vardı. Hafız Kemal, **Allahu ekber'i Allah büyüktür** tarzında Türkçeye çevirelim diyordu. Ben, Allah büyüktür terkinin hem sıfatına, hem mefhumuna itiraz ederek **Tanrı Uludur** denilmesini ileri sürdüm. Kemal, davasını haklı göstermek için Allah büyüktür terkinin bizce munis olduğunu, ağzımızın buna alışkın bulunduğunu söylüyordu. Sadeddin Kaynak da Hafız Kemal tarafını tutuyordu. Fakat o da tezini müdafaa edemedi.

Allah'a karşı **Tanrı; Ekber**e karşı **Ulu ve büyük** kelimeleri üzerinde hayli münakaşa oldu. Neticede görüldü ki Allahu ekber, Allah büyüktür ve Tanrı Uludur cümlelerinin üçü de hece sayısınca birdi. Allahu ekber ibaresindeki nağmeyi Türkçeleştirdiğimiz ibareye aynen geçirdik. Tekbirin ibaresi benim tezime göre şöyle oldu :

Tanrı Uludur, Tanrı Uludur. Tanrıdan başka Tanrı yoktur. Tanrı Uludur. Tanrı Uludur. Hamd ona mahsustur.

Müzakere bu safhaya gelince Hasan Cemil şöyle bir teklifte bulunarak münakaşaya son verdi :

— Her ikisini de Atatürk'e okuruz, onun istediği ve beğendiği kabul edilir.

Hasan Cemil'in reisliğindeki konuşmalar bitmiş, tekbir şöyle böyle Türkçeleştirilmiş, nağmeler yerli yerine konmuş ve Allah büyüktür, Tanrı Uludur ihtilâfının halli de Atatürk'ün yüksek tasviplerine bırakılmıştı. Şimdi bu komisyon azası sarayın üst katında bulunan Atatürk'ün huzuruna çıkıyordu. Billûr parmaklıklı merdivenden çıkarken reisimiz Hasan Cemil bize :

— Durun, dedi, şunlara bir sürpriz yapalım!

Atatürk'le yanındakiler bizim üst kata çıktığımızı görmemişlerdi. Oraya çıkar çıkmaz, reisimizin teklifi üzerine: Allah büyüktür, Allah büyüktür diye o maruf nağmeleri yüksek sesle ve hep bir ağızdan bağırarak yürümeğe başladık. Henüz Allah'ın adı saray kubbelerini tit-

retmeğe başladığı ilk anda Atatürk'ün başı bizden yana döndü ve pek hoşlanarak ve gülerek yerinden kalktı, bize doğru yürümeğe başladı. Biz de okuya okuya kendilerine yaklaştık. Atatürk pek seviniyor, tatlı tatlı gülüyordu. Tekbir bitmişti. Hasan Cemil söze başladı :

— Tekbiri Türkçeye çevirirken Hafızlar arasında itilâf çıktı. Kimi Tanrı Uludur olsun diyor, kimi Allah büyüktür olsun diyor.

İkisinden birisinin kabulünü yüksek tasviplerinize bıraktık.

Dedi. Reisimiz münakaşayı olduğu gibi söylememiş, kısa kesmişti. Tanrı Uludur diyen Hafızların bir kısmı değil, bir teki idi. Ben onun böyle söylemesini isterdim. Fakat o sırada sükûttan başka çare yoktu.

Atatürk :

— Her ikisini de dinliyelim!

Buyurdular. İlkin Allah büyüktür diye başladık. Kemal ile arkadaşları pek istekli ve neşeli okuyorlardı. Kendilerinininkini beğendirmek için azamî gayret sarfediyorlardı. Atatürk ise kaşlarını çatarak dikkat kesilmiş, ayakta dinliyordu.

Tekbir bitti. Hakikaten pek parlak okunmuştu. Saray çın çın ötüyordu. Atatürk :

— Bir daha!

Buyurdular, Allah büyüktür avâzeleri tekrar yükseldi. Bundan sonra Atatürk :

— Şimdi ötekini!

Buyurdular. Şimdi benim dediğim okunacaktı. Okundu. Fakat arkadaşların, bilâiltizam diyeceğim, neşesiz okudukları seziliyordu. Atatürk bunun için de :

— Bir daha!

Buyurdular. Bir kere daha okuduk. Bu sefer ben de onlara inat kuvvetli ve neşeli okudum. Okuyuş bitti. En heyecanlı bir ana gelmiştik. Yalnız Hafızlar değil, oradakilerin hepsi dikkat kesilmiş, kulak kesilmiş, göz kesilmişti. Atatürk'ün ne diyeceğini, hangisini beğeneceğini bir an evvel öğrenmek istiyorlardı. O, üç değil, iki kelime ile hem bu sabırsızlıklara, meraklara son verdi, hem de tekbinin metnini tespit etti ve :

— Evvelki unutulsun!

Buyurdu. Ben titriyordum. Çünkü böyle bir işi, böyle bir huzurda başarmış ve imtihanı kazanmıştım. Arkadaşlarım sükûte daldılar. Yalnız Galatasaray Lisesi muallimlerinden Hafız Nuri kulağıma: Tebrik ederim diye fısıldadı.

Atatürk kazanan tarafı bilmiyordu. Beşeriyet duygularından sıyrılmış olamayız. Bu şekli iddia edenin kim olduğunu Atatürk'ün de bilmesini isterdim.

Bununla beraber sofrada yine bu mesele üzerinde konuşmalar oldu. Atatürk yeni metnin aslından daha parlak olduğunu ve nağmeye yakıştığını söyledi.

Hafız Kemal de şöyle garip bir mütaleada bulunmaktan çekinmedi:

— Biz minarede de ezan okurken Allah kelimesinde nağme yaparsınız da...

Atatürk bir şey söylemedi. Ben işi üzerine alarak dedim ki :

— Bu muazzam inkılâp karşısında böyle bir nağme dinlenmez ya!

Yine Atatürk'ün huzurunda bir mesele görüşülürken ben, tekbirde geçen **hamd** ve **mahsus** kelimeleri hakkındaki görüş ve anlayışımı da kendilerine arz ettim. Ahteriye getirtti. Bu kelimelere baktı. Lûgatin verdiği mânalar da bunu tutmamış olacak ki :

— Biz şimdilik hamd ona mahsustur diyelim de istikbalin Türk'ü daha iyisini bulsun!

Buyurdular. Bu iş de böyle neticelendi.

Tekbir için yapılan mesai daha sonra ezana ve kamete de teşmil edildi, onlar da Türkçeleştirildi. Ve camilerde okunulmağa başlandı. Fakat Hükûmet lâik olduğu için bunları ne resmî veya dinî bir makamdan, meselâ Diyanet İşleri Reisliğinden geçiriyor, ne de bir kanun mevzuu yapıyordu. Bu işler böylece hususî şekillerde ve kanunî olmıyan teşebbüslerle yapılıp duruyordu. Bu türlü teşebbüslerde Salâ denilen ve Peygamber'e hürmet ve tazimi gösteren musiki parçası üzerinde durulmuyordu. Nihayet Diyanet İşleri Reisliği de bununla meşgul olarak bunun Türkçe üç muhtelif şeklini hazırlayıp ezandan sonra okunmak üzere bütün Müftülüklere gönderdi. Diyanet İşleri Reisliğinin bu babdaki 6. 3. 1933 tarihli dikkate değer tamimi şudur :

«Öz dilimizle her tarafta Türkçe ezan okunduğu bir zamanda minarelerde Arapça salât ve selâm okumak âhenksiz düşeceği gibi Hükûmeti celilenin takip buyurduğu maksadı millîye de uygun gelmedi-

ğine binaen İstanbul'daki erbabı ihtisasla bilmuhabere yukarıda yazılan üç suret ile Türkçe tekbir gönderilmiştir. Her hangisi arzu olunursa icabında alâkadarların ondan okumaları tamimen beyan olunur.»

Bu emir üzerine İstanbul Müftülüğü İstanbul'daki İlahiyat Fakültesi Müderrisleriyle görüşerek bunu da tespit edip bildirmiş ve bu işi de böylece sona erdirmiştir.

B) HUTBENİN TÜRKÇE OKUTULMASI :

İslâm dünyasında ibadet şekillerinin en mühimlerinden olan hutbenin eski şekli hakkında bu kitabın 210 - 224 üncü sayfalarında icap ettiği kadar izahat vermiş olduğum için onları burada velevki kısaca olsun, tekrara lüzum görmüyorum. Burada şu kadar diyebilirim ki :

Hutbe; halka hitap eden, halkla konuşmak için kurulmuş olan bir müessesedir. Halka hitap ederken onun anlıyacağı bir dille konuşmak en tabii ve en mantıkî bir yol olduğunda şüphe yoktur.

Bundan dolayıdır ki Atatürk yapmak istediği din inkılâpları sırasında ilkin bunu ele almış ve 1923 de Balıkesir'de bizzat menbere çıkıp hutbe okumuş, aynı zamanda hutbenin nasıl olması lâzım geleceğine dair halk ile konuşmalarda bulunmuştur.

Mühim ve tarihî bir vesika olan bu hutbeyi ve bu münakaşaları olduğu gibi şu sayfalara geçiriyorum :

Balıkesir : 7 (A.A.) — Gazi Paşa Hazretleri bugün öğle namazını büyük bir cemaatle Paşa camii şerifinde kılmuşlardır. Namazdan ve ervahı şühedaya ithafen kıraat edilen Mevlûdü Nebividen sonra Paşa Hazretleri menbere çıkarak şu hutbeyi buyurmuşlardır :

«Millet, Allah birdir. Şanı büyüktür. Allah'ın selâmeti, atifeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri Cenabı Hak tarafından insanlara hakayiki tebliğe memur Resûl olmuştur. Kanunu Esasi cümlelizce malûmdur ki Kur'anı Azimüşşandaki hususdur. İnsanlara feyzi ruhu vermiş olan dinimiz son dindir, ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantıka, hakikate tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor. Eğer akla, mantıka ve hakikate tevafuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavanini tabiiyeyi ilâhiye beyninde tezat olması icap ederdi. Çünkü bilcümle kavanini kevnîyeyi yapan Cenabı Haktır.

Arkadaşlar; Cenabı Peygamber mesaisinde iki dare, iki haneye malik bulunuyordu. Biri kendi hanesi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini, Allah'ın evinde yapardı. Hazreti Peygamber'in isri mübareklerine iktifaen bu dakikada milletimize; milletimizin hal ve istikbaline

ait hususatı görüşmek maksadıyla bu darı kudside Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Beni buna mazhar eden Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnunum. Bu vesile ile büyük bir sevaba nail olacağımı ümit ediyorum.

Efendiler; camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler taat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lâzım geldiğini düşünmek yani meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihni başlı başına faaliyette bulunmak elzemdir. İşte biz de burada din ve dünya için, istikbal ve istiklâlimiz için, bilhassa hâkimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepinizin düşündüklerinizi anlamak istiyorum. Amali milliye, iradei milliye yalnız bir şahsın düşünmesinden değil, bilumum efradı milletin arzularının, emellerinin muhassalasından ibarettir. Binaenaleyh benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim.»

Müşarinileyh badehu menberden aşağıya inmişler ve muhtelif zevat tarafından irat edilen yirmiyi mütecaviz suali tespit ettikten sonra cevaplarını vermişlerdir. Hutbeler hakkındaki ilk suale cevaben demişlerdir ki :

«Hutbeler hakkında irat edilen sualden anlıyorum ki bugünkü hutbelerin tarzı milletimizin hayatı fikriyesi ile lisaniyle ve ihtiyacatı medeniyesiyle mütenasip görülmemektedir. Efendiler, hutbe demek nasa hitap etmek, yani söz söylemek demektir. Hutbenin mânası budur. Hutbe denildiği zaman bundan bir takım mefhum ve mânalar istihraç edilmemelidir. Hutbeyi irat eden hatibtir. Yani söz söyliyeni demektir. Biliyoruz ki Hazreti Peygamber zamanı saadetlerinde hutbeyi kendisi irat ederlerdi. Gerek Peygamber Efendimiz ve gerek Hülefayı Raşidin'in hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki gerek Peygamber'in, gerek Hülefayı Raşidin'in söylediği şeyler o günün meseleleridir. O günün askerî, idarî malî siyasi ve içtimai hususatıdır. Ümmeti İslâmiye tekessür ve Memaliki İslâmiye tevessüa başlayınca Cenabı Peygamber'in ve Hülefai Raşidin'in hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin irat etmelerine imkân kalmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri iblağa bir takım zevatı memur etmişlerdir. Bunlar her halde büyük rüesa idi. Onlar camii şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvir ve irşat için ne söylemek lâzımsa söylerlerdi. Bu tarzın devam edebilmesi için bir şart lâzımdı. O da milletin reisi olan zatın halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmamasıdır.

Halkı ahvali umumiyeden haberdar etmek son derece haizi ehemmiyettir.

Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı hali faaliyet-te bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmiyecektir; ancak millete ait olan işleri millettten gizli ettiler. Hutbelerin halkın anlıyamıyacağı bir lisanla olması ve onların da bugünkü icabat ve ihtiyaçlarınıza temas etmemesi halife ve padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeğe mecbur etmek içindi. Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır. Başka değildir. Yüz, iki yüz hattâ bin sene evvelki hutbeleri okumak insanları cehil ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hutbenin her halde nasın kullandığı lisanla görüşmesi elmezdir. Geçen sene Millet Meclisinde irat ettiğim bir nutukta demiştim ki: (Menberler halkın dimağları, vicdanları için bir menbaı feyiz, bir menbaı nur olmuştur. Böyle olabilmek için menberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve hakayiki fenniye ve ilmiyeye mutabık olması lâzımdır. Hutebayı kiramın ahvali siyasiye, ahvali içtimaiye ve medeniyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinat verilmiş olur.. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe ve icabatı zamana muvafık olmalıdır ve olacaktır. [1])

Bu hutbenin okunduğu 1923 den 1932 tarihine kadar Türkçe hutbenin bahis mevzuu olmadığı anlaşıyor. Fakat ezanın ve tekbirlerin Türkçeleştirilmesi sırasında tekrar ele alındığı görülüyor. Atatürk'ün Din İnkılâplarında çalışmış olan Sadeddin Kaynak hâtıralarında diyor ki :

«Türkçe Kur'an okunması tecrübelerine nihayet verildiği gecenin ertesi gün Ramazan'ın son Cuma'sı idi. O gün Süleymaniye Camii çok kalabalık olur. İstanbul halkı arasında şöyle bir kanaat yaşar: Ramazan'ın son Cuma'sı Süleymaniye'de namaz kılanın bütün günahları affolunurmuş. Atatürk halkın bu toplantısından istifade edilerek ilk Türkçe hutbenin Süleymaniye'de okunmasını arzu ve emir buyurdular. Hutbenin mevzuunu da kendileri elindeki Kur'an tercümesinden seçtiler. Mevzu şu idi :

O gafillere yeryüzünü ifsat etmeyin denildiği zaman biz (ifsat değil) islah ediyoruz derler. Halbuki işte onlar müfsittirler. Fakat ne yaptıklarının farkında değillerdir.

Bu mevzuu genişletmek ve hutbeyi hazırlamak için zamana ihti-

[1] Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir yolunda Sa. 93 - 96.

yağ vardı. Müsaade istedim. Kıyafet hususunda bir iradeleri olup olmadığını sordum.

— Kat'iyen sarık istemem. İşte bu gece giymiş olduğun elbise ile başı açık olarak, fakat hava soğuktur, paltonu giyebilirsiniz.

Buyurdular. [2]

İsmet Paşa'da orada idi. Okuma şekline ve hitabet tarzına dair bazı tavsiyelerde bulundular. Ertesi gün şu hutbeyi Süleymaniye memberinde okudum :

«Ey ululardan ulu Tanrı! Sana hamedederiz. Bütün âlemleri yoktan var eden ve onlara rızık veren Sensin. Sana şükrederiz. Bütün mahlûkat içinde insanları en mükerrem yaratan sensin.

En şerefli kulunu, doğruluğunda hiç şüphe etmediğimiz büyük kitabınla bize hak Peygamber olarak gönderdin. Yalnız sana tapar ve yalnız senden yardım isteriz. Ey ulu Tanrı bizi imandan ayırma (hatibin Peygamberle kitabın adını söylememesi dikkate değer.)

Ey Müslümanlar! Ulu Tanrı buyuruyor ki: Bazı insanlar Allah'a ve ahiret gününe inandık, biz de müminiz derler. Böylelikle Allah'ı ve müminleri aldatmak isterler. Halbuki onlar yalnız kendilerini aldatırlar. Ve böyle yaptıklarını da anlamazlar. Onlara dünyayı fesada vermeyiniz! denildiği zaman hayır! Biz ıslah ediyoruz derler. Halbuki ifsat ederler, lâkin anlamazlar.

Kendilerine herkes gibi iman ediniz! denildiği zaman, biz apdallar gibi mi inanacağız? derler. Halbuki kendileri apdaldırlar. Bunu bilmezler! Allah ile yaptıkları ahitleri bozanlar, Allah'ın birleşmeyi emrettiğini ayıranlar ve yeryüzünü fesada verenler hüsrاندadırlar. İslah edilen yeryüzünü ifsat etmeyiniz. Allah ifsat edenleri sevmez. Kendiniz yapmadığınız iyilikleri başkalarına nasıl tavsiye edersiniz? Kitabı okuyorsunuz, hiç düşünmüyor musunuz?

Ey insanlar şeytana uymayınız o, sizin açık düşmanınızdır. Size fenalığı ve namussuzluğu o emreder. Allah hakkında bilmediğinizi söylemeyi o öğretir. Allah'ın kitabını okuyanlar, namaz kılanlar, ihsan ettiğimiz rızktan gizli ve âşikâr sadaka verenler tükenmez bir mala sahip olacaklarından emin olabilirler. Allah onlara mükâfatını verecek ve lütfunu arttıracaktır.

[2] 6 Şubat 1932 tarihli Milliyet gazetesinde Sadettin Kaynağın başı açık ve smokin üstünde paltosu olduğu halde Süleymaniye memberinde iken çıkartılmış bir resmi vardır.

— Oturulacak —

Ayakta :

Allah ve melekleri, Peygamber'e salat ve selâm ederler. Ey müminler siz de Peygamber'e salat ve selâm ediniz.

— Dua —

Ulu Tanrım, hak ve adaletle hareket edenleri sen payidar eyle. Cumhuriyetimizi ve Türk milletini sen muhafaza eyle. Türk ordusunu havada, denizde ve karada daima muzaffer eyle. Topraklarımıza bol bereket ihsan eyle. Mahsulâtımızı her türlü âfetlerden sakla. Mübarek şehitlerimize ve ölülerimize rahmet eyle.

— Hatime —

Allah adil ve ihsan ile emreder. Akrabanızdan muhtaç olanlara muaveneti emreder. Fuhşu ve kötülüğü ve haksızlığı nehyeder. Allah size nasihat veriyor umulur ki (bunu can kulağıyla dinler ve) düşünürsünüz.»

O gün çok kar yağmıştı. Buna rağmen Süleymaniye Camli tıklım tıklım dolmuştu. Namazı ben kıldırmadım, imam kıldırdı. Hutbe ile namaz arasındaki zamanda Arap olduğu anlaşılan bir adam mihraba yakın bir yerde :

— Böyle hutbe olmaz, namaz fasittir.

Diye bağırdı. Fakat bunu ne cemaat dinledi, ne de imam.

İşte 1932 den itibaren Türkiye'de bütün camilerde hutbenin Türkçe okutulmasına bu suretle başlanmış ve bunun için Diyanet İşleri tarafından kitaplar yazılıp bastırılmıştır.

C) NAMAZIN TÜRKÇE KUR'ANLA KILDIRILMASI :

1200 küsur senedenberi sürüklenip gelen bu mesele ile Atatürk'ün esaslıca uğraşacağından şüphe mi edilir? Evet Atatürk bununla da uğraşmış, fakat sonuna kadar gidememiştir.

Dinde inkılâbın bu safhasını da bizzat o hayatı yaşamış ve bu inkılâba iştirak etmiş olanlardan dinlemek her halde yerinde olur sanırım.

Hafız Rıza Sayman hâtıralarında diyor ki :

«Atatürk'ün devrim ufukları gün geçtikçe açılıyor ve genişliyordu.

Bir milletin en görünür vasfını, en açık karakterini, şüphe yok ki, onun dili gösterir. Atatürk'ün bu işi yapmakta olduğu devrimlerin belki en başında gelecekti. Türkçe adını taşıyan dile Türklük damgasını vurmak!

Buna nereden başlamalı idi? Tarihte ve her zaman bir milletin dilinin şu parçalara bölündüğü görülmektedir: Din dili, devlet dili, edebiyat dili, halk dili.

Bu parçaların içinde ruhlara kök salan, duyguları daha kökten kavrayan şüphe-siz, din dili idi. Atatürk işte bu Dil Devrimine buradan başlamağı başarı bakımından uygun bulmuş olacak ki günün birinde bu cepheyi kurdu. Sarayda bulunduğumuz gecelerin birinde onun :

— Pek yakında yepyeni bir dile kavuşacaksınız!

Sözü kulaklarımda hâlâ çınlamaktadır.

1931 Ramazan'ının on beşinden itibaren saraya çağırılmağı başladı. Bu işte çalışacak Hafızlar şunlardı : 1 — Beşiktaş'lı Hafız Rıza, 2 — Süleymaniye müezzini Hafız Kemal, 3 — Hafız Sadettin, 4 — Hafız Burhan, 5 — Hafız Fahri 6 — Hafız Nuri, 7 — Hafız Yaşar, 8 — Hafız Zeki 9 — Sultan Selimli Hafız Rıza. İşte bu Hafızlar Ramazan'ın sonuna kadar Atatürk'ün bol bol iltifatına mazhar oldular.

Atatürk bize :

— İnkılâplarımın son merhalesini siz yapacaksınız Hafız beyler!

Diye iltifatlarda bulunurdu. Ve :

— Sizi Sultan camilerine hatip yapacağım, size sırmalı kaftanlar giydireceğim! Gibi vaatlerle de bizleri sevindiriyorlardı. Yine Atatürk bu İnkılâp çalışmalarından bahis buyururken :

— Başka Hafızlar varki tecvitçidirler, onları bu işe karıştırmak istemem, bana sizin gibi münevver Hafızlar lâzımdır!

Derlerdi ve bu sözlerle de Hafız İdrisle Eyup Hatibi Hafız Nuri gibileri kastederlerdi. Bu iş için ilk çağırıldığımız gece Atatürk'e mülâki olmadık. Maarif Vekili Reşit Galip Beyle sarayın alt katında bir salonda görüştük. Reşit Galip Bey meseleyi bize şu yolda açtı :

— Camilerde Türkçe Kur'an okuyacaksınız. İşte size birer tane Kur'an veriyoruz. Evet bu tercüme belki iyi değildir. Çünkü Arapça'dan Fransızcaya ve ondan da Türkçeye tercüme edilmiştir. Bununla beraber Ankara'da daha iyi bir Kur'an tercümesi yaptırılmaktadır.

Tebliğ olunan Atatürk'ün bu emri üzerine hangi Hafızın, nerede ve saat kaçta okuyacağını kararlaştırdık. Reşit Galip bunları not etti. Hangi sürelerden hangi âyetleri okuyacağımızı da biz kendi aramızda seçecektik. Aynı sürenin bir kaç Hafız tarafından okunmasını temin için her Hafız bir öşür seçti ayrıldık.

Ertesi gün çıkan gazeteler, o gün Türkçe Kur'an okuyacak Hafızların adlarını, okuyacakları camileri ve okuma saatlerini iri harflerle yazdılar. Ben ikinci namazından sonra Beyazıt camiinde kütüphane kapısının önünde okuyacaktım. O gün camie vardığımda her günkünün bir kaç misli kalabalığın beni beklemekte olduğunu gördüm. Heyecanlı idim. O ana dek yapamadığım bir işi yapacaktım, sıkılıyordum. Zaten bu işin bir şeye benzemiyeceğine ben de kanidim. Türkçe, mensür bir ibareyi makamla okuyacaktım. Tuhaf bir şey olacağını ben de kestiriyordum.

Türlü türlü sebeplerle bu kalabalık husule gelmişti. Bir takımı Kur'an bakalım neler söylüyor? Merakiyle kubbenin altını doldurmuşlardı. Bir takımı Türkçe Kur'an bakalım nasıl okunacak? diye gelmişti. Bir takımı da bakalım bir şeye benziyecek mi? şüphesiyle orayı kaplamışlardı.

O gün, orada hususî bir güzellekle de karşılaştım. Bu kalabalık cemaatin en önünde ve benim oturacağım minderin tam karşısında ünlü artist Şadi oturmakta idi. Gazetede okuduğu havadis üzerine orada yer bulmak için, kimbilir, kaç saat önce gelmişti. Orada yerleşmişti.

Şadi ile çok iyi ve samimi görüşürdük. Deryadıl bir adamdı. Deriş olur tekkeye gider ve halkaya girerek ve kimsenin yapmağa muktedir olamadığı coşkun zikirler yaparak kan ter içinde kalırdı. Sofu olur camie gider, Kur'an dinlerdi. Ruhanî musiki aşkına düşer, kiliseye girerdi. Artist olur, sahneye çıkar, aktörlük yapardı. Nasıl söyleyeyim, ruh bakımından türlü türlü boyaya boyanır, çeşit çeşit şekiller gösterir tuhaf bir zattı. Bu tuhaflıklarından birisi de Kur'an'ın Türkçe okunması hakkında benimle daha önceden yaptığı münakaşalardır. İhtimal ki Haşim Nahit'ten müteessir olmuş, ihtimal ki Ziya Gökalb'in bu husustaki düşüncelerinin tesiri altında kalmış olacak ki:

Her Türkün Allah'ına kendi bildiği ve konuştuğu bir dil ile yalvarmasını işin ruhuna uygun bularak Kur'an'ın da Türkçe okunmasını yürekten istiyenlerdendi. İşte o isteği bugün resmen yapılacaktı. Niçin bu fırsattan faydalanmasın? Bu maksatlardır ki erkenden gelmiş, en önce yer bulmuş, oturmuştu.

O kalabalığın gözü, dikkati, hattâ merakı ve istiğrabı önünde Kur'-

an'ın Türkçesini okudum. Okuma bitip herkes dağılacığı sırada Şadi eğilerek kulağıma kısaca :

— Ben dâvamdan vaz geçtim.

Dedi ve ayrıldı.

Yine bu Ramazan gecelerinin birisi Kur'an meselesine ayrılmıştı. Atatürk'ün önündeki masa üzerinde Kur'an tercümesi duruyordu. Bu kitabın ötesine, berisine kâğıttan işaretler konulmuş olması Kur'an'ın incelenmekte olduğunu ve bazı yerlerine ilişildiğini gösteriyordu.

Atatürk o işaretli yerlerden birisini açtı ve okumasını hafız Sadettin'e emretti. Nisa süresinin hürmeti müsahare âyeti idi. Bu âyet-te anaların, kızların, kardeşlerin, teyzelerin, halaların erkeklere haram olduğu beyan ediliyordu.

Atatürk bu âyete ilişti. Yükselmiş, medeniyeti gelişmiş bir âleme. Analarınızı... nız, kızlarınızı.. nız demenin mânasız olduğunu söylüyor. Ve bilhassa âyetin «**ve en tecmevu beynel uhteyni illâ ma selef**» parçasının mânası okunduğu zaman: İki kardeşi aynı zamanda.. nız eğer böyle bir şey yaptıysanız Allah affeder. İşte bu hezeyandır, dedi.

Ayetin Türkçesini Hafız Sadettin okuduğu ve Atatürk'e muhatap o bulunduğu için itirazlarına cevap vermek cesaretini de o gösterdi. Ve:

— Efendim bu, iki kardeşi aym zamanda nikâh altında bulundurmayınız. Biri ölür veya boşanırsa o vakit bulundurunuz demektir.

Dedi ise de Atatürk kani olmadı ve meselede o gün bu kadarla kapandı.

Atatürk'ün Din ve Kur'an hakkındaki kanaati benim anladığıma göre şudur :

O, diyordu ki, Türk bunun (Kur'anın) arkasından koşuyor. Fakat onun ne dediğini anlamıyor, içinde neler var, bilmiyor ve bilmeden tapınıyor. Benim maksadım arkasından koştuğu kitapta neler olduğunu Türk anlasın. Evet ben de bilirim ki insan dinsiz olmaz. Fakat Türkün dini tabiattır. Bunu size münevversiniz diye söylüyorum.

Kadir gecesini yaklaşıyordu. Bu gece Türkçe okumaların en önemlisi Ayasofya'da yapılacaktı. Ve bütün dünyaca dinlenmek üzere Ayasofya'ya radyo cihazı da konulmuştu.

Kadir'den bir evvelki gece Atatürk bize hem mümeyyizlik; hem de hocalık yaptı. Fatiha süresini hepimize birer birer okuttu. Hiç birimiz numara alamadık. Bu okunuş, nağme ile değil, hitabe şeklinde olu-

yordu. Nisbeten en iyi okuyanımız Sadettin Kaynak'tı. Fakat onun da, beğenilmediği görülüyordu.

En sonra Atatürk ayağa kalktı. Göğsünü ilikledi. Hürmetkârane bir vaziyet aldı. Önündeki masa üzerinde Türkçe Kur'an açık duruyordu. Fatiha süresinin Türkçesini o ezberlemişti. Süreyi bir kere daha gözden geçirdi. Güzel yüzüne verdiği ciddiyet alâmetleriyle, gözünü karşıda bir noktaya dikerek okumaya başladı. Arasına kitaba da bakıyordu. Okudu, o kadar güzel ve canlı okudu ki güzel ve canlı okuyan bile buna hayran oldu. İyyake'lerdeki hem niyaz nüktelerini hem hasır mânalarını hakikaten canlandırdı.

İhdina'daki yalvarışları psikolojisine en uygun durumda okumayı başardı. Hasılı Türkçe bir ibare; nükteleri, bedîî rolleri ancak bu kadar meydana çıkarılmak suretiyle okunabilirdi.

Hitabe bittikten sonra Ayasofya'da da böyle okunmasını tavsiye buyurdular.

1600 yaşına yaklaşan Ayasofya son defa olarak altı, üstlü baştan aşağıya, minelbab ilelmihrap, dolmuştu. Denildiği gibi, biri kubbeye çıkıp da bir leblebi tanesi atmış olsaydı hakikaten yere ve ayaklar altına düşmiyecek, başlarda ve omuzlarda kalacaktı.

Bu kalabalık arasında ıkına, tıkına teravih kılındıktan sonra Türkçe Kur'an okunuşu başladı. Hafızlar içinde en parlak okuyan yine Hafız Sadettin oldu.

Hafız Sadettin Kaynak'ta bu mühim hâdiseyi hâtıralarında şu satırlarla tespit etmiştir :

«... Türkçe Kur'an okunması tecrübelerine ilkin tekbir'in Türkçeye tercüme edilen şeklinin aynı melodi ile okunması suretiyle başladı.

Tekbir önceleri Gazi'nin meclisinde Arapça «Allahu Ekber, Allahu Ekber» diye asıl şeklinde okunuyordu ve bunun melodisi üzerinde hayranlıkla duruluyordu. Sonra bunun tercümesi emir buyuruldu. Bütün arkadaşların iştirakiyle bu da yapıldı. Tercümenin üzerine melodiyi getirerek tecrübeler ve etüdler yaptık. Sonra Atatürk'ün huzurunda böylece okuduk ve okumayı defalarla tekrarladık. Nihayet resmen kabul ve tamim edildi.

Sıra Türkçe Kur'an tecrübelerine gelmişti. Atatürk'ün arzusu; Kur'an'ın Türkçesinin de aslı gibi makam ve lahin ile okunması merkezinde idi. Fakat bu, bir türlü olmuyordu. Çünkü tercüme nesirdi. Bununla beraber, iyi bir nesir de değildi. Kur'an'ın edaya gelmesi, lahin

ile okunmaya uyması Arap dilinin medler, gunneler, idgam'ların ve bunlara benzer hususiyetler oluşundan başka bir de Kur'an'ın kendisine has olan nefes alma için secavet'leri, secia ve kafiye'ye benziyen, fakat seci ve kafiye olmıyan; şiire benziyen, fakat şiir olmıyan; nesre benziyen, fakat nesir olmıyan sözün kısası her şeyiyle, her haliyle metni gibi okunmasının da bir mucize oluşundan ileri geliyordu. Türkçe tercümesinde bu vasıfların hiç biri yoktu. Ve bir türlü olmuyordu ve olamıyordu.

Türkçe hitabet dili olarak çok kuvvetli idi. Bununla beraber Türkçede makamla bir nesri okumak çok acaip bir şey oluyordu. Daha ilk başlanışında ben bu işin iyi bir sona ereceğini anlamıştım. Hattâ Kadir gecesini Ayasofya camiinde yani saray dışarısında yapılan ilk tecrübeden dahi arkadaşların nağme ve lahin ile okumalarına karşı ben Müzemmil süresini hitabet tarzında okumuştum. Bunu radyo ile cihan da dinledi. Atatürk o gece sarayda dinliyerek fevkalâde mahzuz olmuştu. Yaver Celâl Bey'in anlatışına göre ben bu suretle, okurken o defaatle :

— Bravo Saadettin!

Diye bağırılmıştır.

Ertesi gece sarayda idik. Atatürk bu memnuniyetini bizzat bana da tekrarladılar. Hattâ o gece Finlândiyadan gelen bir telgrafta ora Müslümanları bundan dolayı Atatürk'e teşekkür ediyorlardı.

Ertesi sene Atatürk Ankara'dan İstanbul'a bir Ramazan için gelmişti. Bu sene camilerde halka Türkçe Kur'an okuma tecrübelerini yaptırdı. Bu işte çalışacak olan arkadaşlara birer vesika verildi. Ben Fatih camiinde okumağa memur edilmişim. Ve hitabet tarzında okuyordum. Bir gün Fatih camiinde Kur'an'ı Arapça okuyup bitirdikten sonra cemaate hitaben :

— Dinlediğiniz sürenin şimdi Türkçesini de okuyacağım!

Dedim. Ve Fatir süresinin tercümesini okumağa başladım. Cemaat bu okuyuştan çok mütehassıs ve memnun oldular.

— Aman Hafız Efendi, biraz daha oku!

Diyerek bu hitabet tarzında okuyuşun çok yerinde ve muvafık olduğunu söylediler. Ve

— Allah razı olsun, ne güzel oldu, dinimizi anladık, Allah ne buyurmuş öğrendik!

Dediler. O gece sarayın muayede salonunda bütün Hafızlar toplandık. Bir çok davetliler de vardı. Ve bunlar Türkçe Kur'an okunması tecrübesinde bulunmak üzere çağrılan kimselerden ibaretti. Saz heyeti de vardı.

Tecrübeyi yapacak olan hafızlar: Süleymaniye müezzini Kemal, Beşiktaş'lı Rıza, Sultan Selimli Rıza, Fahri, Burhan, Yaşar, Nuri ve Ben.

Saz heyeti arasında: Selânikli kanunî Mustafa, Mısırlı İbrahim, kemani Nobar vardı. Mecliste iki erkekle bir de kadın bulunuyordu. Tecrübeler başladı. O sırada ayağa kalkarak o gün Fatih Camiinde ki hâdiseyi, halkın hitabet tarzında okuyuşu memnuniyetle nasıl karşıladıklarını Atatürk'e arz ettim. Cevaben :

— Öyle ise o şekilde tecrübeler yapalım!

Buyurdular. Ve Kur'an tercümesinden Fatiha süresini açıp Kemal'e uzattılar. Kemal okudu.

— Olmadı ver ben okuyayım.

Buyurdular. Ve okudular. Sonra bu süreyi sıra ile orada bulunanlara okuttular. Fakat hiç birisinin okumasını beğenmediler. Çünkü Türkçe nasıl hitabet edilir? Bunun usulünü ve inceliklerini arkadaşlar içinde bilen ve Atatürk'ün istediği şekilde okumağa muktedir olan kimse yoktu.

Sıra bana geldi. Ben en sonda ve Atatürk'ün sol tarafında otuyordum Okudum.

— İşte böyle okuyunuz, böyle istiyorum.

Buyurdular. Tekrar bana dönerek :

— Sana bir yer gösterdim orasını oku!

Dediler. Gösterdiği yer Nisa süresinde hürmeti musahere âyetinin tercümesi idi. Bu âyette «**ve en tecmeu beynel uhteyni illa ma kad selef İnnallahe kâne gafuren rahima.**» Şöyle tercüme edilmişti :

«İki hemşireyi nikâh etmeyiniz. Bir emir vaki olmuş ise Allah gafur ve rahimdir.» Burada Atatürk yüksek sesle :

— Konya'ya git, orada karının hemşiresini bilmeden al sonra da bir emri vaki oldu, Allah gafur ve rahimdir de ha! Bu bir hezeyandır! Dedİ. Bu sözler ve bu anlayış üzerine herkes derin bir sükûte ve acı bir korkuya düşmüştü. Ben ayağa kalkarak :

— Atatürk'üm. Burası yanlış tercüme edilmiştir, âyetin asıl tercümesi şöyledir :

Diyerek anlatmağa çalıştım ve şunları da sözlerime ilâve ettim :

İki hemşireyi bir zamanda nikâhınızda bulundurmayınız. Ancak birini bıraktıktan, yahut öldükten sonra ötekini alınız. **Bir emri vaki olmuş ise değil, «illâ ma kad selef»** Kur'an'ın nuzulünden yani İslâmiyetten önce vaki olan evlenmeler müstesnadır. Bunlardan dolayı Cenabı Hak sizleri muhatap tutmaz. Gafur ve Rahîm olan Allah bu müsaadesiyle bu evsafa bulunan bir çok kadınların kocasız kalmasını mü'eddi olacak hareketi lütfen affediyor, demektir. Diye de izah ettim.

Atatürk bu izahatımı sonuna kadar alâka ile dinledi ve hiç bir şey söylemediler ve :

— Bu gece bu kadarla iktifa edelim, musiki faslına geçelim!
Buyurdular.

Ertesi gece yine huzurlarına çağırıldım. İsmet Paşa da orada idi. Beni yanına oturttu ve :

— Dün geceki bahsi bir daha anlat.

Dedi. Anlattım.

— Senin dediğin doğru imiş. Ben bugün tetkik ettim, elimizde bulunan tercümenin yanlışlığı meydana çıktı. Sahih bir tercüme elde edinceye kadar bu işi bırakalım buyurdular. [3]

[3] Tercümesinin iyi olmadığı ileri sürülen ve hakikaten Atatürk'ü bile yanlış kanaatlara saptırarak Kur'ana **hezeyandır** dedirten kitap, Cemil Said'in Kazimireski'den tercüme ettiği nüshadır. O, bunu Fransızcadan tercüme ettiğini inkâr ediyor. Her ne kadar eserinin önsözünde «Kur'anı azimüşşanı gerek Arapçasından, gerek müteaddit Türkçe tefsirlerden tettebbü ederek aynen tercüme ve Türkçe şivesile mânânın harfiyyen muhafazasına gayret eyledim. Benim vazifem Arapçayı aynen Türkçe olarak bildirmekten ibarettir.» Diyorsa da umurun kanaati bunun aksini gösterdiği gibi burada yanlışlığa sebep olan âyetin Fransızcaya tercümesile Türkçesi arasındaki benzeyiş de mütercim'in iddiasını yalana çıkarmaktadır.

Bahis mevzuu olan Nisa süresinin 27 inci âyetinin sonundaki «**illâ ma kad selef**» ibaresini Kazimireski «**fetakompli**» diye tercüme etmiş ve Cemil Said'in de bunu dilimize **emri vaki** tarzında almış olduğu görülmektedir.

Kazimireski'nin ibaresi: «**Sile fait est accompli dieu indulgent et misericordieux**» dir. Fransız mütercim bu ibareyi haşiye ve tefsir olarak da sahifenin altına şöyle yazar.

«**On ne devait pas taucher a cegui eta it un fait accompli, et donner a la loi un force retroactive.**»

İşte Cemil Said bunu **lâkin bir emri vaki olmuş ise** tarzında dilimize çevirmiştir. Türkçede **emri vaki** tâbiri; arzu hilâfında, istenilmiyerek kazara, yanlışlıkla yapılan şeylerde kullanılır. Hattâ Fransızların «**fetakompli**» tâbiri de hemen hemen bu mânâda dilimizde aynen kullanılmaktadır.

Yine bu Ramazandan sonra bir gece idi. Atatürk bütün Ordu Müfettişlerini davet etmişti. O gece Hasan Cemil Bey vasıtasıyla :

— Saadettin Ordu Müfettişlerine Kur'andan bir hitabe irat etsin. Lüzum görürse hazırlansın!

Tarzında bir emir tebliğ edildi. Meclisten ayrıldım. Kur'andaki muharebeye ve askerliğin faziletine ve şehitliğin yüksek mertebesine dair olan bazı âyetlerin tercümelerini yazdım. Ben bunlarla meşgulken Atatürk Hasan Cemil Bey'i iki defa bulunduğum yere göndermiş ve :

— Daha hazırlanmadı mı, biraz çabuk olsun!

Buyurmuştu. Bir çeyrek saat içinde hazırlandım. Tamam haberini verdim. Mecliste masa başında Atatürk'ün tam karşısına düşen bir yer seçtim. Atatürk'ün iki tarafında Ordu Müfettişlerinden Ali Sait, Fahreddin ve Şükrü Naili ve daha bazı paşalarla huzuru mutat zatlar ve diğer bir çok misafirler vardı. Ve yirmi kişiye yakın da saz heyeti bulunuyordu.

Hitabeye: Atatürk'üm ve kahraman Türk ordusunun kumandanları diye başladım ve şöylece devam ettim :

(Ulu Tanrının büyük kitabından Âli ümran süresi 163 üncü âyeti Tanrıya sığınarak okudum.)

«Tanrı yolunda muharebe ederken ölenleri öldü zannetmeyiniz. Onlar Tanrının nezdinde yaşarlar ve rızklarını Tanrıdan alırlar.»

(Enfal süresi 47, 62, ve 67 inci âyetler. Tanrıya sığınarak okuyorum.)

Ey müminler! Düşman ordusu karşısında bulunduğunuz zaman daima Tanrının adını zikrediniz, felâh bulursunuz.

Ey müminler! Tanrının düşmanlarını ve kendi düşmanlarınızı ve

---

İşte dilimizde bu tâbirin kullanışı bu mânalara geldiği içindir ki iki kız kardeşi bir nikâhta bulundurmakta da böyle bir hal vaki olmuştur düşüncesile Atatürk bu mü-taleada bulunmuş ve tabiidir ki Kur'anı yanlış anlamıştır.

Halbuki «illâ ma kad selef»i öteki mütercimler: Geçen geçmiştir, geçen geçti, ancak geçen geçmiştir. Meğer ki bu selefte vaki olmuş ola, meğer ki evvelce vuku bulmuş olsun, meğer ki bu menhiyyat zamanı cahiliyette vuku bulmuş olsun, hürmetine delil gelmezden evvel şekillerinde tercüme etmişlerdir.

Görülüyor ki Cemil Sait'ten başka hiç birisi emri vaki tâbirini kullanmamıştır.

Bakılırsa emri vaki klişesinin Türkçesi de: Olan iş geçen iş gibi bir mânaya gelirse de biraz önce söylediğim gibi bu klişenin dilimizde muayyen ve muhasses bir mânada kullanıla gelmesi bu zannı doğurmuş ve bu yanlış yaptırmıştır. Yabancı dillerden yapılacak tercümelere ne kadar dikkatli davranılmak lâzım geleceğini bu hâdisce bir kat daha göstermiştir.

Tanrının bilip te sizin bilmediğiniz gizli düşmanları korkutmak ve onlara karşı koyabilmek için elinizden geldiği kadar kuvvet ve gücünüzün yettiği mertebe harp âletleri hazırlayınız. İçinizden azim sahibi yüz kişi iki yüz düşmanı mağlûp edecektir. Ve bin kişi Tanrının izniyle iki bine galebe çalacaktır. Tanrı azim sahipleriyle beraberdir.

(Sâf süresi; 4, 11, 12 ve 13 üncü âyetler. Tanrıya sığınarak okuyorum.)

Tanrı kendi uğrunda saffı harp nizamında kale gibi metin olarak harp edenleri sever.

Ey müminler! Cehennemim elim azabından kurtulmak için size bir çare haber vereyim mi? Tanrıya ve Elçisi olan Muhammed'e iman ediniz ve mallarınızı, canlarınızı (onların uğrunda) feda ediniz. Eğer bilerseniz işte bu; sizin için hayırlıdır.

(Adiyat süresi. Tanrıya sığınarak okurum.)

Soluk soluğa koşan ve ayaklarını yere vurduğu zaman kıvılcım çıkaran ve sabahleyin düşmana hücum ederken ayaklarıyla tozlar savuran atlar ve düşman kıt'alarını yararak yol açan gaziler hakkı için yemin ederim (ki) insan Tanrıya karşı nankördür!

Büyük bir dikkat ve alâka ile dinlenen bu hitabenin sonunda beni çok alkışladılar. Bu arada Atatürk :

— Kur'anda neler varmış! Bunlardan bizim hiç haberimiz yoktu! Buyurdu. Bu arada Fahreddin Paşa ayağa kalkarak şöyle bir mukabelede bulundu :

— Atatürk'üm! Türk ordusu vücade getirdiğin büyük inkılâbı hirzi can etmiştir. Bu inkılâbını da öyle yapacaktır. Maddî ve manevî iki kuvvete dayanan ordu şimdiye kadar mânasını anlamadığı manevî kuvvetin ne olduğunu bu inkılâpla daha iyi anlayacak ve bunu bileerek düşmana öyle hücum edecektir.

İzzettin Paşa da bu mealde kısa bir söz söyledi :

Bunları müteakip Atatürk dedi ki :

— Türk milleti Şarktan, Garpten gelecek her hangi bir tehlikeye karşı sizin vaktinde tedbir almış olmanızdan dolayı emniyet içinde evinde yatıyor ve huzur içinde çalışıyor. Japon beliiyesi (o sırada Çin Japon Harbi yeni başgösteriyordu.) Çin'i istilâ eder, günün birinde Rusya'yı da çiğnerse bu belâyı durduracak ancak Türk ordusudur.

Yine o gece, sazendelerden kim olduğunu iyice hatırlamadığım bi-

risi bir aralık musikimiz hakkında iltizamkâr ve himaye edici bir söz söylenmesini rica etmişti. Şükrü Kaya biraz sonra bazı sözler söyledi. Ve «Türk musikisi Türklerle beraber yaşayacaktır.» dedi. Bu sözler hem mevsimsiz idi, hem de ruhsuz söylenmişti. Bittabi hiç bir alâka ve yankı uyandırmadan geçti.

Atatürk'ün din telâkkisi ve Din İnkılâbı hakkındaki kanaatim şudur :

Bir yılbaşı gecesi idi. Tokatlıyan'da Türkiye güzellik kraliçesi seçilecekti. O gece sarayda Atatürk'le yalnız denilecek kadar yalnızdık. Misafir de yoktu, musiki heyeti de yoktu. Kılıç Ali Atatürk'ü oraya götürmek istiyordu ve kandırmağa çalışıyordu. Atatürk :

— Reisi Cumhur öyle yerlere gidemez, siz gidin!

Buyurdular.

Yine Türkçe ezan okunması yeni emir edildiği günlerden birinde idi. Bursa'da bir kaç yobaz böyle şey olamaz! Demişler ve emre rağmen ezan ile kameti eskisi gibi okumağa devam etmişler. Atatürk bunları kastederek :

— Bunlar çok gafil insanlardır. Hıristiyanlık âlemi bütün muvafakiyeti kiliselerinde vücade getirdikleri müziğe borçludurlar. Türk her mukaddese hürmetkârdır. Türkün dini şu veya bu din değildir. Türkler bütün tarih boyunca her mukaddes tanınan şeye hürmet ve tazim etmişlerdir.

Türkler dinlerinin ne olduğunu bilmiyorlar. Bunun için Kur'an Türkçe olmalıdır. Fakat bu mevzu üzerinde hiç forsa vermeyin!

Bu sözleriyle Atatürk ne demek ve ne yapmak istiyordu? Bunu söylemişti. Türk her mukaddese hürmet ve tazim eder, Türkün dini şu veya bu din değildir, sözleriyle Türkler dinlerinin ne olduğunu bilmelidir. Sözlerini mütalea edersek Atatürk'ün din hususunda yapmak istediği inkılâp kendiliğinden meydana çıkar.

Gerek Kur'an'ın gerekse ezanla, kametin ve tekbirin Türkçe okunması karşısında halkın aldığı vaziyeti 1932 senesi Kânunusani ve Şubat'ına rastlayan Ramazan da çıkan günlük gazeteler izahlarla ve fotoğraflarla tespit etmişlerdir. Tafsilât o gazetelerden öğrenilebilir. Bununla beraber yalnız bir gazetenin, yazmış olduğu yazının şu bir kaç satırını Maarif Tarihine geçirmekten de kendimi alamadım :

«Mübarek Kadir gecesine rastlayan dün gece hemen bütün İstanbul'un büyük camilerinde Türkçe Kur'an tilâvet olunmuş mevlût okunmuş ve Müslümanlar geceyi ibadet ve huşû içinde geçirmişlerdir.

Ayasofya camii bu dini ihtifallerin siklet merkezini teşkil etmiştir.

Halk, bilhassa Kur'an'ın kendi öz dilindeki tilâvetini işitebilmek için ikindi vaktinden itibaren büyük mabedin salonlarını doldurmaya başlamıştı. Akşam saat alaturka on ikide kesafet azamî haddini bulmuş ve camiden içeriye girebilmek müşkül bir mesele haline gelmişti. Yatsı vakti camiin içi ve dışı görülecek bir manzara teşkil ediyordu. Her taraf lebalep dolmuştu. Zabıta izdihama mani olmak için tedbir almış ve cami kapılarına bir çok polis memurları ikame edilmişti. Bizat Polis Müdürü ve müdüriyet erkânı tedbirlere nezaret ediyorlardı.

Camiin dışı bile daima içeri girmek istiyen kesif halk tabakasıyla örülmüştü. Yatsı okunduğu vakit ancak ön saflarda bulunanlar namaz kılmıya imkân bulabildiler. Gerilerde saf teşkil etmiye ve namaz kılmıya hiç bir imkân yoktu. Küçük, büyük, erkek, kadın halk büyük bir vecd ve huşû içinde Kur'an'ın tilâvetini ve mevlûdu bekliyordu.» [4]

Ç) HALKIN RAĞBETİNİ ÇEKMEK İÇİN CAMİLER SİHHİ ve BEDİİ BİR HALE GETİRİLMELİ :

Atatürk'ün bütün inkılâplarında, kat'î kararını vermeden önce ilmi heyetlerle, mütehassıs şahsiyetlerle istişarelerde bulunduğunu bundan evvel Atatürk ve inkılâp sistemi başlığı altındaki bölümde izah etmiştim. Yaptığı inkılâpların en mühimi olması lâzım gelen din inkılâbında da acaba Atatürk bu yola gitmedi mi? Bu babda elimizde kat'î deliller ve mühim vesikalar yoktur. Bu meseleyi sorsa, sorsa Diyanet İşleri Reisliğinden soracak. O zaman da bu makamın eski Şeyhülislâmlıktan veya Fetva Eminliğinden farkı kalmıyacaktı. Bu mevzuu münakaşa ve müzakere için dışarıdan serbest mütehassıs din âlimlerinden mürekkep bir komisyonu da topladığını görmüyoruz ve bilmiyoruz. Yalnız elimizde bir tek mühim vesika var. O da İstanbul Darülfünununun İlahiyat Fakültesi müderrisler meclisinin bir Mazbatası müsveddesidir. O mazbata şudur :

«Din' ıslâhatımızın esaslarını tetkik ve tesbit etmek üzere içti-ma eden komisyonumuz bu baktaki ilmî kanaatini berveçhi zir arzeder :

1 — Demokrasi sahasında tecelli eden muazzam Türk inkılâbı, li-

[4] Vakit. 4 Şubat 1932.

sanî, ahlâkî, hukukî, iktisadî bütün içtimai müesseseleriyle başlıca iki manzara gösteriyor. Birincisi: bütün içtimai müesseselerin amelileşmesi: ikincisi: bütün içtimai müesseselerin millileşmesi. Binaenaleyh cemiyetimizin hayatında ilme ve makulâta ait olan bütün mevzular aklın ve ilmin salâhiyeti ile idare edildiği gibi millî hayata ait olan bütün faaliyetlerde inifirâtçılıktan kurtulmakta ve millî tesanüde dahil olmaktadır.

Türk inkılâbı lisanda, ahlâkta, hukukta, iktisatta, sanatta yaptığı bütün tahavvüllerin mebdini ilmin makuliyetinden ve millî hayatın feyzinden almıştır.

2 — Din de içtimai bir müessesedir. Diğer içtimai müesseseler gibi hayatın zaruretlerine katlanmak, tekâmülün seyrini kovalamak mecburiyetindedir.

Bu tekâmül gerçi dinimizin tabiatı esasiyesi haricinde olmayacaktır. Fakat bununla dinimizin ilmî, iktisadî ve bedîî emirleri her ne olursa olsun bütün eski şekillere ve eski örflere merbut ve tekâmül kudretinden mahrum kalacağını düşünmek hatadır. Binaenaleyh: Türk demokrasisinde din de muhtaç olduğu inkışafı ve hayatiyeti göstermelidir.

3 — Böyle bir ıslahat imkânı mevcut olmakla beraber bunu sırrîlerin lâ aklî ve fevrî olan tesirlerinden beklemek bugünkü cemiyetlerin şartlarına göre bir imkânsızlıktır. Dinî hayat da ahlâkî ve iktisadî hayat gibi ancak ilmî tefekkürler ve ilmî usullerle bast ve ıslah edilmelidir ki diğer müesseselerle hemâhenk bir surette hususî ve şahsî feyzini verebilsin. Bu ıslahat için encümenimizin tasavvur ettiği tedbirler şunlardır :

4 — Evvelâ; ibadetin şeklinde: Mâbetlerimiz temiz, muntazam, kabili ziyaret ve kabili iskân bir hale getirilmelidir. Mâbetlerde sıralar elbiselikler tesis edilmeli ve temiz ayakkabılarla mâbetlere girilmesi terviç edilmelidir. Bu, dinî ıslâhatın ibadete ait olan sıhhi şartıdır.

Saniyen; ibadetin dilinde: İbadet lisanı Türkçe olmalıdır. Âyetlerin duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve istimal edilmelidir. Bunlar; yalnız hâfızanın sermayesi olarak değil, mektup ve muharrer olarak dahi istimal edilebilmelidir ve mâbetlerde bu esasta teşkilât yapılmalıdır.

Salisen ibadetin sıfatında: İbadetlerin son derece bedîî, müheyyiç derunî bir şekilde yapılması temin edilmelidir. Bunun için usul dairesinde tağanniye müstait müezzinler, imamlar yetiştirmek lâzımdır.

Ayrıca mabetlere musiki âletlerinin kabulü dahi lâzım gelir. Mabetlerde ilâhî mahiyetinde asrî ve istromantel musikiye kat'î ihtiyaç vardır.

Rabian; ibadetin fikriyatında: Hutbelerin matbu şekilleri kâfi değildir. Hitabet kiraatten ayrı bir şeydir. Hutbelerde mühim olan mahiyet doğrudan doğruya ilmi, yahut iktisadî fikirler değil, doğrudan doğruya dinî olan kıymetler ve muakelerdir.

Bunu verebilecek olan insanlar hitabete muktedir din feylesoflarıdır. Bu mertebede hatiplerimiz İlahiyat Fakültesi vasıtasıyla kâfi miktarda yetişinceye kadar hariçte mevcut olan din mütefekkirlerinden ve din feylesoflarından istifade etmek lâzımdır. Bunlar haricinde yapılacak hizmet Din Edebiyatının ve Din Felsefesinin tesisidir.

Bu maksadı eski şekli ile ne doğrudan doğruya ilmi kelâm, ne doğrudan doğruya tasavvuf temin edemez. Asıl mühim olan şey ne Kur'anı Kerimin Türkçesi ne de bu Türkçesinin tasnif ve tensik edilmiş şeklidir. Mühim olan şey Kur'anın ve İslâm dininin beşerî ve mutlak mahiyetini gösteren felsefî bir rüyettir. Şimdiye kadar bu yapılamamıştır. Kur'anı Kerim bu gözle görülüp kuvvanî bir zekâ ile anlaşılmadıkça akli mahez ve mantıkî mücerret ile anlaşılamaz.

Bütün islâhatın tahakkuku için ilmi bir merkez tarafından vücuda getirilecek olan tatbikat projesinin ihzârı lâzım gelir. Bu ilim merkezi İlahiyat Fakültesidir.

Türk İnkılâbı bu Fakülteyi vücuda getirmekle bu ihtiyacı tespit etmiş oluyor. Fakültemiz üç senelik ilmi tedriste tecrübeleri neticesinde Türk cemiyeti için hayırlı ve şerefli olacağına kani bulunduğu bu islâhat kanaatine vasil olmuştur.

Bunun olanca salâhiyetle, salahiyyetlar makamlara arz etmekte millî, fayda olacağına da ayrıca kanıdır. Türkiye'nin siyaseti âliyesini alâkadar eden ve bütün İslâm memleketleri için yaratıcı bir tesir yapmak iktidarında olan bu islâhat esasları kabul ve tasvip edilirse Fakültemiz daha mufassal ve daha âlemşümul hizmetler ifa etmek iktidarını dahi gösterecektir.

Ezcümle âyinlerin sıhhileşmesi, Türkçeleşmesi, bedîileşmesi, felsefileşmesi hususundaki tekliflerin ciheti tatbikiyesini ve ameliyesini tekliflerin ciheti tatbikiyesini ve ameliyesini tafsil edeceğiz. Bu babta kitaplar, makaleler neşredeceğiz. Umumî dersler ve konferanslar açacağız ve Türkiye'de mevcut dinî memurların terbiyei meslekiyesini te-

min için Meslek Kursları tesis edeceğiz. İlân edilen günler ve saatlerde, Türkiye'nin büyük camilerinde Cuma hutbelerini bizzat eda edeceğiz. Ayrıca Fakülte Mecmuası vasıtasıyla bu islâhatın ilmî mütalealarını ve ilmî mülâhazalarını neşredeceğiz.

Bu suretle yeni Türkiye din sahasında yalnız yeni bir vicdan intibahının değil, bütün esir ve geri olan İslâm kavimlerinin hürriyet ve terakkisinin de bir mürşidi olabilecektir.

Ancak bu suretledir ki: Cumhuriyetin bir ilim müessesesi olan İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi vatana karşı borçlu olduğu medenî ve asrî vazifeyi yapmış olacaktır.»

Bu mazbata Son Posta gazetesinin 21 Haziran 1928 tarihli nüshasıyla intişar etti. Gazete, bunu neşrederken baş tarafına şu satırları yazmıştır: Dinî ıslahat icrası hakkında İlahiyat Fakültesi tarafından bir lâyiha hazırlandığı hakkındaki haberler üzerine, salâhiyettar zevat tarafından evvelâ bunu teyit, sonra da tekzip eder mahiyette beyanatta bulunduğu elbette karilerimizin malûmudur.

Fakat ertesi gün ne o gazetede, ne de başkalarında bu mesele hakkında hiç bir izaha ve tefsire rastlanmadı.

Yine bu günlerde Millî Mecmua bir anket açarak memleketin belli başlı dinî ve felsefî eserler yazan muharrirlerine müracaatla din ıslahatı, yahut inkılâbı hakkındaki fikirlerini öğrenmek istemiş, bunlar arasında ilk olarak da Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun beyanatını 110 sayılı nüshasıyla neşretmiş ve ikinci olarak da profesör Mehmet Ali Aynî'nin beyanatını neşredeceğini ilân eylemişti.

Bahsi geçen beyanat şudur :

TÜRK İNKILÂBİ KARŞISINDA MÜSLÜMANLIK

«Evvelce bir anket açacağımızı ve geçen nüshamızda da sualleri bildirmiştik. Bu hususta ilk defa olarak Darülfünun Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı Bey'i ziyaret ettik. Aziz müderrisimizin lûtfettikleri cevapları neşrediyoruz :

— Din, içtimâî hayatta lâzım mıdır, değil midir; asrımızın ilmî, ahlâkî bedîî inkişaflarına rağmen dinî hayat zarurî midir, değil midir?

— Din de lisan, ahlâk, sanat gibi içtimâî müesseselerden biridir. Cemiyetin hayatında dinin kendisine mahsus canlı vazifesi vardır. Bu vazife lisandaki ifade, ahlâktaki iyilik, sanattaki güzellik vazifelerin-

den ayrıdır. Onlarla karıştırılmamalıdır. Dini vecd ahlâkî ve bedîi vecidler gibi nev'inde münferit bir hâlettir. Asrımızın ilmî, ahlâkî ve bedîi inkışaflarına rağmen ayrıca dinî hayat yaşamak bence içtimâî bir zarurettir.

— İslâm dininin tekâmül ve inkılâp kabiliyeti var mıdır, yok mudur?

— «İslâm dininin tekâmül ve inkılâp kabiliyeti var mıdır, yok mudur?» suali aksi bir sualdir. İslâm kavimlerinin tekâmül ve inkılâp kabiliyeti var mıdır, yok mudur?» diye sorabilirsiniz. Çünkü kavimler haricinde din diye mücerred, maddî ve gayri şahsî bir şeniyet yoktur. İslâm dininin tekâmül ve inkılâp kabiliyeti İslâm kavimlerin tekâmül ve inkılâp kabiliyetine bağlıdır. Bir din birlikte yaşadığı ilim, ahlâk, hukuk, sanat ve medeniyet şekli haricinde kalamaz. Dinin mukadderatı bütün diğer içtimâî müesseselerin mukadderatına bağlıdır. Türkler bir inkılâp yapmışlardır. Müslümanlık da Türklerle birlikte bir inkılâp yapacaktır.

— O inkılâbı yapacak kimlerdir?

— Gerçi böyle bir inkılâbı Peygamberler, Veliler gibi mistik adamların yapacağını zannedenler vardır. Ben o kanaatte değilim; zamanımız, sırrîleri besliyecek bir zaman değildir. Dinî inkılâbın tohumları ilmî, ahlâkî, iktisadî ve inkılâbın tohumları gibi evvelâ fikrin ve ilmin açtığı ve temizlediği tarlalara ekilecektir.

Bugün bütün içtimâî müesseseleri tanzim eden şey, cemiyetin ilmî ve müsbet velâyeti olduğu gibi, dinî müesseseyi de aynı cemiyetin ilmî ve müsbet velâyeti tanzim edebilir. Bunun haricindeki kanaatlerin yaratıcı bir mahiyeti yoktur.

— Hıristiyanlık karşısında Müslümanlığın ahlâkî hüviyeti nedir?

— Müslümanlık da Hıristiyanlık gibi ahlâkî ve medenî dinlerden biridir. Her iki din insanların bazı ezeli iştiyaklarına tercüman olmuştur. Her iki din doğruluğun, iyiliğin ve güzelliğin mutlak şekillerini anlamıya değil, fakat yaşatmaya çalışan insanlık hamleleridir. Yalnız bu dinler arasında ihtilâf münasebetleri yerine ictihad farkları vardır. Fakat bu ictihatlar ictihatlardan ibaret kaldıkça bir insan için bir dinî diğerine tercih etmek imkânı yoktur. Binaenaleyh itikatlarımızın menşei içinde yaşadığımız millî cemiyetin dinî hayatı olması tabiidir. Diğer taraftan lâzım ki insanlar bedîi mezheplerde ayrıldıkları gibi, dinî telâkkilerde de ayrılsınlar. Yalnız bu ayrılık ictihad sahasında kalsın, yoksa husumetin topraklarına girmesin...

— Müslümanlıkta inkılâp esasları ne olabilir?

— Birincisi ibadetin şeklinde: Mâbetler yaklaşılabılır, içerisine girilebilir sıhhi ve bedîî evler haline gelmelidir. Temiz bir ayakkabı ile içeri girilebilmelidir. Secde yerden yüksek temiz kürsüler üzerinde olmalıdır. İkincisi ibadetin dilinde: İbadet münhasıran Türk diliyle ve Türk edebiyatıyla yapılmalıdır. Hem hutbe, hem namaz, hem de dualar Türkçe ve Türkler için olmalıdır. Üçüncüsü ibadetin sanatında: Güzel sesli müezzinler lâzımdır, kâfi değildir. Mâbede nay, keman, piyano gibi âletlerin musikisi de girmelidir. Bu musiki, Türk sanatkârları tarafından en mütakâmil bir sanat telâkkisine göre icat edilmiş en ilâhî, en ruhanî parçaları Türk halkına dinletmelidir. Dördüncüsü Dinin Felsefesinde: İlmî kelâm ve tasavvuf dediğimiz Din Felsefeleri tarihî kıymeti haiz felsefe mezhepleridir. Yeni Türklerin muhtaç olduğu Din Felsefesi bunlar değildir. Dinin tam bir felsefesi ne kelâmcıların aklıyeci mantığı ne de tasavvufçuların hissiyeci mantığı ile vücuda gelemez. Müslümanların kitabı olan Kur'anı Kerimin mutlak ve beşerî hüviyetini bize öğretecek olan tam bir felsefeye ihtiyaç vardır. Bu felsefe beşerî bir hadisin mahsulü, manevî bir kül ve iradî bir uzviyet olarak telâkki edilmesi lâzım gelen Kur'anı Kerime tatbik edilecek olan «Kuvvanî Dinamique» bir rüyet ile yapılabilir. Muasır Müslümanlığın muhtaç olduğu şey bu tarzı rüyettir. Bu tarzda Kur'anı Kerim diğer içtimai müesseselerden hiçbirinin mantığı ile tearuz etmez. Bilâkis kendi kendini teyit eder. Hülâsa İslâm dinini Türkleştirmek lâzımdır. Bunun için başlıca iki müessesenin meslekî faaliyetine ihtiyaç vardır. İstanbul Darülfünununun İlâhiyat Fakültesi ile İstanbul Konservatuvarı, İlâhiyat Fakültesi dinî müessesenin Türk milletinin içtimai bünyesiyle mütesanit bir surette tekâmül imkânlarını tetkik edecek, bilhassa Müslümanlığın Türklük harsına intibakını temin edecek, aynı zamanda ilmi kelâm ve tasavvuf yerine kaim olacak bir din felsefesi tesis edecektir. Konservatuvar dinî musikiyi de vücuda getirecek ve müezzinlerin, imamların musiki terbiyesini verecektir.»

Şu beyanattaki ifade ve düşünüş şeklinin bahsi geçen rapora benzeresi o raporun da İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından kaleme alınmış olduğunu açıkça gösterir. Öteki profesör ve mütehassısların da bu mevzu etrafında düşündüklerini ortaya atmaları ne kadar arzu edilirdi. Çok yazık ki bundan mahrum kaldık.

Gerek Son Posta'da gerekse Millî Mecmua'da bu türlü yazıların çıkması dindar ve muhafazakâr halk kütlesi arasında heyecanı, inkılâp taraftarları arasında da memnuniyeti mucip oldu. Her iki zümre de büyük bir inkılâbın arifesinde olduklarını sanıyorlardı.

Bu sırada İlähiyat Fakültesinde müderris olarak şu zatlar bulunmakta idiler :

Köprülü zade Mehmet Fuat, Terbiyeci İsmail Hakkı, Ruhیاتçı Mustafa Şekip, İzmirli İsmail Hakkı, Halil Halit, Halil Nimetullah, Mehmet Ali Aynı, Şerafeddin, Şevket, Arapkirli Hüseyin Avni, Hilmi Ömer, Yusuf Ziya.

Garabete bakınız ki bu zatlar arasında tecanüs ve fikir birliği de yoktu ve olamazdı. Onlar bu mazbatayı nasıl imzalıyacaktı? Buna herkes hayret ediyordu. Şu satırları yazdığım dakikaya kadar çözülmemiş olan bu muammanın düğümünü son günlerde profesör Serafeddin Yaltkaya lûtfen ve tesadüfen bir konuşma sırasında çözdüler ve hâdiseyi şöyle anlattılar :

— Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı, müderrisler toplantısında bir kaç kere Atatürk bizden bir şeyler bekliyor hattâ istiyor diyor ve beklenen şeyi de kısmen anlatıyordu. Bunları son bir defa daha bahis mevzuu ettiği zaman,

— Pekâlâ! Önce bir komisyon bu meseleleri bir rapor halinde tespit etsin de onun üzerinde konuşalım denildi. Bir kaç gün sonra yine toplandığımız zaman elimize hazırlanmış olan raporun birer sureti verildi. Münderecatına muttali olunca bilhassa namazın şeklinin değiştirilmek istendiğini gördüm. Halbuki Peygamberimiz, **Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız** buyurduğu için kavil ve fiili Peygamberiye aykırı düşen bir mazbatanın altına imzama koyamazdım. Müderrisler toplantısında bu mesele çetin münakaşaları mucip oldu. Çokluk kabul tarafında idi. Bununla beraber o toplantıda bir karar verilmeden dağıldık, mesele aynı zamanda matbuata da aksetmişti. Gazeteler bunu merakla takip ediyorlar ve mütemadiyen soruşturuyorlardı. Fakat müspet ve doyurucu bir cevap alamıyorlardı. O sırada gazetenin birisi mazbata müsveddesini neşredince artık inkâra da mecal ve mahal kalmadı.

Hattâ matbuatın neşriyatı üzerine keyfiyete Atatürk da muttali olmuş ve Darülfunun Rektörlüğünden bunu sormuştu.

Müderrisler meclisi kararını verip raporunu takdim etmemiş olduğu için rektör Neşet Ömer meseleden hiç te haberdar değildi. Rektörle Atatürk arasında neler görüşüldü, neler konuşuldu? iyice bilemiyorum. Bilinen birşey varsa rektörün iyice sıkıştırıldığıdır. O günden sonra bu meselenin bir daha ne Müderrisler Encümeninde, ne de matbuat sütunlarında bahis mevzuu olmadığı görüldü.

Evet, hâdis e ancak Şu izahat üzerine aydınlanmış oluyor. DiĒer taraftan profesör Ali Ayni de bu hâdis eyi Şöyle izah ettiler :

H k met büyük bir himmet ve güzel bir niyet eseri olarak Cumhuriyet devrinde bir İlâhiyat Fakültesi a mıŐtı. Kaldırılan Medresetül M tahasssın talebesi ilkin buraya naklolunarak okuyup çıktıktan sonra yenileri gelmediĒinden Fakülte talebesiz kalmıştı. Çünkü bu Fakülte  ıkacaklara parlak bir istikbal vadetmiyordu. DiĒer taraftan camilerdeki cemaat safları günden güne seyrekleŐiyor, buralara ancak avam ve cahil halk tabakası devam ediyor, m nevverlerle m tefenninler mütemadiyen uzaklaŐıyordu. Halka dinini  Ēretmeye memur olan imamlar, hatipler ve v izler ise dinden de dünyadan da ve tabii ahiretten de bihaber bulunuyorlardı. Hasılı daha bunlar gibi bir çok dinî ve içtimai sebepler İlâhiyat Fakültesi profesörleri arasında vakit vakit bahis mevzuu oluyor ve raporlar yazılarak çare bulunmak üzere Diyanet İŞleri ReisliĒine gönderiliyordu.

İŞte münakaşa mevzuu olan rapor bu sırada ortaya çıktı ve ondan dolayı ehemmiyetle münakaşa ve müzakereye başlandı.

Fakat Atatürk bunu niçin böyle yaptı? Acaba ef arı umumiyece fena karŐılanacaĒından mı çekindi? Yoksa henüz zamanı gelmemiş ve zemin hazırlanmamıŐmıydı? Yahut her inkılâbı bizzat kendisi yaptıĒı i in bunda İlâhiyat Fakültesinin önayak olmasını hoş mu görmedi? Hasılı buraları anlaşılamıyor ve izah eden de bulunmuyor.

İlâhiyat Fakültesi profesörlerinin ileri sürdükleri yenilik ve ıslâhat çarelerinin  oĒu esasen halledilmiş, yalnız bunların bir kısmı camilere girmemiŐti. Camilerden sonra ikinci bir ibadet yeri olan tekkelerde ise bunların asırlardan beri tatbik edilmekte bulunmuş olduĒu bilinmektedir.

Meselâ tekkelerde Türkî nefeslerle, il hilerle ibadet edilirdi. Ve yalnız insan sesinden deĒil, musiki âletlerinin  ıkarttıĒı seslerden de istifade olunurdu. Bu mevzu etrafında burada daha ziyade tafsilat verecek deĒilim. Hattâ en çok üzerinde durulan Şey, camilere ayakkabılarla girebilmek ve yüksek bir yere secde etmek meselelerinin bile Atatürk'ten ve İlâhiyat Fakültesi profesörlerinin teşebbüslerinden önce esasen halledilmiş bir mevzu olduĒunu, yalnız tatbik edilmediĒini göstermiş olmak için bu devirlerde bir hayli neşriyatta bulunan Ubeydullah Efendinin Şu yazısını tarihe geçiriyorum :

 Camilere halkın sühuletle devamını teshil i in evvel beevvel itihaz olunacak tedbir, halkın ayakkabısını çıkarmak mecburiyetinden kurtulmasıdır. Şu (namaz vakti camide pabuçlarını çıkarma, ayaĒın-

da dursun, eğer çıkarırsan ayağının arasında sakla. Sağına, soluna koyma. Arkaya da koyma ki arkandakine eziyet olur.) Hâdisi meydana iken buna mani olmak mal sahibinin razı olduğuna dellâlin razı olmaması demekten başka bir mâna ifade etmez.

Buharî'de mezkûrdur ki Hazreti Peygamber kiramı ashabiyle beraber Kâbenin önünde cemaatle namaz kılıyorlardı. Herkesin pabucu ayağında idi. O cemaatin imamı olan Peygamber namazın ka'desinde ayağındaki pabuclardan birini çıkardı, bulunduğu yerden biraz uzağa bıraktı. Namazdan selâm verildikten sonra cemaattan birisi, hatırımında kaldığına göre galiba Hazreti Ali, cemaatin bu pabuç çıkarma hususunda Peygambere ittibai lâzım gelip gelmediğini sordu. Peygamber Efendimiz :

— Hayır, ittibanız lâzım değil. Ben pabuçlarımdan çıkardığım tekte namazla nakabili tevfik bir münasebetsizlik olduğunu hatırladım da onun için çıkardım buyurdular.

Şimdi bana halk kundura ile camie girerse, namazda herkes nereye secde etsin diye sual irat edecekler olacaktır.

Cevamii şerifenin bugünkü haline göre bu sual varit mi, değil mi? Bilemiyorum. Çünkü bugünkü hale göre evinden temiz fotinle çıkmış, kapısının önünde arabasına binmiş, cami avlusuna kadar o suretle gelmiş bir zata fotinle camie girmek yasak oluyor da cami avlusundaki şadırvanda su ile ayaklarındaki tozları kirleri kabartarak çamur haline koyduktan sonra camie girmek isteyen kimseye yasak olmuyor? Onun o rutubetli ayakla bastığı yere secde etmek nasıl caiz ise sokak kundurasının bastığı yere de secde caiz olmak lâzım gelir.

Mamafih biz bunun taraftarı değiliz. Bir kere kundura ile camie girmek tecviz olundu mu, tabiidir ki cevami kapısında dahil olanların ayağını ter temiz temizliyecek esbab ve vesait bulundurulacaktır.

Bundan başka secdegâhlara irtifa verilebilir. Çünkü namazın sıhhati erkân ve şeraitinden biri de secde mahallinin namaz kılanın ayağının bastığı yerden yarım arşından ziyade yüksek olmamasıdır yani namaz kılan adamın secde edeceği mahal ayağını bastığı yerden yarım arşından ziyade yüksek olursa namaz sahih olmaz.

Demek oluyorki namazda insanın ayağının bastığı yerle başının secde edeceği yer arasında başını koyacağı yer yüksek olmak şartıyla yarım arşınlık bir tefavüti irtifaa cevaz var. Bu yükseklik 25 santimetrelilik bir irtifadır. Bu cevaz ile artık secdegâhı kundura ile gezinti mahalli olmaktan kurtarmak zor bir iş midir?

Bana soruyorlar ki böyle cevazlar var da neden bunlardan istifade olunmuyor da namaz kılmak güç bir hale getiriliyor?

Ben bu yolda sual irat edenlere diyorum ki :

Bunun sebebi ögle namazının kaç rekât olduğunu sorduğunuz vakit size dört rekât diye cevap verenleri dinlemiyorsunuz da (on rekât) cevabını verenleri dinliyorsunuz. İşte güçlülere sebep oluyor.» [5]

Hasılı Atatürk bu inkılâpta ileri gitmedi. **Hıristiyanlık âlemi dinlerini müziğe medyun** olduğunu söyleyen Atatürk'ün camilere enstrümantal müzik sokmak istiyeyeğinde şüphe yoktu. Anlaşılan bunları yapmağa zamanı ve zemini müsait bulmadılar ve bu yolda daha ziyade yürümekten vaz geçtiler. Fakat bu inkılâp yolu kapanmamıştır. Gelecek inkılâpçılar da buna baş vurmaktan çekinmiyeceklerdir.

D. HEYKEL YASAĞININ KALDIRILMASI :

İslâm dininin resim ve heykele karşı almış olduğu vaziyet hakkında bu kitabın 1117 - 1121 inci sayfalarında izahat vermiştim. O izahatı okuyanlar görürler ve anlarlar ki bu dinde esas itibariyle resim ve heykel yasak olmamak lâzım gelir. Bununla beraber Cumhuriyet devrine gelinceye kadar bu mesele hakkında kat'î bir adım atılmamıştı. İşte Atatürk o adımı da attı.

1923 de İzmir'de yaptıkları seyahat sırasında Bursa'dan geçerken sorulan bir suale cevap olarak söylemiş olduğu nutukta resim ve heykel hakkındaki kanaatlerini şöylece izhar buyurmuşlardır :

«Âbidattan bahseden arkadaşımızın maksadı heykel olsa gerektir. Dünyada mütemeddin, müterakki ve mütekâmil olmak isteyen her hangi bir millet behemehal heykel yapacak ve heykeltraş yetiştirecektir. Âbidatın şuraya, buraya hâtıratı tarihiye olarak rekzinin muğayiri din olduğunu iddia edenler, ahkâmı şeriyeyi lâyıkiyle tettebbü ve tetkik etmemiş olanlardır. Cenabı Peygamberin Dini İslâmı tesisinden bu ana kadar bin üç yüz bu kadar sene geçmiştir. Hazreti Peygamberin evamiri İlâhiyeyi tebliği esnasında muhataplarının kalb ve vicdanında bunlar vardı. Bu insanları tariki Hakka davet için evvelâ o taş parçalarını atmak ve bunları ceplerinden ve kalplerinden çıkarmak mecburiyetinde idi. Hakayiki İslâmiye tamamıyla anlaşıldıktan ve hasıl olan kanaati vicdaniye kuvvetli hâdisat ile de teeyyüt eyledikten sonra bir takım münevver insanların böyle taş parçalarına taabbüdünü farz ve zannetmek âlemi İslâmı tahkir etmek demektir. Münevver

---

[5] Vatan gazetesi, 15 Mayıs 1341

ve dindar olan milletimiz terakkinin esbabından biri olan heykeltraş-
lığı azamî derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadı-
mızın ve bundan sonra yetişecek evlâtlarımızın hâtıratını güzel hey-
kellerle dünyaya ilân edecektir. Bu işe çoktan başlanmıştır.

Meselâ Sivas'tan Erzurum'a giderken yol üzerinde güzel bir hey-
kele tesadüf edersiniz. [6] Sonra Mısırlılar İslâm değil midir? İslâm-

[6] Atatürk'ün haber verdiği bu heykel, Sivas'tan Erzurum'a giden yolun, Hafik kazası
merkezi olan Koçhisar kasabasının ortasından geçen kısmı üzerindedir. Yolun iki ta-
rafına söğüt ağaçları dikilmiş ve bu ağaçlar zamanla büyüyüp birbirini kucaklayarak
âdeta yeşil bir tünel teşkil etmiş olduğu için kasabanın doğusundan veya batısından
gelen bir yolcu, bu yeşil tünelden geçerken birdenbire ağaçsız, aydınlık ve meydanımsı
bir yere çıkar ve işte o zaman yüksek bir mermer sütun üzerinde güzel bir büstle kar-
şılaşır. Bu büst, Osmanoğulları hanedanının ilki olan ve kendisine kara Osman Bey de
denilen Osman Gazi'nindir.

Buralarda kaymakamlık, müfettişlik ve valilik etmiş idare adamlarımızdan ve Si-
vas'ın bir kısım münevver şahsiyetlerinden öğrenildiğine göre, adı geçen sütun veya
büst birinci Cihan Harbi içinde (1914 — 1918) imarçı valilerimizden Muammer Bey'in
Sivas'ta bulunduğu sırada yaptırılmıştır. İnisiyatifi alan da o sırada Hafik'te Kaymakam
bulunan Serezli Nabi Bey'dir. Fakat heykeli hangi sanatkar veya sanatkarlar yapmıştır?
Burası iyice bilinmiyor.

Bir anlatışa göre: Birinci Cihan Harbi başlangıcında askerlikçe gösterilen lüzum
üzerine hükümet tarafından Karadeniz sahillerinden içerilere çektilen Pontos Rum-
larından ve başka bir anlatışa göre: Şark vilâyetlerinden gerilere aldırılan Ermeniler-
den bir veya birkaç sanatkar tesadüfen Koçhisar'a yerleştirilmiş ve bu heykel veya büst
onların ihtisamlarından faydalanmak suretile yaptırılmıştır.

Fakat, bu adamlar, meselâ Sivas'a kadar götürülüp de niçin bu sanat eseri bü-
yük bir şehir olan vilâyet merkezinde yaptırılmamıştır? Hiç şüphe yok ki, o zamanki ta-
assubu temsil eden meşihati İslâmiye bunu daha çabuk duyacak ve mani olacaktı. Bun-
dan dolayıdır ki böyle küçük ve uca bir kasabada yaptırılmıştır sanırım.

Bu kanaati doğuran hâdise 1326 (1910) da Basra'da Mithat Paşa'nın bir heykeli,
onun bu kıtayı imarı hâtırası olarak, dikilmek istenildiği zaman meşihatın tesirile hükü-
metçe yapılan muhalefet ve mümanaattır. (Sebilürreşat C. 4, S. 403, C. 5, S. 406).

Yoksa Türkiye'de ilk defa bir heykel dikilmek akla geldiği ve fırsat düştüğü za-
man, herhalde, daha başka ve daha uygun bir yer seçileceğinde şüphe edilemez. Şu da
akla gelebilir:

Osmanoğulları hânedanı Asya'dan Anadolu'ya geldikleri vakit Erzurum tarafların-
da bir müddet dolaşmışlar, fakat oralarda yerleşmemişlerdir. Nitekim Evliya Çelebi Er-
zurum'da bunlara ait bazı makberelerden bahseder durur. Acaba o muhaceret senelerin-
de Osmanoğullarının ecdadı Koçhisar'a da uğramışlar da bu tarihi hâtıraya binaen mi
böyle yapılmıştır? Burası hiç anlaşılamıyor.

Hasılı bu nokta gerek din, gerek içtimai hayat, gerekse siyasi ve güzel sanat tarih-
lerimiz bakımından üzerinde durulacak ve aydınlatılacak meselelerdendir sanırım.

Heykel veya büst, yapıpı bittikten sonra vali Muammer Bey açılış töreninde bizzat
bulunmak istemiş de o sırada bu taraflarda ordu kumandanı olan Vehip Paşa ile arası
açık olduğu için gidememiş ve yerine vilâyet müftüsü Rauf Efendi'yi bir heyetin başında
olarak göndermiştir.

lık, yalnız Türkiye ve Anadolu halkına mı münhasırdır? Seyahat edenler pek âlâ bilirler ki, Mısır'da bir çok eazimin heykelleri vardır. Milletimiz din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete maliktir. Bu faziletleri hiç bir kuvvet, milletimizin kalb ve vicdanından çekip alamaz. İnsanlar mütekâmil olmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icap ettirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin tariki terakkide yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz, evsafı hakikiyesiyle mütemeddin ve müterakki olmağa layıktır ve olacaktır.»

Yapılması dinen yasak olan bir heykelin açılış törenine din mümessili bulunan müftünün gönderilmesi ve onun da bu vazifeyi kabul etmesi çok garip hattâ geleneğe aykırı görülür. Rauf Efendi, pek o kadar ehil olmadığı halde Muammer Bey onu müftülüğe getirmiş ve ne derse yapacak, nereye gönderirse gidecek zayıf karakterli bir kimse olduğu için bu işi de yapmıştır.

Valinin bu işe müftüyü memur etmesi, heykel dikilmesine meşru bir şekil vermekten ve halkın dedikodusunu önlemekten ileri geldiğinde şüphe yoktur. Bu, böyle olmakla beraber heyet açılış törenini yapıp Sivas'a döndüğü sırada çarşıdan geçerken **taş dikenler geliyor** sözleriyle karşılaşmışlardır. **Tak dikmek** tâbiri, Sivas halkiyyatında iyi bir mânaya gelmez, kinaye yolile söylenir. Burada da o maksatla söylenmiştir.

Atatürk'ün **güzel** diye vasıflandırdığı bu heykel veya büst bugün acaba ne halde-dir? El'an yerinde duruyor mu? sualinin hatıra gelmemesine imkân yoktur. Türkiye'de Saltanat kaldırıldıktan ve Osmanlıları yurttan dışarı çıkarıldıktan sonra umumî binalar üzerindeki, onları hatırlatan yazılara, turalara varıncaya kadar ne varsa hepsi kazınıp bozulduğu veya hiç olmazsa üzerleri kapatıldığı bu inkılâp senelerinde o hânedana ait bir büstün yerinde bırakılacağına ihtimal verilemez.

Hakikaten de böyle olmuştur. Yol açmak maksadile Kayseriyi baştanbaşa yıkmış olan vali Nazmi Toker oradan Sivas'a nakledildiği zaman bu vilâyette de ilk iş olarak bu heykeli yıktırmıştır. Fakat bundan —Türkiye'de heykel dikilmesini tavsiye ve teşvik eden ve bu heykeli **güzel bulan** Atatürk memnun olmuş mudur? İşte buna hiç ihtimal verilemez.

Şunu da kaydetmek lâzım gelir ki: Türkiye'de yapılan ilk heykel veya büst Osman Gazininki değildir. Sultan Abdülâzizin at üzerinde bronzdan yapılmış bir heykeli Topkapı Sarayı müzesinde görülmektedir. Fakat bu heykel o kadar nisbetsiz yapılmış ki at sanki bir Midilli, Sultan Aziz de gûya bir çocukmuş hissini veriyor. Bununla beraber sarayın herhangi bir yerinde bulunmak üzere yaptırılmış ve ortaya çıkarılmamış olan bu heykeli, bir bakıma, Türkiye'de yapılmış ilk heykel saymak da doğru olamaz.

Bütün bunlar şöyle bir tarafa bırakılırsa Türkiye'de tam mânasile heykel ve büstün ilkin Atatürk için dikilmiş olduğunu kabul etmek lâzım gelir ve Türkiye şehir ve kasabaları arasında da önce İstanbul bu şerefe mazhar olmuştur sanırım. Bugün Türkiye'nin köylere varıncaya kadar, hemen her şehir ve kasabasında onun ya bir heykeli veya bir büstü bulunmaktadır. Heykel dikmek âdeti artık memlekette yerleşmiş olduğu için Atatürk'ü takip edecekler de bulunacaktır. Nitekim Türkiye'nin ikinci Cumhurreisi İsmet İnönü'nün 1944 de ilk heykeli de yine İstanbul'da Taksim meydanında dikilmiştir.

Şu satırlar yazıldığı ve basıldığı sıralarda Barbaros'un bir heykelinin Beşiktaş'ta dikilmek üzere kâidesinin hazırlandığını da şuraya kaydediyorum.

Mısır'dan sonra İslâm âleminde Türkiye'de ilkin Atatürk'ün heykeli dikilmiştir. Ve ilk heykel de İstanbul'da Sarayburnu parkına dikilmiştir.

3

E) ATATÜRK VE DİN :

Atatürk gibi dâhilerin yaptıkları büyük inkılâpların her safhasının bugün değilse yarın bir çok kimseler tarafından etraflıca inceleneyeceği muhakkaktır. Bundan 140 bu kadar sene önce Fransa'da büyük inkılâplar yapmış olan Napolyon Bonapart için yazılan eserlerin on binleri geçmiş olması da bunu gösterir.

Bizim ve Şark'ın en büyük inkılâpçılarından olan Atatürk için de böyle yapılacağına şüphe mi edilir? Nitekim siyâsî, idarî ve askerî sahalarda şimdiden bunun hakkında bir çok tetkikler yapılmış ve eserler yazılmıştır. Bu eserlerin bibliyografyası bile bir kitap teşkil edecek büyüklüktedir. İleride bu neşriyata daha geniş mikyasta devam edileceği ise tabiidir.

Atatürk devrini yaşıyan şu âciz muharrir de bu eserde onun kültür sahasındaki inkılâplarına, vevki kısaca olsun, temas etmekle beraber şimdiye kadar kimsenin yazmamış olduğu Musiki İnkılâbı gibi geri dönmüş hamlelerini ve bilhassa başlamış, fakat sonuna kadar gidememiş olduğu Din İnkılâbı tecrübelerini bahis mevzuu etmeği, gelecek nesil tarihçileri için, faydalı gördüm. Kanaatimce bu türlü hâdiseler, zamanında tespit edilmese, ileride çalışacak ve yazacak olanlar yanlış yola gideceklerinden o maksatla şimdiden bir kaç satır yazmağı uygun gördüm.

Din İnkılâbının can alacak noktası Allah mefhumunu anlamak ve anlatmaktır. İslâm mutasavvıfları «Allah'a giden yol insan sayısındadır» derler. Bununla beraber bu yollar kısaltıla kısaltıla dörde kadar indirilmiştir. Bundan dolayıdır ki şimdiye kadar Şark ve Garp mütefekkirlerince bu mefhumun başlıca dört sahfada mütalea ve münakaşa edildiği görülür :

- 1 — Tabiatın içinde ve dışında Allah diye bir mefhum yoktur.
- 2 — Allah diye bir mefhum vardır, fakat bu, tabiatın dışındadır.
- 3 — Allah mefhumu tabiatın içindedir.
- 4 — Allah mefhumu tabiattan ibarettir.

Tabiat yerine kâinat, âlem, dehir, hilkat, fitret, felek, eşya, hâ-lâik, mahlûkat... gibi tâbirlerde kullanılır. Ve hepsi aynı mânaya gelir.

Bu dört safhayı uzun uzadıya anlatmaya bu eserin mevzuu ve programı müsait değildir. Ancak kısaca temas edilip geçilecektir.

Birinci safha üzerinde durmak istemiyorum. Bunu **Abdülaziz Mecdi Tolun'un hayatı ve şahsiyeti** adındaki eserimde (S. 168 - 206) etrafılıca yazdım. Oraya bakılmasını tavsiye ile iktifa ederim.

Kalan üç safha hakkında da tafsilâta girişmiyerek ancak Şark ve Garp mütefekkirlerinin en son kanaatlerini gösteren bir kaç vesikayı dercediyorum.

Amerika'da çıkartılacak bir Din Ansiklopedisine konulmak üzere sorulan suallere verilen cevaplar sırasında İstanbul Üniversitesi Ordinaryüs Profesörü ve şimdi Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Reisi bulunan Şerafeddin Yaltkaya **Allah'ı** şöyle tarif etmişti. [7]

- [7] Bu sualler Amerika'da çıkartılacak bir Din Ansiklopedisine konulmak üzere İstanbul'da Robert Kolej muallimlerinden birisine gönderilmiş o da benim nâçiz delâletimle âlim ve mütefekkirlerimize müracaatı arzu etmişti. 1936 da bu suallere cevap verebileceğini tahmin ettiğim on kadar âlim ve mütefekkirimize müracaat ettim. Bunlardan altısı istenilen cevapları yazdılar ve gönderdiler. Cevapların ikisi kısa kesilmiş, fakat dördü birer risale olacak kadar etrafılıca yazılmıştı. Bu dördünden ikisi İslâm dinini şeriat cephesinden ikisi de tasavvuf bakımından ele almıştır. Şeriata, yani İslâm dininin zahirine göre yazanlar Ordinaryüs Profesör Şerafettin Yaltkaya ile Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı İzmirli'dir. Yazılarında İslâm dininin iç yüzünü esas tutmuş, ve tasavvuf ilmine göre mütalea yürütmüş olanlar da son Şer'îye Vekâleti müsteşarı Abdülaziz Mecdi Tolun ile son Mesnevi ve Fusus sârihi Avni Konuktur.

Bu cevaplar bir araya getirilerek yazılacak ve ilim âlemine, İslâm dini; şu meseleyi şeriat bakımından şöyle ve tasavvuf bakımından da böyle izah ediyor denilecekti. Fakat bunları bir araya getirecek ve İngilizceye tercüme ederek gönderecek olanlar her nedense sözlerinde durmadılar aradan zaman da geçti ve cevaplar gönderilemedi. Bu, dinimiz için olduğu kadar kültürümüz ve tefekkür tarihimiz için de bir kayıptır. Bununla beraber yalnız Ahmet Avni Konuğun yazısı, onun fikir ve meslek arkadaşlarından Âdil (şimdi Süleymaniye umumî kütüphanesinde memur) tarafından İngilizceye tercüme edildiyse de zamanın geçmiş olması dolayısıyla bu da gönderilemedi.

Yine bu mütercim daha önce yine Ahmet Avni Konuğun tasavvufun belli başlı eserlerinden birisi olan Fusus mukaddemesini de, Avrupada neşredilmek üzere, Fransızcaya tercüme etmişti. Bu tercüme de bugüne kadar neşredilmedi.

Herhangi bir dinden yirminci medeniyet asrında çıkarılacak bir Din Ansiklopedisinde ne suretle bahsedilebildiğini göstermiş olmak için bu sualleri aşağıya kaydediyorum:

1 — Âlemin yaratılışı hakkında:

- A) Hâlik,
- B) Kast (maksat)
- C) Zaman, fikirleri

2 — Hâlikin sıfatları; rahim, hafız, müntekim olması hakkındaki fikirler.

«İslâm dini; yerleri ve gökleri ve bunların içindekileri yoktan var eden bir yaratan ve aynı zamanda bunları tedbir ve terbiye eden bir Rabbülâlemin (âlemleri kemal noktasına isal eden bir mürebbi) tanır ve tanıtır. Ve bu yaratanı yaratmış olduğu nesnelerden ayrı olarak bildirir. (Yaratmış olduğu nesnelerin içinde değil) Tecelli ve sudura kail olanlar gibi Bu varlığı onun bir tecellisi olarak kabulden uzaktır. Yaradanın ve yaradılmışın hududu tamamıyla ayrıdır. Ve İslâm dininde yegâne affolunmıyan günah, başka bir nesneyi uluhiyette Allah'a şerik koşmaktır.»

Profesör Şerafeddin Yaltkaya müteşerri ve kelâmcıdır. Şu halde İslâm müteşerrileriyle kelâmcılarının Allah telâkkileri şu olmuş oluyor. Ve bunlar Allah'ı kâinatın dışında buluyorlar.

Aynı suale cevap verenler arasında bulunan Abdülaziz Mecdi Tolun'un mütaleası da şudur :

«Halik demek **Hak** yani Allah demektir. Çünkü hak; görülmiyen şeyleri cisim ve şekil suretlerinde görünür bir hale sokmak demek olduğundan böyle büyük ve şumullü fiili haiz olan kudret, ancak âlemin yaratıcısı olan **Hak**'da bulunur. Şu halde Halik, **Hak** için bir sıfattır. Ruhurruh (Ruhun ruhu) ve Sırrülesrar (Sırların sırrı)dır. Bu Ulu varlık onun varlığıdır.

-
- 3 — Hâlikin insana ilk gönderdiği âyet nedir? Zaman, mevki, Resûl ve Resûlün adı nedir? Hangi kavme gelmiştir?
  - 4 — Sonra gelen Peygamberler ve onların tebliğ ettiği âyetler.
  - 5 — İslâm dini hangi tarihte ve nerede yayılmaya başladı ve müessisi kimdir?
  - 6 — Resûlün şahsına, hareketlerine, hallerine ait malûmat (hayatı)
  - 7 — İslâm dininin insanların hayatı üzerindeki tesirleri. Sulh, harp, ruhun bekası, ahret, cennet ve cehennem hakkındaki fikirleri.
  - 8 — Hâlikle şeytan arasında İslâm dininde bir mücadele var mıdır?
  - 9 — İslâm dininin mukaddes kitabı nedir? Bu kitabın kıymeti ve ehemmiyeti hakkındaki fikriniz nedir?
  - 10 — Peygamberlerin Allah'tan aldıkları ilham (vahy) hakkındaki fikirler?
  - 11 — Bugünkü papazlar (ruhani kimseler) hakkındaki fikriniz?
  - 12 — Mukaddes yerler; bunların sizin indinizdeki mânası ve kıymeti?
  - 13 — Mübarek günler; bunların sizin indinizdeki mânası ve kıymeti?
  - 14 — Bizim ruhlarmız ve sevdiklerimizin ruhları ne oluyor?
  - 15 — Dininizde tenasüh fikri var mıdır?
  - 16 — Nasıl isbat edebilirsiniz ki sizin dininizi hâlik bütün insanların dini olarak göndermiştir? Bu cihette ne terakki kaydedebilirsiniz?
  - 17 — Kıyamet günü ne vakittir ve nasıl olacaktır?

Daha önce Anglikan kilisesi tarafından Meşihati İslâmiyeye resmen sorulan suallere cevaplar verilmiş ve bunları üç ayrı kitap olarak neşredilmişti. Bu sonraki suallerin de dördü bir arada basılırsa çok yerinde bir iş yapılmış ve Milli Kütüphanemiz bir eser kazanmış olur sanırım.

Hak mertebesi, kesafet ve letafet dalgalarıyla dalgalanan varlık mertebelerinin letafet itibarıyla en son mertebesidir. Bunun üstünde mertebe yoktur. Binaenaleyh **Hak**, Eltafülletâif (lâtiflerin en lâtif) dir. Şu nihayetsiz olan kâinatın zerrelerinden güneşlerine kadar bütün dışardaki mevcudatta yani varlıklarda biricik müessir o **Hak** olduğu gibi insanın ruhunda ve ondan sadir olan şuur da, ilim ve sair maneviyatta asıl müessir olan da **Hak**'dır. Ruhurruh tâbirimiz bu iza-ha müstenittir.

Hülâsa insan ruhu ile onun aşağısındaki bütün kesif ve lâtif varlıklar da başka bir tâbirle nihayeti olmıyan âlemlerde biricik müessir ve hâkim **Hak**'dır. Onun tesirinin dışarısında kalan bir varlık yoktur. Âlemler -akıl ve ruhta dahil olduğu halde- dışardaki nihayetsiz varlıklar demek olup bunlar da **Hak**'ın birlik teayyünatından ibarettirler. Fakat âlemlerin varlığı asıl ve hakikî değildir, izafi ve **Hak** ile kaimdirler. Bu teayyünde hulûl ve ittihat yoktur. Teayyünlerin varlığı denizdeki dalgaların varlığı gibidir.»

En son Füsüsül hikem ve Mesnevi şarihi Ahmet Avni Konuk bahsi geçen suallere verdiği cevapta bu mevzuu biraz daha etraflıca ve şöylece izah etmektedir :

«Halik; nihayetsiz feza-yı ihata eden, kaplıyan ve aslında her türlü kayıtlardan mutlak olan lâtif bir zattır. Ve varlık asla zatından ayrılmıyan bir sıfattır. Anın varlığı, güneşin aydınlığı gibi, insanlar arasında iyi ve kötü sayılan her şeye saridir.

Bu lâtif zat, mutlak zatiyeti cihetinden, bir takım izafi varlık mertebelerine tenezzûlden müstağnidir. Nitekim Kur'an'da: «Allah muhakkak âlemlerden müstağnidir..» buyuruluyor.

Fakat zatında gömülü ve gizli bulunan bir takım sıfatlar kendilerini göstermek için meydana çıkmak isterler. Ve bundan dolayı Hak kendi sıfatlarını göstermek için izafi varlık mertebelerine tenezzûlden müstağni değildir.

Bu tıpkı şuna benzer: Kendisinde ressamlık san'atı ve sıfatı bulunan bir insan, resim yapsa da yapmasa da, insandır. Bu sıfatı göstermek, meydana vurmak onun zatının iktizasıdır. Yoksa o insanın insan olması için böyle bir resim levhası yapmasına zatiyyeti cihetinden ihtiyacı yoktur. Ve o, bu levhayı yapmaktan müstağnidir. Fakat sıfatı ve sanatı cihetinden resim levhasından müstağni değildir.

Varlığının evveli olmıyan bu mutlak zata o varlık nereden geldi? denilecek. Böyle bir sual birdenbire varit görülürse de selim akıl sahibi

olanlar indinde bu türlü sual batıldır, böyle bir sual vehimden doğar. Zira bu zatın varlığına bir başlangıç farz olunsa, evvelâ yoktu, sonradan var oldu demek olur. Ve yok olan şeye de akıl vardır diyemez. Diğer taraftan mademki mutlak zatın varlığına bir başlangıç tahayyül olundu, onun başlangıcına da başka bir başlangıç tahayyül olunur. Ve bu suretle bu varlıklar böylece teselsül edip gider. Selim akıl bundan bir netice çıkaramaz. Ve böyle birbirinden çıkarılan varlıklar; varlıkların teselsülü değil, hakikatte yoklukların teselsülü olur. Aksi takdirde varlıkların yokluklardan çıkması kabul edilmek lâzım gelir. Halbuki yok olan var olamaz ve var olan da yok olamaz. Binaenaleyh bu suali soran vücut ve varlık bahsinin dışına çıkmış olur.

İmdi, halikiyyet mutlak zatın sıfatlarından birisidir ve halik bir isimdir o, bu sıfattan doğmuştur. Zira isimlerin menşei sıfatlardır. Nitekim kendisinde ressamlık san'atı ve sıfatı olmıyan kimseye ressam adı verilmez, verilmiş olsa bile yalancı bir ad olur.

Âlem, bizim âlemimizden ibaret değildir. Nihayeti olmıyan feza (boşluk) o mutlak varlığın aynıdır. Sayısı kabil olmıyan âlemler, Allah'ın halikiyet sıfatının mazharı olmak üzere o varlıkta tekevvün etmiş ve etmekte bulunmuştur. Kur'an'da: «Hamdü sena âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur» buyuruluyor. Ve bu âlemlerde mahlûklar bulunduğu Şura süresindeki: «Göklerle arz ve onlarda dabbe cinsinden (ayakta yürür) neşrettiği şeyler (yarattığı mahlûklar) Hakkın varlığının âlâmetlerindendir.» Buyurulmasından anlaşılır.

Halıkın zatının evveli olmadığı gibi kendisinden asla ayrılmıyan sıfatlar dahi, zati gibi kadimdir. Binaenaleyh mutlak vücudun aynı olan bu nihayetsiz fezada âlemlerin yaradılışı da ezeli ve ebedidir. Şu var ki âlemlerden her birinin evveli ve ahiri vardır. Çünkü onların varlıkları, ancak Halıkın hakikî varlığına muzaf olan bir varlıktan ibaret olduğundan daimî istihaleler içindedirler. Nitekim bunların fezada tekevvünü suretleri de istihaleler içinde vaki olur. Kur'an'da bu istihaleleri gösteren âyetler vardır. Birisi Enbiya süresindeki: «Münkirler akıl gözüyle görmüyorlar mı ki gökler ve arz ilkin bitişik idi. Biz onları ayırdık ve her bir şeyi sudan diri yaptık, inanmıyorlar mı?» Ve Secde süresindeki: «Sonra semayı yaratmak istedi. Halbuki o, duman yani sis halinde idi» âyetleridir.

Hilkatteki muhtelif istihaleler o mutlak zatın bir çok müteakabil ve birbirine zıt sıfatlarının eserleriyle vaki olur. Meselâ tekvin sıfatı, icade ve kahir sıfatı da idama baistir. Binaenaleyh gerek fezadaki âlemlerin cirimlerinde gerek bu cirimler üzerindeki mahlûklarda ol-

mak ve bozulmak (vücut ve Adem) halleri mütemadiyen hüküm sürer.

Bu izahat gösterir ki : Her mahlûkun hüviyeti mutlak zata aittir. O mahlûk, kendi izafi varlığı ile o mutlak zâtı takip etmiştir. Binaenaleyh mahlûkun iç yüzü, lâtif olan mutlak zattır, onun aynıdır. Kesif olan dış yüzü ise o mutlak zâtın gayridir. Zira mukayyet, sûret itibariyle, mutlakın gayridir. Fakat hakikati itibariyle aynıdır. Ve o mahlûk bu kesif suretiyle lâtif zattan uzaklaşmış ve ayrılmıştır. Fakat bu kesif sureti Hakkın kahir sıfatiyle soyunduğu vakit, kendi aslına döner ve bu kahir onun hakkında aynı lütûf olur. Nitekim Kur'an'da :

«Kesafet âleminde olan her bir şey helâk olucudur. Ancak onun vechi ve hakikati olan mutlak zat helâk olmayacaktır. Hüküm o mutlak zatındır ve ona geri döndürölürsünüz.» buyurulmuştur.»

Şu mütaleaları yürüten Abdülaziz Mecdi Tolun ile Ahmet Avni Konuk mütesavvıf ve vahdeti vücudçudurlar. Bu mevzuu İslâm tasavvufu bakımından tetkik ediyorlar da Allah'ı ve onun zatını kâinatın dışında değil, içinde, fakat hulul ve ittihat olmaksızın lâtif bir şekilde tasavvur ve kabul ediyorlar.

Bunların fikriyle kelâmcılarınki arasında görülen farkı burada tetkik ve tavzihe imkân yoktur. Görünüşte taban tabana zıttırlar. Şu varki, bunlar arasındaki farkı karşılaştırmak tefekkür tarihimiz için de çok yerinde bir iş olur. Bu bakımdan İslâm ilimlerinden fıkıh, kelâm, felsefe ve tasavvuf arasındaki görüş ve inanış farkını başka bir eserimde kısaca yazdım. Arzu edenler bakabilirler. (Abdülaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti. Sayfa 288 - 312)

İslâm Tasavvufuna göre Allah iki suretle düşünülür ve bulunabilir. Birisi, zatı, ötekisi sıfatları itibariyle. Allah zatı itibariyle bilinir, fakat görülmez. Sıfatlarıyla de görülür. Fakat bilinmez. Bununla beraber sıfat, zâtın aynıdır. Zattan ayrı sıfat düşünülemez.

Tabiat dediğimiz şu görülen âlem ve - insan da dahil olduğu halde - onun içindekiler Allah'ın sıfatları olduğuna ve sıfat ta zâtın aynı bulunduğuna göre **Tabiat**'e ve bu arada **insan**'a da Allah denilse hata edilmiş olmaz. Hattâ İslâm âleminde tabiata **dehir** de denildiğinden bu takdirde dehir tâbiri de birisi Allah'ın zatı, ötekisi sıfatları itibariyle tetkik edilmek lâzım gelir.

Kur'an'a göre dehre Allah'lık isnadı zatı itibariyle doğru değildir.

45 inci sürenin 23 üncü âyetindeki dehrilere atfen : «**Onlar, hayat bu dünyada yaşadığımız hayattan ibarettir. Yaşarız, ölürüz. Bizi ancak dehir öldürür. Derler halbuki onların bu babdaki bilgileri zan ve tahminden ileri geçmez**» denilmesi de bunu gösterir.

Diğer taraftan Hz. Peygamber de der ki :

«**Dehre söğmeyiniz, çünkü o da Allah'tır.**» İşte burada da Allah'ın sıfatı göz önünde tutulmuştur. Arap dilinde dehre **zaman** mânası da verilir. Zaman mefhumu muasır felsefede de izahı en çetin meselelerdendir. Arap dildileri dehri, âlemin başından sonuna kadar imtidadı ve zamanı da dehrin makamlarından biri olarak kabul ederler. Zaman, mazi, hal ve istikbal kısımlarına ayrılırlar. Dehir ise daha ziyade mururi zaman, tuli zaman diye tefsir ve izah edilir. (Kur'an Dili C. 5 S. 4323)

Bununla beraber mutasavvıfların en büyüğü sayılan Muhiddinî Arabî : «**Tabiat Allah değil, âlet**»tir der. (Futuhat c. 3 s. 753)

Şu halde tabiat, Allah'ı yani onun zatını tanımağa, başka türlü bir deyişle eserden müessire gitmeğe yarayan, ona yardım eden bir âletten başka bir şey değildir.

Tabiata Allah'lık isnat edenler **Peygambere**, onun en büyük vasıtası olan **vahye** ve onun gösterdiği mucizeye ve Peygamberin yolundan giden **Veliye** ve o Veli'nin kudretini bildiren **keramet'e** de kıymet ve ehemmiyet vermedikleri bilinmekte ve görülmektedir.

Bu felsefeye inananlar ancak **Akıl'a** kıymet verirler. Peygamberlerin vahye dayanarak bildirdikleri **nakl'e** itibar etmezler. Bu bakımdan dehriler ve tabiatçılar magrur ve müteazzım kimselerdir. **Enaniyet** yani benlik başlıca sıfatlarıdır. Kendi akıllarından başkasına kıymet vermezler. Dilimizde **Aklını beğenmiş** tâbiri bunlar hakkında söylenilmiş olsa gerek. Felsefedeki muayyeniyet determinisme nazariyesi bunların başlıca istinat noktasıdır. «**Aynı illetler aynı şartlar içinde aynı neticeleri verir**» derler. Bunun dışarısında bir kuvvet, bir müessir tanımazlar.

Bu mevzuu, henüz intişar etmemiş olan bir yazısında inceleyen Ubeydullah Efendi der ki :

«**Tabiat kanunları** dediğimiz şeyler, mevcudat arasındaki **rabıta** ve münasebetlerden ibarettir. Bu kanunlar ya eşyanın yekdiğere nisbetinden mütevellit, ya aradaki rabıtaların nazımı ve, yahut her iki itibarı hamil ve haizdir. Bu kuvvetlere ve bu kanunlara İslâm ıstılahında **Nevamisi İlâhiye** denilir ki melekler de bunlardandır. Eşya ile

mevcudat arasındaki rabıta ve münasebetlerin keşfi akla teysir edilmiş (kolaylaştırılmış) olduğundan ancak bunları tetkik ile hakikat ve mahiyetlerine vukuf hasıl olursa o zaman eşyada tesarruf mümkün olur ki yine İslâm dininde bu tasarrufa **keramet** ve mütesarrıfa **Veli** denilir.

Amma bu tasarruf eşya ve mevcudatı velinin elinde cahil halkın zannettiği gibi oyuncak etmez. Belki mütesarrifin tabiatın sırlarına vukufu cihetinden mühalattan saydığı bir çok hallerin imkân dahiline girdiği tahakkuk eder.

Nevamis kelimesi, **namus** kelimesinin cemidir. Bu kelimenin aslı Yunancadır ve **kanun** mânasınadır. Yunancada talâffuzu birinci hecenin biraz uzatılmasıyla nomos (Naumos) şeklinde olsa gerek. İşte bu mânadan alınarak Cebrail'e **namusu ekber** denilir. Mutesavvıflardan pek çok kimseler Cebrail'e **akıl** da derler. Ancak bu ince noktalar anlaşıldıktan sonradır ki **vahyin** mânası da anlaşılır.»

Yine bu mütefekkir aynı mevzuu başka bir yazısında şu suretle de ifade etmiştir :

«Dinin temeli Allah'a inanmak olduğuna göre tabiattan istinbat olunan kaide ve kanunların vazii de yine Allah'tır. Binaenaleyh hayat düsturları ilmen tabiattan istinbat olunmuş olmakla kendisine rengi kudsiyet verilmiş olmasında bir sahtekârlık yoktur. Bilakis bunda Allah'a iman edenler için büyük bir hakikat vardır. Çünkü tabiat Allah'ın zebanı natıkı (söyliyen dili)dir. Bundan dolayıdır ki İslâm'da ilmin yükselttiği büyükler en dini kuvvetli takımını teşkil ediyor. Allah'ı inkâr edenler ise vücuduna bir türlü inanamadıkları Allah namına mütedeyyin olanların kabul ettikleri ve tâbi oldukları düsturların hak olduğuna bir şey diyemezler. Çünkü bunlar tabiat kaidelelidir.

Ben daima şu iddiada bulunuyorum ki : Allah'ı inkâr edenler, Allah'ın varlığına iman etmiyenler bile Müslümanlığın hak olduğunu inkâr edemezler. İşte beni bu dâvaya düşüren sebep budur.

Ayeti kerimesinin tebliğ ettiği hakikatte budur.

«**Velâ min fil semavatil arz tuâ fi kerhâ veliyhi türcaun.**»

Abdülhak Hamit te :

Ehli kemal haktan alır hotbehot haber
Lâzım değil derim ona hiç bir Peygamber
Elzem fakat cemaat için öyle bir imam
Onsuz kalırdı çünkü bu mecmua na tamam

Dedirten de budur. Bu sözü sakat bulmak dalâlettir. Çünkü Matüridiye mezhebinde kendilerine haberi nebi vasıl olmıyan (Peygamberin adını ve sözlerini işitmemiş olan) kimselerin de Allah'ın varlığına iman etmeleri vaciptir.

Bu neticeyi bulduktan sonra din, dünyanın kendisi olduğu sabit olur. Ve din ile dünyanın ayrılması meselesi biz Müslümanlarca ortadan kalkar.

Amma Türkiye Cumhuriyeti dini dünyadan ayırmış. Onun mânası: Türkiye halkını cehelei cemaati ulemanın tasallutundan kurtarmaktan başka bir şey değil. [8]

Burada **tabiat Allah'dır** diyenlere garplı iki mütefekkirin meşhur Fransız Heyetçisi Kamil Filamaryon ile Alman şairi Göte'nin mütaleasını da hatırlatmak yerinde olur.

Dieu dan la nature yani **tabiatla Allah** adı altında yazmış olduğu 550 sayfalık bir eserde Kamil Filamaryon hep bu tezi müdafaa eder. Ve buna aykırı fikirde bulunanları ikna ile uğraşır durur. Eserin bir yerinde (Sayfa 21 - 23) diyor ki :

«Muarızlarımızı aldatan bir yanlışları da: Eğer Allah var ise bunun kâinat dışında olması lüzumuna inanmalarıdır ki bu lüzumun neden ileri geldiğini bir türlü anlıyamıyoruz. Evvelâ: kâinat dışında hâkim bir illetin sebebi nedir? Bu fikir nereden geliyor? Bu fikre tutunacak bir yer vermek için kâinatı nereden itibaren tahdit ediyorsunuz? Kâinatın, yani yıldızların, arzların hareket ettikleri feza sonsuz değil mi? Nerelere kadar tahdit ederseniz ediniz ondan ilerisi aynı fezanın devamı ve teceddüdü değil midir? Haddi zatında sonsuz olan bu genişliğe hudut çizmek mümkün müdür? Öyle ise kâinat dışında kalan bu **Allah** nerede düşünülebilecek? **Madde** dışında demek istiyorlar? Öyle ise maddenin kendisi nedir? Madde, ele avuca sığmaz cüzrü fertler mecmuası olduğuna göre bu vaziyetin takdiri muhaldir. **Allah kâinatın dışında olamaz**. Belki kâinatın olduğu yerdedir. Ve kâinatın hayatı ve vücudu onunla kaimdir. Eğer bir vahdeti vücutçunun ithamlarından korkmasa idik ona **kâinatın ruhu** derdik. Ceset ruha tâbi olduğu gibi âlem de Allah ile mevcut ve kaimdir.

İlâhiyatçılar, boş yere fezanın nihayetsiz olamayacağını iddia eder

---

[8] Cumhuriyet gazetesi, 3 Mart 1928.

dururlar. Maddeciler de yine böylece âlemin dışında bir Allah'ın arkasına düşmekten vaz geçemezler. Biz Allah'ın nihayeti olmadığına ve âlemin her cevheri ferinde (atomunda) bulunmak üzere kâinat ile beraber olduğuna kaniiz. **Biz Allah tabiattadır** diyoruz. Bununla beraber muarızlarımız hayallerini çılgıncasına müdafaa ediyorlar. Stratus şöyle der : Âlemin idaresi, âlemin dışında bir ruh tarafından tanzim olunmuş bir iş gibi düşünülmemelidir. Onu, belki âlemin kuvvetlerine ve bu kuvvetlerin münasebetlerini icap ettiren bir aslı ve bâkî sebebe hamletmelidir.

İşte biz de bu aslı sebebe **Allah** diyoruz. Halbuki muarızlarımız olan mülhitler bu delili; kâinat dışında olmıyan bir Allah yoktur ve olamaz diye dâvalarını ilân ve tamime vasıta ediyorlar.

Tuttle de şunu söylüyor: Güneşin ziyasında rakeden en küçük hayvancıktan (tâbir mazur görülsün) tutunuz da dimağın yumuşak kütesinden çıkan beşer zekâsına kadar her şey sabit kaidelere tâbidir. Binaenaleyh Allah yoktur.

Şu halde biz de Allah vardır diye sebat edelim.

Bühner de şöyle diyor: Bu âlemin hudutlarını aşarak dışarıda hâkim bir illet, mutlak bir kudret, bir kâinat ruhu, bir müşehhas Allah aramada herkes hürdür.

Fakat bunu size kim söyledi ki?

Yine bu edip: Asla ve hiç bir yerde teleskopun meydana çıkarttığı fezalara istisna teşkil edecek mevcut eşyadan hariç bir müessir ve mutlak bir kadirin varlığını ispat edecek bir hâdise tarassut edilememiştir.!

Yine bir defa daha soralım bunu size kim diyor?

Moleskot ta şöyle diyor: Kuvvet saik bir Allah değildir. Ve asıl maddeden mücerret eşyanın cevheri de değildir. Başak bir yerde de tabiatın efalinde bir heyûlâya bağlı olmıyan kuvvetler görmek için insan iyice kısa görüşlü olmalıdır. Maddenin üstünde kanatlarını açmış bir kuvvet vardır demek katiyyen boş bir fikirdir.

Zamanımızda madde dışında kuvvetler veya Allah vardır diye talim eden bir feylesof yok ki buna tariz olarak muarızlarımız reddiye de bulunsunlar. Biz ise **Allah** da bu kâinatı en küçük cüz'üne kadar tutar bir iktidar görüyoruz. Kâinatın her tarafında, içinde ve dışında o kudret saridir. Allah her şeyin terkiyatında mevcuttur.

Yine bu eserden (sayfa 12) Alman şairi Göte'nin şu sözleri naklediliyor:

Kendimdeki o ulu varlık (Etre surp r me) hakkında tam ve sahih bir bilgim olduğu itikadından çok uzağım. Fikrim  udur: Allah anlaşılmaz. İnsanda bu babta ancak müphem bir his ve takribi bir fikir vardır. Bundan başka insana ve tabiata Allah o derece nüfuz etmiştir ki o bizi tutuyor, biz onda yaşıyoruz, onda teneffüs ediyoruz. Ezeli kanunlara göre onda mevcut bulunuyoruz. Zahmet ve m zayeka çekiyoruz, inşirah buluyoruz. Bu kanunlar karşısında biz hem aktif, hem pasif bir rol oynuyoruz. Allah'ı bilelim, bilmiyelim, bunun ehemmiyeti yoktur. Bir  ocuk bir simiti yer, bunu kim yaptı diye düşünmez, bir ser e bir kirazı gagalar, kirazın nasıl v c t bulduğunu düşünmez. Allah'a dair fikriniz nedir? ne biliyoruz? Bildiğimizden ibaret olan şu dar şuur ve keşif neyi gösteriyor; hattâ ben Türkler gibi (   mlar gibi demek istiyor) Allah'ı yüzlerce isimi ile (Esm i H snay  kastediyor) ifade edecek olsam bile isimler o kadar çoktur ki yine hakikatın sonsuz d n nde kalacağım.»

Garp mütefekkirlerinin ulu varlık hakkındaki  u müspet fikirleri    m m tesavvıflarınıninkine ne kadar benziyor değil mi? Fakat Tanzimattan sonra açılan mekteplerden yetişenler Arap ve Fars dillerini de bilmedikleri için, medrese ve tekke mensupları kadar olsun, bu mevzuları  ark kaynaklarından tetkik edemiyerek ancak mekteplerde öğrenebildikleri bir yabancı dil sayesinde garbın bu türlü d   n   ve buluşlarının daha ziyade menfi taraflarını iltizam etmiş ve almış oldukları anlaşılmaktadır. Bu mektepliler arasında en ileri gidenler de Tıbbiye Mektebinde okuyup çıkanlardır. Bu mektebin bu devrelerde tedris lisanı Fransızca olup öteki mekteplerden ziyade bunlar Fizik, Kimya, Biyoloji... gibi müspet ilimlerle uğraştığından garbın yeni fikirlerinin en ziyade bunlar arasında yayılmış olmasına hayret edilmemek lâzım gelir.

Kethüda zade Mehmet Arif Efendinin menakibinde görülen  u fıkırda bunu teyit eder :

 Bir gün haki paylarında Efendim: Tıbhane Mektebinde Allah'ı inkâr ediyorlarmış! Bu olan şeyleri bütün tabiat yapar, her şey tabiatla olur diyorlarmış! diye söylediler. Cevabında: Öyle ise onlar Allah'ın adını tabiat koymuşlar.  are yok. Bir Allah'a muhtacız diye buyurdular.» [9]

[9] Kethüda zade menakıbı. Emin Efendi 1294, İstanbul.

Tıbbiye Mektebi 1242 (1826) tarihinde açılmış ve 1256 (1840) tarihinde ilk mezununu vermiş olduğuna ve Mehmet Arif Efendi de 1265 (1848) de ölmüş bulunduğuna göre Tanzimat Mekteplerinin tabiatçılık fikrini aşağı yukarı bir asırdan beri memleketimizde yaymakta olduğu anlaşılır.

Benim ancak bir miktar temas edebildiğim bu mevzuu ileride bir Türk Tefekkür Tarihi yazacak olan müellif veya müellifler elbette daha derin ve daha etraflı bir surette tetkik edeceklerdir. Ben burada yalnız bir kaç neyrenği noktasına basarak geçeceğim. Bu devri şu satırları yazan da yaşamış olmakla beraber kendi kanaatinden ziyade bu sahada otorite sayılan ve yüz binlerce insanı arkasından sürüklemek kudretini göstermiş olan iki şair ve mütefekkirin sözlerini şahit olarak göstermek ister.

Fakat bunlardan önce de İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dinler Tarihi kürsüsünü işgal etmiş olan Hilmi Ömer Budda'nın, Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu ile konuşurken yaşadığı ve yettiği bu devirdeki genç münevverlerin hususi konuşma yerleri ve konuşma mevzuları arasında şu bir kaç satırı yine şahit olarak alıyorum :

«... Dayımın akran ve arkadaşları oldukları için bu gece toplanmalarına dayım, gider ben yalvara, yakara onun peşine takılırdım. Gece yarılarında sonra geç vakitlere kadar otururlar; Edebiyat, Tarih, Felsefe üzerine konuşurlar, münakaşalar ederlerdi. Ben bu toplantılardan çocukluğuma rağmen çok faydalanırdım. Bunlardan zihnim açıldı. Bana okumak, incelemek zevk ve hevesini veren bu toplantılar olmuştur.

Hususiyle Volter, Böhner gibi Tabiatçı ve Materyalist Feylesofların tesiri altında kalmış olan bu gençler Allah'ı inkâr ederler dinleri insanların bir vehim ve hayali, Peygamberleri ise beşerin bilgisizliğinden, saflığından faydalanmak isteyen zeki, kurnaz adamların icat ettikleri uydurmalarından ibaret sayarlardı. Bütün bu fikirler, bu münakaşalar benim çocukluk zihnim ve hayatımda, muhakememde derin izler bırakmış ve bu konular üzerinde düşünmek, incelemek merakımı uyandırmıştır.» [10]

Bu yazılarda adları geçen iki Garp mütefekkir, Volterle, Böhner memleketimizde çok şöhret bulmuş ve pek çok Türk gençlerini peşlerinden sürüklemiştir. Bununla beraber bunların ortaya attıkları fikirler ve nazariyeler tamamıyla dine ve bilhassa İslâm dinine aykırı de-

[10] Yeni Adam, sayı 458.

ğildir. Meselâ bunlardan Volter tabiatçı da olsa, bakınız Allah'ı nasıl ispat ve müdafaa ediyor :

«İlâhi! Her kim ki seni anlamak isterse âlemin intizamına, bütün mevcudata tahsis olunan bir nihayeti makuleye (feza) baksın. Ulûhiyetini ispat için bir çok kitaplar yazdılar. Fakat böyle aşikâr ve bedihi bir keyfiyet için büyük kitaplar yazmağa lüzum yoktu. Zira yukarıda beyan ettiğim gibi iki delil ile hakikat malûm olur.

Ben ne vakit bir saat görürsem ki akrebi muayyen saatleri gösterir, o anda anlarım ki bu saat bir maksat zımnında işlediğinden akıllı bir kimse tarafından tertip olunmuştur ki akrep vasıtasıyla gece ile gündüzün her saatini göstermiş olsun.

Yine her günü, her seneyi müntazaman gösteren ecranıdan anlarım ki bunları bir âkıl, bir kuvvet sahibi bir maksat zımnında tertip eylemiştir. Bir de insanın bedenindeki azadan ve onların hizmetlerinden ve bir çok icraatından bilirim ki bunları akıl sahibi bir Hâlik tanzim eylemiştir.

İnsan katra iken dokuz ay anası karnında kalır ve orada hiç bir tarafın sun'î olmaksızın gıdalanır. Ondan sonra dikkat ederim ki gözler, görmek ve eller tutmak gibi faydalı işler yaparlar. Bu derin ve garip keyfiyetler âdi olan kimselere âdi görünür. Düşünmezler ki akıl ve kudret sahibi olmıyan maddeden böyle makul şeylerin vücut bulması muhal olur. Âdi kimseler bu cihetleri asla düşünmezler. Zira akılları hikmet ve hakikati tasavvur ve taakküle muktedir değildir. Elhasıl âkil bir insan iken itrayı tertibat için aciz olduğumu görünce anlarım ki bu muntazam ve âzim âlemi yapmak ve tertip etmek için daha âkil, daha gayri âciz ve gayet muktedir bir kudret sahibi vardır ki her şeyi o yaratmıştır.» [11]

Volter, ilk zamanlarda umumiyetle dinlerin, bilhassa Hristiyanlığın ve İslâmlığın aleyhinde bulunmuş, hattâ İslâm dinini ve onu neşreden Hazreti Muhammed'i tezyif maksadiyle bir de piyes yazmış ise de sonraları tettebbüü ilerledikçe İslâm dininin Hristiyanlıktan yüksek ve başka bir din olduğunu görmüş ve anlamış ve bu sefer de bu dini ve onun naşirini methedecek yazılar yazmıştır.

Berlin'de Büyük Frederiğin nezdinde bulunduğu zamanlarda da dini müdafaa eden eserler neşretmiştir.

Bühner'e gelince: Bunun **Madde ve Kuvvet** adındaki eseri Baha

[11] Mesnevi şerif tercümesi, Abidin Paşa, C. 1, S. 42.

Tevfik ve Ahmet Nebil Beyler tarafından dilimize çevrilmiş ve dinsizlik hakkındaki fikri bu eserle memleketimizde hayli yayılmıştır.

Bu esere reddiye olmak üzere 734 sayfalık kocaman bir kitap yazmış olan İsmail Fennî Bey'in önsözündeki şu cümlelerini alıyorum :

«Gençlikte arkadaşlarımdan bir ikisinin dinî itikatlar hususunda sek ve tereddüde düşer olduklarını anladığımdan bunun sebebini kendilerinden sormuş ve Almanyalı doktor Bühner'in **Madde ve Kuvvet** ünvanlı eserinin mütaleasından neşet ettiğine muttali olmuşum. Bu eseri bir kaç defa okumuş isem de öyle aklı selim sahibi bir Müslümana itikadını bozduracak derecede bir kuvveti haiz bulmadım. Çünkü müellifin bunda tuttuğu yol sabit olmaktan pek uzak bazı faraziyele-ri ve tecrübi usulün kat'iyen kabili tatbik olmadığı bir takım nazar-riyeleri ilmî hakikatler suretinde göstermekten ve bir aklı selimin hiç bir vakitte kabul edemiyeceği bir takım batıl fikirleri bunlar ara-sında sürmeğe çalışmaktan başka bir şey değildir. Muahhare Avrupa meşahiri uleması tarafından neşrolunan bazı eserlerin mütaleası dahi bu fikri acizanemi bir kat daha teyit etmiştir. Bu babta bana itminan bahşolan delil ve mütaleaların diğerlerine de faydası olacağı ümidiyle bu eseri naçizi **Maddiyyun Mezhebinin İzmihlâli** adı altında telife cüret ettim.»

Müellif bu eserde Bühner'in fikirlerini Garp ve Şark mütefekkir-lerinin mütalealarıyla karşılaştırarak birer birer red ve cerh etmekte ve bu hususta İslâm Tasavvufunun yüksek nazariyelerini ileri sür-mektedir. Şu âciz muharrir de bu hususta yalnız bu kıymetli eserin mütaleasını tavsiye ile iktifa ederim.

Sözünü şahit tutmak istediğim bu devrin mütefekkirlerinden bi-risi şair Tevfik Fikret'tir. Bu şair **Tarihi Kadim** adıyla yazmış olduğu manzumede ve onun zeylinde Allah mefhumu hakkındaki kanaatlerini açıkça söylemiş ve yaşadığı devrin bir kısım gençlerini peşinden sü-rüklemiştir. O manzumenin şu beyitleri bu müddeanın delilidir :

Ah, git deyrini gez, kâbesini
Dinle tekbiri, işit çan sesini.
Göreceksin bu hep boşluktur
Düzme Allah'ı gibi, şeytanı,
Budası, ehrimeni, yezdanî.

Hepsinin mübdii bir vehmi cebin,
Gölgeler, gölgeler, anlar da derin.
Bir karanlık sezerek çevrildim
Acı bir darbe yeyip devrildim.
Şimdi bi havfi Cenabı Yezdan,
Süzerim fıtrati hayran hayran
Ben ne mabûd, ne mübid bilirim,
Kendimi hilkate âbit bilirim.

Bu mısralarda geçen **hilkat**, **fıtrat** de **tabiat** demek olduğuna göre bu büyük şairimiz de koyu bir tabiatçıdır deriz.

Aynı zamanda :

Bir örümcek götürür Hakka beni

Mısraından eserden müessire intikal ettiğini ve :

Yaşarım Enbiyadan müstağni

Mısraından da Peygamberleri tanımadığını anlarız. Şu var ki :

Bir kudreti külliye var, ulvi ve münezzeh
Kudsi ve muallâ buna vicdanla inandım.

Deyişinden de yine bir Allah mefhumunu kabul ettiğine hükmederiz.

İkinci şahit, Feylesof doktor Rıza Tevfik'tir. Yakın zamana kadar tabiatçı ve materyalist yaşamış, bu yaşayışını kıyafetiyle de jestleriyle de halka ve gençliğe göstererek onları senelerce arkasından sürüklemiş ve bugün ise o yolların yanlışlığını bir çok vesilelerle ilân etmiş olan Rıza Tevfik hayatının son zamanlarında talihin bir tesadüfi eseri olarak Mekkeye gidip bir müddet yaşadktan sonra oradan Allah'a inanır olarak dönmüştür. Daha önce Garbın tesiri altında niçin tabiatçı veya materyalist olduğunu ve şimdi neden dolayı Allah'ı tanıdığını bakınız nasıl anlatıyor :

— Biraz evvel Mekke'de Kâbe temizliğine, bizzat iştirak ettiğini anlattınız. Bu yazıyı okuyanların dinî akidenizin kuvvetlendiğine şüpheleri kalmıyacaktır. O halde sorabilir miyim, büyük bir kuvvete yani Allah'a inanıyor musunuz?

Rıza Tevfik, ilkin gayet kısa, fakat o nispette keskin bir cevap verdi :

— Elbette inanırım!.

Fakat bu kadarını kâfi bulmıyarak, felsefenin tarifini yapmakla işe girişti :

— Bence, «felsefe» dediğimiz şey, tamamen faraziyelere dayanır. Felsefe, asla, hakiki bir ilim olmamıştır. O olsa olsa, kör düğüm olmuş bir takım muammalara iyi kötü faraziye uydurmak ilmidir.

Çünkü, hangi taşı kaldırırsanız, muammalar, Ebülhevl (Sfenks) gibi karşınıza çıkar.

— O halde müsaade ediniz de din hakkında ne düşündüğünüzü sorayım.

Üstat Rıza Tevfik'in bu bahis üzerinde hassasiyeti fazla idi :

— Kanaatimi açıkça söyleyeyim, dedi; ben iki asırda da yaşamağa muvaffak olmuş, yahut böyle bir betbahtlığa uğramış bir adamım: 19 uncu asır ve 20 inci asır.. 19 uncu asırda müspet ilimlerin ilerleyişi, münhasıran mihaniki bir felsefe ilham ediyordu. Yani, düşünen kafalar, materialist idi. Bu materyalizm, 17 nci asırdan başlar. İlmî keşiflerin itikatlar üzerinde mühim tesiri olduğu inkâr edilemez. 19 uncu asır başlangıcında, maddenin fâni olmaması, yani ifna edilememesi kanunu, materyalizmin esasını kurmuştu. Çünkü, atomlar o tarihte henüz «madde» sanılıyor ve maddenin ölmez (lâyemut) olduğu iddia ediliyordu.

Ancak 1840 senesinde Almanya'nın Heylbron şehrinde yetişmiş Rober Mayer adında bir doktor, kuvvetin de ölmez (lâyemut) olduğunu ispat eden hareketin mihanikî bakımdan muadili olan kanunu koydu.

Daha sonraları, 1842 de Mançesterli Ceymis adında bir İngiliz, o kanunu islâh ederek daha bazı hakikatleri ortaya döktü. Bunlara benzer daha bir sürü keşifler vukua geldi. Ve her fennî keşif, materyalistlerin iddialarını kuvvetlendirmeğe yaradı. O tarihlerde, ben de bir çocukları gibi materyalist idim. Yani Allaha inanmazdım. Hattâ, pek gençliğimde yazdığım bir şiirde bu kanaatimi şöylece açığa vurmuş-tum :

Görmeyin kâinat-ı meşhudu,
Ararız kör gibi o mevcudu
Herkesin bilmeyiz ki mâbudu
Kendi vehm-ü hayalidir mahza!.

Gene meselâ annemin ölümü münasebetiyle karaladığım bir mer-siye itikatsızlığımın sarih ifadesidir :

Varlık zihninde gölgesi bir sırr-ı müphem
İhsas eder o duyguyu gönlümde matemin,
Sensin bugün haikati rüya-yı ömrümün.

Benim o zamanki telâkkime göre **bütün mevcudat anlaşılma-z bir sır ve bütün duygularımız bir vehim ve hayalden ibarettir.** Vaktiyle Sfenks adlı bir şiir yazmıştım. Bunu merhum Recai Zade Ekrem, pek beğenmiş bir gün İsmail Safa merhuma :

— Rıza Tevfik kimdir?. diye sormuş. İsmail Safa, beni pek sev-diği için :

— Genç bir adamdır. Şahsen tanırım. Kabiliyetli bir çocuktur, demiş.

Bu şiirin şimdi hatırımda kalabilen iki mısraını beraber okuyalım:

Vallah, Esîr illeti gaiyyei vücut,
Faraziyye cümlesi, hepsi de bihude kıylû kal

İlk mısraın başındaki (Vallah) kelimesinde «V» harfi, sansüre karşı bir hiledir. Aslı «Allah» olacaktır. O zamanki düşünceme göre, ne Allah varmış, ne Esîr, ne de vücudun yaratılmasında bir gaye.

Bunlar, bütün dinsizler gibi, benim de Pessimizm'imden doğmuş-tur. Bütün materyalistler gibi ben de her şeyi fena görüyordum. Esa-sen materyalizm ile optimizm (iyimserlik) bir arada içtima edemez. Kötümserlerin bu dünyadan nasıpları nedir? Mademki ahiret yok, iman yok... Netice hüsrandan başka ne olabilir? Halbuki gitgide müs-pet ilimler sahasında, bazı yeni keşifler vukua geldi. En başta, şu gland'ların vücudumuzun gelişmesindeki rolleri! İki ufak mercimek tanesi kadar şeyin, vücudumuzun ihtiyacı nispetinde kireci tam öl-çüsü ile ve (doz)una göre, ne fazla, ne eksik veriş-i gibi bir takım sır-rına akıl ermez incelikler, artık tesadüfe hamledilemiyor.

Hele şu kandaki beyaz kürelerin hastalık mikrop-lariyle mücade-lesi başlı başına bir mucize değil midir?.

Diyelim ki hilkatin başlaması, yokluğun kımıldanışından tekev-vün eden Esîr'in hudusiyle vakidir. Peki ama bu kımıldayışı yapan kim?

İşte ebediyen meçhul kalacak sırlardan biri daha!. **Bu meçhule**

Allah demekle başka bir ad vermek arasında fark yoktur. Beşerî vicdan, varlığın en büyük muammasıdır: Allah da oradan geliyor.

Atomun parçalanması nazariyesinden şu çıktı ki: Madde sandığımız şey, madde olmayacak kadar küçük cümleciklerden mürekkep birer kuvvet kumkumasıdır! İşte Allah telâkkisini doğuran başlıca sebep..

Size sorarım, rica ederim, insan dediğimiz mahlûkun duygusunu, aklını, idrakını ve meselâ felsefeye merakını, şiire kabiliyetini, musikiye muhabbetini, daha buna benzer ve benzemez, bedîi yahut gayri bedîi bir çok hislerini elektronların boşluğu arasında nereye sıkıştıracağız? Tasavvur edilebilir mi ki, bir büyük çamur yığınınan ibaret olan küremizde bir mahlûk çıksın. Türlü hilkat esrarını düşünsün. Sevsin, kinbeslesin. Allahı tanınsın, yahut inkâr etsin. - Çünkü ikisi de bir kapıya çıkar - Fakat her halde müspet, menfi bir duygu sahibi olsun. Sonra bu varlık sadece bir madde yığınınan ibaret bulunsun?.

Son keşifler meydana çıkardı ki, ilmin bu işe eli yetmiyor. İlim, yalnız hayatımız ve refahımız için lâzım olan kaideleri öğretiyor bize... Bundan ilerisine akıl ermiyor.

Şu muhakkak ki : Kâinat, kendi kendine işliyen bir oyuncaktan ibaret değil! Onun elbette bir kurucusu var.

Bayezit Bistami'nin bence en güzel sözü şudur :

«Sübhanî mâ âzâme şânî»

«Yarabbi, benim şanım ne kadar büyükmüş.» Bistami gibi bir din adamı kendi kendini öğmez. Buradaki «şanı büyük» tâbiri nefesine değil, doğrudan doğruya onu bu kadar mükemmel bir varlık halinde yaratan Allah'ına râcidir.

Koca Şirazlı Hafız, yedi yüz şu kadar sene evvel nasıl da kestirip atmıştır :

«Vücudu mâ muammaist Hâfız
Ki tesireş füsünestü fesane»

«Bizim vücudumuz bir muammadır, ey Hafız! Bu muammanın tefsiri ise sihir ve masaldan ibarettir.»

Allah'ın bir çok sıfatları var. Derviş ise bu sıfatların hiç birinde Tanrının varlığını temsil kudreti görmez. Sadece «Hû» deyip keser.

Hû... Yani «O», her şey odur. Ne varsa, bu «Hû» da gizlidir. Bütün dünya, muhakkak ki gitgide tasavvufa dönüyor.

Kâbeyi yıkamaya iştirak ettikten ve bu vazifeyi gördükten sonra «Kâbenin eşîğini öperek» ikametgâhına çekildiğini söyleyen Rıza Tevfik «oradaki Ümmeti Muhammedin hali görülecek şeylerdendi. Tekbir sadaları, vaveylalar, minarelerden gelen ezan sesleri ortasında binler ve binlerce şuurunu kaybetmiş insan kaynaşıp duruyordu.» dedikten sonra bu hal ve vaziyeti şu tarzda muhakeme etmektedir : [12]

[12] Dinin, mâna itibarile, en yüksek mefhumu olan Allah insanlar tarafından kolayca anlaşılmadığı gibi bunun madde itibarile en mukaddes yeri ve vasıtası bulunan Kâbe ile Hac zamanında orada yapılan merasim ve ibadet şekilleri de iyice kavranmamaktadır. Bir de Kâbeyi ziyaret için Mekke'ye gidileceği zaman yollarda ve orada riayet edilmesi tavsiye olunan usul ve merasim daha ziyade dünyevi, sıhhi, hattâ içtimai olduğu halde buna yalnız dinî bir mahiyet atfedilmesi din hakkındaki kanaatleri bütünü şaşırtmaktadır.

Bu eserde birçok dinî bahislere temas edildikten sonra bunların da burada biraz incelenmesinde birçok faydalar gördüğüm için bunun hakkında da bir kaç satır yazı yazmaktan üşenmedim.

Bu bahsi birisi, Kâbenin yapılışı yani maddî mahiyeti, ötekisi de menakisi hac. Hac mensikleri denilen Hicaz'da seyahat programlarının içtimai ve sıhhi bakımlardan tetkiki bölümlerine ayırarak mütalea etmek yerinde olur.

Kâbe binası Hazreti Muhammed'den 1892 sene önce onun büyük babası İbrahim Peygamber tarafından ev olarak yapılmıştır. Kur'an Kâbe hakkında «Yer yüzünde insanlar için vazolunan ilk mâbet» tir der. Ve bunu İbrahim Peygamberin yaptığını da dinî eserler yazarlar. Şu halde İbrahim Peygamber bu binayı hem ailesinin barınması için bir ev, hem de bir ibadet yeri olarak yapmıştır. Bunun yapılış tarzı ve manevî kıymeti bilhassa ilk mâbet oluşu hakkında dini eserlerde görülen tafsilâtı burada bahis mevzuu edecek değilim. Çünkü bunları müsbet ilimlere göre izah güçtür. 15 metre yükseklikte ve 12x10 = 120 metre tertibinde olan ve kapısı yerden 2 metre yüksekte bulunduğu için bir merdivenle çıkılan Kâbeyi alelâde tarihî bir bina olarak burada inceliyeceğim :

Kâbeyi en son gezenlerden ve görenlerden filozof Rıza Tevfik şöyle tarif eder:

«... Kâbenin içi gayet basit ve her türlü tezyinattan âri, duvarları kırık ve intizam-sız taş parçalarından yapılmıştır. Ortasında tavana destekmiş gibi yekpare sandal ağacından yapılmış ince, narin iki direk görünür. Tavan bir tülle örtülü. Bu örtü duvarları da kaplıyor. Yalnız zemine bir metre kalacak kadar iniyor. Kâbe kapısının eşîği mermerden oyulmuş bir yalak şeklinde. Yıkandığı zaman sular oraya toplansın diye böyle yapılmış olacak. Kapıya karşı olan duvarların taşları daha muntazam kesilmiş, hele tamamiye kapının karşısına düşen yerde gayet koyu kırmızı bir granit taşı duvara amuden yapıştırılmış, ona da ufki olarak yine o taştan ve o büyüklükte halı gibi bir taş daha oturtulmuş. Bu taşın sağ tarafında bir buçuk metre kadar ileride yine zeminden otuz santimetre boyunda ve on santimetre eninde kül rengi bir taş bulunuyor. O kırmızı taşın üzerinde Hazreti Peygamber çok vakitler namaz kılarmış. Sağ taraftaki

«Bütün cemaatleri altüst eden, eski âdetleri, en metin vicdan ka-
naatlerini kökünden değiştiren ve yeni bir medeniyete, yeni bir kültüre
vücut veren, harikulâde fütuhata yol açan, aile hayatını tanzim eden

kül rengi taşın bulunduğu yerde de İmamı Ali doğmuşlardır. İşte Kâbe'nin içi bu hal-
dedir. (Kendi ağzından Rıza Tefvik. Sahife 66 - 67).

Filozof Rıza Tefvik Kâbe'nin yalnız içinden bahsetmiş olduğu için Kâbe duva-
rının dışında bulunan meşhur taşın, **Hacerülesvet**'ten ve üstüne örtülen siyah örtüden
bahsetmemişlerdir. (Hacerülesvet kara taş demektir.)

Maddi güçlkle bakıldığı zaman bu taşın alelâde **meteorit** olduğu anlaşılır. İbrahim
Peygamber Kâbeyi yaparken gökten böyle bir taş düşmüş. O da bunu alıp duvar inşaa-
tında kullanmıştır.

Bu taş hakkında İslâmî eserler havsalanın kabul etmiyeceği izahatı vermekte-
dirlir. Fakat bu izahatın en başında görülen şu «Hacerülesvet namı şerifile malûmu
âlemyan olan **siyah taş** hizanei cenandan (cennet hazinelerinden) çıkmış bir yakutu
muşşa (parlak bir yakut) olup bir rivayete göre yer yüzüne indirildiği zaman neşri
ziya ettiği mevaki malûmeyi hududu meyamin mahdudu harem addeylediler.» fıkrası
bunun bir meteorit olduğunu açıkça göstermektedir. Meteoritler düşerken ziya çıkar-
dıklarını biliyor ve görüyoruz. İşte 3000 küsur sene önce bu taş gökten düşerken
ortalığı aydınlatmış ve bu aydınlık sahanın, o zamanki insanlar tarafından, mukaddes
bir yer yani **Haremi Şerif** sayıldığı ve bugüne kadar da böyle tanındığı anlaşılıyor.

Hazreti Muhammet, büyük babasının evi olan Kâbe binasının kudsiyetini ve ona
yönelererek namaz kılınmasını dinde esas olarak kabul etmiş olduğu gibi Hacerülesveti
de o gözle görmüş ve Kâbeyi ziyarete bu taşı öpererek başlanmasını da Hacta kaide it-
tihaz etmiştir.

Elrihletül-Hicaziyye adındaki esere göre Kâbe kapısının sol tarafına düşen bu taş
zeminden 1½ metre yükseklikte bulunmaktadır. (Bu eser, Mısır Hidivi Abbas Hilmi
Paşa'nın Hicrî 1327 (1909) da Hac maksadile Hicazı ziyaretinde birlikte götürdüğü
Mehmet Lebibülbeinunî tarafından yazılmış ve 1329 tarihinde Mısır'da Elcemaliye
matbaasında basılmış 334 sayfalık en son, en iyi bir **Menasiki Hac** kitabıdır. İçinde gü-
zel ve net fotoğraflar, haritalar ve krokiler de vardır.)

Miratülhareme'ye göre de (Kâbei muazzama rükni şarkisinin 3 kadem 10 pus
irtifaini mevzu insan başı şeklinde bir taştır. Sayfa 998)

Bu taşı yakından veya uzaktan öpildikten sonra tavafa başlanması;

Tıpkı bugün bir âbide önünde geçit resmi yapılırken en büyük mülkiye ve askeriye
âmirlerinin hizasına gelindiği sırada selâm vaziyetinde yüzlerin onlara çevrilmesine
benzer.

Bununla beraber Kâbedeki yüzlerce taş putu kırdırıp attıran büyük inkılâpçı
Hazreti Muhammed'in yine bir taş parçası demek olan Hacerülesveti bu kudsiyeti ver-
mesini daha o zamanlarda kendi inkılâp arkadaşlarından halife Ömer bile asla kabul ve
hazmedememiş olacak ki günün birinde bu taşın karşısına geçip:

— Ey taş parçası; Muhammed'in seni öptüğünü görmemiş olsaydım parça parça
ederdim.

Demekten kendini alamamıştır. Hicretin 413 üncü senesinde bir Mısırlının da bu
taşı öpeceği yerde:

ve efradının hukukunu yegân yegân tayin eden dine ve şeriâte işte şu halkın gözlerimle gördüğüm heyecanı vücut vermiştir. Halbuki bu heyecan ve onun eseri olan din, başlı başına mevcut bir şey değil, bi-

— Daha ne vakte kadar taşa tapılacaktır?.

Diyerek elindeki topuzla onu parçaladığını ve sonra kendisinin de oradaki ahali tarafından parça parça edildiğini dinî eserlerde okuyoruz. (Miratülharemeyn S. 998)

Kara örtüye gelince: Siyah bir kumaş üzerine altın sırmalarla âyetler yazılmış olan bu örtüye **Kâbe örtüsü** denilir. İslâm memleketlerinde cenaze alaylarında tabutların üzerine örtülen siyah ve yazılı kumaşlar bunun parçalarıdır. Bu örtü her sene yenilenir ve eskisi İslâm dünyasına dağıtılarak bu suretle kullanılır.

Kâbe binası, düzgün olmıyan taşlarla yapılmış, sıvasız alelâde bir binadır. Ancak tarihî kıymeti haiz olan bu binanın bu hal ve bu çıplaklıkta bulunması cahil müminler üzerinde iyi bir tesir bırakmıyacağı için böyle yazılı bir örtü ile örtülmesi âdet ittihaz edilmiştir.

Hac sırasında **Hacerülesvet'e** gösterilen hürmet ve tazimden başka **Safa** ile **Merve** tepeleri arasında koşmak veya hızlıca yürümek ve bu arada üç yerde durup taş atmak gibi şeyler de Haccın mensikleri yani programı cümlesindendir ve tamamen tarihidir.

Koşmak hususunda iki ananeye, geleneğe riayet edildiği görülüyor: Birisi, İbrahim Peygamberin karısı Hacer ile oğlu İsmail'i orada bırakıp yanlarından uzaklaştığı zaman çocuğuna ve kendisine içecek su arayan Hacer'in bu iki tepe arasında şaşkın şaşkın bir oraya, bir buraya koşması, ötekisi de Mekke'nin fethinden önce Kureyşlilerin müsaadesile Hazreti Muhammed'in Kâbeyi ziyaretinde bu iki tepe arasından geçerken kendisini ve yanındakileri düşmanlarına kuvvetli ve dinç göstermek için koşarak geçmeleri veya hızlıca yürümüş olmalarıdır. **Tavaf** denilen Kâbeyi ziyaret esnasında hacıların **remel** yapmaları yani ziyaretin üç devrinde harp meydanında mübarezeye çıkan pehlivanlar gibi omuzlarını titreterek yürümeleri de yine Hazreti Muhammed'in ilk ziyaretindeki vaz'ı ve tavrını hatırlatan tarihi hâdiseleri tekrardan ibarettir. (Kur'an Dili 706 ve sonraki sahifeler)

Şu halde bugünkü Müslümanlar Hac esnasında bu hâtıraları temizlemekten ve yâşatmaktan başka bir şey yapmış olmıyorlar demektir. Hattâ bugün Mina'daki mescit ile dağ arasında yapılan dua ve niyazların bile vaktile Arapların atalarını anmak hususundaki âdetlerinin yerine geçmek ve yine bir tarihi hâtıraya temas etmek üzere konulmuş olduğunu bizzat Kur'anın şu: «**Nihayet menasiklerinizi bitirdiniz mi, vaktile atalarınızı andığınız gibi hattâ daha şiddetli bir anışla Allahı anın.**» Ayetinden de öğreniyoruz.

Yapılışı ve maddî kıymeti şu satırlarla kısaca belirtilmiş olan bu binaya kudsîyet verilmek ve onu ziyaret için binlerce kilometre uzaklardan binbir zahmet ve meşakkat çekilerek, mahrumiyetlere, sefaletlere katlanılarak gidilmek ve görülmek acaba doğru ve akıllıca bir iş midir?

Bu suale evet veya hayır! diye bir cevap vermektense, medeniyetin, ilmin, irfanın bu kadar ilerlemiş olduğu bugünkü devirde her milletin, her dinin böyle bir yer yaratmak mecburiyetinde olduğunu ve Türkiye'de bile bugün köylere varıncaya kadar birer meydan hazırlatılıp ortaya halkın toplanmasının temin edildiğini ve Türkiye'nin iki büyük şehri olan Ankara ile İstanbul'daki Cumhuriyet ve Zafer âbidelerinin de bu gaye ve bu maksatla yapılmış bulunduğunu hatırlatmak kâfidir sanırım.

Binaenaleyh bugün bu âbideler önünde toplanılıp törenler yapılması ve onların

zim vicdanımızda, fitratımızda menküz ve derin, kahir ve her şeye şamil bir duygunun mânasıdır.

Pek büyük bir İngiliz Fizik aliminin de dediği gibi, dünyada el-

temsil ettiği mefkûreye, delâlet ettiği mânaya tazim ve hürmetler gösterilmesi ve ziyaret edilip çelenkler konulması ne kadar mantıkî ve medenî bir hareket ise İslâmî-yetten önce yalnız Araplar ve sonra da bütün Müslümanlar tarafından Kâbe'de yani İbrahim Peygamberin evi etrafında yapıla gelen hürmet ve tazimlerde o kadar mantıkî ve medenidir. Hattâ buna tazim, eksikliği itibarile daha makul olmak lâzım gelir.

Haccın ilmi ve içtimai bir faydası da insanları gezmeğe görmeğe, gezdiği yerlerden ve gördüğü şeylerden bilgisini arttırmağa ve tecrübesini çoğaltmağa yaramasıdır. Geçmişteki İslâm âlimleri arasında hangisinin hal tercümesine baksanız dünyanın uzak, yakın dört bucağından kalkıp aylarca, senelerce yollar aşarak, diyarlar gezerek Hicaz'a kadar gittiğini ve orada bir müddet kalarak filândan şu ve falândan bu ilmi öğrendiğini ve Hicaz'dan memleketine dönerken de şu veya bu şehirde bir müddet kalarak oralarda yine tahsil ve tettebbua devam ettiğini görürüz. Orta çağ İslâm medeniyetinin ilerlemesinde ve bu medeniyetten Garb âleminin de istifade etmesinde de Haccın büyük faydası olmuş, denilse yerinde olur. Hacca giderken ve Hac yaparken takip edilen yollar ve tatbik olunan usuller ise tamamen dünyevidir, sıhhi ve içtimaidir, hattâ idaridir. Biraz da bunların üzerinde durmak isterim.

İslâm dininin 1300 kûsür sene önce Hicaz'da bulaşıcı hastalıkları önleyecek dinî mahiyette sanılan bazı tedbirler almış, bir takım usuller ve kaideler koymuş olduğunu görüyoruz. Bunlar bugünkü müsbet ilimler sahasında en son ilmi metodlarla tetkik edilirse hayret edilecek neticelere varılır.

Bahsolunan tedbirlerin şekli: Temizliğe son derece dikkattan ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasına mümkün olduğu kadar karşı gelmekten ibarettir. Müeyyidesi: **Helâl** yani yapılması iyi veya sevap; **Haram** yani yapılması fena veya gûnahtan ibaret manevî mükâfat veya ceza olmakla beraber maddî olarak da kurban kesip fakirleri doyurmak veya onlara sadaka yani para vermek gibi içtimai yardımlardan ibaret olduğu görülmektedir.

Eski zamanlarda şimdiki gibi **dezenfeksiyon** usulü bilinemediği için aylarca süren bir yolculuk esnasında milyonlarca hastalık mikrobunu taşıyan elbiseleri, serpuşları ve ayakkaplarını Hac sahasına girmeden önce ve nisbeten o sahadan uzak bir yerde çıkarttırarak gusul ettikten yani vücudunu iyice yıkadıktan sonra temiz ve beyaz bir örtüye bürünmek o zamanlarda dezenfeksiyon için baş vurulan çarelerin en mühimlerinden ve en amelîlerindenidir. Bunu dinî eserler şöyle izah ve ifade ederler:

«Dikişli libaslardan soyunup **Meyyiti mükeffen** (kefen giymiş ölü) gibi ve fakat baş ve ayakların üzeri açık olarak örtü içinde bulunur tanzifi beden ile gusl edilip yahut abdest alınıp hamam hali gibi bir peştamal ve bir omuz havlusu tutulur.» (Kitabülhac. Hacı Zihni Efendi. Sayfa: 6) İşte Hacca gidenlerin göbekten aşağısına bir ve yukarısına da bir ki cem'an iki peştamal örtünmek suretile böylece Mekkeye girmelerinin sebebi budur. Mekkeye Yemen yani Cenup, İran ve Necd yani Şark; Şam yani Şimal taraflarından gelenler için **Mikat** denilen ayrı ayrı yerler ve hudutlar gösterilmiştir. O taraflardan gelenler bu hudutlarda ve Şap denizinden yani Garptan gemilerle gelenler de sahile Medine'nin iskelesi olan Rabug hizasında gemi içinde iken soyunup ve yıkayıp bu kıyafetleri giymeye mecbur tutulmuşlardır.

Bugün hastahanelere müracaat edenler hakkında da hemen hemen bu tarzda muamele yapıldığı görülmektedir. Yani hasta tecrihanede bir müddet alıkonulduktan

bette bundan müessir ve bundan muciz hiç bir tabî kuvvet yoktur. Vakıa bu cahil dediğimiz saf halka ve onun bu coşkunluğuna uzaktan bakınca güleceğimiz gelir. Kendimizi onlardan çok üstün görerek, hat-

soyunup yıkandıktan ve başka bir elbise giydirildikten sonra asıl tedavi olunacağı yere götürülmektedir.

İhram denilen bu peştamalların beyaz olması ve dikişsiz bulunması da şarttır. Peştamalların beyaz oluşu, temizliğini göstermek ve güneşin sıcaklığından giyenleri korumak itibarıyla sıhhi olduğu gibi dikişsiz bulunuşu da dikişlerin ve kıvrımların aralarına bit ve saire girip barınmaması ve üreyememesi içindir.

Başın açık ve ayakların çıplak oluşu da bu vaziyetin ve bu yerin icaplarından-
dır. İslâm dünyasında başa türlü şekil, tarz ve büyüklükte sarılan kocaman sarıklar veya giyilen serpuşlarda birçok mikropları bilhassa biti kıvrımları arasında barındırdıkları için dezenfeksiyon bakımından bu tedbir de çok yerindedir. Yine bunun gibi sıcak bir yerde ayaklara çorap ve ayağın üstile parmaklarını kaplayan mest veya potin gibi şeyleri giymenin ise ne kadar mazarratlı bir şey olacağını izaha lüzum görmüyorum. Bu da çok güzel ve aynı zamanda çok sıhhi bir tedbirdir. Dinî eserlerin bir kısmı bu kıyafete girişin sebebinin: Zengin, âlim, şerif, hakir cahil farkları ortadan kaldırılarak bu mukaddes şehirde Allahın kulları arasında müşavatın tatbiki gibi ahlâki ve içtimai bir mahiyette görürler ve gösterirler. Bir kısmı da: İhramın teşrii insanları besaseti hayata telif içindir. Yani insanları sade yaşamağa alıştırmak içindir (Nazariyatı Fikhiye, Sayfa: 76) derlerse de asıl sebebin manevi olmaktan ziyade maddî, hattâ burada izah edilen sıhhi tedbirlerden ibaret olacağında şüphe etmemelidir.

Güzelce yıkanıp ihramı giydikten ve başını kazıttıktan veya kırkıttıktan yani baş saçını traş ettirdikten veya kökünden kırkıttırdıktan sonra hiçbir koku ve yağ sürünmemek, saçına kına gibi bir boya koymamak, karısı yanında ise ona yanaşmamak, traş ve hacamat olmamak, tırnak kesmemek, bit öldürmemek, avcılık etmemek ağaç kesmemek gibi şeylerin **haram** yani yasak edilmiş olmasının sebeplerini de bugünkü müsbet ilimlerle ve hıfzıssıhha kaideleriyle izah ve ifadede asla güçlük çekilmez. Öldürülmesi veya öldürülmemesi lâzım gelen hayvanlar arasında gözetilen farklar ise üzerlerinde durulacak kadar mühimdir:

Karga, çaylak, akrep, fare, yılan, kertenkele, kaplunbağa, kirpi, arı ve kudurmuş köpek rastgelindiği zaman mutlaka öldürülecek hayvanlardandır. Bugün de insanlara ve ziraate zararları dokunan bu hayvanları öldürmek ve bilakis ziraate faydası olan kuşları ise öldürmemek için hükümetler -kanunlar yapmak suretile- halkı buna icbar etmiyorlar mı?

Sinek, sivrisinek, karınca, pire, kene gibi haşarelerin öldürülmesi de dinî bir vazife sayılmıştır. Bugün de yer yer kurulan sıtma ve sivrisinek mücadele heyetleri bunlarla uğraşmakta değil midirler? Fakat bunlara mukabil **bitin** öldürülmesi veya ölmek üzere bir yere atılmaması, hattâ bite el sürülmemesi hususlarına son derece dikkat edilmesi emir ve tavsiye olunmuştur.

Tifüs denilen hastalığın en ziyade **bitten** geçtiğini bugün dünyada işitmiyen ve bilmeyen kalmamış gibidir. Son keşiflere ve tecrübelerine göre: Başta ve kasıklarda yaşayan bitlerle vücut bitleri arasında büyük fark vardır ve en zararlısı vücut bitidir. Hattâ zarar bitin ısırmasından değil. Çıkarttığı mikropların deri üzerinde kalarak kaşınma, kanatma ve yırtma yüzünden deride açılan bir gedikten kana karışmasındandır. Bu bakımdan keneyi yani kasık bitini öldürmeye müsaade edip te vücut bitini

tâ güleriz bile. Halbuki yalnız dinin değil, san'atın, ahlâkın en iyi prensiplerinin menşei de budur. İçinde bulunduğumuz asrın bütün uleması, bilâistisna, geçen 19 uncu asrın materyalist, sathî, dinsiz, ümitsiz, bedbin ve beşer iradesini ve binnetice ceza mes'uliyetini inkâr eden felsefesini büyük bir içtihat ve itikat hatası olarak telâkki etmektedirler. Bu şey, tabii öyle bir dağınık, karışık ve çözülmez bir muammadır ki her tarafından bizi ihata eden esrarın, şüphe yok, en büyüğüdür. Bu mülâhazaya binaendir ki bugün dünyanın en pozitif riyaziyecilerinden ve en ileri gelen asır keşfiyatının bizi mistisizme götürdüğünü iddia ediyor.

Artık şuna kanaat getirdik ki; ilim ne kadar terakki ederse etsin,

---

değil öldürmeğe, ona el sürdürmeye bile izin verilmemesi öldürülmekle sirayetin daha çok olacağını anladığına delâlet edecek hâdiselerden değil midir? Hattâ traş olunmamasının, hacamat yaptırılmamasının ve tırnak kesilmemesinin sebepleri de ötesini, berisini kanatarak tifüs mikroplarının kana karışmasına mâni olmaktan başka neye atfolunabilir?

Yeni traş olmuş bir deriden kuduz mikrobusunun geçtiğinin bugün tecrübe ile anlaşılmış olması da 1300 küsur sene önce traşın men'i hakkında konulan bu usullerin ve kaidelerin doğruluğunu gösterir.

Hız. Muhammed; Kuduzun başlıca âmillerinden olan köpeğe dokunmağı yasak ve traşla kuduzun ve ihtimal diğer hastalık mikroplarının geçceğini bilerek onu da böyle zamanlarda yapmamayı emretmekle Pastör'den on üç asır önce mikrobu ve mikrobusun sirayetini kabul etmiş oluyor. Fakat Hız. Muhammed'le Pastör arasında şu fark var: Pastör'ün elinde mikroskop gibi bir de maddî vasıta olduğu için mikrobu halka gösterebilmiş, Hız. Muhammed ise 13 asır önce böyle bir âlete malik olmadığı için onu gösterememiş yalnız korunma yollarını tavsiye etmekle iktifa etmiştir. İlimler ve keşifler tarihinde her ikisinin adı bir arada ve hürmetle anılmağa lâyıktır.

Yine bunlar gibi Hac sahasına girildiği zaman ağaç kesilmemesi, av hayvanlarının öldürülmemesi gibi usullerle kaidelerin de bugün Kanunlara, Belediye Zabıtası Talimatnamelerine giren medeniyet, sıhhat ve imar yollarından olduklarını izaha bile lüzum görmüyorum.

Din dünya işine karışmamalıdır klışesini hepimiz ezberlemişiz ve her zaman her yerde, her işte sarfedip duruyoruz. Bunda şüphe yok ki bugün din dünya işinden elini çekmelidir, meselâ burada bahsolunan tedbirler ve usuller dezenfeksiyon işleridir. Fakat müsbet ilimler bugünkü terakkileri elde etmemiş, hastalık sirayetinin sebepleri şimdiki kadar anlaşılmamış, hele temizliğin kıymeti asla takdir edilmemiş olan eski zamanlarda halkın inandığı ve kıymet verdiği dini müeyyideler, sevap ve günahlar vailer veya vaidler bu türlü usullerle kaidelerin konulmuş ve asırlarca tatbik edilmiş olması da Hıfzı Sıhhat ve Tıbb Tarihi bakımlarından olsun kıymetsiz ve ehemmiyetsiz sayılamaz.

Din nasirinin öldürülecek veya öldürülmeyecek zararlı hayvanlar arasında vücut bitini ayırıp da ona istisnaî bir muamele tatbik edilmesini istemesi onu ancak bugün anlamış olan müsbet ilim âleminde takdirle karşılanacak bir hareket sayılmaz mı?

Ben bu mevzuu bu kadar açabildim. Bunların müsbet ilimlerle, fenlerle ve yeni keşiflerle daha etraflı mukayesecini yapmak mütehassıslara ve mütefenninlere düşer.

bu esrarı keşfedebilmesine imkân yoktur. Bu sırlar baki kaldıkça da din baki kalır.» [13]

Bu dört safhayı ve bunları yaşatan devri ve yaşayanları şöylece kaydettikten sonra şimdi yine bu devirde ve bu muhitte yetişmiş olan mütefekkir Atatürk'ün Allah mefhumu hakkındaki telâkkisini tetkike başlayabiliriz.

Atatürk'ün din telâkkisini her şeyden önce kendi sözlerinden ve eserlerinden öğrenmek mümkündür. Meselâ 1923 te İzmir'e yaptıkları seyahatte Akhisar'da halkla görüşürken söz medreselere intikal ettiği sırada din için «Bizim dinimiz en tabii ve en makul bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabük etmesi lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mütabıktır.» [14]

Yine bu seyahat sıralarında Balıkesir'de camide irat buyurdukları hutbede :

«İnsanlara feyzi ruhu vermiş olan dinimiz son dindir, ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikate tamamen tevafuk ve te-tabuk ediyor. Eğer akla, mantığa ve hakikata tevafuk etmemiş olsaydı bununla diğer kavanini tabiiyei ilâhiye beyninde tezat olması icap ederdi. Çünkü bilcümle kavanini kevnîyeyi yapan Cenabı Haktır demişlerdir.» [15]

Hilâfetin kaldırılmasından ve Lâikliğin ilânından önce Atatürk'ün söylemiş olduğu bu sözlerde geçen ve siyah harflerle gösterilen tâbii ve kavanini tabiiyei ilâhiye ve kavanini kevmiye tâbirleriyle Kur'an'ın Türkçeleştirilmesinde Hafızlardan Sadettin Kaynağa söylediği: **Türkün dini şu veya bu din değildir. Türkler bütün tarih boyunca her mukaddes tanınan şeye hürmet ve tazim etmişlerdir. Ve Rıza Sagman'ın naklettiği: Türkün dini tabiattır** cümleleri bir araya getirilirse onun tabiatçı ve muayyenetçi olduğu neticesine varılır.

Tabiatçılık ve muayyenetçilik fikirlerinin bu devirde mektep prog-

[13] Kendi ağzından Rıza Tevfik, İstanbul 1943

[14] Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir yollarında, Ankara istihbarat matbaası 1339 (sayfa 82)

[15] Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir yollarında, Ankara istihbarat matbaası 1339 (sayfa 93)

ramları bilhassa Felsefe ve Tarih Kitapları vasıtasıyla Türk gençleri arasında yayılmasına da çalışılıyordu.

Meselâ : Lise Tarih Kitaplarının birinci cildinin baş tarafına sekiz sayfa tutan bir yazı yazdırılmış ve bu yazıda **tabiat** yahut **kâinatın** yaradılışından, insanın zuhurundan, maymunla insan arasındaki münasebetlerden uzun uzadıya bahsedildikten sonra şu neticeye varıldığı görülmekte bulunmuştur :

İptidai insanlar arzı düz bir yer, semayı da onun kubbesi gibi görürler. Güneş ile ayı, bu kubbe üzerinde ve arzın altından dolaşmak suretiyle mütemadiyen gelip geçer sandılar.

Arzın yuvarlak olduğu anlaşıldıktan sonra da onu kâinatın merkezinde sandılar. Güneşin, ayın, bütün seyyar ve sabit yıldızların, arzın etrafında döndüğünü farzettiler.

İnsanların dünya hakkındaki fikri 400 sene evveline kadar bu merkezde idi. Ondandır ki, merkezde arzın değil, güneşin bulunması lâzım geldiği ortaya atıldı. Bu hakikat ancak XVII inci asırda kabul olundu. Anlaşıyorki, kâinat ve onun sonsuz genişliği, yani feza, hakkındaki fikrimiz yenidir.

Bugün kâinat dediğimiz zaman, nihayetsiz genişlik ile bunun içinde dönen yıldızları, güneş âlemini ve bütün bunların hepsi birden düşünülünce zihnimizde hasıl olan mefhumu ifade etmiş oluruz.

Kâinatın varlığı, bu uçsuz, bucaksız büyüklüğün, hakikati, menşei varlıkların birliğidir. Bu varlıkları, birbirine bağlayan, aralarında ki âhengi uyduran zarurî, daimî umumî kanunlar vardır. Kâinatın varlığından anlaşılan kuvvet, hareket kâinatın kanunlarına tâbidir.

İşte, **tabiat**, hem kâinatın varlıklarının birliğidir ve hem aynı zamanda kâinatın kanunlarına tâbi hareket ve kuvvettir. O halde tabiat hem kanunların sahibidir, hem de aynı kanunların tâbidir. Nasıl ki millet devlettir; bu itibarla kanunların sahibidir ve onları infaz eden kuvvettir. Fakat aynı zamanda kendi de bu kanunlara tâbidir.

Bütün varlıklar, tabiatte dahil, onun kanunlarına tâbi olunca, hayat sahibi olan her nevi mahlûklar, insanlar dahi şüphesiz bundan hariç ve müstesna olamazlar.

Filhakika insan, tabiatın mahlûkudur. Hayatın büyük kaidesi de tabiate tâbi olmaktır. Tabiatte hiç bir şey yok olamaz. Ve hiç bir şey yoktan var olamaz. Yalnız tabiati vücade getiren varlıklar, tabiatın ka-

nunları icabı olarak şekillerini değıştirirler. Arzın ve hayatın mütalea ve tetkiklerinde bu hakikat pek açık görölür.

Fakat şunu söyleyelim ki insanların bütün bilgileri ve inanışları insanın zekâsı eseridir. Zekâ tabiî olan dimağdan çıkar. Bundan tabiatı anlamakta zekânın, en büyük cevher ve müessir olduğu anlaşıldığı gibi tabiatın fevkinde ve haricindeki bütün mefhumların, insan dimağı için kendi tarafından uydurma şeylerden başka birşey olmıyacağı meydana çıkar.

Atatürk bu fikirde olmasaydı Tarih Kurumu bu tarzda bir mütaleayı hiç te münasip olmadığı halde, Lise kitaplarının başına geçirmeye cesaret edemeyeceğinde şüphe edilemez. Nitekim bu kitabın Tarih öğretimi inkılâbı bahsinde izah edildiği gibi Atatürk'ün ölümlelerinden sonra bu Tarih Kitapları Kurumca yeniden gözden geçirilerek yazdırıldığı sırada bahsi geçen sekiz sayfa yazı kitaptan çıkartılmıştır.

Bu yazıda tabiatın üstünde ve dışındaki bütün mefhumların insan dimağı için kendi tarafından uydurma şeyler denilmekle uluhiyet mefhumunun da bunlar arasında olduğu söylenilmiş oluyor.

Yine bu kanaate göre Peygamberliğin ve bilhassa vahyin de insan dimağı tarafından uydurma olacağı fikri müdafaa edilerek deniliyor ki:

«... Muhammed birdenbire Allah'ın Resûliyim diyerek ortaya çıkmamıştır. O, Arapların ahlâk ve âdetlerinin pek fena ve pek iptidai ve ıslaha muhtaç olduğunu anlamış, bunları ıslah için تنها yerlere çekilerek senelerce düşünüşten sonra kendisinde vahiy ve ilham fikri doğmuştur.

Vahiy ve ilham fikri Hz. Muhammed'ten evvel de Araplarca meçhul değildi. Bütün iptidai kavimler gibi, Araplar da, şairlerin, akıl erdiremedikleri kuvvetlerden ilham aldıklarına inanırlardı. Bu kuvvetler Araplar için cinlerdi. Cinler, gûya kâhinlere kayıptan haber vermek kudretini ilham ederlerdi. Bu nevi itikatlar Arabistan'da her zaman o kadar canlı ve derin olmuştur ki, Hz. Muhammed dahi cinlerin vücuduna samimî olarak inanmıştır. O, hakikaten cinlerin, şairlere, şiir ilham ettiğine kani idi. Araplar şairleri bir kâhin gibi telâkki ederlerdi. Hz. Muhammed'in Musa, İsa dinlerine dair öğrendikleri de kendisinde bu itikadi kuvvetlendirmiştir. Bu Peygamberler de melekler vasıtasıyla ilham aldıklarını söylemişlerdi.

O dinlerde de cin ve melek telâkkisi vardı. Dinler nazarında cinler kötü ruhlar olduğundan Peygamberler onlardan mülhem olmazlardı. Hz. Muhammed'de diğer Peygamberler gibi kendisine ilham eden kuvvetin insanları iğfal eden bir kuvvet olmayıp, onları hayır

ve saadete irşat eden ilâhî bir kuvvet olduğuna samimî olarak inandı.

Hız, Muhammed uzun bir devredeki tefekkürlerin mahsulü olan âyetleri lüzum ve ihtiyaçlara göre tahrir ediyordu. **Bununla beraber kendisini tahrik eden kuvvetin tabiat fevkinde bir mevcudiyet olduğuna samimi surette kani idi. Hız, Muhammed'i harekete getiren ilk âmil bu samimî heyecanlar olmuştur.**» [16]

Bu ikinci nazariye de, Atatürk'ün ölümünden sonra Türk Tarih Kurumu tarafından yeniden yazdırılan Lise Tarih kitaplarında **Müslüman inancına göre** kaydiyle şu tarzda değiştirilmiş, daha doğrusu düzeltilmiştir.

«Hazreti Muhammed, çok defa Mekke yakınında bir dağdaki mağaraya çekilir, düşünceye dalar. Bir gece bu mağarada, ne olduğunu anlamadığı sesler duydu. **Müslüman inancına göre Allah, O'na, Cebrail ile Kur'anın âyetlerini gönderiyor** idi ki buna vahiy denir. İlk önce bundan hiç bir şey anlamayan ve büyük bir heyecana uğrayan Hız, Muhammed evine döndü, eşi (zevcesi) Hatice'ye söyledi. Hatice'nin akrabalarından biri, Hız, Muhammed'e Peygamberlik geldiğini anlattı. Bir zaman arası kesildikten sonra, vahiy tekrar başladı. Artık Hız, Peygamber'in ölümüne kadar arkası kesilmedi.

«Hazreti Muhammed, insanlığa **Hak dinini** bildirmeğe memur olmuştı. Müslümanlık adı verilen bu din, tek Tanrıya yani, Allah'a inanmayı ve Hız, Muhammed'i Peygamberlerin sonuncusu olarak tanımayı öğretiyor, namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadet ve ödevlerin yapılmasını emrediyordu. Müslümanlık, puta tapıcılığı kaldırmış, Hristiyan dinindeki üçüzlü Tanrı sistemini de reddetmişti.

Yahudilerin yalnız kendi tanrıları olarak gösterdikleri **Allah'ı da bütün âlemlerin Allah'ı** olarak tanımıştır.

Vahiy ile gelen Kur'an, Müslümanların din ve inanışlarını yoluna koyan ve dil bakımından da pek yüksek olan bir kitaptı. Araplar gibi edebiyata meraklı bulunan bir kavim üzerinde Kur'an'ın belâğatı şaşırtıcı bir etki yapıyordu.» [17]

1937 de toplanan İkinci Türk Tarih Kongresinde okunup kabul edilmiş olan **Türkler ve Tabiat Kanunu** adındaki Nevzat Ayas'ın tezi de bu müddeayı ispata yarıyacak vesikalardan sayılır.

Büyük kıtada 19 sayfa tutan bu tezde bilhassa Türklerin Tabiat

[16] Tarih, C. 2, S. 90

[17] Orta Çağ Tarihi S. 29

Kanunları karşısındaki vaziyetleriyle muayyeniyet determinisme kanunundan bahsedilmekte, hattâ **Türk** kelimesinin kökünü teşkil eden **töre** veya **türe** nin başlıca mânaları arasında kanun, nizam, usul, kaide, âdet, din ve ırkın da bulunduğu izah edilerek Türklükle tabiat ve tabiat kanunları arasında ezeli bir rabita bulunduğu da iddia edilmektedir.

Sonra İslâm dinine geçilerek Kur’andaki **sünnet-u-Allah** tâbiri tabii **kanun** mânasına alınarak İslâm dininin de Türklerin yaradılışlarına ve inanışlarına aykırı olmadığı kanaatine varılmış ve en sonunda iki büyük İslâm Feylesofunun, Fârabî ile İbni Sina’nın kaza ve kader hakkındaki fikirleri de bu tezi kuvvetlendiren deliller sırasında gösterilmekte ve şu neticeye varılmaktadır :

«İslâmdan evvelki Türk cemiyetinde, tabiat kanunu fikrinin, Türk zihniyetinin en eski safhalarında bile sezildiğini gördük. Türklerin o devirlerdeki faaliyet ve mücadele hayatı, onların derece derece kavradıkları tabiat nizamı içinde kendilerini de sadece bir netice değil, bir illet bir müessir gibi de anladıklarını ve bu mânaya gelen bir hürriyete de inandıklarını gösterir. Türklerin Hindistan’da bir Sağa Türk’ü tarafından vazolunan Budacılığa, Anayurda yakın mıntıkalar da ortaya çıkan, Mazdeizme, nihayet Hristiyanlığa intibak edemelerini intaç eden âmiller arasında Türk zihniyetindeki nizamcılık ve hürriyetçiliğin de pek mühim tesiri olsa gerektir. Türk zihniyeti cansız tabiatte değişmez nizamla, canlı tabiatin en mütekâmil mümessili olan insandaki kuvvetli reaksiyon kabiliyetinin ifadesi demek olan hürriyet arasında bir müvazene teminini arar. Budacılık başlangıcında insanı ıstıraptan kurtarma yolunu araştıran bir düşünce sistemi olarak kurulduğu ve hattâ Birahmanizmin mütereddi şekline ve rühbanlığa karşı bir reaksiyon halinde ortaya çıkarak zahidane bir mahrumiyet içinde yaşayan halk tabakalarına dayandığı halde sonraları yayıldığı muhitlerin de tesiriyle Türk zihninin istediği hayatiyete, faaliyete uygun düşecek bir istihaleye uğramıştır.» (Sayfa 12)

Gerek Tarih Kitabının yazılışında, gerekse Nevzat Ayas’ın tezinin kabulünde Türk Tarih Kurumunun ilgisi bulunduğu şüphe yoktur. Binaenaleyh bu fikri Atatürk’ten ziyade Kurum’a atfetmek doğru olur denilecek. Fakat aynı zamanda bu kurumun şu «... Bu tebliğlerle Atatürk yakından alâkadar olmakta ve komitenin tasdikinden geçmiş olan tebliğleri basılmadan önce okumakta idiler.» [18] Tarzındaki izahı vaziyeti açık göstermektedir. Hattâ bu kanallardan geçtiği

---

[18] İkinci Tarih Kongresi zabtı Önsöz S. 38.

ve Atatürk de önceden görmüş ve okumuş olduğu halde sonradan umumî toplantısında okunduğu zaman beğenilmiyerek fikirleri reddedilen muharrir Hüseyin Cahit Yalçın ile profesör Zeki Velidî ve Ahmet Cafer oğlu hâdiseleri de bunu teyit eder.

Binaenaleyh bu bakımlardan gerek Tarih kitabına yazılan satırlar gerekse umumî toplantıda okunan ve kurumun zabtına geçirilen tezler Atatürk'ün benimsediği fikirlerdendir.

Kurumun tamamıyla bu fikirde olmadığı ise Atatürk'ün ölümünden sonra Tarih kitabının ibarelerinin kısmen değiştirilmesinden ve kısmen de terkinden anlaşılır.

Din hakkındaki kanaati yukarıda yazıldığı şekilde olan Atatürk'ün cahil ve dünyadan da, dinden de bihaber olan, aynı zamanda Allah'ı tabiatın dışında bilen müteşerrifler yani Hocalarla bağdaşamıyacağı tabiidir. Bundan dolayıdır ki gezdiği yerlerde Hocalarla din mevzuu etrafında münakaşalar eder, kendisini tatmin etmeyen cevaplarla karşılaştıkça onları istihfaf ettiği de vaki olurdu.

Bu gezintiler esnasında Atatürk'ün üzerinde durduğu mevzulardan birisi de Kur'andaki **Tebbet ile Vettini** sürelerine verilen mânâlardır.

— Zeytin ve incir çekirdeğinden ahkâm çıkartan din kitabı olur mu? Sözleri uzaktan uzağa işitilirdi. [19] Bu türlü bir münakaşayı

[19] Hocaları Atatürk'e karşı cevaptan âciz bırakan keyfiyet okudukları tefsir kitaplarıdır. Filhakika bu kitapların hemen kâffesi **tîn** ile **zeytin**'i incir ve **zeytin** diye tercüme ederler. Hocalar bunları tefsirlerde gördüklerinden başka mâna vermeye kendilerinde kudret göremeyince bu utandırıcı ve İslâm dinini küçültücü mevkie düşerlerdi. Meselenin esası şudur: Kur'anın bir âyetinde:

«**Vet tîni vez zeytûni. Ve turi sinine. Ve hâzel beledil emîn.**»

denilmektedir. Bu âyeti müfessirler türlü türlü tercüme ediyorlar; Cumhuriyet devrinde çıkan ve 1928 inci sahifedeki haşiyede gösterilen Kur'an tercüme ve tefsirlerinden bir kaçının tercümelerini olduğu gibi aşağıya koyuyorum.

1 — Incire, zeytine, Sina dağına ve bu emniyet içinde yüzen şehre bak. (Ömer Rıza Doğrul)

2 — Incir hakkı için, zeytin hakkı için, Turu Sina hakkı için, bu emniyetli memleketin hakkı için (İsmail Hakkı İzmirli)

3 — Incire ve zeytine ve Turi Sinaya ve beldei emine kasem ederim ki (Hüseyin Kâzım)

4 — Incire ve zeytine ve Tur dağına ve Mekke şehrine yemin ederim ki (Mehmet Vehbi)

Eylül 1925 de Samsun'da İstiklâl Ticaret Mektebinde söylemiş olduğu nutkun şu fıkralarından ve kendi ağızlarından da öğreniyoruz: Atatürk terbiyenin dinî mi, yoksa millî mi olması lüzumunu halkla görüşürken diyor ki :

5 — İncir ve zeytin ile ve Turi Sina ile ve bu emin belde ile yemin ederim ki (Osman Raşit)

6 — İncir ve zeytin hakkı için, Turi Sina hakkı için, bu emin ve mübarek memleket hakkı için (Zeki Meğamiz)

7 — İncir ve zeytin, Turi Sina ve emin belde hakkı için yemin ederim. (Cemil Sait)

8 — Kasem olsun o tine ve o zeytune ve o Turi Sinine ve bu beldei emine ki (Mehmet Hamdi)

Bu kadar misal kâfi değil mi? İşte görülüyor ki hiç bir müfessir veya mütercimmin ki ötekine benzemiyor. Mütercimler ve müfessirler bu âyeti anlamakta ve anlatmakta bu kadar ihtilâfa düşerlerse alelâde Hoca ve âlim geçinenlerin ne kadar bocalıyacıklarında şüphe edilemez. Atatürk hocaları tam yerinden yakalamış, vira bunu sorarmış ve doyurucu cevap alamayınca yukarıda kaydettiğim sözü söyler ve hükmü verirmiş.

Mütercimler ve müfessirler bu âyete verdikleri mânayı makul göstermek için de incirin, zeytinin faydasından ve saireden uzun uzadıya bahsetmeğe mecbur kalıyorlar. Fakat bu gayretleri de o kadar sırtıyor ki, kim olsa, ister, istemez Atatürk gibi incirden zeytinden hüküm çıkartan mukaddes kitap olur mu diyecek.

Hele mütercim ve müfessirler arasında Mehmet Vehbî'nin şu izahı ne kadar basit düşünce mahsulüdür.

«Zeytin asla yağ eseri olmıyan dağlarda bittiği gibi incir de tat eseri görülme-yen topraklarda biter. Hem yağ ve tat eseri olmıyan yerlerde böyle yağlı ve tatlı meyvelerin bitmesi Hakkı Tealânın acaibi sanatına ve bedayii hilkatine delâleti vaziha ile delâlet ettiği için her ikisi de Vacibi Teâlâ tarafından kasem olunmağa lâyıktır.» (C. 15, S. 529)

Bu kafayı taşıyan bir adamın onbeş ciltlik bir tefsir yazdığını ve Atatürk devrinde nasıl yaşadığını hele onun zamanında ne hakla Şeriye Vekilliği yaptığını insan hayretle kendi kendine sorar, fakat kandırıcı bir cevap alamaz.

Mütercimler ve müfessirler arasında ancak M. Hamdi'nin bir derece bunu izaha muvaffak olduğu görülüyor. Bu zat tin ile zeytin hakkında eski müfessirlerin birbirini tutmayan bütün sözlerini naklettikten sonra bunları kendisi de makul görmiyerek şu mütaleayı yürütüyor:

«Tin, incir demek ise de burada öyle tercüme etmek muvafık olmayacaktır. Zira müfessirlerin bir çoğunun beyanına göre burada tin ve zeytin birer alem isim mevkiindedirler. Alem olan isimlerin ise tercümesine kalkışmak doğru değildir. Çünkü onlar mefhumlarla değil, lâfızlarla müsemmaları tarif ederler. İncirköyü denilmekle bilinen bir köy tin kariyesi diye tercüme edilmekle tarif olunmuş olmayacağı gibi tin adile anılan bir dağı veya mescidi veya beldeyi de incir diye anlamağa (ve anlatmağa) kalkışmak onu izah değil, teşviş olur.

«— Son söz söylöyen Hoca Efendinin beyanatından mülhem olarak arzedeğim ki en mühim, en esaslı nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki bir milleti hür, müstakıl, şanlı, âlî bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefaletle terk eder.

Efendiler, terbiye kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman herkes kendince maksut bir medlûle intikal eder. Tafsîlâta girişilse terbiyenin hedefleri, maksatları tenevvü eder. Meselâ dinî terbiye, millî terbiye, beynelmilel terbiye gibi bütün terbiyelerin hedef ve gayeleri

---

Mehmet Hamdi, müfessirlerin birbirini tutmayan bir çok ifadelerini kısaca söyledikten ve akla en yakın bir mütalea olmak üzere tin ve zeytinden murat, yemiş değil bu isimlerle yad olunur mübarek ve şerefli bukalara (yerlere) kasemdir. Mütaleasını tercih ettiğini» de bildirdikten sonra sözüne devamla diyor ki:

«Demek ki tin ve zeytin'in esasen malûm incir ve zeytin meyveleri ve ağaçları olmakla beraber bunların yetiştirdiği bereketli yerler olmakla maruf ki dağ, iki belde, iki mescit dahi tin ve zeytin adlarıyla tanınmıştır. Bunlar da Mekke ve Turi Sina gibi din menşei, mübarek ve şerefli yerler sayılmış olduğundan burada hayat için maddî ve manevî rızkın ve incirle zeytin gibi nafi meyveler verecek say ve amelin ve mekânın ehemmiyetine ve bilhassa incir ve zeytinin lezzet ve kıymet ve menfaatlerine dahi iyma ve işaret ile beraber daha ziyade enbiya menşei, din matlaı olmakla maruf yerlere kasem edilmiştir. Bundan keşşaf sahibinin de dediği gibi bunların mecmuu dinî ve dünyevî hayır ve bereketile arzı mukaddese ve emin bir beldeye kasem demek olur. Yalnız incir ve zeytin'e kasemle ise bu âhenk ve şumulü anlamak güçtür. Onun için tin i ve zeytin'u sade incir ve zeytin diye tercüme etmemeli, mahut tin ve zeytin isimleriyle şöyle demelidir: «Kasem olsun o tine ve o zeytune...»

Turu sininin şimdiki Turi Sina olduğunda şüphe bulunmadığı için bunun üzerinde çok durulmuyor. Fakat Beledüleminin neresi olduğuna dair epeyce sözler söyleniyor. Mehmet Hamdi, bu son şehir hakkında da müfessirlerin bir çok rivayetlerini hülâsa ettikten sonra netice olarak şu mütaleayı yürütüyor:

«... Emniyet ise hayatın en mühim şartlarından olduğu cihetle Mekkeye böyle Beledi emin ünvanile kasem edilmesi bunu emniyet itibarile tin ve zeytin ve turisin diye işaret olunan ve nizamdan salim bulunmayan Arzı mukaddes bukalardan daha mukaddes ve binaenaleyh ahit ve kasemi ilâhîde daha yüksek bulunduğunu anlatan ve bu suretle kasemlerde maddi tatdan, manevî emniyet zevkine doğru yükselen bir terakki vardır ki bunda insan hilkatı için yurt emniyetinin ehemmiyetini ve yurtların, beldelerinin kıymet ve hakikî emniyeti ile mütenasip ve bunun din ile alâkadar olduğunu gösterir.

Bu suretle beldei emin vasfı Mekkeyi göstermekle beraber sair beldelerin de kıymetleri en ziyade emniyet ve asayiş noktai nazarından ölçülmesi icap edeceğine işaret eyerler.»

Hazreti Muhammed'e «El Emin» mahlesi verilmişti. Acaba bu da hatıra gelmez mi? Bunu hiç bir müfessir söylememiştir. İhtiyat kaydile ben söylüyorum.

Şarkı ve İslâmî ilimleri bildiği kadar Garbi ve müspet ilimleri de bilen müderris Ahmet Naim, «Bu âyette sayılan tin, zeytin, turi sin'in ve beledüleminin Ülûlâzım Peygamberlerden sırasile İbrahim, Musa, İsa ve Hz. Muhammed'in dinlerini neşrettikleri yerler olduğunu ve Arapların «Şerefül mekân bil mekin» demeleri kabilinden bu

başkadır. Ben burada yalnız, yeni Türk Cumhuriyetimizin yeni nesle vereceği terbiyenin millî terbiye olduğunu katiyetle ifade ettikten sonra diğerleri üzerinde tevekkuf etmiyeceğim. Yalnız işaret etmek istediğim mânayı kısa bir misal ile izah edeceğim.

---

yerleri saymakla ondan oralara şeref vermiş olan dört büyük inkılâpçı Peygamberin adının hatırlandığını» söylerdi. Ve bunlardan İbrahim'in dinini neşrettiği ve en çok ömür sürdüğü yerin incirlik, İsa'nınkinin zeytinlik bir saha ve Turi Sina'nın bilinen bir dağ, beldei eminin de Mekke şehri olduğunu da sözlerine ilâve ederdi.

Merhum Ahmet Naim, bu fikrini başkalarına da söylemiş veya bir eserinde yazmış mı? Bilemiyorum, fakat bunu böylece kendisinden işittim ve şimdi ilim âlemine ya-yıyorum.

Haydi bunun böyle olduğunu hep birlikte kabul edelim. Fakat bir incirliğe, bir zeytinliğe, bir dağa, bir şehre bu kadar kıymet ve kudsîyet verilebilir mi?

Bu sorunun cevabı kolaydır. Her zamanda, her yerde ve her ülkede bu böyle olmuştur. Ve bundan sonra da olacaktır. Sözü uzatmamak için misalini yalnız Türkiye'nin başşehri olan Ankara'dan alayım:

Bu şehir, Cumhuriyet Hükûmetine merkez olduğu tarihe kadar, içinde yatan Hacı Bayram Veli'nin şehri sayılırdı ve

Solfasol karyesidir mehdi vücudu amma

Ankara şehrine nimet Hacı Bayram Veli

Denilirdi. Bu kitabın 202 inci sahifesinde izah edildiği gibi bir asır önce Ankaranın Türkiyenin başşehri olacağını **haber veren** başka bir mütefekkir de:

Beyti veliyyül ekrem elhac idi ekber.

Demekle Ankarayı Hacı Bayram şehri olarak gösterir.

Ne hacet! Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını bu mütefekkirin camii ve türbesi hariminde yaparak oradan dinî merasimle kalkıp Meclis binasına gelmemiş mi idi? Atatürk'ün imzasını taşıyan bu merasime dair bir de emri yevmi yahut talimat vardır.

Fakat bugün Ankara Atatürk'ün orada yatmasile ve kurduğu Cumhuriyet Hükûmetinin orada yaşamasile daha başka bir kudsîyet ve daha büyük bir maneviyet kazanmamış mıdır? Hele Atatürk için yapılması kararlaştırılan **Anıt - Kabir** tamamlanıp **katafalk**'ı oraya nakledildikten sonra Ankara'nın ne kadar büyük bir maneviyet kazanacağına şüphe mi edilir?

İşte bunlardan dolayı değil midir ki:

Ankara, Ankara güzel Ankara

Senden medet umar her bahtı kara

Senden yardım ister, her düşen dara

Yetersin onlara, güzel Ankara

Diye başlayan bir marşın, Türk çocukları tarafından bağıra bağıra sokaklarda söylenmekte ve Türk san'atkârları tarafından vakit vakit radyodan dünyaya işittirilmekte olması bugün bile, hattâ lâik Türkiye'de şehirlere kudsîyet ve maneviyet atfedilmekte olmasını göstermez mi?

Efendiler, yeryüzünde üç yüz milyonu müteceviz İslâm vardır. Bunlar ana, baba, hoca terbiyesiyle terbiye ve ahlâk almaktadırlar. Fakat maatteessüf hakikati hâdise şudur ki bütün milyonlarca insan kütleleri şunun veya bunun esaret veya zillet zincirleri altındadır. Aldıkları manevî terbiye ve ahlâk onlara bu esaret zincirlerini kırabilecek meziyeti insaniyeyi verememiştir; veremiyor. Çünkü hedefi terbiyeleri millî değildir.

Efendiler, millî terbiyenin ne demek olduğunu bilmekte artık bir gûna teşevvüş kalmamalıdır.

Bir de millî terbiye esas olduktan sonra onun lisanını, usulünü, vasıtalarını da millî yapmak zarureti gayri kabili münakaşadır. Millî terbiye ile inkişaf ve ila edilecek genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, kapalı zevaitle doldurmaktan dikkatle ictinap etmek lâzımdır.

Hoca Efendi bir fikrini izah için «Vettini vezzeytuni» âyetini kendince tefsir ettiler. İncir ve zeytin çekirdeğinden dusturlar çıkardılar. Birindeki kesreti, diğerindeki vahdeti işaret ettiler. Ayetin medlulü bu mudur? değil midir? Bir şey diyemiyeceğim. Yalnız bu seyahatim esnasında bittesadûf bu âyetin mazmununu ben diğer bir Hoca Efendiden sormuştum. Bunun için yarım saat kadar mütaleaya ihtiyaç olduğunu söyledi. Ömrünü medresede ulumu diniye tederrüs ve tedrisiyle geçiren bir zat bir kitabın bir satırını Türkçe ifade edebilmek için böyle bir ihtiyaç dermiyan ederse millet, efradı millet ne yap-sın? Onun için Efendiler, genç neslin dimağı yorulmadan onu her şe-yi ahiz ve bel'a müsait elvahı hakikat izleriyle tezyin olunmalıdır.»

Dinde inkılâbın devamını, Kur'anın iyi bir tercümesi elde ediline-ceye kadar Atatürk'ün tehir ettiğini 1954 üncü sayfada görmüştük. İn-kılâpta muvaffak olmak için yalnız iyi bir tercüme elde etmek kâfi değil, o tercüme ile namaz kılınıp kılınmaması meselesinin kat'î su-rette halli de lâzım gelirdi hattâ tercümeden önce bunun kestirilip atılması icap ederdi. Bu ise yapılamadı.

İkinci mühim mesele, inkılâbı tatbikte halka örnek ve önayak ola-cak münevver ve yüksek tabaka arasında millî terbiyede olduğu gibi, tefekkür sahasında da mümkün olduğu kadar birlik temini gerekti. Vakıa bütün tarih boyunca görüldüğü ve bütün milletlerde olduğu gibi tefekkür hususunda halkı bir noktada toplamak, aynı surette dü-şündürüp karar verdirmek imkânsızdır. Bu yola gitmek âdeti :

Çalış, idraki kaldır muktedirsen âdemiyyetten

Demek gibi bir şey olur. Bununla beraber hiç bir yerde bizim memleketimizde olduğu kadar münevver tabaka birbirine bu kadar aykırı fikir taşımaz.

Yukarıda uzun uzadıya verdiğim izahat ta göstermiştir ki avam dediğimiz halkın % 80 ni müteşerri denilen Hocaların % 15'i mütesavvıfların % 5'i de mütefenninlerle dinsizlerin peşinden gitmektedirler. Bunlara İslâmî eserleri mukallit denilerek imanları yani inanışları doğru olup olmayacağına bile tereddüt edilir.

Bu dört zümreden çokluğu teşkil eden müteşerrilerle mütesavvıflar arasındaki ihtilâfın ve ayrılığın ne kadar derin olduğunu da görmüştük. Şu halde halkı bir noktaya tophiyabilmek için evvelâ bu iki zümreyi birbirine yaklaştırmak elzemdi ve zarurî idi. Medreseleri ve tekkeleri kapatmakla bu derde çare bulunmuş olmadı. İslâmî diller ve İslâmî eserler meydana oldukça bu zümreler az da olsa yine yetişebilirdi. Üçüncü mesele, inkılâbı yapacak ve tatbik edecek münevver tabakanın bilhassa mütefenninlerin bir milletin dindar olmasında memleket için bir menfaat olup olmayacağını kestirmesi ve samimî surette inanması lâzımdır. Mütefenninlerle dinsizler ise olanca kuvvetleriyle bunun aksine çalışıyorlar. İşte bu dört mesele Atatürk devrinde halledilememiş olduğu için dine inkılâp yarıda kaldı. Fakat bu mesele kapanmamıştır. 1000 küsur senedenberi sürüp geldiği gibi daha da sürüp gidecektir. Bundan sonra dine inkılâba teşebbüs edeceklerin evvelâ bu dört meseleyi kökten kesip atması gerekir.

17. HEYETİ İLMİYE TOPLANTILARI :

Cumhuriyet rejiminin ilk kuruluşunda Maarif işlerinde, bilhassa idare ve tedrisat sahalarında bir çok yeniliklere yol açan çalışmalarından birisi de Heyeti İlmîye toplantılarıdır. Bu toplantıların daha sonrakî ilmi kongreler ve şûralar kadar değilse de yine büyük hizmetleri olmuştur. Hiç olmazsa daha büyük, daha şumullü toplantılara önyak olmuştur diyebiliriz.

Bu toplantılar 1923, 1924 ve 1926 da olmak üzere üç defa vaki olmuştur. Görüşükleri meselelerle toplantılarda bulunanları sayın Maarif Tarihçisi Hasan Âli Yücel eserinde şöylece hülâsa etmiştir. [20]

Birinci Heyeti İlmîye : 1923 yılı, Maarif meselelerimiz için «Birinci Heyeti İlmîye»nin toplanması itibariyle ehemmiyetli görülecek bir yıldır. Bu Heyeti İlmîyenin verdiği kararlar arasında, umumî orta öğretim müesseseleri adının **Sultanî**'den **Lise**'ye kalbedilmesi de vardır. Bu karara göre Liseler iki devreli olmak üzere iki kategoriye ayrılıyordu.

Bu Heyeti İlmîye, aşağıya yazdığımız meseleler üzerinde etraflı tetkikler yapmıştır. Her meselenin ayrıca incelenmesi için seçilen komisyonlar raporlar hazırlamış ve bunlar umumî heyette okunarak esaslı münakaşa mevzuu olmuştur. Zabıtları vekâlette mevcuttur. Maarifimizin çalışma ve gelişme yolunda geçirdiği devreleri gösterme bakımından, pek önemli olan bu zabıtların ve benzerlerinin basılması çok faydalı olacaktır.

Heyeti İlmîye 15 Temmuz 1923 den 15 Ağustos 1923'e kadar çalışmıştır. İştirâk eden zatlar şunlardır: Maarif Vekili İsmail Safa (reis) müsteşar Samih Rifat, Matbuat Müdürü Ağaoğlu Ahmet, Müdafai Milliye Vekâleti mümessili Naci Paşa, Dahiliye Vekâleti mümessili Abdülmuttalip, Sıhhiye Vekâleti mümessili Dr. Ziya, Türkocağı mümessili İzzet Ulvi, Nafia Vekâleti mümessili Hamdi, İktisat Vekâleti mümessili Cemal Hüsnü, İlk Tedrisat Müdürü Refet, Orta Tedrisat Mü-

---

[20] Türkiye'de Orta Öğretim, S. 20 - 24.

dürü Abdülfeyyaz Tevfik, ve Tercüme Encümeni reisi Ziya Gökalp, Azadan Veled Çelebi, azadan Mustafa Rahmi, Âli dersler mümessili Vehbi, Darülfünun Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı, Darülfünun Fen Fakültesi muallimlerinden Hüsnü Hamit, Darülfünun ve Darülmuallimat muallimlerinden Haydar, Darülfünun İktisat Müderrisi Zühtü, Darülfünun Ruhiyat Müderrisi Şekip, Darülfünun Müderrislerinden Köprülü Zade Fuat, Tıp Fakültesinden Dr. Vasfi, sabık İlk Tedrisat Müdürü Edip, Sanayii Nefise Mektebi Müdürü Cemil, Heyeti Teftişiyeden Hasan Fehmi, Sabri Cemil ve Hilmi, Celâl Esat, İstanbul Darülmuallimini Müdürü İhsan, Antalya Darülmuallimini Müdürü Hulûsi, Galatasaray Lisesi Müdürü Faik, İhsaiyat Müdürü Avni, Maarif Hars Müdürü Mübarek Ali Sami, Terbiyei Bedeniye muallimi Selim Sırrı, İstanbul Darülmuallimini muallimlerinden İbrahim Alâeddin, Kastamonu Sultanisi Edebiyat muallimi Ali Rıza, İstanbul Sultanisi kısmı İptidaisinden Recep Nuri.

Ruznamede şu maddeler vardı :

1 — Maarifi Umumiye icraat programı, 2 — Millî Hars, 3 — Muhallemelerle ana kitapların tercümesinde takip olunacak esaslar, 4 — İstatistik müdüriyeti umumiyesi teşkilâtı, 5 — Millî Kamus ve Sarf, 6 — Millî Musiki, Millî Lisan ve Edebiyat, 7 — Millî Tarih Kütüphanesi, 8 — Millî Hazinei Evrak, 9 — Millî Tarih ve Coğrafya Enstitüleri, 10 — Etnoğrafya Müzesi, 11 — Millî Müze, 12 — Mektep Müzesi, 13 — Ankara'da Âli dersler, 14 — Tahsili İptidai Programında ne gibi tadilâta ihtiyaç vardır, 15 — İptidai tahsilden sonra Hayati Tedrisat programı, 16 — Tedrisatı İptidaiye Kararnamesinin tâdili lâyhası, 17 — Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamname ve Programları, 18 — Sultanilerde teşkilât ve tahsil müddeti ve Sultani isminin tebdili, 19 — Sultani İzcilik Teşkilâtı Esasiyesi, 22 — Heyeti Teftişiyeye Nizamname lâyhası, 23 — Asarı atika Nizamnamesi, 24 — İstanbul Darülmuallimin ve Darülmuallimatında birer kısmı tali teşkili, 25 — Galatasaray Sultanisinin Teşkilât ve programları 26 — Darülmuallimini Âliyede mukayyet talebeye meslekî malûmat verilmesi.

İkinci Heyeti İlmiye : 1924 senesinde Maarif İşleri ve Kültür meseleleri görüşülmek üzere ikinci heyeti ilmiye Ankara'da toplandı. Verdiği kararlar arasında Orta Öğretimi ilgilendiren meselelerden Lisele-
rin on ikiden on bir seneye indirilmesi, bir devreli liselerin Ortaokul haline getirilmesi ve bunların bir öğretim cüz'ü olarak kurulması, Kız Liselerinin de Erkek Liseleri gibi tam sınıflı olarak teşkili hususları vardır.

Karar verdiği başlıca meseleler şunlardır :

1 — İlk öğretimin altı seneden beş seneye indirilmesi, 2 — Orta ve Lisenin birer cüz'ü tam sayılması ve her ikisinin üç sene olması ve böylece Orta Tahsilin yedi seneden altıya indirilmesi, 3 — Dört sene olan Muallim Mekteplerinin beşe çıkarılması, 4 — Orta Mektep, Lise, Muallim Mektebi programlarının tâdili ve içtimaiyat dersinin ilâvesi, 5 — İlk Mektep müfredat programları, 6 — Ders kitapları yazdırılması.

İkinci heyeti ilmiyenin başkanı Maarif Vekili merhum Vasıf Beydi. Azaları, Köprülü Zade Mehmet Fuat (müsteşar), Abdülfeyyaz Tefik (Yüksek öğretim direktörü), Nafi Atuf (Orta öğretim direktörü), Rıdvan Nafiz (Heyeti Teftişye reisi), Telif ve Tercüme azasından Mahmut Nedim, Avni (Darüleytamlar umumî müfettişi), Müfettiş Hasan Fehmi, İhsan (Yüksek Muallim Mektebi usulü tedris muallimi), Darülfünun profesörlerinden Ali Haydar, Mehmet Emin, İstanbul muallim mektebi Müdürü İbrahim Alâeddin, muallimlerden Servet, Süleyman, Şevket, Ali Canip, Sadri Etem, Saracettin, Edirne Lisesi müdürü Nuri, Konya Muallim Mektebi müdürü Refet Sadettin, Konya Muallim Mektebi müdür muavini İsmail Hakkı'dır.

Üçüncü Heyeti İlmiye : 1926 senesi başında toplanan üçüncü Heyeti İlmiye, gelişmeğe başlamış olan Cumhuriyet Maarifinin esaslı meseleleriyle meşgul oldu. Bu meseleler şunlardı :

1 — Devlet ve vilâyet bütçelerinden Maarife tahsis edilen paralar en çok verimli bir hale getirmek, mektepleri müracaat eden bütün çocukları alabilecek surette genişletecek tedbirleri almak,

2 — Liselerin tensiki ve muayyen merkezlerde kuvvetli Liseler yapılması ve yavaş yavaş çoğaltılması,

3 — Muallim Mekteplerinin muayyen merkezlerde teksif ve takviyesi,

4 — Meslek Mekteplerinin muayyen merkezlerde teksif ve takviyesi,

5 — Yatısız Orta Mekteplerde muhtelif öğretim verilmesi,

6 — Stajyer muallimlere verilecek meslek terbiyesi,

7 — Muallimlerin terfileri için kanunî esaslar hazırlanması,

8 — Talim ve terbiye işleriyle meşgul olmak üzere bir Millî Talim ve Terbiye Dairesi teşkili.

Üçüncü heyeti ilmiye 26 Kânunuevvel 1925 ten 8 Kânunusani 1926 tarihine kadar on iki içtima yapmıştır. Şu zatlar hazır bulunmuştur: Reis: Maarif Vekili Necati, Müsteşar Nafi Atuf, Heyeti teftişîye reisi Rıdvan Nafiz, Telif ve Tercüme reisi Abdülfeyyaz Tevfik, Orta Tedrisat umum müdürü Cevat, Hars müdürü Hamit Zübeyir, İlk Tedrisat müdürü İsmail Hakkı, İhsaiyat müdürü Hilmi Ziya, Müderris Köprülü Zade Fuat ve Ali Haydar, Kız Muallim Mektebi müdürü Mehmet Emin, Galatasaray Lisesi müdürü Behçet, Çamlıca Kız Lisesi müdürü Mehmet Ali, Adana Lisesi müdürü Ragıp Nurettin, Ankara Lisesi müdürü Feridun, Müfettişi Umumî Hilmi, Cevat, Kadri, İstanbul Lisesi müdürü Besim, İzmir Erkek Muallim Mektebi müdürü Hikmet.

18. MAARİF ŞÛRALARI :

Maarif hayatımızın önemli teşekküllerinden birisi de hiç şüphe yok Maarif Şûrası'dır. Bu müessese 10/7/1933 tarihinde çıkartılan bir kanunla kurulmuştur. Fakat ilk toplantısını ancak 1939 da yapabilmıştır.

Maarif Şûrası daha önce toplanan Heyeti İlmiyelerin mütekâmil bir şeklidir.

Kanuna göre Şûra'nın teşekkülündeki maksat ve gaye şu tarzda belirtilmektedir :

Maarif Vekilliği Merkez Teşkilât Kanununun üçüncü ve dördüncü maddeleriyle bir Maarif Şûrası'nın teşkili kabul edilmiştir. Kanun Maarif Şûrası'nın selâhiyet ve işlerini şu maddelerde tespit etmiştir :

Maarif Şûrası Cumhuriyet Maarifinin terbiye ve tedrisata taallûk eden işlerinde talim ve terbiye dairesince hazırlanacak nizamname, talimatname, program ve esaslarla şura azası tarafından bu mevzular etrafında yapılacak teklifleri tetkik ederek bir karara bağlar. Maarif Şûrası'nın kararları Maarif Vekilinin tasdiğiyle kat'ileşir.

Maarif Şûrası şu azalardan tereküp eder :

a) Maarif Müsteşarı,

b) Millî Talim ve Terbiye Dairesi reis ve azaları,

c) Darülfünun Emini ve Darülfünunun her Fakültesi ile Güzel Sanatlar Akademisinin her şubesinden ve Maarif Vekâletine bağlı Yüksek Mekteplerin Muallim Meclislerince seçilecek birer müderris veya muallim.

d) Tedrisat Umum Müdürleri ve Kütüphaneler, Müzeler Müdürleriyle Mektep Müzesi müdürü.

e) Maarif Müdürlerinden vekâletçe seçilecek iki zat,

f) Her Lise ile Muallim Mekteplerinin Muallim Meclisince gösterilecek birer namzetten vekâletçe seçilecek üç zat.

g) Maarif Müdürlerince gösterilecek birer namzet arasından vekâletçe seçilecek iki İlk Tedrisat Müfettişi ve üç İlk Mektep muallimi,

h) İhtisaslarından istifade olunmak üzere vekâletçe davet oluncak yedi zat.

Maarif Şûrası üç senede bir defa toplanır. Ancak lüzumu halinde Maarif Vekili Şûrayı fevkalâde toplantıya davet edebilir.

Maarif Şûrası'nın ruznamesi vekâletçe hazırlanarak toplantıdan en az bir ay evvel azaya bildirilir.

BİRİNCİ MAARİF ŞÛRASI :

Şûranın birinci toplantısına reislik etmiş olan Maarif Vekili Hasan Âli Yücel bu maksatla Şûranın basılan zabıtnamesi başına yazdığı şu satırlarla Şûranın maksat ve gayesi bir kat daha aydınlanmaktadır. :

«10/VI/1923 tarih ve 2287 sayılı Kanunla kurulması emredilen Maarif Şûrası'nın ilk toplantısı, 17 - 29 Temmuz 1939 tarihinde yapılmıştır. Teşkilât Kanunumuzun çıkarıldığı zamankinden çok daha ileriye gitmiş ve sonradan ilâve edilen yahut genişletilen organlarıyla yepyeni meseleler karşısında bulunmuş olan büyük eğitim ve öğretim kurumlarımızın ana dâvalarını gereğince inceliyebilmek için asıl üyelerle beraber ayrıca ihtisas sahipleri de davet olunmuştur. Bunun için 1. Maarif Şûrasına Vekilliğimizce kanunun emrettiği 52 üyeden başka 86 zat daha danışman olarak iştirak ettirilmiştir. Verilen kararlar, önce resmî ve aslî mahiyeti olan heyetin, sonra danışman üyelerin teşkil ettikleri heyetin reylerine arz edilerek tespit olunmuştur. 1. Maarif Şûrası'nın vardığı neticeler, her iki heyetin beraberce inanç birliği etmiş olduğuna değerli bir örnektir.

1. Maarif Şûrası, büyük Türk Maarif ailesinin özü halinde idi. Esas dâvalarımızdan hiç biri onun inceleme ve düşünmesinden dışarı kalmadı. Bütün arkadaşlarımız ilim ve kültür adamlarına en tabîi hak olan tam bir hürriyet havası içinde bütün düşündüklerini söylediler.

Birinci Maarif Şûrası, Maarif Tarihimizde, gün geçtikçe takdir edilecek bir yeni uyanma hamlesinin başlangıcıdır. O hamleye Büyük Millî Şefimizin verdiği hızın ve kuvvetin değerini belirtmek, Millî Tarihimize olan borçlarımızdan birini yerinde ödemek olur. Evlerinde, sayın eşleriyle beraber Şûramız üyeleri şerefine lûtfen yaptıkları kabul töreninde; bize, Türk milletinin irfan hizmetkârlarına hitabedererek söyledikleri sözler, elimizdeki vazifeleri bizden sonra kendilerine emanet edeceğimiz yarınki nesiller silsilesine, zerresi kaybolmadan in-

tikal edecektir. Biliyoruz ki Türk milletinin, milletlerarası savaşta yerini ve değerini meydana koyacak olan büyük etki, bu sözler arasında işaret buyurdıkları Maarif mücadelesi olacaktır.

Bundan yirmi bir yıl önce, daha Sakarya dövuşü olmamışken ölmez Şefimiz Atatürk'ün, Türk öğretmenlerine hitabeden bu cümlede ifade ettikleri derin anlamı bütün varlığımızla bir amaç bellemekteyiz.

«Silâhiyle olduğı gibi dimağı ile de mücadele mecburiyetinde olan milletimizin birincisinde gösterdiği kudreti ikincisinde de göstereceğine asla şüphe yoktur.»

Birinci Maarif Şûrasının kitabı, millet olmak ve millî varlığı korumak savaşının Talimatnamesidir. Bugün artık dayandığı prensipler, kullandığı metodlar, varmak istediğı amaçlar Türk vicdanının ışığında aydınlanmış olan Cumhuriyet Maarifi; bu kitapta emeklerinin mânasını; hiç değilse dış görünüşünde, tarihin tarafsız ve objektif hükmüne ve takdirine bırakıyor. Bizim için mükâfatların en büyüğü bu duyguyu yüreklerimizde yaşar bulmaktır.»

Birinci Maarif Şûrası ilki 17/7/1930 ve sonu 25/7/1935'e rastlamak üzere sekiz toplantı yapmıştır.

Konuşma zabıtları B.M.M. kâtipleri tarafından tutulmuş ve bunlar kitap halinde basılmadan önce orada konuşanlara verilerek tasih ve tasdik ettirildikten sonra 1942 de Maarif matbaasında bastırılmıştır. 688 sayfalık büyük bir cilttir.

Konuşulan mevzuların alfabetik endeksine göre birinci şûrada 57 çeşit Maarif meselesi görölmüştür.

Şûrasının Ruznamesi şudur :

- 1 — Cumhuriyet Maarifinin plân ve esasları,
- 2 — Muhtelif öğretim derecelerindeki müesseselere ait Talimatnamelerin tetkiki,
- 3 — Bütün müfredat programlarının tetkiki,
- 4 — Şûra üyelerinin teklif ve dilekleri,

Şûra'da : 1 — Plân 2 — İlk Öğretim 3 — Orta Öğretim 4 — Teknik Öğretim 5 — Yüksek Öğretim 6 — Neşriyat 7 — Beden Terbiyesi 8 — Dilekler adıyla 8 komisyon toplanmış ve bunların konuştukları mevzular tespit edilerek kitapta gösterilmiştir.

Bunlardan başka bir çok raporlar, teklifler ve projeler bahis mevzuu olmuş ve bunlar da esere eklenmiştir.

Birinci Maarif Şûrasının toplanışı kadar onun çalışmalarını gösteren bu eserde güzel ve faydalı bir şekilde tertip edilip bastırılmıştır. Binaenaleyh Maarif Şûrası hakkında daha fazla izahat almak isteyenlerin bu esere müracaat etmeleri lâzım gelir.

İKİNCİ MAARİF ŞÛRASI :

15 Şubat 1942 tarihinde Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi binasında Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun nutkiyle açılmış ve beş gün konuşmadan sonra 20 Şubat 1942 de sona ermiştir.

Bu Şûra'da başlıca şu üç mesele görüşülmüştür :

- 1 — Okullarda ahlâk eğitiminin geliştirilmesi,
- 2 — Bütün öğretim kurumlarında ana dili çalışmaları veriminin artırılması,
- 3 — Türklük eğitiminde Tarih öğretiminin metod ve vasıtalar bakımından incelenmesi.

Bu üç meseleden ahlâk ile tarih konuşmalarının kısaltılmalarını bu kitabın bundan evvelki bendlerinde bahis mevzuu etmiştim.

2 sayılı ana dili meselesi arasında terimlerde görüşülmüştü ve bir komisyonda bunun için çalışmıştı.

Maarif Şûrası Kanununa göre Şûraya bir kısmı aslî öteki kısmı müsavir üye olmak üzere iki çeşit üye iştirak eder. Bu Şûraya bu türlü üyelere 64'ü aslî 77'si müsavir olarak ceman 141 üye iştirak etmiştir.

Şûra'nın bu satırlar basıldığı sırada zabtı henüz neşredilmemişti.

19. ÜNİVERSİTE HAFTALARI :

Cumhuriyet devri Maarifinin yeniliklerinden ve hususiyetlerinden birisi de Üniversite haftalarıdır. Bu, ilmi yurdun en uzak köşesine bucağına kadar yayan faydalı bir teşebbüstür. Aynı zamanda büyük şehirlerde yaşayan âlimler ve profesörler için yurdu ve onun halkını yakından tanımak ve bu sahalardaki bilgilerini arttırmak için de güzel bir fırsattır.

Önce İstanbul Üniversitesi buna başlamışken 1942 den itibaren Türkiye'nin genç ilim müessesesi olan Ankara Üniversitesi de sonradan iştirak etmiştir.

Bu haftaların maksat ve gayelerini, en doğrusu ona iştirak edenlerden dinlemektir. Profesör Doktor Sadi Irmak diyor ki :

İstanbul Üniversitesi üçüncü haftasını bu yıl Elâzığ'da açacaktı. Birinci hafta Erzurum'da ikinci hafta Diyarbakır'da açılmıştı. Bu harekete Ankara Üniversitesinin de katıldığını görmekle memnunuz. Böylece memleketle içli dışlı bir temas imkânı hasıl olmaktadır. Bu haftalar zarfında Üniversitelerin muhtelif ilim şubesine mensup mümessilleri kendi sahalarındaki yenilikleri meslekdaşlarına bildirmek fırsatını elde ettikleri gibi halk için de umumî mahiyette konferanslar vermek suretiyle faydalı olmağa çalışmaktadırlar. Fakat bizce Üniversite haftalarının asıl değeri bizzat hocaların memleket içinde incelemeler yapmak imkânını bulmalarıdır.

İlmî «ithalât eşyası» olmaktan çıkararak halis bir memleket ilmi» yani yüzde yüz «yerli malı» haline getirmek en çok muhtaç olduğumuz hamlelerden birisidir. Mesele böyle vazedildiği zaman görülür ki, yapılacak şeylerin henüz başındayız ve bu sahada katetmiye mecbur olduğumuz büyük mesafeler vardır. Hakikati tam olarak ifade lâzım gelirse şunu söylemiye mecburuz ki Türk toprağı ve Türk insanı henüz meçhulümüzdür. Ve bu mahdut şeylerin de bitaraf olmasını beklileyemeyiz. Tanzimattan beri Garb ilmiyle temastayız. Fakat bu temas bu hayranlık ve tercüme devrinden ileriye gidebilmek için esaslı hamle-

lere muhtaçtır. Şurası muhakkaktır ki garpten tenkidsiz olarak aldığımız «Mamûl ilim» kendi milletimiz ve kendi toprağımız hakkında noksan hattâ yanlış bilgiler doğurmuştur. Evvelâ memleketimizin toprağını ve tabii servetlerimizi garb bilginleri daha ziyade kapitülâsyon zaviyesinden tetkik etmişlerdir. Bu sebeple hakikî zenginliklerimizi bizzat kendimiz tamamen millî menfaatlerimiz istikametinde araştırıp bulmaya mecburuz.

Vaziyet manevî ilimler sahasında daha âcil ve daha mücbirdir. Tarihimiz ve dilimiz hakkında garbın bize telkin ettiği fikirler çok defa Hristiyanlık zaviyesinden görülmüş ve Fatih bir millete karşı duyulması tabii olan kin ve nefretten mülhem olmuştur. Böylece Tanzimat, bir çok hayırlı şeylerin başlangıcı olmakla beraber bu Avrupa mamulâtı fikirleri memlekete getirmek suretiyle bir nevi **Sentimente d' inferiorite** meydana getirmiştir. İşte rejimimizin o kadar fazla ehemmiyet verdiği yeni tarih ve dil tezimiz bu aşağılık hissini yenmek için yeni ve hakikî bir Tarih ve Dil Bilgisi yapmaya ve yaymaya matuftur.

Tababet gibi kısmen ameli olan bir şubede bile kendi milletimizi kendi toprağımızı, kendi nebatlarımızı yeniden ele almak zorundayız. Teşhis ve tedavide kendi insanımızın hususiyetlerini iyice bilmeden sırf Avrupa reçete kitaplarıyla amel etmek eksik bir teşebbüs oluyor. İtirafa mecburuz ki bu sahada da kendi insanımızı iyi tanımıyoruz. Bu malûmatımız eksik oldukça tedavi emeklerimizin tam randıman vermesine imkân yoktur.

Velhasıl Üniversite Haftalarının bu memlekette başarmaya mecbur oldukları büyük vazifeler vardır. Şimdilik haftalarımız daha ziyade halka ve meslekdaşlara bilgi vermek merhalesindedir. Bunun da çok hayırlı bir şey olduğu muhakkak. Fakat dileğimiz bundan ibaret değildir. Bu hareket öyle genişlemelidir ki her sene bir vilâyetimiz iyice tetkik edilmiş olmalıdır. Öyle ki vilâyetlere bilgi götürürken dönüşte o vilâyeti iyice araştırmış ve dolgun materyel toplamış bulunalım. Hekim, hukukçu, iktisatçı, fen adamı her biri kendi sahasında gidilen vilâyeti iyice incelemelidir. Eğer bu hayırlı iş için hafta kâfi gelmiyorsa ki gelmiyeceği tabiidir. - Üniversite ayı veya ayları açmalıdır. Hattâ her sene on beş hocamızın bütün yaz tatilini bir vilâyette geçirmesi icap ederse bunu da yapmalıdır. Çünkü Türk hocasının vazifesi, garbdeki meslekdaşlarınınkinin aynı değildir. Orada her şey yapılmış ve hazırdır. Biz her şeyi yeni baştan kurmaya ve memleket ilmini meydana getirmeye mecburuz. Gençliğin karşısına geçip vatan hiz-

meti telkin etmek vazifemizi yaparken bizzat kendimiz üstümüze düşen vazifeyi son haddine kadar başarmış bulunmalıyız. Bütün meslekdaşlarımızın vazifelerini bu şümülde anladıklarından eminim.

Onun için Üniversite Haftalarına seve seve gidiyoruz. Onu ihdas edenlere minnettarız. Dileğimiz bu hareketin memleket ihtiyaçları nisbetinde genişlemesidir.» [21]

Heyetin başında Üniversite Rektörü bulunmaktadır. Elâzığ'da Üniversite Haftasını açmak üzere 13 profesör arkadaşıyla birlikte hareket eden Rektör Cemil Bilsel'in Tasviriefkâr muharririne verdiği şu izâhat meseleyi daha ziyade aydınlatıcı mahiyettedir :

«— Üçüncü Üniversite Haftası için Elâzığ'a 12 arkadaşla ve dolgun bir programla gidiyoruz. Bu program Dördüncü Umumi Müfettişimiz Korgeneral Sayın Abdullah Alpdoğan ve Elâzığ'ın sayın Valisiyle temas edilerek gösterilen arzulara göre tertip edilmiştir.

Elâzığ'da, bundan evvelki haftalarda olduğu gibi, dört çeşit çalışmada bulunacağız :

1 — Herkesin ilgilendiği meselelere dair umumi konferanslar vereceğiz.

2 — Meslek adamlarımızı ve aydınlarımızı ilgilendiren mevzularda münakaşalı konuşmalarda bulunacağız ve bunlarla ilmin yeniliklerini uzakta bulunan meslek adamlarımıza ve aydınlarımıza ulaştırmış olacağız.

3 — Hastaları parasız muayene ve tedavi edeceğiz, ameliyatlar ve konsültasyonlar yapacağız.

4 — Derslerimiz ve Üniversite çalışmalarımız için notlar alacağız. Bu maksatla etraftaki köyleri, Palo'yu, Tunceli'ni göreceğiz.

Bilgiyi ve bilgi için çalışmaları daima yüce himayeleri altında bulunduran Millî Şefimiz Üniversite Haftası hareketini çok takdir buyurmuşlardır. Diyarbakır Haftası kitabını yüksek katlarına takdim etmiştim, bu münasebetle: «İlmi halka ve onun ileri tabakalarına ulaştırıp sindiren bu teşebbüsler kıymetli hizmetlerdir.» buyurmuşlardı. Bundan dolayı büyük bahtiyarlık duygularıyla gidiyoruz.»

Üniversite heyetine iştirak eden profesör ve doçentlerimiz şunlardır. Rektör Cemil Bilsel, Sıddık Sami Onar, Fahreddin Kerim Gökay, Ali Nihat Tarlan, Şevket Salih Soysal, Sedat Tavat, Ziyaeddin Fahri,

[21] Posta, 9 Ağustos 1942.

Besim Darkut, Naşit Erer, Fahri Arel, Sabri Esat Siyavuşgil ve Hıfzı Veldet.

Yine aynı zat, Rektör Cemil Bilsel hafta sonundaki müşahede ve kanaatlerini de Cumhuriyet'e şu tarzda anlatmıştır :

«— Elâzığ'da 8 gün kaldık. Ve programımızı tamamiyle tatbik ettik. Haftaya iştirak eden her birimizde, vazifeyi iyi yapmış olmanın huzuru var. Hafta zarfında açış ve kapayıştan başka olan 13 umumî ve 11 meslekî ve münakaşalı konferans verdik. Münakaşalı konferansların bazısına beş altı kişinin karıştığı oldu.

Elâzığ'da bulunduğumuz günlerde Harput'u, Palu'yu, Hafiği, Tunceli'nin Hozat ve Petek kazalarını dolaştık ve halklarıyla görüştük. Bu sarp ve güzel yerlerde tam emniyet hüküm sürmektedir. Sabah erken gidip, geceyarısı döndüğümüz bu uzak illerin yolları da, yer yer yapılan hükûmet konakları, okul, halkevi, kışla, karakol, memur evleri gibi medenî tesisleri de yüreğimizi kabarttı.

Cumhuriyetin ilk Başvekili olan Milli Şefimiz ilk program nutuklarında, memleket emniyet ve asayişini ele almışlardı. Bugün bu emniyet tam olarak her yerde teessüs etmiştir. Bunu Cumhuriyetin en büyük bir eseri olarak açışta şükranla andım. Emniyetleşmeyi demiryollaşma takip eder. Günün şartları içinde bile bu hareket durmamıştır. Elâzığ'dan 72 inci kilometreye kadar demiryolu Van'a doğru yapılmaktadır. Bunu da gördük ve bunun üzerinde de durduk.

Yurdumuzun cömert halkında, konuklarını ağırlama asil bir âdet tir. Elâzığ'lılar Üniversite Heyetine 14 ziyafet hazırlamışlardı. Biz günün şartları içinde hiç bir ziyafet kabul etmemeği prensip olarak takip ettik. Ve Elâzığ sayın Valisinin yemeğini, herkes adına kabul ettik.

Halkevinin değerli başkanı da çok çalıştı. Yurdun uzak fakat şirin ve güzel yerlerini görmüş olmaktan ve buraların zeki ve çalışkan halkı ile de, buralarda feragat ve hevesle çalışan vazifelilerle Üniversite haftası, gittikçe yurdun her tarafında büyük bir alâka göstermektedir. Eskişehir'liler, heyet dönerken ders yılı içinde Eskişehir'de Haftanın açılmasını rica etmişlerdir. Sömestr tatilinde Eskişehir'de dördüncü Üniversite haftasını açmak üzere şimdiden hazırlıklar yapılacaktır.» [22]

Prefesörlerin verdikleri konferansların kitap şeklinde basılması da bundan beklenen faydayı arttırmaktadır. Binaenaleyh fazla tafsilât almak ve istifade etmek isteyenlerin bu kitaplara müracaat etmeleri tavsiye olunur.

[22] Cumhuriyet gazetesi 6 Teşrinievvel 1942.

20. İLMÎ VE MESLEKÎ KONGRELER VE KURULTAYLAR :

Cumhuriyet devrinin feyizli ve şuurlu çalışmalarından birisi de vakit vakit toplanan Kongreler ve Kurultaylardır. Şimdiye kadar bunlardan Tarih'e dair 3, Coğrafya için 1 ve dile müteallik olarak da 4 tanesi toplanmıştır.

I. TARİH KONGRELERİ :

Bu devirde Tarih tedrisatına Atatürk'ün yeni bir veçhe verdiği görülmekte ve bilinmektedir. Bu veçheyi kendi direktifleri altında yazdırılan ve 4 cilt tutan Liseler Tarih Kitabından da öğreniyoruz. Her meseleye, her mevzua bu kitapta Türklük zaviyesinden bakılmıştır. Niçin bu yola gidildiği bu kitapların birinci cildinin önsözünde şu satırlarla anlatılmaktadır.

«Son yıllara gelinceye kadar Türk Tarihi memleketimizde en az tetkik edilmiş mevzulardan biri halinde idi.

1000 yıldan fazla süren İslâmlık - Hıristiyanlık dâvalarının piştarlığını yapan Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaret göstermeğe savaştılar. Türk ve İslâm müverrihlerde Türklüğü ve Türk medeniyetini İslâmlık ve İslâm medeniyeti ile kaynaştırdılar. İslâm-lığa takaddüm eden binlerce yıla ait devreleri unutturmayı ümmetçilik siyasetinin icabı ve din gayreti vecibesi bildiler. Daha yakın zamanlarda Osmanlı İmparatorluğuna dahil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden Osmanlı cereyanı da Türk adının anılmaması, Milli Tarihin yalnız ihmal değil, hattâ yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda küçük bir âmil halinde diğerlerine eklendi.

Bütün bu menfi cereyanlar tabii olarak, mektep programları ve mektep kitapları üzerinde de tesirini gösterdi ve Türklüğün çadır, aşıret, at, silâh ve muharebe mefhumlarıyla müteradif tutulması ananesi mektep kitaplarımıza kadar girdi. Türk Tarihinin inkâr edilmiş ve

ünutturulmuş simasını ve mahiyetini bütün hakikatleriyle meydana çıkarabilmek için çalışmakta olan **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti** bir kısım azasını tarih tedrisatındaki bu boşluğu doldurabilecek bir kitap hazırlamağa memur etti.»

BİRİNCİ TARİH KONGRESİ :

Bu kitaplar yazıldıktan sonra Tarih Hocaları o zamana kadar görmedikleri ve hatırlarına getirmedikleri nazariyeler ve fikirler karşısında kaldılar. Kimisi eski bildiği yolda gitti. Kimisi bu yeni fikirleri hiç kavrayamadı. İşte tedrisatta birlik temini için onları bir araya toplayarak bu mevzuu görüşmek lüzumu hissedildi. Ve Birinci Tarih Kongresi Atatürk'ün yüksek huzuriyle ve bu maksatla açıldı. Bu mütaleayı şu resmî ifade de teyit ediyor :

«Türk Tarihine ve Cihan Tarihinin umumî görüşüne yeni bir ışık ve yeni bir mâna veren bu Tarih Kitaplarını okutmak vazifelerini üzerlerine almış olan Türk Muallimlerine Cemiyetin (Tarih Kurumu'nun) Türk Tarihi sahasında yaptığı ilmî tetkiklerin neticelerini göstermek ve mekteplerimizdeki Tarih derslerine verilecek yeni cepheler hakkında meslekdaşlar arasında bir fikir ve hedef birliği vücade getirmek üzere 1932 senesi Temmuz'unda Ankara'da birinci Türk Tarih Kongresi toplandı. En asil bir gayeye hayatını vakfetmiş olan yüzlerce meslektaş memleketin her tarafından Ankara'ya koştular. Büyük Gazi'nin yüce ve kutlu varlığı ile aydınlatıldığı samimî bir çalışma havası içinde millî dâvayı sarsılmaz bir iman ile kuvvetlendirerek iş başına döndüler.» [23]

2 Temmuz 1932 de Ankara Halkevi'nde toplanan bu Kongreye 25 Tarih Kurumu azası, 18 Üniversite profesörü ve doçenti 197 Lise ve Orta Mektep Tarih Muallimi iştirak etmiş ve Kongre dokuz gün sürmüştür.

Tarih Muallim ve Mühassıslarının Kongrede okudukları tezlerle tebliğler 631 sayfalık bir ciltte toplanmış olduğu için burada ayrıca tafsilât vermeğe lüzum görmüyorum.

İKİNCİ TARİH KONGRESİ :

20 Eylül 1937 de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün yüksek huzurlariyle toplanmış ve 25 Eylül 1937 de kapanmıştır. Bu, birincisine nisbetle daha kalabalık ve daha umumî olmuştur. Hattâ

---

[23] Birinci Türk Tarih Kongresi zabtı, önsöz sahife V, VI

buna yabancılar da iştirak ettirilmiş olduğu için milletler arası bir mahiyette almıştır. Kongre birisi preistuvardan orta çağa kadar ötekisi, orta çağdan zamanımıza kadar olan tarihî meseleleri tetkik etmek üzere iki seksiyona ayrılmıştı. Birinci A seksiyonunda başkan ve sekreterlerden başka yerli ve yabancı olarak 42, ikinci B seksiyonunda yine başkan ve sekreterlerden başka 73 üye bulunmakta idi.

Kongrenin umumî heyetine iştirak edenlerin sayısına gelince; yirmisi Türk Tarih Kurumu üyesi, sekizi Türk Dil Kurumu üyesi, otuz yedisi Üniversite ve Yüksek Okul profesör ve doçentleri, on sekizi ilmi müesseseler delegeleri iki yüz on biri Orta Öğretim Tarih öğretmenleri, dokuzu İstanbul Yabancı Okul öğretmenleri ve kırkı yabancı memleketlerden gelen delegeler ki ceman 343 dür.

İkinci Tarih Kongresinin iki mühim hususiyeti görülmektedir. Birisi muazzam bir sergiyi ihtiva etmesi, ötekisi milletlerarası bir mahiyet alarak yabancı memleketlerden gelen murahhasların da iştirak etmesidir.

Yabancı üyelerden Cenevre Üniversitesi profesörlerinden Eugène Pitard'ın Kongre Fahri Başkanlığına getirilmiş olması da yabancılara verilen kıymet ve ehemmiyeti gösterir.

Kongrenin açılmasından önceki hazırlıklar da, Maarif Tarihine, kayde değer mahiyettedir :

«Kongre ve sergi hazırlıkları : Kongre hazırlıklarına 1936 Sonbaharında başlanmıştı. Fakat esaslı ve devamlı çalışmalara 1937 Yazında başlandı. 24 Mayıs 1937 tarihinde Kongre ve Serginin ne suretle tertip edileceğine dair hazırlanan ön projeyi Kurumun hâmi reisi Atatürk beğendiler ve hemen işe başlanmasını emrettiler.

1937 yılı Haziran'ının başında İstanbul'da Kongrenin toplanacağı Dolmabahçe Sarayı'nda hazırlıklara başlandı. Organizasyon heyeti iki komite halinde çalışıyordu. Biri, tezler ve tebliğler komitesi idi.. Bu komite, Kongrede okunacak tez ve tebliğleri tetkik etmekte ve bunların hangi seksiyonlarda okunacağını tespit ile her tebliği ayrı ayrı bastırmakta idi. **Bu tebliğlerle Atatürk yakından alâkadar olmakta ve komitenin tasdikinden geçmiş olan tebliğleri basılmadan önce okumakta idiler.** Bu komitenin emrinde bir Tercüme Heyeti bulunuyordu. Bu Heyet, yabancı dilde gelen tebliğleri Türkçeye çevirmekte, Türkçe yazılmış mühim tezleri de yabancı dillere tercüme etmekte idi.

İkinci Komite serginin hazırlanmasıyle meşgul olmakta idi. Yep-

yenî bir mahiyette tertip edilen bu serginin hazırlıkları hayli güç ve yorucu olmuştu. Türkiye müzelerinden başka, Berlin, Viyana, Peşte, Paris, Şikago, Londra, Irak, Yunanistan, Sovyet Rusya ve İtalya müze ve arşivlerinden büyük tarih devirlerinin karakterlerinden bir çok kıymetli eşya ve vesikaların mümkün olanları aynen, mümkün olmayanlarının da mulajları, kopyeleri veya fotoğrafları getirilmekte ve bunlar itina ile tasnif ve tertip olunmakta idi. Sergi Dolmabahçe Sarayı'nın büyük muayede salonunda açılacaktı. Salonun, sergi eşyalarının teşhirine müsait şekle konması işi muvaffakiyetle başarıldı. Bu işler için de kıymetli mütehassıslar çalıştırıldı. Kongrenin diğer işleri için de müteaddit bürolar çalışmakta idi. Bunlar, kongreye iştirak edecek yerli ve yabancı delegelerin işleriyle meşgul olmakta, kongre tebliğlerinin basımını temin eylemekte ve Kongreye ait diğer teknik işleri görmekte idi.

Kongre ve Serginin açılması: Eylül'ün on beşinden itibaren Kongreye iştirak edecek yerli ve yabancı delegeler İstanbul'a gelmeğe başlamışlardı. Kongrenin 20 Eylül 1937 Pazartesi günü saat 15 te açılması ve 25 Eylül Cumartesi günü kapanması kararlaştırılmış, program buna göre tertip edilmişti. 20 Eylül Pazartesi günü saat 10 da da Tarih Sergisi açılacaktı.

19 Eylül'de bütün hazırlıklar bitmişti. O akşam Kurumun Asbaşkanı Bayan Âfet Kongreye gelen yabancı âlimler şerefine Ertuğrul yatında bir çay ziyafeti verdi. Davetliler Dolmabahçe rıhtımından yata binerek evvelâ Florya'ya gittiler. Burada Atatürk'ün deniz köşkününü gezdiler ve sonra yatla Boğaziçi'nde bir gezinti yaparak saraya döndüler.

20 Eylül Pazartesi sabahı saat 10 da Türk Tarih Sergisini bizzat Atatürk açtı. Bu merasime kordiplomatik, Vekiller, Mebuslar, Mülki ve Askeri Erkân ile Kongre delegeleri davet edilmişti. Atatürk ve bilhassa yabancı ilim adamları sergiyi çok beğendiler. Tarih Sergisinin açılmasından sonra yine Atatürk'ün emirleriyle Dolmabahçe Sarayı'nın eski veliaht dairesinde hazırlanmış olan resim galerisi de Atatürk tarafından açıldı.» [24]

Kongre 9 gün ve sergi tam bir sene sürmüştür. Bu bir sene içinde sergiyi yerli ve yabancı yüz binlerce kimse, bilhassa mektep talebesi, gezmiştir. Kongrede 99 nutuk, tez ve tebliğ okunmuştur. Bunlardan 47 si yabancı mütehassıslar tarafından verilmiştir.

[24] İkinci Türk Tarih Kongresi zabtı, önsöz, sahife 38

Kongrenin mesaisi ve bütün bu tezler ve tebliğler 1181 sayfa tutan büyük bir cilt halinde 1943 de bastırılmıştır. Sonunda sergide gösterilen kıymetli eserlerin bir kısmının resimleri 14 yaprak plânşe halinde çoğu renkli olarak kuşe kâğıdı üzerine basılarak kitaba eklenmiştir. Bu eser bakımından da İkinci Tarih Kongresi çok mükemmel olmuştur, diyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ TARİH KONGRESİ :

15 Sontesrin 1943 de Reiscumhur İsmet İnönü'nün yüksek huzurlarıyla Ankara'da Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi binasında toplanmış ve 20 Sontesrin 1943 de kapanmıştır. Bu Kongreye Tarih Kurumundan başka: İstanbul ve Ankara Üniversiteleriyle Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Siyasal Bilgiler Okulu, Harp Akademisi, Gazi Terbiye Enstitüsü, Orta Öğretmen Okulu, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Askeri Harp Tarihi Encümeni, Türk Dil Kurumu, Türk Coğrafya Kurumu, Halkevleri Tarih ve Müze Kolları olmak üzere başlıca 13 ilim ve kültür müessesesi iştirak etmiş ve bundan önceki Kongrelerde olduğu gibi Lise ve Orta Mektepler öğretmenleriyle yabancılar bulundurulmamıştır.

Kongre üç seksiyona ayrılmıştır :

A seksiyonu : Preistüvar, Arkeloji, Antrepoloji ve Eski Çağ,

B seksiyonu : Orta Çağ,

C seksiyonu : Yeni ve Yakın Çağlar.

Altı gün süren umumî toplantılarda kaç türlü tez ve tebliğin kimler tarafından okunacağı önceden tespit edilerek programlandırılmış olduğundan Kongre muntazam bir surette çalışmıştır. Programa göre muhtelif tarihî mevzularda nutuklardan başka 85 tez ve tebliğ okunacaktı. Fakat zabtı henüz basılmamış olduğu için bunlar hakkında fazlaca izahat itasına imkân görülmedi.

Üçüncü Tarih Kongresi dolayısıyla de, ikincisi kadar şumüllü ve milletlerarası mahiyeti haiz olmamakla beraber, oldukça iyi bir de Tarih Sergisi açılmıştır. Bunun ehemmiyet ve kıymeti 60 sayfalık bir broşür neşriyle ilim âlemine bildirilmiştir.

Bu üç Kongreden birincisinin yalnız Türk Tarih tedrisinde muallimler arasında birlik tesisi maksadiyle açıldığını ve başlıca üyelerini de tarih öğretmenleri teşkil ettiğini, ikincisinin beynelmilel bir mahiyet aldığı yine öğretmenlerin üyeler arasında çokluğu teşkil ey-

ledikleri üçüncüsün de ise öğretmenler çağırılmıyarak daha ziyade resmî fakat ilmî teşekküller ve müesseselerin yer aldığı görülmektedir. Bununla beraber Türk tarihinin yazılması ve okutulması tarzı bu kongrelerde de halledilemiyerek ikinci Maarif Şûrasında ehemmiyetle bahis mevzuu olmuş ve bu husustaki mütalea bu kitabın **Tarih Tedrisinde İnkılâp** faslına konulmuştur.

II. COĞRAFYA KONGRESİ :

Memleketimizde Coğrafyaya Tarih kadar önem verilmiyordu. Halbuki yurt müdafaası ile ziraat ve ticaret bakımından bu ilme çok kıymet ve önem verilmek lâzım gelirdi. Coğrafya ile uğraşanların memleketimiz hakkındaki malûmatı yabancı kaynaklardan öğrenmeleri ise büsbütün çirkin ve ayıptı. Binaenaleyh Coğrafî tetkik ve tettebbülerin de Türk âlim ve mütefekkirleri tarafından yapılması ve yurdumuzu hem kendimize, hem cihana tanıtmaları elzemdi ve zarurî idi. İşte Tarihe nisbetle geç olmakla beraber 1941 de bu ilme de hükûmet kuvvetli elini attı. Ve ilk Coğrafya Kongresi bu sene içinde toplandı. Kongre Millî Şef İsmet İnönü'nün yüksek huzurlariyle ve Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in bir nutkiyle 6 Haziran 1941 tarihinde Ankara'da Dil Tarih - Coğrafya Fakültesi binasında açıldı. Kongrenin gayesi bu nutukta açıkça ve etraflıca gösterilmiştir.

Kongrede şu mevzular tetkik olunmuştur :

- 1 — İlk ve Orta Okullarla Liselerin, Öğretmen, Ticaret ve San'at Okullarının Coğrafya Müfredat Programı,
- 2 — İlk ve Orta Okullarla Liselerde okutulan Coğrafya Kitapları,
- 3 — İlk ve Orta Öğretim Coğrafya Terimleri,
- 4 — Coğrafî isimlerin imlâsı,
- 5 — Türkiye'nin Coğrafî Bölgelere ayrılması,
- 6 — Türkiye'de muhtelif Coğrafî bölgelere, yerlere ve arızalara verilen isimlerin birleştirilmesi,
- 7 — Kongre azaları tarafından izhar edilen temenniler ve yapılan teklifler.

Bu mevzuları tetkik ve halletmek üzere kongrece :

- 1 — Program ve kitap,
- 2 — Terim,

3 — Türkiye Coğrafyası.

Adlariyle üç komisyon kurulup çalıştırılmıştır.

Kongre 6 Haziran'dan 21 Haziran 1941 tarihine kadar sürmüştür. Dahiliye, İktisat, Ticaret, Ziraat Vekâletleriyle Harita Umum Müdürlüğünden birer mütehassıs memur ve İstatistik Umum Müdürlüğü ile İstanbul ve Ankara Üniversiteleri Coğrafya profesör ve doçentleri ile Lise, Muallim ve Orta Mektep Öğretmenlerinden 32 mütehassıs iş-tirak etmiştir.

Kongrenin zabtı 257 sayfa tutan bir cilt halinde basılmış olduğundan fazla izahat için oraya müracaat lâzım gelir.

III. NEŞRİYAT KONGRESİ :

Türk kültürünü yükseltmek ve ilerletmek için bir çok Kongre, Kurultay ve Komisyonlar kurulup çalıştırıldığı bir devirde neşriyat işlerine de düzen verecek teşebbüsler ve hareketlerin vukuu Maarif Vekilliğinden beklenirdi. Filhakika bunda da geç kalınmamış ve 5/5/1939 tarihinde Ankara'da İsmet Paşa Kız Enstitüsü binasında bir Neşriyat Kongresi toplanmıştır. Kongreye kitap yazan müellif ve muharrirlerle onları basan matbaacılar, satan kitapçılar ve umumiyetle gazete ve mecmua çıkartanlarla bir kısım ilim ve fikir adamları ve ilgili memurlar davet edilmiştir. Bunların sayısı 87 dir.

Kongreyi Başvekil Dr. Refik Saydam açmış ve Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in bir nutkiyle işe başlamış ve 5 gün içinde müzakere-lerini bitirip dağılmıştır.

Kongrede konuşulan meselelerle gösterilen arzular ve dilekler 412 sayfalık bir cilt halinde vekillikçe bastırılmış olduğu için tafsilâta girişmeği lüzumsuz görürüm. İlgi gösterenler Kongrenin çalışmalarını bu eserden takip edebilirler.

IV. DİL KURULTAYLARI :

Türk dilinin geçirmekte olduğu derin ve esaslı İnkılâp hakkında bundan evvel kendisine ayrılan yerde lüzumu kadar izahat verilmişti. İşte bu Kurultaylarda o İnkılâbı çabuklaştıran ve kolaylaştıran vasıtalarındandır. Türk Dil Kurumu ana yasasına göre her iki senede böyle bir Kurultay toplanmaktadır. Şimdiye kadar dört kurultay kurulmuştur.

BİRİNCİ DİL KURULTAYI :

1932 senesi Eyl  l'  n  n 26 ıncı günü İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün yüksek huzuriyle açılmıştır. Ve 9 gün sürmüştü. Kurultaya Cemiyetin reisi Samih Rifat Bey başkanlık yapmıştır.

Bu kurultayda başlıca   u     mesele görüşülmüştür:

A) Dilin menşeleri,

B) Türk dilinin bugünkü hali, asrı ve medenî ihtiyaçları,

C) Türk dilinin müstakbel inki  afları,

  ) Türk dilinin bugünkü ve yarınki medeniyeti kemali ile kucaklıyabilecek en güzel   veli ve âhenkli bir ifade vasıtası haline getirilmesi.

Kurultaya 714   ye iştirak etmiştir.

Kurultay'da a  ılı   nutkundan ve raporlardan başka 26 muhtelif tez veya tebliğ okunmuştur. Bunların münakaşaları da 498 sayfalık bir cilt halinde bastırılmıştır.

İKİNCİ DİL KURULTAYI :

1934 senesi Ağustos'unun 18 inde Atatürk'ün yüksek huzuriyle Dolmabahçe Sarayı'nda açılmış ve 6 gün sürmüştür. Kurultay Maarif Vekili Abidin   zmen'in başkanlığında çalışmıştır.

Kurultaya devlet erkânı, yerli ve yabancı bilginler ile cemiyet azasının davet olunacağı talimatnamesinde yazılı ise de kimlerden ibaret olduğu ve ka   ki  şinin iştirak ettiği zabıтта gösterilmemiştir.

Bir de Kurultay zabıtının baş tarafına konulmuş bir yazıya göre Kurultayda :

A) Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri,

B) Türk dilinin tarihi ve filolojisi

C) Dil inkılâbının mânası ve hedefleri.

Başlıkları altında     mevzua dair 27 tez veya rapor okunmuştur. Bu Kurultayın ayrıca zabtı basılmamış, yalnız bu tezlerle müzakere olunan maddeler Türk dili Belleteninde 194 sayfalık bir cilt halinde bastırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ DİL KURULTAYI :

1936 Ağustos'unun 27 inci günü Atatürk'ün yüksek huzurlarıyla

Dolmabahçe Sarayı'nda açılmış ve 31 Ağustos 1939 da konuşmalarını bitirerek kapanmıştır.

Kurultaya Maarif Vekili Saffet Arıkan başkanlık yapmıştır.

Kurultaya 371'i üye, 54'ü Halkevleri delegeleri ve 15'i Ankara Dil Tarih - Coğrafya talebesi ve 15'i yabancı memleketlerden gelenler olmak üzere ceman 547 kişi iştirak etmiştir.

Üçüncü Kurultay'da kurum işleri üzerinde kısaca durularak bütün çalışma gücü dilin ve dillerin kaynağı sorumunu tarihten önceki ilk el Türk diline bağlayan **Güneş - Dil Teorisi** ne vermiş ve bu işin ulusal dil çalışmalarından başka bütün uluslar arası dil bilim adamlarını da ilgilendirmesi dolayısıyla bu Kurultayda 15 yabancı dil bilgini de yer almıştı. [25]

Kurultayda açılış nutkundan ve raporlardan başka :

- A) Kurum adına okunan tezler,
- B) Yabancı dil bilginlerinin tez ve söylevleri,
- C) Kuruma gönderilen tezler.

Olmak üzere başlıca üç çeşit dil meselesi görüşülmüştür.

Kurum adına okunan nutuklardan ve raporlardan başka Kurultayda 23 tez veya rapor okunmuştur. Bunun 11'i Güneş - Dil Teorisine dairdir. Yine bu 23 tez veya rapordan 12 si yabancı bilginlerindir. Fakat bunların yalnız bir tanesi Güneş - Dil Teorisine dairdir.

Bunlardan başka kitaba 141 sayfa tutan 10 tane ek eklenmiştir. Bunların çoğu yine Güneş - Dil Teorisine dairdir.

Kurultayın zabtı 500 sayfalık bir cilt halinde neşrolunmuştur. Bu tezler oradan takip olunabilir.

DÖRDÜNCÜ DİL KURULTAYI :

Miadından dört sene geçikerek 1942 senesi Ağustos'unun onuncu günü Reisicumhur İsmet İnönü'nün yüksek huzurlarıyla Ankara'da Dil Tarih - Coğrafya Fakültesi binasında toplanmış ve beş gün sürmüştür. Kurultaya Maarif Vekili Hasan Âli Yücel başkanlık yapmıştır.

Kurultaya yirmi biri davetli, altmış beşi Halkevleri delegeleri ve yedi yüz yirmi biri Kurum üyesi, yirmi dokuzu Tarih, Coğrafya, Hukuk - İktisat Kurumlarıyla Basın Birliği, Matbuat, Ajans ve Radyo

[25] Dördüncü Dil Kurultayı zabtı. S. 4

oruntakları, otuz sekizi dinleyici, on dokuzu yerli gazeteci ve on ikisi yabancı gazeteci olmak üzere ceman 911 kişi iştirak etmiştir.

Kurultayın ana tüzüğüne göre çalışmak üzere iki idari komisyon-
dan başka: 1 — Terim, 2 — Lügat, Filoloji, 3 — Gramer, Sentaks 4 —
Lengüvisik, Etimoloji adlarında dört ilmi komisyon kurulmuş ve bun-
ların hazırladıkları raporlar genel toplantılarda okunup kabul edil-
miştir.

Dördüncü Kurultayda okunan bu türlü raporlarla komisyon za-
bıtlarının ve aza tarafından başkaca okunan tezler veya raporların
sayısı 20 dir. Bunların hepsi müzakere zabıtlariyle birlikte 360 say-
falık bir cilt halinde bastırılmıştır.

21. İLMÎ VE MESLEKÎ KOMİSYONLAR :

Cumhuriyet devrinde dilimiz, tarihimiz ve umumî bir tâbirle kültürümüz için kurulan komisyonların sayısı çoktur. Ve bunların kuruldukları yerlerde müteaddittir. Bu komisyonlardan ders programları ve Maarif İdare Teşkilâtı, yazılan kitapları tetkik ve kabul gibi daha ziyade idarî olanları bu eserin programı dışında kalır. Burada ancak Maarif teşkilâtıyla mektepler kadar halkı da ilgilendiren başlıca üç komisyondan bahsetmekle iktifa edeceğim :

I. İMLÂ KOMİSYONU :

Dilimizin imlâsına **Harfte İnkılâp** paragrafında hayli temas etmiş ve yine orada Harf İnkılâbından sonra yeni imlâmızı tespit etmek üzere kurulan 12 kişilik komisyondan uzun uzadıya bahseylemiştim. Bu komisyonun 12 Kânunuevvel 1929 da hazırlamış ve İmlâ Lûğatının baş tarafına koymuş olduğu 16 sayfa tutan raporda yeni imlâmız için ne gibi esaslar konulmuş ve kabul edilmiş olduğu anlatılmaktadır. Raporu göre: İmlâ Lûğatının gayesi: Açık Türkçe yazan bu günkü nesil muharrirlerinin kullandıkları kelimelerin talâffuzunu doğru olarak göstermektir. Bu hususta Encümenin (Komisyonun) göz önünde tuttuğu nokta, kelimelerin yazılışının mümkün olduğu kadar fonetik olmasıdır.

İşte bu ana yoldan giden komisyon, arasına yan yollara da sapmakla beraber bir İmlâ Lûğatı da ortaya koymuştur. Fakat alelacele yapılan bu lûğatte kelimelerin yazılışlarında birçok eksiklikler olduğu zamanla anlaşılmış ve Dil Kurumu bu mevzu etrafında hayli uğraşmıştır. Kurumun imlâmız hakkındaki çalışmaları İmlâ Kılâvuzu için yazılan önsözde şöyle anlatılmaktadır :

1928 de, yeni Türk Harflerinin kabulü sırasında Alfabe Encümeni ortaya iki önemli eser koymuştu: Bunlardan birincisi İbrahim Grantay'ın kaleminden çıkan Alfabe raporu, ikincisi de Ahmet Cevat Emre'nin yazdığı Gramer raporu idi.

Yeni Türk Harflerinin kabulünden sonra üyeleri arttırılarak Dil

Encümeni adını alan kurum, bir İmlâ Lûgatı hazırlamağa çalıştı. 1929 da basılıp ortaya konulan bu lûgatın başında gene İbrahim Granta'yın yazdığı bir rapor vardır.

Bu raporda da söylediği gibi İmlâ Lûgatının hazırlanması sırasında bir çok düşünce çarpışmaları olmuş, ilk formlarında bir düşünceye göre tutulan yol, sonraki formlarda başka bir düşünceye göre değişmiş, sonuna da ayrıca ilâveler, tashihler konulmak gerekmişti.

Bütün bunlarla beraber İmlâ Lûgatı eski Arap Harfleriyle yazılmış sözlerin yeni Türk Harflerine çevrilmesinde büyük değerinde bir kılavuzluk yapmıştır. Basımevlerinde dizmenler, düzeldenler hep onu kendilerine esas olarak almışlar, okullarda İmlâ Dersleri hep ona göre verilmiş gazeteler, dergiler, kitaplar ona uyarak yazılıp basılmıştır.

İmlâ Lûgatını yazarlar, raporda da açıkça söylendiği gibi, her kelimeyi tastamam, dosdoğru yazma yolunu bulduklarını hiç bir zaman ileri sürmüş değillerdi. Türkçe sözlere ve Türkçecilik duygularına göre tutulan yol, dilimize girmiş yabancı sözlerden benimsenmemiş olanlarının hepsini tam olarak yazmıyordu. Fakat bu o zaman da, şimdi de yazımızın ve imlâmızın bir kusuru sayılmadı. Hattâ, daha ileri giderek, böyle olması, o gibi kelimeleri dile yerleştirmemek, dil-den çıkarılmalarını ve yerlerini öz dil sözlerine bırakmalarını kolaylaştırmak bakımından, daha iyi oldu.

İmlâ Lûgatı ile yerleşen ve okullarda bugün dahi kullanılmakta olan yazış tarzı üzerine, daha ilk gününden beri bir takım itirazlar ileri sürülmemiş değildir. Bu itirazların en çoğu yabancı sözlerden bir takımının özelliklerini yazıda göstermemek işine dokunmaktadır. Ancak, Alfabe işinde, yalnız olanı göstermek düşüncesiyle değil, bir devrimci duygusuyla hareket edenler, bu itirazları hiç bir vakit kabul etmemişlerdir. Bu defa da, yeni harfler ve yeni işaretler kabulü yolundaki önergeler, gene aynı düşünce ile benimsenmemiştir.

Son yıllar içinde, bir takım gazete, dergi ve kitaplarda imlâ birliğini bozan ve Türk İmlâsını, herkesin kendi başına göre, hamur gibi her şekli alabilir bir hale sokan yazılar görülmüş, bu hal, bunu yapanlarda bile şikâyetler uyandırmıştır.

Maarif Vekili ve Kurum başkanı Hasan Âli Yücel, iş başına geldiği günden beri her el koyduğu meselede olduğu gibi, bu imlâ işinde de, elden geldiği kadar uygun, fakat bir ve değişmez bir yol tutulması düşüncesiyle, Türk Dil Kurumu'nun yeniden bu dâvayı ele almasını istedi. Kendisile aynı duyguda olan kurum da, bu isteğe uyarak, Türk İmlâsının durumunu yeniden ve bir daha gözden geçirdi.

Kurum üyeleri arasında imlânın türlü meseleleri bir kere gözden geçirildikten ve bunlar hakkında Maarif Vekilinin başkanlığı altında Kurum Genel Merkez Kurulile Maarif Müsteşarı ve Kültür Kurulu başkan ve üyeleri arasında bir toplantı da yapıldıktan sonra, bu işin rapörtörlüğünü üstüne alan Kurum Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen, ilk beliren esasları Maarif Vekilliğine bildirdi.

Kültür kurulunda yapılan görüşmelerden sonra, bu meseleler üzerine Üniversitelerimizin de düşünceleri sorulması kararlaştırarak, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin ve başka Yüksek Öğretim Okullarının uzmanlarından raporlar istendi.

Bir yandan da, bu düşünülen esaslara ve o zamana kadar gazete-lerde, dergilerde, kitaplarda ileri sürülmüş olan düşüncelere bakılarak İmlâ Kılavuzu üzerine Öntasarı adlı bir broşür basıldı. Ve düşündüklerini bildirmeleri dileğiyle, ilgili zatlara gönderildi. Gelen karşılıklar sıraya konarak bu anketin verimi belirtildikten sonra Öntasarı bir daha elden geçirilerek Tasarı halinde Genel Merkez Kuruluna sunuldu.

İşte bugün ortaya konulan İmlâ Kılavuzu, bu çalışmalardan geçerek hazırlanmış ve Kurum Genel Merkez Kurulunun kararıyla son şeklini almıştır.

Yeni İmlâ Kılavuzu 1929 da basılmış olan İmlâ Lûgatının yerine geçmek ve onun ikinci basımı sayılmak üzere ortaya çıkmıştır. Yazı ve basma hayatımızda esaslı ve büyük bir sarsıntı yapacak fazla değişmeler ve yenilikler yapılmamıştır. On üç yıldanberi okullarda ve yazılarda görülen tecrübelerle göre, esaslar daha belirli olarak gösterilmiş, elden geldiği kadar güçlükleri kolaylaştırıcı yollar aranmış, İmlâ Lûgatının ilâve ve düzeltmeleri yerlerine konulmuş, eksikleri tamamlanmış, yanlışları düzeltilmiştir.

Yeni İmlâ Kılavuzunun başına, imlâda esas tutulan kurallar konulmuştur. Bu kurallar elde olduktan sonra, kılavuzun içinde kelimelerimizin çekim ve türem şekillerini ayrı ayrı göstermeğe hacet kalmamıştır.

Kelime listelerine, 1929 dan beri dilimize giren bir çok yeni kelime ve terimlerin yazılış şekilleri konulduğu gibi, eski İmlâ Lûgatinde kusurlu görülebilen pek az miktarda kelimenin yazılışı da düzeltilmiştir.

On üç yıldanberi Türk yazısı yerleşmiş ve herkesin bildiği ve kullandığı bir yazı halini almış olduğundan, yeni İmlâ Kılavuzunda, artık tarihe karışmış olan eski Arap yazısı şekillerine yer verilmemiştir. Yalnız imlâlarında pek sıkı benzerlik veya birlik olan kelimelerin yanlarına

anlam ayrılıkları yazılmış, bir de isim çekiminde kurallardan ayrılan kelimelerin (i) li halleri yanlarında gösterilmişti.

İmlâ Lûgatinin basıldığı 1929 dan İmlâ Kılavuzunun basıldığı 1942 ye kadar geçen 13 sene içinde imlâmızda yapılan ve daha yapılması gereken değişiklikler, konulan kaideler, gösterilen örnekler, bilhassa noktalama usulleri İmlâ Kılavuzunun başına geçirilen 34 sahifede gösterilmiş olduğu için İmlâ İnkılâbını öğrenmek isteyenlere o sahifeleri gözden geçirmelerini tavsiye ile iktifa ederim.

II. GRAMER KOMİSYONU :

Osmanlı ülkesinde Türkçenin ancak Nizam-ı Cedid ve Tanzimatı Hayriye devirlerinden sonra açılan yeni Askerî Mekteplerde okutulmağa başladığını ve Sübyan Mektepleriyle medreselere asla konulmamış olduğunu bu eserin bir kaç yerinde birer münasebetle izah etmiştim. Bundan dolayıdır ki o zamana kadar dört asır süren uzun bir devir içinde belli başlı bir Türk Grameri bile yazılmamıştır.

1250 (1834) te açılan Harbiye Mektebi için ilk defa bir Gramer yapıldığını görüyoruz. Bu grameri yazan Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendidir. Gramerin adı Mikyasüllisan Kıstasülbeyan'dır. Bu zat 1251 (1835) te Harbiye Mektebine Arapça Hocası tayin edilmiş ve 1281 (1864) e kadar yaşamıştır. Gramere 1263 (1864) te başladığını ve 1268 (1851) de bitirdiğini yazarsa da eserin başka bir yerinde de bunun için 25 sene çalıştığını söyler.

Müellif eseri için Fransız Gramerini esas tuttuğunu mukaddemede yazarsa da hiç te öyle değildir. Kitabın tetkikinden Fransız Gramerinden ziyade Arap Gramerine tatbik edildiği iyice anlaşılmaktadır.

Abdurrahman Efendi Askerî Mekteplerde talebeye Arapçayı öğrettiği sırada Avrupalı olup ta İslâm olmuş olan 15, 16 yaşındaki çocukların kendi ana dillerinde Gramer okumuş oldukları için bir kaç lisan öğrendiklerini, Coğrafya ve Riyaziye derslerini bildiklerini ve burada Arapça ve Farsçayı da -Türkçeyi iyi anlamadıkları halde bile- kendi yaşlarındaki Türk çocuklardan daha iyi anladıklarını gördüğü için Türkçe bir Kavait kitabı yazmağa karar verdiğini söyler ve bu kitabın Türkçeyi okuyup yazmaktaki ve «Talebei Ulûmun Fünunu Arabiyyeyi Tahsilde izaai vakit etmiyerek» bütün ilimleri, fenleri Türk diliyle öğrenmekteki faydasını anlattıktan sonra «Hükûmeti vahide dahilinde bulunan akvamı muhtelifül elsine birbirlerinin lisanlarına arif olmadıkları surette her ne kadar müttidülmille bulunsalar bile beyinlerinde bu

cihetle vahşet ve münâferetin kıyamı ve her biri diğerlerinin lisanlarına vakıf oldukları surette ise muhtelifül-mille bulunsalar bile aralarında bu yüzden ülfet ve mevalâtın devamı umuru tabiiyeden olduğuna nazaran devletimizin kullandığı lisanı ziri hükûmetinde dahil ve asü-dei hal olan gerek Müslim, gerek sair bunca kabail ve aşairin bilip kullanmaları için dahi akdemi umurdan bulunmuştur.» Sözleriyle de o zaman ne kadar uzağı görmüş olduğunu ve Türkçenin tamiminden ne derece fayda beklediğini ispat eder.

Eserin tabına müsaade için Maarif Nazırlığı Encümeni tarafından verilen kararda dilimizin tarihine geçecek kadar mühimdir; deniliyor ki:

«Abdürrahman Efendinin mahsulü fikri de kayibini olan telifi fevaid elifini badelitmam nüshai mübeyyezisini Maarif Nezareti celilesine takdim ile sureti resmiyede tetkik olunmasını talep ve istida eylemesine mebni ulemayı â'lam ve sair zevatı ehliyet ittisamdan mürekkep olarak nezareti müşarünileyha dairesinde mahsusana müteşekkil olan Encümende münderecatı baştan başa mütalea ve muayene olundukta kıymet ve ehemmiyeti faikası müttehiden rehini takdir ve tasdik olmakla olbabta tanzim olunan mezbata üzerine bilistizan iradei seniye sadir olduğu»

Bu kararın hangi tarihte verildiği anlaşılmıyor. Eser ancak 1299 ta basılabilmiştir. Kitabı bastıran her kim ise sonuna :

«Bu kitap lisanı Türkiyi iyi öğrenmeğe pek yarayacağı gibi bahu-sus Kavaidi Türkiyeye dair telifata muktedir zevat için bir mehazî kâfi olacağından bilmütalea bu babta diğer kitapların telif ve tertibi erbabı fazıl ve kemalden beklenir.» Kaydını koymuştur. **Mikyasüllisanın** iki cilt olduğunu ve basılmamış olan ikinci cildinin Hamidiye Kütüphanesinde bulunduğunu işitmiştim. Şurasını da haber vereyim ki Türk Dil Kurumu da bu kitabın ehemmiyetini takdir ederek Türk Harflerile yeniden bastırmaktadır.

Mekteplerde okutulmak için bir Türk Grameri yazılması hakkındaki ikinci karar 1267 (1850) de açılan **Encümeni Daniş** tarafından verilmiştir. **Encümeni Daniş** ilk iş olarak bir Osmanlı Grameri, bir Osmanlı Lûgati, bir de Osmanlı Tarihi yazılmasına karar vermiş ve **Kavaidi Osmaniye ile Lehçei Osmani ve Cevdet Tarihi** hattâ Hayrullah Efendi Tarihi bu suretle ortaya çıkmıştır.

Encümeni Daniş'in bu kararı üzerine Cevdet Paşa, Keçeci Zade Sadrâzam Fuat Paşa ile Bursa kablıcalarında istirahatte bulundukları sırada yeni yazılacak Gramerin ana çizgilerini onunla birlikte karar-

laştırmışlar, sonra Cevdet Paşa bunları **Kavaidi Osmaniye** adı altında yazıp Encümeni Daniş'e takdim etmiş ve Encümeni Daniş bu eseri bas-tırıp o zamanki mekteplerde okutmağa karar vermiştir. Sonra bu eser Luis Sabuncu tarafından Arapçaya da tercüme olunarak Türkçesile bir-likte 1284 (1867) de Beyrut'ta basılmıştır.

«Kavaidi Osmaniye'nin önsözünde «Lisani Osmani üç lisanın şive ve kuvvetlerinden mürekkep ve mümtezeç bir lisan olmakla kavaidi Türkiye ile beraber Arabî ve Farisi'den mehûz kelimatın, ne veçhile is-timal olunduğu ve iktibas olunmuş olan kavaidi ibare ve usulü terki-biyenin nasıl icra kılınmakta idüğü dahi beyan olunarak üç cihetli bir kavait kitabı yapılsa tamam sureti matlube hasıl olacağını miratı beda-hatte gördüğünüzden... Üç cihetli olan kitabın her bir babı üçer fasla taksim olunarak... Evvelki fasıllarda Elfazı Türkiyenin, ikinci fasıllarda Elfazı Farisiyenin ve üçüncü fasıllarda Elfazı Arabiye'nin ahkâmı be-yan olunmuştur» sözlerle eserin yazılış metodu anlatılmış oluyor. So-nunda: Ancak bir lisanın nice senelerden beri na mazbut olan kavaidini zabt ve temhit etmek yeniden bir lisan yapmaktan müşkül» olduğu da kayıt ve itiraf edilmektedir.

Cevdet Paşa 1301 Arabi tarihinde bunu **Tertibi Cedit Kavaidi Osmaniye** adı altında tensik ve ıslah suretiyle yeniden yazmış ve ken-disini bu yolda bir çok takip edenler de bulunmuş ise de hiç birisi or-taya yeni bir şey koyamamışlardır.

Kavaidi Osmaniye'nin geçirdiği tekâmül safhasını bu kitabın önsö-zünden ve Cevdet Paşa'nın kendisinden dinliyelim :

«Malumu üdeba olduğu üzere **Kavaidi Osmaniye** ki lisanı Osma-ninin Kavaidi Sarfiye ve Mahviyesine dair en iptida yapılmış olan bir eserdir. Encümeni Daniş tarafından ba tasdik Mekâtibi Umumiyyede tedrisine başlanmış ve müptedilere medarı suhulet olmak üzere **Med-hali Kavaid** namıyla anın bir muhtasarı yapıp buna bazı kavait dahi ilhak olunmuş idi. Lâkin müptedilere medhali kavaidin dahi ağır geldi-ği ehli hibre olan muallimin tarafından haber verilmekle Mekâtibi Umu-miye ders cetvellerinin tertibi için teşkil olunan ehli hibre komisyonun-da İptidaiye şakirdanı için daha muhtasar ve müfit bir risalenin telifi ihtar ve teklif olunduğundan **Kavaidi Türkiye** namıyla bir risalecik dahi kaleme alınmıştı.

Bu kerre de kavaidi Osmaniye berveçhi âti yeniden tertip olundu.»

İlk Türk Gramerini yazmış olmak hizmet ve şerefi kime aittir? Ab-durrahman Efendinin 25 sene önce başlamış ve Cevdet Paşanın yazmak istediği sene de o bitirmiş olduğuna göre basılışı ötekinden sonra da ol-

sa bu şerefi Abdurrahman Efendiye vermek lâzım gelir. Şu var ki tertip, sadelik ve açıklık bakımlarından Cevdet Paşaninki daha iyidir.

Ahmet Rasim'in Mutlakiyet Devrinde Âmeli ve Nazari Talimi Lisanı Osmanî'si Cevdet Paşa'nın açtığı yolun Garp ve bilhassa Fransız Gramercilerinden istifade edilmek suretiyle daha mazbut ve daha muntazam bir şekilden başka birşey değildir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1908 Meşrutiyet İnkılâbından sonra yazıp ortaya koyduğu **Türkçe Sarf ve Nahiv** ise tamamiyle Fransız Grameri örnek tutularak yazılmıştır. Bunların aralarında sayısı yüzü geçen gramerler asla bahıs mevzuu edilmeğe değmez.

1928 senesi sonunda Harf İnkılâbı olunca ve yine bu sırada Arap ve Fars dilleri Mektep programlarından çıkarılınca dilimizin İmlâsında olduğu gibi Gramerinde de bir yenilik yapılacağı tabii idi. İşte bundan dolayıdır ki **İmlâ Lûgatini** hazırlamağa memur edilmiş olan Encümen bir de Gramer yapmış ve bunu örnek olarak alan muharrirler ve müellifler, bilhassa evvelce Gramer yazmış olanlar, ortaya birçok Gramerler koymuşlardı. Bunlar arasında İmlâ Encümeni azasından ve değerli dilcilerimizden Baha Toven de yeni ve derli toplu güzel bir Gramer yazmıştı.

Fakat nedense Maarif Vekilliği Mektep programlarından Grameri büsbütün çıkarttı ve 1941 senesine kadar Gramerle uğraşmadı. Bununla beraber Gramerin lüzumu da küçümşenmiyerek Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türk Dili Doçenti Tahsin Banguoğlu'na bir Gramer yazdırıp Türk dili kaidelerinin ana hatlarını bu eserde tespit ettirmiş ve binlerce nüsha bastırarak dil ile ilgili muharrir, muallim ve müelliflere gönderip mütalealarını öğrenmek istemişti.

Bunların gönderdikleri mütalealar ve tenkitler tasnif ettirilerek bastırılıp Türk Grameri üzerinde görüşmek üzere 1941 senesi Temmuz haftasında Ankara'da bir Gramer Komisyonu toplatmıştı. Komisyon beş gün içinde çalışmalarını bitirip dağıldı ve hazırladığı 7/7/1941 tarihli rapor üzerine Vekillikçe hususî bir Komisyon teşkil edilerek **Dil Bilgisi** adı altında seri halinde yazdırılan **Yeni Türk Grameri** 1943 - 1944 ders yılından itibaren Mekteplerde okutulmağa başlandı.

Şu halde Mekteplerimiz bu kitaplar çıkıncaya kadar 13, 14 sene Gramersiz kalmış ve Türk çocukları da dillerini Gramersiz öğrenmişlerdir. Fakat her halde birçok yanlışlıklar olmuş ve güçlükler doğmuş olacak ki önünde, sonunda yine Gramere baş vurulmak mecburiyeti hasıl olmuştur.

Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, Tahsin Banguoğlu'nun kitabının başına yazdığı önsözde, bu vaziyeti şöyle anlatırlar :

«Bizde Gramer uzun seneler, Arap Sarf ve Nahvinin taklidi olarak tedris mevzuu olmuştur. Dilimizin üç dilden mürekkep olduğu esasında yine uzun seneler devam edildiği herkesçe malûmdur. Mektep kitaplarının bir kısmı bu esas ve usul dahilinde yazıldığı gibi, Meşrutiyetten sonra da Fransız Grameri örnek alınarak dil kaidelerimiz ona uydu-
rilmaya çalışıldı.

Atatürk Dil İnkılâbı, bu taklit devresine son verme hamlesidir. Fakat yıkılanın yerine mükemmeli ve daha iyiyi koymaktaki güçlükler dolayısıyla henüz dilimizin tâbi olduğu bütün ana kaideleri ihtiva eden tam ve sistemli bir eseri de kazanmış değiliz.

Bir kaç seneden beri okullarımızda Türk Grameri tedrisatındaki boşluk bundan doğmaktadır. Lâzımdı ki millî kültür merkezleri olan Üniversiteler ve bunların haricindeki kültür müesseseleri, İlk Öğretimden itibaren Yüksek Tahsile kadar hemen hemen bütün okullarda devam etmek zarurî bulunan ana dili tedrisatına mesnet ve kaynak olacak, disiplin verecek temel etüdleri vücuda getirmiş bulunsun.

Ancak fizik ilminden sonra okul için Fizik kitabı yazıldığı gibi okul için Gramer kitabının da gramer ilminden sonra yapılabileceği düşüncesiyle böyle bir temel kitabı hazırlamaktan başka çare olmadığını gördük.»

III. TERİM KOMİSYONLARI :

Terim işi, Dil Kongrelerinde, Maarif Şûralarında bahis mevzuu olmakla beraber gerek İstanbul Üniversitesinde, gerek Ankara'da bir çok Komisyonlarda bununla meşgul olmuş oldukları için onu da bu paragrafta bahis mevzuu edeceğim.

Bizde ıstılah yani terim meselesi Garphlaşma cereyanı başladığı, Garbın yeni ilim ve fenleri memlekete girdiği, ilk Askerî Mektep olan Bahriye ve Berriye Mühendishaneleri açıldığı zamandan, kisası Nizamı Cedit devrinden başlar mühendishane Baş Hocası İshak Efendi'nin Müvellidülma ve Müvellidülhumuza gibi hayli ıstılahı o sıralarda kültürümüze mal ettiği de bilinmektedir.

Daha sonra ve Tanzimat devrinde yeniden bir çok Meslek Mektepleri açılınca oralarda Türkçe olarak okutulan kitaplar dolayısıyla de bir çok yeni ıstılah ortaya çıkmış, hele Tıbbiye Mektebinde tedris dili Türkçeye çevrilince bu ıstılah işini katî surette halletmek bir zaruret halini almıştı. İşte bu sırada kurulan Cemiyeti Tıbbiyei Osmaniye ilk müspet ve mühim eser olarak Tıb Lûgatını ortaya koymuş ve bu suretle memleketimizde ilk defa toplu ve tam olarak Tıb ıstılahları yani terimleri kararlaştırılmıştır.

Bunlara muhtelif tarihlerde bir çok muharrir ve müellifler tarafından gerek telif gerek tercüme dolayısıyla Türkçeye mal edilen ıstılahları da eklersek 1908 İnkılâbına kadar terim işlerinin kısa aynı zamanda eksik plânçosunu vermiş oluruz.

1908 Meşrutiyet İnkılâbından sonra bu işin yine alevlendiğini bunun için Maarif Nezaretinde bir komisyon teşkil edildiğini ve bu komisyonda Felsefe ile Sanayiî Nefiseye ait ıstılahların kararlaştırılıp bastırılmış olduğunu da bundan önce o devre ait umumî izahat sırasında söylemiştim.

Şunu da haber vereyim ki bu devirdeki terim çalışmalarında Türk diline pek az yer verilmiş ve yeni terimler % 95 Arapçadan alınmıştır.

İstılah meselesini kat'i surette halletmek mecburiyeti ancak Cumhuriyet devrinde yeni Türk Harfleri kabul edildikten, Türkçenin Osmanlı Şivesi bırakılarak Arap ve Fars dilleri Türkçeye yardımcı bir dil olmaktan çıkarıldıktan sonra baş göstermiştir.

Terim için nasıl çalışılmış ve nerelerde kaç komisyon kurulmuş olduğunu ve bu işte Maarif Vekilliğinin, Üniversitenin ve Dil Kurumunun rolleri ve hizmetleri nelerden ibaret bulunduğunu Türk Dil Kurumu tarafından Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü'nün başına geçirilmiş olan şu satırlardan öğreniyoruz :

«Türk Dil Kurumu, kuruluşundan beri terim işleriyle yakından ve sıkı sıkıya uğraşmaktadır.

Birinci Dil Kurultayı (1932) terim işlerini sözlük işleriyle birlikte yürütmek üzere «Lûgat İstılah Kolu» adı altında bir çalışma kolu ayırmıştı. Rahmetli Celâl Sahir (Erozan)ın başında bulunduğu bu kol, bilim cinslerine göre 16 bölüğe ayrılmış, her bölüm takımlara bölünerek ihtiyaç listelerini hazırlamağa koyulmuştu.

İkinci Dil Kurultayı (1934) bu kolu ikiye bölerek kendi başına bir «Terim Kolu» kurmuş, bunun da başına arkadaşımız Urfa Saylavı Refet Ülgen getirilmişti.

Üçüncü Dil Kurultayı (1936), terim çalışmalarının derecelendirilmesini gerekli görerek, önce İlk ve Orta Öğretim ders kitaplarındaki terimlerin Türkçeleştirilmesini kararlaştırmış olduğundan 1937 de Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji, Zooloji, Botanik ve Jeoloji terimleri ayrı ayrı broşürler halinde bastırıldı. Bütün ilgili öğretmenlere ders kitabı yazarlara sunularak her birinden bunları derslerde ve kitaplarda denemeleri ve düşüncelerini bildirmeleri rica edildi. 1938 de Kozmografya terimleri de bunlara katıldı.

İki yıllık denemeden sonra 1939 yazında öğretmenlere yazarlardan gelen düşünceler Maarif Vekilliğinin topladığı dört komisyonca gözden geçirildikten sonra, Kurumca baştan başa bir daha incelendi ve artık kesin olarak İlk ve Orta Öğretim okulları derslerinde ve ders kitaplarında bu terimlerin kullanılması kararlaştırıldı. Astronomi, Biyoloji, Botanik, Fizik, Jeoloji, Kimya, Matematik ve Zooloji terimleri böylece karar altına alındıktan sonra da bu takımı tamamlayan Coğrafya terimleri de kurumca hazırlanarak 1946'da toplanan Türk Coğrafya Kongresinin onayına sunuldu.

Bu terimler Maarif Vekilliğinin çıkardığı «Türkçe Terimler Cep Kılavuzu» (1941) adlı kitapta toplanmıştır. Ve bugün İlk ve Orta Öğretim derslerinde ve kitaplarında kullanılmaktadır.

Bunların Yüksek Öğretim derslerinde de kullanılması ve yüksek kısım terimlerinin bunlara göre hazırlanması Maarif Vekilliğince İstanbul ve Ankara Üniversiteleri ile Yüksek Öğretim Okullarından istenilmiştir.

Son yıllar içinde Kurum Terim Kolu da İlk ve Orta Öğretimin başka dersleri üzerinde çalışmalarını ileri sürmüştür. Bunlardan Gramer terimleri Yüksek Gramer Komisyonu tarafından görüldükten sonra son şeklini aldığı gibi, Felsefe (Fizikötesi, Ahlâk, Mantık, Ruhbilim, Estetik), Toplumbilim (Sociologie) ve Eğitimbilim (Pedagogie) terimleri de Maarif Vekilliğinin topladığı bir Komisyonca görüşülerek kararlaştırılmıştır. İşte bu kitapçıkta bunları toplamış bulunuyoruz.

Tarih terimleri hazırlanarak kardeş Türk Tarih Kurumunun kontrolüne sunulmuştur. Yurtbilgisi terimleri sıraya konmuş ve son şeklini almak için Anayasanın Türkçeleştirilmesi çalışmalarının sonunu beklemekte bulunmuştur. Askerlik dersleri terimleri de hazırlanarak Genelkurmay Başkanlığının onayına sunulacaktır. Beden Terbiyesi, Bıçkı ve Dikiş Resim ve İş terimleri üzerinde çalışmalar ilerlemiştir. Bunların da arkası alınınca İlk ve Orta Öğretim terimleri tamamlanmış olacaktır.

Yurdumuzda teknik terimlerde hüküm süren kargaşalığı ortadan kaldırmak üzere Kurum Başkanının Genel Başkanlığı altında teknikle ilgili bütün kuruluşların yardımlarıyla yeni bir çalışmaya girilmiş bulunmaktadır.

Türk İktisat Kurumu ile görüşülerek bütün Ekonomi terimleri üzerinde de böyle ortaklaşa bir çalışma yoluna girilmiştir.

Felsefe ve Gramer terimleri işi, genel konuşma ve yazı dili ile ortak olan ulusal kültürle ilgili terimler üzerinde çalışmanın, fen terimlerinde de olduğundan daha güç ve ince olduğunu bir daha göstermiştir.

Bunları Dördüncü Kurultayın ve ilgili bilginlerin onayına sunmakla Türk Dil Kurumu büyük bir ödevini başarmış olmak sevincini duyuyor.»

İşte bu yazıdan da anlaşılacağı gibi, bu devirde Maarif Vekilliği ile Dil Kurumu el ele vererek önce İlk ve Orta Öğretim Okullarında okunan Fen derslerinden: Astronomi, Biyoloji, Botanik, Coğrafya, Fizik, Jeoloji, Kimya, Matematik ve Zooloji terimleri tespit ve kabul edilip orta kıt'ada 656 sahifelik bir kitap halinde neşrolunmuştur.

Daha sonra Ahlâk, Eğitim, bilim, Estetik, Fizikötesi, Gramer, Mantık, Ruhbilim, Toplumbilim terimleri de tamamlanıp bastırıldı.

Bunlardan başka ilim ve san'at şubelerinde kullanılan terimleri tespit etmek üzere de bir çok komisyonlar kurularak çalıştırılmağa başlandı.

İkinci Maarif Şûrasında bahis ve münakaşa olunduğu üzere bu Komisyonlar : 1 — Pozitif Bilimler 2 — Hekimlik Bilimleri 3 — Teknik Bilimler 4 — Hukukî Bilimler 5 — İktisadî ve Ticarî Bilimler 6 — Edebiyat 7 — Askerî Bilimler 8 — Ziraî Bilimler 9 — Güzel San'atlar 10 — Müzik ve Sahne adlarını taşımaktadır.

Terim çalışmalarında tutulan yol ile bulunan karşılıkların lehinde ve aleyhinde, ağızdan söylenenleri bir tarafa bırakıyorum, gazetelerle mecmualarda hayli münakaşalar olmuş ise de onları burada tekrarlamakta fayda görmüyorum. Arap ve Fars dilleri Mektep proframlarından çıkarıldıktan ve dil sadeleştirildikten sonra bundaki mecburiyet ve zaruret söz götürmez.

Şurasını da söylemek mecburiyetindeyiz ki terim komisyonlarının çalışma metodlarına kabul ve tatbik ettikleri esaslara dair önceden bir rapor veya broşür tertip ve neşredilmemiş olduğu için hangi yoldan gittikleri ve ne gibi esasları ele aldıkları hakkında esash bir bilgimiz yoktur.

Bununla beraber bu işte çalışmış olanların vakit vakit yazdıkları yazılardan ve söyledikleri sözlerden bu ciheti de çıkartmak mümkündür ve kolaydır. Fakat bu çok uzun süreceğinden o yola gitmiyorum. Yalnız Dördüncü Dil Kurultayında Üniversitedeki Komisyonun çalışma tarzını izah ve müdafaa eden Rektör Cemil Bilsel ile Tıp Terimleri kolunda çalışmış bulunan Doktor Profesör Zeki Zerren ve Doktor Profesör Kâzım İsmail Gürkan'ın yine bu Kurultaydaki izahlarını terim konulmasında ve kabulünde mühim bir vesikadır diye Maarif Tarihine geçiriyorum :

Rektör Cemil Bilsel'in beyanatı :

Terim işleriyle uğraşan her Komisyon birbirini ilgilendiren meseleler üzerinde müşterek kararlar istiyorlardı. Edebiyat Fakültemiz Dil bakımından bu meselelere cevap verecek bir çalışmaya memur edildi. Fakülte bu işe kendi üyelerinden Profesör Ragib Özden'i ayırdı. Salâhiyetli Profesörümüz evvelâ muhtıralarla, sonra bunları hülâsa eden bir raporla bize gidilecek yolu ve tutulacak kuralları gösterdi. Bu münasebetle Üniversite de her Fakültenin salâhiyetli Hocalarından geniş bir Terim Koordinasyon Heyeti teşekkül etti. Bu Heyetin çalışmalarından bir kaçında Genel Sekreterimiz bulundular ve bizi aydınlattılar. Gene bu Heyetin çalışmalarında değerli Vekilimiz bulundular ve güçleşen çalışmaları hızlandırdılar.

Nihayet gerekli müşterek esaslar uzun süren çalışmalardan sonra tespit edildi. Bunların hepsini arz etmek uzun olur. Bir kaçını söyleyeceğim.

En başta şu değişmez esas vardır. Bütün Üniversite Terimlerinin tespitinde ana dil, öz dil esas kaynaktır. Bütün terimler bu dilden alınarak yapılacaktır. Bunun her yerde, her vakit mümkün olduğunu iddia edecek değilim. Üniversite Terimleri içinde daha temas edilmiş binlercesi vardır.

Türkçesini bulmak mümkün olmıyan terimlerde, dünyanın ileri milletlerinin kabul ettiği terimlere şimdilik gitmek mecburiyeti kabul edilmiştir. Bu ikinci esastır.

Bunları nasıl söyleyeceğiz, nasıl yazacağız? Bu da aşılmaz güçlükler doğurdu. Nihayet şurada ittifak ettik: Dile girmiş olan terimlerde söylemiye ve yazmıya ana dil kuralları hâkimdir. Böyle olmıyan, yani yeniden alınacak olan terimlerde dünyanın kabul ettiği söyleyiş ve yazış şekli hâkimdir. Bu da üçüncü esastır.

Bu prensiplerle Fakültelerin Terim Komisyonları çalışmalarına hız verdi. Ve yavaş yavaş koordinasyon kabul ettikleri terimleri merkeze göndermeğe başladı.

Müfrit Dilci Alman **rahim** için **gabemutter** demiş. Fakat yanına **utérus**'ü de eklemiştir. Mogen demiş, **gostru enterqstonleyi** de almıştır. Alınacak kelime, şekil, fonetik ve gramer bakımından dilimize uygun oldukça o bizimdir, ne kimse onu bizden alabilir, ne o öz Türkçeye muti olabilir.

Profesör Zeki Zerrer'in beyanatı :

Biz Hekimlik Terimlerinde iki yönden çalışmaktayız. Birincisi halkı ilgilendiren Biyolojik ve Anatomik kelimeler üzerinde olup bu kelimelerin Türkçesi halk dilinde varsa onu benimsemek ve kullanmak, yoksa Türkçe kelime yakıştırmak, yaymak ve sevdirmek suretiyle yapılmaktadır. Bugün bu bakımdan Hekimlik ilminin esasını yapan Biyolojinin büyük vücudu üzerinde halkı, İlk ve Orta Öğretimi, hattâ aydınları ilgilendirsin de bugün dilimizde Türkçe karşılığı olmasın; böyle bir organ ne bir yapı veya doku vardır.

İkinci yön olarak ta halkı ilgilendirmeye ve yalnız ihtisas ve meslek bakımından önemi olan ve yüksek bilimin malı bulunan kelimeler üzerinde çalışmalardır. Bu gibi kelimelerin bulunmayanları milletlerarası kullanılan kelimelerden alınmakta ve dilimize maledilmektedir. Bunların alınıp okunuş ve yazılış şekilleri ilgili uzmanlardan meydana gelen Dil komisyonları tarafından tespit edilmektedir.

Profesör Doktor İsmail Gürkân'ın beyanatı :

Şimdi dillerin de içindeyiz ve dilimiz içimizdedir. Tıp Lûgatını evvelâ Türkçe kelime asıl olarak başlanmak suretiyle yapıyoruz. Bulduğumuz karşılıklar ekseriya terim olarak Türkçe, bazan da izah olarak Türkçedir. Enf yerine burun; şefe yerine **dudak** diyoruz. **Rahim** yerine **döl** yatağı diyeceğiz. **Hummayı merzagî** yok **sıtma** var. **Koyduğumuz** kullandığımız Türkçe terimlerde hiç bir acaiplik, uydurma yoktur ve olmayacaktır. Yaptığımız sandıktaki malzemeyi kullanmaktır.

İlim terimlerinde kökü mutlaka ana dilden olan bir kelime bulunmadığı zaman uzanacağımız kaynak hiç bir canlı dilin benimsiye-miyeceği herkesin ağzında, herkesin kitabında ve herkesin malı olan kaynaktır. Bun beynelmilel, grekolaten, ne isim verirsek verelim bu menbaı benimsemeliyiz. Her milletin hissesiyle yapılmış olan bu hazine elimizi çekmemekle hem malımıza tesahüp etmiş, hem de ilim dilinde kolay anlaşılma cereyanına çabucak girmiş oluruz. İşte Yüksek Tahsil ve Teknik Terimlerini yapmakta böyle bir (sinonim) dâvası vardır. Ana Türkçesi tamamen mevcut olan terimin yanına da sinonim koymak hem dili genişletir, zenginleştirir, hem de yarınki çocuklarımızın ilim âleminde kolayca anlaşmasını mümkün kılar.»

Komisyonlar bu işte çalışmalarını ilerlettikçe aranan kaidelerin de yavaş yavaş belirlemekte olduğu Üniversite Felsefe ve benzerleri ilimlerinin terimlerini bulmağa memur edilen Komisyonun yazıp Felsefe Komisyonunda okunmak üzere Maarif Vekilliğine takdim etmiş olduğu 6 sayfalık rapordan daha iyi anlaşılmaktadır. Bu raporu oldu-

ğu gibi Maarif Tarihine geçiremiyorum. İlgililere bulup okumalarını tavsiye ile iktifa ederek yalnız baş tarafından şu bir kaç satırını alıyorum:

«... Felsefe Terimlerinin Türkçeleştirilmesinde, öteki bilimlerde olduğu gibi, şu üç nokta göz önünde tutulmuştur: Terim olarak alınacak Türkçe kelimelerin :

- A) Karşılığı kavramı hatırlatabilmesi,
- B) Dilin yapısına uygun bulunması,
- C) Güzel ve kıvrak olması...»

İşte bu ana yoldan giden Komisyon mütaleasını 12 paragrafta hü-lâsa ederek ve her paragrafta bahis mevzuu ettiği vaziyetlere göre Fransızca karşılıklarıyla Türk kökünden bulduğu misalleri göstermektedir.

Bununla beraber elde bulunan Türkçe Terim Cep Kılavuzu adındaki eserin tertip tarzı ve içindeki terimler gidilen yolu daha açık göstermektedir. Bu eserden ve bu eserdeki terimlerin karşılıklarından anlaşıldığına göre :

A) Esasen ötedenberi Türkçe olarak konulmuş ve bugüne kadar kullanılmış olan terimlere çokluk itibarıyla dokunulmamıştır.

B) Yeni bulunan terimler mümkün olduğu kadar öz Türkçe kelimelerden yapılmıştır. Meselâ **zusemaniyetül vücuh** gibi bugün söylenilmesi bile dilimize çok aykırı gelen terim **sekiz yüzlü** şeklinde Arapçadan tercüme suretiyle Türkçeleştirilmiş **tasallup** karşılığı olarak ta **katılaşıma** tâbiri konulmuştur.

C) Öz Türkçede, daha doğrusu İstanbul Türkçesinde karşılığı olmayan yahut eskiden konulmuş bulunan ve Arapçası Öz Türkçe kadar halkça benimsenmiş ve söylenmekte bulunmuş olan terimler değiştirilmemiştir. **Madde, âlem, nokta, netice** gibi. Her ne kadar zaman gibi bazı terimlerin Öz Türkçede çağ diye bir karşılığı varsa da her halde bu, tamamiyle zamanı ifade etmemiş olacak ki, alınmamış ve **zaman** terimi olduğu gibi bırakılmıştır.

Ç) Ne Türkçe’de, ne Arapça’da karşılığı bulunmayan, aynı zamanda milletlerarasında kullanılan bazı terimler Garb dillerinden alınan terimdir. **Barometre, baskül, manyato** gibi.

D) Arapça veya Frenkçesi beğenilmeyen, yahut tam karşılık olmadığı sanılan, aynı zamanda Öz Türkçe’de ve İstanbul şivesinde kar-

şılığı da bulunmayan ıstıhlara karşı Türk kökünden yeni terimler uydurulmuş ve işte en çok üzerinde durulan ve münakaşa mevzuu olan da bu olmuştur. *hâdise* ye karşı *olay*, *nutk'a* karşı *söylev*, yahut *demeç*, *vazife* ye karşı *ödev*, *mâna'ya* karşı *anlam* gibi.

Cep Kılavuzunu baştan sona kadar tetkike zaman ve imkân olmadığundan yalnız A ve B harflerinde gördüğüm şu bir kaç terimi de bahsin biraz daha aydınlanması için aşağıya alıyorum :

Almaç = Ahize, Artı = Zait, Ayraç = Miyar, Akı = Seylan, Basıç = Tazyik, Besin = Gıda, Beşgen = Muhammes, Bileşik = Mürekkep, Bires = Fert, Birim = Vahit, Bitki = Nebat, Bölme = Taksim...

Biraz dikkat edilir ve biraz da istinas hasıl olursa bu terimleri hemen her Türk anlar. Çünkü köklerinin Türkçe olduğunu görür. Fakat Başat ve Aykıt gibi tâbirlerin nereden geldiği pek de anlaşılmaz. Her halde bunlarda da bir esasa dayanılmıştır. O esas neşir ve tavzih edilmiş olsaydı öğrenir ve istifade ederdik. Biraz önce söylediğim gibi terimlerin konulmasında dayanan kaideler önceden tespit ve neşredilmemiş olduğu için bunlar hep Terim Kılavuzundaki örneklerden anlaşılan cihetlerdir.

Terimleri bir arada toplıyan Cep Kılavuzunun tertibiyle basılışı da çok faydalı bir şekilde olmuştur. Şöyle ki :

Terimler, Kılavuzda önce Türkçeden Osmanlıcaya, sonra Osmanlıcadan Türkçeye, en sonra da A) Fransızca — Türkçe — Osmanlıca B) Osmanlıca — Fransızca — Türkçe C) Osmanlıca — Fransızca — Türkçe Ç) Fransızca — Osmanlıca — Türkçe olmak üzere ayrıca dört tertipte gösterilmiştir. O tarzdaki her hangi bir terimin Türkçesini bulup ta bunun Fransızcası veya Osmanlıcası nedir? Diye akla gelirse o terim, bu tertiplerin birisinde kolaylıkla bulunabildiği gibi Fransızca veya Osmanlıca bir terimin yeni Türkçesinin ne olduğunu arayıp bulmak da bu suretle kolaylaştırılmıştır.

Bugün bulunan Türkçe terimlerin bu halde de kalmıyacağı ve dilimiz sadeleştikçe, ilimler, fenler ilerledikçe terimler üzerinde daha hayli çalışılacağı şüphesizdir. Hattâ belki uzun zaman beklemiyerek bu terimler üzerinde şimdiden vakit vakit bazı değişiklikler de yapılacaktır.

Bütün bu çalışmalar sonunda ortaya konulan terimler üzerinde de itirazlar ve tenkitler yapılmadı değil, yapıldı, hem pek çok yapıldı. Eski terimlere alışmış olanlar yeni terimlerde isabet olsun olmasın. itiyatlarına ve bildiklerine aykırı düştüğü ve yenisini öğrenmek husu-

sunda kendilerini zahmete soktuğu için top yekûn hiç birisini beğenmiyorlardı. Bunlar arasında, kendileri de terim vazedecek derecede kültürü kuvvetli bulunanlar yeni terimlerin çoğunda isabetsizlik buluyorlardı ve izah ediyorlardı. Hasılı yazılı yazısız bir çok itirazları, dedikoduları okuyor veya işitiyorduk. Bu vaziyet karşısında Arapların **terimde münakaşa olmaz** sözünü hatırlıyarak ve hatırlatarak ben de burada bahis mevzuu etmedim.

22. MAARİF VERGİLERİ :

Meşrûtiyet devrinde mektepler, bilhassa İlk Öğretim müesseseleri için alınacak vergi hakkındaki hükümler bundan evvel (1367) inci sayfada gösterilmişti. Bu verginin dayandığı 23/9/1329 tarihli Tedrisatı İptidaiye Kanununun 15 inci maddesi bir kaç defa tâdil edildiyse de bunlarla da maksat temin edilmediğinden 20 Nisan 1341 (1925) tarihinde Mektep Vergisi adıyla 16 maddelik bir kanun çıkartıldı. Bu kanunun birinci maddesi Mektep Vergisini şöyle tarif eder :

«Mektep Vergisi; mecburî tahsil çağında bulunanların okutulması için haddi zarurî olan masraflara halkın hissei iştirakidir.»

Şehir, kasaba ve köylerde oturan; az çok kazanç ve serveti olan her fert Mektep Vergisiyle mükellef tutuldu. Manevî şahsiyeti haiz şirketlerle müesseseler bile bu mükellefiyetten istisna edilmedi.

Kanun alınacak verginin sarf edilecek yerlerini de göstermişti :

Daimî masraflar: Neharî ve Leylî İlk Mekteplerin senelik idame masraflarıyla muallim ve muallim muavinlerinin, İlk Mektep Müdürlerinin İlk Tedrisat Müfettişlerinin ve müstahdemlerinin maaşlarıyla fevkalâde tahsisatları, mesken bedelleri ve bir de Köy Mekteplerindeki çocuklarla kasaba ve şehirlerdeki fakir çocukların kitap parası,

Fevkalâde masraflar: Neharî ve Leylî İlk Mekteplerin inşa ve tesis masrafları.

Mektep Vergisi şunlardan alınacaktı :

A) Umumî ve Hususî Bütçelerden maaş ve ücret alan bilumum memur ve müstahdemlerle mazul ve mütekaitlerin maaş, tahsisat ve ücretlerinden % 1,

B) Belediye Bütçelerinden muavenet «elli binden çok nüfuslu şehirlerde»,

C) Devlet Bütçesinden muavenet,

Ç) Maarif namına teberrüler,

D) Maarife muhasses akarların gelirleri,

E) Halka tevzi edilecek Mektep Vergisi.

Tekâlifi devletten İlk Mektepler için mahsus kanunlarla ifraz ve tahsis edilmiş olan paralar.

Vilâyet Umumi Meclisleri bir sene içinde açılmış veya açılacak Mekteplerin daimî veya fevkalâde masraflarının yüzde kaçının Mektebin bulunduğu kaza halkı üzerine tevzi ve tahmil olunacağını tayin ve tespî eder. Ve vilâyetin hususî muhasebesi Tahsili Emval Kanuna göre bunu tahsil eylerdi.

Bu verginin tarh ve tahsilinde çok haksızlıklar, çok nisbetsizlikler görüldü. Bunun üzerine 22 Haziran 1927 de **Maarif Vergisi Kanunu** adı altında 11 maddelik yeni bir Kanun çıkartıldı.

Bu Kanuna göre: Her vilâyette ilk tahsil çağında bulunan çocukların talim ve terbiyeleri ve Halk Dersanelerinin tesisi ve idaresi için ihtiyari, zarurî olan masrafları karşılamak için İlk Tedrisata mahsus akarlar hasılâtından ve muavenetlerle teberrülerden başka :

A) Umumi, mülhak ve hususî bütçelerden maaş, tahsisat ve ücret alanların (yetimlerle dullar hariç) aldıkları para üzerinden % 1,

B) Müsavi nisbette olmak üzere vilâyet umumi meclislerince sayım ve kazanç vergilerine % 5 ve müsakkafat yani bina vergilerine % 25 zam yapılmasına müsaade edildi.

Bu paraları Defterdarlar toplıyacaklar ve topladıkları paraları ayın nihayet onuncu günü hususî idarelere verecekler ve bu hizmetlere karşılık olarak ta % 1 alacaklardı.

Bu kanun da bir çok sebeplerle yürümedi. Yedi defa değiştirildi. Hükümleri çok ağırdı. Askerlerle jandarmalardan bu vergi kaldırılmakla beraber diğer memurlardan alınmakta idi. Maliye memurları ise bundan memnundu. Çünkü zahmetsiz ve emeksiz % 1 den hayli mühim paralar alıyorlardı.

Bu Kanunun vergi tarhı ve tevzii usulü halkı, elde edilen vergi miktarı ise hususî idareleri memnun etmediğinden ve halkın şikâyeti günden güne arttığı gibi parasızlık yüzünden bir çok vilâyetlerde İlk Mekteplerin kapanmakta bulunduğu da görüldüğünden buna çare olmak üzere o zamana kadar Maliyece tahsil ve cibayet edilmekte olan arazi ve bina vergileriyle yine bunlardan alınan İktisadî Buhran Vergisi 23 Kânunuevvel 1935 tarihli kanunla hususî idarelere bırakılmış ve senelerden beri sürüp gelen Maarif Vergisi işi bu suretle bir dereceye kadar halledilmiştir.

Yazmakta olduğum Türkiye Maarif Tarihinin asıl adı İstanbul

Mektepleri olduğu ve bu ciltte de ancak Mektepler sahasında 1943 senesi sonuna kadar Maarif işlerinden bahsedileceği program icabından bulunduğu için İstanbul'un 1923 den 1943 senesi sonuna kadar olan Maarif Vergisi listesini aşağıya koyuyorum :

Sene	Muhammen Varidat	Maarife verilen tahsisat	Nisbeti
1339	1298217	694738	53 80
1340	1760350	960179	54 54
1341	1866750	1059048	56 39
1926	3385948	2132178	66 30
1927	4000752	1881993	47 04
1928	4278258	2859730	66 97
1929	5181114	3262172	62 97
1930	5793336	3341332	57 70
1931	4837303	2587267	53 56
1932	3939567	1975150	50 25
1933	3858695	2058549	53 46
1934	3538783	2058350	58 30
1935	3371627	1839885	54 56
1936	4485634	1930080	43 10
1937	4359666	2041449	46 90
1938	4468105	2076733	46 56
1939	5448810	2216424	40 68
1940	5554908	2225377	40 06
1941	5677908	2297342	40 46
1942	5902804	2704914	46 27
1943	6147005	2976541	49 00

Bu liste İstanbul Hususî İdaresinin umum varidatı arasında Maarife ayrılan miktarı ve nisbeti göstermektedir. Tetkikinden anlaşılacağı üzere Emlâk ve Arazi Vergisi Hususî İdareye verildiği tarihe kadar Maarif hissesi bir milyon küsürü geçmemişken o tarihten sonra artmağa başlamıştır.

İstanbul'dan başka vilâyetlerin Maarif varidatı hakkındaki malûmatı İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından neşredilmekte olan Maarif İstatistiği Mecmualarında bulabilirsiniz.

**A. İlk, Orta ve Lise Tahsili
Veren Mektepler**

A. İLK, ORTA ve LİSE TAHSİLİ VEREN MEKTEPLER :

Bu çeşit mekteplerin Tanzimat, Mutlakiyet ve Meşrutiyet devirlerindeki kuruluş ve ilerleyişleri hakkında kitabın bundan önceki ciltlerinde kendilerine ayrılan yerlerde esaslı izahat verilmişti. Bunların Cumhuriyet devrine ait inkişafaları ve değişiklikleri de burada kısaca gösterilecektir. \

1. ASKER MEKTEPLERİ :

Türkiye'de ilk defa Nizamı Cedit devrinden beri kurulmağa başlayan ve sonraki devirlerde tekemmül eden Asker Mektepleri idare sistemimiz Cumhuriyete çevrildikten ve İstanbul şehri hükûmet merkezi olmaktan çıktıktan sonra yavaş yavaş Ankara'da yerleşmeğe ve orada çalışmağa başlamış ve 1939 da patlıyan 2 inci Cihan Harbi bütün Askeri Müesseselerin İstanbul'dan uzaklaştırılmasını icabettirdiği zaman tedrisatı Üniversite ile birlikte yürüyen Askerî Tıp Mektebinden başka ve Bahriye Mektebi de dahil olduğu halde hemen hepsi başta Ankara olmak üzere Anadolu'nun muhtelif şehirlerine nakledilmişlerdir.

İstanbul Mekteplerinden bahis olan bu eserde artık bunların yeri kalmadığından ister istemez kendilerinden bahse de lüzum görülmemiştir.

2. İLKÖĞRETİM MÜESSESELERİ :

Maarifin temeli, İlköğretimdir. İlköğretim bütün yurtdaşlar için mecburî ve resmî okullarda meccanidir. Memleketimizde İlk Öğretim, mânası ve hedefleri üzerinde dikkatle durulacak bir ehemmiyet arzeder.

Yeni Türkiye'nin hayat şartları; İlk Öğretimin, memlekette bir kültür ilerleyişi vücade getirebilmesi için bir yandan en geniş bir yayma işi, öteki yandan da en canlı ve realist bir terbiye problemi olarak telâkki edilmesini ve bu iki şartın aynı zamanda tahakkukunun teminini zarurî kılmıştır. Bilgiyi ve yeni kültürü en geniş halk kütleleri içine, kayıtsız ve şartsız götürürken aynı zamanda bu bilginin ve kültürün, bir süs gibi değil, hayata ve tabiata intibak için en tesirli bir âlet halinde olmasını temin etmek mecburiyeti duyulmuştur.

Bu bakımdan İlk Öğretim dâvasında, Cumhuriyetin el koyduğu ve halline çalıştığı mühim meseleleri şu esaslarda toplamak mümkündür :

1 — İlk Öğretimin süratle yayılmasını temin için şehirlerde, kasabalarda, bilhassa köylerde yeni okullar açmak;

2 — Bu okullarda öğretmenlik yapacak ve bunları teftiş edecek yeni elemanlar yetiştirmek;

3 — Yeni rejimin umdelerine uygun terbiye ve tedris plânları hazırlamak;

4 — Köylerde öğretimin köylülerimize hazmettirilmesini temin etmek ve köyün ihtiyacı olan teknik istihsal vasıtalarını randımanlı bir şekilde kullanmak mekekesini onlara kazandırmak;

5 — Umumiyetle bilimsizliği gidermek için tahsil çağı dışında bulunanlara mahsus ulus okulları açmak.

Tanzimat devrine gelinceye kadar **Sübyan Mektebi** ve Tanzimatla Mutlakiyet ve Meşrutiyet devirlerinde yine **Sübyan Mektebi** denilmekle beraber **İptidai** ve **Rüşdi** adlarını da alan bu müesseseye Meşrutiyet

devrin de Rüştiyelerle birleştirilerek **Mekâtibi İptidaiyei Umumiye** denilmiş ve Cumhuriyet devrinde ise önce **İlk Mektep** ve sonra da **Okul**, mektep karşılığı olarak alınınca **İlkokul** denilmeğe başlanmıştır. [1]

Sübyan Mekteplerinde ötedenberi, tedrisat muhtelit yapıldı. Daha sonra İptidailerde de bu yola gidildi. Fakat Tanzimat devrinde Rüşdiyeler açılınca erkek çocuklar için ayrı, kız çocuklar için de ayrı Rüşdiyeler yapıldı. Bu ve bundan önceki devirde İptidailerle Rüştiyeler birleşince kız ve erkek öğretimi de yine bir arada yapılmağa başlandı, yani muhtelit oldu.

Bununla beraber Cumhuriyet devrinde İlkokullar yeniden bir çok çeşitlere ayrıldı. Aşağıdaki paragraflarda bu çeşitler gösterilecektir.

A. ANA OKULLARI :

Tarihi o kadar eski olmıyan ve ilkin Meşrutiyet devrinde ve 1915 te açılmış bulunan bu çeşit okulun vaziyeti Maarif Vekilliğinin ilkin 25/10/1341 ve sonra 29/1/1930 tarihli vilâyetlere gönderdiği iki tammimiyle tespit olunmuş, daha doğrusu kapanmağa mahkûm edilmiştir.

[1] Cumhuriyetin ilk maarif Vekili (10 Mayıs 1336 - 27 Kânunuevvel 1336) doktor Rıza Nur 8 Mart 1941 tarihli Tasvirefkârla neşretmiş olduğu bir makalede «İptidai Mektebine **İlk Mektep**, İdadî'ye **Orta Mektep** ve Sultanilere Lise adlarını koyan benim» diyor.

Mektep kelimesi yerine **Okul**'un alınmasına gelince: Bu biraz çapraşıktır.

Bunun için Fransızca'da Mektep mânasına gelen **école**'e benzetmek için uydurulmuştur diyenler olduğu gibi Urfa'dan derlenen **okula** kelimesinden kısaltma olduğunu iddia edenler de görülmüştür. Bunun tafsilatı İbrahim Necmi Dilmen ile İsmail Hami Danişmet arasında 1943 Nisanında cereyan eden ve Yeni Sabah gazetesi sütunlarında çıkan münakaşa yazılarında görülür.

Besim Atalay da bir **Doçentin Türkçe Okutuşu** adlı risalesinde bu tâbirin dilimize mal edilmesini şu satırlarla anlatır: (sahife 40 - 41)

Bu kelime Yunancaya benzetilerek yapılmamıştır. Bunun bir tarihçesi vardır. Şöyledir: Ankara'da Siyasal Bilgiler Okulu açıldığı zaman Atatürk'e bir tazim telgrafı çekilmiş, bundan pek hoşnut olan o büyük adam bir cevap verilmesini istemiş, fakat (mektep) kelimesi yerine Türkçe bir kelime aramışlar, o sıralarda (Urfa)dan Dil Kurumuna bu anlamda (okula) kelimesi gelmiş, kendisine bu söylendiği zaman çok beğenmiş ve mektep için en güzel karşılık olmak üzere kabul buyurulmuş. Aradan bir kaç gün geçtikten sonra kelimenin sonundaki (a) sesinin atılarak (okul) şeklinde kullanılmasını emretmişler; (Urfa)dan gelmiş olan bu kelimenin Türk dili kaidelerine uygun olup olmadığı ayrıca görüşülmüş ve fiile getirilen (l) gibi isime de (l) ve (lâ) getirilerek mekân ismi yapıldığı anlaşılmış. Ben bunu o gece Atatürk'ün sofrasında bulunan arkadaşlardan işittim. İşte bu suretle konulmuş olan bu kelime tutulmuş ve yerleşmiştir. O kadar tutulmuş ki okul işleriyle uğraşan bazı kimseler bu güzel kelimeyi atmak istedikleri halde atamamışlardır.

Darülfünunun Üniversiteye çevrilmesi ise yine Cumhuriyet devrindedir ve 1933 tarihine düşer.

İlk tamimin beşinci fıkrasında şu satırları okuyoruz :

«Ana Mektepleri mecburî tahsil hududu haricinde olduğu gibi bunların açılması, binaları ve muallimleri hakkındaki 2 Mart 1331 tarihli Nizamnamei mahsusunda mevcut şeraitin tahakkukuna vabeste bulunduğundan mecburî tahsil çağındaki çocukların zararına olarak ve bilhassa Nizamnamedeki şerait haricinde açılmış bu kabil mektepler varsa bütçeden ihraciyle tahsisatının ilk mekteplere ilâvesi.»

İkinci tamimin 6 ncı paragrafında da şunları okuyoruz :

«İlk Mektepler açmak hususundaki uhdelerine müterettip vazifeleri tamamen yapamazken yani kanunen okutmağa mecbur olduğumuz köylerdeki ve şehirlerdeki 7 - 12 yaşındaki bütün çocuklar için mektep açamazken vilâyetlerin ilk tahsilin aleyhine yeniden **ikmal** ve **Ana Mektepleri** açmalarına vekâlet katiyyen taraftar değildir.

Ana Mektepleri tamamen istisnaf olarak bütçesi müsait vilâyetlerde fabrikalarda ve ziraatte çalışan ve çocuklarını evlerinde çalıştığı saatlerde tevdi edecek kimsesi bulunmayan bir çok anaların bulunduğu yerlerde yalnız bu ve bu gibi esbabı mucibe ile açılabilir.

Vekâlet yapacağı teftişlerde bu nevi mekteplerde bulunan çocukların annelerinin çalışmıyanlardan olduğunu görürse hiç bir mazeret ve müsamaha gözetmeksizin kapatacaktır ve buralara tahsis edilen masrafların köylerde 7 - 12 yaşındaki çocukların okutulmasına sarf edilmesini istiyecektir.»

Biraz sonra ona ait paragrafta anlatılacağı gibi, **Çocuk Yuvaları** adı altında bu müessese İstanbul'da bugüne kadar yaşamıştır.

B. ÖĞRETMENLİ OKULLAR :

Türkiye'de tahsil mecburiyeti çocuğun 7 yaşına girmesiyle başlar ve 16 ncı yaşın başlangıcına kadar devam eder. Kanunen çocuk bu yaş hudutları içinde 5 sınıflı İlkokulu bitirmek mecburiyetindedir.

Bazı Liselerin İlk kısımlarıyla Öğretmen Okullarına bağlı Tatbikat Okulları hariç olmak üzere, bütün öğretmenli okullar vilâyetler tarafından Cemiyet ve Şirketlerce açılıp idare olunan müesseselerdir.

İlk Öğretim müesseseleri ya umumî, yahut ta hususîdir. Umumî İlk okullar, devlet ve vilâyetlerce tesis ve masrafları bunlar tarafından temin olunan okullardır. Buna karşılık Hususî İlkokullar, şahıslar, cemaat, tarafından açılıp idare olunan müesseselerdir. Öğretmen yetiştirmek ve bunları tayin etmek, Vekilliğin salâhiyeti cümlesindedir.

1940 — 1941 ders yılı istatistiklerine göre, Öğretmenli Okulların sayısı 6048 dir. Bunlardan 1277 si şehirlerde, 4771 i köylerde dir. Okul sayısı 1923 - 1924 yılına, yani Cumhuriyetin teessüs ettiği yıla nisbet edilirse artışı % 38 dir.

Öğretmenli okullarda çalışan öğretmenlerin sayısı, aynı ders yılı istatistiklerine göre 14760 dır. Bu miktar, 1923 - 1924 ders yılı istatistikleriyle karşılaştırıldığı vakit, öğretmen artışının % 60 olduğu görülür.

Bu 14.760 öğretmenden 7.788'i şehirlerde, 6972'si köylerde çalışır. Takriben dörtte üçü erkek, dörtte biri kadındır. İlkokul öğretmenleri; Ortaokul üzerine 3 yıllık bir Öğretmen Okulu tahsili görmek suretiyle yetişirler.

1940 - 1941 ders yılında Öğretmenli Okullara devam eden talebe sayısı 376.968'i şehirlerde, 420.572'si köylerde bulunmak üzere 797.540 dır. Bu talebenin cinsiyete, köy ve şehre göre dağılışını aşağıdaki cetvelde görmek mümkündür :

	Erkek	Kız	Yekûn
Şehirlerde	237.480	139.488	376.968
Köylerde	307.440	113.132	420.572
Y e k û n	544.920	252.620	797.540

Köy ve şehrin ayrı hususiyetleri haiz muhitler olduğu göz önünde tutularak, bu iki muhitin okulları için ayrı programlar meydana getirilmiştir. Aradaki farklar; okulun işleminde, derslerin ve bunların müfredatının seçiminde göze çarpar.

Köy okulları öğretmenleri için kat'i bir vakit cetveli çizilmiş, muhitin icaplarına ve halkın muhtelif mevsimlerdeki meşgalelerine göre, zamanını kullanmak hususunda bu Okul Öğretmenleri serbest bırakılmıştır. Köy Okullarında ziraat ve iş faaliyetine mühim bir yer ayrılmıştır.

Köy Okulları öğretmenleri çok defa bir kaç sınıfı bir arada idare etmek mecburiyetinde oldukları için, bu okullarda haftada her sınıfa düşen ders sayısı - şehirlerde olduğu gibi - 26 değil, 18 olarak kabul edilmiştir. Gerek şehir, gerekse Köy Okullarında okutulan dersleri ve bunlara bir hafta içinde tahsis olunan zamanı aşağıdaki cetvellerde görmek mümkündür :

ŞEHİR OKULLARI :

	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf	IV. Sınıf	V. Sınıf
Türkçe	10	7	7	6	6
Tarih	—	—	—	2	2
Coğrafya	—	—	—	2	2
Yurt Bilgisi	—	—	—	2	1
Tabiat Bilgisi	—	—	—	3	3
Aile Bilgisi	—	—	—	2	2
Hayat Bilgisi	5	6	7	—	—
Aritmetik - Geometri	4	4	4	4	5
Resim - İş	4	4	4	2	2
Yazı	—	2	1	1	1
Müzik	1	1	1	1	1
Cimnastik	2	2	2	1	1
Y e k û n	26	26	26	26	26

KÖY OKULLARI :

	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf	IV. Sınıf	V. Sınıf
Hayat Bilgisi	3	3	4	—	—
Türkçe	10	9	8	5	5
Tarih	—	—	—	2	2
Coğrafya	—	—	—	2	2
Yurt Bilgisi	—	—	—	2	2
Tabiat Bilgisi	—	—	—	2	2
Aile Bilgisi	—	—	—	1	1
Aritmetik - Geometri	4	4	4	3	3
Resim	1	1	1	1	1
Yazı	—	1	1	1	1
Y e k û n	18	18	18	18	18

Çocukların ruhî durumları göz önünde tutularak 5 sınıflı ilkokul iki devreye ayrılmıştır. İlk üç sınıf birinci devreyi, son iki sınıf ise ikinci devreyi teşkil eder. İlk devrede «toplu tedris» esası kabul edilmiş, son devrede de müstakil bir hal alan dersler arasında tabii bağılıkların gözetilmesi, prensip olarak kabul edilmiştir. Tedrisat ve terbiye sahasında muhitten ve içinde bulunulan zamandan hareket olun-

ması, talebenin zatî faaliyetine mevki verilmesi, keza birer esas olarak alınmıştır.

C. EĞİTMENLİ OKULLAR VE EĞİTMEN KURSLARI :

Maarif Vekilliği, sayısı 40.000'i bulan ve mühim bir kısmının nüfusları 400 den az olan köylere kısa zamanda öğretmen gönderilemeyeceğini göz önünde tutarak Ziraat Vekilliği ile işbirliği yapmak suretiyle pratik bir tedbire baş vurmuştur. Askerliğini yapmış, okuma yazma bilen, ziraat işleriyle meşgul arazi ve hayvan sahibi köylüleri, bir ders yılı devam eden kurslara tâbi tutarak, imtihanda muvaffak olanları Eğitimci adı altında ekseriyetle kendi köylerinde tazvif etmiştir. Eğitimci, köylerin tedris ve terbiye işlerinden başka, ziraat işlerinin fennî bir şekilde yapılması için rehberlikte bulunurlar. 1936 da ilk tecrübelerden alınan müspet neticeler üzerine Eğitimci yetiştirme ve Eğitimci Okulları tesis etme işine büyük bir hız verilmiştir. Bugün bu okulların sayısı 5200'ü bulmuş, bunlara devam eden talebe sayısı ise 155.000'i geçmiştir.

Eğitimci Okullarda Okuma ve Yazma, Yurt ve Yaşama Bilgisi, Aritmetik ve Ziraat okutulur. Okul binaları devletin yardımıyla köylüler tarafından - Vekillikçe verilen plânlara göre - yapılmaktadır. Okullara tarla tahsis olunması suretiyle, ziraat faaliyetinin ameli bir şekilde yürütmesi temin edilmektedir.

Ziraat Vekilliği Eğitimcilere ziraat âletleri, tohumluk ve hayvan vermek yoluyla bu teşkilâta ehemmiyetli surette yardımda bulunmaktadır.

Eğitimci, normal okul faaliyeti dışında geceleri yetişkinlere Okuma Yazma ve Aritmetik öğretir. Memleket meseleleri üzerinde onlarla konuşurlar.

Arazi vaziyetine göre 5 - 10 Eğitimci Okul, bir gezici Başöğretmen bölgesi teşkil eder. Gezici Başöğretmenler, evvelce Köy Okullarında muvaffakiyetle çalışmış, Eğitimci Kurslarında öğretmenlik etmiş unsurlardır. Bunlar bölgelerindeki okulları sık sık dolaşarak, Eğitimcileri yetiştirmek, programa dahil olan bazı mevzuları bizzat okutmak, talebe devamını ve bina inşaatını temin etmek suretiyle, bu okulların idaresinde çok müessir bir rol oynarlar.

Eğitimci Okullara, büyük yaşta (9 dan başlayarak 13 yaşına kadar) talebe alınır ve Eğitimci, üç yıllık tahsil devresi içinde, yalnız bir sınıfla karşı karşıya bulunur. Bu suretle bu Okullara üç yılda bir yenden talebe alınır.

Eğitmenlerin aylıklarıyla gezici Başöğretmenlerin yol paraları, umumî bütçeden ödenir. Eğitim Kursları, ziraate elverişli yerlerde (çiftliklerde) açılır. Kurslarda öğleden evvelki zaman nazarı derslere, öğleden sonraki vakit ise ziraat, inşaat ve atelye faaliyetine tahsis olunur. Eğitim namzetleri 10 ar kişilik gruplar halinde bir öğretmenin sevk ve idaresi altında çalışırlar. Bu kurslarda İlk Tedrisat Mufettişlerine de vazifeler verilir.

Eğitmen kurslarında Türkçe, Aritmetik ve Geometri, Yurt ve Yaşama Bilgisi, (Öğretim Metodu, Ders Tatbikatı) ve Ziraat Dersleri (tarla ziraati, bahçe ziraati, hayvan yetiştiriciliği, ziraat san'atları) okutulur. Bütün bu derslerin gayet ameli, hayata ve bilhassa köy realitesine müteveccih olarak tedrisine büyük bir ehemmiyet verilir.

Beş yıllık tecrübe, eğitimci namzetlerinin bir ders yılı içindeki faaliyetleri sonunda çok istifade ettiklerini, başka bir varlık kazandıklarını, köydeki vazifelerine büyük bir enerji ile sarıldıklarını ve köyde - okul dışında da - faydalı değişiklikler yaptıklarını göstermiştir.

Aşağıdaki cetvelde muhtelif yıllarda faaliyette bulunan Eğitimci Okullarla bunlara devam eden talebe sayısı görülmektedir :

Yıllar	Eğitmenli okul	Talebe sayısı
1936 — 1937	79	2.450
1937 — 1938	541	18.426
1938 — 1939	1.841	60.204
1939 — 1940	3.815	119.683
1940 — 1941	5.200	155.042

Bundan sonraki paragrafda gelecek olan Köy Enstitüleri teşkilâtına da bakınız.

Ç. YATILI OKULLAR :

Memleketimizde Maarif Vekilliği tarafından açılmış paralı yatılı İlkokullar bulunduğu gibi bazı Öğretmen Okullarına bağlı Tatbikat Okulları da vardır. Vilâyetler tarafından okulu bulunmayan veya okulları üç sınıflı olan köylerin çocukları için «Köy Yatılı Okulları» açılmıştır. Bazı şehirlerde vilâyetler veya belediyeler muhtaç ve kimsesiz çocukların ilk tahsillerini yatılı olarak yapmalarını temin ettiği gibi İlkokul derecesinde Yatılı Okulları, Kurtarma Yurtları da açılmaktadır.

Maarif Vekilliği tarafından İstanbul'da Galatasaray Erkek ve Erenköy Kız Liselerine İlkokul sınıfları ilâve edilmiştir. Bu kısımlara

yalnız paralı ve yatılı talebe alınır. Galatasaray Erkek Lisesinin ilk kısmı beş sınıflıdır. Erenköy Kız Lisesinin ilk kısmında yalnız dördüncü ve beşinci sınıflar vardır. Erzurum Erkek, İzmir ve Konya Kız Öğretmen okullarında Tatbikat İlkokulları açılmıştır.

1 — ŞEHİR YATI OKULLARI :

Memleketimizde şehir ve kasaba Yatı Okulları her yıl birer sınıf kapatılmak suretiyle lâğvedildiğinden Ankara vilâyetinden gayri vilâyetlerde şehir ve kasaba Yatı Okulu kalmamıştır.

Ankara vilâyetinde Ankara 10 uncu yıl, Etimesut ve Kızılcahamam Yatı Okulları vardır.

Yalnız İstanbul'da ilk tahsilini yatılı yapmak isteyen çocuklar için vilâyet tarafından «İstanbul Birinci Yatı Okulu» adile bir ilkokul pansiyonu açılmıştır.

İSTANBUL BİRİNCİ YATI OKULU :

İstanbul Birinci Yatı Okulu, İlkokullarda paralı yatılı okumak isteyenler için açılmıştır. Buraya parasız talebe alınmaz. Bu okulun pansiyonuna Eylül, İkinci teşrin, İkinci kânun ve Mart ayları başlarında ödenmek üzere dört taksitte yüz lira ücretle talebe kabul edilir.

Memur çocuklarından tenzilât yapılmaz. Tatil aylarında okulda kalmak isteyen çocuklardan her ay 12,5 lira üzerinden ayrıca pansiyon ücreti alınır. Bunlardan istiyenler aynı ücretle çocuk kamplarına da kabul edilirler. Mektep Yıldız'dadır.

2 — KÖY YATI OKULLARI :

Köy Yatı Okullarına, okulu ve öğretmeni olmayan köylerin çocukları ile 3 sınıflı okullardan çıkan talebe alınır. Bu okullar İlkokul tahsili verir. Aynı zamanda köy çocuklarına tarlada fennî bir şekilde çalışma hayvan besleme, köy evlerinin kışlık ve günlük ihtiyaçlarını hazırlama usullerini hem gösterir, hem yaptırır. Bütün bu işlerle beraber kendi kendini idare etmeği de öğretir. Çocuklar, okuldan çıktıktan sonra köyü ve ailesi için faydalı bir unsur olarak yetiştirir. Buraya girecek çocuklar yiyeceklerini çiğ olarak beraberinde getirirler. Bunların miktarı ve kaç taksitte verileceği okul idaresile çocuk velileri veya köy ihtiyar heyeti arasında tespit edilir. Anasız, babasız veya başka suretle himaye muhtaç olan köy çocuklarının okuma masrafı yine erzak olarak salma suretile temin edilir. Köy yatıların talebe kadrosu yoktur. Ne kadar çocuk başvurursa hepsini alacak derecede genişdir. Bu okullara kız çocuklar da alınır. Bunların yatakhaneleri ayrıdır. Ve bayan öğretmenlerin nezareti altındadır.

Yatılı okulların nerede bulundukları aşağıda gösterilmiştir :

İstanbul'da :

Büyükçekmece Yatı Okulu :

Beykoz — Bozhane Köy Yatı Okulu :

Şile — Teke Köy Yatı Okulu :

Şile — Kuralı Köy Yatı Okulu :

D. İSTANBUL ŞEHİR İÇİ İLK OKULLARI :

İstanbul vilâyetinde kısmen belediye sınırı içinde kısmen de dışında 11 Kaymakamlık vardır. Bu Kaymakamlıklar da Nahiyelere ayrılmıştır.

Maarif Tarihinin mekteplere ait kısmını 1938 de kestiğim için bura-da ancak 1938 senesi sonuna kadar olan mektepleri bahis mevzuu edeceğim. Bu devrin hususiyetlerinden birisi de mekteplerin adlarla değil numaralarla anılmasıdır. Her Kaymakamlıktaki mektepler birden başlıyarak birinci, ikinci, üçüncü, altıncı gibi rakamlarla gösterilmektedir.

Bu mektepleri Kaza ve Nahiye itibarile kaydediyorum :

1 — EMİNÖNÜ KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 44 kilometre muraba ve nüfusu 100923 dür. Kaza-içinde merkezile birlikte dört nahiyesinde beş sınıflı 11, dört sınıflı 2, üç sınıflı 4, iki sınıflı 1 ki ceman 18 İlkokul vardır. Bu okullarda 6294 talebe okumakta ve 153 öğretmen çalışmaktadır.

2 — FATİH KAYMAKAMLIĞI

Kazanın genişliği 13 kilometre murabbai nüfusu 150.504 dür. Merkezile birlikte beş Nahiyesinde beş sınıflı 28, dört sınıflı 3, üç sınıflı 3, iki sınıflı 4 ki ceman 37 İlkokul vardır. Bu okullarda 15789 talebe okumakta ve 366 öğretmen çalışmaktadır.

3 — EYÜP KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 298 kilometre murabbai nüfusu 26269 dür. Merkezile birlikte iki nahiyesinde beş sınıflı 7, dört sınıflı bir, üç sınıflı 12, iki sınıflı 1, bir sınıflı 1 ki ceman 22 İlkokul vardır. Bu okullarda 3164 talebe okumakta ve 83 öğretmen çalışmaktadır.

4 — BEYOĞLU KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 306 kilometre murabbai, nüfusu 232170 dir. Merkezile birlikte 6 Nahiyesinde beş sınıflı 20 dört sınıflı 2 üç sınıflı 5 bir sınıflı 2 ki ceman 29 İlkokul vardır. Bu okullarda 10496 talebe okumakta ve 258 öğretmen çalışmaktadır.

5 — BEŞİKTAŞ KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 126 kilometre murabbai, nüfusu 54761 dir. Merkezile birlikte iki Nahiyesinde beş sınıflı 13 üç sınıflı 4 ki ceman 17 İlk- okul vardır. Bu okullarda 5576 talebe okumakta ve 144 öğretmen çalış- maktadır.

6 — SARIYER KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 226 kilometre murabbai, nüfusu 24266 dır. Bele- diye sınırı içinde merkezile birlikte iki nahiyesinde beş sınıflı 9 üç sı- nıflı 8 ki ceman 17 İlkokul vardır. Bu okullarda 1975 talebe okumakta ve 63 öğretmen çalışmaktadır.

7 — BEYKOZ KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 453 kilometre murabbai, nüfusu 21197 dir. Bele- diye sınırı içinde merkeziyle birlikte iki Nahiyesinde beş sınıflı 8 üç sınıf- lı 4 bir sınıflı 1 ki ceman 13 İlkokul vardır. Bu okullarda 2718 talebe okumakta ve 77 öğretmen çalışmaktadır.

8 — ÜSKÜDAR KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 119 kilometre murabbai, nüfusu 57071 dir. Mer- kezile birlikte üç Nahiyesinde beş sınıflı 18 dört sınıflı 1 üç sınıflı 9 ki ceman 28 İlkokul vardır. Bu okullarda 4846 talebe okumakta ve 157 öğ- retmen çalışmaktadır. Nahiyeenin birisi çokluk itibarile belediye sınırı dışında kalır.

9 — KADIKÖY KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 34 kilometre murabbai, nüfusu 57542 dir. Bele- diye sınırı içinde merkezile birlikte üç Nahiyesinde beş sınıflı 15 dört sı- nıflı 1 üç sınıflı 3 iki sınıflı 1 ki ceman 20 İlkokul vardır. Bu okullarda 5285 talebe okumakta ve 138 öğretmen çalışmaktadır.

10 — ADALAR KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 108 kilometre murabbai, nüfusu 16814 dür. Bele- diye sınırı içinde merkezile birlikte üç Nahiyesinde beş sınıflı 4 İlkoku- lu vardır. Bu okullarda 412 talebe okumakta ve 16 öğretmen çalışmak- tadır.

11 — BAKIRKÖY KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 2683 kilometre murabbai, nüfusu 28377 dir. Mer- kezile ve belediye sınırı dışındaki üç Nahiyesinde beş sınıflı 8 üç sınıflı

13 ki ceman 21 İlkokul vardır. Bu okullarda 2501 talebe okumakta ve 67 öğretmen çalışmaktadır.

E. İSTANBUL ŞEHİRİ DIŞI İLK OKULLARI :

İstanbul vilâyetinin tamamen şehir ve belediye sınırı dışında 5 Kaymakamlığı vardır. Türkiye Maarif Tarihinin esas programı şehir içindeki mekteplerden bahis olduğu halde vilâyet bir kül olarak alındığı için burada programdan biraz inhiraf edilerek belediye sınırı dışındaki beş Kaymakamlığın İlk Mekteplerini de göstermek lâzım gelmiştir.

1 — ŞİLE KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 713 kilometre murabbai, nüfusu 15101 dir. Merkezile birlikte dört Nahiyesinde ve köylerinde beş sınıflı 4 üç sınıflı 38 ki ceman 42 İlkokul vardır. Bu okullarda 2893 talebe okumakta ve 64 öğretmen çalışmaktadır.

2 — KARTAL KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 341 kilometre murabbai, nüfusu 17379 dır. Merkezile birlikte iki Nahiyesinde ve köylerinde beş sınıflı 71 üç sınıflı 14 ki ceman 85 İlkokul vardır. Bu okullarda 1917 talebe okumakta ve 57 öğretmen çalışmaktadır.

3 — YALOVA KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 453 kilometre murabbai, nüfusu 16840 dır. Merkezile birlikte üç Nahiyesinde ve köylerinde beş sınıflı 8 üç sınıflı 22 ki ceman 30 İlkokul vardır. Bu okullarda 1991 talebe okumakta ve 44 öğretmen çalışmaktadır.

4 — SİLİVRİ KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 737 kilometre murabbai, nüfusu 22790 dır. Merkezile birlikte iki Nahiyesinde ve köylerinde beş sınıflı 11 üç sınıflı 14 ki ceman 25 İlkokul vardır. Bu okullarda 2898 talebe okumakta ve 64 öğretmen çalışmaktadır.

5 — ÇATALCA KAYMAKAMLIĞI :

Kazanın genişliği 1862 kilometre murabbai, nüfusu 42218 dir. Merkezile birlikte beş Nahiyesinde ve köylerinde beş sınıflı 10 üç sınıflı 58 iki sınıflı 1 ki ceman 69 İlkokul vardır. Bu okullarda 4501 talebe okumakta ve 108 öğretmen çalışmaktadır.

3. İLKÖĞRETİM YARDIMCI TEŞEKKÜLLERİ :

Bu devirde çocuklar yalnız okul binalarında derslerle işgal edilmiyerek mektep dışında bedenlerini, kafalarını kuvvetlendirecek, onları barındıracak ve dinlendirecek hattâ eğlendirecek ve onlara yardım edecek müesseseler de vücade getirilmiştir. Aşağıda sayılan müesseseler bunlardandır. Ve İstanbul'a mahsusturlar.

I. ÇOCUK YUVASI :

Ana Mektepleri bahsinde geçtiği gibi, o mekteplerin kaldırılarak yerine bu türlü müesseselerin vücade getirilmesini Maarif Vekilliği vilâyetlere tamim etmişti. Bu tamim üzerine vilâyetlerin bunları kaldırmış oldukları 1938 senesine ait Maarif İstatistiğinde bu sınıf kültür müessesesinin kaydı görülmemesinden de anlaşılır. Yalnız İstanbul Ana Mektepleri yerine Çocuk Yuvalarını vücade getirmiş olduğu anlaşılıyor.

Hayatını amelelikle, işçilikle kazanmak mecburiyetinde bulunan dul ve fakir kadınların 3 - 7 yaşları arasındaki çocuklarını sabahdan akşama kadar oyalamak, yedirmek, içirmek ve terbiye etmek maksadiyle 1932 de İstanbul Belediyesi tarafından açılmıştır. İşe giden kadınlar sabahları çocuklarını getirip müesseseye bırakırlar ve akşam işten döndükleri zaman alıp barındıkları yere götürürler.

Şu halde bu müessese yemekli bir Ana Mektebi mahiyetindedir.

Bu müesseseden İstanbul'da üç tane vardır. Birisi İstanbul tarafında Atik Ali Paşa'da Çocuk Bakımevi Dispanserinde, ötekisi Üsküdar'da Süt ve Mektep Çocukları İçtimai Hıfzıssıhha Dispanserindedir. Cibali Tütün Fabrikasında da yalnız oraya devam eden dul kadınların çocuklarına mahsus olmak üzere bir üçüncüsü vardır. Ve bunun idaresi İnhi-sarlar İdaresine aittir.

Bir yuvanın kadrosu : bir hekim, bir mürebbiye, bir ahçı, bir de hademeden ibarettir.

Bu, büyük şehirler için çok yerinde bir müessesedir.

Garpte değil kadın amele çalıştıran bütün fabrikalar, bütün büyük mağazalar ve ticarethanelerin bile bu türlü müesseseleri vardır.

II. ÇOCUK BAHÇELERİ :

İlkokul yaşındaki çocukların yaz tatilinde ve okul zamanı dışındaki vakitlerini daha neşeli, daha güzel ve daha sıhhi şartlar içinde geçirmeleri, sokakların her türlü fena tesirlerinden kurtarılmaları için İstanbul'da 1936 ders yılı tatilinde ve tecrübe mahiyetinde olmak üzere bahçesi müsait 16 okulda Çocuk Bahçesi açılmıştır. Çocuk Bahçelerinin açılışı, boş bırakılan işçi çocuklarının neşeli bir muhitte eğlendirilmelerini nakil vasıtalarından ve her türlü tehlikelerle dolu muhitlerden uzaklaştırılmalarını temin etmiştir.

Çocuk Bahçeleri açılan okullara oyun malzemesi verilmek suretile faaliyetleri daha iyi bir hale konulmaktadır.

Çocuk Bahçelerinden elde edilen müspet neticenin önümüzdeki yıllarda daha verimli olması için icabeden tedbirlerin alınmasına çalışılmaktadır. Bütçeye konulan tahsisatla çocukların daha çeşitli malzeme ile meşgul edilmelerine, bahçelerini daha sıhhi şartlarla işlemelerine ve bahçelerde iş alacak öğretmenlerin mesaisinin karşılanmasına imkân verilmiştir.

III. ÇOCUK BARINDIRMA ODALARI :

İlkokullara devam eden çocuklardan bazılarının anne veya babalarının odalarını kilitliyerek erken işlerine gitmek ve geç gelmek mecburiyetinde bulunmaları dolayısıyla sokaklarda kaldıkları, okullara ders zamanından çok evvel geldikleri ve dersler bittikten sonra evlerine gide-medikleri ve bu yüzden derslerini de istenildiği tarzda hazırlayamadıkları ve bilhassa kış mevsiminde kar ve yağmur altında bulunmak mecburiyetinden hastalandıkları görülmektedir.

Bu gibi çocukların Okul Kütüphanelerinden istifade etmeleri öğretmenlerin yardımıyla derslerini hazırlayabilmeleri ve kış aylarında sıcak odalarda barındırılmaları için bazı İlkokullarda «Çocuk Barındırma Odaları» açılmış ve bu suretle bu gibi talebenin okulların kapalı bulunduğu saatlerde ders zamanları haricinde öğretmenlerin nezareti altında çalışmalarını temin olunmuştur.

IV. ÇOCUK KAMPLARI :

İlkokul talebesinin neşeli bir tatil devresi geçirerek sıhhi ve terbiyevi şartlar içinde istirahat etmeleri, beden kuvvetlenmeleri ve soğukların menfi tesirlerinden korunmaları için 1936 yaz tatilinde ilk defa olarak Kızıltoprak'ta 49 uncu İlkokulda bir İlkokullar talebe kampı açılmıştır.

Talebe, kampta bir doktorun devamlı murakabesi altında bulunmuş ve yedikleri, içtikleri, istirahatleri ve faaliyetleri yakından takip edilmiştir. Onbeş günde bir her çocuk sıhhi muayeneden geçirilmiştir.

Denize girmeğe doktorun izin verdiği çocuklar muntazaman deniz banyosuna götürülmüştür. Kamp hayatının cazip bir hale gelmesi için her şey yapılmıştır.

Kamp iki ay devam etmiş, bu müddet zarfında çocukların kilosu 1 - 6 arasında artmıştır.

Bu kampın verdiği sonuçlar memnuniyete değer mahiyette olduğundan 1937 yaz tatilinde Kızıltoprak, Erenköy, Florya, Paşabahçe ve Şile'de birer kamp daha açılmış ve kamplara 424 çocuk alınmıştır. Daha sonraki senelerde de bu faaliyete devam edilmiştir.

Kampa gireceklerden ayda 15 şer lira alınacaktır.

V. ÇOCUK TİYATROSU :

İstanbul Şehir Tiyatrosu, İlkokul talebesinin temsil zevklerini arttırmak ve onlara Türk Tiyatrosunu şimdiden tanıtarak Millî Tiyatronun istikbalini korumak için birkaç yıldanberi çocukların anlayıp sevebileceği şekilde temsiller vermeğe başlamıştır.

Çarşamba ve Cumartesi günleri öğleden sonra devam eden bu hayırlı faaliyet, kendisine her defasında daha çok artan bir talebe seyircisi toplamıştır. Tiyatroya gelen çocuklardan 7,5 kuruş ücret alınır ve kendilerine bir Çocuk Gazetesi verilir.

Çocuklar tiyatroda öğretmenler, kültür işyar ve müfettişlerinin nezareti altında bulunurlar. Çocuk Tiyatrosuna karşı gösterilen çok fazla rağbet sonraları okulları sıraya koyma suretile organize edilmiş ve bütün İstanbul İlkokullarının bu faaliyetten faydalanmaları temin olunmuştur.

VI. ÇOCUK KİTAPEVLERİ :

Çocuk Esirgeme Kurumu Eminönü Kaza Yönetim Kurulu tarafından çocuklar için Divanyolunda bir Kitapsaray açılmıştır. Eminönü Bölgesi dahilindeki okulların 3, 4 ve 5 inci sınıflarındaki çocuklar bu müesseseye devam ederek bilgilerini tevsi ve takviye ederler. Müessesenin çocuklar için yazılmış ahlâkî, bedî mahiyette 800 kadar kitabı vardır.

Muhtelif öğretmenler, bir gün Tarihî bahisler, başka bir gün Coğrafi bilgiler, diğer bir gün de Tabiat Bilgisi, Matematik malûmatı verir-

ler. Çocukların kitap okumaktan aldıkları intibaları dolayısıyla sordukları suallerde vuzuhsuz kalmış fikirler etrafında hasbihaller yaparlar. Aynı zamanda kurum tarafından haftanın altı gününde Kitapsarayın kapanacağına yakın çocuklara süt ve bisküvit tevzi olunur.

VII. İSTANBUL İLKOKULLARININ YARDIM BİRLİĞİ :

İstanbul İlkokullarında, bu okullara devam eden yoksul talebenin korunması için muhtelif yıllarda Himaye Heyetleri teşkil edilmiş; bu Heyetler, çocuklara yiyecek, giyecek, kitap temin etmek suretile onların en mübrem ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Halkın yoksul çocuklara bakmak için gösterdiği bu şefkat üzerine son yıllarda bütün İlkokullarda Himaye Heyeti teşkili bir prensip olarak ele alınmış, her okulda teşkil edilen Himaye Heyetleri bilhassa çocukların doyurulması işine en ön plânda yer vererek Kızılay, Çocukları Esirgeme, Yoksulları Koruma gibi Hayır Müesseseleri ve bazı hamiyetli kimselerin yardımından da istifade ederek 7781 çocuğu doyurmağa muvaffak olmuştur.

İstanbul Cumhuriyet Halk Partisi bu müesseselerin yaptıkları bu hayırlı yardım işlerini tanzim etmek ve genişletmek için (İstanbul C. H. P. Yoksul Okul Çocuklarına Yardım Birliği) adıyla bir Cemiyet kurmuş ve İstanbul Belediye hudutları içinde 14526 yardıma muhtaç çocuk bulunduğunu tespit ettirmiştir.

Birlik bu ders yılı içinde 141 İlkokul Himaye Heyeti ve Cemiyeti ile işbirliği yapmış, bunun 43365 liralık gelirlerine 6041 liralık gıda maddeleri, 4211 liralık elbise vermek gibi esaslı yardımlarda bulunmuş ve yardım gören, çocukların sayısı bu suretle 10869 a yükselmiştir.

İstanbul İlkokul Yoksul Çocuklarına Yardım Birliği 1937 yılı Mart ayında Cumhuriyet Halk Partisinin İlkokul yoksul çocuklarına karşı her zaman, her vesileden istifade ederek gösterdiği derin alâkanın neticesi olarak :

a — İlkokul çocuklarına yardım etmekte bulunan diğer teşekküllere bu yardımı nerelerde yapmalarının faydalı olduğunu göstermek, bu yardımın çoğalmakta olan ihtiyaçla mütenasip olarak artırılması imkânı hazırlamak,

b — İlkokul himaye heyetlerinin dileklerini tetkik ve bunlardan mümkün olanlarını yapmak,

c — Yardıma muhtaç çocukların vaziyetlerini icabında okullarla da temas ederek tespit etmek,

ç — Toplanan paraları muhtaç çocuklar nisbetinde ve mütenasip şekillerde himaye heyetlerine dağıtmak,

d — Himaye Heyetlerinin aynı yol ve şekilde çalışmalarını kolaylaştırmak için genel vaziyetten kendilerini aydınlatmak,

e — Kaza içindeki diğer teşekküllerin ve Hayır Müesseselerinin bu uğurdaki yardımlarını daha faydalı şekle sokmağa çalışmak maksatlarıyla kurulmuştur.

Birlik azası, Okul Himaye Heyetleri, Halkevlerinin Sosyal Yardım Kolları, Hayır Müesseseleriyle yılda 24 lira vermeği taahhüt edenlerden teşekkül eder. Birliğe bir defada en az (100) lira veren hakikî şahıslarla (500) lira veren hükmi şahıslar merkez kurulu kararıyle fahri aza yazılırlar.

Okul Himaye Heyetleri, Birliğin tabii, Hayır Müesseseleri hamî azasıdır.

Birliğin :

a — Cumhuriyet Halk Partisi 11 Merkezinde (Genel Kurulu),

b — Halkevlerinde veya Parti Kaza Merkezlerinde Birlik İdare Kurulları vardır.

4. ORTA ÖĞRETİM MÜESSESELERİ :

Türkiyede Orta Öğretim Müesseselerinin esas hedefi, İlk Tahsilini bitirmiş olanların Yüksek İhtisas Müesseselerine hazırlanmalarını temin etmek ve bu suretle her medenî memlekette münevver zümrenin yetiştirilmesi, yani umumî kültür işi için bütün dünyaca malûm ve muayyen öğretim derecesini vermektir.

Altı yıldan ibaret olan bu öğretim derecesi, memleketimizde bazı esaslı hususiyetler arzeder :

1 — Türk Orta Öğretim okulları, biri Orta Okul, ötekisi Lise adlarını taşıyan iki üniteye ayrılır. Yüksek tahsil yapmak isteyenler, her biri üçer yıllık devreye ayrılmış olan bu iki üniteden geçmeğe mecburdurlar. Bu suretle her iki okul, yüksek öğretime hazırlama bakımından birbirini tamamlayan bir bütün teşkil eder.

2 — Orta Okul ve Lise, bir bütün teşkil etmekle beraber, aynı zamanda birer ünite oldukları için, doğrudan doğruya iş ve meslek hayatına geçmek isteyenlere muayyen ve bir bütün teşkil eden kültür seviyesi vermek üzere tertip edilmiş bulunmaktadır. Bu suretle Orta Okulu bitirmiş olan bir vatandaş muayyen bir hak ve salâhiyetle mücehhez olarak umumî hizmetlere girebileceği gibi bu öğretim derecesinin üstünde başka bir Meslek Okuluna da girebilir.

Liseyi bitirmiş olanlar da aynı surette ve yine muayyen bir hak ve salâhiyetle umumî hizmetlere veya başka bir mesleğe girebilir.

3 — Liseyi bitirerek Lise diplomasını almış olanlar, Yüksek Öğretim Müesseselerine girebilmek için ayrıca bir de Devlet Olgunluk İmtihanından geçmeğe mecbur tutuldular.

Görülüyor ki başka memleketlerde, her memleketin bünyesine göre birbirinden farklı maksatlar ve gayeler için ayrı ayrı, kurulmuş müesseselerin fonksiyonlarını, teşkilât ve işleyişlerini, memleketimizin ihtiyaçlarına uygun bir tarzda tertip eden Orta Okullarımız ve Liselerimiz, «Tek Maarif» sistemimizin tahakkukunda en mühim bir halka teşkil etmektedir.

Her hangi bir sebeple muayyen bir tahsil seviyesinde okulu bırakmış yahut bir seviyeyi her hangi bir surette kendisine kâfi görerek hayata ve mesleğe girmiş vatandaşlardan daha yüksek bir tahsile geçmek veya ihtisasını yüksek öğretim müesseselerinde derinleştirmek isteyenler için Lise Bitirme Diploması almak imkânı verilmiş bulunmaktadır. «Tek Maarif» düsturumuzun zarurî bir neticesi olan bu tedbir, yalnız şu kayıt ile tahdit edilmiştir: Bu gibiler, terkettikleri sınıftaki emsallerinin normal şekilde Liseyi ikmal etmiş oldukları yıldan en az bir yıl sonra Lise Bitirme ve Devlet Olgunluk İmtihanlarına girerler.

Bugünkü Türk Cumhuriyetinin hazırlık devri olan Millî Mücadele yılları zarfında ilk olarak Orta Öğretim müesseselerinde ıslahat yapılmaya başlanmıştır.

Millî Mücadele başlangıcında Orta Öğretim Okulları, tahsisatı umumî bütçeden verilen bir ve iki devreli Sultanilerle tahsisatları vilâyet bütçelerine bağlı İdadilerden ibaretti. Sultanilerin sayısı 4'ü yatılı ve 17 si yatisız olmak üzere 21, hepsi yatisız olan İdadilerin sayısı ise 30 du.

İlk hareket, çok az olan bu rakamları süratle çoğaltmakla başlar. Daha mücadele yıllarında bir devreli Sultanilerin sayısı 32 ye, İdadilerin sayısı da 42 ye çıkarılmak suretile bugünkü Orta Okulların muadili olan 74 okul açılmış. Aynı artış bugünkü Liselere tekabül eden tam devreli Sultanilerde de görülür. 13'ü erkek ve 6'sı kız olmak üzere 19 tam devreli Sultanî vücade getirilmiştir. Bu okullara devam eden talebe yekûnu 3581 idi. Cumhuriyetin ilân edildiği yılın başında 72 tek devreli Lise, yani orta okul ve 23 tam devreli Lise mevcuttu. Bunlara devam eden talebe yekûnu 7146 ya çıkmıştır. Bu kısa devre içindeki talebe artışı, yeni rejimin köklü siyaseti bakımından çok dikkate değer bir netice veriyor. Artış nisbeti hemen hemen % 100 dür.

1940 - 1941 ders yılında faal olan Resmî Orta Okul sayısı 142, Resmî Lise sayısı da 44 dür. Bu rakamlara resmî olmıyan (Hususî, Azınlık ve Ecnebî) Orta Okul ve Liselerini katarak Türkiye'de Orta Okul sayısı 159'a ve Lise sayısı da 78'e çıkar.

Resmî Orta Okul ve Liselerde okuyan talebe yekûnu (1940 - 1941 rakamları)

Orta okul	Lise
24.990	5.126 Kız
69.939	17.817 Erkek
94.229	22.943 olmak üzere 117.172'dir.

Bu rakamlara resmî olmıyan aynı derecedeki okullar talebesi de ilâve edilirse :

Orta okul	Lise
28.296	6.304 Kız
74.543	20.966 Erkek
102.839	27.270 olmak üzere 130.109'dur.

Bu suretle yalnız Orta Okullarla, Liselerdeki talebe miktarı, artışı mücadele yıllarındaki rakamların 37 misli ve Cumhuriyetin başlangıç yılındaki rakamlara nazaran 18 misli artmış bulunmaktadır.

Türk İnkılâbının geçirdiği safhaların mühimlerinden biri lâiklik hareketidir. Bu hareketin Maarifte ağırlık merkezi, bilhassa Orta Öğretimde olmuştur. 1924 yılında neşredilen «Tevhidi Tedrisat» Kanunu ile varılmak istenen neticeler, bir taraftan bütün okulları Maarif Vekâleti idaresine vermek; diğer taraftan sırf Dinî Tedrisat yapan medreseleri kaldırmak, birbirini tamamlıyan işler olmuştur. Darülhilâfe Medreseleri sırf dinî törenleri idare edecek memurları yetiştirmek üzere imam ve Hatip Mektepleri haline sokuldu. Bu tedbirlerin esas hedefi, memlekette öğretim ve terbiyede hakiki birliği temin etmek olmuştur.

Aynı reform hareketleri arasına giren bir karar olmak üzere 1926 yılında yatisız Orta Okullarda tedrisatın muhtelitleştirilmesi zikredilebilir. Bu suretle ayrıca Kız Okulları açılması derhal mümkün olmıyan yerlerde dahi Kız talebenin Erkek arkadaşlarıyla birlikte kültür nimetlerinden tamamiyle istifade etmeleri kolaylaştırılmıştır. Bugünkü Türk Cemiyeti içinde kadının sosyal durumunda hasıl olmuş fevkalâde tekemmülün tabii bir neticesi olan bu karar, aynı zamanda genç kız Türk neslinin cemiyet içinde istisnasız bir surette üzerine almağa başladığı vazifelerin hududunu da her gün biraz daha genişletmekte en büyük âmil olmuştur.

Orta Öğretimin meccanî olması 1926 da neşredilen bir Kanunla temin edilmiştir.

Uzun harp yıllarından çıkmış olan bir Türkiye için geniş çapta bir kültür hareketine geçilmesi işi, kolayca anlaşılabacağı gibi, ilk önce bir bina meselesini ortaya koymuştur. Kısa yıllar içinde mevcut imkânlardan azamî surette istifade edilerek yurdun bir çok yerlerinde İlkokul, Orta Okul, Lise ve Öğretmen Okulları binaları yapılmıştır. Bu binalar, bugün modern müesseseler halindedir. Eski binaları da tedrici olarak bu şekle sokma teşebbüsü, yeni inşaat işleri yanında her yıl Maarif İdarelerimizin esaslı vazifelerinden biri haline gelmiştir.

Vekâletin yeni okul binaları, yapmak hususundaki faaliyetlerinden maada halkın gerek ferdî ve gerek müşterek olarak yaptıkları teşebbüsleride bilhassa kaydetmek lâzımdır. Muhtelif mahallerde bu maksat için halk tarafından cemiyetler kurulmuş ve okul binalarından bir kısmı bu cemiyetler tarafından yapılmıştır. Hayırsever bazı vatandaşlar da bir kısım okul binalarını kendi başlarına yapmışlar ve Maarif İdarelerine devretmişlerdir.

Bütün bu teşebbüslere rağmen halkın çocuklarını okutmak için gösterdiği alâkayı tamamiyle ve derhal karşılamak mümkün olmamaktadır. Bu sebepten mahdud bazı okul binalarını, öğleden evvel bir kısım ve öğleden sonra da diğer bir kısım talebeyi okutmak üzere günde iki defâ kullanmak mecburiyeti hasıl olmaktadır.. Buna göre öğleden evvel bir grup beş saat ders okur ve öğleden sonra da diğer bir grup talebe gelir ve onlar da beş saat ders okuyup giderler. Bu sisteme «Çift Tedrisat» adı verilmektedir. Türkiye'deki Orta Öğretim müesseselerinde 2375 dersane olduğu halde bunlardan 675 dersanede çift tedrisat vardır. Ve çift tedrisat yapan talebe sayısı da 30.384 dür ki, mevcut talebeye göre nisbeti % 25 tir. Yeni okul binaları yapıldıkça çift tedrisat yapan okullar da tedricen bu sistem öğretimden kurulacaklardır.

Orta Öğretimin mühim problemlerinden biri de öğretmenliğin hakiki bir meslek haline girmesidir. Cumhuriyet devrine gelinceye kadar bilhassa Orta Öğretim müesseselerimizin öğretim elemanları, umumiyetle bir yardımcı meslek mensupları halinde idiler. 1924 yılında neşredilen bir kanunla öğretmenlerin tayin ve terfileri veya işten el çektirilmeleri muntazam usullere bağlanmıştır. Tekâmül etmekte bulunan kemiyet ve keyfiyet bakımından artan elemanları ile bugün mazbut bir meslek müntesibi olan Orta Öğretmenlerimiz, mevzuun istediği bütün ihtisas evsafını haiz bulunmaktadır.

Yeni rejimin ilim, cemiyet ve yahut görüşlerine Orta Öğretim müesseselerimizin program ve işleyiş bakımından uyması, Cumhuriyet Maarifinin en fazla ehemmiyet verdiği mevzulardan biri olmuştur. Bunun için mütemadi bir araştırma ve tecrübe devrinden sonra Orta Okul ve Liselerimizin müfredat programları ve terbiye sistemi tespit olunmuştur.

Umumî prensip olarak lâik tedrisat esası, burada da hareket noktamızdır. Millî kültürün kuvvetlenmesi, üzerinde en ziyade durduğumuz bir hedeftir. Bu suretle Ana Dili ve Türk Tarihi ders programlarında mühim bir yer işgal eder. Bilginin çocuklara hayatta başarı el-

de edici bir cihaz haline gelmesi, öğretim, usulümüzün temelidir. Bunun için talebenin ilmi ve fennî mebdeleri tam mânasiyle benimsemesi ve bu mebdelerin tatbikatiyle en samimî bir alışkanlık elde etmesi daima göz önünde tutulan bir esastır.

Pozitif ilimlerin teorik mahiyette kalmaması ve pratik mesaiye de ehemmiyet verilmesi için okul lâboratuarlarının tanzimine ehemmiyet verilmiştir. Cumhuriyet devrinde 189 komple lâboratuar takımı temin edilmiş olması da bunu teyit etmektedir.

Lâboratuarların tekemmülü ve lâboratuar mesaisinin inkişafı için icap eden tedbir zamanla daha iyi bir şekilde alınmaktadır. Talebenin şahsî tettebbua alıştırılması için de Okul Kütüphanelerinin zenginleştirilmesine uğraşılmaktadır. Vekillik yeni çıkan kitaplardan okul kütüphanelerine göndermek suretiyle bu kütüphanelerin zenginleştirilmesine çalışmaktadır.

Orta Öğretim müesseselerinde göze çarpan bir hususiyet te derslerin sabah saatlerinde toplanmış olması ve öğleden sonraki saatlerin de talebe için öğretmenler nezaretinde serbest ve şahsî çalışmalara tahsis edilmiş bulunmasıdır.

Bu sistem sayesinde talebe sabah erken kalkmak ve işe erken başlamak itiyadını kazanmıştır. Bu sebepten bütün şehir ve kazalarda kültür hayatı erkenden başlar ve burada bir canlılık göze çarpar. Öğleden sonra şahsî çalışmalar, bilhassa kışın evinde sıcak ve rahat çalışma köşesi tedarik etmek imkânından mahrum olan talebeler için son derecede ehemmiyet kazanmaktadır.

Lise ve Orta Okullarda, yaşayan yabancı dillerden birinin takip edilmesi mecburîdir. Bu dillerin öğretilmesine bilhassa ehemmiyet verilmektedir. 1940 - 1941 ders yılı başından itibaren ileride sayıları çoğaltılmak üzere üç Lisenin birinci sınıflarında klâsik şube açılmıştır. Bu şubelerde diğer yabancı dillerden başka Lâtince okutulmaktadır. Müteakip sınıflarda eski Yunanca da okutulmaktadır.

Orta Öğretim müesseselerimizde yalnız zihni terbiye ve onunla muvazi giden bedeni terbiye verilmekle iktifa edilmektedir. Talebenin aynı zamanda iyi bir vatandaş olmak itiyatlarını fiilî olarak kazanmalarını mümkün kılacak teşkilât yapılmıştır.

Orta tahsildeki çocukların uzvî ve ruhî büyük değişmeler geçir-

dikleri bu yaşlarda onların hareketlerine çok dikkat etmek lâzım geldiğini bilen Vekillik, disiplin işlerine büyük bir ehemmiyet vermiştir.

1939 senesinde yapılan Disiplin Talimatnamesi Türk talebesinin nasıl bir karaktere sahip olması lâzım geleceğini esaslı bir şekilde tespit etmiştir. Talimatnamenin ruhu da bu karakterleri Türk talebesine kazandıracak mahiyettir.

Türk Maarifi talebenin; doğru sözlü olmasını ve yalandan nefret etmesini devletin kanunlarına ve cemiyetin ahlâk kaidelerine ve okulun nizamlarına içten gelme bir hisle itaat etmesini, öğretmeni, ana, babası gibi aziz ve kutsal tutmasını, arkadaşlarının şeref, haysiyet ve haklarına riayetkâr olmasını, müşterek hayatın icap ettirdiği muâşeret ve nezaket kaidelerine uygun hareket etmesini, milletin malını ve kendisinin yetiştirdiği mukaddes bir ocak olan okulunun eşyasını korumasını, yurt ve millet hizmetine adanmış olan sıhhat ve kuvvetini zehirli maddelerle tahrip etmemesini, vakit kaybettiren ve insanları kötü akibetlere sürükliyen ve bir çok sosyal felâketler doğuran kumar ve içkiden uzak kalmasını ve hattâ nefret etmesini, okullarda geçecek zaman dışında kalan vakitlerini aile ocağında veya spor meydanlarında, Halkevlerinde, kırlarda, güzel piyes ve filim seyrinde geçirmesini, eğlence yerlerinden ve sefahat ile sefaletin kaynaştığı teşekküllerden uzak kalmasını, iyi ve nazik tavırlı olmasını, kaba söz ve hareketlerde bulunmamasını, okuluna muntazam devam ederek vazifesini eksiksiz ve kusursuz yapmasını, enerjisini âhenkli bir surette idare ederek bedeni kadar zekâsını ve bunları verimli ve faydalı kılacak irade kabiliyetini inkişaf ettirmesini ve bu suretle muvazeneli bir hale getirdiği varlığını milleti ve büyük insaniyet ideali için hayırlı bir şekilde kullanmasını ister.

İşte Disiplin Talimatnamesinin bütün gayesi cezaları mekanik bir şekilde tatbik etmek olmayıp yukarıda arzedilen yüksek karakterleri talebeye aşılaktır.

Yeni Disiplin Talimatnamesi, okul içinde ve dışında millî ve insanî bakımdan fazilet olarak kabul ettiğimiz iyi hareketleriyle ve derslerindeki gayret ve muvaffakiyetleriyle üstünlük gösteren talebenin takdir edilmesine de yer vermiştir. 1939 - 1940 ders yılında arkadaşları arasında temayüz ederek takdir edilen talebenin sayısı 3314 tür.

Bilhassa yeni Disiplin Talimatnamesinin neşrinden sonra okulların disiplin işlerinde iyiliğe doğru büyük terakki olmuştur. Bu vaziyet şu cetvelin tetkikinden de anlaşılmaktadır.

	1939 - 1940 Ders yılı	1940 - 1941 Ders yılı
Kovma	62	34
Tastikname ile uzaklaştırma	107	49
1 yıl ilişik kesilme	27	21
2 yıl ilişik kesilme	9	9
Toplam	205	113

Bu cetvele göre bilhassa cezaların en ağırı olan kovma ve tasdikname ile uzaklaştırma cezalarında büyük tenezzüller göze çarpmaktadır. Talebe üzerinde cebri tazyik yapılamamış olduğuna göre bu salâhın da talebede içten gelen bir tesir altında vukua gelmekte bulunduğu kabul edilmiş olabilir.. Bu da yeni Disiplin Talimatnamesinin bir çok maddelerinin talebe üzerinde sevgi ve saygıya müstenit bir itaat yaratmış olmasıyla izah edilmelidir.

Okullarda ceza korkusuyla nizam ve kaidelere uymak yerine bu nizam ve kaidelere severek ve isteyerek riayet ve itaat etmek itiyadını verecek bir sistem takip edilmektedir. Hürriyet ile nizama bağlılığı ruhunda birleştirerek yaşayabilmesi için talebe geniş mikyasta okul faaliyetlerine iştirak ettirilmekte ve hattâ küçük suçlarda birbirlerini murakabe ve tecziye etmek haklarını da haiz bulunmaktadır.

Orta Öğretim okullarında belli başlı talebe teşekkülleri şunlardır:

1 — Kızılay Gençlik Teşkilâtı: Bu teşkilât gençteki şefkat ve kardeşlik duygularını beslemeğe hizmet etmekte ve azadan toplanan paranın yarısı Kızılay Cemiyetine verilmekte ve yarısı da aynı okulda muhtaç talebenin ihtiyaçlarına sarfedilmektedir.

2 — Talebe Kooperatifi: Hemen her okulda hususî talimatnamesine göre şahısların maddî menfaatleri dışında tamamen terbiyevî gayelere hizmet eden bir talebe kooperatifi bulunmaktadır.

Kooperatifler, bir taraftan talebenin okul içindeki istihlâk ihtiyaçlarını karşılarken elde ettiği kâr ile de fakir talebeye kitap ve saire gibi vesait temin eder ve hattâ okulun lüzumlu bazı ihtiyaçlarını karşılar.

3 — Spor: Beden Terbiyesinin ve sporun, genç nesillerin yetişmesinde, onların yurt müdafaasında olduğu kadar her türlü vazifeleri başarabilmelerinde oynadığı mühim rol göz önünde tutularak ders programları içindeki beden terbiyesinin bu gayeleri temine kâfi

gelmiyeceği düşünülerek her okulda ders haricinde faaliyette bulunmak üzere bir spor yurdu yuvası kurulmuştur. Bu yurtların faaliyetlerine her talebe iştirake mecburdur. Bundan yalnız hastalığını doktor raporiyle tevsik etmiş olanlar istisna edilir. Bu yurdun işleriyle cinnastik öğretmenleri meşgul olur. Yurtların faaliyeti Vekillik Beden Terbiyesi ve İzcilik Müdürlüğü tarafından tanzim edilir. Talebenin okul spor yurtları dışındaki, spor kulüplerine devamı memnudur.

Okullarda bundan başka, müsamere, müzik, kütüphane, yurt tetkiki gibi işlerle meşgul olan talebe teşekkülleri de vardır. Bu teşekküller, talebenin kendi aralarından seçtikleri heyetlerin idaresinde ve öğretmenlerin nezareti altında çalışırlar.

Bununla beraber her sınıfta gündelik işleri takip etmek üzere yine talebe arasından seçilen ve mümkün olduğu kadar geniş talebe sayısının okul işlerinde çalışmasını temin etmek üzere sık sık değiştirilen sınıf mümessili, sınıf temizlik mümessili, yoklama mümessili, yatılı okullarda yatakhane ve yemekhane işlerine bakan mümessiller, kıyafet ve muâşeret mümessilleri, okul bina ve eşyasının korunmasına bakan ve lâboratuar ve atelyelerde öğretmene yardım etmek üzere ayrılan mümessillerle, her okulun ihtiyacına göre tayin ettiği diğer talebe mümessilleri vardır.

İSTANBUL ORTA OKULLARI :

İstanbul'da üç çeşit Resmî Orta Okul bulunmaktadır: Erkek, kız, muhtelit. 1938 ders yılına ait Maarif İstatistiğine göre bunlar şöyle sıralanabilir :

A) ERKEK ORTA OKULLARI :

	Talebe sayısı
Bakırköy	310
Cağaloğlu	458
Davutpaşa	381
Emirgân	320
Fatih	417
Gazi Osman Paşa	572
Gelenbevi	625
Kadıköy (İkinci)	619
Kasımpaşa (Birinci)	320
Kumkapı	762
Nişantaşı	500
Taksim	414
Üsküdar (Birinci)	694
Yenikapı	411
Zeyrek	216

B) KIZ ORTA OKULLARI :

Bakırköy (Birinci)	236
Beşiktaş	594
Cibali	197
Çapa	482
Göztepe	335
İstanbul	566
Kadıköy (Birinci)	457
Kasımpaşa (İkinci)	182
Nişantaşı	424
Süleymaniye	463
Üsküdar (İkinci)	436

C) MUHTELİT ORTA OKULLAR :

	Erkek	Kız	Yekûn
Beykoz	256	129	385
Beyoğlu	444	217	661
Çatalca	121	43	169
Eyüp	583	213	796
Heybeliada	86	57	143
Kadıköy (Üçüncü)	599	226	825
Karagömrük	265	99	364
Pendik	214	86	282
Üsküdar (Üçüncü)	228	118	341

1938 Maarif İstatistiğine göre Türkiye'nin 63 vilâyetinde 132 erkek, kız ve muhtelit Orta Okul vardır. Bunun 35'i İstanbul'dadır. Bu rakam İstanbul'la öteki vilâyetler arasındaki kültür farkını gösterir. Bu 35 Orta Mektepten 33'ü şehir sınırı içinde, ikisi de şehir sınırı dışında Çatalca ve Pendik'tedir.

Adlarından da anlaşılıyor ki bulundukları yerler şehrin merkezine ve kalabalık semtlerine uzak olduğu ve orta tahsili takip edecek talebe sayısının yeniden bir Kız Orta Mektebi açtıracak derecede olmayışı da tedrisatın ister istemez muhtelit olmasını icap ettirmiştir.

İSTANBUL LİSELERİ :**A) ERKEK LİSELERİ :**

	Talebe sayısı
Galatasaray	1141
Haydarpaşa	2258
İstanbul	1495
Kabataş	1319

	Pertevniyal	687
	Vefa	713
B) KIZ LİSELERİ :		
	Cumhuriyet	659
	Çamlıca	177
	Erenköy	787
	İnönü	599
	İstanbul	1114
	Kandilli	688

Türkiye'nin 63 vilâyetinde kız, erkek ve muhtelit olarak ceman 42 Lise bulunmaktadır. Bunların 12'si İstanbul'dadır. Öteki vilâyetlerde muhtelit Liselerde varsa da İstanbul'da yoktur.

5. ÖZEL OKULLAR :

Bundan önceki devirlerde **Hususî Mektep** denilen Özel Okullar bilhassa İlk Öğretimi verenler, bu devirde seneden seneye azalmakta ve kıymetten düşmektedir. Bunun biricik sebebi, devletçe ilk tahsilin parasız gördürülmüş olması ve gayet muntazam ve güzel İlkokullar yapılmış bulunmasıdır. Daha güzel, daha fennî ve sıhhi bir binada parasız okuyup yazmak mümkün iken neden para verilerek daha kötü binalarda çocuk okutulsun?

Özel okullara seneden seneye artan Maarifin müdahalesini de eklersek Özel Okul açıp devlet okullariyle rekabete kalkışmanın ne kadar güç ve âdeta müşkül olacağı tahmin ve takdir edilir.

Ancak devletçe yatılı Orta Okullar ve Liseler lüzumu kadar açılmamış olacak ki Özel Okullar arasında bu çeşit müesseseler hâlâ hayatîyetini muhafaza etmektedirler.

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki özel okullar Türkiye Maarif Tarihinde şimdi eskisi kadar mühim roller oynamamaktadırlar. 1938 ders yılında bunların sayılarının ne kadar azalmış olduğunu da aşağıdaki liste göstermektedir :

İstanbul vilâyeti içinde 1 Özel Ana Okulu ve 2 Özel İlkokul ile bir Özel Orta, 7 Özel Lise vardır.

A) ÖZEL İLKOKULLAR :

Türk Özel İlkokulları, ücretlidir. Bu okullarda Resmî İlkokullar talimat ve müfredat programlarına göre iş yapılır.

Hangi semtlerde hangi dereceli özel okulların bulundukları aşağıda gösterilmiştir :

ÖZEL ANA OKULLARI :

Yavrular yurdu : Gedikpaşa'da.

B) ÖZEL ORTA OKULLAR :

Okullar Güneşi : Beşiktaş'tadır.

Hilâl Okulu : Aksaray, Yusufpaşa'da.
Yeni Nesil : Cağaloğlu'nda.

C) ÖZEL LİSELER :

Darüşşafaka Erkek Lisesi : Çarşamba'dadır.
Hayriye Lisesi : Saraçhanebaşı'ndadır.
İstiklâl Lisesi : Şehzadebaşı'ndadır.
Yüce Ülkü Lisesi : Kumkapı'dadır.
Boğaziçi Lisesi : Arnavutköy'ündedir.
Işık Lisesi : Teşvikiye karakolu karşısındadır.
Şişli Terakki Lisesi : Nişantaşı'ndadır..

6. AZINLIK OKULLARI :

Azınlık Okulları hakkında bu kitabın bundan önceki ciltlerinde kendisine ayrılan yerlerde hayli izahat verilmiş ve bu mekteplerin yaşadıkları aykırı vaziyeti lüzumu kadar aydınlatmışım.

Azınlık Okulları Meşrutiyet devrinde bir dereceye kadar yola getirilmiş ise de Maarifin isteği tamamiyle tatbik olunamamıştı.

Cumhuriyet devrinde bilhassa Lozan Konferansında bile bu mesele bahis mevzuu olmuş, hattâ Muahedenameye bu okullar için şu iki madde konulmuştu :

Madde 40 — Gayri müslim ekaliyetlere mensup olan Türk tebaası hukukan ve fiilen diğer Türk tebaaya tatbik edilen aynı muamele ve teminattan müstefit olacaklardır. Bunlar bilhassa masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü müessesatı hayriye, diniye veya içtimaiyeyi, her türlü mektep ve sair müessesatı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve murakabe etmek ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe istimal ve âyini dinlerini serbestçe icra eylemek hususlarında müsavi hukuka malik olacaklardır.

Madde 41 — Tedrisatı umumiye hususunda Türk hükûmeti gayri müslim tebaanın mühim bir nispet dahilinde mütemekkin oldukları şehirler ve kazalarda bu Türk tebaasının çocuklarının İptidai Mekteplerde kendi lisanlarıyla tahsil etmelerini temin zımında teshilâtı münasebe ibraz edecektir. Bu hüküm Türk hükûmetinin mezkûr mekteplerde Türk lisanının tedrisini mecburî kılmasına mani olmayacaktır.

Gayri müslim ekalliyetlere mensup Türk tebaasının mühim nisbette mevcut oldukları şehirlerde veya kazalarda devlet bütçesi, belediye veya sair bütçeler tarafından terbiye, din veya emrihayır maksadıyla tahsis edilen mebaliğden bu ekalliyetlere de muhik bir hisse temin olunacaktır. Mebaliği mezkûre alâkadar müessesatın sahibi salâhiyet mümessillerine ita edilecektir.

Bu böyle olmakla beraber azınlıklar bu maddelerle kendilerine verilmiş olan haklardan vaz geçtiklerinden şimdi Maarif idareleri bu

çeşit okullar hakkında istediği idare ve tedris tarzını tatbik ettirmektedir. Bu tarz hakkında Yabancı Okullar bahsinde izahat verilmiştir. Bu okulların bazı hususiyetleriyle adları aşağıda gösterilmiştir :

İstanbul vilâyetinde, İlk, Orta ve Lise dereceli Ermeni, Musevi ve Rum Azınlık Okulları vardır.

1 — Azınlık İlkokullarının birinci sınıftan gayri sınıflarına girmek isteyenlerden hususî tahsil görenler, kendilerine ders okutandan 16 kuruşluk pullu bir tahsil belgesi ile her hangi bir okula devam etmediklerine dair Nahiyeden alacakları bir vesika ile Kültür Direktörlüğüne başvurdukları ve girmek istedikleri okulun müfettiş ve öğretmenler kurulu önünde yapılacak bir sınavda kazandıkları takdirde aynı yaşta-kilerin bulunduğu sınıftan bir aşağısına kabul olunurlar.

2 — Bir Azınlık Okulundan diğer bir Azınlık Okuluna naklen girmek isteyenlerin, ayrılacakları okuldan alacakları belgeleri Kültür Direktörlüğüne vize ettirmeleri lâzımdır.

3 — Aynı lisanlarla tedrisat yapan Azınlık Okullarında aynı talimatname ve müfredat programı tatbik edildiğinden aynı lisanla tedrisat yapan Azınlık Okullarının birinden diğerine geçmek isteyenler, belgelerinin gösterdikleri sınıflara imtihansız kabul olunurlar.

4 — Orta dereceli Azınlık Okullarından resmî veya muadeleti tasdik edilen Türk Özel Orta Okullarına girmek isteyenler, öğretmenler kurulu önünde tasdiknamelerinde gösterilen sınıfın bir sınıf aşağısından imtihan edilerek başarı gösterdikleri takdirde aynı sınıfa kabul olunurlar. Başarı göstermeyenler bir aşağı sınıfa kaydedilirler.

5 — Azınlık Okullarında talebe, kültür derslerini (Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurtbilgisi, Sosyoloji ve Askerlik) Türkçe olarak okumağa ve bu derslerden mümeyyizler huzurunda imtihan vermeğe mecburdurlar İki dersten fena numara alan talebe sınıfta kalır.

1 — ERMENİ OKULLARI :

İstanbul vilâyetinde 34 İlk, 1 Ortaokul ile 3 Ermeni Lisesi vardır.

Hangi semtlerde hangi İlk, Ortaokul ve Lise dereceli Ermeni Okulu bulunduğu aşağıda gösterilmiştir :

ERMENİ İLK OKULLARI :

Anarathigutyun Kız Okulu : Beyoğlu Çöplükçeşme

Artigirtaran Kız Okulu : Pangaltı Halâşkâr Gazi

Ağkadaser Okulu : Pangaltı

Anarathigutyun Okulu : Samatya İmrahor Caddesi
Aramyan Unciyan : Kadıköy Caferağa
Anarathigutyun Kız Okulu : Kadıköy Osmanağa
Anarathigutyun Kız Okulu : Pangaltı
Bezciyan Okulu : Kumkapı
Bezciyan : Kartal
Bogosyan Varvryan Okulu : Kumkapı Bayramçavuş
Beyoğlu Katolik Erkek Okulu : Sakızağacı
Dadyan Okulu : Bakırköy Cumhuriyet Caddesi
Dibargırtan Okulu : Kadıköy Moda Caddesi
Ermeni Protestan Okulu Gedikpaşa Muhsinehatun
Hayganuşayan Okulu : Yenikapı Kâtip Kâsım Mahallesi
Horenyan Okulu : Balat
Kalfayan Okulu : Hasköy
Kapamacıyan Okulu : Yeşilköy
Karagözyan Okulu : Şişli Kâğıthane Caddesi
Leonvartuhyan Ana Okulu : Pangaltı
Lusavurciyan Ana Okulu : Pangaltı
Makruhyan Okulu : Beşiktaş Abbasağa
Merametcıyan Okulu : Feriköy Ermeni Kilisesi
Nersesyan Okulu : Halıcıoğlu
Nersesyan Okulu : Kınalıada
Nersesyan Yermonyan Okulu : Üsküdar İcadiye
Nortibros Okulu : Nişantaşı
Surpmesrupyan Okulu : Gedikpaşa
Surp Anna Kız Okulu : Beyoğlu Hüseyinağa
Sahakyan Nunyan Okulu : Samatya Kocamustafapaşa
Semerciyan - Cemeran Okulu : Üsküdar - Yenimahalle
Tateosyan Okulu : Rumelihisarı
Tarkmanças Okulu Ortaköy - Taşmerdiven
Tarkmanças Okulu : Arnavutköy - Ayazma Caddesi

ERMENİ ORTA OKUL VE LİSELERİ :

İstanbul'da Orta dereceli Ermeni Okullarının İlkokul sınıfları da vardır.

Eseyan Kız Orta Okulu : Taksim Rum Mezarlığı
Bezezyan Lisesi : Bakırköy
Getronagan Lisesi : Galata Ermeni Kilisesi Sokağı
Pangaltı Lisesi : Pangaltı'da

2 — MUSEVİ OKULLARI :

İstanbul vilâyetinde 6 Musevi İlkokulu ile 1 Lise vardı. Hangi semtlerde hangi İlk ve Lise derecesinde Musevi Okulları bulunduğu aşağıda gösterilmiştir :

Ahrida İlkokulu : Balat

Galata Musevi İkinci Muhtelit : Şehsüvar Mahallesi

Galata Musevi Birinci Muhtelit : Hocaali Mahallesi

Hasköy Musevi Okulu : Keçecipiri

Seor Ahayim Ana Okulu : Kuzguncuk Üsküdar Furun sokak

Kasımpaşa Musevi Okulu : Kasımpaşa Dörtkuyu

MUSEVİ ORTA OKULU :

Musevi Lisesi :

İlk sınıflar vardır. Kumbaracı yokuşu

3 — RUM İLKOKULLARI :

İstanbul vilâyetinde 43 İlk, 3 Orta Okul ile 4 Rum Lisesi vardır.

Hangi semtlerde hangi Rum İlk, Orta Okulu ile Lisesi bulunduğu aşağıda gösterilmiştir :

Arnavutköy Rum Okulu : Arnavutköy

Ayakonstantin Okulu : Beyoğlu

Aynalıçeşme Kız Okulu : Beyoğlu

Ayatıyada Erkek Okulu : Taksim

Bakırköy Muhtelit : Cevizlik Mahallesi

Balat Rum Okulu : Kesmekaya Mahallesi

Beşiktaş Rum Okulu : Köyiçi

Boyacıköy Rum Okulu : Boğaziçi Mahallesi

Büyükkada Rum Okulu : Ayadimitri Mahallesi

Büyükkada Rum Erkek Eytamhanesi : Hiristos tepesi

Burgaz Rum Okulu : Burgaz'da

Büyükdere Rum Okulu : Ferit Sokak

Cibali Rum Okulu : Fener Caddesi

Çengelköy Rum Okulu : Çengelköy

Edirnekapi Rum Okulu : Atik Ali Mahallesi

Feriköy Rum Okulu : Kâğıthane Caddesi

Galata Karma Okulu : Ermeni Kilisesi

Heybeliada Muhtelit Okulu : Mektep Sokak

Hasköy Rum Okulu : İskelebaşı

Kadıköy Rum Okulu : Yeldeğirmeni
Burgaz'da Rum Okulu : Burgazada
Kumkapı Rum Okulu : Cami Şerif
Kandilli Rum Okulu : Mektep Sokak
Kurtuluş Muhtelit Okulu : Çeşme Meydanı
Kurtuluş Rum Kız Okulu : Ayvansaray
Kuzguncuk Rum Okulu : Kâtip Kasım Mahallesi
Yeni Nesil : Cağaloğlu'nda
Maraşlı Rum Okulu : Haliçfeneri
Beyoğlu Üçüncü Muhtelit Rum Okulu : Taksim Nane Sokak
Ortaköy Rum Okulu : Muallim Naci Caddesi
Odigitriya Katolik Rum Okulu : Beyoğlu Alipaşa
Sarıyer Rum Okulu : Yenimahalle
Kadıköy Kız Rum Okulu : Caferaga
Kadıköy Erkek Rum Okulu : Caferaga
Sirkeci Rum Karma Okulu : Hocapaşa
Samatya Rum Okulu : Kilise Sokak
Tarabya Rum Okulu : Kilise Sokak
Üsküdar Rum Okulu : Yenimahalle
Yenişehir RumOkulu : Turşucu Sokak
Yeniköy Rum Okulu : Ayanikola Mahallesi
Yeşilköy Rum Okulu : Florya

ORTA DERECELİ OKULLAR :

İstanbul'da Orta ve Lise dereceli Rum okullarında İlkokul sınıfları da vardır.

Fener Rum Lisesi : Haliç Feneri
Yuvakımyon Rum Kız Lisesi : Haliç Feneri
Zapyon Rum Kız Lisesi : Taksim
Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi : Beyoğlu
Merkez Rum Kız Orta Okulu : Beyoğlu
Rum Rühban Okulu : Heybeliada
Tarisivaridu Kız Orta Okulu : Beyoğlu Kuloğlu

Mekteplerini idare edebilmek için eskisi kadar para bulamamaları, devletçe tedrisatın lâikleştirilmesi üzerine İslâm olmıyan Türk çocuklarının da resmî mekteplerde okumalarında o kadar mahzur görülmemesi öğretim işlerine ruhanî makamların karıştırılmaması, yeni Türk harflerinin kabulünün ve dilin sadeleştirilmiş olmasının Türkçe okuyup yazmayı eskisine nisbetle çok kolaylaştırılmış olması... Gibi sebeplerle azınlık okulları seneden seneye rağbetten düşmekte ve sayıları azalmaktadır.

7. YABANCI OKULLARI :

Yabancı Okulları hakkında bu kitabın bundan önceki ciltlerinde hayli izahat vermiş ve bu müesseselerin aykırı ve istisnâî durumları üzerinde oldukça durmuştum.

Burada da bugünkü şeklini alıncaya kadar geçirmiş olduğu istihale safhalarını izah edeceğim :

Türkiye'deki Ecnebî Mektepler, diğer sıhhî, hayrî ve mezhebî teşekkülleri gibi bundan çok zaman önce sultanların bunların mensup bulundukları devletlere bir cemile olmak üzere zaman zaman sefirleri tarafından yapılan iltimas üzerine verilen fevkalâde müsaade (fermanlarla) açılmıştır.

Büyük bir kolaylığa mazhar ve her türlü mükellefiyet ve kayıttan azâde olarak kurulan bu müesseseler kısa bir zaman içinde oldukça inkişaf göstererek yavaş yavaş bir lûtf eseri olan bu müsaadeleri kendileri için tanınmış bir hak ve salâhiyet derecesine kadar vardırarak kendi kendilerine tevsi etmişler ve şubeler açmak suretiyle üretmişlerdir.

Türkiye'de bu suretle teşekkül eden yabancı müesseseleri içinde Fransız müessesatı evvelce de olduğu gibi halen de ekseriyeti teşkil etmektedir. Evvelce dinî, tedrisî, sıhhî ve hayrî olan müesseseler bugün ancak mektep olarak devam etmektedirler. İçlerinde sırf dinî tedrisat yapamı pek azdır.

Başlangıçta memleketteki mümasilleri azınlık müesseseleri gibi bunlar da faaliyetlerine eşhası hakikiye namına tasarruf ettikleri gayri menkullerde başlamışlardır.

Bu vaziyet 1328 tarihli Eşhası Hükmiye Kanununun neşrine kadar devam etmiştir. Kanunun verdiği salâhiyetten istifade için bir çokları hükûmete müracaatla Devlet Şûrasından geçirilmek suretiyle önceleri eşhası hakikiye namına mukayyet gayri menkulleri bina vergisinden muaf tutulmak ve mevcut kıymetlerine göre (vermekle mükellef tutuldukları mukatayı) binde on nisbetinde bir muhasses mukataaya bağ-

lattıktan sonra gayri menkullerini teşekküllerin şahsiyeti maneviyesi adına Tapu sicilâtına kaydettirip tescillerine yarar müsaadeyi elde ederek vaziyetlerini ıslah edenleri olduğu gibi halen dahi eskisi gibi devam edenlerine de tesadüf olunmaktadır.

Teşekküllerin hemen hemen muayyen hiçbir esasa dayanmayan müsaadeleri ilkin Mevritiyet devrinde bahis mevzuu olmuş ve 18 Kânunu evvel 1913 tarihli Türk - Fransız İtilâfnamesinin yapılması sırasında evvelâ Türkiye'de mevcut ve Fransaya ait bu çeşit müessesat tetkik edilip varılan neticeye göre de mevcudiyetleri kabul ve tasdik olunanlar hakkında tanzim edilen bir liste İtilâfnameye ayrıca bağlanmıştı. Ancak Birinci Cihan Harbinin çıkışı kararlaştırılan esasların o zaman tatbikine imkân bırakmamıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetiyle Fransa devleti arasında Ankara'da 20 Teşrini evvel 1921 tarihinde yapılan Ankara İtilâfnamesinde yine bu müessesat bahis mevzuu olmuş ve bunlar hakkında evvelce 1913 İstanbul İtilâfnamesi mukarreratı esas tutulmak suretiyle mevcudiyetleri bir kere daha teyit ve kabul olunmuştur.

Son defa Lozan'da sulh müzakereleri sırasında bu teşekküllerin de umumî vaziyetleri tetkik edilirken Türkiye Heyeti Mürahasası Reisi İsmet Paşa Türkiye Hükûmetinin noktai nazarını geçmiş zamanlarda üç büyük devlete (İngiltere, Fransa ve İtalya) verilen bir müsaadeyi sulh müzakeratına iştirak etmiş bulunan bütün devletlere teşmil edemeyeceği gibi Ankara İtilâfnamesiyle Fransız müessesatına verilen mevcudiyetleri kabul ve her türlü mükellefiyatı maliyeden muafiyet noktasından Türkiye'de mevcut mümassilleri Türk müessesatına verilenlerden daha fazla ve eksik verilemeyeceğinden tanılan münasiliyet muahedei sulhiyede bir madde olmaktan çıkarılarak mutabık kalınan esaslar dahilinde Türk Heyeti Mürahasasının alâkadar üç büyük devlet heyeti mürahasası reislerine muahedei sulhiyenin Lozan'da akdinden evvel geçirilecek birer mektubu düveli ile bu ciheti teyit hususunu ileri sürmüşler ve sureti tesviye taraflarca da kabul edilmiştir.

(Resmî Lozan zabıtları birinci takım dördüncü cilt sayfa 59)

«Türkiye Heyeti Mürahasası 30 Teşrini evvel 1914 senesinden evvel Türkiye'de mevcut oldukları musaddak ve Fransız, büyük Britanya ve İtalya'ya tâbi bulunan müessesatı tedrisiye ve hayriye ile hastanelerin kemakân payidar olacaklarını beyan eder. Mamafih bu müessesatın hiçbir bahane ile ve hiç bir veçhile Türkiye'nin menafiine ve Türk

kavaninine muğayir lâalettayin bir propagandada veya fiil ve hareket-te bulunmıyacakları iyice mukarrerdir.»

Bahis mevzuu olan mektup şudur :

Lozan 24/Temmuz/1923

Türk Heyeti Murahhasası Reisinin Fransız murahhasına mektubu.

Sulh Konferansında Fransa Cumhuriyeti murahhası General Pelle Hazretlerine

Ekselâns;

Lozan'da bugünkü tarihle imza olunan ikamet mukavelesine atfen ve mezkûr mukaveleye raptedilecek olan beyannamenin mektuplarla tebdili hakkında birinci komitenin 19/Mayıs/1923 tarihli celsesinde müttehas kararına tevfikan Türkiye'de 30/Teşrinievvel/1914 tarihinden mukaddem mevcudiyetleri musaddak Fransa'ya mensup müessesatı mezhebiye, tedrisiye, sıhhiye ve hayriyenin mevcudiyetini tanıyacağı ve bugün imza edilen muahedei sulhiye tarihinde Türkiye'de fiilen mevcut sair Fransız müessesatı mümasilesinin vaziyetlerini nizamla tevfik etmek üzere hayır havahane tetkik edeceğini hükûmetim namına beyan ile kesbi şeref eylerim.

Her nevi mükellefiyatı maliye noktai nazarından balâdaki müessesat, Türk müessesatı mümasilesiyle tamamen müsavi muameleye mazhar edilecek ve işbu müessesat hakkında cari olan nizamname ahkâmı ile kavanin ve nizamata tâbi olacaklardır.

Mahaza şurası mukarrerdir ki Türk Hükûmeti işbu müessesatın şeraiti faaliyetini ve mekteplere gelince tedrisatın ameli teşkilâtını nazarı itibara alacaktır.

Tazimatı ihtiramkâranemin teminatını kabul buyurmanızı rica ederim.

İsmet

Bu müzakereler cereyan ettiği bir sırada bilhassa Türkiye'de lâikliğin kabulü üzerine bir yandan da hükûmetçe tatbikata geçilmişti. Fransız hükûmeti bunu şiddetle protesto etti. Fransızların noktai nazarları, protestolarının metni ve buna karşı Türkiye'nin cevabı 24 Mart 1340 tarihli Vatan gazetesinde görülmektedir. Bu mevzu etrafında yine mezkûr gazetenin 19 Nisan 1340 tarihli nüshasında çıkan ve nota metnini de gösteren şu yazıyı alıyorum :

«Papaz Mekteplerinin seddi üzerine Fransız mümessili mösyö Ju-

se Güreli tarafından Doktor Adnan Bey'e protestoyu mutazammın bir nota tevdi edildiğini yazmıştır. Bu notanın Fransız gazetelerinde intişar eden metni aynen şudur :

«Hükûmeti metbuamdan aldığım emir üzerine 12000 talebe mevcut bulunan 38 Fransız Mektebinin seddini protesto ediyorum. Ankara İtilâfnamesine ve Lozan Muahedenamesine bir tecavüz teşkil eden bu seddin avakibi hakkında Türk hükûmetinin kemali ehemmiyetle nazarı dikkatini celbe memurum. Fransız Hükûmeti, Fransız Mekteplerinin idarei müstakbelesi hakkında Türkiye ve Fransa hükûmetleri arasında mükâlemat cereyan ettiği bir dakikada Mekteplerin Türk memurları tarafından seddedilmesi daha az kabili tahammül olduğu zannındadır.»

Maten gazetesinin İstanbul muhabiri mahsusu Papaz Mektepleri hakkında gazetesine yazdığı bir mektup ta şu garip malûmatı vermektedir :

«Kovanlarından tecrit edilmiş arılar gibi beş gündenberi binlerce çocuk Beyoğlu caddelerinde endişenak geziniyorlar. Endişeli çehrelere ve bazan ağlamış gözlerle mektepleri etrafında dolaşıyorlar ve bunlardan en cüretkâr olanları hocalarını selâmlamak ve muhabbet ve sadakatlerini teyit etmek için mekteplerine girmek cesaretini de gösteriyorlar. Bu ziyaretçiler arasında bir çok Türk talebe de görülmektedir. Bu, bize gösteriyor ki Papaz Mekteplerinin seddi efkârı umumiyece ve bilhassa İstanbul ve İzmir Türklerince tasvip edilen bir tedbir değildir. Filhakika Ankara'dan verilen son bir emir mucibince sınıflarından çıkarılan 12000 talebenin yarısı Türktür. İzmir'deki 3000 talebe için de aynı hal vakidir. Papazlarımız burada pek seviliyorlar (!!!)»

Maten muhabiri bu vadide hakayiki ahvale gayri muvafık bazı mütalealar daha serdettikten sonra son söz olarak diyor ki :

«Şimdi ne olacak? Bir aralık Türk hükûmetinin müttefikin mümesilleri tarafından vaki olan ricaları nazarı itibare alarak ve kendi azası arasında Fransız Mekteplerinin eski talebesinden bazısının da bulunduğunu hatırlıyarak daha az şiddetli davranacağı zannedilmişti. Fakat bu olmadı. İttiha edilen tedbir kat'i görünüyor.»

Yabancı Mekteplerin bugünkü durumu 1926 senesinden itibaren ve Maarif Vekilliğinin Maarif Müdürlüklerine göndermiş olduğu şu tami mi ile almıştır denilebilir :

1 — Ecnebî Mekteplerinin ruhsatnameleri iyice tetkik edildikten sonra tahdit olunacaktır. Şimdi mevcut ruhsatnamelerle ve Mekâtibi

Hususiye Talimatnamesi ahkâmına göre çalışabilirler ve bu şartları tecavüzlerine katiyyen mani olmalısınız.

2 — Bilumum Ecnebî Mektepleri Türkçe ve Türk Tarih ve Coğrafyası muallimlerini şimdilik vekâlet tayin edeceğinden 26 Eylül 1341 tarihli tamim mucibince şeraiti haiz muallimlerin vesikaları iyice tetkik edildikten sonra vekâlete gönderilmelidir. İnha edilecek muallimlerin öz Türk olmaları ve millî duygu ile müttehassıs bulunmaları lâzımdır.

3 — Bazı Ecnebî Mekteplerin alât ve levazımatı dersiyeleri ile kayıt işleri, sıra ve yazı tahtası gibi zarurî eşyaları bile yoktur. Teftişiniz neticesinde bunları şimdiye kadar ikmal etmedikleri tahakkuk eden mekteplerin bu vaziyette tedrisatına müsaade edilmeyecek ve derhal Vekâlete bildirilerek bunlar hakkında vekâletten emir istenecektir.

4 — Bazı Ecnebî Mekteplerinin az ücret veren fakir talebeyi süfli hizmetlerde kullandıkları esefle haber alınmıştır. Şiddetle men olunacaktır.

5 — Mektepteki kuyudatın Türkçe tutulması emir olunduğu halde maalesef hâlâ buna riayet edilmediği görülmüştür. Bu cihetin katiyetle temini, aksi takdirde mekteplerin seddedilmek üzere vekâlete bildirilmesi lâzımdır.

6 — Ecnebî Mekteplerin bazılarında Mekâtibi Hususiye Talimatnamesi görülmemekte ve verildiği halde bililtizam gösterilmemektedir. Kendilerine makbuz mukabilinde tevdi ve her teftişte bu Talimatnamenin aranması icap eder. Talimatname ahkâmına ademi vukufun hiç bir zaman mazeret teşkil edemeyeceği kat'i olarak tebliğ edilmelidir.

7 — Ecnebî Mekteplerinde Türkçe ve Türk Tarih ve Coğrafyasından başka Mektep İdaresinin müsaadesiyle ders deruhte eden Türk muallimlerinin de tetkiki ahvali Maarif Vekâletine aittir. Bu kabil muallimlere hüviyetleri tetkik edildikten sonra müsaade verilir.

8 — Bilumum Ecnebî Mekteplerinin en mütena bir yerine Türkiye Reisicumhurunun 80X66 ebadında olmak üzere bir fotoğrafları asılacaktır.

9 — Mekteplerde nezaket ve ıntizam nususı dikkatle takip olunmalıdır.

10 — Bazı Ecnebî Mektepleri kiliselerine hariçten bazı eşhasın ibadet maksadiyle girdikleri haber alınmıştır. Bunun derhal meni ile tekerürü halinde vekâlete bildirilmelidir.

11 — Bazı Mekteplerde tamim hilâfına kitaplar arasında dinî propaganda yapmak için Azize resimleri görülmüştür. Bunların derhal kaldırılması lâzımdır. Kiliseden başka yerde salıp takamazlar. Hilâfî emir harekette bulunan müdür ve muallimlerin vazifelerine derhal nihayet verilecektir.

12 — Ecnebi Mekteplerin Tâli Kısımlarını Müfettişi Umumiler, Maarif Müdür ve Memurları teftiş ederler. İlk Ecnebi Mekteplerini İlk Tedrisat Müfettişleri Maarif Müfettişi Umumisinden alacakları program mucibinde teftiş edecekler ve raporlarını müfettişi umumî ile Maarif İdaresine verilmek üzere iki nüsha olarak tanzim edeceklerdir.

13 — Maarif İdarelerinin dikkatsizlikleri yüzünden evvelce seddedilmiş olan Ecnebi Mekteplerinin gizli olarak tedrisata devam ettikleri esefle haber alınmıştır. Bu gibi gizli tedrisatta bulunan mektepler haber alındığı takdirde oranın Maarif Müdür ve memurları meslekten katiyyen ihraç edilmek suretiyle tecziye edileceklerdir.

14 — Türk Ekalliyet Mekteplerindeki muallimlerin hüviyetlerinin, ehliyetlerinin, şahadetnamelerinin ve sair vesaiki lâzıminin tetkiki Maarif İdarelerine aittir. Hususî Mektepler Talimatnamesinin ahkâmına muvafık olmıyanları kabul etmeyiniz.

15 — Maarif Müdür veya memurları Ekalliyet Türk Mekteplerini bizzat teftiş edecekler veya İlk Tedrisat Müfettişleri vasıtasıyla mura-kabeye tâbi tutacaklardır.

16 — Bu tamimin ciddiyetle tatbikini rica ederken, arkadaşlarımla hususatı salifede ihmal ve en ufak bir noktada bile müsamaha etmiyeceklerini kuvvetle ümit ediyorum. [2]

Liselerde okunmak üzere Türk Tarih Kurumu tarafından yazdırılmış olan Tarihin dördüncü cildinde (sayfa 260) Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin vaziyetleri şu cümlelerle anlatılır :

«Kapitülâsyonların hâkim bulunduğu devirlerde, Osmanlı saltanatından alınmış imtiyazlara dayanan Ecnebi Mekteplerde dinî ve siyasi mahiyette zararlı telkinler yapılabilmesinin önüne geçilmek mümkün değildi. Ecnebi Mektepler memleket kanunlarına uymak mecburiyetinde olmıyan müstakil müesseseler gibi hareket edebiliyorlardı. Lozan Sulhundan sonra imtiyazlar kalkınca, Ecnebi Mektepler umumî nizam-lara uydular. Tedrisatta lâik esasları kabul eden Cumhuriyet, 1924 Şubat'ında bütün Ecnebi Mekteplerini binaları dahilindeki dinî alâmet ve

[2] Muallimler Mecmuası, sayı 9, sayfa 427.

işaretleri kaldırmağa ve çocuklara din propagandası yapmamağa davet etti. Fransa, İngiltere, İtalya elçileri başta olarak bazı ecnebi devletler mümessilleri bu teklifin geri alınması için hükûmetimize müracaatta bulundular. Fakat ancak Osmanlı saltanat hükûmetleri nezdinde yürütülebilecek böyle bir müracaatı Cumhuriyet Hükûmeti kat'î surette reddetti.

Ecnebi Mekteplerde şimdi, milli kültürle alâkadar dersler **Türk Muallimleri tarafından Türkçe olarak** okutulmaktadır.

Akalliyet Mektepleri de, Lozan Muahedesi ve Umumî Kanunlarımız hükümlerince murakabe görmekte ve Cumhuriyetin Maarif ve Terbiye sahasındaki feyizli icraatından istifade etmektedirler.

İstanbul vilâyetinde 3 Fransız, 1 İran, 5 İtalyan İlkokulu ve 1 Alman, 3 Amerikan, 2 Avusturya, 1 Bulgar, 7 Fransız, 2 İngiliz, 2 İtalyan Orta Okulu ve Lise ile 4 tane Meslek ve Dil Dershanesi vardır.

1 — Yabancı okulların Ana ve İlk kısımlarına Türk tebaasından olan talebe giremez.

2 — Bu okulları bitirenler, imtihan vermedikçe devlet okullarına giremezler.

3 — Yabancı okulların bir sınıfından devlet okullarının bir sınıfına geçmek isteyenler de imtihana tâbi tutulurlar.

4 — Yabancı İlkokullarda bütün talebe, kültür derslerini (Türkçe, Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi) okumak ve imtihan vermek mecburiyetindedirler. İmtihanda iki kültür dersinden muvaffak olamayanlar, sınıfta kalırlar.

5 — Orta dereceli yabancı okullara Resmî İlkokulları bitirenler alınır.

6 — Yabancı Orta Okullara devam eden bütün talebe, (Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Sosyoloji ve Askerlik) derslerini Türkçe olarak okumak ve bu derslerden Türk öğretmenleri ve mümeyyizleri önünde imtihan vermek mecburiyetindedirler. İmtihanda iki dersten muvaffak olamayanlar sınıfta kalırlar.

7 — Yabancı Orta Okullarda bulunanlardan resmî veya muadeleti tasdik edilen Hususî Okullara geçmek isteyenler, girmek istedikleri okulun öğretmenler kurulu önünde yapılacak imtihanda tasdiknamelerinde yazılı sınıflara başarı gösterdikleri takdirde alınırlar ve yabancı okullara devamları da devam müddetine mahsup edilir. Yabancı Okulların hangi semtlerde bulunduğu aşağıda gösterilmiştir :

a. İLK DERECELİ YABANCI OKULLAR :

1 — Fransız İlkokulları:

Sen. Espiri Erkek Okulu: Pangaltı

Notrdamdölurt Kız Okulu: Feriköy

Sen. Espiri Kız Okulu: Pangaltı

2 — İran İlkokulu:

İran İlkokulu: Binbirdirek

3 — İtalyan İlkokulları:

İtalyan Erkek Okulu: Beyoğlu

Jüstiyanı İtalyan Erkek Okulu: Feriköy

İtalyan Kız Okulu : Kadıköy Ceferağa

İtalyan Okulu: Yedikule

Sanpiyetro İtalyan Okulu: Galata

b. ORTA DERECELİ YABANCI OKULLAR :

1 — Alman Okulu :

Alman Lisesi: (ilk) Beyoğlundadır

2 — Amerikan Liseleri:

İstanbul Amerikan Koleji:

Kız kısmı: Arnavutköyündedir.

Erkek kısmı: Bebektedir.

Üsküdar Amerikan Kız Koleji

3 — Avusturya Okulları :

Senjorj Erkek Okulu (ilk) : Galatadadır.

Senjorj Kız Okulu (ilk) : Galatadadır.

4 — Bulgar Okulu :

Bulgar Orta Okulu (ilk) : Beyoğlundadır

5 — Fransız Okulları:

Sen Benuva Erkek Lisesi (ilk) : Galata Hocaali

Sen Benuva Kız Orta Okulu (ilk) : Galata Hocaali

Sen Pülşeri Okulu (ilk) : Beyoğlu Kâtip Mustafa

N. D. Dö Sion Kız Lisesi (ilk): Cumhuriyet Caddesi

Sen Lui Papaz Lisesi (ilk): Beyoğlu

Sen Mişel Erkek Lisesi (ilk): Feriköy

Sen Jözef Erkek Lisesi (ilk) : Kadıköy

6 — İngiliz Okulları:

Hayskul İngiliz Erkek Okulu: Nişantaşındadır

Hayskul İngiliz Kız Okulu (ilk) : Beyoğlu

7 — İtalyan Orta Okulu ve Lisesi:

İtalyan Erkek Lisesi: Tum Tum sokak

İtalyan Kız Orta Okulu: Ağahamam

c) YABANCI MESLEK VE DİL DERSHANELERİ :

İstanbul, Amerikan Hastabakıcı Okulu: Taksim

Amerikan Lisan ve Ticaret Dersanesi: Alemdar Caddesi

Amerikan Lisan ve San'at Dersanesi: Mahmudiye Caddesi

Berliç Asrî Lisanlar Okulu: Beyoğlu

Kapütilâsyonların kalkması yüzünden kendilerini yabancı hükûmetlerin eskisi gibi müdafaa ve himaye edememeleri, ilk tahsilini Resmî Mekteplerde bitirmemiş olanları kabul edememeleri yani mekteplerin ilk sınıflarının kaldırılmış olması ve Türk Mekteplerinin gerek binaca, gerek tedrisatça günden güne tekemmül etmekte bulunması... Gibi sebeplerle bu çeşit mekteplerin sayıları seneden seneye azalmakta ve yerlerini Türk mekteplerine bırakmaktadırlar. Hattâ binaları bile gayet ucuz bedellerle hükûmet veya hususî idarece satın alınmaktadır.

B. Yüksek Tahsil, Meslek ve İhtisas Mektepleri

B. YÜKSEK TAHSİL, MESLEK ve İHTİSAS MEKTEPLERİ :

Bu çeşit mekteplerin bundan önceki devirlerde açılışlarıyla takip ettikleri terakki ve tekâmül safhalarını kitabın ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltlerinde kendilerine ayrılmış olan yerlerde göstermiştim. Burada da bu devirde yine İstanbul'da açılmış olanları bahis mevzuu edeceğim. Fakat ondan önce de Türkiye'nin bütün yüksek tahsil ve teknik öğretim müesseseleriyle Köy Enstitüleri hakkında umumî bazı izahat vereceğim :

I. YÜKSEK ÖĞRETİM MÜESSESELERİ :

Memleket işlerinin her sahada muhtaç olduğu ihtisas unsurlarını yetiştirmek yüksek öğretimin ilk ve esaslı hedefidir.

Yüksek öğretim müesseselerimiz, talebesini görecekları işlerin ehli ve mütehasısı olarak yetiştirmekle beraber onlara aynı zamanda memleket kalkınmasında ve millî inkişafımızda âmil olabilmelerinin şartını teşkil eden ahlâkî ve fikrî kuvvetler kazandırmakla da mükelleftir.

Yüksek tahsil müesseselerimizdeki tedrisatın hususiyetlerinden birini teşkil eden İnkılâp Tarihi dersleri bu maksada matuf mühim bir terbiye vasıtasıdır. Bütün Yüksek Tahsil müesseselerimizde son sınıf veya son iki sönestrde okuyan talebeler İnkılâp Tarihi dersleri görürler. Bu derslerin gayesi yüksek tahsil gençliğine Kurtuluş Savaşımızın ve İnkılâplarımızın muhtelif safhalarını ve umumî prensiplerini izah etmek ve bu suretle Türk gençliğinde millî şuur ve heyecanı inkişaf ettirmektir. Her bakımdan memleket bünyesini ve ihtiyaçlarını ilmi usullerle tetkik etmek ve bu tetkiklerin mahsüllerini yaymak, Türk dilinin kendi özüne bağılı kalarak mütekâmil bir tefekkür ve ilim dili haline gelmesine ve Türk Tarihinin derinliklerinin aydınlatılmasına yardım etmek ve bu yoldaki çalışmalarda daima ön plânda yer alan ilim ve taharri muhitleri haline gelmek Yüksek Öğretim müesseselerimizin başlıca vazifeleridir. Bu vazifeler daha yüksek bir ideale varabilménin de esaslı şartını teşkil ederler. Bu ideal beynelmilel ilimde Türk milletine

mevki vermek ve beşerî bilgi yekûnuna Türk milletinin hissesini de katmaktır.

Türkiye’de (Askerî tahsile ait olanlar hariç) Yüksek Öğretim Müesseseleri şunlardır :

1 — İstanbul Üniversitesi (Tıp, Fen, Edebiyat, Hukuk ve İktisat Fakülteleri ile Diş tababeti ve Eczacı Okulları).

2 — Yüksek Öğretmen Okulu.

3 — Güzel San’atlar Akademisi.

4 — Yüksek Mühendis Okulu.

5 — Yüksek Deniz Ticaret Okulu.

6 — Ankara Hukuk Fakültesi.

7 — Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi.

8 — Siyasal Bilgiler Okulu.

9 — Gazi Terbiye Enstitüsü.

10 — Yüksek Ziraat Enstitüleri (Ziraat, Veteriner ve Orman Fakülteleri.)

11 — Devlet Konservatuvarı.

Bu müesseselerden Yüksek Ziraat Enstitüleri Ziraat Vekilliğine, Yüksek Deniz Ticaret Okulu Münakalât Vekilliğine, bağlıdır. Diğerleri Maarif Vekilliği tarafından idare olunur.

Yukarıda adları geçen Yüksek Öğretim Müesseselerinin Cumhuriyet devrinden önce İstanbul’da kurulmuş olanları hakkında bu kitabın bundan önceki ciltlerinde kendilerine ayrılan yerlerde başlangıçtan son devresine gelinceye kadar geçirdiği terakki ve tekâmül safhaları gösterilmiş olduğu için onları burada tekrara lüzum görmüyorum.

Ankarada Cumhuriyet devrinde açılmış olanlardan bahis ise bu kitap için kabul ve tatbik etmiş olduğum program dışında kalmaktadır. Bununla beraber Türkiyenin başşehrinin bu yeni yüksek kültür müesseseleri hakkında malûmat edinmek isteyenlere Maarif Vekilliğinin büyük bir dikkat ve itina ile son derecede nefis bir surette bastırıp yaymış olduğu Türkiye Cumhuriyeti Maarifi adlı eserin okunmasını tavsiye ederim.

II. TEKNİK ÖĞRETİM MÜESSESELERİ :

Yeni Türk Maarifinde Meslekî Öğretimin ilk hedefi, memleketin ekonomik durumunda doğrudan doğruya veya bilvasıta müspet tesir yapacak hayata bağlı ve ihtiyaçlarına cevap verecek müesseseler kurmaktır.

Her nevi istihsal maddelerini ve mamûllerini kemiyetçe arttırmak ve keyfiyetçe de yükseltmek, ancak istihsal ve imal edenlerin umumî seviyelerini yükseltmek, meslekî bilgilerini ve maharetlerini arttırmakla mümkündür.

Millî endüstri hareketimizde muvaffak olabilmek için, kurduğumuz fabrikaları yüksek mühendis, teknisyen mühendislerin ve kalifiye işçilerin eline bırakmak, genişleyen sınaî iş hacminin ihtiyaçlarına cevap verebilmek mecburiyetindeyiz, bunun için de yüksek mühendise, teknisyen mühendise ve kalifiye usta ve işçiye muhtacız.

Türk ordusu, motörleşen her modern ordu gibi motörünü kendi yapan ve kullanan kütleler ister. Her memlekette ekonomik nizam içinde mühim bir mevki alan küçük endüstri mensupları da bu tarzda umumî seviye ve meslekî bilgi bakımından kuvvetlenmeğe mecburdur.

Millî sanayi ile birlikte inkişaf halinde olan millî ekonominin bütün şubeleri ve ticaret işleri için çalışan müteahhas elemanlar yetiştiren müesseselere de azamî ehemmiyet verilmiştir. Türk bankaları ve Türk ticaret evleri, bugün bu müesseselerden çıkan genç neslin elinde muntazaman işlemektedir.

Teknik öğretimi, seyyar ve çeşitli kurslar vasıtasile köylere ve küçük kasabalara kadar teşmil ederek bir taraftan iptidaiî metotlarla devam edegelmekte olan mahallî bir takım san'atları inkişaf ettirmek, köylüye kullanmakta olduğu istihsal ve nakil vasıtalarını ve evinin demir ve ağaç san'atlarına müteallik eşyasını bizzat tamir etmek ve mümkün olanlarını yeniden yapmak maharetini kazandırmak, bir taraftan da köy kadınlarına ve genç kızlarına köy ihtiyaçları ve imkânları dahilinde biçki-dikiş, nakış, ev idaresi, çocuk bakımı öğretmek suretile köy kalkınmasına yardım etmek, meslekî bir tahsil görmeden iş hayatına

atılmış vatandaşlar için, mümkün olduğu kadar çeşitli ihtiyaçlara cevap veren Akşam Okulları açmak, hülâsa, yeniden inşa ve ihya vaziyetinde olan memleketimizin, şehirden köye varıncaya kadar meslekî ve teknik öğretim bakımından olan ihtiyaçlarını yepyeni bir görüş içinde ve köye kadar giderek temin ve tatmin etmek başlıca hedeflerimizden birini teşkil etmektedir.

Meslekî öğretim müesseselerimizin bir hususiyeti de, yetiştirdiği genç elemanların cemiyet içinde vazife alabilmelerini temin edecek teşkilâtı ihtiva etmeleridir. Sanat ve Ticaret Okullarımız, yalnız öğretmekle kalmıyarak, gencin iş sahibi olmasını da temin etmektedir.

Maarif Vekilliğine bağlı Teknik Okullar iki ana şubede toplanmıştır :

- A) Normal Tahsil Çağındaki Gençler İçin Meslek Okulları :
- B) Serbest Meslek Okul ve Kursları.

A — NORMAL TAHSİL ÇAĞINDAKİ GENÇLER İÇİN MESLEK OKULLARI :

- 1 — Erkek San'at Okulları.
- 2 — İnşaat Usta Okulları.
- 3 — Erkek Terzilik Okulu,
- 4 — Ticaret Okulları, (Orta ve Lise derecesinde Ticaret Okulları)
- 5 — Kız Enstitüleri, gibi beş çeşide inhisar etmektedir.

1. ERKEK SANAT OKULLARI :

Erkek Sanat Okullarının gayesi, memleketin sınaî ihtiyaçlarına uygun, modern endüstrinin ileri tekniğine kolayca intibak edebilecek kabiliyette kalifiye işçi ve teknisyen yetiştirmektir.

Erkek Sanat Okulları, kimsesiz çocuklara mahsus olmak üzere ve **ilk defa olarak** Islahane adı altında Niş'te tesis olunmuştur. (1860) Uzun müddet mahallî yardımlarla idare edilen bu müesseseler, 1912 yılında birer vilâyet müessesesi haline gelmiştir; 1929 yılında yalnız teknik ve tedris hususları, 1935 yılında da tamamen Maarif Vekilliğine devredilmiştir.

Sanat Okullarını, ileri memleketlerin mümasil müesseselerine ve ihtiyaçlarımıza göre tanzim ve tensik etmek üzere bir taraftan ecnebi memleketlerden mütehassıslar celbedilmiş, öğretmenlerini yetiştirmek için Avrupa'ya talebe gönderilmiş, bir taraftan da makine, avadanlık ve tedris vesaiti bakımından noksanları ikmal olunmuştur.

Beş yıllık İlk tahsil üzerine umumî tahsil ile birlikte teknik tahsil veren Erkek Sanat okulları; ilk devresi, üç yıllık, başlı başına bir tahsil cüzü tamı halinde olmak ve ikinci devresi iki yıl sürmek üzere, 1940 - 1941 ders yılı başından itibaren iki devreye ayrılmıştır.

Bu teşkilât, birinci devresindeki talebeden isteyenlerin üç senelik

tahsil sonunda, üç sınıflı Sanat Okulu mezunu olarak, hayata atılmalarını veya ikinci devrede tahsillerine devam ile, ilk devrede aldıkları bilgileri artırarak ve beş senelik Erkek Sanat Okulu mezunu olarak daha üstün bir işçi salâhiyet ve hakkı iktisap etmelerine ve sanatlarında inkişaf ettikçe teknisyen seviyesine yükselebilmelerine imkân verir.

Talebenin ameli kabiliyet ve kudretlerini, kalifiye, işçi ve teknisyen seviyesinde inkişaf ettirmeği ve onlara, muhtelif sanat şubelerinin icap ettirdiği teknik malûmat ile birlikte, umumî bilgiler vermeği istihdaf eden öğretim programları: 1) Umumî Malûmat, 2) Teknik Malûmat, 3) Atelye derslerini ihtiva eder.

Her Sanat Şubesinin müfredat programları; talebenin o şubede ihtisas edinmesini temin eder. Bununla beraber, mezun talebelerin kendi sanat şubelerinde heryerde iş bulamaması ihtimalinin önlemek üzere müfredat programlarında, talebenin esas sanat şubesinde edineceği ihtisas derecesinin, bu şube ile alâkadar diğer sanat şubelerini de kısmen olsun şümülü içine alması gözönünde tutulmuş ve bu cihet temin edilmiştir.

Bugün Aydın, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Edirne, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Konya ve Sivas'ta bulunan Erkek Sanat Okullarında aşağıdaki muhtelif Sanat şubeleri vardır :

Marangozluk, demircilik (sıcak ve soğuk demircilik ve kaynakçılık) elektrikçilik (aynı zamanda galvanoplâsti), boyacılık, dökümcülük, modelcilik, dokumacılık.

Bu sanat şubeleri, her okulda, mümkün olduğu kadar okulun bulunduğu mıntıkanın ihtiyaçlarına ve elde mevcut imkânlarla göre tevzi edilmiştir.

Erkek Sanat Okullarında Orta Okul mezunları için, iki yıllık, (özel) bir kısım mevcuttur. Bu kısımda şimdilik yalnız Elektrikçilik sanat şubesi vardır. Erkek Sanat Okullarının ikinci devre birinci ve ikinci sınıflarına tekabül eden özel, kısımda, talebe münhasıran teknik dersler ve atelye dersleri görür.

Talebenin kendi sanat şubelerinde ameli meharret bakımından iyi bir derecede yetişebilmeleri için atelyelerde bol, çeşitli temrinler görmeleri lâzımdır. İptidai ve yarı mamûl maddeleri itibarile devlet bütçesi için büyük bir yük teşkil eden temrin masraflarının, bir taraftan bütçeye yüklememek, bir taraftan da, talebenin hayattaki muvaffakiyetlerinde âmil olacak daha kuvvetli mesleki itiyatlar kazanmalarına imkân vermek maksadile atelye derslerinde temrinler için lüzumlu olan iptidai ve yarı mamûl maddelerden mühim bir kısmını, programlara uygun olmak şartile, hususî ve resmî müesseselerden ve şahıslardan alınacak iş siparişleriyle temin etmek üzere, bu Okullarda mütedavil sermayeli birer sipariş atelyesi tesis edilmiştir.

2. İNŞAAT USTA OKULLARI :

İnşaat Usta Okullarının gayesi, bugünkü modern inşaat ve imar işlerinin muhtaç olduğu kalifiye inşaat usta ve kalfalarını yetiştirmektir. Bu okullar bazı Erkek Sanat Okullarında birer sanat şubesi halinde iken, 1931 yılında müstakil bir Okul halinde ve ilk defa olarak Ankara'da tesis olunmuştur.

Beş yıllık ilk tahsil üzerine umumî tahsil ile birlikte teknik tahsil veren İnşaat Usta Okulları; ilk devresi üç yıllık başlı başına bir tahsil cüzütamı halinde olmak ve ikinci devresi iki yıl sürmek üzere, 1940 - 1941 ders yılından itibaren iki devreye ayrılmıştır.

Bu teşkilât, birinci devredeki talebeden istiyenlerin üç senelik tahsil sonunda, üç sınıflı Sanat Okulu mezunu olarak, hayata atılmalarına veya ikinci devrede tahsillerine devam ile, ilk devrede aldıkları bilgileri arttırmak ve beş senelik İnşaat Usta Okulu mezunu olarak, daha üstün bir usta salâhiyet ve hakkı iktisap etmelerine ve sanatlarında inkişaf ettikçe inşaat ustabaşısı seviyesine yükselmelerine imkân verir.

1 — Duvarcılık (duvarcılık, sıvacılık, taşçılık).

2 — Dülgerlik,

3 — Sıhhi tesisat ve kalorifercilik, şubeleri vardır.

Şimdilik Ankara, İstanbul ve Erzurum'da olmak üzere üç İnşaat Usta Okulu mevcuttur.

ÖĞRETİM PROGRAMLARI :

Talebenin bir taraftan İlkokullarda aldıkları umumî malûmatı sanatlarında işlerine yarıyabilecek şekilde takviye eden umumî dersleri inşaat plânlarını okuyabilmelerini, inşaatın bazı kısımlarına ait küçük detay resimlerini bizzat yapabilmelerini, inşaat malzemesinin vasıflarını, hususiyetlerini temin eden teknik dersleri, ve ameli bakımdan sıhhat ve süratle çalışmalarına imkân veren atelye derslerini ihtiva eder.

Talebe, birinci sınıfta, duvarcılık, sıhhi tesisat ve kalorifercilik şubelerinden birine, kabiliyetlerine göre, seçilir.

Sıhhi tesisat ve kalorifercilik, dölgerlik şubelerine ayrılmış olan talebe ilk sınıftan itibaren, okuldan mezun oluncaya kadar bu şubelerden birini takip eder. Birinci sınıfta duvarcılık şubesine ayrılmış olanlar, üçüncü sınıf sonuna kadar duvarcılık ve bu şube ile ilgili sıvacılık ve taşçılık işlerinde münavebe ile çalışırlar. Duvarcı talebeden ikinci devreye ayrılanlar, bu devrede, duvarcılık, sıvacılık ve taşçılık şubelerinden yalnız birinde, okuldan mezun oluncaya kadar, ihtisas yaparlar.

Duvarcılık şubesine ayrılmış olan talebenin ancak ikinci devrede duvarcılık sıvacılık ve taşçılık şubelerinden birinde ihtisas yapmaları; inşaatta, duvar, sıva ve taş işlerinin birbirile esas itibarile çok ilgili bulunması ve talebenin esas ihtisas şubesi haricinde kalan, fakat bu şube ile yakından ilgili bulunan şubelerde de icabında iş bulabilmelerini temin eder.

Esasen dölgerlik, sıhhi tesisat ve kalorifercilik, duvarcılık gibi muhtelif tâli şubelere ayrılmışa müsait olmadığı için, bu sanat şubelerine birinci sınıftan itibaren ayrılan talebe, okuldan mezun oluncaya kadar, münhasıran, bu şubelerde ihtisas yapmaktadırlar. Bununla beraber dölgerlik şubesi müfredat programı, talebenin, icabında doğrama işlerinde; sıhhi tesisat ve kalorifercilik şubesi müfredat programları da tenekecilik işlerinde çalışmalarına imkân verecek bir tarzda tertip edilmiştir.

3. ERKEK TERZİLİK OKULU :

Okulun gayesi, bilgili erkek terzi ve makastarlarını yetiştirmektir. Erkek Terzilik Okulu ilk defa olarak 1929 yılında, İstanbul'da tesis olunmuştur.

Okulda, biri dikiş, öteki biçki olmak üzere iki kısım vardır.

Dikiş kısmına, beş yıllık İlkokul mezunları kabul edilir. Bu kısmın tahsil müddeti üç yıldır. Biçki kısmına, dikiş kısmından mezun olanlarla, dikiş kısmında gösterilen ameli derslerden yapılacak imtihanlarda muvaffak olmak ve umumî kayıt ve kabul şartlarını haiz bulunmak şartıyla hariçten isteyenler de kabul edilir. Bu kısmın tahsil müddeti bir yıldır. Tedrisat programları, umumî, teknik ve ameli dersleri ihtiva eder.

Okulun, ameli tedrisatın, ihtiyaç ve teknik cereyanlara göre istikametlendirilmesi, talebenin, iş piyasasına tanıtılması ve kendilerine iş bulunması gibi hususlarda, fahrî olarak, vazife almış tanınmış terzilerden müteşekkil bir mürakabe komisyonu vardır.

Okulun bir sipariş atelyesi de vardır. Mütedavil sermaye ile işliyen bu atelye de, hariçten alınan siparişlerde, mezun talebeden ameli maharetlerini arttırmak isteyenler ile okulun son sınıf talebeleri çalıştırılır.

4. TİCARET OKULLARI

İlk Ticaret Okulu, Galatasaray Lisesinin Ticaret Kısmı istisna edilirse, 1883 senesinde İstanbul'da tesis edilmiştir. 1924 yılında, İktisat Vekâleti tarafından memleketin muhtelif yerlerinde Ticaret Okulları açılmış ve 1927 - 1928 ders yılından itibaren bu okullar Maarif Vekilliğine devredilmiştir.

Ticaret Okullarının tedrisatını ıslah ve tanzim etmek üzere Avrupa'dan ecnebi mütehasşıs getirilmiş ve bu okullar için öğretmen yetiştirilmek üzere Avrupaya talebe gönderilmiştir.

Muhtelit tedrisat yapan Ticaret Okulları, Ticaret Liseleri, ve Orta Ticaret Okulları olmak üzere iki kısma ayrılır.

Orta Ticaret Okullarımızın gayesi; ticarethaneler, bankalar, ekonomik müesseseler için lüzumu olan küçük memurları, müstakil ticaret acentelerini ve küçük bir ticarethanenin muhasebesini bizzat kurabilecek elemanları yetiştirmektir.

Ticaret Liselerinin gayesi; Orta Ticaret Okulu mezunlarının üstünde bir ehliyet ve kabiliyette, bir taraftan bankalarda, fabrikaların muhasebe teşkilâtında ve ekonomik müesseselerde vazife alabilecek ticaret memur ve müntesiplerini yetiştirmek, bir taraftan da yüksek derecede ticaret ve İktisat tahsili yapacak gençleri hazırlamaktır.

1 — Ticaret Liselerine, Orta Ticaret Okulu mezunlarıyla umumî Orta Okul mezunları kabul edilmektedir. Yalnız, umumî Orta Okul mezunları doğrudan doğruya orta Ticaret Okulu mezunlarının kabul edilmekte olduğu esas birinci sınıfa değil, ihzarî sınıfa alınmaktadır. Bu ihzarî sınıflar; Orta Okullardan gelen talebeye, Orta Ticaret Okullarında gösterilen meslekî malûmatı; müteakip sınıflardaki meslekî dersleri takip etmelerine imkân verecek şekilde temin etmek üzere ve Ticaret Liselerinin birinci sınıflarına muadil olarak teşkil edilmiştir. Ticaret Liselerinde tahsil müddeti üç yıldır. Bunların mezunlarından, istiyenler, imtihansız olarak yüksek İktisat ve Ticaret Okuluna alınmaktadırlar.

Adana, Ankara, İstanbul, İzmir, Samsun ve Trabzon'da olmak üzere altı Ticaret Lisesi vardır.

2 — Orta Ticaret Okullarının tahsil müddeti üç yıldır. Bu okulların mezunlarından istiyenler imtihansız olarak Ticaret Liselerine girebilmektedir. Orta Ticaret Okulları, Ticaret Liselerinin bulunduğu yerlerde ve bunlara merbut olarak teşkil edilmişlerdir. Manisa'nın Kula kazasında ayrıca bir Orta Ticaret Okulu vardır.

TEDRİSAT PROGRAMLARI :

Ticaret Liselerinin ve Orta Ticaret Okullarının ders programları, talebeye yalnız meslekî bilgiler değil, aynı zamanda umumî malûmat ta vermeği istihdaf eder. Müfredat programlarında meslek, dersleri, talebenin meslekî hayatta muvaffakiyetlerini temin edecek şekilde ve nazari olduğu kadar amelî bir karakteri de haizdir.

5. KIZ ENSTİTÜLERİ

Kız Enstitülerinin gayesi; kızlarımızı kadın san'atlarında hayatlarını kazanabilecek şekilde yetiştirmek, aile hayatında becerikli, bilgili birer ev kadını olarak hazırlamaktır. Aralarında çok esaslı farklar bulunmakla beraber, bugünkü Kız Enstitülerinin esası telâkki edebileceğimiz İlk Kız Sanat Okulu, Islâhane adı altında, Rusçuk'ta 1864 senesinde açılmış ve «Tophanei amire» tarafından 1869 da İstanbul'da ilk defa tesis edilmiş olan Kız Sanayi Mektebi 1886 senesinde Maarif Nezaretine devredilmiştir. Meşrutiyet devrinde bir çok vilâyetlerde Kız Sanayi mektepleri açılmış ise de, sonradan, hemen hemen hepsi kapatılmış, biri İstanbul'da, biri Üsküdar'da olmak üzere iki okul bırakılmıştır.

Yurdun ilk Kız Enstitüsü olarak 1928 de Ankara'da kurulan İsmet Paşa Kız Enstitüsü, memlekette mümasıl müesseselerin tesisinde ve İmparatorluktan devralınan iki Kız San'at Okulunun tanzim ve tensikinde örnek olmuştur.

TEŞKİLÂT :

Kız Enstitüleri iki kısmı ihtiva eder :

- 1 — İlkokul mezunlarına mahsus beş yıllık kısım.
- 2 — Orta Okul mezunlarına mahsus iki yıllık özel kısım.

TEDRİSAT PROGRAMLARI :

Beş yıllık kısımda Orta Okul müfredat programları aynen tatbik edilmekle beraber, talebeye, gerek kadın san'atlarının birinde hayatını kazanmağa, gerek bir ev kadınına lâzım olan teknik ve ameli bütün dersler gösterilir.

Talebe üçüncü sınıfta, biçki-dikiş veya moda san'at şubelerinden birine ayrılır.

Orta Okul mezunlarına mahsus olan özel IV ve V inci sınıflarda, talebe, münhasıran ameli ve teknik dersler görür, ve bu kısımda da biçki-dikiş veya moda san'at şubelerinden birine ayrılır.

Adana, Afyon, Ankara, Bursa, Edirne, Elâzığ, İzmir, Kayseri, Kü-

tahya, Manisa, Sivas, Trabzon'da birer ve İstanbul'da dört olmak üzere on altı Kız Enstitüsü vardır.

SİPARİŞ ATELYELERİ :

Adana İsmet İnönü, Ankara İsmetpaşa, İstanbul Selçuk, Bursa Necatibey, İzmir Cumhuriyet Kız Enstitülerinin birer sipariş atelyesi vardır. Mütedavil sermaye ile işleyen bu atelyelerde okulun son sınıfı talebeleri çalışırlar. Bundan başka Kız Enstitülerile Akşam Kız San'at Okulları mezunlarından daha yüksek bir tahsil görmek isteyip, yalnız teknik bilgi ve ameli melekelerini çoğaltmak isteyenler için şimdilik bazı okullarda birer «İlerletme Atelyesi» de ihdas edilmiştir. Bu İlerletme Atelyelerine devam edenlere üç yıl ameli ders gösterilmekte, bu müddetin sonunda kendilerine teknik ve ameli bilgilerini arttırdıklarına dair bir sertifika verilmektedir.

B — SERBEST TEKNİK OKUL VE KURSLARI :

Serbest Meslek Okul ve Kursları; 1 — Akşam Erkek San'at Okulları 2 — Akşam Erkek Terzilik Okulu, 3 — Akşam Erkek Ticaret Okulları, 4 — Köy Demirciliği ve Marangozluğu Gezici Kursları, 5 — Akşam Kız San'at Okulları, 6 — Köy Kadınları Gezici Kursları gibi altı çeşit müesseseye ayrılmaktadır.

1. AKŞAM ERKEK SANAT OKULLARI :

Akşam Erkek San'at Okullarının gayesi; teşkilâtındaki mütenevvi ve muhtelif derecedeki kurslar vasıtasile :

1 — Esasen San'at Okulu mezunu olanlara san'at ve teknik sahasındaki yenilikleri öğretmek,

2 — Muhtelif san'atlardaki çırağların kendi sahalarındaki kabiliyetlerini inkişaf ettirmek ve san'ata çıraklıktan intisap ederek usta ve kalfalığa kadar yükselmiş olanlara teknik ve ameli bilgiler vermek.

3 — İlk tahsilden sonra uzun bir tahsil devresine hali ve vakti müsait olmıyanları kısa bir zamanda bir san'ata hazırlamaktır.

TEŞKİLÂT VE PROGRAM :

Şimdilik Ankara, Bursa ve İstanbuldaki Erkek San'at Okullarına mülhak olarak faaliyette bulunan Akşam Erkek San'at Okullarının tahsil müddeti üç yıldır. Bu okullara devam eden ve esasen fabrika ve atelyelerde çalışmakta olanların seviyeleri ve öğrenmek ihtiyacında bulundukları teknik yenilikler muhtelif olduğundan, Akşam Erkek San'at Okullarında muhtelif müfredat programı tatbik olunmaktadır. Talebe, san'at şubelerindeki seviyelerine ve öğretmenler tarafından tesbit edilen ve ihtiyaca göre değişen bir program altında tedrisata tâbi tutulur.

2. AKŞAM ERKEK TERZİLİK OKULU :

Şimdilik yalnız İstanbul'da, Erkek Terzilik Okuluna mülhak bulunan bu okulun gayesi; esasen terzilikte çalışmakta olanlara nazari ve ameli biçki malûmatı vermektir.

TEŞKİLÂT VE PROGRAM :

Okulun tahsil müddeti bir yıldır. Biri kadın biçkisi, diğeri erkek biçkisi olmak üzere iki şubeyi ihtiva eder. Her şubede talebe nazari ve ameli olmak üzere haftada on saat ders görmektedir.

3. AKŞAM TİCARET OKULLARI :

Mersin'de müstakil, Ankara ve İzmir'de Ticaret Liselerine mülhak olan bu okulların gayesi; büyük ve küçük ticari müesseselerde çalışanlardan muntazam bir ticaret tahsili görmiyenlere bu sahada pratik bilgiler vermek ve uzun bir tahsile hali vakti müsait olmıyan bir kısım gençlerden ticaret sahasına atılacakları kısa bir zamanda yetiştirmektir.

TEŞKİLÂT VE TEDRİSAT PROGRAMI :

Bu okullarda tedrisat, akşamları, iş tatilinden sonraki saatlerde ve üç şubede yapılmaktadır.

1 — «A» Şubesi :

Bu şubenin tahsil müddeti iki yıldır. Talebe umumî ve meslekî olmak üzere haftada 18 saat ders görür. Bu şube, daha ziyade ilk tahsilini ikmal ettikten sonra kısa sürecek bir ticaret tahsilini müteakip ticari müesseselerde vazife almak isteyenler veya vakitleri müsait olanlar içindir.

2 — «B» Şubesi :

İki yıllık tedrisat yapan ve haftada 12 saat olmak üzere, birbirile yakından alâkadar ticaret bilgileri derslerini ihtiva eden «B» şubesi, daha ziyade, ticaret tahsili görmeden hayata atılarak iktisadî ve ticarî

müesseselerde çalışmakta olanların devamına ve bilgilerini tamamlamağa müsait bulunmaktadır. «A» ve «B» şubelerinde gösterilen derslere devam mecburîdir.

3 — «C» Şubesi :

Bu şube tahsil müddeti iki yıl süren; Ecnebi Dili, Ticarî Aritmetik, Bürokomersiyal ve bir yıllık Stenografi ve Muhaberat gibi ayrı ayrı kursları ihtiva etmektedir. Bu şube de, iktisadî müesseselerde çalışan ve yukarıda sözü geçen bilgilerden bir veya bir kaçında malûmat edinmek isteyenlerin devamına imkân verebilmektedir. Talebe bu şubede gösterilen derslerden istediklerine devam etmekte serbesttir.

4. KÖY DEMİRCİLİĞİ VE MARANGOZLUĞU

GEZİCİ KURSLARI :

Bu kursların gayesi, şehir ve kasabalardan uzak bulunan köylerimizde, köylüye kendi ihtihsal ve nakil vasıtalarını ve ev eşyasını tamir edebilecek, veya yeniden yapabilecek derecede demircilik ve marangozluk öğretmektir.

TEŞKİLÂT :

İleride inşaata ve mahallî san'atlara da teşmil edilecek olan bu kurslar, tedrisata başlama ve son verme tarihleri her mıntıkanın ekim ve istihsal faaliyetlerine ve mevsimine göre değişmek üzere, altı ay sürmektedir. Kurs öğretmenleri bir köyde, bir tedris devresi faaliyette bulunduktan sonra diğer köye geçerler.

TEDRİSAT PROGRAMLARI:

Kurslarda tedrisat tamamen amelîdir. Demircilik veya marangozluk san'atlarından birine intisap eden talebe bir tedris devresinde muayyen bir programa göre muhtelif temrinler görmekte ve bunların mühim bir kısmı köy demirciliği ve marangozluğu için lüzumlu olan avadanlıkların imaline hasredilmektedir. Böylece talebe kurstan mezun olduktan sonra kendilerine lâzım olacak avadanlıkları da bizzat hazırlamaktadırlar.

Köy demirciliği ve marangozluğu gezici kurslarına, ilk tahsil çağını geçirmiş 45 yaşına kadar köylülerle, ilk tahsilini ikmal etmiş köy çocuklarından istiyenler devam etmektedirler. Bu kurslar şimdilik, Ankara, Aydın, Balıkesir, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Gaziantep, Kayseri, Konya, Manisa, Samsun, Sivas köylerinde faaliyette bulunmaktadır.

5. AKŞAM KIZ SAN'AT OKULLARI :

Bu okulların gayesi; meslekî bir tahsil görmemiş kadın ve genç kızlara amelî olarak ev ve kadın bilgileri vermekle beraber bunlardan kadının san'atlarından biri ile hayatını kazanmak mecburiyetinde kalanları kısa bir zamanda iş ve kazanç hayatına hazırlamaktır.

TEŞKİLÂT VE PROGRAM :

Akşam Kız San'at Okullarında tedrisat, devam edenlerin ihtiyaçlarına, vakitlerinin müsaadesine göre muhtelif kadın san'atlarına giren mevzular dahilinde olmak üzere üç şubede yapılır :

1 — «A» Şubesi :

Bu şube, haftalık ders saatlerinin fazlalığı ve tenevvüü itibarile, başka bir işte çalışmıyan ve günde 4 - 5 saatini okulda geçirecek kadar vakti olanların, dolayısıyla daha ziyade ilk tahsili müteakip kısa bir meslekî tahsil ile hayata atılmak istiyen genç kızların ve ev kadınlarının devamına müsaittir. Bu şube biri biçki-dikiş, diğeri moda olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu iki kısımdan her hangi birini intihap edenler, intihap ettikleri kısımda haftada 27 saat derse devamla mecburdurlar.

2 — «B» Şubesi :

Vakitleri «A» şubesine devamla müsait olmıyan kadınlara elverişli bulunan bu şubenin, biçki-dikiş ve moda kısımları vardır. Bunlardan birini intihap eden talebe, bu kısımdaki bütün dersleri de beraber görmeğe mecburdur. Haftada 19 saat ders gösterilen bu şubenin «A» şubesinden farkı, bazı derslerin gösterilmemesi suretile haftalık ders saatlerinin azaltılmış olmasından ibarettir.

«A» ve «B» şubelerine devam eden talebeden en az Orta Okul mezzunu olanlar; Türkçe, Aritmetik, Fransızca derslerine devamla mecbur tutulmazlar.

3 — «C» Şubesi :

Bu «A» ve «B» şubelerinde gösterilen bütün dersleri almak ihtiyacında olmıyan ve ancak arzu ettiği bir veya bir kaç dersi görmek isti-

yen ev kadınlarının, yahut fabrikalarda, bankalarda, ticarethanelerde ve devlet dairelerinde çalışmakta olmalarından dolayı fazla zamanı bulunmıyanların devamına müsaittir.

Bu şubedeki her ders, haftada en çok 6 saat olmak üzere, birer kurs teşkil eder. Talebe bu kurslardan bir veya bir kaçını seçmekte serbesttir.

Akşam Kız San'at Okulları, bir kısmı Enstitülere mülhak olarak, bir kısmı da müstakil olmak üzere, şimdilik aşağıda gösterilen merkezlerdedir.

A — Müstakil olanlar :

Antakya, Antalya, Balıkesir, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, Kars, Kastamonu, Konya, Samsun, Uşak.

B — Mülhak olanlar :

Afyon, Adana, Ankara, Bursa, Edirne, Elâzığ, (biri yatılı olmak üzere iki Akşam Kız San'at Okulu), İstanbul - Nişantaşı, İstanbul - Kadıköy, Kayseri, Kütahya, Manisa, Sivas, Trabzon, İstanbul - Üsküdar.

6. KÖY KADINLARI GEZİCİ KURSLARI :

Bu kursların gayesi; devamlı surette bir meslek okulu tesisine müsait olmıyan köy ve küçük kasabalarda, kadınlarla genç kızlara ev ve kadın işleri üzerinde amelî ve faydalı bilgiler ve maharetler vermektir.

TEŞKİLÂT VE PROGRAM :

Her köyde tedrisat altı ay devam etmekte, ve bir köyde bir devreyi ikmal eden kurs başka bir köyde faaliyete geçmektedir.

Bu kursların programları, köylünün veya kasabasının ev ve giyim ihtiyaçlarını kendi muhitinde kolay ve ucuzca tedarik edebileceği malzeme göz önünde tutulmak suretiyle tertip edilmiştir.

Ev idaresi, çocuk bakımı, nakış ve bilhassa erkek, kadın ve çocuk elbise ve çamaşırları, tedrisatın esas mevzuunu teşkil etmektedir.

Ankara, Bursa ve İzmir vilâyetleri köylerinde ikişer ve Adana, Eskişehir, Samsun, Manisa, Balıkesir, Edirne, Kayseri'de birer tane olmak üzere şimdilik kurs B. faaliyette bulunmaktadır.

Bu kurslara tahsil çağını geçirmiş 45 yaşına kadar kadınlarla ilk tahsilini ikmal etmiş genç kızlar devam etmektedir.

Teknik öğretim müesseseleri 1942 ve 1943 seneleri çıkarılan kanunlarla bir kat daha kıymet ve ehemmiyet kazanmışlardır. Şöyle ki :

«Yeniden meslekî ve teknik öğretim müesseseleriyle Ankara'da bir Yüksek Teknik Okulu açılması ve bugün idare etmekte bulunduğu meslekî ve teknik öğretim müesseselerinin büyütülmesi gerek mevcut teknik öğretim müesseselerinin, gerek yeniden açılacak olanların, gerekse Erkek San'at Okulu mezunlarının staj görmeleri için kurulacak olan staj fabrikalarının inşaatını ve istimlâk işlerini ve her türlü lüzumlu alât techizat ve tesisat temin etmek üzere yıllık tediye miktarı 8.000.000 lirayı geçmemek şartile 75.000.000 liraya kadar 1942 - 1951 yıllarına geçici taahhüdat ve sarfiyat icrası için 14 Ağustos 1942 tarihinde çıkarılan bir kanunla Maarif Vekilliğine geniş salâhiyet verilmiş ve 16 Temmuz 1943 tarihli başka bir kanunla da yapılacak inşa, büyük tamir ve tesis işleri ve bunlarla ilgili her türlü alımların devletin diğer dairelerinde ve işlerinde riayet edilen eksiltme ve ihale usullerinden istisna edilmiştir.»

III. KÖY ENSTITÜLERİ :

Köy Enstitüleri, İlköğretimi hızlandırmak, köylüyü yurduna, toprağına bağlamak ve ısındırmak, dolayısıyla onları kalkındırmak maksadile Cumhuriyet devrinde kurulan yepyeni müesseselerdendir.

Köy Enstitüleri, İlköğretim müesseselerinden şehirde ve köylerde bulunmakta olan İlkokullardan üstün, daha pratik ve âdeta bir Meslek Okulu olduğu için onları burada bahis mevzuu edeceğim.

Köy Enstitüleri için başlıca iki kanun çıkartılmıştır. Bunların birisi 17 Nisan 1940 tarihini ve 3803 numarasını, ötekisi de 19 Haziran 1942 tarihini ve 5274 numarasını taşır. Bu ikinci kanun 72 maddedir. Enstitülerden beklenen gaye, bu kanunun 10 uncu maddesinin 12 fıkrasında toplanmıştır.

Fakat bunları şu üç mühim sahada hülâsa edebiliriz :

1) Ziraat işleri 2) Kültür dersleri 3) Köye yarayacak bir mesleki öğretmek maksadile atelye işleri.

Köy Enstitülerinin yurdda ne kadar gerekli olduğunu anlıyabilmek için daha önce köylerimizin ve köylülerimizin İlköğretim durumunu incelemek lâzım gelir :

1 — İLK TAHSİLİN BUGÜNKÜ DURUMU VE KÖYLER :

1935 nüfus sayımı istatistiklerine nazaran bu sayımın yapıldığı tarihte Türkiye’de erkek nüfusunun % 23,3’ü kadınların % 8,2’si okuma yazma bilmekte, erkeklerin % 76,7’si, kadınların da % 91,8’i bilmemektedir. Aynı yıl istatistiklerine göre (10.000) den az nüfuslu yerlerde okuma-yazma bilmiyenlerin nisbeti % 89,3; (10.000) den çok nüfuslu yerlerde % 59,7 dir.

İstatistik Umum Müdürlüğünün 1940 ders yılı başlangıcında tesbit ettiği istatistiklere nazaran şehir ve kasabalarda bulunan tahsil çağındaki çocukların okuma-yazma bilmiyenleri % 39,4; köylerdekilerin % 78 dir. Yine bu İstatistiğe nazaran Türkiye’de 7 ile 16 yaş arasında (3.749.909) çocuk bulunmaktadır. Bunlardan okuma-yazma bilmiyenlerin nisbeti % 70,6 dır.

Kanunen ilk tahsil görmek mecburiyetinde olan çocukların şehir ve kasabalarda % 60'ı köylerde de ancak % 20'si okutulabilmektedir. Bu durum ilk tahsil görmek veya bu tahsili tamamlamak mecburiyetinde olan çocukların büyük ekseriyetinin köylerde olduğunu ve ilk tahsili yayma işine köylerimizin ehemmiyetle mevzu olması lâzım geldiğini göstermektedir.

2 — MÜSTAHSİL NÜFUS :

Köylerde ve köy karakterindeki kasabalarda oturan bilimsiz halkı bir de iş hayatı bakımından mütalea etmek lüzumludur.

Türkiye'de, ihtiyar, çocuk ve malûller hariç faal nüfusu teşkil eden insanların % 81'i çiftçi, % 8'i sanayi ve maden işleri erbabı, % 4'ü ticaret ve münakalât işlerinde çalışanlar, % 5'i memur, kalanı da serbest hizmetlerde iş görenlerdir. (Küçük istatistik yılı: 1937 - 1938)

Bilimsizliğin en mütekâsif olduğu yer faal nüfusun % 81'ini teşkil eden çiftçi halkın yurdu olan köylerdir.

Müstahsil kütlenin % 81'ini bilimsiz bir halde bulunması bir çok bakımlardan üzerinde ehemmiyetle durulması lâzım gelen büyük, millî dâvalarımızdan birisidir.

3 — KÖYLÜNÜN OKUTULMASI VE DAHA İYİ BİR MÜSTAHSİL HALİNE GETİRİLMESİ :

Bu sebeple devlet elinin süratle köylere uzatılması, köylünün okutulması, terbiye edilmesi, istihsal kabiliyetlerinin arttırılması, sağlık işlerinin yoluna konması bir zaruret haline gelmiş bulunmaktadır.

Türk köylüsünü okutmanın ve onu daha iyi bir müstahsil, aynı zamanda millî sanayiimiz için iyi bir müstehlik haline getirmenin birinci şartı, ve baş vasıtası adetçe ve keyfiyetçe bu işi başaracak şekilde rehberler hazırlamayı ve bunları uzun yıllar köylerde çalıştırmayı icap ettirmektedir. Bunlar Köy Enstitülerinde yetiştirilecek köy öğretmenleri olacaktır.

4 — NÜFUSUN DAĞILIŞ TARZI VE İLKÖĞRETİM :

İlk tahsili yayma çarelerini ararken köylerimizin nüfusça ne durumda olduklarını göz önüne getirmek lâzımdır. 40.000 köyümüzden 32.000 inde nüfus 400 den az, geri kalan 8.000 köyde nüfus 400 den yuktur. Nüfusları 400 den az olan bu 32.000 köyün 16.000 inde ise nüfus 150 den de azdır.

40.000 köyden ancak 4.499'unda öğretmenli ve 3.815'inde eğitimli

okulumuz bulunduğu yine İstatistik Umum Müdürlüğünce hazırlanan 1940 yılına ait istatistiklerde tesbit edilmiş bulunmaktadır. Bu hesaba nazaran 31.000 köyümüz okulsuzdur. Nüfusları 150 den aşağı 16.000 köyümüzde öğretmen kullanmak şartile okuma çağındaki bütün köy çocuklarını okula alabilmek ve ilk tahsil meselesini bütün memleket mikyasında halletmiş olmak için bugünkü Köy Öğretmenleri kadrosuna 15.000 i okulsuz köylerde vazife almak 2.000'i öğretmenli köy bölgelerinin merkezlerinde açılacak tam devreli okullarda çalıştırılmak: 3.000'i de öğretmen teşkilatında gezici Başöğretmenlik vazifesi görmek üzere daha en az 20.000 öğretmen ilâvesi lâzımdır.

Bu kadar öğretmenin çabuk, kolay ve iyi yetiştirilebilmesi için yeni ve pratik usullere ihtiyaç olduğu aşîkârdır. Eğer böyle yapılmaz, ilk tahsil ile ilgili bugünkü kanunî mevzuatın dışına çıkmadan ilkokul çağındaki bütün çocuklar okutulmak istenirse bu hedefin zaman itibariyle bir asırdan evvel istihsalî mümkün olmadığı gibi masraf bakımından da malî takatımızın hudutlarını aşan meblağlar sarfetmek mecburiyetinde kalacağımız da kolayca anlaşılır.

Az zamanda ve az masrafla ilk tahsili en ücra köylere kadar yayabilme hususunda şu iki tedbir bulunmuştur :

1 — Nüfusları 400 den az küçük köyler için Köy Öğretmenleri yetiştirmeye devam etmek,

2 — Mahiyeti aşağıda izah edilecek Köy Enstitüleri vasıtasile, şimdiye kadar yapıldığından ayrı bir şekilde köye öğretmen ve bu arada köye lüzumlu diğer elemanları yetiştirmek.

5 — KÖY EĞİTMENLERİ :

Köy Öğretmenleri yetiştirme işine beş sene önce başlanmış, gereken kanunî tedbirler Büyük Millet Meclisince alınmış ve bu iş yılda 1500 ilâ 2000 Öğitmen yetiştirebilecek şekilde teşkilâtlandırılmıştır. Köylerimizde vazife görmekte olan öğretmenlerin çalışmalarından müsbet neticeler alınmakta, bu işe devam edilmesi lâzım ve zarurî bulunmaktadır. Öğitmenler İlkokulun birinci devresine ait programı tatbik edebilmekte ve bundan başka köylerde okul binalarını yaptırma, örnek bahçeler tesis etme, ziraat işlerini fennî bir şekilde başarma, köy sağlık işlerinde okul talebesine ve köylülere yardım etme bakımlarından da çok kıymetli roller ifa etmektedirler.

6 — KÖY EĞİTMENLERİ VE KÖYE LÜZUMLU ELEMANLAR :

Şimdiye kadar köylere büyük şehirlerimizde kurulmuş olan öğretmen okullarında yetiştirdiğimiz gençleri yolladık. Bu okullar daha zi-

yade şehir ve kasabaların ihtiyaçları göz önünde tutularak tesis edilmiş müesseselerdir. Kuruluş ve inkişaf tarihlerinin gösterdiği safhalar da bunu teyit etmektedir.

Müstakbel köy öğretmenlerini görecekları hizmetin icaplarına daha uygun şekil ve şartlar altında yetiştirmek, bunları köye lüzumlu diğer elemanlarla birlikte çalışabilecek hale getirmek, köy umumî hayatının yükseltilmesi bakımından zarurî bulunmaktadır..

Köy öğretmenlerinin kuvvetli ziraî bilgilere ve iktidara sahip olmaları umumî bilgilerle meslekî seviyelerini teşkile yarıyan bilgilerin onları her bakımdan köye faydalı olabilecek insanlar haline getirecek şekilde olması ve bunun yanı sıra da köyde geçecek bir mesleği öğrenmelerine ihtiyaç vardır.

Köy öğretmeni ve diğer iş unsurları yetiştirilirken köylerimizin umumî durumlarını, sıhhi, iktisadî şartlarını, içinde bulundukları tabiatın hususiyetlerini, sakinlerinin meşgul oldukları işleri ve bu işleri yapmak için kullandıkları tekniği göz önünde tutmak lâzımdır. Bunun için köye öğretmen yetiştirme meselesinde şu prensiplere riayet olunmuştur :

1. Öğretmen namzedini köyden almak,
2. Köyden alınmış çocukları, köy hayatından uzaklaştırmıyan bir muhit içinde iyi bir çiftçinin bilgilerine sahip ve bildiklerini de tatbika muktedir bir halde yetiştirmek,
3. Bu çocuklara öğretmenlik mesleği ile birlikte köyde geçecek demircilik, yapıcılık, dülgerlik, kooperatifçilik; kız talebeye çocuk bakımı dikiş, ev idaresi, ziraat san'atları, hastaya bakmak gibi işleri de öğretmek,
4. Bunlardan fevkalâde bir istidat gösteren talebeye yüksek tahsil yollarını kapalı bulundurmamak,
5. Öğretmen olmayacakları öğrendikleri işlerden birini yapmak üzere köy hayatında geçen diğer bir sahada çalışacak hale getirmek.
6. Öğretmen olacakları köy hayatının şartlarına tahammül edebilecek ve o muhit içinde daha mütekâmil ve verimli bir hayat yaratma iktidarını kazanacak surette hazırlamak.
7. Öğretmen ve köye lüzumlu unsurları yetiştirmek üzere açılacak birer müessese haline getirecek hiç olmazsa talebenin iâşe ihtiyaçlarını müesseseleri arazi vaziyeti müsait yerlerde kurmak, onları müstahsil

temin edebilecek şekilde idare etmek ve böylelikle masraflarını azaltarak ileride Devlete yük olmayacak hale gelmelerine çalışmak.

Köy Enstitüleri son şeklini almadan önce ve aldıktan sonra en değerli maarifçilerimiz, başta Vekil Hasan Âli Yücel ve müsteşar İhsan Songu olduğu halde, kıymetli mütalealarda bulundular. Bu mütaleaları İlköğretim dergisinin 111 ve 123-124 inci sayılarında görüyoruz. Bunlar arasında, kanun Büyük Millet Meclisinde müzakere olunurken ve kabul olunduktan sonra Hasan Âli Yücel'in söylediği nutuk ile İhsan Songu'nun, daha ziyade Türkiye'de İlköğretimin geçirdiği tarihi tekâmülü gösteren uzun ve kıymetli yazısı ayrıca ve ehemmiyetle kayde değer.

Bütün bunları Maarif Tarihine olduğu gibi, alamadığım için esef duymaktayım. Yalnız İsmet İnönü'nün bu müesseseye ilgisini belirtmiş olmak itibarile Hasan Âli Yücel'in şu yazısını Maarif Tarihine geçiriyorum :

«İlköğretim dâvası, Büyük Reşit Paşa'dan beri devlet adamlarımızın uzgörenleri için ana memleket meselelerimizden biri olmuştur. İstanbul Öğretmen Okulunun kuruluşu, bu dâvanın ilk tarihi izi sayılabilir. Beş yıl sonra bu emekli kurum yüzüncü yılına basacaktır. Geçmişinin bu kadar eski oluşu, insana bu dâvanın hallinde çok ilerlendiği hissinin verirse de, işin kendisi aslâ böyle değildir. Umum nüfusumuzu % 20 ye varmamış görmek, işin içyüzünü bütün açıklığı ile ve bütün acılığı ile meydana kor.

Şu kısa girişle en kalın çizgisini gördüğümüz bu hayat dâvasını, son yüz yılın içinde yetişmiş devlet adamlarımız içerisinde en iyi anlayan ve en iyi anlatan, dün Başvekilimiz ve bugün devletimizin ve milletimizin başı olan Büyük İnönü'dür. Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünde İnkılâp devrimizin ilk on senelik muhasebesi yapılırken, İlkokulların verdiği mezunlar sayısına dikkatli bakışları takılan Başvekil İsmet İnönü'nün Büyük Millet Meclisi Parti grubunda söylediği uyanıcı nutuk, tarih önünde verdiğimiz bu hüküm için yine tarihten alınmış bir belgedir.

Maarif Vekilliğine tayininin ertesi günü 30/12/1938 de, o zaman Başvekil olan sayın Celâl Bayar ile huzurlarına kabul edildiğinde, bana çalışma yolunda verdikleri direktiflerin başında İlköğretim meselesi bulunuyordu. Büyük Şefin bu emirlerini bir sene geceli gündüzlü denecek şekilde vazife arkadaşlarımla inceliyerek esaslı bir program vücade getirdik. İşin bundan sonraki safhası bizzat kendileri ile çalışmak oldu.

Memleketimizin ve başka memleketlerin ilk öğretimleri hakkında topladığımız ve bir kısmını birinci Maarif Şûrası vasıtasile neşrettiğimiz kitapları birer birer gözden geçirdiler. Biz de onlardan ve kendi tecrübelerimizden faydalanarak bir rapor hazırladık. Şefimiz, en küçük teferruatına kadar bu raporu tetkik buyurdular. Fikirlerini söylediler. Direktifler verdiler. Dâvanın halli, böylece takarrür etti.

Bizde İlköğretim meselelerinin ruhu köyde idi. Şehir ve kasabaların tersine olarak ancak okuma çağında olan çocukların köylerde % 20 sini okutabiliyorduk. Hem de bu % 20 nisbetine üç sınıflı köy okulları da dahildi. Maarif Şûrasına yaptığımız teklif kabul edildikten sonra 1940 senesinden beri Türkiye Cumhuriyeti hudutları içerisinde üç sınıflı İlkokul kalmamış, hepsi beş sınıflı olmuştur. Bu tedbire rağmen köylü çocuklarımız bizi üzecek bir nisbetin içerisinde okul ve öğretmen buluyorlardı. Mesele, yalnız köy için 30.000 Hoca yetiştirmekti. Yıllar ve yıllardanberi yetiştirebildiğimiz İlk Öğretmenlerin sayısı bugün ancak 14.000'i buluyordu. Bu koskoca ve şümüllü dâvaya teşebbüs etmek için zaman denen büyük âmil, icra imkânlarını azaltacak bir yüzle karışımıza çıktı. İkinci Dünya Harbinin bir gün öncesinde idik. Fakat yine Büyük Şefimiz imdadımıza yetişti. I.XI.1939 da Büyük Millet Meclisinin 6 ncı intihap devresini açış nutuklarında şöyle dediler :

«Maarif işlerimizi, yeni Meclisin tarihimizde mümtaz bir farikası olarak, himmetli ellerinize almanızı beklerim. Malî ve umumî şartlarımız sıkıntıya maruz olsalar bile, Maarif işlerimizin ana istikametlerde ilerlemekte geç kalmıyacağını ve her halde esaslı tedbirlerin zamanında alınacağını ümit ederim. Hükûmet, ilk tahsilin amelî ve ana tedbirlerine el koymuştur. Bunları süratle tetkikinize alarak karara bağlayacağınıza kaniim.

Bütün Maarif tedbirleri, insan yetiştirmek gibi en çok zamana ihtiyaç gösteren tedbirlerdir. Onun için vaktile başlamak, Maarif işlerimizde hükûmetin bilhassa dikkat edeceği bir unsur olmalıdır. Nihayet, Maarif işlerimizin gördüğü unsurlarımızın birbirine samimî olarak yardımları sayesinde ilerliyebileceğine kani bulunuyoruz. Onun için, bilgili çalışmalara, ilme ve tecrübeye dayanan gayretlere hususî bir kıymet veriyoruz.»

Bunun mânası şu idi: Dünya harp ateşleri içerisinde de olsa, Türk çocuklarını okumak, yazmak ve bilgili vatandaşlar olmaktan mahrum etmemeliyiz. Haller ve şartlar her ne olursa olsun para bulmalı, imkân bulmalı ve bu işi behemahal gerçekleştirmeliyiz. Bu doğru görüşün Büyük Meclise ve hükûmete verdiği fikir ve hızla bugün arkamızda üç buçuk yıllık bir tedbir ve hareket izi var olmuştur.

Yakın olmakla beraber, mazide kalmış bu günlerde düşünülenlerin yapılması hususundaki endişelerini şimdi şu anda yüreğim burkularak tekrar yaşıyorum. Bütün bunları söyleyişim, yapılmış işlerin kolay olmadığını anlatmak ve gönülden tutuldukça en güç işlerin de gerçekleştirilebileceğini bizlerden sonra geleceklere söylemektir.

Nihayet program, Kanun haline geliyor. Teşkilâtını Köy Enstitüleri adında buluyoruz. Köy Enstitülerinin kurulmasında, yukarıda söylediğim gibi, bu işte bizden önce yapılmış bütün tecrübelerden elde edilen teorik istifadenin, selefim sayın Arıkan'ın zamanında başlamış olan eğitimcilerle iki Köy Öğretmeni Okulundan alınan pratik tecrübelerin hissesi vardır. Bizim ele aldığımız meseleyi yalnız bir müessese kurmak şeklinde almak doğru değildir. Köy Enstitüleri Kanununun bütün İlköğretim meselesini on beş senede halletmeyi tasarlıyan bir ana Kanun olması, Maarif Tarihimizde kendinden önceye icra edilemeyecek bir yeni harekete delâlet eder. İlköğretim dâvamızın nasıl bir düşünce ile yüzde yüz çözülmeye teşebbüs edildiği, ancak bu esaslı noktanın anlaşılması mümkündür.

Köy Enstitüleri Kanununun, Maarif, Dahiliye, Ziraat Encümenlerinde uzun ve dikkatli müzakeresi esnasında Millet Vekillerince nasıl sıcak bir ilgi ile karşılandığını şu anda hatırladıkça o günlerin heyecanını duyuyorum. Kanunu Umumi Heyette müzakeresi, bu büyük ilgi ve sevginin unutulmaz tezahürüdür.

1939 senesinde bütçemizin âdi ve fevkalâde tahsisatından istifade ederek yaptığımız hazırlıklar, Kanun çıkınca artık 1940 senesinde büyük harekete geçmek salâhiyetini bize verdi. On dört yerde Köy Enstitüsü kurulmuştu. İlk alınan 3000 köylü çocuğuna 3000 daha katılmıştı. 1943 senesinin şu yazıları yazdığım anında 12.000 Türk çocuğu on sekiz Kız Köy Enstitüsünde Köy Öğretmeni olmak için okuyorlar. Yapı, yiyecek, giyecek güçlüklerine gerçek bir savaş hamlesile karşı koyarak çalışan ve bu kutsal insan kaynaklarını kuran bütün arkadaşlarıma ve küçük kardeşlerime minnetle duyuluyum. İşlerine, vücutlarının yapıcı uzuvlarını kaybedecek kadar fedakârlıkla kendilerini veren bu ülkü erleri, yarınki Demir kale Türkiye'nin öz izcileri oluyorlar.

Bütün bu zahmetlerin mükâfatı, şu sözlerin içindedir :

«Köy Enstitülerini Cumhuriyetin eserleri içinde en kıymetlisi ve en sevgilisi sayıyorum. Köy Enstitülerinden yetişen evlâtlarımızın muvaffakiyetlerini ömrüm oldukça yakından, candan takip edeceğim.»

Büyük İnönü'nün bu sözlerini o yapıcı işçilerin hizasından çıkmamak şartıyla kendim için de tuttuğumuz yolun doğruluğuna ölmez bir delil saydığımı söylemekle vicdanım huzur duymaktadır.

Köy Enstitülerinin kuruluşundan sonra ileri teşkilâtı düşünmek lâzım geliyordu. Bunu da bir kanun projesi halinde hazırladık. Encümenler ve Büyük Millet Meclisi bu kanunu da bir evvelki gibi hararetle karşıladı. Bilhassa Köy Okullarını yalnız erkek vatandaşlara değil, kadınlara da yaptırma hususunda cereyan eden müzakereler, sosyal hayatımızın tarihini yazacaklar için Yüksek Meclisin zabıtlarına onların gözlerini haklı olarak çekecektir. 19 Haziran 1941 tarih ve 4274 sayılı Kanun bu cihetleri de temin etmiş oldu. Bu iki Kanunla ve bütçelerin Maarif Vekâleti İlköğretimine devlet hazinesinden ayırdığı paralarla programımızı aksatmadan yerine getiriyoruz.

Bir açık cihet vardı: O da bugün işte bulunan İlk Öğretmenlerin devletten türlü mahiyetteki alacakları ve hususi idarelerin bunları vermeyişleri.. Son dört yıl içinde, daha önceleri başlı başına bir devlet meselesi olarak yüksek makamları rahatsız eden maaş gecikmesi Dahiliye Vekâletile Maarif Vekillığının iyi anlaşması sayesinde ortadan kalkmıştır. Fakat bunun haricinde, yıllardanberi teraküm etmiş üçbuçuk milyonluk bir borç, taşınması güç bir yük halinde vilâyet hususî idarelerinin sırtına binmişti. Nevzat Ayas arkadaşımın verdiği bir takrirle Parti grubuna intikal eden bu mesele de, Partinin kurduğu ve Tekirdağ mebusu Cemil Uybadın'ın reisliğinde bulunduğu Komisyonda incelendi. Komisyon üyeleri olan mebus arkadaşlarımla senelerdenberi halledilemeyen ve zaman zaman Parti grubuna da gelen bu davanın çözümü için gösterdikleri güzel niyeti burada hürmetle yâd ederim. Maliye Vekili Fuat Ağralı ile o zaman Dahiliye Vekili olan Faik Öztrak arkadaşlarımı komisyonun çalışmasında büyük kolaylık getiren yardımlarından dolayı muhabbetle ve şükranla anarım.

Komisyonun raporu Parti grubunda rey birliğiyle kabul edildi. Hükûmete hazırlanan Kanun Lâyhası 13/1/1943 te 4357 sayılı Kanunla kesinleşmiş oldu. Bu suretle Maarif Tarihimizin müzmin bir meselesi daha Cumhuriyetin yapıcı elile kökten bir ameliye gördü ve halledildi. Bu kanunu yalnız İlkokul Öğretmenlerinin alacakları ile ilgili değildir. Bu kanunla onların terfi ve tecziyeleri yeni esaslara bağlanmış, ayrıca meslekî değeri zamanla daha iyi anlaşılacak Sağlık ve İctimai Yardım Sandığı ve yapı sandıkları kurulmuştur. İlköğretmen Okulu mezunlarının teçhizat bedelleriyle yol paraları Vekillik bütçesine alınmıştır.

Şimdi söyleyeceklerimi bilhassa İlköğretmen arkadaşlarımla İlköğretimle ilgisi olan büyük küçük devlet memurlarının can kulağı ile dinlemelerini rica ederim.

Cumhuriyet Hükûmetinin reisleri ve hükûmetleri, Cumhuriyet Halk Partisi ve Müstakil Grubu, Meclisin Parti Grubu ve Büyük Millet

Meclisi, devletimizin reisi ve Türk milletinin Şefi, İlköğretim ve İlk Öğretmenle bugün ön mesele olarak meşgul olmuşlardır. Gerek bu yüksek kurumlar ve gerek bu yüksek şahsiyetler, büyük şefin ileri ve iradeli duygusuna uyarak bu dâvamızı candan tutmuşlardır. Mes'ul ve vazifeli arkadaşlarımın, kolay olmamış bu işlerin karşılığı olmak üzere memleket yavrularını yetiştirmekte nasıl dikkatli olmaları lâzım geldiğini bir kere daha hatırlatmak isterim. Onların temiz yürekleri, ülkücü varlıkları ve Türkçü ruhları, zaten bunu bilmektedir. Onlara karşı duyduğumuz güvendir ki, bütün bu imkânların elde edilmesinde bizi bıkmadan, yorulmadan çalışmaya ve savaşmaya sevketti ve edecek. Türk vatânını solmaz bir bahar içinde yaşatacak canlı ve bilgili Türk çocuklarını, her an uğruna canlarını vermeye hazır olduğumuz bu topraklar üstünde tam bir hakikat olarak görmenin bahtiyarlığı içindeyiz. İdealist insanlar, yalnız olmuşa değil, olacağa da ruhlarını inandırabilenlerdir. Mürebbinin ilk vasfı idealist olmaktır. Hiç unutmuyoruz ki bizim birinci sıfatımız mürebbiliktir.

Köy Enstitüleri masrafı, klâsik İlkokullar gibi, vilâyetlerin hususi idaresince değil, devlet bütçesinden ödenir.

Bu müesseseler ilk kuruluşlarında ve 19 Haziran 1942 tarihli Kanunun neşrinden itibaren bir senelik faaliyetini göstermek üzere Maarif Vekilliğince büyük kıtada resimli 74 sayfalık bir eserde neşrolunmuştur. Daha ziyade tafsilât için buna bakılmasını tavsiye ederim.

IV. İSTANBUL'DA AÇILAN MESLEK VE İHTİSAS MEKTEPLERİ :

Nizamı Cedit ve Tanzimatı Hayriye devirlerinden beri yurda lüzumu olan klâsik İlk, Orta ve Yüksek tahsil müesseseleriyle en gerekli Meslek ve İhtisas Mektepleri açılmış ve zamanla tekâmül ettirilmiş olduğu için bu devrin başlangıcı bulunan 1923 den 1943 senesi sonuna kadar geçen 20 sene içinde bundan eyvelki devirlerdeki kadar mühim olmamakla beraber yine 18 Meslek ve İhtisas Mektebinin daha açıldığı görülmektedir. Bu mektepleri yalnız Maarif Vekilliği değil, öteki Vekilliklerle belediyeler ve hususî idareler, hattâ cemiyetler açmışlardır. Hemmen hepsi İstanbul'da açılmış olan bu mektepler açılış sıralarile aşağıda gösterilmiştir. İstanbul'dan başka yerlerde açılmış olan bu çeşit mektepler kitabımızın programı dışında kaldığı için onlar bahis mevzuu edilmemişlerdir. Türkiye'nin belli başlı şehirlerinde, bilhassa Ankara'da, başta bir Üniversite olduğu halde, birçok yüksek tahsil, meslek ve ihtisas müesseselerinin ortaya çıkmış olmasını da Cumhuriyet devrine borçluyuz. Fakat bunlardan bahsetmek bu kitabın programı dışındadır. Bu devirde İstanbul Türkiye'nin kültür merkezi olmak hususiyetini yavaş yavaş Ankara ile paylaşıyor gibidir.

1. İMAM - HATİP MEKTEBİ (1924) :

Bu kitabın birinci cildinde bahsi geçen Medresetül Eimme vel Hut-eba, Medresetülvaizin ve Medresetülirşadin yerine geçmek üzere 3 Mart 1340 (16 Mart 1924) tarihli Kanun hükümlerine göre İmam - Hatip Mektepleri açılmıştır. Bu kanunun dördüncü maddesinde «Yüksek diniyyat mütehasısı yetiştirilmek üzere Darülfünun'da bir İlâhiyat Fakültesi tesisine ve imamet, hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesile mükellef memurların yetişmesi için de ayrıca mektepler açılmasına lüzum gösterilmiş olduğu için bu mektepler açılmıştır.

Vilâyetlerdeki Darülhilâfetüslâmiye medreselerinden birisi İmam Hatip Mektebi ittihaz olunmuş ise de İstanbul'da bir çok medrese bulunmasına rağmen öyle yapılmıyarak Fazlı Paşa'da bir bina kiralanıp İmam - Hatip Mektebi orada açılmıştır.

İmam - Hatip Mektepleri lâyük bir müessese telâkki edilerek idareleri bütün mektepler gibi Maarif Vekâletine bağlanmıştır.

9 Temmuz 1340 (1924) tarihli ve 56 maddelik bir Talimatname ile bu mekteplerin idareleri intizam altına alınmıştır. Mektepte tahsil müddeti dört sene idi. Talimatnamenin üçüncü maddesine göre Me-kâtibi İptidaiye Umumiye mezunlarından asgari 12, azamî 15 yaşında bulunanlar alınırđı.

Okutulacak dersler şunlardır :

Kur'anı Kerim, Gına, Tefsir, Hâdis, İlmi Tevhit, Coğrafya, Hesap, Hendese, Hayvanat, Nebatat, Din Dersleri, Ruhیات, Ahlâk ve Malûmatı Vataniye, Türkçe, Tabakat, Fizik ve Kimya malûmatı, Hıfzıssıhha, Yazı, Terbiyei Bedeniye, Türk Edebiyatı, Hitabet ve İnşad, Arabî, Tarih.

Şu programa göre Mektep ancak orta dereceli bir tahsil verebilir. Tefsir ve Hâdis gibi dersler daha kuvvetli bilgiye, iyi Arapça öğrenmeğe ihtiyaç gösterdiğinden bu programla buna imkân olmayacağı şüphesizdir.

İmam - Hatip Mekteplerine esasen o sırada Medreselerde kayıtlı bulunan talebeler devam ederek şahadetname almışlar ise de tahsil görenlere parlak bir istikbal vadetmeyişi dolayısıyla bir mektebe rağbet eden olmamıştır.

1929 da Arap Harfleri terkedildikten sonra esasen bu Mektebin ya-şayış imkânı da kalmamış olduğundan 1930 yılında lâğvedilmiştir.

Maarif Tarihçisi Hasan Âli Yücel, «Türkiye'de Orta Öğretim»de diyor ki :

«1930 yılında tasfiye edilmiş olan bu okullar hakkında onların tarihini gösterir bir fikir vermek faydasız sayılmamalıdır.

Medreseleri kaldıran Tevhidi Tedrisat Kanunundan sonra 1923 - 1924 yılında 29 İmam - Hatip Okulu vardı.

1924 - 1925 yılında Edirne, Ödemiş, Hopa, Şavşat, Niğde İmam - Hatip Okulları kapanmış, Artvin ve İzmir'de birer İmam - Hatip Okulu açılmak suretile bunların sayısı 26 ya inmiştir.

1926 - 1927 de Kütahya, İstanbul İmam - Hatip Okullarından başkaları kaldırılmış, 1927 - 1928 - 1929 - 1930 yıllarına kadar yalnız bu iki Okul faaliyette bulunmuştur. 1929 - 1930 yıllarında ise bunlar da lâğvedilerek İmam - Hatip Okulları tamamilе tarihe intikal etmiştir.»

2. ADLİYE MESLEK MEKTEBİ (1924) :

Adliye Meslek Mektebi, Müstantik, İcra ve bilâhara da Zabıt Kâtipliği şubelerini ihtiva etmek üzere 1340 (1924) senesinde açılmıştır.

Mektebin Müstantik ve İcra şubeleri dört devre ve Zabıt Kâtibi şubesi iki devre devam etmiş ve her devre bir sene sürmüş ve 1929 senesinde lâğvedilmiştir. Gerek açılışı ve gerekse kapatılışı Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt zamanına tesadüf etmektedir.

Mektep önce Çemberlitaş'ta Diyarbakır Kıraathanesinin bulunduğu sokakta, sonra da Hasanpaşa simitçi fırınının yanındaki sokakta kiralanana birer konağa yerleşmişti.

Müstantik şubesinde: Ceza Kanunu Muhakemeleri Usulü Kanunu, Tatbikatı Cezaiye, Tıbbi Adli.

İcra şubesinde: Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Kanunu Medenî, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu, Tatbikatı İcraiye okutulurdu.

Zabıt kâtipleri şubesinde de bu derslerle beraber zabıt usulleri gösterilirdi.

3. ZABITA BELEDİYE MEMURLARI MEKTEBİ (1925) :

Belediyeyi dışarda, halk arasında temsil ve onun emirleriyle nehirelerini tatbik eden zabita memurlarının tarihine ve teşkilâtına burada temas edecek değilim [1].

Tanzimattan sonra Osmanlı Hükûmeti idare makinesini Garplılaştırmak istediği sırada belediyeyi de gözden uzak tutmamış, 1271 (1854) te bu işe de el atmıştır. O sırada İstanbul'da bulunmuş olan bir kısım Avrupalılarla gayri müslim Türklerden ve bir tek de Müslüman doktorundan mürekkep olmak üzere Commition Municipale adile teşkil ve Türkçe **İntizamı Şehir Komisyonu** denilen bu teşekkülün emrine üniformalı bir takım memurlar verilmiş ve bunlara **Komisyon Çavuşu** denilmiştir. Sonra bu İntizamı Şehir Komisyonu işini bitirip raporunu verdikten ve İstanbul'da Garp tarzında bir Belediye kurulduktan sonra bu ad **Belediye Çavuşu**'na çevrilmiştir. Aynı zamanda kayışlı, palaskalı ve tabii üniformalı memurlara şarkta **Kavas** denildiği için bu memurlar hakkında bu tâbir de kullanılırdı. [2]

O devirlerde Belediye Çavuşu yahut Kavas tâbir olunanlarda tahsil derecesi aranmazdı. Hattâ okuyup yazması olmayanlar bile bu işe girebilirlerdi.

Bu memuriyetin, bu meslekin halk arasında, bilhassa esnaf üze-

[1] Tafsilât için bakınız. Mecellei Umuru Belediye C. 1, S. 943 - 953.

[2] Kavas: Kavas'ın asıl Arapça imlâsı kavvasdır. Ve okçu demektir. İnsanların biricik silâhının okdan ibaret bulunduğu devirlerden kalma bir tâbirdir. Ateşli silâhlar icat edilmeden önce ok atmak ve ok, yay taşımak âdeti. Fakat bu oklarla yayları büyük adam taşımayıp uşaklardan biri taşırdı. Ve onun önüsüne yürürdü. İşte bu işi görenlere Kavas denilirdi.

Sonraları Osmanlı teşkilâtında Padişahlardan aşağı rütbede bulunan devlet adamlarının maiyetlerinde çalışan memurlara da kavas denilmiştir. Kavaslar eski şekillerini yani silâh taşıyarak sefirlerin ve konsolosların önlerinde gitmeği yakın zamanlara meselâ 1908 İnkilâbına kadar muhafaza etmişlerdir. Meselâ sefirler Babilâiyi ziyaret ettikleri ezcümle Sadrazâmın yanına gittikleri zaman önlerinde kılıklı ve tabancalı bir kavas yürür, ona kalabalıkta yol açar ve yol gösterirdi.

Belediye Kavasları da zabita belediye polise devredildiği tarihe kadar beyaz kayışlı bir pala taşırlardı. Ve bu zamanlarda Belediye Çavuşu adını almışlardı.

rinde iyi bir şöreti ve nüfuzu da yoktu. Bu vaziyet 1908 İnkılâbına kadar böylece devam etti.

Bu tarihten sonra Belediyenin her şubesinde ve her işinde az çok bir yenilik ve kalkınma hareketi olduysa da zabıtai belediye işiyle bir türlü ciddi surette uğraşılamıyordu. Nihayet 1328 (1912) de Operatör Cemil Paşa Şehremini olunca Belediye Zabıtası işinin Garpta olduğu gibi Polis tarafından görülmesi tezini ileri sürdü ve 17 Kânunu evvel 1328 (1912) tarihinde çıkan muvakkat Belediye Teşkilât Kanununun altıncı maddesile İstanbul'da Belediye Zabıtası işi polise devrolundu. Fakat kanunun emrine rağmen Polis Müdürlüğü bu işi üzerine almadı. Emanet te eldeki teşkilâtı dağıtmış bulunduğu için 6, 7 sene Zabıtai Belediye işi sahipsiz ve bakımsız kaldı. Bu bakımsızlık devri Balkan ve Cihan Harpleri zamanına rastladığı için o kadar hissedilmemiş, fakat harbin sonunda ve mütareke esnasında esaslı bir teşkilâtın lüzumu Hükûmetçe de, Belediyece de his ve takdir olunmuştu. Nihayet Haydar Bey'in Şehreminliği zamanında 1339 (1923) de yeniden bir Zabıtai Belediye teşkilâtı kurulmuş, genç ve biraz tahsil görmüş unsurlar bu mesleğe alınmış, kıyafetleri düzeltilmiş, vazifeleri tayin ve tahdit olunmuş ve oldukça iyi bir de **Zabıtai Belediye Talimatnamesi** tertip edilmişti. 1340 (1929) tarihinde Umuru Belediyeye Mûteallik **Ahkâmı Cezaiye Kanunu** çıkarılarak Belediyelere **hakki kaza** da verilince ve bu hakkı kaza ancak Belediye Kanun ve Nizamlarını bilir Zabıtai Belediye Memurlarının tutacakları zabıt varakaları üzerine kullanılabılince onlara Belediyeye ait Kanunları, Nizamları ve Talimatları öğretmek zarureti başgöstermişti.

Operatör Emin Bey Şehremini olunca 1340 (1924) bu maksatla Kurs mahiyetinde bir Zabıtai Belediye Mektebi açılarak mevcut memurlar kursa devama mecbur tutuldular. Mektep Ayasofya karşısında Talât Paşa konağı denilen binada idi.

Fakat Mektebin muayyen bir programı yoktu. Kim kayırlmak, ki me bir kaç kuruş temin edilmek lâzım gelirse onun için Mektepte bir ders açılırdı. Hattâ memurlara asıl vazifeleri olan Zabıtai Belediye Talimatnamesi öğretilmek lâzım gelirken böyle bir ders de programa konulmamıştı. Her ne kadar programda İnzibatı Belediye diye bir ders görülüyorsa da bu, bir ihtiyacı karşılamaktan ziyade Askeri Mekteplerde senelerce Fransızca okutmuş fakat o sırada tekaüt olunarak Operatör Emin Bey'in imzası altında neşredilen bazı kitapları tercüme etmekte bulunmuş bir askere iş bulmaktan başka bir maksadı tazammun etmemekte idi. Bu zatın elde bulunan kitabı da gösterir ki bu ders bir Yurt Bilgisi, bir Ahlâk, bir Adâbı Muaşeret dersi ve nihayet bir Disiplin

Kitabı olarak okutulurdu. Ceza Kanunu da talebenin seviyesinden çok yüksek bir tarzda gösterilirdi. Hele Belediye Doktorlarından birisine muntazam bir iş bulmak için okutulan Hıfzıssıhha dersi büsbütün lüzumsuzdu. Yine bunlar gibi Hesap ve Hendese dersleri de hep şuna buna üç beş kuruş aldırma maksadile programa konulmuştu.

Daha garipleri var: Memurlara Kimya da gösterilirdi. Hattâ Boks dersi bile vardı. Memurlar esnaf ile ihtilat ve temas edecekleri sırada bir taarruza uğrarlarsa ancak öğrendikleri boks sayesinde ve yumrukla şeref ve haysiyetlerini hattâ hayatlarını kurtarabilecekleri düşüncesiyle böyle bir ders açılmıştı. Çünkü bu tarihlerde Belediye Zabıta Memurları, şimdiki gibi memur sayılmazlar ve memur hukukundan faydalanmazlardı.

Bundan dolayıdır ki Mektepte Liselerin ve başka Meslek Mekteplerinin gıptalarını çekecek güzel bir boks salonu yapılmıştı.

Kimya dersine gelince: Gûya Zabıtai Belediye Memurları üç dört ay içinde şöyle, böyle öğrendikleri usuller sayesinde her türlü yenilecek ve içilecek şeylerin iyisini kötüsünden, mağşuşunu hâlisinden ayırt edebileceklerdi!

Bir Meslek Mektebinin başında bulunan müdürün o mesleğe mensup tecrübeli bir adam olması kadar tabîî ne olabilir? İşte Zabıtai Belediye Mektebi kendisini bundan da müstağni tutmuştu. Azerbeycan mültecilerinden birisine Belediyece bir iş verilmesi istenilmiş ve o zatın Rusya'da bir aralık Belediyede teşehhüt miktarı bir hizmette bulunmuş olması Türkiye'de bir Belediye Mektebinin başına getirilmesine hak kazandırmıştı. Hasılı burası Mektep değil, bir Mektep Karikatürü idi.

Muhiddin Üstündağ Şehremini olunca bu mektebe oldukça çeki düzen verildi, lüzumsuz ve faydasız dersleri kaldırtarak yerine lüzumlularını koydurdu ise de 1930 da son Belediye Kanunu çıkararak Belediye Zabıtası işini kat'i surette Polis'e devredince artık vücuduna lüzum kalmıyarak Mektep kaldırıldı ve İstanbul Polis Mektebi programına yalnız Beledi Bilgiler adında bir ders eklenmek suretile bu vazife o mektebe gördürülmeğe başlandı.

4. HASTABAKICI MEKTEBİ (1925) :

On dokuzuncu asrın Türk tabipleri hastalarile karşılaştıkları zaman hemen daima bir ıstırap ve endişe duyarlardı.

Bu ıstıraplarının en büyük sebebi hastalarına bakacak bilgili hastabakıcıların bulunmaması idi. O zamanın içtimâî vaziyetleri de hastabakıcı yetiştirmeye müsait değildi. Hastabakıcılık en ziyade kadınlara mahsus ve bunlara yaraşan bir meslektir. Halbuki o zamanlarda kızlarımız arasında Maarif hiç te ilerlememişti. Bundan başka dinin koyduğu tesettür yani örtünme mecburiyeti de kızlarımızın erkekler arasında çalışmalarına mani idi.

Meşrutiyetin ilânından sonra yeniden faaliyete geçen Kızılay Cemiyetinde hastabakıcı yetiştirmek fikirleri ilerlemeye başladı, bu sırada kızlarımız bazı kayıtlar ve şartlar altında hastahanelerde, umumî müesseselerde çalışmağa başlamışlardı.

Bir taraftan İtalya ve Balkan Harpleri ve diğer taraftan dahilî galeller bu arzusunun tamamen tahakkukuna mâni oldu. O zaman yalnız dört beş aylık kurslar açıldı, kadınlara ve erkeklere hastabakıcılık tedrisine çalışıldı, fakat bu dersler daha ziyade metodik sahaya inhisar etti, ve arzu edilen şekilde hastabakıcı yetiştirilemedi.

Umumî Harpte bir çok kadınlar hastahanelere koştular, yaralıların bakımlarına gönülden çalıştılar. Fakat bunların hastabakıcılık hakkında en iptidâî bilgileri bile olmadığından kendilerinden pek az istifade olunabildi.

Başka memleketlerde hastahanelerde yüz binlerce hastabakıcı hemşireler çalıştığı halde bizde bunların yetiştirilmemiş olmasının sıhhi ve içtimâî hayatımızda çok acı bir boşluk olduğunu Umumî Harp bir defa daha isbat etti. Bu harp çıktığı zaman Kızılay Cemiyeti Umumî Merkezi Fakültede Hastabakıcılık Kursları açtı. Bundan da büyük bir fayda elde edilemedi.

İstiklâl mücadelesinde de hastabakıcıların eksikliği acılarını derin bir surette duyduk. Nihayet 1924 senesinde İstanbul'da toplanan Kızılay Kongresi mesleği bilir hastabakıcı hemşireler yetiştirmek üzere bey-

nelmilel kabul edilen usuller dairesinde bir **Hastabakıcılık Mektebi** açılmasına karar verdi.

Umumi Merkez bu kararını hemen tatbik edebilmek için âzasından Dr. Besim Ömer, Ziya Nuri, Eczacı Ethem Pertev ve Haydar'dan ibaret bir Komisyon teşkil etti. Komisyon bir müddet çalışarak bir Talimatname hazırladı ve Umumi Merkez Mektebin hemen açılmasına karar verdi ve Mektep Müdürlüğü vazifesini Gureba Hastahanesi Baştabibi Dr. Ömer Lûtfi Eti'ye tevdi etti.

1925 senesi başında işe başlayan Dr. Ömer Lûtfi talebelerin ameli tatbikat yerlerini göz önüne alarak Gureba, Haseki, Cerrahpaşa Hastahanelerine yakın bir yerde bir bina aramış, Haseki caddesinde üç dönümden fazla bahçeli büyük bir konak kiralamış, dahili tertibat ve tesisatını sür'atle ikmal ile talebe kabul edilerek 21 Şubat 1925 te tedrisata başlatmıştır.

Talimatnamenin en esaslı noktaları şunlardır :

Tahsil parasızdır, Mektebin bütün masrafları Kızılay Cemiyeti tarafından tediye olunur. Talebeye münasip miktar harçlık verilir, talebelerin yemeleri, içmeleri, giymeleri ve yatıp kalkmaları masrafı Cemiyete aittir.

Tahsil müddeti iki sene üç aydır. İlk üç ay tecrübe devresidir.

Mektebe okuyup yazma bilenler, 18 yaşından yukarı 35 yaşından aşağı bulunanlar ve sıhhati tam olanlar kabul edilirler.

Tedrisatın başlamasını müteakip talebeler Gureba, Gülhane, Haseki, ve Cerrahpaşa Hastahanelerine dağıtılırlar, sabahları saat altıdan öğleye kadar hastahanelerde çalıştırılırlar, öğleden sonra Mektepte nazari derslere girerler.

Gureba, Haseki ve Gülhane Hastahaneleri tabiplerinden bir kısmı tedris vazifelerini deruhte ettiler, seve seve ders verdiler.

Bir taraftan tedris heyetinin diğer taraftan talebelerin gayretleri ve çalışmaları kısa bir zamanda çok faydalı semereler verdi.

Hastahanelerde talebelerin çalıştıkları koğuşların vaziyeti göze çarpacak derecede değişti, hastalar evvelkine nazaran çok iyi bakıldılar, bilhassa İntaniye hastalarına büyük faydalar temin edildi.

Sınıf imtihanında hazır bulunan güzide bir Tıp Heyeti talebelerin dokuz ay gibi kısa bir zamanda kazandıklarını hayranlıkla karşıladılar.

Bu mes'ut neticenin ortaya çıkmasından sonra Mektep İdaresi bi-

nanın Cemiyet tarafından satın alınmasını ve orada bir Mektep kurulmasını teklif etti. Bu teklif kabul olundu.

Bina ve bahçe on bin liraya satın alındı, Mektep bahçesinde içinde güzel bir konferans salonu da bulunan küçük bir pavyon yaptırıldı. Ertesi sene iki binaya birden kalorifer ve lüzumlu bazı tadilat yapıldı.

İlk mezunlar 1927 senesi Şubatında çıktılar ve Sıhhat Vekâleti tarafından memleketin muhtelif hastahanelerine tayin olundular. Hemşireler az zaman içinde mesleği bilir bir hastabakıcının neler yapabileceğini gösterdiler.

Mektebin nazari ve ameli sahada tedrisat noksanı her sene daha ziyade tekâmül etti. Üç sene sonra Mektebe ancak İlk Mektep mezunlarının kabulü kararlaştırıldı. 1931 senesinden itibaren tahsil müddeti iki sene altı aya çıkarıldı ve talebelerin umumî bilgilerini arttırmak için bir de altı aylık ihzarî sınıf açıldı. Tedrisata hususî bir ehemmiyet verildi. Avrupa'dan bir çok levhalar, mulajlar, diyapozitifler ve başka tedris vasıtaları getirildi. Bir sinema makinesi alındı, tedris filimleri tedarik olundu. Bu filmlerden yalnız Mektep talebeleri değil aynı zamanda Haseki'de yerleşmiş bulunan Doğum ve Kadın Hastalıkları Kliniğine devam eden Tıp talebeleri ve Ebeler de istifade ettiler. İçtimaî filmler halka da gösterildi.

Seneler geçtikçe ve tedrisat ve tatbikatı tekâmül ettikçe Mektebe müracaatlar çoğaldı. 1933, 1934, 1935 senelerinde Mektebe Orta Mektep mezunları alındı. İlk Mektep mezunları ancak müsabaka ile seçildi. Artık Mektep binası kâfi gelmemeğe başladı, Mektep Müdürü 1934 senesinde Avrupa'da yaptığı tetkikattan sonra bir Mektep binası yapılmasını teklif etti.

Umumî Merkez malî vaziyeti göz önüne alarak mevcut Mektebe yeni bir pavyon ilâvesini kabul etti. 75 bin lira sarfile güzel bir pavyon yapıldı. Avrupa ve Amerika'nın hastabakıcılık tedrisatı ve hastabakıcı yetiştirilmesi usulleri ve bizde on sene içinde yapılan tecrübeler göre mektebin programında esaslı tâdiller ve ilâveler yapıldı.

Şimdi programın esasları şunlardır :

Mektebe girecek talebelerin en az Orta tahsili bitirmiş olmaları şart konmuştur. Tahsil müddeti üç seneye çıkarılmıştır, derslere esaslı ilâveler yapılmıştır, tatbikat zamanları çoğaltılmıştır.

Bu esas dahilinde Mektep Talimatnamesiyle programı yeniden hazırlanarak Umumî Merkezce de tasdik edilmiş ve 1936 senesinden itibaren tatbikata başlanılmıştır.

Bugünkü Kızılay Hastabakıcı Mektebi on sene gibi az bir zaman içinde büyük tekâmül ve inkişaf göstermiş ve bugün Avrupa ve Amerika'nın en ileri Mektepleri seviyesinde mükemmel ve millî bir eser ve varlık olmuştur.

5. AMELÎ HAYAT MEKTEPLERİ (1925) :

1908 İnkılâbına kadar Rüştiye programlarında Fransızca da vardı. İnkılâptan sonra bu yabancı dil İlk Mektep demek olan Rüştiyelerden kaldırıldı. Fakat bir sene sonra buna yine lüzum görülerek ve daha bazı yenilikler düşünülerek nümune olmak üzere Fransızca tedrisatı da yapan üç Rüştiye açılmış ve Nümune Rüştiyesi denilen bu müesseselerin sayısı zamanla 55'e kadar çıkartılmıştı.

1923 İnkılâbından sonra bu Rüştiyelerden de Fransızca kaldırılmış ve bütün Rüştiyeler İlk Mektep adı altında tensik ve tevhit edilmişti. Halbuki programına Fransızca'yı koyan ve Türk gençlerine yabancı unsurlar gibi hayat sahasında işe yarayacak derecede bu lisanda konuşmak ve yazmayı öğreten bir mektebe yine ihtiyaç görülmekte idi.

İşte Nümune Rüştiyeleri kaldırıldıktan sonra ortaya çıkarılan Amelî Hayat Mektepleri bu maksatlara ve bu gayelere erişmek üzere açılmıştır. Mektebi açan Maarif Vekâleti değil, İstanbul Vilâyeti Umumî Meclisidir. Bir Vilâyet Umumî Meclisinin hususî idare bütçesinden tahsisat ayırarak Maarife danışmaksızın kendi başına mektep açmak hakkı ve salâhiyeti var mıdır? Burası tetkike değer bir yerdir. Bunun için de şu dört nokta üzerinde biraz durmak lâzım gelir. Hususî idarenin ve binnetice İstanbul Umumî Meclisinin İstanbul Maarifine karşı dört muhtelif cephesi vardır.

A) İlk Mektepler: Bu mekteplere karşı Umumî Meclisin vaziyeti yalnız onların muallim maaşlarıyla masraflarını temin ve tesviye etmekten ibarettir. Muallim tayinine, maaşlarının arttırılıp eksiltilmesine, program tanzimine veya tadiline, hülâsa başka hiç bir şeye karışmağa hakkı ve salâhiyeti yoktur. Bütün bu işlerin Maarif Vekâletine aidiyeti kanunlarla tayin ve tavzih edilmiştir.

B) Meslek mektepleri: İstanbul'da bir tek San'at Mektebi vardır. Bunun vaziyeti de vakit vakit değişir. Bazan masrafı senelerce hususî idare bütçesinden verilir, ve bazan maarif bütçesine alınır. 1923 inkılâbın danberi bu yolun ikisinden de gidilmiştir. Şimdi San'atlar Mektebi Maarif Vekâletinin bir müessesesidir. Vilâyet Umumî Meclisile alâkası yoktur.

C) Hususî mektepler: Darüşşafaka gibi Türk İslâm unsuruna mensup çocuklara mahsus mekteple azlıklara mahsus mekteplere hususî idare bütçesinden yardımlar yapılır.

D) İşte burada bahse mevzu olan **Amelî Hayat Mektepleri** yukarıda sayılan üç tip mektep dışarısında kalan ve dördüncü bir tip sayılan mekteplerdendir. Her ne kadar bu mekteplere verilen tahsisat da bütçenin yardım faslına konulmuş ise de Darüşşafakaya ve azlıklara mahsus mekteplere yapılan yardımlarla da bunun arasında hiç bir benzeş yoktur. Bu noktayı takdir eden umumî meclis Amelî Hayat Mektebine ve bu bakımdan kendi bütçesine koyduğu parayı yardım saymıştır. Fakat bu yola gitmekle de Maarif Vekâletinin tenkit ve muahazasından hiç bir zaman yakasını kurtaramamıştır.

Umumî Meclis İstanbul'da ikisi kızlara ve üçü erkeklere mahsus olmak üzere beş Amelî Hayat Mektebi açmak istemişse de birisi kızlara ötekisi erkeklere mahsus olmak üzere ancak ikisini açabilmiş ve sonunda bunları da birleştirerek muhtelit tedrisatta bulunmuştur.

Amelî Hayat Mekteplerine İlk Mektebi bitiren fakat ne Lise ne de Yüksek Tahsili takip etmek istemiyen veya buna maddeten imkân bulamayan ve yahut kabiliyeti olmıyan gençlerle Orta Mektepte iki sene dönüpte Maarif Kanununa göre Mektepten çıkarılan ve yine o Kanuna göre Orta Mekteplere mümasil resmî ve hususî hiç bir müesseseye giremeyen çocuklar alınır.

Yüksek Tahsili ne surette ve ne sebeple olursa olsun takip edemiyen veya etmek istemiyenleri az bir tahsil ile amelî bir surette yetiştirip hayatını kazandırmak memleket için ne derece faydalı bir iş ise kendisine Resmî Mekteplerin hepsinin kapısını kapanmış gören fakat yaşamak, kazanmak ihtiyacından da vareste kalmayan gençleri sinesine alıp onları memlekete ve kendilerine faydalı bir unsur olarak yetiştirmek te o derece ve belki ondan daha yüksek bir harekettir. Bunların yekûnu Mektebe girenlerin yüzde yirmisini teşkil eder. Ve her memlekette olduğu gibi hususile İstanbul'da da böyle şefkatli bir müessese, böyle bir hayrihah bir irfan melcei bulunmak lâzımdır.

Amelî Hayat Mektepleri bunlardan başka istikballeri karanlık bir halde bulunan şahsiyeti ve Darülaceze Mekteplerinin mezunlarına ve bir de Yüksek Ticaret Mektebine girmek üzere İstanbul'a gelip gerek muayyen hadden fazla talebe alnamamasından gerek başka sebeplerden dolayı o mektebe giremiyerek han köşelerinde ne yapacağını şaşırmış kalmış olan Türk çocuklarına gayesi müemmen bir ilim ve irfan ocağı vazifesini bihakkın görebilir ve görmektedir. Aksi takdirde bu ka-

bil çocuklar memleket, millet ve binnetice cemiyeti beşeriye için muzur bir unsur olur kalır.

Bu gibi vatan yavrularına yer, iş ve meslek bulmak, göstermek mecburiyetinde bulunan vilâyet ve belediyenin elinde Hayat Mektepleri gibi gayesi az çok belirmiş, faydası mezunlarının kâffesinin birer iş bulması ile anlaşılmış olan hayırlı ve feyizli bir irfan müessesesinin bulunması İstanbul şehri için her halde büyük bir nimet sayılabilir.

Maarifin Orta Mekteplerde muvaffak olamayipta onlardan çıkarılanların Amelî Hayat Mekteplerine kabul edilmekte olmasını bir nakise olarak ileri sürenler vardır. O gibi çocukların Amelî Hayat Mekteplerinde tahsillerini ikmale muvaffakiyetlerini ve çıktıktan sonra da açıkta kalmıyarak ve birer iş bularak cemiyete faydalı birer unsur olduklarını muterizlere kısaca söylemekle iyi bir cevap verilmiş olur mütaleasındayım.

İşte bu gibi mütalealar üzerine mektep 1932 de muhtelit oldu. Ve sonra iki sınıf eklenerek bir İktisat Lisesi haline getirildi. Bu suretle bir İktisat Lisesi olunca Lise için vilâyet hususî idaresi bütçesinden para vermek büsbütün kanunlara aykırı bir vaziyet aldığından 1936 da kaldırıldı.

6. ŞEHİR BANDOSU MEKTEBİ (1927) :

Bundan evvel açılmış olan Darülaceze Muzika Mektebinin müttekâmil bir şekli olmak üzere İstanbul Belediyesi tarafından 1927 senesinde yine Darülaceze'de açılmış ve 1934 te Beşiktaş'a naklolunmuştur.

İstanbul Belediyesi böyle bir müesseseyi kurmakla hem bir çok gençlere iş bulmuş, aynı zamanda bir san'at öğretmiş, hem de umumi bahçelerde, milli ve resmî törenlerde şehir hesabına ve şerefine çalgı çalacak elemanlar temin etmiş oluyor.

Buraya İlk Mektepten çıkanlar arasından müsabaka ile talebe alınır.

Mektebi bitirenler Şehir Bandosunda veya Belediyeye bağlı musiki müesseselerinde üç yıl hizmet etmeğe mecburdurlar. Bu devre esnasında Konservatuvar Müdürlüğünce izin verilmek şartile çıkanlar dışarda da iş yapabilirler.

Tahsil müddeti beş senedir. Mektebe kabul edilenlerin kendilerine ayrılan iki esas dersi, yaylı ve nefesli sazı takip etmesi ve ağız sazından diploma alması lâzımdır.

Mektep yatılı ve parasızdır. Hattâ tahsile devamları müddetince talebeye sınıf ve derecelerine göre bir miktar harçlık da verilir.

7. BALIKÇILIK MEKTEBİ VE ENSTİTÜSÜ (1929) :

1 — Marmara adasında bir Balıkçılık Mektebi açılmak suretile memleketimizde balıkçılık işlerine başlanmıştır. Bu mektep 1929 senesinde Maarif Vekâleti tarafından açılarak tedrisata devam edilmiş ve 1931 ders senesi sonu İktisat Vekâletine devredilmiştir. Mektebin 40 talebesi vardı.

Şu dersler okutulurdu :

Riyaziye, Fizik, Kimya, Medeni Bilgiler, Hıfzıssıhha, Türkçe, İktisadî Coğrafya, Seyrisefain, Gemicilik, Amelî ve Nazarî Balıkçılık, Beden Terbiyesi ve Atelye dersleri.

Mektep İktisat Vekâletine devredildikten sonra talebesinin bir kısmı Baltalimanında tesis edilen Balıkçılık Enstitüsüne, bir kısmı başka mekteplere ve diğer bir kısmı da evlerine gönderilmiştir.

2 — Enstitü 1931 senesinde Balıkçılık Dairesi adı altında açılmış, 1932 senesinde Balıkçılık Müfettişliği ünvanını almış ve 1934 senesinde de Enstitü Müdürlüğü adıyla çalışmaya başlamış ve 1936 senesi Haziranı başında lâğvedilmiştir.

Bu müessesenin kurulmasından beklenen fayda memleket balıkçılığının inkişaf ve terakkisini istihdaf ediyor, bunun içinde İngiltere'den ve Almanya'dan zaman zaman mütehassıslar getiriliyor ve bunların emrine bir balıkçı gemisile bir de tetkik motörü veriliyordu.

Bu müessese Baltalimanında Ferid Paşa yalısının harem kısmında bulunmakta idi.

Bu Enstitü Hayvanat, Kimya ve Konservecilik gibi üç mevzu üzerinde çalışmakta idi. Fakat bu tarzda tedrisatın da bir fayda temin edemeyeceği İktisat Vekâletince anlaşılmaması üzerine Enstitü lâğvedilmiş ve ecnebi mütehassıslara yol verilmiştir.

8. TÜRK TEZYİNİ SAN'ATLAR MEKTEBİ (1929) :

Birinci ciltte açılışının tarihi safhaları gösterilen Hattat Mektebi'nin 1929 senesi başından itibaren Arap harflerinin terki üzerine mânası ve gayesi kalmamıştır, diye lâğvi cihetine gidilmişti. Mektep İstanbul Müzelerine bağlı olduğu için o zaman Müzeler Müdürü bulunan Halil Etem Eldem tarafından bu mektepte Arap yazısından başka bir kısım Şark tezyinî san'atlarının da öğretilmekte olduğu, binaenaleyh büsbütün kaldırılmasının doğru bulunmadığı ileri sürülerek dört ay sonra yeni bir kadro ile fakat Şark Tezyini Sanatlar Mektebi adile tekrar açılmıştır. [3] Mektebin bu şeklinde gösterilecek dersler: Halı Desen-

[3] Yazı, Tezhip, Teclit... gibi bir çok Türk güzel san'atı; Arap harfinin terki, medreselerin kapatılması ve Lâikliğin ilânı sıralarında da inkıtaa uğramıyarak ve uzun bir fetret devresi yaşamıyarak bugünkü varlığını Halil Ethem Eldem'in medenî cesaretine borçludur.

Bu zatın kısa bir hal tercümesini, İstanbul Şehreminleri adlı eserime (Sayfa 260 - 271) koymuştum. Kadir ve kıymet bilir Türk Tarih Kurumu da ayrıca bir eser neşre-deceğini Belletenle bildirmektedir. İlim âleminin bu eseri dört gözle beklediğinde şüphe yoktur. Ben burada bir kısım kültür ve san'at müesseselerimizi koruyan ve yaşatan bir iki muvaffakiyetine işaretle iktifa edeceğim:

Halil Ethem Eldem'in ilk hizmeti, yukarıda bahsi geçen İnkılâplar yüzünden sahipsiz ve mercisiz kalan bu müesseseyi ilkin müzeler idaresine bağlamış yani maiyet ve himayesine almış, sonra Arap yazısından başka Şark tezyinî san'atları öğrenilecek bir Mektep açılmasına hükûmetin muvafakatini ve daha sonra da Arap harfli yazıların Şark tezyinî san'atlarında mühim yeri ve rolü olduğunu ileri sürerek o yazının da eskisi gibi öğrenilmesine izin almasıdır.

İnkılâpların yıldırım sür'atle birbirini takip ettiği ve bunlara karşı doğrudan doğruya şöyle dursun dolayısıyla bile az çok güçlük çıkartmak isteyenlere tatbik edilen ezici ve yok edici muameleleri o devirde yaşamamış ve bu muameleleri görmemiş olanlar şimdi şu satırları belki hayretle okuyacaklardır. Evet o devirde bu türlü icraatta ve müdahalelerde bulunmak ancak büyük bir medenî cesaret mahsulü olabilirdi. İşte Halil Ethem Eldem bu cesareti gösterebilen ve bu suretle yurdumuza ve kültürümüze hizmet etmiş olan sayılı fikir adamlarımızdandır.

Halil Ethem Eldem'in bu devirde ikinci hizmeti Topkapı sarayını, müze haline getirerek, umuma açmış olmasıdır.

Öyle bir devir ki beş yüz senelik Osmanlı Saltanatı yıkılmış, Hanedanı yurt sınırlarına dışarı çıkmış, Cumhuriyet rejiminin yerleşmesi için onları hatırlatacak yazı, arma, tuğra, eşya kelime, tâbir.. Ne varsa hepsi kıraldan ziyade kıral taraftarı olan bazı kısa düşünceliler tarafından silinmiş, kazınmış; en hafifi örtülmüş hasılı unutturmak neye bağlı ise hepsi yapılmış ve yapılmakta bulunmuştu.

İşte bu sıralarda Halil Ethem Eldem bu Hanedana ait bütün eşyayı, elbiseleri ve

leri, Tezhip, Minyatür ve Tecrissi. Hatta Hacı Kâmil Halı Desenleri, Tuğrakeş Hakkı Tezhip ve Baha Tecrit Hocası tayin edildi. Minyatür muallimi Tahir zade İran Hükûmeti tarafından çağrılmış olduğundan onun dersi Sami Necmeddin'e verildi. 1931 de eski Şark yazılarının Türk mimarisinde oynadığı sınaî ve bedîî rol göz önüne getirilerek tezyini san'atlar sırasında bunların da öğretilmesine hükûmetçe karar verildi. Hacı Kâmil bütün Şark yazılarını öğretmeğe memur edildi. İşte bu tarihten itibaren mektebin adı **Türk Tezyini San'atlar Mektebi** oldu ve idaresi **Güzel San'atlar Akademisine** verildi.

ziynetleri hattâ oturdukları ve yaşadıkları yerleri, yatak odalarına varıncaya kadar meydana çıkarmış ve halkın gelip gezmelerine ve görmelerine izin verilmesini merciinden yazı ile istemiştir. İsteğini ve yazısını bir kaç defa tekrarlayıp ta müsbet veya menfi bir cevap alamayınca, Topkapı Sarayını Müze haline getirdim, elli kuruş duhuliye mukabilinde halka açtım tarzında bir ihbarla yaptığı emri vaki, kendilerini müşkül bir durumdan kurtarmış olduğu için, Maarif ve Maliye Vekilliklerince memnunlukla karşılanmış ve Halil Ethem Eldem'in bu medenî cesaretinden yalnız Türk kültürü değil, bütün dünya bilgi alan emsalsiz ve kıymet biçilmez bir hazine kazanmıştır.

Halil Ethem Eldem'in bu devirde üçüncü büyük hizmeti, yer yer parçalanmış, kazınmış, hiç olmazsa alçıyla, hattâ çimentolarla örtülen Arap yazılı kitabeleri, tuğraları kısmen olsun, kurtarmış olmasıdır. Neleri kurtardığı, hangilerini yerinde yahut Topkapı Sarayı avlusuna kaldırıp muhafaza ettiğini Müze idaresi elbette daha iyi aydınlatır. Ben burada şahit olduğum ve bugün herkesin de görebilecekleri bir tek hâdiseyi haber vereceğim:

Atmeydanı karşısında ve tramvay yolu üzerinde tam mânâsile, bir Taş Mektep vardır. Bu Mektep, İnkılâpçı Sultan Mahmut II yi ölümden kurtaran Cevri Kalfa adına yapılmış olması ilk Kız Mektebinin bunun içinde açılmış bulunması, hattâ yapılış tarzı bakımlarından Maarif ve Siyaset Tarihlerimizde yeri olan bir âbidedir.

Harf İnkılâbı ilânının hemen ertesi günü, içindeki ilk Mektep Başmualliminin iskeleler kurdurarak cephesindeki Arapça yazılı kitabeler ile çeşme ve kapı üzerindeki tuğraları kazıtmağa başladığını tramvaydan geçerken görmüş ve derhal telefonla Halil Ethem Eldem'e haber vererek işe kurtarıcı elini uzatmasını rica etmiştim. O anda mahalline yetişerek ancak tuğralarla kitabenin bir parçası katledilmiş, evet katledilmiş olduğu halde üst tarafını kurtarabilmişti. Şimdi bu tahribatı herkes hayretle görebilir.

Halil Ethem Eldem bu türlü celâdet ve cesaretleri ecnebilere karşı da göstermiştir. Şu hâdiseyi bizzat kendisinden dinlemiştim:

1914 - 1918 Birinci Dünya Harbi sonunda bir fatih gibi beyaz bir at üstünde alayı vâlâ! ile İstanbul'a girmiş olan Fransız generali Franse Despire dünyanın manzara itibarile en güzel yerlerinden birisi ve belki birincisi olan Sarayburnunu Fransız donanması için kömür deposu yaptırmıştı. Yerli, yabancı herkesin gözüne batan bu çirkin vaziyeti Osmanlı Hükûmeti Hariciye Nezareti kanallile defalarla protesto etmiş, kaldırılması için ricalarda bulunmuş ise de bir türlü sözünü dinletememişti. Bunu gören ve bilen Halil Ethem Eldem, Franse Despire'yi Müzeleri gezmeğe ve görmeğe davet eder, general bunu memnuniyetle kabul eder ve gelip Müzeleri gezer. İskender lahdinin bulunduğu salona girdiği zaman hem lahde, hem de onun bulunduğu geniş salona karşı hayranlığı ve memnurluğunu söylemekten kendini alamaz.

Halil Ethem Eldem bu vaziyeti tam fırsat sayarak:

— Ne güzel bir ahır olur, değil mi generalim!..

Yine bu sıralarda mektep programına Şark ve Türk tezyini san'atlarından Sedefcilik, Altın Varakçılık, sert taşlar üzerine Hakkâklık dersleri de konuldu. Sedefciliğe Vasıf, Altın Varakçılığa Hüseyin, Hakkâklığa Yümnünün oğlu İsmail getirildi. Ve Minyatür muallimi Sami Necmeddin'in ölümü üzerine onun dersi de bu mektepten çıkmış olan doktor Süheyl Ünver'e verildi. Mektebe Akademi yanında ve bahçe içindeki küçük bina tahsis olunmuştu. Programına da gün geçtikçe yeni dersler ve san'atlar ekleniyordu. Nihayet o bina yanındaki eski Sübyan Mektebi binası da mektebe verildi.

Mektebin en son programı şudur:

1 — Eski Şark ve İslâm yazıları, 2 — Tezhip ve Lâke, 3 — Cilt, 4 — Ebru, Aher, Mühre, 5 — Minyatür, 6 — Sedefcilik, 7 — Altın Varakçılık, 8 — Kıymetli taşlar üzerine Hakkâklık, 9 — Çini Nakışları ve Türk Tezyinatı.

Mektepte muallimlere 75 ve muavinlere 40 lira ücret verilmektedir. Mektep sınıf üzerine tertip edilmiş değildir. Ve tahsil müddeti de tahdit edilmemiştir. Talebenin kabiliyeti ve istidadı ne kadar devamı icap ettirir ve ne zaman san'atı öğrenirse kendisine o zaman diploma verilmektedir. Bundan dolayıdır ki mektebin tedrisatı hiç bir zaman tatile uğratılmaz, mütemadidir. Şu halde hocaları da talebeleri gibi san'at ve meslek aşkile mütemadiyen çalışmaktadırlar.

Mektep Hattat Mektebi halinde iken İnkılâplar dolayısıyla bir kaç defada cem'an iki ay kadar kapalı bulunduğu yani tahsisatı kesilmiş olduğu sıralarda bile muallimler parasız tedrisata devam etmiş olduklarından şimdi de aynı gaye ile tatil yapmaksızın derslerine devam etmektedirler. Muallimlerin bu gayret ve hizmetleri Türk güzel san'atları hesabına takdire değer.

---

der. Franşe Despire birdenbire anlayamaz, istihza eder. Halil Ethem Eldem aynı sözü tekrarlar. Franşe Despire ilk işittiğinde aldanmış olduğunu anlayanca hem hayret eder, hem kızar. İşin tam kıvamı geldiğini gören Halil Ethem Eldem :

— Sarayburnu Fransız gemilerine kömür deposu olduktan sonra bu geniş salon Fransız beygirleri için neden ahır olmasın!

Diye sözünü tamamlar.

Neye uğradığını ancak o zaman anlayan Franşe Despire işi tatlıya bağlayarak ayrılır ve ertesi günden itibaren Sarayburnu rıhtımını kömürlerden temizletmeğe başlatır.

Evet! bazan bir hükümetin yapmadığını değerli, zeki ve medenî cesaret sahibi küçük bir memuru yapabilir.

Sözü burada bitirirken, çıkartacağını vadettiği eseri tez elden bitirip yayınlamasını ve bu eserde yalnız Halil Ethem Eldem'in değil büyük kardeşleri Hamdi ve Galip Beylerin de Türk Güzel San'atı ile kültürüne yaptıkları hizmetlerin belirtilmesini, şu âciz muharrir -karınca kadarınca- bir cesaret göstererek yüksek kurumdan rica eder.

Memleketimizde eskisi kadar güzel san'atlara heves ve onunla iştigal edenler bulunmadığından ve zaman geçtikçe de mütehassıslar azaldığından mektep bu tedrisatıle mühim boşlukları doldurmakta ve çıkan talebesi mektebe muallim muavini olarak alıkonulmak suretile mütehassıslar yetiştirilmektedir. Muavinlerden Feyzi, Sacit ve Yusuf bunlardandır. Feyzi muallimsiz olarak Çinicilik dersini göstermektedir. Sacit, Teclit muallimi Necmeddinin, Yusuf ta Tezhip muallimi Hakkı'nın muavinidirler.

Mektebin Güzel San'atlar Akademisi çevresinde bulunuşu da çok iyi olmuştur. Akademide okuyan bilhassa Mimarlık kısmı talebesinden istek edenler buraya da devam ile istifade edebilirler.

Bu bakımdan Türk Tezyini San'atlar Mektebi Güzel San'atlar Akademisinin bir Enstitüsü mahiyetindedir.

Bu Mektep hakkında Sanayii Nefise Mektebi bahsinde de izahat vardır. Oraya da bakılması okuyuculardan rica olunur.

9. HALK DERSHANELERİ (1929) :

Bu çeşit mekteplere ilk açılışında **Halk Dershaneleri**, sonra **Millet Mektepleri** ve en sonra da **Ulus Okulları** denildiği için burada ilk adını başlık olarak alıyorum :

1928 yılı, Türkiye Maarif Tarihi için mühim bir dönüm noktasıdır.

1 İkcinciteşrin 1928 tarihinde çıkarılan bir Kanunla Arap Harfleri yerine Lâtin Alfabetesi esasına dayanan «**Türk Alfabetesi**» ikame edilmiştir.

Eski Alfabe, Türk fonetiğini ifade etmemekte, okuma ve yazma işinde büyük zorluklar çıkarmakta idi. Bir «h» sesine tekabül eden 12 şekil bulunduğunu söyleyecek olursak, bu Alfabe ile okuyup yazmaktaki güçlük kendiliğinden ortaya çıkar. Bu yüzdendir ki, yıllarca okullara devam eden talebe basit metinleri okumakta zorluk çeker. Lise ve Yüksek Tahsil sonunda bile Türkçeye - okuma ve yazma bakımından - hâkimiyet elde edilemezdi. Halbuki yeni Alfabe ve fonetik bir esasa dayanan imlâ, bu işi çok kolaylaştırma, çocukların Türkçeyi zorluk çekmeden öğrenmelerine yol açmıştır.

Lâtin Harflerinin kabulü ile başlayan reform hareketi, bir şekil meselesi olmaktan çok daha fazla, millî dilin en tabiî ve hakikî bir inkişaf hamlesi olarak anlaşılması lâzımdır. Ve o yolda tezahür etmiştir. Harf İnkılâbı tabiatıyla millî dilin saf kaynaklarına dönmek ihtiyacını uyandırdı.

Bu neticenin, yalnız Millî Edebiyat ve Millî İlim bakımından yaratıcılığını tekrar dilimize kazandırmış olmakla kalmıyacak, verimi derhal gözüken maddî eserler halinde de kendisini göstereceğini kaydetmek lâzımdır. Harf ve Dil İnkılâbı ile birlikte kültürün en geniş halk kütlelerine kadar götürülmesi hareketi uyanmış, bilimsizlikle mücadelenin en normal şekli meydana çıkmıştır.

İşte **Halk Dershanelerinin** doğuşu böyle bir tarihi hâdisenin eseri.

1928 yılında yeni Türk Harflerinin kabulü üzerine, Türkiye hal-

kını okuyup yazmağa muktedir bir hale getirmek ve ona hayat ve maişetinin istilzam ettiği ana bilgileri kazandırmak maksadıyle her tarafta Halk Dershaneleri açılmıştır.

Halk Dershaneleri A ve B diye ikiye ayrılır. A dershanesine hiç okuma ve yazma bilmiyenler devam ederler. B dershanesi de A dershanesini bitirmiş ve okuma yazmayı öğrenmiş olan vatandaşlara mahsustur. Bunlara hayat ve maişetlerinin ve vatandaşlık sıfatlarının istilzam ettiği ana bilgi ve meharetler (Okuma, Tahrir, Aritmetik ve Ölçü Sağlığı Bilgisi, Yurtbilgisi) kazandırılır. Bugüne kadar 2 milyona yakın vatandaş bu teşkilâta devam etmiştir .

Memurlara gelince: Bütün mektepler, bütün resmî daireler bir kısım odalarını birer mektep haline koyarak tedrisata başlamışlardı. O suretle ki yabancı bir dil bilenler Lâtin Harfini tanıdığı ve yazdığı halde onlar bile açılan kurslara devam ederek Yeni Türk harflerini bildiğine dair Maarif Müdürlüğünden bir şahadetname alıp hal tercümesi evrakı arasına koydurmağa mecbur tutulmuşlardı. Yine bunun tatbikatından olarak hiç okuma yazma bilmeyen fakat hükûmet dairelerinde odacılık ve kapıcılık gibi hizmetlerde de çalıştırılan kimse-ler bile yeni harfleri öğrenmeğe, bu harflerle okuyup yazmağa, aksi takdirde hizmetlerinden çıkarılmağa icbar edilmişlerdi.

10. TERZİLİK MEKTEBİ (1929) :

Bundan önce ve umumî izahat sırasında (2103) sayfada bu müessesede hakkında izahat verilmişti. Bu Mektep yalnız İstanbul'da açılmış olduğu için bu şehrin Maarif hususiyetleri arasında burada bundan da ayrıca bahsetmek lüzumu görülmüştür.

Terzilik Mektebi 15 Nisan 1929 da ilkin İstanbul San'atlar Mektebinde bir şube olarak açılmış, Eylül 1929 da ayrı bir Mektep olarak Divanyolundaki binaya taşınmıştır. Şimdilik erkeklere mahsustur.

1930-1931 ders yılında ilk mezun olarak 8 genç vermiştir ve bunlar derhal san'at hayatına atılmışlardır.

Okulda bir de Akşam Bıçkı Kursları açılmıştır.

11. AKŞAM KIZ SAN'AT OKULU (1929) :

Bu müessese hakkında daha önce 2106 ıncı sayfada umumî olarak bazı izahat verilmişti. Bu çeşit mektep Türkiye'de yalnız İstanbul'da açılmış bulunduğu için bu şehrin hususiyetleri arasında onun tarihinden burada ayrıca bahse lüzum görülmüştür.

1929 senesinde San'at Okullarına devam edemeyen ve yaşları bu okullara girmeye müsait olmayan bayanların müteaddit müracaatları üzerine Çapa'da Selçuk Kız San'at Okulunda Mediha'nın Müdürlüğü zamanında bir Akşam Kız San'at Okulu tesis edilmiştir.

Bir kaç ay sonra Sultanahmet'te Terzilik Okulu binasında İstanbul Akşam Mektebi namıyla bir şube daha açılarak şimdiki yemek öğretmeni Adile Müdür olarak tayin edilmiştir.

Her iki Okulun da semtleri Akşam San'at Okulları talebesinin devamlarına müsait olmadığından talebe adedi daima mahdud kalmıştır. 1931 senesi ders yılı başında bu iki Okul birleştirilerek Şehzadebaşı gibi daha merkezî bir yere nakletmiş ve müdürlüğüne Ayşe Şevki tayin edilmiştir. Okulun merkezî bir mahalle nakli o zamana kadar pek mahdud olan talebe adedini arttırmış ve sene nihayetinde talebe adedi (483) ü bulmuştur.

1932 - 1933 ders yılında fazla bir tehaccüm olduğundan binanın kıfayetsizliği yüzünden bir iki atölyesi okulun yakınında bulunan diğer bir binaya nakledilmiştir.

Kadıköy, Erenköy, Maltepe, Nişantaşı, hattâ Yalova gibi çok uzak yerlerden gelen talebelere bir kolaylık olmak için 1 Teşrinî sani 1932 tarihinde Nişantaşında Vali Konağı caddesinde Beyoğlu Akşam Kız San'at Mektebi açılarak o civar halkı yerleştirilmiştir. 1 Eylül 1933 tarihinde İstanbul Şehzadebaşındaki İstanbul Akşam Kız San'at Mektebi Alemdar'da daha müsait bulunan Sıhhat Yurdu binasına nakledilmiştir.

16 Temmuz 1933 tarihine kadar İstanbul ve Beyoğlu Akşam Mektepleri aynı idare altında iken Vekâletin gördüğü lüzum üzerine İstanbul Akşam Mektebi Selçuk Kız San'at Enstitüsüne bağlanarak Beyoğlu Mektebi yalnız bırakılmıştır. Bu tarihten itibaren okul bir sene Selçuk Kız San'at Enstitüsü idaresi altında bulunmuş ve görülen lüzum üzerine 20 Eylül 1936 tarihinden itibaren başlı başına idareye başlanmıştır.

Mektep şimdi Divanyolunda bulunmaktadır .

12. HAYVAN SAĞLIĞI KÜÇÜK SİHHİYE MEMURLARI MEKTEBİ :

Mektep 1930 senesi tahsil yılı başında Küçük Sıhhiyei Hayvaniye Memur Mektebi adıyla Selimiye'de Yüksek Baytar Mektebi binasında ve bu Mektebin Rektörü tarafından idare edilmek üzere tahsili bir yıldan ibaret yatılı ve parasız açılmıştır.

Orta Mektep mezunları, talimatı veçhile mektebe kabul edilir, yiyecek, elbise ve saire devletçe temin edilir. Sekiz aylık tahsilini bitirenler ayda 50 lira maktu ücretle Baytarların yanında Küçük Sıhhiye Memuru olarak Ziraat Vekâletince tayin olunurlar.

Tedris Heyeti ilk zamanlarda Yüksek Baytar Mektebi muallim ve muavinlerinden Ziraat Vekâletince seçilenler tarafından teşekkül etmiştir.

Bu vaziyet 1933 senesi Teşrinisanisine kadar devam etmiştir. O tarihte Yüksek Baytar Mektebi Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsüne nakledilince bu binada müstakil olarak ve yeni teşekkül eden bir tedris ve idare heyetiyle faaliyetine devam etmiştir.

Mektebin bir senelik yani sekiz aylık tahsil zamanı mesleğin gösterdiği ihtiyaçlara nazaran noksan olduğu anlaşılarak 1936 yılında tâdil edilen Talimatı veçhile bir buçuk seneye çıkarılmış, aynı zamanda İstanbul Nalbant Mektebi de Mektep dahilinde tesis edilerek Ziraat Vekâletince Mektebin ismi **Hayvan Sağlığı Küçük Sıhhiye Memurları ve Nalbant Mektebine** çevrilmiştir.

1937 yılının Eylül'ünde tatbik olunan Ziraat Vekâleti Teşkilât ve Vazife Kanununa göre bu Mektebin mali ve idari bir çok işleri bu Kanunun çerçevesi içine girmiş, bütçe ve idaresi daha esaslı bir kadroya bağlanmıştır.

1938 tahsil yılında başlamak üzere tahsil müddeti iki seneye çıkarılmış ve mezunlarının 16 lira maaşla tavgif edilmeleri Ziraat Vekâletince kabul edilmiştir.

Mektep teşekkülünden 1938 senesine kadar 202 Hayvan Sağlık Memurunu yetiştirerek Veterinerlik Teşkilâtına yardımcı olarak vermiştir.

13. MEYVACILIK VE FİDANCILIK MEKTEBİ (1931) : (MEYVE İSLÂH İSTASYONU)

İstanbul, Coğrafi mevkii, tabii vaziyeti, iklim ve toprağının kabiliyeti dolayısıyla mutedil iklimlere mahsus her çeşit nebatı yetiştirmeye çok elverişli ve bilhassa meyveciliğe pek müsaittir. Tabiatın bu lütundan İstanbul vilâyeti ve bilhassa İstanbul şehri halkı ötedenberi istifadeye çalışarak şehir içindeki bahçelerde ve dışındaki bağ ve bostanlarda birçok meyva ağacı yetiştirilmiş ve bunların içinde nefis ve sayılı çeşitlere de rastlanmıştır. Ancak bu ağaçlar yetiştirildiği zaman ticaret maksadı aranmıyarak yalnız bağ ve bahçelerinde her çeşit meyva bulundurmak hevesi görüldüğünden öteden beriden edindikleri her türlü çeşitlerden birer ikişer ağaç dikilmiştir. Bu yüzden dış piyasalara gönderilebilecek standarize edilmiş aynı cins ve evsafa meyva toplanıp satış yapılmadığı gibi mevcut ağaçlara da iyi bakılmadığından bu çeşitli ve nefis meyvalar da günden güne evsafını kaybetmekte ve bazı ağaçlar ise büsbütün kuruyarak nesilleri tükenmeğe başlamıştır.

Halbuki dünyanın her yanına deniz ve kara yolları ile bağlı olan İstanbul yetiştireceği çok nefis ve tatlı meyvaların muayyen tip ve vasıfta olanlarını yaş ve taze olarak dış pazarlara kolaylıkla gönderelebileceği ve bu yüzden büyük kazançlar elde edileceği göz önüne getirilerek bir yandan ticaret bakımından mevcut çeşitleri ayırıp çoğaltmak ve diğer yandan yurdumuzun başka taraflarında ve gerekse dış memleketlerde yetişen ıslâh edilmiş, saklanmağa elverişli, yola dayanıklı iyi çeşit meyvaların fidanları ve aşı kalemeleri getirtilerek bunlardan İstanbul'un iklim ve toprağına uygun gelenleri çoğaltılarak bir cins ve çeşitten toplanacak meyvaları iyi ambalajlar içinde dış piyasalara göndermekten elde edilecek iktisadî ve siyasî faydaları göstermek, temin etmek ve köy çocuklarını meyvacılığın amelî ve teknik bilgileri ile yetiştirmek için İstanbul'da böyle bir müessesenin meydana getirilmesine ihtiyaç görülmüştür.

İstasyon adı verilen bu müessese Vilâyet Hususî Bütçesine konulan tahsisatla vilâyet halkının ve bilhassa köylü ve çiftçi sınıfının iktisaden kalkınması ve refaha kavuşması maksadı ile kurulmuştur.

Bu müessese idareten Vilâyet ve Belediye Reisliğinin, teknik bakımından da Ziraat Vekâleti Tüksek makamlarının mürakabesi altındadır.

Müessese, Vali ve Belediye Reisi Muhittin Üstündağ zamanında açılmıştır.

Bu istasyonu kurmak üzere ilkin İtalya'dan Mösyö Bulonya namında bir mütehasıs ile bir meyvacılık usta başısı getirtilmiştir.

Müessesenin idarî kısmına bakmak ve aynı zamanda mütehasıs ile birlikte çalışmak üzere Müessese Memurluğuna İbrahim Fuat Tezcan tayin olunmuştur.

Bir kaç ay sonra yabancı meyvacılık usta başısının hizmetinden layikiyle istifade edilemediği ve ihtiyaçta kalmadığı görölerek konuratu feshedilmiş ve bunun yerine Beykoz Ziraat Memurluğunda bulunan Şecaat Eken Ameliyat Fen Memuru ünvanıyla Müessese usta başılığına tayin edilmiştir.

Mütehasıs Bulonya üç sene kadar aynı vazifede çalıştıktan ve yerli memurları yetiştirdikten sonra İtalya'daki çiftliğini bizzat idare etmek üzere kendi talebiyle müesseseden ayrılmış ve memleketine gitmiştir.

Mütehasısın delâletiyle İtalya'da meyvacılık işinde staj yapmak ve hem de Avrupa'daki emsali müesseselerde tetkikatta bulunmak üzere evvelâ müessese memuru İbrahim Tezcan ve müteakiben Şecaat Eken üçer ay müddetle İtalya'ya gönderilmiştir.

İki sene sonra da İbrahim Tezcan Ziraat Müdürü Tahsin Dileğin refakatinde ve Şecaat Eken ayrıca Avrupa'ya giderek tetkikata devam etmişler ve bugün ecnebî mütehasısı ihtiyaç kalmadan müesseseyi idare etmekte bulunmuşlardır.

İstasyonun kurulmasına 1931 yılında Büyükderede Belediyeye ait çayırdan 6,5 hektar arazinin tahsisi sureti ile başlanmıştır. Bu arazide bir taraftan icab eden binalar yaptırılmış, kuyular kazdırılmış, toprak kirizme ettirilmiş, tefçir yapılmış, memleketin her yanından, Avrupa ve Amerika'dan getirilen iyi cins ve çeşit meyva ağaçları diktirilerek damızlık bahçesi kurulmuş, burada tecrübe ve tetkiklere ve bir yandan da aşılı fidanlar yetiştirilmeğe başlanmıştır. Ondan sonraki yıllarda satın alma, istimlâk ve tefviz suretiyle tedricen ilâve olunarak istasyonun bu günkü arazisi 22 hektara varmıştır.

Bu arazinin 2 hektarı ağaç ve meyvaların evsaf ve hususiyetlerini, iklim ve uygunluklarını, verim nisbetlerini, mahsüllerinin idrâk mevsimlerini, hastalığa, mukavemetlerini velhasıl bütün teknik noktalarını önemli tetkik ve mütaleaya mahsus damızlık ağaçlara ve 4 hektarı da kurulacak meyvalığa ayrılmıştır.

16 hektarı da tetkik damızlığından alınacak neticelere göre üretilmesi uygun çeşitlerin aşılı fidanlarının yetiştirilmesine tahsis olunmuştur.

Memleketimiz bir çok meyvaların öz vatanıdır. Fakat bu meyvaların evsaf ve hususiyetleri hakkında umumî ve kat'î bir bilgimiz yoktur. Bunun için istasyon bunların tetkik ve mütaleasıyla beraber Avrupa ve Amerika'dan getirilen ıslâh edilmiş meyvaların iklimimizle uygunluk derecelerini ve diğer vasıflarını tetkik ve tecrübe etmek, iktisaden faydalı olanlarını tesbit ve tefrik ederek daha yüksek çeşitler elde etmek için de tecrübelerle devam eylemektedir.

Şurası iyi bilinmelidir ki: Meyva bahçelerinin, meyva yetiştiricilerinin muvaffakiyeti, dilediği cins ve çeşitleri fennî bilgiler altında büyük mikyasta yetiştiren fidanlıklara bağlıdır.

Zira fennî şerait dairesinde yetiştirilmiş fidanlar daha çabuk meyveya yattıkları gibi hastalığa karşı daha mukavemetlidirler. Ve yüksek vasıfta meyva verirler. Aslı ve nesli malûm olmayan ve fennî şerait dairesinde yetiştirilmiyen fidanları dikmekle tesis edilen meyva bahçelerinden ise hiç bir fayda görülemeyeceğinden bu şekilde yıllarca sürecek emek ve masrafa ve bilhassa kaybedilecek zamana acınır. Fennî şerait dairesinde mergup evsafı haiz fidan yetiştirebilmek yüksek bilgiye ve amelî, fennî tarzda uzun tecrübelerle bağlı olduğundan bu tecrübeler, memleketimizde ancak devlet müesseselerinde yapılabilmektedir.

İşte bu maksatla kurulan istasyonda bir taraftan tecrübelerine devam etmekle beraber diğer taraftan bu tecrübelerle istinaden yabani anaçlar üzerine ticarî vasıfları haiz iyi cinsler aşılانmış ve iyi bir surette yetiştirilmiş, iklim ve toprağımıza uygun, hastalıklara mukavim, verimli, dayanıklı fidanlar yetiştirilerek bunları halka dağıtmağa başlamış ve ilk sene 1933 de 11,456 ikinci sene 1934 de 20,583 üçüncü sene 1935 de 23546 dördüncü sene 1936 da 36964 aşılı meyva fidanını dağıtılmıştır.

İstasyonda yetiştirilip dağıtılan fidanların muntazam ambalajlarla dikilecekleri yerlere sevkleri, meyva bahçesi yapılacak toprağın ha-

zırlanması, fennî şartlar dahilinde fidanların yerlerine dikilmesi, bakılması, gübrelenmesi, haşere ve hastalıkları ile mücadelesi ayrıca bilgiye ihtiyaç gösterdiğinden vilâyet dahilindeki köylülere bu bilgileri öğretmek maksadiyle istasyonda bir pansiyon yaptırılmış ve buraya alınan kız erkek ve tercihan Köy Mekteplerini bitirmiş olan 15 - 20 yaşları arasında köy çocukları sabahtan akşama kadar amele sıfatıyla tarlalarda tohum, fidan ve damızlık mıntıkalarında çalıştırıldıkları gibi her gün iki saat da nazari ders gösterilmektedir.

Meyva bahçevanlığına namzet sıfatıyla alınan bu gençler zamanla usta ve usta başı olmakta ve tamamıyla yetişmiş bulunanlara ehliyetname verilmektedir.

Kendilerine aynı zamanda köylerinde yapabilecekleri Arıcılık, Tavukçuluk, Sütçülük gibi Ziraat San'atlarına ve hayvan bakımına dair umumî malûmat da verilmektedir.

İyi yetişenlerden köylerine avdet etmek isteyenlere bahçivanlık alât ve edevatı, arı kovanı, tesis edecekleri meyva bahçesine iktiza eden meyva fidanları parasız olarak verilmekte ve köyünde arazisi olmayanlara arazi temin hususunda mümkün olan yardım yapılmaktadır.

Meyva bahçivani ustası olarak yetişmiş olan bu gençler bu gibi ustalara ihtiyacı olan resmî, hususî müessesat ve eşhasa tavsiye edilmektedirler.

Pansiyona alınan gençlerin adedi kırk kişiden ibaret olup bunlar yetiştirilip ehliyetname verildikçe yerlerine aynı şartlar altında diğerleri alınmaktadır.

Bu gençlere istasyonda çalıştıkları müddetçe münasip birer yevmiye verilmekte olup yiyecekleri, elbise, ayakkabıları vesair masrafları bu yevmiyelerden temin edilmektedir.

İstasyonun mütehassıs memur ve müstahdemleri kadrosu şunlardır :

Ecnebî mütehassıs, Şef, Ameliyat Fen Memuru ve Şef Muavini, Islâh Asistanı, Çoğaltma Asistanı, Kurutma ve Kıymetlendirme Asistanı. Hesap Memuru, Motörcü, (1), Çifçi (2), Korucu (3), Odacı (2).

Gösterilen dersler de şunlardır :

Meyvacılık, Sebzeçilik, Hesap, Bağcılık, Arıcılık, Tavukçuluk, Çiçekçilik, Yurt Bilgisi, Ziraat, Okuma ve Yazma.

Bu derslerden meyvacılık mufasssalca ve ötekileri muhtasarca Arıcılık, Tavukçuluk ve Çiçekçilik de konferans şeklinde gösterilmektedir.

Açılışından beri bu müesseseye gerek yer bedeli, gerek tesisat ve idare masrafı olarak hayli para sarfedilmiştir. Fakat bu para asla heder olmamıştır. Çünkü son senelerde bütçesi 3700 liraya kadar çıkmış olduğu halde senelik fidan ve meyva satışı da hemen hemen bu raddede bulunmaktadır. Binaenaleyh seneler geçtikçe müessesenin geliri artacak ve bu gidişle Belediyenin gelir kaynaklarından birisi de olacaktır.

Senelerden beri Şirketi Hayriye Boğaz'a halkı çekmek ve bu yüzden varidat elde etmek için çalışıyor ve bir çok plajlar ve eğlence yerleri yaptırıyor.

İşte Belediyenin bu fidanlığı da Boğaz'a halkı çekecek, burada onlara hem hava aldırarak, hem de yalnız sudan değil meyvadan da istifade ettirecek ve aynı zamanda şirkete para kazandıracak faydalı bir tesis olmuştur.

Daha şimdiden halk otobüsle veya vapurla Büyükdereye uğradığı zaman fidanlığa gelip meyva almakta ve dönüşte ellerinde görülen zarif sepetlerle kutular aynı zamanda müessese için iyi bir reklam olmaktadır.

14. TİYATRO MESLEK MEKTEBİ :

(1931)

1. Darülbedayideki Meslek Mektebi : (1931)

II. Konservatuvarda açılan sınıf : (1933)

Refik Ahmet Sevengil Türk Tiyatrosu adlı eserinde, bu Mektep hakkında şu izahatı veriyor :

Cumhuriyetin Tiyatroya hizmetleri arasında bir mühimmi de bu işin mektebini açmak yolundaki teşebbüsleridir. Tiyatro, memleketimizde alaylılara mahsus bir iş halinde başladı. Yıllarca bu halde kaldı. Meşrutiyet senelerindeki Tiyatro Mektebi açma isteklerinin nasıl akamete neticelendiğini bu kitabın dördüncü cildinde gösterdik. Cumhuriyet tiyatroyu halk terbiyesi içinde tesirli ve ehemmiyetli bir vasıta, bir terbiye ve ilim işi olarak telâkki ettiği için bu güzel san'atın istikbalini mutlâka mektep sıralarında arayacaktı. Böyle de oldu. 1931 senesinde İstanbul Şehir Tiyatrosunda bir de **Tiyatro Meslek Mektebi** açıldı. Talimatnamesi İstanbul Şehir Tiyatrosu rejisörlüğü ve Belediyenin o zamanki tiyatroyu Murakabe Heyeti tarafından yapılan Talimatnamesi, teşkilâtı ve ders programları Maarif Vekâletince tetkik ve tasdik edilen Tiyatro Meslek Mektebinde tahsil devresi iki sene olarak tesbit edilmişti. Tarihi, nazariyatı ve tatbikiyle birlikte Tiyatro, Edebiyat, Musiki, Teneffüs, Hareket ve Ahenk Jimnastikleri ve Eskirim dersleri bu mektebin programını teşkil ediyordu. Tiyatro dersini Ertuğrul Muhsin, Edebiyat dersini Namık Kemal Zade Ali Ekrem, Musiki dersini Musa Süreyya Beyler, Ahenk Jimnastikleri dersini Selma ve Azâde Selim Sırrı Hanımlar, Eskirim dersini de Mösyö Gorodetski okutuyordu. Üç hanım ve iki erkek talebe iki senelik tahsil devresini muvaffakiyetle bitirerek bu mektepten mezun oldular. Bunlar Müzehher ve Semiha Hanımlarla, Sabih, Sami ve Necati Beylerdir. Tiyatro Meslek Mektebi için Maarif Vekâleti senede üç bin lira tahsisat vermediği kabul etmişti. Bu para iki sene verildi. Bu suretle Mektep iki senelik ilk tahsil devresini bitirerek ilk mezunlarını verdi. 1932 senesi sonunda kapandı. Maarif Vekâleti Tiyatro Mektebini daha esaslı bir şekilde ve Ankara'da **Temsil Akademisi** adı altında kurmak teşebbüsünde olduğu ve İstanbul'daki Mektebin birinci devresi de bittiği için 1933 senesi için buraya tahsisat vermemişti.

İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosundaki Tiyatro Meslek Mektebini lüzumu halinde açılır ve işi bitince ileride lüzumunda tekrar açmak üzere kapanır bir kurs olarak telâkki ediyordu. Belediyece de Tiyatro Meslek Mektebi için 1933 senesi bütçesine tahsisat konulmadı ve bu sene Mektep açılmadı.

İstanbul Şehir Meclisinde Şehir Tiyatrosu ve Konservatuvar bütçeleri müzakere edilirken sahnemizin istikbalinin ancak bir Tiyatro Mektebinin sıralarında aranabileceğini söylemiş, İstanbul Konservatuvarının bir de Tiyatro Sınıfı açılarak tamamlanmasını teklif etmiştim. İstanbul Vali ve Belediye Reisi Muhiddin Bey, Şehir Meclisindeki aza arkadaşlarımla da tasvibiyle karşılanan sözlerine cevap vererek teklifimi muvafık bulduğunu, yeni sene teşkilâtında buna imkân aranılacağını söylemişti. Belediyece İstanbul Konservatuvarının ıslâhı için getirilmiş olan Viyanalı mütehassıs Profesör Marks ta bu fikre tasvipkâr çıktı. Ve hazırladığı ıslâhat ve teşkilât programında Konservatuvara bu imkânı hazırlayacak yeni dersler konulmasını teklif etti. Bunlar Tiyatro, Âhenk Jimnastikleri ve Şan dersleridir. Viyanalı mütehassıs, Konservatuvarımızda şimdiye kadar kadın muallim tarafından okutulan Şan dersinin bir erkek muallime verilmesini, Âhenk Jimnastikleri ve Sahne derslerinin de programa ilâvesini istiyordu. Islâhat programı tatbik edilirken Konservatuvarımıza bu dersler de konuldu ve 1933 Teşrini evveli başından itibaren bu dersler için de talebe kabul edilmeğe başlanıldı. Âhenk Jimnastikleri dersi muallimliğine Azade Selim Hanım Sahne dersi muallimliğine de Ertuğrul Muhsin Bey tayin edildiler. Konservatuvarımızda Âhenk Jimnastikleri dersi haftada üç saattir. Tahsil devresi üç senedir. Programı şudur:

Birinci sene : Vücut Terbiyesi, mafsallarda serbest ve büyük işleklik temin eden ekzersizler, adaleleri yumuşak Saupe ve elastik bir hale koyan ekzersizler, uzviyeti kuvvetlendiren ve inkişaf ettiren ekzersizler, göğüs kafesini esnek ve bol nefes alabilecek bir şekle koyan ekzersizler, Statik ve muvazene ekzersizleri, duruşa, oturuşa, yatışa âhenk veren ekzersizler.

İkinci sene : Hareket terbiyesi, bilcümle uzuvların doğruluğunu ve serbestliklerini temin eden ekzersizler, yürümek, koşmak, oturmak, atlamak, kalkmak, taşımak, atmak, yakalamak, düşmek gibi vücudun tabii hareketlerine ritm ve âhenk veren ekzersizler, dinamik ekzersizler, mukavemeti arttıran ekzersizler.

Üçüncü sene : Âhenk ve ritm terbiyesi, ferdi ve cem'i ahenk, harekette ritm, sesle jest ve hareketin âhengi, eşya ve hâdisatla hareketin âhengi.

15. ÇOCUKLARI KURTARMA YURDU (1932) :

İstanbul sokaklarında gündüzleri aç, çıplak ve sefil olarak sürünen ve geceleri köprü altında, sokak ortalarında, tünel başında veya viraneliklerin izbe ve kuytu köşelerinde, taş ve toprak üstünde yatarak acınacak bir surette ömür süren, aynı zamanda çoğu bulaşıcı bir hastalığa tutulmuş, ahlâkan de sukut etmiş olan bir kısım çocukları sefaletten kurtarmak, onları cemiyete ve kendilerine faydalı bir unsur haline getirmek, ötedenberi İstanbul Vilâyetince düşünülmekte ve istenilmekte idi. Bir de her hangi bir suçu yaparak mahkemeye düşen ve oraca ceza verilmek için muayyen olan yaşa henüz gelmemiş olduğu görülerek hakkında bir şey yapılamayan çocuklar için de böyle bir Islâhhane ye şiddetle ihtiyaç vardı.

1932 de ve Muhiddin Üstündağ'ın Valiliği ve Belediye reisliği zamanında Galata'daki İskoç Mektebi Vilâyet Hususî İdaresince satın alınarak kısmen bu çocuklara tahsis olunmuş ve ilk hamlede 60 kadar çocuk toplattırılarak burada yedirilip giydirildikten başka kendilerine küçük mikyasta demircilik, kunduracılık ve buna benzer san'atlar öğretilmeğe başlanmıştı.

Mektebin ilk müdürü Kâzım Zafir 109 - 110 sayılı İstanbul Belediyesi Mecmuasına yazdığı bir yazıda bu müesseseyi şöyle anlatır :

«Bu yurt, cemiyet arasında ihmal edilmiş, kendi hallerine bırakılmış ve bu yüzden yalnız faydasız değil, hattâ tehlikeli bir unsur olacak olan memleket yavrularını ellerinden tutup kurtarmak, onları cemiyetin arzu ettiği şekilde istihsalci bir vatandaş yapmak maksadıyla kurulmuş bir müessesedir.

Evvelâ şurası anlaşılmalıdır ki bu müessese; anası, babası olmayan, yiyecek bir şey bulamıyan fakir ve âciz çocukların himayesine mahsus basit bir fakirhane değildir. Aynı zamanda kuru bir himaye ve şefkat müessesesi de müessesemizin engin ve şümüllü mânasını kavrayamaz. Bu işleri düşünen başka müesseselerimiz vardır. Bizim müessese evlerine isyan etmiş, cemiyetin kayıtlarından kaçmış, enerjilerini memleketin zararına kullanan isyankâr, anti sosyal çocukların

terbiye ve ıslâh yurdu. «Çocukları Kurtarma Yurdu» bu mütereddi çocukları sosyalle edecek, pedagojik ihmal yüzünden hasıl olan gerginliklerini sistematik bir tarzda, son pedagoji tekniğine istinat ederek ıslâh edecektir. Cemiyetin müsbet ve semereli çalışma tarzına hazırlıyacak, taşan ve tahripkâr bir hâl alan enerjilerini kanallıze ederek onlardan iyi mahsüller alınmasını temin edecektir.

Bugün medeniyet dünyasında, tabiatın yakıcı ve yıkıcı görünen kuvvetlerinden tutunuz da canlı uzviyetin en mütekâmili olan insanın faaliyetine varıncaya kadar her sahadaki enerjilerin metod sayesinde cemiyet ve insaniyet namına istismar edilmekte olduğu malumdur. Franklin elektrik kuvvetinin mekanizmasını keşfetti; evvelce yakan, öldüren bir yıldırım, bir âfet olarak tasvir edilen bu kuvvet bugün ziyasıyla, hararetiyle, hareketiyle, hattâ tedavideki yardımıyla bize sonsuz bir yardımcı menbaı olmuştur. Kendi gayri muntazam yatağından taşan ve köyleri, şehirleri sulara boğan nehirler, muntazam çalışma sayesinde kanallara alınmış ve emrimize muti bir hale getirilmiştir.

Hepsinden daha mühim olan ve diğer bütün kuvvetleri idare edebilen insan enerjisini de sistematik bir metot dahilinde daima hayırkâr bir hale getirmek şüphesiz ki çalışma tarzlarının en mühim, en müsbet olanıdır. Bu görüşten müessesenin hususiyet ve ehemmiyeti tebarüz eder. Millî hâkimiyetin, millî istihsal kuvvetinin kuruluşunda hisse alabilecek bu mütevazı müesseseyi ifade ettiği geniş bir mâna ufku içinde tanımak lâzımdır. Tekrar edelim ki müessese ne bir kimsesizler yurdu, ne de âcizleri himaye eden bir şefkat müessesesidir. Alelâde bir âciz, alelâde bir kimsesiz bizim yurdun çatısı altında hiç bir kıymet ifade etmez. İrsî bir hamulenin, lâkayt bir cemiyet ihmâlinin mahkûmu olan canlı sokak çocuğuna faal bir iş ve fikir damı olarak kurulmuş olan bu müessese ne bir Darülaceze ne de abdal, eb-leh, sahif, masru gibi derin akıl ve ruh hastalarının ve yahut sağır, kör, dilsiz gibi sakatların barındıkları ve terbiye edildikleri bir müessesedir.

Bizim uğraştığımız, üzerinde faaliyetimizi teksif ve temerküz ettirdiğimiz çocuklar, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, anormal çocukların psikopat kısmı (Asosyaller, Fütifler, Mücrimler) dir; arriéré'ler, hususiyile physique mental aryereler değildir. Takip ettiğimiz gaye bilhassa Education morale ve Education professionnelle'dir. Usulümüz (confession) dur; hususî tâbiriyle (methode catartique) ile ruhî tahlil usulünün pedagojiye tatbikidir.

Müessesemiz dört daireye ayrılmıştır: A, B, C, D daireleri. A dairesi müdüriyete ve idare işlerine tahsis edilmiştir. B, atelye, spor ve istirahat, C, banyo, yatakhane ve yemekhane, D kısmı da «Fikir evi»-dir ki burada mürebbiler pedagoji tekniğine istinat ederek çocuklar üzerinde çalışacaklar, observasyonlar alacaklardır.

Müessesemizde en ziyade dikkat edilen cihetlerden biri de temizlik ve bunun en mühim vasıtası olan sudur. Bedenî temizliğin ruh üzerindeki mühim tesirleri nazarı dikkate alınarak her tarafta su tesisatı kurulmuştur. İlk geldikleri vakit temizlikten adetâ ürken sokak çocukları şimdi suya karşı büyük bir sempati hasıl etmişler, gündelik mutat temizliklere son derece itina ettiklerinden maada haftada bir defa banyo yapmaktadırlar. İlk zamanlar da yemekte önündekilerini kapışircasına büyük bir hücumla yiyorlardı. Şimdi herkes sa-kin, temiz, toplulukta riayet edilmesi lâzım gelen bütün âdaba uygun hareket ediyorlar.

Bilgiye karşı alâkaları celbedilmek için şimdilik kendilerine hikâye tarzında fennî, tarihî bahisler anlatılmakta, resim ve diğer ince san'atlarla ruhları işlenmektedir. Dairelerde her biri nöbetle işlerle tavzif edilmekte, hem işe alıştırılmakta, hem de mes'uliyet ve sâlâhiyet hisleri inkişaf ettirilmektedir.. Tamamiyle gayri muntazam olan bu yavrular bedenî hareketler, hafif sporlar sayesinde bugün bir emirle hep birden aynı hareketleri yapıyorlar.

Şimdiye kadar alınan observasyon neticeleri bizi teşci eder mahiyettedir. Bunlar ilmî mecmualarla, eserlerle bilâhare neşredilecektir. Şu muhakkaktır ki bu yeni mesai, pedagoji sahasında pek feyizli izler bırakmağa müsaittir. Bu, yakın bir gelecekte hakikat sahasında görülecektir.

Çocuklarımıza san'at öğretirken hiç bir zaman nazarı ve sun'î olmayacağız. Bunları iş hayatına intibak ettirerek muhtelif küçük san'atlar öğreteceğiz. Bu işi yaparken hakikî patronu ve hakikî iş muhitini müesseseye sokacağız. Bu suretle yalnız iş öğrenmiş olmayacaklar, aynı zamanda haricî ve hakikî piyasayı bütün rekabet ve hususiyetleriyle temas ede ede tanıyıp anlamış olacaklardır.

Cemiyetin ihmal ettiği bu çocuklar şüphesizdir ki cemiyete, insanlara karşı kindardırlar. Kendilerinin hakir görüldüklerini, başkalarının himaye edildiklerini görenin kuvvetlerini insanların aleyhine sarfetmek isterler. Halbuki her çocuk yaradılıştan iyidir. İnsanı hislerin rüşeym halinde sahibidir. Onları bulundukları sefaletten kurtarıp muntazam bir terbiye sistemi altında yetiştirmekle nefretlerini mu-

habbete tahvil etmek, insanî hislerini uyandırmak imkânı elde edilmiş olur. Bunun için de esas noktaî nazar; muhabbet ve şefkattir. Onları bu hava içerisinde beslersek, bu hislerle yoğurursak istediğimiz şekilde yetiştirebiliriz. Onlardaki insanî hisleri beslemek, kendilerini cemiyete bağlamak için bir çok vasıtalar vardır. Bunlardan en mühimi bedîi hassasiyettir. Bendiî san'atların ruh üzerlerinde, terbiye üzerindeki mühim rolleri bütün irfan dünyasınca malûmdur. Bedîi hassasiyetin mihrakı ise sevgidir. Kayıtsız şartsız sevgi, musiki, güzel söz, güzel manzara bu hissi besler ve neticede bedîi hassasiyet yükselir, bu yükselişin hedefi de ahlâkî kemale doğru ilerlemektir. Bunun içindir ki biz çocuklarımızı yetiştirirken şu esasları daima göz önünde bulunduruyoruz :

- 1 — Bedîi hassasiyet (musiki, güzel söz, güzel manzara)
- 2 — Temizlik ve sıhhat (yıkama, jimnastik)
- 3 — Neş'e...
- 4 — Çalışma...

Müessesenin bütçesi 1933 senesi için 21,750 lira olarak kabul edilmiştir. Bu ehemmiyetli işe sarfedilmesi zarurî olan miktarın en asgarî bir hadde indirilmesidir.

Bu seneye mahsus olarak çocuk adedi ancak altmış olarak tespit edilmiştir. Kadro iki kısımdır: Fikir Kadrosu, İdare Kadrosu. İdare Kadrosu şu şekildedir: Müdür, doktor, kâtip ve hesap memuru, dahiliye, ambar ve depo memurları. Fikir kadrosu şu tarzdadır: Pedagoji işlerinde müdüre yardımcı olan bir baş mürebbi, müessesenin hususiyetine göre başlı başına bir vazife teşkil eden bir inzibat memuru ve üç mürebbiden teşekkül etmiş beş kişi. Bundan başka kapıcı, ahçı, çamaşırcı, yatakhane anası ve hemşiresi, gece nöbetçisinden ibaret de iş kadrosu vardır.»

Şu anlatışa göre eski ve yeni mekteplerin hiç birisine benzemeyen bu müessesenin 1932 den 1939 senesine kadar tekâmülüne gayret edilerek bahsolunan binada faaliyetine devam etmekte idi. O tarihten itibaren bina boşaltılarak İlk Mektep ittihaz olunmuş ve içindeki talebe kısmen Çatalcadaki Yatılı Mektebe kısmen de Darülaceze'ye gönderilmiştir.

16. İTFAİYE MEMURLARI MEKTEBİ (1937) :

İtfaiye mensuplarının meslekî ve idarî bilgilerini arttırmak, hava hücumlarına karşı onlara korunma tedbirlerini öğretmek üzere 1937 de ve Muhiddin Üstündağ'ın Valiliği ve Belediye Reisliği zamanında Saraçhanedeki İtfaiye Müdürlüğü binası içinde açılmıştır. [4]

[4] Memleketimizde ilk İtfaiye Teşkilâtı 1130 senesine ve Ahmet III. zamanına düşer. Bu mevzuu 1922 de inceliyerek Mecellei Umuru Belediyenin 1170 - 1194 üncü sahifelerine tafsîlâtla yazmıştım. Burada o tetkikin bir hülâsasını veriyorum.

İstanbul'da ilkin tulumba adında bir yangın söndürme vasıtasını yapan ve kullanan Davit adlı bir Fransız dönmesidir.

Fransanın Hükûmet merkezi olan Paris'te tulumba muhafızları, Garde pompe adı altında ilk itfaiye teşkilâtının 1716 da Dömoreye - Döperye tarafından yapılmış olduğunu Fransız me hazleri bildirmektedir ki 1130 Hicrî, senesi de hemen hemen bu milâdî seneye rastlar.

Davit, tulumbayı yapıp Sadrazâm Nevşehirli Damat İbrahim Paşaya takdim ettikten ve bir yangında tecrübesi yapılarak faydalı bir icat olduğu anlaşıldıktan sonra Yeniçeri ortalarına bir orta daha eklenerek askerî yeni bir teşkilât yapılmış ve Şehzadebaşında Acemi oğlanlar kışlası yanında bu yeni ortaya bir de yer gösterilmiştir. Aynı zamanda Davit de Müslüman olarak adı Davud'a çevrilmiş halk arasında Gerçek Davut diye anılmağa başlanmıştır.

İlk tulumbacı Gerçek Davud'un hayatı ve hizmetleri vefatında yazılıp mezar taşı sandukasının dört tarafına hakkettirilmiş olduğu gibi Osmanlı tarihçilerinden Raşit ile Asım da eserlerinde sahifelerle bundan bahsetmişlerdir. Gerçek Davud'un mezarı Haseli Kadın Hastahanesinin mutfak tarafında bulunan kapısı karşısındaki arsadadır. Bu mezarı her sene İstanbul tulumbacıları muayyen bir zamanda ziyaret ederler. Harap olmamasına çalışırlar ve geceleri orada kandil ve mum yaktırlardı.

Hadikatülcevamide Şehzadebaşındaki Acemi Oğlanlar kışlası mescidinden bahsederken müellif «İttisalinde Yeniçeri ocağının fodla fırını ve mukabilinde tulumbacılar kârhanesi ve kışlası vardır. Bunlar Sultan Ahmet Salisin vakfidir. Neferatı hariklerde başlarına kalaylı tas giyerler ve üzerinde neferin kaçınıcı olduğu rakamla yazılmıştır.» der ki bu ifadelerden hem bu teşkilâtın tarihini ve yerini hem de neferlerin kıyafetlerini öğreniyoruz. Sarık ve kavuk devrinde başa şapka şeklinde bakırdan bir serpuş giyilmesi ve bunun üzerine neferin sıra numarasının yazılmış bulunması o devre göre oldukça bir yenilik, hattâ medenî bir cesaret sayılır.

1130 (1716) da kurulan İtfaiye Teşkilâtı - ki bir Askerî Mektep olan Acemi oğlanlar kışlası çevresinde olduğu göre bunu da mektep sayabiliriz- 1241 (1825) tarihine kadar seneden seneye ilerliyerek hizmetine devam etmiş ise de o tarihte Yeniçeri ocağı kaldırılınca bu faydalı teşekkül de Yeniçeridendir diyerek dağıtılmıştır.

Fakat o sene içinde Hocapaşa'da büyük bir yangın çıkarak şehrin büyük bir kısmını

Tedris devresi dokuz aydır. Mektebe İstanbul İtfaiye Memurları devam ettiği gibi Dahiliye Vekâletinin Vilâyetlere yapmış olduğu 15/9/1939 tarihli tamime göre vilâyetlerce de iştirak olunmaktadır. Vilâyetlerden geleceklerin yol masrafları kendilerine aittir. İstanbul Belediyesi gelenlere yatacak yer gösterir. Fakat çamaşır ve saire yine onlar tarafından tedarik edilir. Gönderilecek talebenin ayda onar lira hesabıyla iâşe masrafları peşin olarak İstanbul Belediyesine gönderilir ve ayrıca kurs masrafı namıyla beher talebe için de yirmi lira alınır.

Kursa devam edeceklerin, âmir sınıfına mensup ise en az Orta ve er iseler İptidai tahsili olması lâzımdır.

Mektepte okunan dersler şunlardır :

İnşaat, Tahrip, Kimya, Su, Zehirli Gaz, Elektrik, Piyade Talimi, İtfaiye Talimatnamesi, İtfaiye Talimi İdman Hareketleri, İtfaiye Kurumu, Yangın Tatbikatı, Kanun, Yurt Bilgisi, Hesap, Yazı, Tarih, Coğrafya.

---

yakınca İtfaiye Teşkilâtının vücuduna tekrar lüzum görülmüş, yine askeri bir teşekkül olarak yeniden kurulmuştur.

Fakat İtfaiye Teşkilâtının bir dereceye kadar tekâmülü ancak 1291 (1874) de Macaristan'dan Kont Zichini adında mütehassıs bir zabitin - ki birinci ferik oluncaya kadar bu hizmette bulunmuştur- İstanbul'a getirilmesile ve şehrin muhtelif yerlerinde dört Askerî İtfaiye Alayının kurulmasile mümkün olabilmıştır.

Bu teşekkül de 1338 (1923) senesine kadar şöyle böyle devam etmişse de bu tarihten sonra ordu zabıt ve neferlerinin yalnız askeri vazifelerle iştigali hükûmetçe kararlaştırılarak yerine bugünkü Belediye İtfaiyesi kurulmuştur.

Bu yeni teşkilâtı yapan ve bu şehri asırlarca süren büyük yangınlardan kurtaran İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Haydar Bey'dir.

Haydar Bey İstanbul'dan sonra Vali ve Belediye Reisi olarak gittiği Ankara'da da aynı teşkilâtı yapmış ve Türkiye'nin bütün şehirleri ve kasabaları itfaiyecilikte de İstanbul ile Ankara'yı örnek almışlardır.

Bu vesile ile bu büyük idarecinin adını burada hürmetle anmağı bir borç bilirim.

17. YABANCI DİLLER MEKTEBİ (1938) :

Türkiye’de memurların ve ilim adamlarının yabancı dil öğrenmelerindeki zaruret ve mecburiyet ancak 1236 (1820) Yunan İhtilâlinde sonra kat’î surette kendini göstermiş ve o zaman bu maksatla ilk Dil Mektebi olan **Babîâlî Tercüme Odası** açılmıştı. Hattâ daha önce yani 1187 (1773) de açılan Mektebi Bahriye ile ondan sonra açılan mekteplerin programlarına da yabancı diller konulmuş, ezcümle Mektebi Tıbbiyede tedrisatın tamamıyla Fransızca yapılması kabul edilmiş ve Garp kültürünü alabilmek için bu gaye tedrisatta esas ittihaz edilmişti. Bununla beraber Türkçe tedrisat yapan mekteplerde Türk çocuklarına bir yabancı dilin arzu edildiği veya lüzumu olduğu kadar öğretilmediği görülerek bilhassa Askerî Mektepleri takip edecek olan talebeyi dil bilir bir halde yetiştirmek maksadiyle 1276 (1859) da **Pariste bir Mektebi Osmani** açılıp Türk talebe oraya gönderilmiş ve her ne kadar Hocalarından bir çoğunu Fransızlar teşkil etmekte bulunmuş ise de talebe kendi aralarında yine Türkçe konuştuklarından bu kadar zahmet ve külfete karşı bunda da beklenen fayda elde edilemiyerek 1292 (1875) de bu Mektep kaldırılmıştır. Yine bu maksatla Fransızca tedrisatta bulunmak üzere 1284 (1867) de Galatasaray Lisesi açılarak Hocaları kâmilten Fransa’dan getirtilmiş ve bunda oldukça muvaffakiyette görülmüştür. Bu mektep İstanbul’da açılmış bir Fransız Lisesi idi. Ve buradan çıkanlara bir Fransız Lisesi mezunu hakkı verilerek Avrupa yüksek mekteplerine kabul edilmekte bulunmuşlardı. Bu tarihlerden sonra yavaş yavaş açılan İdadilerle meslek ve ihtisas Mekteplerine ve daha sonra Rüştîye denilen İlk Mekteplerde bile Fransız dilinin okutulması mecburiyeti konulmuş ise de bunların hiç birisinden Galatasaray Lisesinde olduğu kadar istifade olunmamıştır. Nihayet Mekteplerin bu verimsizliği hükûmetin dikkat gözüne çarparak bilhassa dil bilir Hariciye Memurları yetiştirmek üzere 1281 (1864) ve 1294 (1877) de iki defa yapılan teşebbüs 1299 (1881) de beş sınıflı bir **Lisan Mektebi** açılmak suretiyle esaslandırılmış ve bu mektep muvaffakiyetle tedrisata devam etmekte bulunmuş iken devrin zihniyeti icabatından olarak bir jurnal ile kapatılmıştır.

Hükûmet Mektepler de, velev ki nakıs da olsa yabancı dilleri bu

suretle öğretmeğe çalışmakla beraber ayrıca tercüme cemiyetleri ve tercüme mükâfatları ihdas etmek suretiyle de teşviklerde bulunulmuş ve ezcümle 1285 (1868) de bir Tercüme Cemiyeti kurulduğu gibi 1292 (1883) de Askerî Mekteplerde okunacak kitapları tercüme etmek üzere ayrıca bir Nizamname neşredilmiş ve Sadrâzam Sait Paşa'nın sadareti zamanında Mektebi Mülkiye'den çıkanlar kâmilten Orman Nezaretine memur edilerek orada Fransızcalarını kuvvetlendirmek için tercümeler yaptırılmak usul ittihaz edilmiştir.

Mekteplerin ve tercüme cemiyetlerinin hal ve hizmeti bu merkezde olmakla beraber memlekette yine oldukça dil bilir ve kitap tercüme eder kimselerin bulunduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı şahsî kabiliyeti itibariyle yabancı dili burada öğrenmiş, bir kısmı Avrupa'ya tahsile giderek esaslı surette orada yabancı dil edinmiş kimselerdir.

İstanbul'da İngiliz, Amerikan, Fransız, İtalyan ve sair milletlerin açmış oldukları Orta Mekteplerle Liselerin çıkarmış olduğu talebeleri de bunlara eklersek Türk Mekteplerinin dil bilir adam yetiştirmemesine karşı bu memlekette yine dil bilenlerin bulunuşundaki garabeti ve tezadı anlatmış oluruz.

1908 İnkılâbından sonra mekteplerde yabancı dil öğretilmesine biraz daha kıymet ve ehemmiyet verilmek ve Fransızca bütün mekteplerde yine mecburî tutulmakla beraber ondan başka İngiliz veya Almanca gibi bir dilin de ihtiyarî olarak öğrenilmesi usul ittihaz edilmiş ise de eskisinden bir adım ileri gidilmemiştir. Bunda mektep talebesinin kabahati yoktur. Çünkü bu devirlerde bir Türk genci Osmanlıca denilen kendi dilinden başka Fransız, Arap ve Fars dillerini mecburî olarak öğrenmek, ihtiyarî olarak da başka bir Garp dili bellekle mükellefti. Ve tabiidir ki bu dört dilden hiç birini öğrenemezdi, hele hiç konuşamazdı.

Türk gencinin bu kusuru kendisini en ziyade Darülfunun tahsilinde gösterdi. 1915 de İstanbul Darülfunununa Alman profesörler getirtilerek o müesseseye yeni bir ruh verilmek istenildiği sırada bu profesörler karşılarında kendilerine muhatap olabilecek talebe bulamamışlar ve 1923 İnkılâbından sonra Darülfunununu ıslâh için Avrupa'dan getirilen mütehassıslar da bu büyük mahzura işaret etmişlerdir.

Nihayet 1933 de İstanbul Darülfunununu kaldırılarak yerine Üniversite açıldığı ve Almanya'dan hemen hemen her ders için bir mütehassıs profesör getirildiği sırada yabancı dil meselesinin de kökünden

halli istenilmiş ve işte bu maksatla üniversitede **Yabancı Diller Kursu** açılmıştır.

Üniversitede kayıtlı bulunan binlerce talebe imtihandan geçirilerek her hangi bir yabancı dilden tercüme yapmak kudretini gösterenlerden başkası Üniversite binası içinde açılan A, B, C kurslarına devam mecbur tutulmuşlardı. Bunlardan A kursu bir yabancı dili hiç bilmeyenlere B kursu biraz bilenlere C kursu bildiğini tamamlamak isteyenlere tahsis olunmuştu. Talebeden istenilen dersler Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve Rusça'dan birisi idi. Tedrisat Rektör tarafından idare edilir ve talebe beherine haftada dört saat düşmek şartıyla sabahları 8 den 9'a, akşamları dörtten sekize kadar asıl ders saatleri haricinde bu Kurslara devam mecbur tutulmuşlardı. Kurslara üçte iki nisbetinde devam etmeyenler ve sene sonunda yapılacak imtihanda muvaffak olmayanlar kayıtlı bulunduğu Fakültenin sınıf imtihanlarına da giremezlerdi. Bundan başka da Şark ile Garbın ölü dillerine mahsus bir kurs açılmıştı. Bu kurslarda Garbın ölü dillerinden Lâtince ile Rumca, Şark'ın ölü dillerinden de Arapça ile Farsça okutuluyordu.

1923 İnkılâbından sonra Osmanlıca sadeleştirilmiş, açık Türkçe esası kabul edilmiş ve Mektep programlarından Arap ve Fars dilleri çıkarılmış olduğundan ilim yapmak fikrinden sarfınazar, eski eserleri okumak mecburiyetinde bulunan Üniversite talebesine Arapça ve Farsça okutulması elzem bir hal almıştı.

Bu tedrisattan ve bu emekten iyi bir netice alındığı zannedilmemelidir. Bundan yalnız şu anlaşılmıştır ki Resmî Liselerde Yabancı Diller öğretilmiyor. Bunların öğretilmesi ise lâzım ve zarurîdir. Bu lüzum ve zaruret de ancak yabancı dilleri yabancılar gibi konuşur ve yazar muallimleri yetiştirmekle mümkündür.

İşte buna kani olan Üniversite ve Maarif Vekâleti 1938 - 1939 ders yılında Beyazıt'ta Namık Paşa konağını kiralıyarak orada Yabancı Dil Muallimi yetiştirmek üzere bir mektep açmıştır. Mektebin tedrisatı iki senedir. Talebe bir sene burada, okuyarak, bir sene de o yabancı dilin konuşulduğu memlekete gönderilerek orada okutturulur ve bu memleketlerde İngilizce, Fransızca ve Almanca öğretilir. Talebe kadrosu 60'dır. Her dil şubesinde 20 talebe okur. Talebeye otuz lira da burs verilmektedir.

Bu Mektebi bitirenler Liselerde muallim olacakları için kendilerine yabancı dilden başka Pedagoji, Türk Edebiyatı ve muallimliğe yarayan daha bazı dersler de okutturulmaktadır.

Buraya girebilenler daha ziyade Yabancı Dili o dille tedrisatta bulunan Mekteplerde öğrenmiş kimseler olduğu için serbest konuşabildiği bir dili iki senede biraz daha tekemmül ettirmekte ve bu usulden çok istifade olunmakta idi.

Bununla beraber bu Mektepte 1943 - 44 ders yılından itibaren kaldırılarak şu şekli almıştır.

Okulun kapanışı, harp dolayısıyla talebenin, lisanlarını tahsil ettikleri Avrupa memleketlerine gönderilememesi dolayısıyla ihtisas yaptırılmadığından ileri gelmiştir. Bu suretle okulun kuruluşundaki matlûp netice de alınamamış ve talebe de istenilen evsafı haiz öğretmen olarak yetiştirilememiş oluyordu. Lisan öğretmeni olarak yetiştirilecekler, bundan sonra Edebiyat Fakültesinin muhtelif lisan Filoloji kısımlarında ve Yüksek Öğretmen Okulu hesabına tahsillerini yapacaklardır.

Diğer taraftan Hukuk Fakültesinde Yüksek Okullar Yabancı Dil Kursları da 1944 den itibaren Fındıklı'daki Edebiyat Fakültesine nakledilecektir. Bu yıl Fakülte ve Yüksek Okullarda lisan öğretilmesine daha fazla ehemmiyet verilecektir.

Yine bunlarla beraber Dil Mektebine ihtiyaç bir türlü azalmış bulunmuyor. Bunun en büyük delili de Hariciye memurlarına mahsus olmak üzere Ankara Üniversitesinde 1943 de yeni bir Kurs açılmasıdır. Bunun maksat ve gayesini Hariciye Vekili Numan Menemencioglu'nun şu nutuklarından öğreniyoruz :

«— Hariciye Vekâleti mensuplarına mahsus Yabancı Diller Kurslarını açıyorum. Bu Kursların memleket ve Hariciye mesleki için ehemmiyeti aşikârdır. Hayatta yalnız bir ecnebi lisanı bilmek benim için büyük bir ıstırap olmuştur. Milletler arasındaki her nevi münasebetlerde ecnebî lisanlarına vâkıf olmak bu harpten evvel de mühimdi. Fakat harpten sonra bu ehemmiyet daha çok artacaktır. Meslek arkadaşlarımın bu kursları dikkatle takip edeceklerine eminim.»

Hariciye Vekili bu kurslar için gösterdiği alâka ve kolaylıklardan dolayı Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e ve Tarih Fakültesi Dekanına teşekkür etmiştir. Maarif Vekili cevaben ecnebi lisanların Milletlerarası temaslarında Türkiye'yi ecnebilere lâıkiyle anlatabilmek, ecnebi memleketleri de Türkiye'ye anlatabilmek için yabancı lisanların ehemmiyetini tebarüz ettirmiş ve hakkındaki sözlerden dolayı Hariciye Vekiline teşekkür etmiştir.

Bundan sonra derslere İngilizce'den başlanmıştır. Bu sene zarfında İngilizce ile Rusça, gelecek sene de Almanca ve Balkan lisanları okutulacak ve şimdiden sonra Hariciye'de terfi etmek için ecnebi lisan bilgisi esas tutulacaktır.

18. YAPI USTA OKULU (1939) :

Bu çeşit Mektepler hakkında daha önce (2101) inci sayfada izahat verilmişti. Cumhuriyet devrinde İstanbul'da yeniden açılmış olan Mektepler arasında bulunmak itibariyle burada da ayrıca, fakat kısaca, kayıt ve işaret olunmuştur.

İstanbul Yapı Usta Okulu 1939 senesinde açılmıştır. Mektebe, Şişli ve Büyükdere yolu üzerinde ve Asrî mezarlık bitişiğindeki Osmanlı Hanedanından kalma köşk binası tahsis olunmuştur.

Mektep ilk mezunlarını 1943 de vermiştir. Şimdi içinde 161'i yatılı ve 53'ü gündüzlü olmak üzere 214 talebe okumaktadır. Cumhuriyet devrinin İstanbul'da en genç müessesesi budur.

(1943'te Basılan Beşinci Cildin Sonu)

(S O N)

F I H R I S T

F İ H R İ S T

CİLD : 5

DEĞİŞME VE YÜKSELME SENELERİ

yahut

İNKİLÂP DEVRİ 1605

- Devrin izahı 1605
- 1 — Atatürk ve İnkılâp sistemi : 1610
- 2 — Hükûmet şeklinde İnkılâp :
Saltanatla Hilâfetin kaldırılması ve Cumhuriyetin ilânı ... 1620
- 3 — Talim ve Terbiyede İnkılâp :
Dinî Terbiyenin ve Dinî Ahlâkın Terkile Millî Terbiye ve
Millî Ahlâkın Kabulü 1634
- 4 — Tedrisatta İnkılâp :
Evkafın Maarifle İlgisinin Kesilmesi ve Medrese İle Mek-
tebin Birleştirilmesi 1735
- 5 — Dilde İnkılâp :
Osmanlıcanın terki ve Arap, Fars dillerinin programlardan
çıkartılması 1743
- 6 — Harfte İnkılâp :
Arap harflerinin terki ve Lâtin Rakamlarile Harflerinin
kabulü 1752
- 7 — Muallimlikte İnkılâp :
Muallimliğin meslek haline getirilmesi ve Memur - Mual-
limliğin kaldırılması 1772
- 8 — Ders Programlarında İnkılâp :
İlk, Orta ve Lise programlarının düzenlenmesi 1785
- 9 — Talebe Hayatında İnkılâp :
Cumhuriyetçi, Ulusçu, Halkçı, Devletçi ve Devrimci Tale-
be yetiştirilmesi 1788
- 10 — Beden Terbiyesinde İnkılâp :
Beden Terbiyesinin, Sporun ve İzciliğin ilerlemesi 1791

11 —	Tarih Tedrisinde İnkılâp :	
	Öğretim usulünde yeni bir çağır açılması ...	1792
12 —	Hukukta İnkılâp :	
	Mecellenin terki ve İsviçre Medeni Kanununun kabulü ...	1804
13 —	Musikide İnkılâp :	
	Şark Musikisinin terkile Garp Musikisinin tamimi ...	1822
14 —	Kıyafette İnkılâp :	
	Cübbe ile Şalvarın, Fesle Sarığın Terki ve Frakla Şapka- nın kabulü ...	1851
15 —	Kadın Hayatında İnkılâp :	
	Kadının örtüyü atması ve Tedrisi, İdari ve Teşrii Hayata Atılması ...	1879
16 —	Dinde İnkılâp :	
	Tekbirin, Ezanın, Hutbenin Türkçeleştirilmesi ve Heykel yasağının kaldırılması ...	1907
17 —	Heyeti İlmîye Toplantıları :	2005
18 —	Maarif Şûraları :	2009
19 —	Üniversite Haftaları :	2013
20 —	İlmî ve Meslekî Kongreler ve Kurultaylar :	2017
21 —	İlmî ve Meslekî Komisyonlar :	2027
22 —	Maarif Vergileri :	2043

A — İLK, ORTA VE LİSE TAHSİLİ VEREN MEKTEPLER ... 2047

1 —	Asker Mektepleri :	2049
2 —	İlköğretim Müesseseleri :	2050
	A — Ana Okulları ...	2051
	B — Öğretmenli Okullar ...	2052
	C — Eğitimci Okullar ve Eğitimci Kursları ...	2055
	Ç — Yatılı Okullar ...	2056
1 —	Şehir Yatı Okulları :	2057
2 —	Köy Yatı Okulları :	2057
	D — İstanbul Şehirîçi İlkokulları ...	2058
	E — İstanbul Şehirdışı İlkokulları ...	2060
3 —	İlköğretim Yardımcı Teşekkülleri :	2061
	1 — Çocuk Yuvası ...	2061
	2 — Çocuk Bahçeleri ...	2062
	3 — Çocuk Barındırma Odaları ...	2062
	4 — Çocuk Kampları ...	2062
	5 — Çocuk Tiyatrosu ...	2063
	6 — Çocuk Kitabevleri ...	2063

4 — Orta Öğretim Müesseseleri :	...	2066
5 — Özel Okullar :	...	2076
6 — Azınlık Okulları :	...	2078
7 — Yabancı Okulları :	...	2082

B — YÜKSEK TAHSİL VEREN MESLEK VE İHTİSAS MEKTEPLERİ ... 2093

1 — Yüksek Öğretim Müesseseleri :	...	2095
2 — Teknik Öğretim Müesseseleri :	...	2097

A — Normal Tahsil Çağında Gençler İçin Meslek Okulları ... 2099

1 — Erkek Sanat Okulları ...	...	2099
2 — İnşaat Usta Okulları ...	...	2101
3 — Erkek Terzilik Okulu ...	...	2103
4 — Ticaret Okulları ...	...	2104
5 — Kız Enstitüleri ...	...	2106

B — Serbest Teknik Okul ve Kursları ... 2108

1 — Akşam Erkek Sanat Okulları ...	...	2108
2 — Akşam Erkek Terzilik Okulu ...	...	2109
3 — Akşam Ticaret Okulları ...	...	2109
4 — Köy Demirciliği ve Marangozluğu Gezici Kursları ...	...	2111
5 — Akşam Kız Sanat Okulları ...	...	2112
6 — Köy Kadınları Gezici Okulları ...	...	2114
3 — Köy Enstitüleri ...	...	2115
4 — İstanbul'da Açılan Meslek ve İhtisas Mektepleri ...	...	2124
1 — İmam - Hatip Mektepleri ...	...	2124
2 — Adliye Meslek Mektebi ...	...	2126
3 — Zabıtaî Belediye Memurları Mektebi ...	...	2127
4 — Hastabakıcı Mektebi ...	...	2130
5 — Amelî Hayat Mektepleri ...	...	2133
6 — Şehir Bاندosu Mektebi ...	...	2136
7 — Balıkçılık Mektebi ve Enstitüsü ...	...	2137
8 — Türk Tezyini Sanatları Mektebi ...	...	2138
9 — Halk Dershaneleri ...	...	2142
10 — Terzilik Mektebi ...	...	2144
11 — Akşam Kız Sanat Okulu ...	...	2145
12 — Hayvan Sağlığı Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi ...	...	2146

13 — Meyvacılık ve Fidancılık Mektebi	2147
14 — Tiyatro Meslek Mektebi	2152
15 — Çocukları Kurtarma Yurdu	2154
16 — İtfaiye Memurları Mektebi	2158
17 — Yabancı Diller Mektebi	2160
18 — Yapı Usta Okulu	2164

HAŞİYELERİN FİHRİSTİ

★	İhtilâl ile İnkılâbın tarifleri ve aralarındaki fark	1610
★	1914 Harbinde çıkarılan CİHAD FETVASI sureti	1626
★	Hilâfet Müessesesi hakkındaki belli başlı kitaplar	1628
★	Milliyetin en son tarifi	1648
★	ALTI OK 'un mefhumu, iktisadî ve içtimâî bakımlardan izahı	1652
★	ÖRF ile ÂDET arasındaki fark	1663
★	Kaşer, turfa ve domuz eti yasağı hakkındaki Dinî emirlerin ve inanışların esasları	1675
★	Müslüman erkeklerin başka dinden olan kadınları nikâhla alabildikleri halde, Müslüman kızların başka dinden erkeklerle evlenememesinin sebebi	1684
★	Türkiye'de Din ile Hükûmet işlerinin birbirinden ayrılmasının İslâm âlemindeki akislerini gösteren bir hadise	1696
★	Felsefe dersleri ve kitapları Mutlâkiyet devrinde neden dolayı yasak edilmişti?	1706
★	İslâm ahlâkına dair belli başlı ilmî eserler	1710
★	Arap dilinde (çiftçi) demek olan (Akır) Türkçeden mi alınmıştır?	1749
★	Fransız Medenî Kanununu Napolyon nasıl tanzim ettirmiştir?	1817
★	Süleyman Çelebi ve adapte Mevlid	1838
★	(Fes)in Tarihçesi	1857
★	Şapkanın giyilmemesi hakkındaki dinî inanış neye dayanır? ...	1860
★	Frenk Gömleği, Frenk Sakalı ve Didon tâbirleri nereden geliyor?	1861
★	Eski kıyafetlerimizden bahseden başlıca eserler	1864
★	Selâm verirken şapkanın, el sıkılırken eldivenin çıkartılmasının sebepleri	1876
★	İngilizler karılarını (başlarında yular olduğu halde) hayvan pazarlarında satmak âdetini hangi tarihe kadar muhafaza etmişlerdir?	1882
★	Acem Nikâhı ne demektir ve İslâm Diniyle münasebeti nadir?	1887
★	Dörde kadar kadın almak hususunda İslâm Dini neye dayanır?	1890

★ Hindli Sıddık Hasan Han'ın kadın serbestliğine yaptığı hizmetler	1897
★ Cumhuriyet devrinde yazdırılan belli başlı Kur'an Tercüme ve Tefsirleri	1928
★ Fransızcadan Türkçeye tercüme edilen Kur'an'ın bir cümlesindeki yanlışlık Atatürk'ün Meclisinde ne gibi bir hadiseye sebebiyet vermiştir?	1954
★ Türkiye'de Meşrûtiyet devrinde ilkin kim için, nerede ve kimin tarafından heykel diktirildi ve bu heykeli Cumhuriyet devrinde kim yıktırdı?	1968
★ Bir Din Ansiklopedisine konulmak için İslâm Dini hakkında Amerikadan sorulan 17 sual nelerdir?	1971
★ Kâbe ziyaretinin ve Hac Merasiminin Dinî, Tarihi ve İçtimai bakımlardan izahı	1988
★ Zeytin ve İncir çekirdeklerinden ahkâm çıkartan kitap hangisidir?	1999
★ Okul tâbiri dilimize nasıl ve ne zaman girmiştir?	2051
★ Kavas tâbirinin menşei	2127
★ Halil Ethem Eldem'in medenî cesareti	2138
★ Türkiye'de İtfaiye Teşkilatı'nın tarihçesi	2158

— | —
GENEL FİHRİST
(MEKTEP ADLARI)

MEKTEP ADLARI

Her cildin sonuna mektep adlarını, açılış tarihleri sırasıyla gösteren bir fihrist konulmuştur. Bu Fihristte mektep adları, kolaylıkla bulunabilmek için, Alfabe sırasıyla gösterilmiştir.

Bir de bazı Mektepler, muhtelif devirlerde başka başka ad almış olduklarından her iki veya üç adı ilk harfinin delâlet ettiği sütunda tekrar edilmiştir. Meselâ; **Dârümuallimat**, hem (D) sütununda hem de sonradan aldığı **Kız Muallim Mektebi** ve **Kız Öğretmen Okulu** adı yüzünden (K) sütununda gösterilmiştir. Yine bunun gibi ilkin **Konduktör** adıyla açılan Mektebe bir aralık **Nafia Fen Mektebi** denilmiş ve bugün de **Teknik Okul** adını almış bulunduğundan aynı mektep üç yerde ayrı ayrı gösterilmiştir.

— A —

Acemi Oğlanlar Mektebi	...	...	...	...	...	...	...	...	31
Adliye Meslek Mektebi (1924)	...	...	...	...	...	...	...	...	2126
Akşam Erkek Sanat Okulları	...	...	...	...	...	...	...	...	2108
Akşam Kız Sanat Okulları	...	...	...	...	...	...	...	...	2112
Akşam Erkek Terzilik Okulu	...	...	...	...	...	...	...	...	2109
Akşam Ticaret Okulları	...	...	...	...	...	...	...	...	2109
Azınlık Okulları	...	...	...	...	...	...	725, 1028, 1485,	2078	
Ameli Hayat Mektepleri (1925)	...	...	...	...	...	...	...	...	2133
Ana Okulları	...	...	...	...	...	...	...	1406, 2051	
Asker Mektepleri	...	...	...	...	...	...	426, 885, 1383,	2049	
Askeri Kâtip Mektebi	...	...	...	...	...	...	...	...	1400
Askeri Levazım Mektebi	...	...	...	...	...	...	...	...	1391
Askeri Tababet Tatbikatı Mektebi ve Seririyatı (Gülhane)	...	...	...	...	...	...	...	...	1196
Aşı Ameliyât Mektebi (Numune bağı) (1887)	...	...	...	...	...	...	...	...	1162
Aşı Ameliyât Mektebi (Seydiköy)	...	...	...	...	...	...	...	...	876
Aşı Memurları Mektebi (1894)	...	...	...	...	...	...	...	...	1194
Aşiret Mektepleri	...	...	...	...	...	...	...	...	1180

— B —

Bâb-1 Âli Mektebi	63
Bâb-1 Defterdarî Mektebi	74
Bâb-1 Fetva Mektebi	77
Bâb-1 Seraskerî Mektebi	79
Bahriye Mektebi (Mühendishanei Bahriî Hümayûn)	1397
Bakırköy Ortaokulu (Erkek)	2073
Bakırköy Ortaokulu (Kız)	2074
Balıkçılık Mektebi ve Enstitüsü (1929)	2134
Bağçılık Aşı Ameliyât Mektebi (Seydiköy)	876
Baytar Mektebi (Mülkiye) (1889)	1178
Beşiktaş Ortaokulu (Kız)	2074
Belediye Memurları Mektebi (1911)	1519
Beykoz Ortaokulu (Muhtelit)	2074
Beyoğlu Ortaokulu (Muhtelit)	2074
Boğaziçi Lisesi	2077

— C —

Cağaloğlu Ortaokulu (Erkek)	2073
Cambazhane	45
Cibali Ortaokulu (Kız)	2074
Cumhuriyet Lisesi (Kız)	2075

— Ç —

Çarkçı ve Kaptan Mektebi	1400
Çamlıca Kız Lisesi	2075
Çapa Kız Ortaokulu	2074
Çatalca Ortaokulu (Muhtelit)	2074
Çırak Mektebi (1914)	1542
Çoban Mektebi (Ankara)	876
Çocuk Bahçeleri	2062
Çocuk Barındırma Odaları	2062
Çocuk Kitabevleri	2063
Çocukları Kurtarma Yurdu (1932)	2154
Çocuk Yuvası	2061
Çocuk Kampları	2062
Çocuk Tiyatrosu	2063

— D —

Dairei Harbiye Mektebi	1391
Dans Mektebi	538
Dârülbedayi (Tiyatro Mektebi) (1914)	1531, 2152
Dârülameliyât (1882)	1148
Dârüleytamlar (1915)	1548
Dârülelhan (Musıkî Mektebi) (1916)	1578
Dârülhadis	140
Dârülhayri Âlî (1903)	1259
Dârülhendese	147
Dârülhilâfetül Âliyye Medreseleri	118
Dârülkurra	169
Dârülfünûnî Osmanî (1845)	545
Dârülfünûnî Sultanî (1874)	697
Dârülfünûnî Şahane	1209
Dârülfünûn (İnas) (1915)	1553
Dârülmaarif (1849)	449
Dârülmuallimîn (1848)	571
Dârülmuallimât (1870)	668
Dârülmesnevi	154
Dârüşşafaka	487, 918, 946, 2077
Dârüttıb	143
Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi	2096
Dilsizler ve Körler Mektebi (1889)	1165
Davutpaşa Ortaokulu (Erkek)	2073
Dişçi Mektebi (1909)	1504
Dârüttâlim	956
Darüttedris	956

— E —

Ebe Mektebi (1842)	540
Eczacı Mektebi (1879)	655
Edeb Mektebi (Mektebi Edeb)	1021
Eğitmenli Okullar	2055
Emirgân Ortaokulu (Erkek)	2073
Erkânıharbiye Mektebi	1384
Erkek Öğretmen Okulu	571
Erenköy Kız Lisesi	2075
Enderûn Mektebi	11
Evkâf Memurları Mektebi (1911)	1522
Eyüp Ortaokulu (Muhtelit)	2074

— F —

Fatih Ortaokulu (Erkek)	2073
Fennî Mimarî Mektebi	1026
Fenni Resim ve Mimarî Mektebi (1876)	1080
Fünûnî Maliye (1878)	1082
Fünûnu Nücûm	177

— G —

Galatasaray Lisesi	917, 2074
Gazi Osman Paşa Ortaokulu (Erkek)	2073
Gazi Terbiye Enstitüsü	2096
Gelenbevi Ortaokulu (Erkek)	2073
Gece Dersleri Mektepleri (1908)	1485
Gülhane Askerî Tabâbet Tatbikatı Mektebi ve Serirriyatı	1196
Güzel Sanatlar Akademisi	672, 2096
Gümrük Dârüttâlimi (1892)	1189
Göztepe Kız Ortaokulu	2074
Gurebâ Mektepleri	407

— H —

Halk Dershaneleri (1929)	2142
Hamidi (Mekteb-i)	954
Hayriye Lisesi	2077
Harp Akademisi	1384
Harbiye (İstanbul)	354, 1384
Harbiye (Şam)	877
Harbiye (Bağdat)	877
Harbiye (Erzincan)	877
Harbiye (Manastır)	877
Harbiye (Edirne)	877
Harir Dârüttâlimi (Bursa)	875
Hastabakıcı Mektebi (1925)	2130
Heybeliada Ortaokulu (Muhtelit)	2074
Hattat Mektebi	164, 2138
Haydarpaşa Erkek Lisesi	2074
Hayvan Sağlığı Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi (1930)	2146
Hendesei Mülkiye Mektebi (1884)	1151
Hukuk Mektebi (İstanbul) (1878)	1085

Hukuk Mektebi (Selânik)	...	...	...	...	...	876
Hukuk Mektebi (Bağdat)	...	...	...	...	...	876
Hukuk Mektebi (Kosova)	...	...	...	...	...	876
Hukuk Mektebi (Ankara)	...	...	...	...	1085,	2126
Hususî Mektepler	...	...	...	508,	935,	1146, 2076

— I —

Işık Lisesi	...	...	...	...	2077

— İ —

İptidai Mektepler	...	...	...	...	460, 895,	1408
İdadiler (Erkek)	...	...	...	...	495, 923,	1423, 2103
İdadiler (İnas - kız)	...	...	...	...	...	1427
İhtiyat Zabıtları Mektebi	...	...	...	...	...	1393
İlkokullar (Şehiriçi)	...	...	...	...	...	2058
İlkokullar (Şehirdışı)	...	...	...	...	...	2060
İlkokullar Yardımcı Birliği	...	...	...	...	...	2064
İmam - Hatip Mektepleri (1924)	...	...	...	...	...	2124
İnşaat Usta Okulları	...	...	...	...	...	2101
İnas Dârülfûnunu (1915)	...	...	...	...	...	1553
İnönü Kız Lisesi	...	...	...	...	...	2075
İstanbul Kız Ortaokulu	...	...	...	...	...	2074
İstanbul Kız Lisesi	...	...	...	...	...	2075
İstiklâl Lisesi	...	...	...	...	...	2077
İtfaiye Memurları Mektebi (1937)	...	...	...	...	...	2158
İstanbul Lisesi	...	...	...	...	...	2075

— J —

Jandarma Mektebi	...	...	...	...	1389

— K —

Kabataş Erkek Lisesi	...	...	...	...	933,	2074
Kadastro Memurları Mektebi (1911)	...	...	...	...	...	1520
Kadıköy İkinci Ortaokulu (Erkek)	...	...	...	...	...	2073
Kadıköy İkinci Ortaokulu (Kız)	...	...	...	...	...	2074
Kadıköy Ortaokulu (Muhtelit)	...	...	...	...	...	2074
Kandilli Kız Lisesi	...	...	...	...	...	2075

Karagömrük Ortaokulu (Muhtelit)	2074
Kâtip Mektebi (Askerî)	1400
Kasımpaşa Birinci Ortaokulu (Erkek)	2073
Kasımpaşa Birinci Ortaokulu (Kız)	2074
Kaptan ve Çarkçı Mektebi	664, 1400
Kılıçhane	51
Kız Sanayi Mektepleri (1870)	686
Kız Öğretmenokulu	668
Kız Enstitüleri	2106
Konservatuar (İstanbul) (1916)	1578
Kondüktör Mektebi (1911)	1516
Kumkapı Erkek Ortaokulu	2073
Humbarahane	56
Küçük Zabıt Numune Taburu	1387
Köy Yatılı Okulları	2057
Köy Demirciliği ve Marangozluğu Gezici Kurslar	2111
Köy Kadınları Gezici Kursları	2114
Köy Enstitüleri	2115

— L —

Lisan Mektebi (1864)	638, 1264, 2160
Liseler	486, 917, 2076
Levazım Mektebi (Askerî)	1391

— M —

Maarifi Adliye (1838)	394
Mahreci Aklâm (1862)	476
Mahreci Mekâtibi Askeriye (1864)	480
Makriköy İdadisi	933
Maliye Memurları Mektebi (1910)	1511
Medreseler (Eski)	97
Medreseler (Yeni)	118
Medresetülkuzât	157
Medresetületimme Velhutebâ	162
Medresetülirşad	169
Medresetülmütehassisin	165
Medresetül Hattatın	192, 2138
Medresetül Vazîn	160
Mercan İdadisi (Mülkiye)	932

Medresei Hayriye	948
Medresei Edebiyye	948
Meyvacılık ve Fidancılık Mektebi (1931)	2147
Menşei Küttâbı Askerî (1875)	711
Menşei Muallimin (1875)	715
Meşrîkî Füyûzat	1024
Meşkhane	25
Mehterhane	41
Millet Dershaneleri (1929)	2142
Mühendis (Hendesei Mülkiye Mektebi) (1884)	1151
Mülkiye (Mektebi Mülkiye) (1859)	594
Müze Mektebi (1874)	709
Muzikâ Mektebi (Askerî)	1401
Muzikâ Mektebi (Dârülâceze) (1910)	1509
Muzikai Hümayûn Mektebi (1834)	369

— N —

Nafia - Fen Mektebi (Kadastro Memurları Mektebi) (1911)	1520
Nakışhane	173
Namzet Mektebi (Bahriye)	1401
Nişantaşı Erkek Ortaokulu	2073
Nişantaşı Kız Ortaokulu	2074
Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887)	1162
Numunei Terakki	997
Numunei Terakki İdadisi	933
Nüvvap (Muallimhanei)	157

— O —

Okullar Güneşi	1025, 2076
Orman ve Maden Mektebi (1858)	588
Osmanî (Mektebi) Paris'te	545
Osmanî (Mektebi)	1013
Osmanlı İttihat	1449
Otodidakt Tahsil Yolları ve Yerleri	375

— Ö —

Özel Okullar	508, 935, 1446, 2076
Öğretmenli Okullar	2052

— P —

Pendik Ortaokulu (Muhtelit)	... 2074
Pertevniyal Lisesi (Erkek) ...	... 2075
Polis Dershanesi (1891)	... 1176
Polis Mektebi (Selânik)	... 876
Polis Memurları Mektebi, (İstanbul) (1909)	... 1497

— R —

Ravzaî Terakki ...	... 1018
Rehberi Marifet	... 1016
Rûsûmat Memurları Mektebi (1909)	... 1495
Rüşdiye (Mülkiye)	383, 440, 807, 1416
Rüşdiye (İnas - Kız)	457, 912, 1417
Rüştiye (Askerî)	501, 915, 1418
Rüştiye (Numune)	... 1419

— S —

Sanayî (Mektebi Sanayi - 1864) (Erkek) ...	627, 2099
Sanayî (Kız) (1870)	686, 2112
Sanayî Nefise	... 1117
Sanat Okulları (Akşam - Erkek)	... 2108
Sanat Okulları (Akşam - Kız)	... 2112
Sübyan Mektepleri	... 82
Siyasal Bilgiler Okulu	... 2096
Sultânî (Mektebî)	... 918
Sultânî (Erkek Lisesi)	... 1433
Sultânî (Kız Lisesi)	... 1444
Süleymaniye Kız Ortaokulu	... 2074

— Ş —

Şehzadegân Mektebi	6, 1049
Şehir Bandoşu Mektebi (1927) ...	... 2136
Şehir Yatı Okulları	... 2057
Şemşülmaarif	... 951
Şemşülmekâtip	1025, 2078
Şimendifer Memurları Mektebi (1915)	... 1568
Şişli Terakki Lisesi	... 2077

— T —

Taksim Ortaokulu (Erkek)	2073
Tabib Muavinliği Mektebi (1915)	1567
Teknik Okullar	2097
Telgraf Memurları Mektebi (1860)	620
Terbiyeî Bedeniye Muallim Mektebi (1914)	1545
Terzilik Okulu (Erkek)	2103, 2144
Terzilik Okulu (Akşam Erkek)	2109
Tıbhaneî Âmire ve Cerrahaneî Mâmure (1826)	334, 659, 1567
Tıbbiyeî Mülkiye (İstanbul) (1866)	649
Tıbbiyeî Mülkiye (Şam)	877
Tıbbiyeî Mülkiye (Beyrut)	877
Ticaret Okulları	1131, 2104
Ticarethaneî Bahriye, Kaptan ve Çarkçı Mektebi	664
Tiyatro Meslek Mektebi (1931)	1531, 2152
Tophaneî Âmire	48
Tüfekhane	54
Türk Tezyinî Sanatları Mektebi (1929)	1959, 2138

— U —

Ulûmî Edebiye	386
Ulus Okulları	2142

— Ü —

Üniversite (İstanbul)	1209
Üniversite (Ankara)	2096
Üsküdar İdadisi	933
Üsküdar Birinci Ortaokulu (Erkek)	2073
Üsküdar Kız Ortaokulu	2074
Üsküdar Ortaokulu (Muhtelit)	2074

— V —

Vefa Lisesi (Erkek)	932, 2075

— Y —

Yabancı Okulları	769, 1044, 1479, 2038
Yabancı Diller Okulları	638, 2160
Yatılı Okullar	2056
Yapı Usta Okulu (1939)	2101, 2164
Yedek Subay Okulu	1393

Yenikapı Erkek Ortaokulu	...	2073
Yeni Mektep	... ..	1445
Yüce Ülkü Lisesi	... ..	2077
Yüksek Deniz Ticaret Okulu	1131,	2096
Yüksek Mühendis Okulu	1151,	2096
Yüksek Öğretmen Okulu	571,	2096
Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu	1131,	2096
Yüksek Orman Okulu (Fakültesi)	588,	2096
Yüksek Ziraat Enstitüsü	... ..	2096

— Z —

Zabıta Belediye Memurları Mektebi	... ..	2127
Zabitan Talimgâhı	... ..	1385
Zeyrek Ortaokulu (Erkek)	... ..	2073
Ziraat Mektebi (1847) (İstanbul Halkalı)	564	
Ziraat Mektebi (Bursa)	876	
Ziraat Mektebi (Selânik)	876	

— II —

GENEL FİHRİST

(HAŞİYELER)

— A —

Acem ve Acemî kimlere denir?	31
Acem nikâhı	1887
Acemî Oğlanlar Mektebi	34
Adapte Mevlid Olur mu?	1838
Ahmet Fevzi Paşa niçin Mısır'a kaçtı?	354
Ahmet Vefik Paşa niçin Kayalar Mezarlığına gömüldü?	783
(Âkir) Türkçeden mi Arapçaya geçmiştir?	1749
Alfabetiz okuma ve neticesi	84
Ali Nazima Bey	1021
Altı Okun izahı	1652
Ankara'nın İstanbul seviyesine çıkacağını 100 sene önce haber veren şair	203
Arabî ayların insiyalleri	80
(Aşağı) tâbiri ticaret âleminde neden (Avrupa) yerine kullanılmıştır?	370
Atabek	6
Avarız Akçesi	896

— B —

Bâb-ı Âli Kapısı	63
Baytarla Nalbant bir midir?	427
Beykoz Sarayı Mehmet Ali Paşanın bir zafer âbidesi midir?	537
Bir Arap sözünün doğrusu	431

— C —

Cenaze namazı dua mıdır, namaz mıdır?	283
(Cer) ne demektir ve nasıl yapıldı?	554
Cemaleddini Efgâni	560
Cihat Fetvası	1626

— Ç —

Çadırların çeşitleri	7
Çaylâklar (Rütbe ve Nişan Müjdecileri)	43
Çelebi tâbiri	565
Çifte nâra (Nekkare)	225

— D —

Din Münekkitleri	283
Divanı Hümayûn Tercümanları	739
Didon ve Frenk gömleği	1861
Domuz etini Din niçin yedirmiyor?	1675
Dörtten fazla kadın niçin alınmaz?	1890
Dönmeler ve Türk Kültürü	806

— E —

El sıkarken niçin eldiven çıkarılır? ...	1876
Enderûnda rehineler	11
Enderûndan yetişenler	17
Emil Lakuva Efendi	623
Eslihai Hafife Fabrikaları	886
Eski âdet ve anânelerimizin ihyası ...	1382
Eski kıyafetlerimizi gösteren eserler ...	1864
Eşref saat ne demektir?	182

— F —

Felsefe mi, Tasavvuf mu?	1245
Felsefe dersleri ve kitapları Mutlakîyet devrinde niçin yasak edilmiş?	1706
Fesin tarihçesi	1864
Fetvahaneden Gâplıların sordukları sualler?	256
Frenk gömleği Araplardan mı alınmıştır?	1861
Frenk sakalı Arap sakalı mı demektir?	1861

— G —

Galatasaray Hastanesi	40
Geçinme endeksine yarıyacak bir kayıt	247
Gümrük tâbiri nereden alınmıştır?	1189
Gülhane Meydanı	7

— H —

Hac Merasimi bugün nasıl izah edilir?	1988
Hacı İbrahim Efendi	956, 960
Haddehane mi, Haddadhane mi?	437

Hafta tatilinin sebebi, tarihçesi	212
Halife kimlere denilir?	153
Halil Ethem Eldem de Medenî cesaret	2138
Harifane tâbiri neden bozmadır?	630
Hatim indirmenin mahiyeti	203
Hekimbaşı	144
Hekim İsmail Paşa	347
Heykel ve Resim hakkındaki İslâmî telâkki	173, 1117, 1968
Hilâfet hakkındaki eserler	1628
Hoca Tahsin Efendi	562
Hoca, Hâcegi, Havage tâbirleri	565
Hocalar ve Hahamlarla hafiyelerin kültüre zararları	646
(Hoşnud) daki (nud) nedir?	1221

— İ —

İhtilâl ile İnkılâp arasındaki fark	1610
İhtiyar, yaşlı demek değildir	228
İlk açılan Sübyan Mektebi (İstanbul'da)	82
İlk açılan Tıp Mektebi (İstanbul'da)	341
İlk açılan Numune Mektebi (İstanbul'da)	460
İlk açılan Dârülfünûn Binası (İstanbul'da)	546
İlk kadın muallim ve mürebbi (İstanbul'da)	676
İlk defa Yabancı Mekteplerinde okuyan Türk çocukları kimlerdir?	777
İlk heykel kim için ve nerede dikilmiştir? (Türkiye'de)	1968
İlk Muallim ve mürebbiler (Selânikli)	469
İlimle Fen, Kanunla Nizam ve Şeriât arasındaki fark	547
İrfanî ve Edebî Mektep adları nelerden bozmadır?	398
İsimlerle mahlasların yazılış şekli nasıl olmalıdır?	244
İslâm Dini hakkında Amerika'dan sorulan 17 sual nedir?	1971
İslâm âleminde şâir, kâşif ve filozof yetişmez mi?	702
İslahhane	633
İslâm ahlâkına dair kitaplar	1710
İstanbul Efendisi	1378
İstiklâlden önceki Bulgar nüfusu	640
İstefanaki ve ailesi	70
İlk Tulumbacı ve İtfaiyenin tarihçesi (İstanbul'da)	2158
İnziâm ve Cuma Namazı	216

— K —

Kâbe niçin ziyaret edilir?	1988

Kadınlar (başlarında yular olduğu halde) hayvan pazarında nasıl satılırdı? (İngiltere'de)	1882
Kârhane aslında fena bir tâbir değildir?	48
Kalfa, neden bozmadır?	153
(Kavas) ın aslı nedir?	2127
Karakuş ve Hükmü Karakuşi	1029
Karavol, ne demektir?	1177
Kaşer, turfa, domuz eti yasağı	1675
Kızıl Elma neresidir?	56
Kod Sivil ve İslâm Fıkhi	264
Kod Sivil'i Napolyon tanzim ettirmiştir	1817
(Komün) ün bizdeki karşılığı	1250
(Kumbara) nın aslı ve mânası	57
Kumbaracı Ahmet Paşanın mührü	49
Kudümü Şerif	225
Kur'an tercüme ve tefsirleri	1928
Kur'an tercümesindeki bir yanlışlık ve Atatürk	1954
Kös dinlemiş, ne demektir?	44
Kültürün muhtelif mânâları	935

— L —

Lâiklik İnkılâbımız ve Hint Müslümanları	1696
Lala kimlere denir?	6
Lihyei Şerif	96

— M —

Maarif Nazırı Kemal Efendi ve Mürteciler	441
Macarca ile Türkçenin yakınlığı	219
Mektebi Hassa hangisidir?	886
Mehmet Kâmil Bey (Hersekli)	972
Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa Türk müdür, Arnavut mudur?	513, 659, 816
Milâdî ile Hicrî tarihlerin birbirine tahvili	383
Milliyetin en son tarifi	1648
Moroz Beyzade	69
Muallim Cevdet Kütüphanesi	585
Mühendis ve Mühendis Mektebi tâbirleri	1151
Mülâzımın mânası	65
Müslüman kızlarını başka dindeki erkekler niçin alamıyorlar?	1684

— N —

Nevbe, ne demektir?

96

— O —

Okul tâbiri ne zaman ve ne suretle dilimize girdi?	... ..	2051
Osmanlı Müftüleri (Meşhur Müftüler)	... ..	259
Osmanlılık hakkında bir fıkra	... ..	1360

— Ö —

Örf ile âdet arasındaki fark	...	1663

— R —

Resimle heykel İslâm Dininde niçin yasaktır?	173, 1117, 1968
Riyaziyede 60 üzerine kurulan hesap sistemi	 252
Rum ve Romalı tâbirleri	 1476

— S —

(Sahn) ın mânası	... ..	97
Salının uğursuz veya uğurlu oluşu	... ..	178
Sava Paşa ve hizmetleri	... ..	926
Sıbyan Mektepleri Gülbengi	... ..	94
Sittini mi, Sebiti mi?	... ..	181
Selâmlık Resmi Âlisi	... ..	1052
Sinni Rüşd	... ..	384
Sıddık Hasan Han ve hizmetleri	... ..	1897
Sofi, Sofu ve Softa tâbirlerinin nereden çıktıkları, mânaları ve aralarındaki fark	... ..	98
Soyadlarıyla isimlerin yazılış şekli	... ..	244

— Ş —

(Şakird) in mânası	... ..	65
Şapka giymeyi din adamları niçin yasak etmişti?	... ..	1860
Şapka, selâm verilirken niçin çıkarılır?	... ..	1876
Şinasi'nin sakalı	... ..	391
Şinkiti kimdir?	... ..	984
Şimendiferin icadı ve bizde tatbiki	... ..	1568

— T —

Tarifenin aslı nedir?	1189
Tekbirin İslâm dünyasındaki rolü	202
Tersanenin aslı nedir?	48
Teşriî hayatımızda iki garibe	1314
Tımarcı tâbiri neden bozmadır?	1504
Tuğlar ve Üç Tuğlu Vezir	43
Türk Dilinin Grameri yok mudur?	330
Turfa	1675
Türkiye'de İstatistik mefhumu	859

— U —

Ulemayı Rüsûm	233

— V —

Vilhelm II'nin Cevad Paşa hakkında bir lâtifesi	894

— Y —

Yabancıların Hükûmetimizin idare şekliyle ilgileri	361
Yahudihane ve ilk apartmanlar	52
Yeniçeri Gülbengi	56
Y. M. C. A. ve Y. W. C. A. Cemiyetleri	812

— Z —

Zeynep Hanım Konağı ve Yusuf Kâmil Paşanın bir kehâneti	1261
Zeytin çekirdeğinden ahkâm çıkartan kitap	1999
Ziya Paşa (Şair)	389

— III —
GENEL FİHRİST
(ŞAHİS İSİMLERİ)

GENEL FİHRİST

İsimlerle, mahlas veya soyadlarının nasıl yazılması lazımgeleceği hakkındaki kanaatimi bu kitabın (244 üncü) sayfasındaki haşiyede göstermiştim. Bundan dolayıdır ki, bu fihristte mahlas yahut soyadları başa getirilmiş ve isim yahut adlar bir virgülle ayrılarak sona getirilmiştir. Bu izaha göre, adını ve mahlasını umumî hatta Milletlerarası kaideye aykırı olarak yanlış söylemekte ve yazmakta ısrar ettiğimiz **Namık Kemal** (N) harfi sütununda **Namık, Mehmet Kemal** diye aranmak lazım gelir. Bu kaideye göre konuşulurken ve yazılırken **Mehmet Kemal Namık** olmak lazım gelir. Tıpkı; Mehmet Emin Ali Paşa, Mehmet Tahir Münif Paşa denilip Mehmet Ali Emin Paşa ve Mehmet Tahir Münif denilmediği gibi.

Bir de son zamanlarda, bilhassa doktorlar arasında baba adını kendi adının sonuna Mahlas gibi koymak nasılsa âdet olmuş olduğundan, o gibiler arasında tanıyabildiklerimin adlarının yazılış tarzı, mahlas veya soyadı gibi yerleri değiştirilmeksizin konuşulduğu ve yazıldığı şekilde alınmıştır. Mesela: **Besim Ömer Paşa** böylece yazılmış ve **Ömer Paşa, Besim** şekli kabul edilmemiştir. Çünkü bunun aslı **Besim bin Ömer**'dir. Doktorlar, (oğul) mânasına gelen (bin) kelimesini atıvermişler de bu yanlış şekil ondan ileri gelmiştir.

— A —

Abadan, Yavuz : 1804, 1612
Abbas, Hacı : 897
Abbas, Paşa : 785
Abdi, Efendi : 532
Abdi, Paşa: 368
Abit : 501
Abdu, Mehmet : 561
Abdullah, Tarakçı : 116
Abdullah Efendi, Dürriade : 258 - 259
Abdûlbaki, Lâlizade : 169, 174
Abdülaziz, Mevlâna : 1919

Abdülaziz, Sultan : 267, 456, 482, 486, 880, 888, 890, 891, 893, 895, 1060,
1072, 1074, 1076, 1084, 1120, 1180, 1567, 1568, 1969
Abdülhâk, Molla : 340, 343, 436, 662
Abdülkadir, Bey : 439, 1335, 1579
Abdülhamit I, Sultan : 8, 10, 84, 86, 1282, 1360, 1848, 1851, 1890
Abdülhamit II, Sultan : 50, 87, 89, 104, 105, 150, 170, 216, 257, 258, 273,
274, 608, 617, 618, 647, 788, 885, 886,
888, 889, 891, 892, 895, 897, 909, 910, 920, 934,
971, 987, 998, 1012, 1045, 1049, 1055, 1057, 1061,
1065, 1075, 1077, 1079, 1104, 1117, 1181, 1182,
1208, 1224, 1228, 1253, 1258, 1341, 1385, 1397,
1473
Abdülmecit, Sultan : 303, 354, 367, 373, 375, 903, 909, 1049, 1858
Abdurrahman Efendi : 877
Abdurrahman : 74
Abdurrahman, Hoca : 204
Abdürrahim Efendi : 906
Abdüssettar Efendi : 611, 911, 1106
Adil Bey, Hacı : 105, 1301
Adliyu : 1534
Ade lunk : 936
Adnan Bey, Doktor : 2086
Abudüttin, Kadı : 101
Âfet Hanım : 1787, 1796, 1839, 2020
Agâh Efendi : 1020
Agaton Efendi : 568, 631
Ağaoğlu, Ahmet : 877, 885, 886, 887, 1256, 1930, 2160
Ağralı, A. Fuat : 973, 974, 2123
Ahmet Efendi, (Astarçılar Kâhyası) : 861
Ahmet Efendi, Köse : 857
Ahmet Efendi, Zekâizade : 1534, 1589, 1822
Ahmet Efendi, Baytar : 429
Ahmet Efendi, Tokatlı : 272
Ahmet Efendi, Okçu : 227
Ahmet Paşa, Kumbaracıbaşı : 49, 60, 61, 325
Ahmet Paşa, Gedik : 56
Ahmet Paşa, Hulûsi : 413
Ahmet I, Sultan : 35
Ahmet, Tayyarzade : 22
Ahmet III. Sultan : 58, 59, 148, 177, 181, 1382
Ahundof, Fethi Ali : 1757

Akçura, Yusuf : 6, 118, 135, 136, 801, 1741
Akif Efendi, Hacı : 1083
Akif Paşa : 204
Akif, Mehmet : 105, 141, 276, 280, 561, 1878, 1930, 1931, 1934, 1935
Aksekili, A. Hamdi : 111, 221, 1710, 1711
Alâeddin Efendi, İbni Abdinzade : 265
Alâeddin, Sultan : 41
Âli Paşa, M. Emin : 66, 80, 272, 441, 614, 1087, 1088, 1814
Âli, Ali : 990
Âli Tarihçi : 1681
Ali Efendi, Moralı : 318
Ali, Mevlâna Mehmet : 1935
Ali Bey : 949, 1013, 1015
Ali Bey, Mehmet (Baytar) : 1175
Ali Paşa, Hacı : 422, 907
Ali Paşa, Mehmet (Mısır Valisi) : 354, 411, 425, 461, 513, 539, 543, 544,
659, 809, 816, 880, 885, 1261, 1818

Aliye Hanım, Fatma : 377, 445, 454, 548,
Amasyan Efendi : 569, 1175
Alpan, Necati : 1498
Anşost : 1212
Antuan : 1531, 1534, 1537
Arabî, Muhittin : 231, 702, 705, 706, 1071
Arapyan : 1542
Arcan, Galip : 1463
Arif Efendi, Kethüdazade Mehmet : 154, 239, 370, 376, 1982
Arif Bey, Mehmet : 189, 319, 1896
Arif Paşa, Mehmet : 807
Arif Paşa, Ressam : 1871, 1873
Arifi Paşa : 849
Aristokli Efendi : 585, 676, 702
Arıkan, Saffet : 2026
Arpacıoğlu, Nikolaki : 739, 740
Arkilüs, Doktor : 363
Artel, Sadrettin Celâl : 1730
Asaf Bey : 191
Asım Bey, Mustafa : 191
Asım Efendi, Mustafa : 276
Asım, Necip : 563, 564, 1918
Asmaî, Yusuf Samih (Adanalı) : 1898
Arslan Bey, Kırımlı : 910

Aşkî, İbrahim : 1397
Aşık Paşa : 1745, 1841
Aşık Paşazade : 1744
Atâ Bey : 1221, 1222
Atâ, Ahmet : 17, 398, 642
Ataullah Efendi, Şanizade : 73, 144
Ataç, Galip Atâ : 1401, 1676
Atabek, Atâ Refik : 469
Atatürk : 135, 136, 201, 202, 204, 215, 219, 245, 288, 563, 1610, 1612,
1614, 1615, 1619, 1624, 1626, 1629, 1634, 1635, 1637, 1645,
1699, 1714, 1732, 1735, 1738, 1755, 1762, 1764, 1766, 1768,
1774, 1775, 1779, 1811, 1827, 1833, 1837, 1838, 1839, 1842,
1846, 1865, 1866, 1872, 1887, 1900, 1903, 1906, 1915, 1916,
1936, 1941, 1948, 1958, 1964, 1970, 1991, 1995, 1997, 1999,
2000, 2002, 2003, 2008, 2013, 2016, 2019, 2020, 2039, 2051
Atay, Falih Rıfkı : 1697, 1698, 1707, 1876, 1878
Atalay, Besim : 2050
Atıf Bey : 105
Atıf, Mehmet : 1634
Atilla : 56, 1737
Attar, Feridüddin : 154
Avni Efendi, Hüseyin (Arapkirli) : 276, 1964
Avni Bey, Hüseyin (Bahriyeli) : 948, 957, 1000, 1007, 1013
Avni Paşa, Hüseyin : 348, 897
Aykoç, F. Ahmet : 1759
Ayas, Nevzat : 1998, 2124
Aydıncı, M. Ali : 1496
Aynî Efendi : 66
Aynî, M. Ali : 399, 552, 559, 1129, 1133, 1219, 1239, 1247, 1962, 1964, 1965
Aynî, Tahsin : 1321, 1646, 1647
Ayvazofski : 803
Azatyan : 749
Aziz Bey, Kırımlı : 348
Aziz Efendi : 251
Azmi Efendi, Abdullah : 1374, 1737
Azmi Bey : 604, 606

— B —

Baha Efendi : 193
Bahar Efendi : 317

Baha Bey : 1534
Bahaeddin : 1541
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı : 1226, 1228, 1240, 1253, 1273, 1283, 1284,
1302, 1303, 1313, 1423, 1434, 1554, 1580,
1615, 1646, 1649, 1792, 1823, 1960, 1962,
1982, 1985
Banguoğlu, Tahsin : 1922
Barkan, Ö. Lütfi : 1804
Baykara, Hüseyin : 109
Bayman, Kadri : 1173
Bayazıt. I. Yıldırım (Sultan) : 26, 30, 1620
Bayazıt II. Sultan : 7, 34, 39, 83, 84, 86, 174, 175
Bayram Veli, Hacı : 2003, 2066
Baysun, Cavit : 880, 1795, 1976, 1804
Behçet, Mustafa (Hekimbaşı) : 336, 337, 339
Bedrettin, Simavnalı : 233
Bedrettin, Şeyh : 273
Bektaş Veli, Hacı : 56, 59
Bekir, Nuri : 809
Bekir Paşa : 334, 431, 433
Belig, Emin : 1541
Belge, Burhan : 1697
Belling : 1026
Bellini, Centil : 176
Berrar, Victor : 1363
Berker, Ahmet : 1498
Bernar, Doktor : 349, 661, 725
Bernar, Sara : 1057
Besim, Rüstem : 529, 532
Besim, Makinist : 622
Besim Bey : 381
Besim Ömer Paşa : 542, 1431, 1552, 2131
Beşir, Şeyh : 276
Beşir Ağa, Hacı : 140
Beyzavî, Kadı : 101, 106
Bezmiâlem Valide Sultan : 449
Bilâl : 1641
Bilyon : 56
Bilsel, Cemil : 2016, 2039
Bismark, Prens : 936
Blak : 537

Bogos: 340

Bonapart, Napolyon : 264, 516, 520, 885, 1795, 1797, 1818, 1821, 1831, 1911

Boşo Efendi : 1360, 1479

Boyacıyan : 604

Boyacıyan, Agop : 1202

Boza, Leon : 1497

Bozkurt, Mahmut Esat : 1610, 1613, 1645, 1806, 1815, 1816, 1817, 1916,
1917, 2126

Budda : 706

Hilmi, Ömer : 1964, 1982

Burhan, Hafız : 1948, 1953

Burhaneddin : 1539

Bülent, Emin : 1539

Bühner : 1871, 1873, 1875

Bürkart : 936

— C —

Cavit Bey : 1431, 1512, 1540

Celâl Efendi, Şeyh : 97

Celâleddin, Mevlânâ : 157, 364, 378, 703, 704, 706, 713, 1478, 1887, 1892,
1894, 1895, 1906

Cemal Bey : 918, 1386

Cemal Paşa : 1296, 1399

Cemaleddin, Efganlı : 556, 559, 561, 646

Cemaleddin Efendi : 1262

Cemaleddin Efendi, Şeyhülislâm : 646, 647, 869, 1056, 1077, 1079

Cemalî, Ali (Zembilli) : 259, 1678, 1679

Cemil Bey : 1528

Cemil Bey, Tanburî : 1534, 1954, 1955

Cemil Paşa : 454

Cemil Paşa, Doktor : 383, 1079, 1296, 1398, 1402, 1410, 1506, 1519, 1531,
1534, 1536

Cemil Sait : 1923, 1924, 1957, 1958, 2000

Cevat Paşa : 639, 867, 869

Cevdet Abdullah : 286, 288, 1541

Cevdet, Ahmet (İkdamcı) : 894, 1642, 1692

Cevdet Efendi, Mehmet : 551, 580, 880

Muallim Cevdet : 6, 39, 44, 51, 75, 76, 88, 111, 112, 113, 118, 152, 177,
190, 202, 227, 229, 239, 250, 270, 271, 342, 574, 583,
584, 586, 676, 677, 796, 801, 802, 803, 963, 1730, 1922

Cevdet Paşa, Ahmet : 12, 109, 146, 149, 152, 154, 234, 266, 269, 270,
280, 332, 376, 377, 379, 441, 443, 445, 467, 468,
550, 558, 570, 577, 613, 640, 707, 951, 959, 1053,
1086, 1087, 1089, 1093, 1095, 1097, 1099, 1103,
1109, 1158, 1342, 1814, 1932, 2033, 2034, 2035

Conker, Nuri : 1838

Corc, Lui : 813

Cürcani, Seyyit Serif : 109, 148

— Ç —

Çagıl, Münir : 1523

Çağlar, Behçet Kemal : 1838, 1842, 1843, 1847

Çağmını, Mahmut : 146, 148

Çambel, Hasan Cemil : 1792, 1939, 1955

Çamıç, Ohannes : 801

Çaviş, Abdülaziz : 280, 1628

Çetin, Nazım : 1634

— D —

Dadyan, Barutçıbaşı : 263, 627, 628

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan : 670, 1958

Danişment, İsmail Hami : 1033, 2050

Danişman, T. Tarık : 1496

Davud, Abdülkadir : 290

Davud, Musullu : 1762

Davud Efendi : 639

Davud, Gerçek : 1860, 2159

Dante : 1915

Darvin: 1610

Dayke Paşa : 1080, 1201

Daponze, Piyer : 1166

Darir, Erzurumlu (Âma) : 1838, 1840

Dede Efendi : 1822, 1847

Dekart : 108, 253, 707

Demirelli, F. Hulûsi : 1837, 1839

Derviş Paşa : 441, 485, 551

Derviş Paşa, Asaf : 1200

Detye : 710

Devletoğlu, Yusuf : 1812

Dezütter: 430
Dilmen, İbrahim Necmi : 1759, 1762, 2033, 2051
Dikran : 1106, 1314
Dimitraško, Morozbeyzade : 71, 335, 336, 747
Dobroka : 429
Dor : 1881
Doğrul, Ömer Rıza : 115, 996, 998, 1741, 1817, 1932, 1999
Donizetti : 369, 372
Dural, Hüsnü : 1496
Draper : 1363

— E —

Ebu Akbe : 1641
Ebu Bekir Hz. Halife : 285, 1118, 1622, 1623
Ebu Bekir, Kadı : 83, 201, 270
Ebu Hanife, İmamı Azâm : 1918, 1920, 1922, 1923, 1936, 1940, 1985, 1986
Ebu Yusuf, İmam : 1918, 1936
Ebül Hüda, Mehmet : 873, 961, 963, 965
Ebusuud Efendi : 109, 259, 387, 1681
Ebüdderda : 1926
Ebulûlâ : 1174
Edip, Eşref : 1934, 1935
Edip, Hasan : 1159
Eflâtun : 149, 703, 705
Efdalüddin Bey : 951, 1096, 1092, 1095, 1492
Eken, Haşmet : 2151
Ekrem Bey, Recaizade : 382, 610, 611, 613, 877, 1073, 1078, 1079, 1107, 1986
Ekrem, Ali (Nadir) : 1531, 1541, 1563
Eldem, Halil Ethem : 174, 382, 922, 923, 1080 1127, 1160, 2139, 2140
Emin, Mehmet (Ayaklı Kütüphane) : 116
Emin, Mehmet (Mühendis) : 265, 625, 923, 953, 1001, 1008, 1009, 1018
Emin, Mehmet (Topçu) : 147
Emin, Mehmet : 1200
Emin, Mehmet (Türk Şairi) : 560, 1374
Emin Efendi (Emil) : 1001, 1095, 1100, 1492
Emin Paşa : 322, 323, 363, 439, 440
Emin, Kasım : 1890, 1891, 1896, 1898
Emiroğlu, Ziya : 101, 1056
Emrah : 1872

Emre, Yunus : 1843
Emre, A. Cevat : 1753, 1754, 1756, 1758, 2030
Emrullah Efendi : 121, 125, 546, 676, 885, 1275, 1276, 1288, 1302, 1318
1320, 1372, 1409, 1434, 1435, 1473, 1606
Engin, M. Saffet : 1752
Enver Paşa : 1271, 1610, 1762, 1863
Enver, Mustafa : 494
Eren, Abdurrahman Adil : 411, 471, 698, 1083, 1087, 1099, 1100, 1108, 1009
Erbil, H. Nahit : 1924, 1950
Ergin, Osman : 84, 102, 1496
Ergin, Şadi : 470
Ergun, Sadettin Nüzhet : 204
Erişgil, M. Emin : 615, 682, 1656, 2138
Erozan, C. Sahir : 1695, 2037
Ertaylan, İ. Hikmet : 1700
Ertem, Cemaleddin Fazıl : 1496
Esat Efendi (Tarihçi) : 441, 442
Esat Efendi, Nakibüleşraf : 1078
Esat Efendi, Ahmet (Üryanizade) : 538
Esat Efendi, İmamzade : 385, 399, 438, 440, 453, 461
Esat Efendi, Mahmut : 111, 115, 724, 725, 883, 1105, 1106, 1554
Esat Paşa, Sakızlı : 477, 478
Esmer, A. Şükrü : 1759
Eşref, Şair : 890
Eşref, Rumî : 1478
Eşref, Paşa : 246
Ethem, Paşa : 630, 931, 1866, 1867
Ethem, Suphi : 427, 513
Evliya Çelebi : 14, 15, 29, 30, 41, 43, 47, 48, 50, 84, 134, 174, 221, 222,
226, 1968
Eyyubî, Selâhaddin : 1298
Eyüp Paşa, Ahmet : 1152
Eyvanof, İpolitof : 1826

— F —

Fahri Bey : 495, 625, 922, 1492
Fahri, Hafız : 1948, 1953
Fahrettin Paşa : 1955, 1956
Faik Efendi, Süleyman : 117
Faik Bey : 1547

Faik Bey, Eğinli : 948, 1018
Farlan, Mak : 320, 569, 627
Farabi : 1992
Faris Efendi, Ahmet : 675, 1108
Farisî, Selman : 1640
Fazıl Paşa, Ahmet (Köprülüzade) : 244, 742
Fazıl Paşa, Mustafa (Mısırlı) : 376
Fazıl, Enderunlu : 10
Fazıl, Mustafa : 648
Fehmi, Abdurrahman : 1106
Fehmi, Hasan : 198, 1762
Fehmi, Bağdatlı : 113
Fehmi, Hasan : 136
Fehmi Paşa, Hasan : 136, 203, 1098, 1108, 1154, 1159
Febüs : 1060
Fekete : 75, 102, 157, 165
Fehim, Ahmet : 1542
Fehime Sultan : 1431
Feruhan, Parmak : 756
Fennî, İsmail : 111, 600, 1084, 1985
Feridun Bey : 1493
Ferit Bey, Mehmet : 625, 931
Ferit Bey, Müderris : 111, 276
Ferruh Bey, Ali : 615
Ferruh Efendi, İsmail : 376, 1745
Fethi, Ahmet : 370
Fethi, İsmail : 955
Fethi, Bosnalı : 486
Fethi, Paşa, Ahmet : 370
Ferri, Jul : 1704
Fevzi, Ömer : 124, 367
Fevzi Efendi, Abdurrahman : 333, 434, 1704, 2032, 2033, 2035
Fevzi Efendi, Halil : 560, 562
Fevzi Paşa, Ahmet (Fırari) : 34, 355, 411, 416, 885
Fevziye : 34
Feyzi : 621, 622
Feyzi, Muallim : 1025, 1133
Fındıkoğlu, Z. Fahri : 666
Fikret, Tevfik : 253, 584, 1048, 1448, 1450, 1540, 1638, 1919
Flamaryon, Kâmil : 1977
Foşe : 1907

Forlati : 1534
Frobel : 1009
Föyve, Alfred : 1355
Fredrik II. : 294
Franko, Gat : 807
Fray, Miss : 1428
Fikri Bey : 948
Fuat Bey, Ali : 411, 514, 518, 648
Fuat Bey : 894
Fuat Paşa, Keçecizade : 75, 431, 482, 551
Fuat Paşa, Müşir : 789, 790
Fuat, Şemsi : 586, 1011

— G —

Galanti, Avram : 498, 540, 726, 769, 803 ,805
Galip, Yahya : 201, 203
Galip Bey : 1495
Galip Efendi : 1370
Galip Paşa : 1446
Galip,Ethem : 1074
Galip, Mehmet : 417, 421
Galip, Mühendis : 634
Gambel Paşa: 1397
Garmur : 1910
Gaspari : 740
Gasprenski, İsmail : 802
Gavril : 539
Gaytan Efendi : 614
Gazali, İmam : 253, 1248
Gerçek, Selim Nüzhet : 223, 250, 286, 536, 773, 896
Gilme : 1080
Gladston, Lord : 878
Glozel : 1196
Gobel : 1907
Golc, Paşa : 881, 891, 898, 1068, 1363, 1388
Gono : 183
Gotleviski : 428
Gorçakof : 613
Göte : 936, 1977, 1979

Gökalp, Ziya : 56, 105, 111, 289, 422, 1277, 1292, 1339, 1349, 1351, 1359,
1374, 1386, 1648, 1656, 1681, 1689, 1755, 1822, 1924, 1950,
2136

Gökmen, Fatin : 191, 255, 931, 1492
Gövsâ, İ. Alâeddin : 586, 935, 2006, 2008
Grantay, İbrahim : 1759
Grati : 1143, 1166, 1168
Göllü, İbrahim : 1496
Guatelli : 374,
Günaltay, M. Şemseddin : 109, 1371
Gürkan, Kâzım İsmail : 2038
Gürsoy, Hamdi : 1496

— H —

Habip, İsmail : 135
Habip, İsfehanlı : 643
Haccaç : 1918
Haceryan : 1105
Hacı Paşa : 148
Hadımî, M. Vehbi : 110, 1930, 1999, 2000
Hafız, Şirazlı : 154, 709
Hafız Paşa, Çerkez : 180, 182
Hakkı, İsmail (Bestekâr) : 1597
Hakkı, İsmail (Bereketzade) : 1964
Hakkı, İsmail (Manastırlı) : 110, 114, 198, 677, 984, 1016, 1106
Hakkı, İsmail (Milash) : 280, 1676, 1762
Hakkı, İsmail (Selânikli) : 471
Hakkı, İbrahim (Erzumlu) : 1613
Hakkı, Sedat : 1128
Hakkı, Turakeş : 195, 2139
Hakkı Paşa, İbrahim : 121, 890
Halet Efendi : 412
Halide Edip : 1428
Halil, Kara : 388
Halil, İbrahim (Aşçıdede) : 387, 388
Halil, Patrona : 58
Halil, Seyyit : 265, 1086
Halil Paşa, Damat : 193, 319, 424, 624
Halil Paşa, (Ressam) : 1125
Halim, Mustafa : 192

Halimî Efendi : 56
Halit, Halil : 1307
Halit, Fahri : 1541
Hamdi, Ahmet: 1106
Hamdi, Nazımülhikem : 948, 949, 951, 988
Hamdi, Mahmut : 1025
Hamdi, Osman (Müze Müdürü) : 950, 1082, 1122, 1123, 1129
Hammer : 855, 1374
Hammade Paşa, Halil : 1281, 1283, 1285
Hammayer : 1328
Hamit Bey : 1707
Hamit, Abdülhak : 421, 610, 615, 896, 959, 1246, 1540, 1977
Hamit, Abdullah : 546, 615
Hamit, Hüsnü : 1227
Hasan Efendi, Hacı : 531
Hasan Bey, Giritli : 948, 1016
Hasan Bey : 1827
Hasan, Seyyit : 316
Hasan Paşa, İncirköylü : 777
Hasan Paşa, Gazi (Cezayirli) : 316, 318
Hasan Han, Sıddık (Hintli) : 1896, 1897
Hasip Paşa : 377
Haşim, Ali : 1541
Haşim Paşa : 873
Havt, Leiman : 1250
Haydar Bey, Ali (Şehremini) : 2128, 2161
Haydar, Ali (Şerif) : 1049
Haydar Efendi, Büyük : 109,115, 281, 1106, 1113
Haydar Efendi, Küçük : 109, 258
Hayret Efendi : 890, 970
Hayrettin Efendi : 127, 561
Hayrettin Paşa, Tunuslu : 896, 906
Hayrettin, Barbaros : 1970
Hayrullah Efendi : 108, 348, 754, 755
Hayrullah, Hasan : 108
Hayyam, Ömer : 706, 951
Hazım Bey : 1497
Hazım Efendi : 598
Hegè : 1583
Herbert : 265, 1909
Hilmi, Ahmet : 265, 340, 1106, 1110

Hilmi, Efendi : 1361, 1364, 1366, 1371
Hilmi Efendi, Mehmet : 1539
Hilmi, İbrahim (Kitapçı) : 1927, 1928
Hilmi, Mehmet : 949
Hilmi, Ahmet (Şehbenderzade) : 111
Hilmi, Ömer (Karinabatlı) : 115
Hıfzı : 894
Hitler : 1912
Hoci Efendi, İskender: 697, 698
Hügo, Victor : 706
Hulûsi Efendi, Ahmet : 266
Hulûsi Bey, Mehmet : 677
Hurşit Bey Lala : 1050
Hurşit Paşa : 1495
Hüsameddin, Hoca : 156
Hüsameddin, Hüseyin (Amasyalı) : 74, 75
Hüseyin Efendi : 322
Hüseyin Efendi (Ayvansaraylı) : 223
Hüseyin Efendi, Çolak : 340, 957, 971
Hüseyin Efendi, Manizade (Hacı) : 923
Hüseyin Bey, Şehremini : 453
Hüseyin Paşa, Küçük : 318
Hüseyin Paşa : 920
Hüsnü Cemal, 2005
Hüsnü Paşa, Süleyman : 610, 716, 718, 724, 881
Hüsrev,, Molla : 109, 259, 1113
Hüsrev Paşa : 411, 420, 424, 425

— I —

Irmak, Sadi : 2013
İtrî : 1847

— İ —

İbni Batuta : 1620, 1884
İbnirrüşt : 143, 1711
İbni Sina : 143, 149, 1711, 1998
İbni Haldun : 62, 72, 83, 149, 181, 186, 254, 463, 1749
İbni Kemal : 109, 259, 982
İbnissuud : 259
İbni Nüceym : 271

İbrahim Efendi, (Kasapbaşızade) : 196,
İbrahim Efendi (Haydarizade) : 270, 1262
İbrahim Efendi, (Hacı) : 613, 614, 615, 956, 960, 996, 1013, 1024, 1106,
1107
İbrahim Abdürreşit : 287
İbrahim, Lübnanlı (Doktor) : 289, 659, 663
İbrahim Paşa (Mısır Valisi) : 513, 880, 881
İbrahim Paşa, Nevşehirli (Damat) : 140, 148, 170, 535, 771, 2158
İbrahim Paşa, Serasker : 34, 36, 39, 42, 155
İdris, Hafız : 1949
İhsan : 1848
İnal, İbnülemîn M. Kemal : 117, 118, 204, 441, 454, 659, 782, 881, 933,
988, 990, 991
İnönü, İsmet : 495, 859, 886, 1574, 1638, 1651, 1742, 1755, 1764, 1767,
1771, 1808, 1816, 1833, 1834, 1837, 1970, 2022, 2027,
2028, 2085, 2120
Hz. İsa Peygamber : 170, 705, 808, 1714, 1912
İsak Efendi, Hoca : 73, 323, 329, 348, 2034
İsak, Veleği Antuan : 339
İshakî, Azaz : 801
İskender, Büyük : 11
İskender Bey : 11, 18, 23
İskolaryos, Genadyos : 738
İsmail Efendi, Kalfazade : 149, 253, 265
İsmail, Kudüslü (Hafız) : 113
İsmail, Buharalı : 142
İsmail, Hidayet : 1762
İsmail Efendi, Gelenbevi : 149, 152
İsmail Paşa, Hidiv : 881, 908
İsmail Paşa, Zülüflü : 39, 344, 346, 441, 647, 724, 1005
İsmail Paşa, Hekim : 344, 355, 441
İsmet Bey : 948
İstavrakî : 82
İstefanaki, Vogoridis : 340
İrtem, Süleyman Kâni : 227, 229, 371, 375
İzbudak, Veleğ Çelebi : 983
İzzet Efendi (Telgraf Nazırı) : 625
İzzet Bey, Mehmet : 178, 538, 634, 929, 931, 1000, 1220
İzzet Molla : 144
İzzet Paşa, Müşir : 1659

İzzettin Paşa : 1956

İzmirli, İsmail Hakkı : 100, 101, 111, 276, 278, 279, 300, 583, 1248, 1908,
1928, 1929, 1936, 1964, 1971, 1999

— J —

Jonkier, Döla : 11

— K —

Kabulî Paşa : 368

Kadri Bey, (Serhafiye) : 873

Kadirî, Zâkir : 1905

Kalender : 234

Kaler (Sade de calere) : 342

Kâmil : 1541

Kâmil, Mehmet (Hersekli) : 960

Kâmil, Mehmet : 143, 519

Kâmil, Abdi : 461, 470, 471, 472, 951

Kâmil Efendi, Hattat (Hacı) : 192, 2139

Kâmil Bey : 398

Kâmil Bey, Şükrü : 964, 965

Kâmil Paşa, Sadrazam : 183, 381, 405, 582, 661, 876, 935, 936, 1013

Kâmil Paşa, Yusuf : 659, 792, 876, 887, 889, 1040, 1169, 1262

Kansu, Nafi Atuf : 396, 459, 1418, 1430, 1444, 1555, 2005, 2007

Kant : 707, 936

Kantimiroğlu, Dimitri : 11, 738, 741, 1821

Karal, Enver Ziya : 1795, 1796, 1804

Karakuş : 1029

Kara Teodori : 70

Karabekir Paşa, Kâzım : 810, 1579, 1615

Karakaş, Macit : 807

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri : 1541

Karayan, İstefan : 1762

Karmona, Alber : 1173

Karpantiye, Madam Bab : 993

Kassini (Cassini) : 152, 157

Kasteryoti, Jan ve Jorj : 11

Katanof : 1282

Kâtibi : 26

Kâtip Çelebi : 101, 103, 109, 149, 153, 226, 398, 885, 889

Kâzım Bey : 1005
Kâzım, Hüseyin Kadri : 110, 193, 294, 383, 931, 1746, 1928
Kâzım, Musa (Şeyhülislâm) : 110, 120, 127, 300, 1160, 1999
Kâzım, Zâfir : 2154
Kâzım Paşa : 563
Kâzımîr : 105, 107
Kazımîreski : 1928, 1929, 1954
Kaya, Şükrü : 1957
Kaynak, Hafız Saadettin : 1832, 1835, 1939, 1944, 1946, 1948, 1951, 1995
Kelekyan, Diran : 1283, 1475
Kemal, Ali : 603, 605, 609, 613, 876, 961, 965, 978, 982
Kemal, Kara : 1545, 1547
Kemal, Şekerci : 861
Kemal, Hafız (Muallim) : 96
Kemal, Osman : 1510
Kemal, Yahya : 1541
Kemal, Ömer : 1145
Kemal, Hafız : 1941, 1946, 1953
Kemal, Ebul Muhsin : 585
Kemal Paşa, Ahmet : 108, 245, 376, 381, 394, 407, 442, 446, 447, 451,
453, 459, 465, 549, 571, 574, 648

Kemal, Ali : 959
Kemaleddin Bey : 1524
Kerim Efendi (İngiliz) : 455, 700
Kıdvay, Müşir Hüseyin (Hintli) : 289
Kılıç, Hakkı : 283, 284
Kılıç, Ali : 1957
Klemanso : 1700
Kloç : 266
Klot Bey : 532, 533
Koca Sekbanbaşı : 19
Koçi Bey : 19
Koçu, Reşat Ekrem : 387
Kolp, Madam : 1429
Komf : 1688, 1700
Konfiçyüs : 705
Konevi, Sadrettin : 1071
Konyalı, İbrahim Hakkı : 886, 1054, 1572
Kopuz, Fahri : 1850
Köprülü, M. Fuat : 174, 1257, 1370, 1390, 1398, 2006, 2007
Koşay, H. Zübeyr : 1804

Kostaki Efendi : 883
Kozmıdı : 1466
Konuk, Ahmet Avni : 111, 627, 1216, 1897, 1971, 1973, 1974
Köroğlu : 1846
Kuşcu, Ali : 148, 252
Kutbıddin, Bursalı Kadızade : 252
Kuteybe, Emir : 1918
Kravfort : 1496
Krayn, Mister : 560
Krapanos : 796
Kömürceyan : 750

— L —

Lamartin : 855
Lakuvan, Emil : 493, 624
Lakruva : 741
Lavrens : 878
Lekont : 622
Leon Efendi : 1536
Leonar : 738
Levi, Leopold : 1127
Leylâ Hanım : 348, 374
Lohok : 353
Los : 1160
Lui XIV : 181, 1624
Lüther : 1908, 1915, 2021
Lütfi Efendi (Tarihçi) : 76, 101, 349, 552, 553, 554, 664, 896
Lütfi Ömer : 870, 1627, 2131
Lütfi, Fikri : 1811
Lütfi Tokatlı : 242, 1811

— M —

Macit Paşa, Keçecizade : 959, 971, 1110
Mahir, Vasfi : 87
Mahir Efendi, İsmail : 677, 1496
Mahir, Ahmet : 110
Mahmut Efendi : 559
Mahmut Bey : 299, 351
Mahmut Paşa : 441

Mahmut, Muhtar Paşa : 1449
Mahmut I. Sultan : 58, 84, 175, 244, 347, 1075
Mahmut II. Sultan : 77, 336, 348, 349, 371, 385, 411, 413, 453, 514, 520,
534, 536, 885, 886, 1857, 1861
Magamiz, Zeki : 11, 115, 1897, 1898, 1926, 1928, 1929, 2000
Magel : 369, 374
Malinofost : 367
Malş, Prof : 1243, 1245
Mansur, Hacı : 878
Mansur, Halife : 1622
Margosyan, Avram : 1160
Marks : 1824, 1914, 2153
Maryotis, Meteos : 739
Martinelli : 1543
Maverdi, İmam : 1343
Mavroyni Paşa : 791, 1143
Manyan : 368
Mazhar Bey : 1006
Mazelya, Nesim : 1496
Makami : 26
Maksudi, Sadri : 801
Mamburi : 61
Manakyan : 1541
Mansel, M. Müfit : 1798, 1804
Manok, Leon : 1506
Melih, İzzet : 1476
Memduha : 1559
Mehmet Efendi, Müftüzade : 115
Mehmet Efendi, Erzurumlu : 1696
Mehmet Efendi, Palabıyık : 252, 317
Mehmet Paşa, Sokullu : 253
Mehmet Efendi, Darendeli : 1075
Mehmet Efendi, Karagözcü : 884
Mehmet II. Fatih Sultan : 7, 11, 49, 77, 81, 83, 84, 109, 121, 130, 145
Mehmet IV. Sultan : 808
Mehmet V. Sultan Reşad : 197, 227, 885, 1006
Mehmet VI. Sultan Vahidüttin : 273, 1623
Mehdiye, Münire (Mısırlı) : 1830, 1845
Mehmet Efendi, Tırnavalı : 115
Mehmet Efendi, 28 Çelebi : 181
Mehmet Ağa (Fındıklı) : 36

Mehmet, Hakani : 66
Mehmet Paşa, Köprülü : 32, 75
Mehmet Paşa : 885
Mehmet Paşa, Pepe : 178
Mehmet Efendi : 1074
Memiş Efendi : 1866
Menemencioğlu, Numan : 2164
Menteş Bey : 1041, 1044
Meragi, Abdülkadir : 1822
Merginani, Ömer : 101
Mihail Bey : 1391
Mimaroglu, Reşat : 1496
Mikâil, Emin : 1896
Mesaroş : 1226, 1231, 1254
Mikiyeviç : 1374
Mirim Çelebi : 148
Mithat Paşa : 405, 471, 516, 575, 605, 606, 633, 636, 687, 1152, 1153, 1220
Mithat Efendi, Ahmet : 118, 120, 178, 539, 633, 885, 931, 940, 941, 959,
973, 975, 985, 1021, 1065, 1489, 1707, 1752
Morozbeyzade : 335, 745
Moiz Efendi : 1041
Molteke : 182, 184
Morozini, Aleksandr : 69, 147, 149, 176, 204, 242, 253, 1851
Muammer Bey : 1968, 1969
Hz. Muhammet, Peygamber : 179, 189, 198, 202, 209, 217, 230, 239,
266, 275, 650, 703, 705, 885, 1630, 1639,
1716, 1844, 1845, 1847, 1892, 1893, 1895,
1919, 1921, 1924, 1942, 1943, 1990, 1994,
1996, 1997, 2002, 2027
Muhammet, İmam : 1918, 1936
Muhlise : 1431
Muhsin, Ertuğrul : 1541
Muhtar Bey, Hacıbeyzade : 295
Muhtar Paşa, Ahmet : 42, 45, 46, 50, 54
Muhtar Paşa, Gazi Ahmet : 186, 408, 487, 885, 931, 1163, 1489
Hz. Musa, Peygamber : 286, 706, 1675, 1919, 1926, 1927
Musa Paşa, Kadızade (Bursalı) : 148
Mustafa III. Sultan : 127, 151, 154, 157, 176, 180, 181, 1281, 1851
Mustafa IV. Sultan : 21, 1670, 1671, 1674, 1681
Mustafa, Düzme : 45
Mustafa Paşa, Kara : 51

Mustafa Paşa : 319, 323,
Mustafa : 56, 574, 621
Mustafa, Mehmet (Tokatlı) : 144
Mustafa, Kabakçı : 318
Murat I. Sultan : 58, 740
Murat II. Sultan : 11, 25
Murat III. Sultan : 26, 35, 56, 174, 175, 252, 259
Murat IV. Sultan : 13, 14, 21, 30, 51, 84, 108, 127, 231, 232, 451, 885
Murat, Molla : 154
Murat Bey : 604, 605, 609, 612, 613, 839, 1193, 1214
Mustafa II. Sultan : 934
Müfit : 1541
Müftüoğlu, Ahmet Hikmet : 15, 22, 30, 36, 98
Münip, Ahmet : 241
Münif, Ali : 1374
Münif Paşa, M. Tahir : 472, 539, 551, 676, 707, 818, 819, 957, 1012,
1013, 1099, 1137, 1138, 1142, 1143, 1166, 1167,
1168, 1295, 1771
Münir, Refik : 1203
Münir Paşa : 76,
Müsse, Alfred Dö : 709
Müşak, Şeyh : 203, 204
Müşak, İsmail : 1836
Müteferrika, İbrahim : 58, 59, 61
Mütevekkil, Alâllah : 1621, 1622

— N —

Nabi : 963
Nabi Bey, Serezli : 1860
Naci, Hamit : 658
Naci, Muallim : 604, 606, 707, 709, 961, 963, 969, 971, 994, 998, 1011,
1022, 1025, 1106
Nadi, Yunus : 1305
Nadir, Mehmet : 937, 944, 946, 948, 967, 997, 1012
Nadir, Ali : 1753
Nafi, Baba : 234
Nafiz Paşa, Abdurrahman : 378
Nahit, Süleyman : 1541
Nail Bey : 1274, 1275, 1449, 1474
Nail, Şeyh : 238, 265, 296

Nailî Paşa, Şükrü : 1848
Naim, Ahmet : 109, 547, 1119, 1613, 1640, 1687, 1710, 2003
Nâima : 183
Nâki, Ali : 487
Nâmi, Muhiddin : 1769
Namık, Mehmet Kemal : 74, 191, 246, 376, 423, 487, 605, 615, 839, 840,
841, 845, 885, 987, 989, 1342, 1352, 1691
Namık Paşa : 355, 885, 886
Naum : 786
Naum, Vasil : 1229
Nasuh Efendi : 273
Nasuhi, Ömer : 1711
Nasrettin, Hoca : 1077
Nay, Lui : 588
Nazım Bey : 1542
Nazif, Süleyman (İbrahim Cehdi) : 463, 839, 842, 1934
Nazif Paşa (Mehmet) : 377
Nazima, Ali : 679, 1021, 1025
Nebil, Mehmet : 272
Necati Bey : 1769, 1786
Necmettin, Molla : 1431
Necati, Mehmet : 340
Necip Bey : 1135
Necip, Efendi : 598
Necip, Paşa (Yesarizade) : 369
Necip, Paşa : 1159
Nesip, Seyyit : 276
Neş'et Hoca : 154
Nergisi : 1745
Nevaî, Alişir : 1177, 1178
Nevzat (Parazitolog) : 1676
Nevzat, Ali : 1754
Nezih : 1489
Nikoşl, Panayot : 741
Nişan Efendi : 109
Niyazi : 93
Niyazi, Haydar : 1010
Nizamî Paşa, Ali : 456, 603
Nobar, Kemani : 1953
Noradonkyan : 639
Nuh, İbni Meryem : 1937

Nur, Dr. Rıza : 995, 1029, 2050
Nurettin : 1496
Nurettin Paşa : 1875
Nuri Efendi : 700
Nuri, Celâl : 289, 1374, 1753, 1754, 1888, 1889, 1893
Nuri, Hafız : 1940, 1948, 1949, 1953
Nuri, Osman : 85
Nuri, Mustafa : 1496
Nuri Paşa, Ziya : 1203
Nuri Paşa, Mabeynci : 782
Nurullah Bey : 299
Numan Paşa, Süleyman : 1203
Nusret, Ali : 1754

— 0 —

Obest, Profesör : 1226
Ohannes Paşa, Sakızlı : 455, 556, 611, 642, 877, 986, 1082, 1085
Ohannes, Barutçubaşı : 564
Ohannes, Kuyumcuyan : 1430
Okur, Hafız Yaşar : 1831, 1847, 1849, 1934, 1948, 1953
Okyar, Fethi : 1615, 1741
Olgun, Tahir : 91
Orhan, Efendi : 458
Orhan, Sultan : 1620, 1851
Oskan Efendi : 802
Osman Bey, Matbaacı : 491
Ormanyan, Patrik : 750, 757
Ortanca, Nüzhet : 956, 966, 972, 973
Osman Paşa, Topal : 60, 61
Osman Paşa, Özdemiroğlu : 176
Osman Gazi, Sultan : 41, 1082, 1858, 1964
Osman II. Sultan : 35, 44
Osman III. Sultan : 51, 177, 244
Osman Pehlivan, Tamburacı : 1848, 1850
Ostorog, Kont : 1582, 1817

— Ö —

Öjen, Prens : 60
Hz. Ömer, Halife : 287, 1118, 1641, 1679, 1887, 1919, 1989

Ömer, Neşet : 1964
Ömer, Selâhaddin : 1388
Örfi, Şair : 154
Özden, Ragıp Hulûsi : 1759, 2039
Özden, Âkil Muhtar : 1704, 1708, 1735, 1738
Özkan Hâmi : 1502
Öztrak, Falk : 2121
Özmen, Abidin : 2033
Öymen, H. Raşit : 1730

— P —

Pakalın, M. Zeki : 76, 555, 928
Pakize : 1906
Pasinler, General Galip : 472
Pastör : 1106
Pardok, Miss : 359
Pavli : 174
Pavlidis : 1106
Pehlevi, Şehinşah : 1828, 1830, 1835, 1887
Peker, Recep, 1566, 1737, 1786
Pertev Paşa, Hacı : 75, 79
Pertev Paşa : 536, 537
Pertev Efendi : 66
Pestaloci : 1009
Perar : 642, 1220
Planat Bey : 524
Peyami Safa : 935, 1652, 1703, 1704, 1730
Pınar, Selâhaddin : 1836, 1837
Preçyozi : 1874
Portakal Paşa, Mikael : 607, 608, 885
Prüdom, Sülli : 707, 709
Prüdon : 1881

— R —

Redagliyo : 1534
Ragıp Bey : 1496
Ragıp, İsfehanlı : 1932
Ragıp Paşa, Koca : 62, 244, 247, 249, 982, 1058, 1958
Raguza, Düc De : 885

Rahmi, Hüseyin : 1539
Raif Bey : 623
Raif Efendi : 491
Raif Paşa, Köse : 1123
Rakım Bey, Hacı : 647
Rakım, Mustafa : 177
Ramsey, Allan : 1446
Ranke : 34
Ramiz Efendi, Abdullah (Kırımlı) : 317
Rauf Efendi : 702, 1969
Rauf, Mehmet : 1539
Rasih Bey : 933
Rasim, Ahmet : 85, 90, 537, 801, 819, 943, 945, 1002, 1021, 1382, 1487,
1877, 2035
Raşit, Osman : 1930, 1999
Raşit, Tahsin : 1190
Razi, Ebubekir : 1806
Recaî Efendi : 604, 818, 991
Revvas : 1078, 1079
Reşit Mümtaz Paşa : 380, 839
Redislop : 1999
Refet Paşa, Baytar : 429
Refik, Mustafa : 276, 677
Refik Bey : 1143, 1874
Refik, Ahmet : 11, 32, 35, 60
Refik, Manyasızade : 1494
Râmzi, Hüseyin : 920
Resmî, Ahmet : 180
Reşat, Ali : 180, 585, 1609, 1672
Reşat, Faik : 547
Reşer : 114, 995
Reşit, Galip : 1955
Reşit Paşa, Mustafa (Büyük) : 109, 184, 376, 391, 411, 412, 413, 421,
423, 441, 445, 537, 1108, 1949,
Reşit Paşa, Hacı : 110, 1112, 1891
Reşit, Nail : 1521, 1523
Rey, Reşit (H. Nazım) : 840, 841, 848, 875, 878, 1076, 1297, 1298
Rıfat, İhsan : 1496
Rıfat Bey, Kâni Paşazade : 1096
Rıfat Paşa, Halil : 469, 1152, 1215
Rıfat, Kilisli (Muallim) : 110, 111, 460, 462

Rıfat Bey, Menemenlizade : 1085
Rıfat Paşa, M. Sadık : 410, 441
Rıza Efendi : 191
Rıza, Bey : 1196
Rıza, Ali (Muğlalı) : 276
Rıza, Ali : 615, 1160, 1314
Rıza, Ali (Balıkhane Nazırı) : 1858
Rıza, Şahap : 1542
Rıza Paşa (Adliye Nazırı) : 845, 929
Rıfat, Ali : 1467
Rıza Efendi : 1866
Rıza, Hafız : 1948
Rıza, Tevfik : 99, 111, 615, 675, 703, 1246, 1248, 1249, 1370, 1539, 1545,
1549, 1876, 1878
Rider Paşa : 1196, 1200, 1201, 1259
Riyoti : 1541
Rovigo : 1702
Robespiyer : 1910, 1911
Rujmontan : 639
Rûmî Bey : 1085
Rupen : 705
Rufaa Bey : 527, 529, 530
Ruşen, Eşref : 1203, 1838
Rüştü Bey : 268
Rüştü Efendi : 1086

— S —

Sabahattin, Kerim : 1200
Sabit, Halim : 108, 952
Sabit, Selim : 435, 447, 456, 461, 483, 572, 674, 771, 819, 1265, 1267
Sabri Bey : 1169
Sabri Efendi, Mustafa : 109, 272, 294, 515, 1639 1873, 1924
Saadettin Hoca : 252, 255, 259
Saadettin, Süleyman (Müstakimzade) : 108, 115, 118
Saadettin, Şerif : 276
Sadi, Şirazlı : 707
Sadık Ağa : 259, 363
Sadık Bey : 1542
Sadık Efendi : 1312, 1364, 1370
Sadık, Mahmut : 1316, 1317, 1496, 1532, 1542, 1556

Sadık, Muhiddin : 1582
Sadık Paşa, Niğdeli : 961
Sadık Paşa : 76, 77
Sadullah : 190
Sadullah Paşa : 774, 1248, 1737
Safa, İsmail : 86, 1018, 1112, 1647, 1986, 2006
Saffet Bey, Bahriyeli : 316, 342, 395
Saffet Efendi, Şeyh : 110, 281, 299, 325, 1225
Saffet Paşa : 299, 426, 430, 432, 438, 578, 669, 671, 672, 697, 726
Saffeti, Ziya : 948
Saffeti Paşa, Musa : 377
Safiyye Hanım : 1833
Sağlam, Tevfik Salim : 352, 1082, 1088, 1146
Sağman, Hafız Ali Rıza : 1939, 1946, 1951, 1995
Saip, Osman : 340, 550, 585
Saip Bey, Bebekli : 276, 441
Saip, Ali : 470
Sait Bey, Kemal Paşazade : 236, 363, 411, 443, 452, 453, 585, 605, 614, 880, 961, 1107, 1108

Sait Halim Paşa : 289, 913, 915
Sait Paşa, Damat : 77, 121, 151, 265, 429
Sait Efendi, Üsküplü : 113, 276
Sait, Mehmet : 377
Sait Paşa, Ali : 1955
Sait Efendi, Musullu : 604, 605, 606, 643, 958, 972, 974, 988, 989, 994
Sait, Şeyh : 234, 240, 1937
Sait, Bediüzzaman : 276
Sait Efendi : 1248
Sait Paşa, Eğinli : 1053
Sait Paşa, Mehmet : 404
Sait Paşa, Mehmet (Pirizade) : 62
Sait Paşa, Sadrazam : 76, 121, 151, 266, 641, 839, 841, 844, 846, 858, 878, 886, 914, 918, 931, 933, 934, 935, 1053, 1080, 1083, 1085, 1112, 1114, 1154, 1208, 1219, 1251, 1297, 1394, 1496

Sakip, Süha : 1912
Salih, Mehmet : 1051
Salâhaddin Efendi, Osman : 224
Salih, Mustafa : 994
Salih Bey, Arap : 1107, 1115
Salih Efendi : 495

Salih Efendi, Hekim : 550
Salih Paşa (İlk Şehremîni) : 178, 378
Salim Bey : 1511
Salim, Mustafa : 1008, 1009, 1012
Sami, Süleyman Nesip (Süleyman Paşazade) : 840, 1554
Sami, Şemseddin : 288, 301, 517, 564, 1756
Sami Paşa, Abdurrahman : 792, 817
Samih, Rıfat : 2005, 2023
Salv, Dö : 846, 767
Sank, Mister : 199
Santur, Fikri : 1159
Sarım Paşa, İbrahim : 661
Saraçoğlu, Şükrü : 1582, 1620, 1712, 1805, 2012
Sati Bey : 583, 586, 676, 1277, 1284, 1288, 1395, 1400, 1389, 1650, 1657,
1661, 1666, 1667, 1752
Sati Paşa, Selim : 356, 358
Sava Paşa : 697, 701
Savni Bey : 948
Saydam, Refik : 2023
Saymandri : 363
Sedat, Ali : 1098, 1100
Selim I. Yavuz Sultan : 175, 243, 289, 1065, 1085, 1617, 1621, 1678, 1679
Selim II. Sultan : 35, 151
Selim III. Sultan : 27, 62, 151, 175, 230, 318, 321, 326, 329, 536, 746, 805,
1381, 1852, 1855
Sellüli : 1534
Serter, Süreyya Hidayet : 1206
Senaya, Hasan : 989
Seniy, Abdülgani : 110, 1632
Sevi, Sabatay (Mehmet Efendi) : 766, 805
Sev, Kolonel (Süleyman Paşa) : 523
Sevengil, Refik Ahmet : 1534, 2156
Servet Bey : 586, 1312
Seyfeddin : 1086
Seyfi, Ali Rıza : 322
Seyfeddin Efendi : 265, 468
Seyyit Bey : 110, 1627, 1629, 1802
Seyrani : 1886
Sıdika Hanım, Ayşe : 676
Sivasî : 148, 230
Sinaî, Hâkim : 154

Sinan, Mimar : 152
Sinan Bey : 123, 152
Sinan Paşa : 262
Sırrı Efendi, Süleyman : 870
Sırrı Paşa : 1152
Stanislas, İmbert (Frer) : 769
Sokrat : 99
Soşon Paşa : 1399
Suavi, Ali : 103, 104, 131, 818
Suat, : 1539
Sungu, İhsan : 84, 396, 585, 678, 840, 1759, 2006, 2007, 2039
Suphi Bey : 1534
Suphi Paşa : 569, 689, 1137
Stalin : 1912
Süleyman Paşa, Kazak : 1050
Süleyman Çelebi : 1829, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839
Süleyman, Kanunî Sultan : 7, 49, 87, 101, 140, 141, 142, 144, 146, 157,
257, 266, 542, 608, 1284
Süe, Lui : 1127
Süreyya Paşa : 874
Süreyya, Abdurrahman : 112, 959, 1106
Süreyya, Sicilci : 1098, 1100
Süreyya, Musa : 1582, 2156

— § —

Şadi, Artist : 1949, 1950
Şahap : 1542
Şahabettin : 1255
Şahbal, Hüseyin Rüştü : 769
Şahbaz, Ali : 611, 613, 617, 877, 1106, 1111
Şâni, Zade : 71, 144
Şarl : 705
Şarlo, Marsel : 809
Şazi, Halit : 1543
Şekspir : 1915
Şefkati Efendi : 870
Şemsi Efendi, Selânikli (Muallim) : 469, 470, 474, 476
Şemseddin, Ahmet (Kadıızade) : 252, 255
Şenye, Jozef : 1909

Şeref, Abdurrahman : 416, 468, 604, 610, 613, 732, 922, 1221, 1324, 1370,
1372, 1373, 1376, 1377, 1381, 1419, 1680
Şerif, İhsan : 1005
Şerif, Seyyit : 148
Şerif Paşa (Cürcanlı) : 1304
Şerîî Paşa, Mehmet (Mısırlı) : 299
Şevket Efendi : 111, 276, 299
Şevket Paşa, Mahmut : 1300, 1386, 1395, 1397, 1496
Şevki Bey : 1023, 1098, 1099, 1103
Şevki Efendi : 495
Şevki Efendi Ahmet : 957
Şılman : 795
Şinaşı : 391, 1754
Şinkiti : 957, 984
Şomet : 265, 1909, 1910
Şopenhaver : 1881
Şuayip Bey : 1489
Şükrü, Ahmet : 890, 1008, 1011, 1288, 1315, 1330, 1332, 1359, 1408, 1412,
1550, 1580, 1864
Şükrü Bey : 1008, 1125
Şükrü, Davut : 678
Şükrü, Mehmet : 702
Şükrü Efendi, Hoca : 1623, 1629, 1632

— T —

Tahir Efendi : 1086
Tahir, Mehmet : 892
Tahsin Efendi, Hoca : 288, 326, 455, 554, 557, 561, 645, 1294
Tahsin Efendi, Hasan : 1106, 1109
Tahsin, Celâl : 1539
Tahsin, Hakkı : 1539
Takiyüddin : 190, 250, 256, 260
Tali, İbrahim : 1830
Talay, Rasim Ferit : 1618, 1665
Tanyeri, Ahmet Hamdi : 1838, 1841
Talât Bey, Mimar : 1159
Talât, Hüseyin : 1506
Talât Paşa : 1430
Tarcan, Selim Sırrı : 586, 683, 1542, 1545, 1546, 1553, 2006
Taylor : 1363

Taut : 1126
Teftezanî, Saadettin : 101, 111
Tevfik Efendi : 299
Tevfik Bey : 556, 611, 1085, 1519, 1542
Tevfik, Süleyman : 1076, 1077
Tevfik, Ebuzziya : 204, 246, 328, 447, 637, 959, 973, 1494, 1757
Tevfik Paşa, Vidinli : 487, 1011
Tevfik, Mustafa : 276
Tezcan, İ. Fuat : 2154
Timur, Topal : 1840
Toderini : 177, 316, 317
Togay, Esat Fuat : 777, 779
Tokgöz, Ahmet İhsan : 818
Toker Nazmi : 1970
Tomas Mister : 34
Tolun, Abdülaziz Mecdi : 110, 1077, 1858, 1871, 1973
Toryan, Patrik : 1469
Toven, Baha : 1745, 1761
Tot, Baron Dö : 49, 50, 154
Tunç, M. Şekip : 1248, 1962, 2006

— U —

Ubeydullah Efendi : 1668, 1700, 1707, 1925, 1926, 1928, 1967, 1979
Uludağ, O. Şevki : 341, 342
Uluğ Bey : 182, 250, 384
Ulvi, Ali : 585
Uz, Tahsin : 10, 1074
Us, Hakkı Tarık : 331, 1313
Unat, F. Reşit : 1315
Uybadin, Cemil : 2122
Uzdilek, Salih Murat : 549, 1152, 1160, 1541
Uzluk, Feridun Nafiz : 526, 1907
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı : 25, 32, 34, 45, 77, 80, 100, 147, 174, 901

— Ü —

Ülken, Hilmi Ziya : 704, 1825
Ünaydın, Ruşen Eşref : 1760, 1834
Ünver, A. Süheyl : 17, 144, 214, 236, 344, 648, 2139
Ürban : 49
Üstündağ, Muhiddin : 202, 1570, 1825, 2130, 2152, 2153, 2154, 2158

Vahan Efendi : 486, 1098
Vanberi : 376, 499
Vani Efendi : 741
Vaner, Haydar : 1003, 1004
Vanu, Valâ Nurettin : 1796
Vasıf : 216
Vasıf Bey : 340, 1739, 1740, 2007
Vasıf Paşa : 421, 424
Vayas : 591
Vayani, Yorgaki : 1162
Varholzer : 1126
Vedat Nedim : 1563
Vefik Bey, Abdurrahman : 896, 897, 1516
Vefik Paşa, Ahmet : 72, 322, 323, 378, 550, 689, 781, 782, 839, 1286,
1352, 1862, 1872
Vehbi Molla : 442, 453, 454, 647
Vehbi, Halil : 469
Vehbi Efendi, Mustafa : 556
Vehbi, Şair : 74, 153, 186, 188
Vehip Paşa : 1384
Veli Bey : 1509, 1827
Veled Sultan : 240
Velid Bey : 1692
Vellers, Karl : 535
Veysi : 1861
Vıcdanî, Sadık : 1892
Vilhelm II. : 891, 894
Vilkoviç Bey : 1195
Vitinik Paşa : 1201
Vilruva : 1624
Volney : 516
Vogoridis, İstefanaki : 70
Vorholzer : 1013

Yahya Efendi, Bulgaroğlu : 70
Yahya, Dokanizade : 17
Yalçın, Hüseyin Cahid, : 283, 818, 983, 1430, 1431, 1465, 1467, 1692,
2000, 2126

Yalder : 31
Yalman, Ahmet Emin : 1565, 1566, 1686
Yaver, Sani : 1203
Yavsi, Suud : 956
Yazır, M. Hamdi : 110, 141, 276, 1929, 1930, 1933, 1934, 1936, 2000, 2001
Yaltkaya, Şerafettin : 145, 186, 1936, 1964, 1971, 1972
Yekta, Rauf : 12, 648, 1468, 1534, 1583, 1823, 1824
Yelkenci, Raif : 462
Yinanç, Mükrimin Halil : 660, 1804
Yorgaki : 1106
Yusuf, Ağa : 288
Yusufoğlu, Abdurrahman : 1920
Yusuf Paşa : 1379, 1382
Yukavim III. (Patrik) : 1029, 1467, 1671
Yuvanidis : 1506
Yücel, Hasan Âli : 185, 495, 960, 1605, 1617, 1713, 1714, 1715, 2005,
2009, 2019, 2021, 2023, 2030, 2035, 2118, 2119, 2114,
2164

— Z —

Zafir, Şeyh : 874, 954, 1075, 1077
Zaharya : 1822
Zahit, İsmail : 1542
Zâti Bey : 372, 373, 1509, 1534
Zehra, Fatma : 676
Zeki, Mehmet : 77
Zeki, Hafız : 2002
Zeki Bey : 705
Zeki Bey (Viyolonist) : 1582, 1583
Zeki Paşa : 982, 1065, 1079, 1159, 1160
Zelling, Doktor : 1202
Zemçi : 622
Zihni Efendi, Hacı Mehmet : 16, 210, 211, 287, 607, 818, 850, 969, 994,
1015, 1023, 1024, 1248, 1704, 1908, 1918,
1992
Zeynep Hanım : 659, 817, 1248, 1258, 1261
Zeren, Zeki : 2039, 2040
Ziçini Paşa, Kont : 2161
Zeki, Salih : 6, 149, 151, 182, 253, 254, 255, 495, 624, 992, 998, 1005,
1006, 1160, 1220, 1354, 1355, 1554, 1582

Zihni Paşa, Mustafa : 110, 1628
Zihni Paşa : 379, 570
Ziya Paşa, Şair : 74, 106, 387, 388, 622, 819, 841, 842, 963
Ziya, Yusuf (Tikveşli) : 114, 115, 118
Ziya, Mehmet (İhtifalci) : 35, 37
Ziya Paşa, Yusuf : 489
Zografoş, Hristaki : 1038
Zoiros Paşa : 789
Zühtü Bey : 1083
Zühtü Paşa : 1217, 1297, 1706, 1707